T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RUNİK HARFLİ TÜRKÇE METİNLERDE ÇOK ANLAMLILIK

RABİA SARAL

2501180138

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ FERYAL KORKMAZ

İSTANBUL, 2021

ÖZ

RUNİK HARFLİ TÜRKÇE METİNLERDE ÇOK ANLAMLILIK

RABİA SARAL

Bu tez çalışmasında, günümüze ulaşan tüm Runik harfli metinler incelenerek Köktürkçenin söz varlığında önemli bir yere sahip olan çok anlamlı kelimeler ortaya konulmuştur. Bu kapsamda art zamanlı inceleme yöntemi kullanılarak Moğolistan, Yenisey, Kırgızistan ve Altay bölgelerinde bulunan yazıtlar ile birlikte Uygur dönemine ait Irk Bitig fal kitabı incelenmiştir. Söz konusu metinlerde yer alan kelimeler ve bu kelimelerin taşıdıkları anlamlar aracılığıyla Türk dilinin eskiliği ve gelişmişliği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anlam biliminin kapsamına giren bu çalışma, temel olarak beş bölümden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci bölüm, üçüncü bölüme temel oluşturacak şekilde; dil, dil bilimi ve anlam bilimi başlıklarını kapsamaktadır. Üçüncü bölümde tezin iskeletini oluşturan "çok anlamlılık" terimi ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Teorinin pratik ile buluştuğu dördüncü ve beşinci bölümde ise çok anlamlı olduğu tespit edilen kelimeler tek tek incelenmiş ve sahip oldukları anlamlar, yer aldıkları bağlamlar ile birlikte verilmiştir. Söz konusu anlamların kolayca ayırt edilebilmesi adına, kelimelerin cümle içerisindeki kullanımları gösterilerek, Türkiye Türkçesine aktarımları yapılmıştır. Elde edilen veriler ışığında, çok anlamlı kelimelerin Köktürkçenin (dolayısıyla Türkçenin) anlam hazinesine nasıl bir zenginlik kattığı sonuç bölümünde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, Runik harf, söz varlığı, anlam bilimi, çok anlamlılık, eskilik.

ABSTRACT

POLYSEMY IN TURKIC TEXTS WITH RUNIC LETTER

RABİA SARAL

In this thesis study, all the texts with Runic letter that have survived to the present day have been examined and polysemy words that have an important place in the vocabulary of Köktürkçe have been revealed. In this context, using the diachronic analysis method, together with the inscriptions found in Mongolia, Yenisei, Kyrgyzstan and Altai regions, the Irk Bitig fortune book belonging to the Uyghur period was examined. It has been tried to reveal the antiquity and development of the Turkish language through words in aforementioned texts and meanings of these words.

This study, which is within the scope of semantics, basically consists of five parts. The first and second part, as a basis for the thirth part, covers titles of language, linguistics and semantics. In the thirth part, the term “polysemy”, which forms the skeleton of the thesis, is handled in detail. In the fourth and fifth part, where theory meets practice, words that are determined to be polysemy are handled one by one and their meanings are given together with the contexts in which they take place. In order to easily distinguish aforementioned meanings, usage in sentence of words was shown and they have been translated to Turkey Turkish. In the light of the data obtained, it is handled how polysemy words add richness to the meaning treasure of Köktürkçe (and therefore Turkish language) in the conclusion part.

Keywords: Old Turkic, runic letter, vocabulary, semantics, polysemy, antiquity.

ÖNSÖZ

Türk dilinin en eski ürünlerini oluşturan Runik harfli Türkçe metinler, bugüne dek pek çok çalışmaya konu olmuştur. Geneli metin, çeviri, gramer esaslı olan bu çalışmalar, ilk yazılı metinlerimizi tanıma ve anlama konusunda önümüzü aydınlatmakta; Türk dilinin gelişim sürecine katkı sunmaktadır. Bunların yanı sıra, Runik harfli Türkçe metinler üzerinde yapılacak anlam bilimsel çalışmalar, Türk dilinin eskiliğini ve gelişmişliğini ortaya koymada önemli bir yere sahiptir. Söz konusu metinler, bugünün dilini aydınlattığı gibi kendinden önceki dönemin söz varlığına da ışık tutmaktadır.

Çalışmamızda Yenisey, Moğolistan, Altay, Kırgızistan bölgelerindeki yazıtlar ile birlikte Uygur dönemi eserlerinden olan Irk Bitig fal kitabı anlam bilimsel açıdan incelenerek çok anlamlı kelimeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Kelimelerin yer aldıkları bağlamları göstermek adına mevcut metin yayınlarından yararlanılmıştır. Bunlar arasında Hüseyin Namık Orkun, Muharrem Ergin, Talat Tekin, İgor V. Kormuşin, Osman Mert, Marcel Erdal, Árpád Berta, Mehmet Ölmez, Erhan Aydın, Ahmet Bican Ercilasun, Risbek Alimov, Emine Mozioğlu, Fikret Yıldırım, Hatice Şirin'in çalışmaları başlıca başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Kelimelerin anlamlandırılması hususunda ise Sir Gerard Clauson'un "*An Etymological Dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*" adlı etimoloji sözlüğü demirbaş görevini görmektedir.

Çalışmamız sırasında ilk olarak, günümüze dek yapılmış çalışmalar ışığında, tüm Runik yazılı metinler bilgisayar ortamına aktarılmış; her kelime yer aldığı bağlam ile birlikte bir tasnife tabi tutulmuştur. Tasnif aşamasından sonra, her kelime tek tek ele alınarak anlamlandırılmış ve bu anlamlandırma sonucunda çok anlamlı kelimeler süzgeçten geçirilmiştir. Ancak söz konusu ayrımın nasıl yapılacağı, ölçütlerin neler olduğu konusunda anlam bilim ve çok anlamlılık konusunda teorik bir çalışma gerekmektedir. Buradan hareketle yerli ve yabancı birçok kaynak incelenerek, çok anlamlı kelimelerin tespiti, teori ile desteklenmiştir. Teori kısmının şekillenmesinde Doğan Aksan'ın kıymetli çalışmalarının yanı sıra Stephen Ullmann, John Lyons, Pierre Guiraud, Frank R. Palmer, Leonard Bloomfield, David A. Cruse, Ingrid L. Falkum'un çalışmaları önemli bir yere sahiptir.

Bir kelimenin çok anlamlı duruma gelmesi, kullanım sıklığına bağlı olarak uzun bir zaman dilimini gerektirmektedir. Buradan hareketle çalışmamızın temel gâyesi, Türkçenin yazıtlarda karşılaşılan edebî, derinlikli, güçlü yapısının birdenbire ortaya çıkmadığını; zaman içinde işlenerek ve gelişerek bu duruma geldiğini ortaya koymak; çok anlamlı kelimeler aracılığıyla

Türk dilinin 8. yüzyıldan başlatılan tarihini çok daha öncesine dayandırarak Türkçenin yaşı meselesine bir katkıda bulunmaktır.

Çalışmam sırasında gerek sözleri gerekse davranışlarıyla her zaman yanımda olduklarını hissettiren dostlarıma; tüm hayatım boyunca saygı, sevgi ve azmi öğrendiğim, eğitimimin her aşamasında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme; tezimin hazırlanmasına katkı sağlayan Türk Dil Kurumuna; dolaylı veya doğrudan emeği geçmiş herkese sonsuz minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, lisans ve yüksek lisans eğitimim sırasında eski dile olan tutkusunu bana ve benim gibi pek çok Türkoloji öğrencisine aşılayan Dr. Öğretim Üyesi Özcan Tabaklar'a; çalışmamın her aşamasında bilgisi ve tecrübesi ile yol gösteren, olumlu ve yapıcı eleştirileri ile beni yönlendiren, desteğini ve sevgisini cömertçe hissettiren saygı değer hocam ve tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Feryal Korkmaz'a teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, 2021

Rabia SARAL

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....ii

ABSTRACT.....iii

ÖNSÖZ.....iv

KISALTMALAR LİSTESİ.....ix

İŞARETLER.....xii

İMLA.....xiii

GİRİŞ.....1

1. Dil ve Dil Bilimi..... 4

1.1. Dil 4

1.2. Dil Bilimi..... 9

1.3. Dil Biliminin Dalları 10

2. Anlam Bilimi.....13

2.1. Anlam Biliminin Tarihi..... 17

2.2. Kavram 20

2.2.1. Kavram Nedir?..... 20

2.2.2. Kavram Alanı..... 21

2.2.3. Kavramlaştırma..... 23

2.3. Anlam..... 26

2.3.1. Anlam Nedir? 26

2.3.2. Anlam ve Bağlam..... 29

2.3.3. Anlam Alanı 31

2.3.4. Anlamın Türleri..... 32

2.3.4.1. Temel Anlam 38
2.3.4.2. Yan Anlam 38
2.3.5. Anlam İlişkileri 39
2.3.5.1. Eş Anlamlılık 39
2.3.5.2. Eş Adlılık 42
2.3.5.3. Çok Anlamlılık 45
2.3.5.4. Karşıt Anlamlılık 46
2.3.5.5. Eş Köklülük ve Yakın Adlılık 49
2.3.5.6. Alt Anlamlılık ve Üst Anlamlılık 50
2.3.6. Bağdaştırma 51
2.3.7. Anlam Değişmeleri 52
2.3.7.1. Anlam Daralması 54
2.3.7.2. Anlam Genişlemesi 55
2.3.7.3. Başka Bir Anlama Geçiş 57
2.3.7.4. Anlam İyileşmesi 57
2.3.7.5. Anlam Kötüleşmesi 58

3. Çok Anlamlılık 59

3.1. Çok Anlamlılık Nedir? 59
3.2. Çok Anlamlılığın Türleri 62
3.2.1. Sentaktik Çok Anlamlılık 62
3.2.2. Semantik Çok Anlamlılık 63
3.2.3. Pragmatik Çok Anlamlılık 64
3.3. Anlam Bulanıklığı ve Çok Anlamlılık 65
3.4. Çok Anlamlılık ve Eş Adlılığın Ayrımı 66
3.5. Anlam Neden Değişir? 69
3.6. Çok Anlamlılığın Oluşmasında Etkili Olan Anlam Olayları 79
3.6.1. Dil İçi Olaylar 79
3.6.1.1. Benzetme 79
3.6.1.2. Aktarmalar 80
Deyim Aktarması (Metaphor/Eğretileme) 80
İnsandan Doğaya Aktarma 81

Doğadan İnsana Aktarma 82

Doğadaki Nesneler Arasında Aktarma 83

Somutlaştırma 83

Duyular Arasında Aktarma 84

Ad Aktarması (Metonymy/Düz Değişmece) 84

Bütün Yerine Parçanın Anılması 85

Parça Yerine Bütünün Anılması 85

3.6.1.3.Bağlam (Context) 85

3.6.1.4.İkileme 87

3.6.2. Dil Dışı Olaylar 89

4. Runik Harfli Türkçe Metinlerdeki Çok Anlamlı İsimler 90

5. Runik Harfli Türkçe Metinlerdeki Çok Anlamlı Fiiller 284

SONUÇ 451

ÇOK ANLAMLI KELİMELER SIKLIK TABLOSU 455

ÇOK ANLAMLI KELİMELER DİZİNİ 463

KAYNAKÇA 466

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

ABY : Altay bölgesi yazıtları

BK B : Bilge Kağan yazıtının batı yüzü

BK D : Bilge Kağan yazıtının doğu yüzü

BK G : Bilge Kağan yazıtının güney yüzü

BK GB : Bilge Kağan yazıtının güney-batı yüzü

BK GD : Bilge Kağan yazıtının güney-doğu yüzü

BK K : Bilge Kağan yazıtının kuzey yüzü

BK : Bilge Kağan

bk. : Bakınız

çev. : Çeviren

DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk

DTCF : Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi

ed. : Editör

HT : Hoyto-Tamır yazıtı

hz. : Hazırlayan

IB : Irk Bitig

KİÇ B : Küli Çor yazıtının batı yüzü

KİÇ D : Küli Çor yazıtının doğu yüzü

KİÇ G : Küli Çor yazıtının güney yüzü

KİÇ : Küli Çor yazıtı

KRG : Kırgızistan bölgesi yazıtları

krş. : Karşılaştırınız

KT B : Kül Tigin yazıtının batı yüzü

KT D : Kül Tigin yazıtının doğu yüzü

KT G : Kül Tigin yazıtının güney yazı

KT GB : Kül Tigin yazıtının güney batı yüzü

KT GD : Kül Tigin yazıtının güney doğu yüzü

KT K : Kül Tigin yazıtının kuzey yüzü

KT KD : Kül Tigin yazıtının kuzey doğu yüzü

MBY : Moğolistan bölgesi yazıtları

s. : Sayfa

SBAD :Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

ŞU B : Şine Usu yazıtının batı yüzü

ŞU D : Şine Usu yazıtının doğu yüzü

ŞU G : Şine Usu yazıtının güney yüzü

ŞU K : Şine Usu yazıtının kuzey yüzü

ŞU : Şine Usu yazıtı

TARYAT B : Taryat yazıtının batı yüzü

TARYAT D : Taryat yazıtının doğu yüzü

TARYAT G : Taryat yazıtının güney yüzü

TARYAT K : Taryat yazıtının kuzey yüzü

TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

TDiA : Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi

TDK : Türk Dil Kurumu

Tes B : Tes yazıtının batı yüzü

Tes G : Tes yazıtının güney yüzü

Tes K : Tes yazıtının kuzey yüzü

TTK : Türk Tarih Kurumu

TY I. B : Tunyukuk yazıtının birinci taşının batı yüzü

TY I. D : Tunyukuk yazıtının birinci taşının doğu yüzü

TY I. G : Tunyukuk yazıtının birinci taşının güney yüzü

TY I. K : Tunyukuk yazıtının birinci taşının kuzey yüzü

TY II. B : Tunyukuk yazıtının ikinci taşının batı yüzü

TY II. D : Tunyukuk yazıtının ikinci taşının doğu yüzü

TY II. G : Tunyukuk yazıtının ikinci taşının güney yüzü

TY : Tunyukuk

vb. : Ve benzeri

vol. : Cilt

vs. : Vesaire

yay. hz. : Yayına hazırlayan

YEN : Yenisey yazıtları

İŞARETLER

[ ] **:** Yazıtlarda okunamayan kısımların tamamlandığını ve/veya satırda geçtiği düşünülen kelimeleri gösterir.

< >, ( ) **:** Rekonstrüksiyon sonucunda elde edilen, satırda geçmeyen ama çeviride ifade edilmek istenen, yoruma dayalı kelimeleri gösterir.

İMLÂ

Bu çalışmada imlâ hususunda uygulanan kullanımlar şu şekildedir:

- “b / v” meselesinde / b / tercih edilmiştir.
- Metin transkripsiyonları için kaynak olarak faydalanılan yayınların bazısında *e* bazısında *i* bazısında ise *ė* olarak gösterilen kapalı e ünlüsü, çalışma boyunca *ė* imlâsı ile gösterilmiştir.

ā : uzun a

ė : kapalı e

ŋ : artdamaksız genizsil ünsüz

ń : damaksıl genizsil ünsüz

ḫ : gırtlaksıl ötümsüz ünsüz

GİRİŞ

Amaç ve Yöntem

Runik harfli Türkçe metinlerde yer alan çok anlamlı kelimelerin tespiti kapsamında, Moğolistan bölgesinde bulunan Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk (Orhun Âbideleri), Çoyr, Ongi, Küli Çor, Tes, Taryat Şine Usu, Süci, Bömbögör, Tevş, Darvi, Gurbelcin, I. Karabalgasun, II. Karabalgasun, Del Uul yazıtları, İh Biçigt, Örtenbulak, Olon Nuur, Biger yazıtları, Mutrın Temdeg, Yamaan Us, Tehtiin Gol, Hoytu Tamir yazıtları ile birlikte Yenisey, Altay, Kırgızistan bölgesinde bulunan 100'ü aşkın yazıt ve Uygur dönemi eserleri arasında yer alan Irk Bitig fal kitabı incelenmiştir. İncelenen metinlerde tespit edilen çok anlamlı kelimeler ile Türk dilinin eskiliğini, işlenmişliğini ve gelişmişliğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu bağlamda yazıtlar dönemi Türk dilinin anlamsal zenginliğini gün ışığına çıkarmak, Türk milletinin düşünce yapısını, inanç ve ananelerini, yaşam tarzını tanıma ve anlamada önemli bir rol üstlenmektedir.

Çok anlamlı kelimeleri tespit etmede gerekli olan teorik bilgi, çalışmamızın ilk üç bölümünde ele alınmıştır. Bu sebeple ilk olarak dil, dil bilimine dair genel bir çerçeve çizilmiş, dil biliminin alt dalları kısaca tanıtılmıştır. Akabinde çalışmamızın temel dayanağı olan anlam bilimi; anlam biliminin tarihi, kavram, anlam, anlamın türleri, anlam olayları, anlam değişmeleri başlıklarıyla kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır. Birinci ve ikinci bölümün üzerine inşa edilen üçüncü bölümde, çok anlamlılık ayrıntılarıyla incelenmiştir. Bu bağlamda çok anlamlılığın tanımı, çok anlamlılığın türleri, anlam bulanıklığı, çok anlamlılık ve eş adlılık ayrımı, anlamın değişme sebepleri ve çok anlamlılığı meydana getiren anlam olayları üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın esasını oluşturan dördüncü ve beşinci bölümde ise ilk iki bölümde ortaya konulan teorik bilgi, pratiğe dökülmüştür.

Teorinin pratik ile buluştuğu dördüncü ve beşinci bölümde, yazıtlarda yer alan her kelime, tek tek ele alınmış ve bu kelimeler yer aldıkları bağlamlar ile birlikte tasnif edilmiştir. Söz konusu tasnifin ardından anlam bilimsel incelemeler ışığında çok anlamlı olarak tespit edilen kelimeler, "isimler" ve "fiiller" şeklinde türsel bir ayrıma tabi tutularak ortaya konulmuştur. Sonuç bölümünde ise elde edilen veriler değerlendirilerek, incelemeler sırasında dikkat çeken birkaç husus üzerinde durulmuştur. Ayrıca çalışmanın sonunda çok anlamlı kelimeler dizini yer almaktadır.

Üzerinde inceleme yapılan metinler için mevcut yayınlardan faydalanılmıştır. Hüseyin Namık Orkun'un *"Eski Türk Yazıtları"*; Muharrem Ergin'in "*Orhun Abideleri",* Talat Tekin'in "*Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk"* ve *"Irk Bitig"*, Árpád Berta'nın *"Sözlerimi İyi Dinleyin… Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını"*, Erhan Aydın'ın *"Orhon Yazıtları", "Uygur Yazıtları"* ve *"Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları";* Ahmet Bican Ercilasun'un *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları;* İgor Kormuşin'in *"Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları-Metinler ve İncelemeler"*; İgor Kormuşin, Emine Mozioğlu, Risbek Alimov, Fikret Yıldırım'ın *"Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler";* Osman Mert'in *"Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us"* ve *"Köli Çor"*; Fikret Yıldırım'ın "*Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili"* başvuru kaynakları arasındadır.

Kelimelerin anlamlandırılması hususunda ise başlıca başvuru kaynağı, Sir Gerard Clauson'un "*An Etymological Dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*" adlı etimoloji sözlüğüdür. Ayrıca Marcel Erdal'ın *"Old Turkic Word Formation a Functional Approach to the Lexion"* ve *" A Grammar of Old Turkic"*; Talat Tekin'in *"Orhon Türkçesi Grameri"*; Annemarie von Gabain'in *"Eski Türkçenin Grameri"* ile birlikte metinlerin aktarımı için dile getirilen kaynakların sözlük bölümlerinden kelimelerin anlamlandırılması hususunda istifade edilmiştir.

Yazıtlarda çeşitli sebeplerle (deformasyon sonucunda) okunamayan kısımlar mevcuttur. Bu kısımlar cümlenin anlamlandırılmasında önemli bir anlam boşluğu yaratıyorsa incelememizin kapsamı dışında tutulmuştur. Metinlerin yayını konusunda başvurulan kaynaklardan hareketle okunamayan bazı kısımlar köşeli parantez ("[ ]") içinde gösterilirken; rekonstrüksiyon yoluyla yapılan okumalar "( ) / < >" işaretleri ile gösterilmiştir.

Çalışmamızda madde başı olan her kelime, yer aldığı bağlam ile birlikte gösterilmiş; kelimenin söz konusu bağlam içinde kazandığı anlamın daha iyi anlaşılması için Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Bu aktarım sırasında, yapılan çeviri ile adı geçen araştırmacıların çevirilerini karşılaştırmak amacıyla cümlenin sonuna dipnot düşülmüştür. Her cümlenin yer aldığı yazıt, bulunduğu cephe ve satır numarası parantez içinde belirtilmiştir.

İncelemenin kapsamına kişi adları, yer adları, hayvan adları, unvan adları, unvan niteleyicileri, zamirler, bağlaçlar dâhil edilmemiştir. Bununla birlikte bir kelime hem birden fazla anlamı karşılıyor hem de kişi adı olarak kullanılıyorsa, kişi adı olarak kullanıldığı

bağlamlara yer verilmemiştir. Bu duruma "*alp*" kelimesi örnek gösterilebilir. Kelime "1) Cesur, yiğit, kahraman 2) Kahramanlık, yiğitlik 3) Çevik, atik 4) Zor, güç, çetin 5) Cesaret 6) (kol vb. organlar için) Güçlü, kuvvetli" anlamlarında kullanılırken aynı zamanda "Alp Salçı, Alp Tutuk" özel adlarında da yer almaktadır. Bu yapılar incelemeye alınmamıştır. Ayrıca yazıtlarda oldukça az sayıda olan edatlar da tek başlarına bir anlam ifade etmek yerine cümle içindeki görevleriyle ön planda oldukları için çalışmamızın kapsamına dâhil edilmemiştir.

1. DİL VE DİL BİLİMİ

1.1. DİL

Günümüzden yüz yıllar öncesine ait olan Runik harfli Türkçe metinler, bugün Türk dilinin, dolayısıyla Türk milletinin, birleştirici, ortak köküdür. Bu kök, geçmişi bugüne; bugünü de geleceğe taşıyan "dil" vasıtasıyla oluşmuştur. Wittgenstein'ın *"Dilimin sınırları dünyamın sınırlarıdır."* sözü dikkate alınacak olursa her dil; canlılığı, eskiliği, üretkenliği ile sınırlarını kendi çizmektedir.

Descartes *"İnsan, konuşan bir hayvandır."* diyerek dili, yani "konuşma yetisini" insan olmanın ön şartı olarak kabul etmektedir. Nitekim insanı diğer canlılardan ayıran en önemli nokta, konuşma yetisine; kurallı bir dile sahip olmasıdır. Buradan hareketle denilebilir ki önce "dil", sonra "insan" ve ondan sonra da insana ait olan "zihnî, rûhî ve hissî tezâhürler" ortaya çıkar.[1]

Dil ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan pek çok çalışmada çeşitli "dil" tanımları yer almaktadır. Bu tanımları tasnif ettiğimizde bazı araştırmacıların dilin iç unsurlarına (ses, anlam vb.) bazılarının da dilin dış unsurlarına (millet, toplum, kültür vb.) vurgu yaptığını görmekteyiz. Ferdinand De Saussure bu ayrımın temelini atmıştır. Dil dışı unsurlar ile dilin etnoloji ile ilgili yönlerini kasteden Saussure, dil içi unsurları "dizgeyi değiştiren her şey" olarak ele almaktadır.[2]

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir.[3] Dili iç ve dış unsurlarına bağlı kalarak tanımlayan Ergin'in yanı sıra Tahsin Banguoğlu dili "insanların meramını anlatmak için kullandıkları sesli işaretler sistemi"[4]; Tahir Nejat Gencan "duygu, düşünce ve dileklerimizi anlatmaya yarayan imlerin hepsi"[5] şeklinde tanımlayarak dilin "ses" özelliğine dikkat çekmektedirler.

Doğan Aksan iki ayrı çalışmasında dilin iki farklı tanımını yapmaktadır: "Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka

[1] Necmettin Hacıeminoğlu, **Türkçenin Karanlık Günleri**, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1978, s.13.
[2] Ferdinand de Saussure, **Genel Dilbilim Dersleri**, İstanbul, Multilingual, 1998, s. 36-38.
[3] Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, 1958, s. 3.
[4] Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 9.
[5] Tahir N. Gencan, **Dilbilgisi**, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2001, s. 21.

nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyülü bir varlıktır. O gerek insan, gerek toplum, gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülemeyecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur."[6] Aksan bu tanımıyla dilin toplumsal yönüne dikkat çekerken bir diğer tanımında "dil ve düşünce" arasındaki ilişkiye temas etmektedir: "Dil, sözlü ve yazılı olarak iletişimde kullandığımız, doğduğumuzda hazır bularak edinmeye başladığımız, doğrudan doğruya insana özgü, çok güçlü, büyülü bir düzendir; düşünme ve düşünüleni aktarma dizgesidir.[7]

Yer verilen dil tanımlarında dilin ses özellikleri ve toplumsal yönü üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu tanımlardan farklı olarak Andre Martinet, dilin anlamsal yönüne dikkat çeker: "Bir dil, insan deneyiminin, topluluktan topluluğa değişen biçimlerde, anlamsal bir içerikle sessel bir anlatım kapsayan birimlere, başka bir deyişle anlamın birimlere ayrıştınlmasını sağlayan bir bildirişim aracıdır; bu sessel anlatım da, her dilde belli sayıda bulunan, öz nitelikleriyle karşılıklı bağıntıları bir dilden öbürüne değişen ayırıcı ve ardışık birimler, başka bir deyişle ses bilimler biçiminde eklemlenir."[8]

Dil ve düşünce arasındaki ilişki incelenirken kimi ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri dilin düşünceyi aktaran bir vasıta olup olmadığıdır. Takiyettin Mengüşoğlu dilin bir vasıta, bir alet olamayacağını, zîra düşünme, görme gibi kabiliyetler ile dil arasında mevcudiyet birliğinin olduğunu ve bu mevcudiyetin birinin diğerini taşıması ile değil; birbirlerine dayanarak gerçekleştiğini ifade etmektedir.[9] Dil ile düşünce arasındaki söz konusu ilişki eski çağlardan bu yana tartışılan bir konu olmuştur.[10] Bu tartışmanın neticesinde "Dil mi düşünceden, düşünce mi dilden doğdu?" sorusu "Dil ile düşünce birbiriyle anlam kazanır." şeklinde cevap bulmaktadır. Yani dil, insanın benliğini biçimlendiren bir temeldir ve kendisine belli bir biçim verecek anlatım kalıbının bulunmadığı yerde düşünce gelişmez.[11] Dil düşünceyi, düşünce de dili destekler, geliştirir, güçlendirir.[12] Diğer bir ifadeyle dil, düşünceyi hem aktaran hem de biçimlendiren bir dizgedir.[13]

---

[6] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 11.
[7] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 17.
[8] Andre Martinet, **İşlevsel Genel Dilbilim**, çev. Berke Vardar, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları., 1983, s. 13.
[9] Takiyettin Mengüşoğlu, **Felsefeye Giriş**, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 1958, s. 261.
[10] Berke Vardar, **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, İstanbul, Multilingual, 2001, s. 12.
[11] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 10.
[12] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 14.
[13] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 19.

Dilin pek çok tanımını yapmak mümkündür. Bu tanım çeşitliliğinin en önemli sebebi, dilin canlı, değişken ve kucaklayıcı yapısıdır. Dil, soluduğumuz nefes gibi, insan varlığının ayrılmaz bir parçasıdır. Öyle ki insanoğlu var olduğu günden bu yana "anlatma" ihtiyacını dil ile sağlamıştır. Bir taşın üzerine kazılan ve tarihimize ışık tutan metinler, bu ihtiyacın bir tezâhürüdür. Aksi düşünüldüğünde bugün ne Bilge Kağan'ın *"biriye çogay yış tögültün yazı konayın tiser türk bodun ölsikig. (BK-K 5)"* nasihatinden, ne Evliya Çelebi'nin seyahatlerinden ne de Yunus Emre'nin arı Türkçesinden haberimiz olurdu. Denilebilir ki dilin mutlak bir tanımını yapmak, ona bir sınır çizmek mümkün değildir. Ancak dilin iskelet yapısını oluşturan özellikler ve bu özellikler aracılığıyla temas ettiği alanlar tespit edilebilir.

Söz konusu özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- *Dil doğal bir varlıktır:* İnsan doğuştan dil öğrenme mekanizmasına sahiptir. Chomsky'e göre bu mekanizma, insan türünün biyolojik alt yapısı ile ilgidir. Kişi doğduğu çevrenin dilini hisseder ve benimser. Hiçbir insan niçin dil yerine bir başka aygıt veya eylem tarafından aynı işin yapılmadığını sorgulamaz.[14] Bu süreç içerisinde insan, dilin tabiatına uymak zorundadır.[15]

- *Dil canlıdır:* Yüzyıllar önce konuşlan Türkçe ile bugün konuştuğumuz Türkçe mukâyese edildiğinde aradaki fark çok açık görülmektedir. Divân-ü Lügati't-Türk'te "*adak*" olarak kaydedilen kelime, bugün dilimizde "*ayak*" olarak yaşamaktadır. Örneklerinin arttırılabileceği bu değişiklikleri Ergin, "zaman içerisinde akıp gelen bir manzaraya" benzetmektedir.[16] İşte bu değişim ve gelişim, dilin canlı ve değişken bir varlık olduğunu göstermektedir.

- *Dil nedensizdir:* Niçin ağaca "ağaç" deriz? Her dilde aynı nesneyi karşılayan (Frs. dıraht (درخت); Ar. şecer (شجر); İng. tree; Alm. baum) farklı kelimeler mevcuttur. Ancak kelimeler ile nesnelerin hangi ölçüte bağlı kalınarak özdeşleştiği muammâdır. Ergin bu muammâyı "*gizli antlaşmalar sistemi*" olarak tanımlamaktadır.

[14] Muhammet Yelten, **Türk Dili ve Anlatım Bilgileri**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2009, s. 31.
[15] Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 3.
[16] Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 4.

- *Dil üretken ve yaratıcıdır:* John Lyons üretkenlik ve yaratıcılığı birbirinden ayırmaktadır.[17] Üretkenlik biçimsel yapıda; yaratıcılık ise hem biçimsel hem anlamsal yapıda görülen değişiklikler olarak ele alınmaktadır.[18] Dilin yaratıcılık özelliğinden hareketle David Cruse, dilin en ilgi çekici özelliğinin sınırlı kaynaklardan sınırsız kullanımlar oluşturmak olduğunu ifade etmektedir.[19]

- *Dil hem evrensel hem millî bir varlıktır*: Her insanın bir ana dile sahip olması, dilin evrensel yönünü göstermektedir. Bunun yanı sıra her dil, bir millet ile bütünleşmiş; Türkçe deyince Türkler, Arapça deyince Araplar akla gelmektedir. İnsanın edindiği ilk dil millî dilidir ve kendisi de bu dilin millî konuşucusudur.[20] Dilin sahip olduğu millî kimlik, millet olmanın en önemli adımıdır. Nitekim tarih göstermiştir ki, bir milletin kurmuş olduğu devlet yıkılabilir, oturduğu vatan elinden alınabilir, fakat eğer dili yaşıyorsa, o millet dağılmamıştır, kaybolmamıştır, ayaktadır. Zira dil, fertlerin millî şuuru, millî hâfızasıdır.[21]

- *Dil taşıyıcıdır:* "Bugünde" ve "burada" yaşamakta olan insanı, "bugünden" ve "buradan" ayırıp geçmişe, geleceğe veya başka mekânlara götüren; insanı biriktiren bir varlık haline getiren, onu gelenek ve tarih sahibi kılan dildir.[22] Bir başka ifadeyle, nesilleri birbirine bağlayan ve devamlılığı sağlayan, ucu tarihin derinliklerinde olan bir zincirdir.[23] Dilin sahip olduğu bu nitelik, bugün Türk dilini, tarihini; daha özelde toplumsal hayatı, kültürü ve ananeleri pek çok açıdan aydınlatan bir ışık görevi görmektedir.
- *Dil hem öğrenilen hem de edinilen bir olgudur*: Doğduğumuz çevre ana dilimizin oluşmasında etkili olan başlıca unsurdur. Ancak birey bir dili doğuştan öğrenirken bir başka dili de sonradan edinebilir.

Tüm bu özelliklere sahip olan dil, hayatın tüm alanlarına nüfûz ederek merkezi oluşturmaktadır. Bu alanların başında toplum gelmektedir. Vardar, dilin bireyi

[17] John Lyons, **Semantics- Volume II**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1977, s. 549.
[18] Aygül Uçar, **Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2009, s. 15.
[19] David A. Cruse, **Lexical Semantics**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1987, s. 76.
[20] Leonard Bloomfield, **Language**, London, 1979, s. 43.
[21] Necmettin Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 18.
[22] Günay Karaağaç, **Türkçe Üzerine Yazılar**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2017, s. 315.
[23] Necmettin Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s.16.

toplumsallaştırdığını, ulusların oluşmasında dilin temel öğe olduğunu ifade etmektedir.[24] Dil ve düşünce arasında olduğu gibi dil ve toplum arasında da vazgeçilmez bir bağ vardır; dili olmayan bir toplum; konuşuru olmayan bir dil tahayyül edilemez. Bu sebeple denilebilir ki biri olmadan diğeri de var olamaz.

Dilin toplumsal boyutu, dil yadigârları incelendiğinde net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Asırlar öncesinde yaşayan atalarımızın dünya görüşü, gelenekleri, inançları, yaşam felsefesi gibi pek çok olgu rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Zira tüm bu unsurlar toplumun diline yansır.[25] Başka bir ifadeyle dil, toplum içerisinde filizlenir, büyür ve meyve verir.

Dil, düşünce ve toplum arasındaki sıkı münâsebet, dil-kültür ilişkisini de incelemeyi gerektirmektedir. Mehmet Kaplan dili "duygu ve düşüncelerimizin kabı" olarak tanımlamaktadır.[26] Sonsuz bir alana sahip olan dil kabımız, düşünce dünyamıza, toplumsal hayatımıza dair unsurları saklarken kültürel değerlerimizi, farklılıklarımızı da içine almayı ihmal etmemiştir. Türkçenin tarihi gelişim safhalarından biri olan Osmanlı Türkçesi devrindeki eserlerin diline baktığımızda birbirinden farklı kültürlerin tesiri açıkça görülmektedir. Bu demek oluyor ki bir metnin diline bakıldığında kültürüne dair çıkarımlarda bulunabilir; içinde bulunduğu medeniyet dairesi yorumlanabilir. "Dil, kültürün aynasıdır."[27] tanımı, bir ulusun kültürüne dair her şeyi dilde tespit edebileceğimizin en veciz ifadesidir.

Buraya dek dilin tanımı, özellikleri, belli parametreler ile olan ilişkisi üzerinde durularak sağlam bir temel oluşturmak amaçlanmıştır. Dilin mutlak tanımını yapmak, dile bir sınır koymak elbette mümkün değildir; ancak nihâi söz olarak Alman filozofu Heidegeger'in tanımı sade ve bir o kadar da kapsamlıdır:

"Dil, varlığın evidir."

[24] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 15.
[25] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 13.
[26] Mehmet Kaplan, **Kültür ve Dil**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014, s. 142.
[27] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 13.

1.2. DİL BİLİMİ

Dilimize ilk olarak Şemsettin Sami'nin "ilm-i lisân" adlandırması ile giren "dil bilimi" terimi[28], "dili inceleyen bilim, dilin bilimi" olarak yalın bir şekilde tanımlanabilir. Dil sahip olduğu etki alanı sayesinde farklı bilim dalları ile ilişki tesis etmiştir. Bu ilişki, dile özgü olan ses dizgesi, söz varlığı ve dil bilgisi kurallarını ayrı ayrı ele almayı gerekli kılmıştır.[29] Tüm bunlardan hareketle dil bilim; herhangi bir dile, bir dil öbeğine özgü ya da bütün dillerde görülen özellikleri, dil olaylarını araştırma konusu edinen, dilin ortak ya da tek özelliklerini inceleyen, konuları birçok bilim dallarıyla ilişkili ve geçişme halinde bulunan, geniş çerçeveli bir bilimdir.[30]

Dilin insanın fizik, düşünce ve ruh yapısında kurduğu ilişki gibi dil bilim de bütün bunları kendisine konu olarak alan bilim dallarıyla ilişkilidir. Coğrafya, tarih, matematik, sosyoloji, psikoloji, etnoloji, antropoloji gibi pek çok bilim dalı bu alanlar arasında yer almaktadır.[31]

Saussure dil biliminin görevlerini üç maddede toplayarak genel çerçeveyi çizmektedir:[32]

1. Ulaşabildiği bütün dilleri betimlemek, bu dillerin tarihini incelemek, bir başka deyişle dil ailelerinin evrimini göstermek, her ailedeki ana dillerin ilk biçimlerini olanaklar çerçevesinde ortaya koymak;
2. Bütün dillerde sürekli ve evrensel olarak kendini gösteren güçleri araştırmak, tarihin bütün özel olaylarını açıklayabilecek genel yasaları bulmak;
3. Kendi sınırlarını çizmek ve kendi kendisini tanımlamaktır.

Dil bilimi, dili belli yöntemler ışığında ele almaktadır. Bunlardan ilki bir dilin doğuşunu, gelişmesini inceleyen art zamanlı (diacronic/evolutif/tarihî) inceleme yöntemidir. Bu yöntem kendi içinde ileriye doğru (ön görünümlü/prospective) ve geriye doğru (art görünümlü/retrospective) olmak üzere iki dala ayrılır. Bu yöntemin gâyesi dilin tarihini, zamanın akışı içinde izleyerek tüm ayrıntılarıyla saptamaya çalışmaktır.[33]

---

[28] Doğan Aksan, **Dilbilim ve Türkçe Yazıları**, İstanbul, Multilingual, 2004, s. 270.
[29] Kaken Ahanov, **Dil Biliminin Esasları**, çev. Murat Ceritoğlu, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008, s. 13.
[30] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 24.
[31] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 14.
[32] Ferdinand de Saussure, **a.g.e.**, s. 34.
[33] Hülya Arslan Erol, **Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018, s. 9.

İkinci yöntem, dili kullanıldığı zaman içinde inceleyen eş zamanlı (synchronic / betimlemeli / statik) inceleme yöntemidir. Saussure'ün dil bilimine kazandırdığı ve "aynı zamanın bilgisi" olarak açıkladığı bu yöntem ile dil çalışmalarının seyri değişmiştir. Saussure eş zamanlı yöntemi dizgeyle ilişkilendirirken, art zamanlı yöntemi dilin her birimini ayırarak grup grup inceleyen ve zaman içinde değişip duran yöntem olarak dizgenin dışında tutar.[34] Dil bilimini "doğal dillerin hem belli bir evredeki işleyiş düzenlerini hem de çeşitli evreler arasındaki değişimlerini inceleyen insan bilimi" olarak tanımlayan Berke Vardar[35], söz konusu iki inceleme yönteminin dil bilimindeki yerine dikkat çekmektedir.

Tezimize konu olan Runik harfli Türkçe metinlerdeki çok anlamlı kelimeleri tespit etme süreci dil bilimin inceleme yöntemleri arasında art zamanlı inceleme sınıfına girmektedir.

1.3. DİL BİLİMİNİN DALLARI

Dil bilimi kendi içinde özel dil bilimi ve genel dil bilimi olmak üzere iki dala ayrılmaktadır:

- *Özel dil bilim*; bir dilin dizgesini, yapısını ve gelişme öğelerini aydınlatırken dilin özel esaslarına bağlı kalan bir alandır. (Türk dil bilimi, Azerbaycan dil bilimi, Kazak dil bilimi vb.)

- *Genel dil bilim;* dilin anlamını, işlevini, düşünceyle ilgisini ve dilinin doğuşunu inceler; dilin gelişme esaslarını tespit eder, dil incelemelerinin metotlarını belirler, yeryüzündeki dilleri, dil bilgisi yapılarına ve kaynak birliklerine veya akrabalık derecelerine göre sınıflandırır, dil biliminin çeşitli dallarının birbiriyle ilişkisini ve bilimler dizgesinde dil biliminin yerini belirler. Yalnız bir dilin değil birçok dilin ilkelerini dikkate alarak bu diller üzerine yapılan araştırmaların sonuçlarına bakar ve hepsini bir arada değerlendirerek genel

[34] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 70, 71.
[35] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 21.

kuramlar ortaya koyar.[36] Genel dil biliminin merkezini dilin düşünce, ruh, toplum ve kültürle ilişkisi oluşturmaktadır.[37]

Dil bilimin dalları: Ses bilimi (fonetik), biçim bilgisi (morfoloji), dizim bilimi (sentaks), anlam bilimi (semantik), söz bilimi (leksikoloji), sözlük bilimi (leksikografi), ad bilimi (onomastik), lehçe bilimi (diyalektoloji). Bu tasnife dâhil olmayan ancak bunlardan başka pek çok dil bilimi dalının varlığından bahseden Aksan, "öteki alanlar" başlığı altında işaret bilimi / gösterge bilimi (semiotik), anlatım bilimi (stilistik) ve metin bilimi dallarına da yer vermektedir.[38]

Tezimizin asıl konusu "anlam bilimi (semantik)" üzerine inşa edildiği için diğer dalların kısaca tanımı yapılacak; anlam bilimi ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

- *Ses bilim (fonetik)*: Bütün dünya dillerindeki sesleri bir bütün olarak ele alan, bu dillerde ortak olan nitelikleri, eğilimleri, olayları, yasaları araştıran daldır. [39]

- *Biçim bilgisi (morfoloji):* Geleneksel olarak anlamlı dil birimlerini, dil bilgisi ulamlarına, işlevsel sınıflara, bükün, türetme, bileştirme açısından sundukları görünüme, aldıkları değişik biçimlere, birleşim özelliklerine göre inceleyen daldır. Çağımız dil bilimindeyse ya anlam birim birleşimlerinin içyapı kurallarını (türetme) ve sayı, cins, zaman, kişi, durum açısından büründükleri biçimleri ya da hem bu olguları, hem de dizimlerin tümce düzlemindeki birleşimlerini (sözdizimsel biçim bilim) inceleyen bir dal sayılır.[40]

- *Dizim bilim (sentaks):* Dildeki söz örgüsünün aydınlatılması, aynı zamanda dili çevreleyen sırların da çözülmesi ile ilgilenen daldır.[41]

- *Anlam bilim (semantik):* Ses ile düşünce arasındaki ilişkiyi [42]; göstergenin gösterilen bölümünü eş süremli ve art süremli açılardan inceleyen dil bilim dalıdır.[43]

[36] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 14.
[37] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 24.
[38] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 33-34.
[39] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 26.
[40] Berke Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Multilingual, 2002, s. 43.
[41] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 30.
[42] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 30.
[43] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 18.

- *Sözcük bilim (leksikoloji):* Her sözcüğü kendi anlam alanı içinde ele alan, sözcükleri toplumla kurduğu bağ neticesinde bir değer dizgesi olarak kabul eden bilim dalıdır.[44]

- *Sözlük bilim (leksikografi):* Bir dildeki sözlüksel birimleri, bir başka deyişle, anlam birimlerin sözlük birim niteliği taşıyanlarıyla, dil bilgisel olmayan ve sözlük birimler gibi işlem gören çeşitli birleşimleri (birleşke birimler) dilbilim yöntemleriyle inceleyen, bu arada sözlük yapımının kuramsal sorunlarım ele alan daldır.[45]

- *Ad bilim (onomastik):* Her dilde özel ad sayılan öğeler üzerinde duran ve özel adları köken bilgisi, tarihsel gelişme yönünden ve çeşitli dil ve kültür sorunları açısından inceleyen bilim dalıdır.[46]

- *Lehçe bilim (leksikoloji):* Bir dilin ayrıştığı lehçelere, ağızlara ilişkin olguların saptanması ve betimlenmesiyle ilgilenen dilbilim dalıdır.[47]

[44] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 31.
[45] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 184.
[46] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 32.
[47] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 142.

2. ANLAM BİLİMİ

"Anlam bilimi" veya "semantik" olarak adlandırılan dil bilim terimi, Antik Yunanca "*semantikos / semainen*"den ileri gelmektedir. Kökü "sema" olan kelimenin ilk anlamı "sembol / işaret / im / gösterge" olmakla birlikte sonraları "anlam" karşılığını kazanmıştır.[48]

Anlam bilimi, dili anlam yönünden ele alan, göstergenin gösterilen bölümünü ya da içeriği eş zamanlı ve art zamanlı açılardan inceleyen dil bilim dalıdır.[49] Lerat'ın ifadesiyle; "Anlam bilim sözcüklerin, tümcelerin ve sözcelerin anlamının incelemesidir."[50]

Guiraud anlam bilimin sözcüklerin anlamlarını ve işlevlerini incelediğini ve bu işlevin de anlam aktarımları olduğunu belirtmektedir.[51] İnsanın tinsel ve toplumsal evreni, gösterge dizgelerinden oluşur. Gösterge sözcük olur, ulaşım belirtkesi olur, töre olur; değişik davranış türleri ya da toplumsal yaşamı kuran değişik kurallar, öğeler biçimine bürünür. Ama işlev açısından hep anlam aktarma özelliği taşır. Bu bakımdan, insanoğlunun anlığı gösterge üreten bir düzenek, göstergeler de anlam aktaran araçlardır.[52]

19. yüzyılda ilk olarak Alman dilcisi K. Reising'in "*Latin Dilbilimi Üzerine Dersler*" adlı eserinde "*Semasiologie*" başlığı altında temelleri atılan anlam bilimi, Michel Bréal tarafından sistemli hale getirilmiş; ayrı bir alan niteliği kazanmıştır. "Sémantique" terimiyle dil biliminde yeni bir çalışma alanının ortaya çıkmasını sağlayan Bréal, "*Essai de Sémantique*" adlı eserinde "anlam" konusunu titizlikle ele almış; anlamların oluşumu, anlamın söz dizimiyle ve biçimle ilgisi, eş anlamlılık, anlam değişmeleri gibi sorunları gündeme getirmiştir.[53] Bréal'den sonra anlam bilim alanında yeni bir dönem başlatan isim Ferdinand de Saussure'dür. Saussure'ne kadar (20. yüzyılın başları) anlam bilim çalışmalarında tek tek sözcükler üzerinde durulmuş, "anlam" kavramı sözcüklere bağlı biçimde incelenerek sözcüklerin anlam açısından değişmelerine

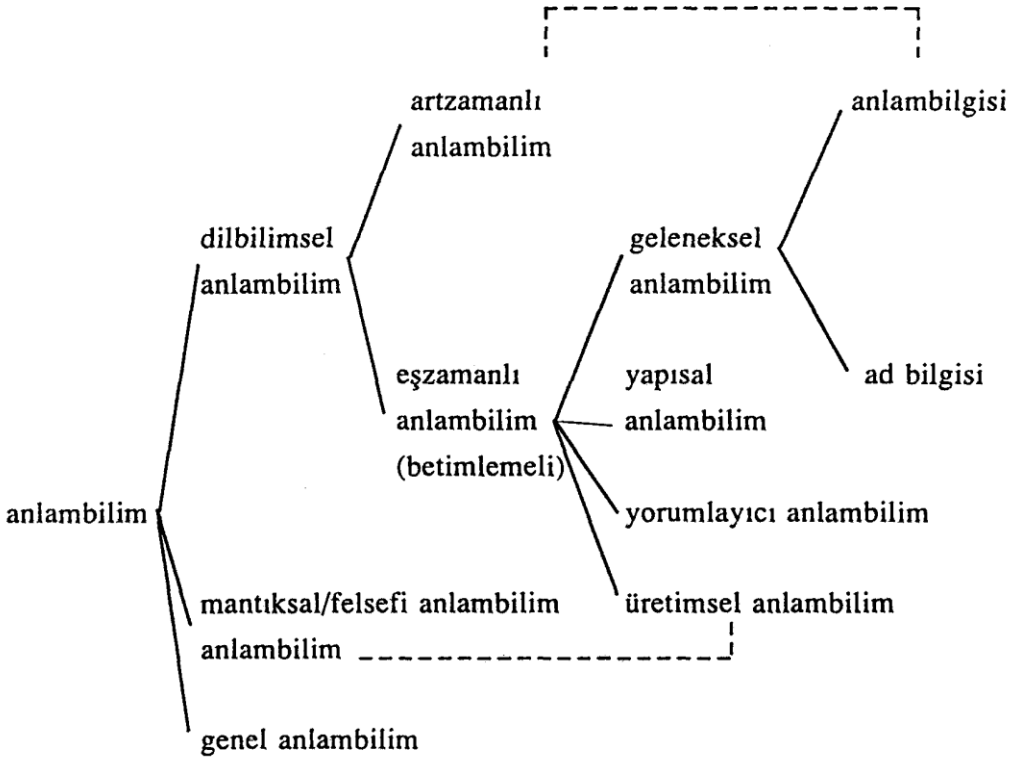
[48] Pierre Guiraud, **Anlambilim**, çev. Berke Vardar, İstanbul, Multilingual, 1999, s. 6; Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 17; Nişanyan Sözlük "semantik" maddesi (çevrimiçi) https://www.nisanyansozluk.com/?k=semantik (Erişim tarihi: 22.03.2021)
[49] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 18.
[50] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 26.
[51] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 18-19.
[52] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 10.
[53] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 23.

önem verilmişti. Ancak Saussure ile dil biliminde eş zamanlı dil incelemeleri yaygınlık kazanmış; "dizge" (bütünlük) anlayışı ve "gösterge" kavramı yerleşmiştir.[54]

Werner Welte'ye göre anlam bilim üç ana bölüme; bu ana bölümler de kendi içinde alt bölümlere ayrılmaktadır:[55]

1. Dil bilimsel anlam bilim
2. Mantıksal-felsefi anlam bilim
3. Genel anlam bilim

Welte'nin tasnifi şu şekilde şemalaştırılmıştır[56]:

Aksan, Welte'nin bu tasnifini başarılı bulsa da eleştirilecek birkaç yönünün olduğunu belirtmektedir. İlk olarak "ad bilgisinin" geleneksel anlam biliminin değil; sözcük bilimin bir dalı olarak gösterilmesi gerektiğini dile getirir. Bir diğer eleştirdiği nokta "davranışçı anlam bilimine" yer verilmemesi gelmektedir. Ayrıca Aksan, sözlüklerde yer alan birimleri inceleyen ve tümce anlamının nasıl doğduğunu tespit eden

[54] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 142.
[55] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 144, 145.
[56] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 145.

"sözlüksel anlam bilimi" dalının da bu tasnifte yer alması gerektiğine dikkat çekmektedir.[57] Bu yorumlar ışığında Aksan, anlam bilimini dört başlıkta inceler[58]:

1. Anlam biliminin alt alanları:

   a. Sözcük Anlam Bilimi: Sözcükleri dil dizgesi içinde, bütünün birer parçası olarak inceleyen daldır. Ayrıca eş anlamlılık, eş adlılık, çok anlamlılık gibi anlam olaylarını da ele almaktadır.

   b. Tümce Anlam Bilimi: Bir dilin anlam açısından incelenmesi sırasında, o dile özgü anlatım kalıplarını belirleyen daldır.

   c. Genel Anlam Bilim: Dil bilimsel anlam biliminden ayrılan, dille gerçek ilişkisini, konuşmacı, dil ve gerçek bağıntısını aydınlatmaya çalışan dille ilgili birtakım ruh ve sinir hastalıklarına kadar uzanan bir araştırma alanıdır.

2. Anlam biliminde uygulanan yöntemler:
   a) Yapısal Anlam Bilim
   b) Yorumlayıcı Anlam Bilim
   c) Üretimsel Anlam Bilim
   d) Mantıksal Anlam Bilim

3. Anlam biliminde kullanılan inceleme yöntemleri:
   a. Durgun Anlam Bilim ya da Eş Zamanlı Anlam Bilim
   b. Gelişmeli Anlam Bilim ya da Art Zamanlı Anlam Bilim

4. Anlam biliminin iç içe, sıkı ilişkili olduğu alanlar:
   a. Metin Dil Bilimi
   b. Söz Eylem Kuramı
   c. Kullanım Bilim
   d. Biçem Bilgisi
   e. Ruh Dil Bilim
   f. Gösterge Bilim

[57] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 144.
[58] Doğan Aksan, **Dilbilim ve Türkçe Yazıları**, İstanbul, Multilingual, 2004, s. 311.

g. Şiir dili incelemeleri

Etki alanı oldukça geniş olan anlam bilimi, anlama ilişkin sorunlara eğilirken felsefe, mantık, psikoloji, sosyoloji gibi pek çok bilim dalı ile karşılıklı etkileşim içine girmiştir.[59] Guiraud söz konusu anlamsal/semantik sorunları üç türe ayırmaktadır[60]:

a) *Ruh bilimsel sorun: "*Niçin ve nasıl anlaşırız? Gösterge nedir? Anlaşırken bizim ve karşımızdakinin zihninde neler olup biter? Bu işlemin dayanağı, fizyolojik ve ruhsal düzeneği nedir?" gibi sorulara cevap arar.

b) *Mantıksal sorun: "*Göstergenin gerçekle bağlantıları nelerdir? Hangi koşullarda bir gösterge, anlatmakla görevli olduğu bir nesne ya da duruma uygulanabilir? Doğru bir anlamlamayı sağlayan kurallar nelerdir?" gibi sorulara cevap arar.

c) *Dilbilimsel sorun*, daha doğrusu *sorunlar:* Çünkü her göstergeler dizgesinin temel niteliklerinden ve işlevinden doğan kendine özgü sorunları vardır.

Guiraud, bu sorunlar temelinde anlam bilimini dil bilimsel anlam bilim, felsefî anlam bilim ve genel anlam bilim olmak üzere üç alt dala ayırmaktadır.[61] Bu tasnif, yukarıda şematik olarak da yer verilen W. Welte'nin tasnifi ile bire bir aynıdır.

Buraya kadar anlam bilimi geniş bir çerçeve içinde ele alınarak anlam biliminin tanımı, alt dalları, ilişkili olduğu alanlar üzerine durulmuştur. Son olarak anlam bilimi alanında Türkçenin yerine ve başlıca özelliklerine değinilecektir.

Aksan, Köktürkçeden Türkiye Türkçesine uzanan gelişme çizgisi üzerinde Türk anlam biliminin belli başlı özelliklerini 5 maddede toplamıştır[62]:

1. *Biçim özelliklerinin anlam bilime etkisi ve Türkçenin kavramlaştırma eğilimi:*
   Dilde yeni kavramların oluşması, dilin yeni türetmelere açık olması, biçim bilim ile ilgilidir. Türkçenin anlamsal görünümünün oluşmasında önemli bir role sahip olan biçim bilim, bağlantılı dil tipi ve son eklerin çeşitliliği ile dile çok geniş türetme

[59] Berke Vardar, **a.g.e.**, s.18.
[60] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 16.
[61] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 17.
[62] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 301-306.

olanakları sağlamaktadır. Örnek olarak Eski Türkçe "*il*" kökünden türeyen "*illig, ille-, ilsire-, ilsiret-*" gibi yapılar gösterilebilir. [63]

2. *Eş anlamlılardaki zenginlik:*
   Eski Türkçe *yinçke/yuyka, tün/kiçe, küsüş/tilgek;* Türkiye Türkçesi *yolla-/gönder-, bık-/usan-* vb.

3. *İkilemelerdeki zenginlik:*
   Eski Türkçe *iş küç, agı barım, yok çıgany, et öz*; Türkiye Türkçesi *çoluk çocuk, sabah sabah, yorgun argın* vb.

4. *Aktarmalı anlatım eğilimi:*
   Köktürkçe metinlerde karşımıza çıkan *adak kamşatmak; ot sub kılmak* gibi aktarmalar bu eğilimin örneklerinden yalnızca birkaçıdır.

5. *Aktarmalı anlatımdan kaynaklanan çok anlamlılık:*
   Tezimizin inceleme konusu olan "çok anlamlılık" olayı ileride detaylı olarak ele alınacaktır. Ancak söz konusu maddeyi açık hale getirmek için Köktürk metinlerinde çok anlamlılık özelliği gösteren "*olur-*; *teg-*" filleri, "*sab*; *sü*; *kök*" gibi isimler burada dile getirilebilir.

2.1. ANLAM BİLİMİNİN TARİHİ

Çok eskilere uzanan dil bilimi çalışmaları içinde doğrudan doğruya anlam konusuna eğilen çalışmalar ve anlam bilimi adında bir alanın belirmesi, oldukça yenidir. [64] 19. yüzyılın ilk yarısında K. Reising ve M. Bréal'in çabalarıyla bir alan hüviyetini kazansa da bu alandaki çalışmaların geçmişi, anlam incelemelerini ve anlam sorunlarına dolaylı olarak değinen çalışmaları göz önünde tutarak, Eski Hint'e, Eski Yunan'a kadar götürülebilir.[65] Dinin itici bir güç olarak dil üzerindeki inceleme ve araştırmalarda etken rolü oynaması, Eski Hint'te kutsal bilgi derlemeleri Veda'ların doğru okunması, değerlendirilmesi ve zamanın aşındırmasından uzak kalabilmesi doğrultusundaki çabalar

[63] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 302.
[64] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 139.
[65] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 140.

ile kendini göstermektedir. Bu çabalar sayesinde dil denen olgunun sırlarının çözülmesi için bir kapı aralanmıştır.[66]

Eski Hint'te dilciler, bir nesnenin dildeki karşılığı ile arasında bir ilişki bulunup bulunmadığı gibi konularla uğraşırken Eski Yunan'da yapılan çalışmalar ise dilin doğuştan mı, doğal mı (*physei*), yoksa insanlar tarafından konma mı yapma mı (*thesei*) olduğu konularıyla ilgilenmişlerdir. Ayrıca Eski Yunan'da Herakleitos, Demokritos, Protagoras, Aristoteles gibi düşünürler dil felsefesi, dil bilim, dil bilgisi gibi konu ve kavramalara da eğilmişlerdir.[67]

Kendine özgü yöntemlerle yürütülen filoloji, dil bilim ve felsefe çalışmaları sırasında, 19. yüzyıla gelinceye kadar anlam sorunlarına zaman zaman değinilmiştir. 17. yüzyılda John Locke, Francis Bacon; 18. yüzyılda Leibniz, Herder ve daha sonraları Wilhelm von Humboldt dilin düşünceyle ilgisi konusuna eğilmişlerdir.[68]

Anlam bilimi bir inceleme alanı olarak 19. yüzyılda Alman dilcisi K. Reising tarafından ele alınmıştır. "*Latin Dilbilimi Üzerine Dersler"* adlı çalışmasında Yunanca *sémasia* (anlam) sözcüğünden türettiği *sémasiologie* terimiyle bu alanı adlandıran Reising, anlamla ilgili çeşitli sorunlar üzerinde durmuştur.[69] Reising'in attığı temeller Fransız dilci Michel Bréal tarafından sağlamlaştırılarak *sémantique* terimiyle dil biliminde yeni bir çalışma alanının ortaya çıkmasını sağlamıştır.[70] Anlam biliminin babası sayılan Breal, "*Essai de Sémantique*" adlı kitabında yeni ve ayrı bir bilim dalı olarak anlam bilimini ele alarak anlamın biçimle ilgisini, anlamların oluşumunu, söz dizimiyle olan bağlantısını, eş anlamlılık, anlam değişmeleri gibi konulara geniş yer vermiştir. Eski Yunan'dan Bréal'e kadar, hatta ondan uzun süre sonra bile anlamla ilgili konular art zamanlı yöntemle ele alınmış ve anlam değişmeleri üzerinde durulmuştur.[71]

20. yüzyılda İsviçreli bilim adamı Ferdinand de Saussure ile birlikte dil bilimi çalışmalarında yeni bir dönem başlamıştır. Dizge (bütünlük) anlayışı, "gösterge"

---

[66] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 21.
[67] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 21- 22.
[68] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 141.
[69] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 141; Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 23.
[70] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 23.
[71] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 141-142; Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 23.

kavramı, eş zamanlı-art zamanlı inceleme yöntemlerinin ilkeleri gibi gelişmeler Saussure ile dil bilimine yerleşmiştir. Onun çalışmaları, günümüze gelinceye kadar dilcilikte çeşitli yöntem ve akımların doğmasına yol açmış, konuşulan dilin de önem kazanmasını sağlamıştır.[72]

"Dilin bütün öğelerinin birbiriyle sıkı ilişkili ve birbiriyle bütünlenir biçimde görev gördükleri" ilkesi benimsendikten sonra anlam alanındaki çalışmalarda sözcükten diğer birimlere ve dilin bir bütün olarak işleyişinin anlam yönüne geçilmiştir. Fransa ve Almanya'da yapısalcılığın anlam bilime uygulanması, bu alanda yeni kavram ve görüşlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Almanya'da J. Trier'in geliştirdiği "*kavram alanı kuramı*"; Fransa'da A.J. Greimas'ın "*Sémantique Structurale*" adlı eserinden hareketle ortaya çıkan "*yapısal anlam bilim*" türü, Amerika'da A. Korzybski'nin başlattığı "*genel anlam bilim*" akımı bunlardan birkaçıdır.[73] Bu isimlerin yanı sıra Avrupa'da anlam bilimi çalışmalarında S. Ullmann ve J.Lyons'un da önemli katkıları olmuştur.[74]

F. de Saussure'nin başlattığı yapısalcılık akımı, Amerika'da yankı bulmuş; Amerikan dil biliminde L. Bloomfield, N. Chomsky gibi önemli dilciler ile yeni gelişmeler elde edilmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Chomsky'nin çabalarıyla *Üretici-Dönüşümlü Dil Bilgisi (Üretken Dil Bilgisi / Dil Bilim)* akımı gelişmiştir.[75]

Anlam biliminin tarihi gelişimi üzerinde duran Tamba-Mecz, anlam biliminin tarihini üç döneme ayırmaktadır[76]:

1. *Gelişmeci Dönem: (1883-1931).* Sözcüklerin tarihi, dildeki anlamların gelişmesi, anlam bilime özgü yasaların konması gibi konularla uğraşılmıştır. Breal, Trier gibi araştırmacıların dönemidir.

2. *Karma Dönem: (1931-1963).* Sözcüklerin tarihi ve sözvarlığının kuruluşu ile ilgili dönemleri ele alan dönemdir. Ullmann, Guiraud gibi araştırmacıların dönemidir.

[72] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 24.
[73] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 143.
[74] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 24.
[75] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 24.
[76] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 25.

3. *Dilsel Modeller Dönemi: (1963'ten bu yana).* Chomsky, F. D. Saussure, Bloomfield, Katz-Fodor gibi bilginlerin temsil ettiği ve kelime anlam biliminden cümle anlam bilimine geçişin ağırlık kazandığı dönemdir.

Bugün anlam bilimi çalışmaları, dil bilimi açısından ele alınmakta, *dil bilimsel anlam bilim* ile yürütülmektedir. Bunların yanı sıra Carnap, Montague gibi düşünürler doğrultusunda anlamı mantık çalışmalarıyla örtüştürerek dilin mantıksal kuruluşu üzerinde duran *mantıksal anlam bilim* dalı; dil-insan ilişkilerini, insanın dil karşısındaki durumunu ele alan *genel anlam bilim* dalı da bulunmaktadır.[77] Son yıllarda edim bilim (kullanım bilgisi /pragmatics), metin dil bilimi (text linguistics), söz eylem kuramı (speech-act), gösterge bilimi (semiotics), biçem bilimi (anlatım bilimi/stylistics) ve yazın araştırmaları gibi alanlar da ortaya çıkmıştır.[78]

2.2. KAVRAM

2.2.1. Kavram Nedir?

Araştırmacılar tarafından kavramın farklı tanımları yapılmaktadır. Herkesçe benimsenmiş bir "*kavram*" tanımının mümkün olmadığını dile getiren Aksan, kavramın dille iç içe olmasını, dil-düşünce ilişkisinin kavram üzerindeki etkisini bu durumun sebebi olarak göstermektedir. Şayet dile başvurmaksızın düşünmek mümkün olsaydı kavramı dilden bağımsız düşünebilir ya da tanımlayabilirdik. [79]

Geleneksel mantık, kavramı "bir objenin zihindeki tasarımı" olarak tanımlamaktadır. Ancak bu tanımda eksik kalan ya da unutulan olgu soyut kavramlardır. At, balık, süt gibi kavramlar zihinde belli bir tasarıma sahip olsa da kıskançlık, adalet gibi soyut kavramlar için bu durum geçerli değildir.[80] J. Lyons' göre kavram, zihnin nesneleri kavramasına ya da bilmesine araç olan mantıksal yapı, düşüncedir.[81]

Kuş, ağaç, bitki gibi kavramlar insan zihninde tek bir nesnenin karşılığı değildir. Kanarya, papağan, güvercin gibi birbirinden farklı adlandırılan bu canlılar, ortak özellikleri dikkate alınarak "kuş" kavramı içinde yer almaktadır. Buradan hareketle denilebilir ki kavram, ortak nitelikleri olan nesnelere verilen ad; dildeki bir genelleme,

[77] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 25.
[78] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 25..
[79] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 149.
[80] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 149, 150.
[81] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 150.

bir soyutlamadır.[82] Bu bakış açısından hareketle Berke Vardar kavramı şu şekilde tanımlar: "Ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünü, imge; bir nesne, varlık ya da oluşun anlıksal imgesi; gösterilen."[83]

Kavramın tanımı yapılırken dikkat edilmesi ve üzerinde durulması gereken bir diğer olgu da "*deneyim*"dir. Aynı kültürün yetiştirdiği insanlar arasında farklı deneyimler / yaşantılar vasıtasıyla kavramsal algı farklılıkları görülmektedir. Şehirde yaşayan bir kişi için "ev" kavramı "apartman dairesini" karşılarken köyde yaşayan biri için bu kavram zihinde farklı yansımalara sahip olabilir. "Deneyim" olgusunun yanı sıra kavramların birtakım kişisel değerler taşıdığını, değişik tasarım ve duygular uyandırdığını da belirtmek gerekir.[84] Yani kavramlar, insanoğlunun yetiştiği çevreye, birikimlerine ve ruhsal yapısına göre bireyden bireye ayrımlar göstermekle birlikte aynı dil birliği içindeki insanlarda, aşağı yukarı belli bir niteliğe sahiptir.[85]

Bunların dışında kavram, insanın çevresindeki nesnelere, olay ve durumlara ait, kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihinde yer eden ve bir soyutlamayla dile dönüşen yönü; göstergelerin gösterilen yanı; bir sözlükte madde başı olarak yer alan kelimeler olarak da tanımlanmaktadır.[86]

Bu durumunda kavram üzerine yapılan tanımlar şu şekilde tasnif edilebilir: [87]

1. Dünyadaki nesnelerin, biçimlerin, olgu durum ve hareketlerin dilde anlatım buluşu.
2. Dünyadaki nesnelerin ortak özelliklerine dayanan dile has bir genelleşme, soyutlama.

2.2.2. Kavram Alanı

1931 yılında Alman dilci J. Trier'in "*Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes"* (Anlığın Kavramsal Kesimindeki Almanca Sözcük Hazinesi) (Heidelberg, 1931) adlı yapıtında *dil alanı (Sprachfeld)* adıyla ortaya koyduğu kavram alanı kuramı,

[82] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 151.
[83] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 132.
[84] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 152.
[85] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 54.
[86] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 53.
[87] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 26.

kavramların tıpkı bir mozaik gibi birbirleriyle sınırlandıklarını ve birbirlerini etkilediklerini; çeşitli parçaların birleşmesinden oluşmuş bir alan içinde bulunduklarını ve bu alan içinde incelenmeleri gerektiğini savunmaktadır.[88]

Almanya'da Weisgerber, J. Trier; Fransa'da Matoré, Guiraud gibi araştırmacılar tarafından benimsenen bu kurama göre: Kavramlarımız pazl oyunundaki parçalar gibi hiçbir boşluk bırakmadan ve üst üste binmeden, yani bütünün birer parçası olarak bir alan oluştururlar. Bu sebeple bir kavramın sınırlarında beliren bir değişiklik, komşu kavramların ve bunun sonucunda da bu kavramları belirten kelimelerin değişikliğe uğramasına yol açar. [89] Bu kurama göre her kavramın değeri, kapladığı yerle ve öteki kavramlarla kurduğu ilişkiye göre belli olmaktadır.[90] Leonard Bloomfield *"Language"* (1933) adlı kitabında bir kelimenin anlamında görülen değişikliği, bu kelime ile aynı kavram alanına giren başka kelimelerin kullanımındaki değişikliğin bir sonucu olarak kabul etmektedir:

> *"We can easily see today that a change in the meaning of a speech-form is merely the result of a change in the use of it and other, semantically related speech-forms.*[91] *"*

"Pek zayıf, zayıf, orta, iyi, pek iyi" şeklinde beş öğeden oluşan bu kavram alanının her öğesi bir değeri temsil etmektedir. Altıncı öğenin eklenmesiyle birlikte kavram alanı genişleyecek ve her öğenin temsil ettiği derece değişecektir. Bu durumda denilebilir ki bir öğenin anlamı değişirse bütün alanın yapısı da değişir.[92]

Kavram alanı, birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eş anlamlıların, içinde düşünüldükleri alandır: Türkçedeki alınmak-gücenmek-küsmek-darılmak-incinmek-kırılmak gibi yakın anlamlı kelimeler bir kavram alanı oluşturmaktadır.[93]

"Kavram nedir?" başlığı altında kavramın tanımını yaparken dikkat edilmesi gereken noktalardan birinin "deneyim-yaşantı" olduğunu dile getirmiştik. Kavram alanının oluşumunda da etkili olan bu unsurlar, her dilin kendine özgü kavram alanları

[88] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 89; Doğan Aksan, "Kelimebilimi ve Anlambilimi ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları, I: Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri Ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine", Ankara, **TDAY Belleten**, 1971, s. 254; Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s.54.
[89] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 89; Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 55.
[90] Doğan Aksan, **a.g.m.**, s. 254.
[91] Leonard Bloomfield, **Language**, USA, Unwin University Books, 1933, s. 426.
[92] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 55.
[93] Doğan Aksan, **a.g.m.**, s. 254; Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 55.

oluşturmasını sağlamaktadır. Dillerin farklı kavram alanları oluşturabilmesinin temel noktası farklı düşünce sistemlerine sahip olmalarıdır. Bir başka deyişle, kavram alanı içinde yer alan her bir kelime, bir düşünceyi, bir dünya görüşünü dile getirmektedir.[94]

2.2.3. Kavramlaştırma

Anlamlama, anlamlandırma olarak da adlandırılan kavramlaştırma (signification), bir nesneyi, bir eylemi, bir varlığı, bir kavramı ya da olayı zihinde bir ses bileşimine, bir göstergeye bağlama; bir kavramı bir göstergeyle dile getirme; anlam aktarma ve anlam verme olayı; anlamın birleştirilmesi, üretilmesi ve kavranmasıdır.[95]

Bugün Türkçede "hala, teyze; amca, dayı" gibi küçük anlam farklılıklarına sahip olan ve farklı göstergelerle dilde karşılık bulan akrabalık adları, Hint-Avrupa dillerinde (İng. aunt; uncle; Fr. tante; oncle) tek bir gösterge ile kavramlaştırılmıştır. Denilebilir ki her dil doğayı, nesneleri, hareketleri adlandırırken ana dilinin kavramlarıyla düşünür, onları kendine özgü biçimde algılar; kimi zaman belli kavramlara bağlar. Bu nedenle bir dildeki bir gösterge, bir başka dildekiyle eş değer olamaz, onu tam karşılayamaz. İngilizcedeki "home" sözcüğünün Türkçede "ev, yuva, yurt, vatan, hedef" gibi farklı göstergeler ile kavramlaşması bu durumu örneklendirmektedir.[96]

Aksan, kavramlaştırma yönünden Türkçenin zengin bir dil olduğunu dile getirmekte ve göstergelerin kavramlaştırılması sırasında Türkçenin üç önemli özelliğine dikkat çekmektedir:[97]

1. Doğadaki nesnelere dayanma; doğadaki nesneler, biçimler ve renklerden yararlanma:

Kavramlaştırma olayı gerçekleştirilirken dillerin etkilendiği unsurların başında doğa gelmektedir. Doğadaki nesnelerden (bitkiler, hayvanlar vb.), biçimlerden, renklerden yararlanılarak göstergelerin kavramlaştırılması sıkça başvurulan bir durumdur. Soyut kavramların doğadaki nesneler aracılığıyla kavramlaştırılması Türkçede deyim aktarması yoluyla gerçekleşmektedir. Deyim aktarmaları beş şekilde oluşmaktadır: İnsandan doğaya deyim aktarmaları; doğadan insana deyim

[94] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 89; Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 132, 133.
[95] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 23; Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 121; Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 21.
[96] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 40 ve 121.
[97] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 121-131.

aktarmaları; doğadaki nesneler arasındaki deyim aktarmaları; duyular arasındaki deyim aktarmaları ve somutlaştırma.

İnsandan doğaya deyim aktarmalarında baş, göz, ayak, burun gibi insan organlarının kullanıldığı görülmektedir. *Masanın gözü; geminin burnu; dağın başı; iskemlenin ayağı* gibi örnekler, iki farklı göstergenin deyim aktarması yoluyla tek bir kavram altında birleştiğini göstermektedir.

Doğadan insana deyim aktarmalarında ise genel olarak bir hayvan adı insanın karakteristik bir özelliği ile karşılanmaktadır: İnatçı kimseler için "*keçi*"; kurnaz kimseler için "*tilki*" benzetmesinin yapılması bu durumu örneklendirmektedir.

Doğadaki nesneler arasında yapılan aktarmalara Eski Türkçede karşılaşılan "*kün*" kelimesi örnek verilebilir. Başlangıçta "güneş" anlamına gelen kelime, zamanla güneşin doğuşu ve batışı arasındaki zaman dilimini de ifade etmek için kullanmıştır. Bir başka örnek olarak, Eski Anadolu Türkçesine gelene kadar gökyüzündeki yıldızlar ve gezegenler için kullanılan "*yultuz*" kelimesi Eski Anadolu Türkçesinde "talih, baht, kader" anlamlarını da karşılar olmuştur. Bu sayede kelime anlam genişlemesine uğrayarak çok anlamlı duruma gelmiştir. Ancak dikkat edilmesi gerekir ki bu kelimeler / göstergeler doğadaki varlık ve olayların insan zihnindeki tasarımları, görüntüleriyle bağlantılıdır; doğadaki nesneler değillerdir.[98]

Türkçede renk tonlarında var olan çeşitlilik ve canlı anlatım, başka dillerde rastlanmayan bir zenginliği ortaya koymaktadır. Renklerin adlandırılması sırasından doğadaki nesnelere dayanılarak ince renk ayrımlarının dile yansıtıldığı görülmektedir. Örnek olarak; *yavruağzı, vişneçürüğü, sütlü kahve, narçiçeği* gibi renk tonları doğrudan doğruya doğadaki nesnelere dayanmaktadır. Benzer şekilde bitki adlarında da hayvan adlarından, onların organ ve vücut bölümlerinden yararlanıldığını görmekteyiz: *aslanpençesi*, *öküzgözü, tavşanbıyığı, kuşburnu* gibi.[99]

Deyim aktarmalarının oluşum yollarından biri olan somutlaştırma hadisesi, soyut kavramların somut nesnelerden yararlanılarak dile aktarılmasıdır. Bugün dilimizde *sıkmak, ezmek, dalmak* gibi somut hareketleri yansıtan eylemler, aktarma yoluyla

[98] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 28-29.
[99] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 122; Doğan Aksan, **Türkçenin Sözvarlığı**, Ankara, Engin Yayınevi, 2004, s. 58.

soyut kavramların da anlatımını üstlenmişler ve konuları daha güçlü bir durumda dile getirmişlerdir.[100]

2. Türetme ve birleştirme olanakları:

Türkçe yapısı itibariyle geniş türetme ve birleştirme imkânlarına sahip bir dildir. Bir yandan bütün zaman, kip çekimlerinin, ismin hallerinin, türetmelerin, çoğul yapmanın yalnızca bir ek türüyle gerçekleştirilmesi, bunların art arda getirilmesi, bir yandan da birden fazla kelimenin birleştirilerek birleşik kelime yapıları meydana getirebilmesi, ona kavramlaştırma gücü vermektedir. Bu güç, Köktürk metinlerinden bugüne eksilmeden süregelmektedir.[101]

"*sür-*" fiili tek başına 100 kadar kavramın kökünü oluşturmaktadır. Sürgü, sürme gibi somut kavramların yanı sıra süre, sürüm, süreç, sürekli gibi soyut kavramları da içine alan bu kök, Türkçenin türetme gücünü gösteren örneklerden yalnızca biridir.[102]

Eski Türkçe döneminin söz varlığı, soyut kavramlar bakımından oldukça zengindir. Kavramlar zaman içinde somuttan somuta *(ağırlık < ikram, ağırlama)*, somuttan soyuta *(aç- < açmak, çözmek, halletmek; bış- < pişmek, olgunlaşmak)*, soyuttan somuta *(yazuk < günah, zarar)*, soyuttan soyuta *(artukluk < aşırılık, zenginlik, olgunluk)* geçerek kavram alanlarını genişletmişlerdir. [103]

3. İkilemeler:

Türkçede ikilemelerin kullanılışı, anlatıma güç vermesinin yanı sıra dile kalıplaşmış öğelerden oluşmuş bir söz varlığı kazandırmaktadır.[104] Anlam bilimi açısından, iki ayrı göstergenin tek bir gösterge olarak belli bir gösterilene sahip olması şeklinde tanımlanan ikilemeler, zihinde tek tek çözümlenme yerine yeni bir kavramın oluşmasını sağlamaktadır. Böylece her biri ayrı birer gösteren ve gösterilene sahip olan iki ayrı gösterge, ortaklaşa yeni bir kavram oluşturmaktadır.[105] Ancak belirtilmelidir ki ikilemeleri oluşturan unsurlar her zaman yeni bir kavramı

[100] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 122.
[101] Doğan Aksan, **Türkçenin Sözvarlığı**, Ankara, Engin Yayınevi, 2004, s. 43; Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 124.
[102] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 124.
[103] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 29.
[104] Doğan Aksan, **Türkçenin Sözvarlığı**, Ankara, Engin Yayınevi, 2004, s. 43.
[105] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 128.

karşılamak için kullanılmaz. Kimi durumlarda bir kavramın pekiştirilmesi, anlatımın güçlendirilmesi için de ikilemelere başvurulabilir.

2.3. ANLAM

2.3.1. Anlam Nedir?

Anlam, anlam bilim alanının temel konusudur. Ancak anlamın ne olduğu; anlam kuramları ve anlam türleri üzerine pek çok tartışma bulunmaktadır (Frawley, 1992; Leech, 1981; Lyons, 1977; 1995; Palmer, 1981; Crystal, 1995; Saeed, 1997).[106] Bu anlaşmazlık, anlam üzerinde farklı görüşlerin ve tanımların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu görüş ve tanımlar tarihi seyir içinde incelendiği takdirde, dil bilimi sahasında yaşanan gelişmelerin anlam üzerindeki etkisi; anlamın anlamı ve kapsamı daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmış olacaktır.

Geleneksel çalışmalar, anlamı *"bir sözcüğün yansıttığı kavram"* olarak tanımlamaktadır. 20. yüzyılda dil bilimi pek çok alanda değişim ve gelişime uğrarken anlam ile ilgili de farklı anlayış ve görüşler ortaya çıkmıştır. Öyle ki C. K. Ogden ve I. A. Richards 1923 yılında yayımladıkları "*The Meaning of Meaning*" adlı eserlerinde anlamın yirmiye yakın tanımını yapmaktadırlar:[107]

Anlam:[108]

1. İçsel bir özelliktir.
2. Nesne ve kavramlar arasında analiz edilemeyen benzersiz bir ilişkidir.
3. Sözlükte bir kelimeye eklenen diğer kelimelerdir.
4. Bir kelimenin çağrışımıdır.
5. Bir özdür.
6. Bir nesnenin yansıttığı bir faaliyettir.
7. Amaçlanan bir olaydır; bir istektir.
8. Bir nesnenin dizge içindeki yeridir.
9. Bir nesnenin, gelecekteki deneyimlerimiz içindeki pratik sonuçlarıdır.
10. Bir nesnenin içerdiği veya ima ettiği teorik sonuçlardır.

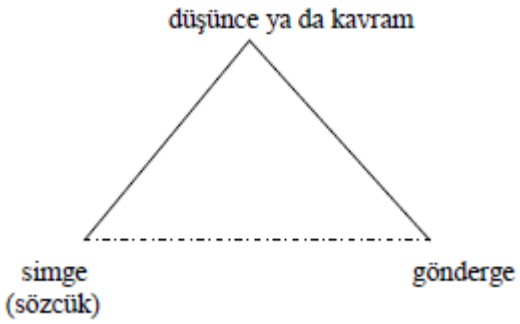
[106] Aygül Uçar, **a.g.t.**, s. 21.

[107] Geoffrey Leech, **Semantics, The Study of Meaning**, USA, Penguin Books, 1981, s. 1; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 159.

[108] C. K. Ogden, I. A. Richards, **The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism**, New York, A Harvest Book, 1923, s. 186, 187.

11. Bir nesnenin uyandırdığı duygudur.
12. Bir nesne ile kavram arasındaki seçilmiş ilişkinin işaretidir.
13. Bir uyaranın anımsatıcı etkileridir, ipuçlarıdır; bir işaretin varlığı olarak yorumlanan şeydir.
14. Bir simgeyi/sembolü kullananın gerçekte belirtmesi gereken şeydir.
15. Bir simgeyi/sembolü kullananın kendisinin gerçekte belirttiğine inandığı şeydir.
16. Bir simgenin/sembolün açıklayıcısıdır.

Ogden ve Richards bu tanımlarının yanı sıra gösterge ve nesne arasındaki ilişkiyi gösteren üçgenleri ile anlamın en bilinen tanımını şematize etmektedirler:[109]

Şemadan da görüleceği gibi, dünyadaki nesnelerle (göndergelerle) sözcükler arasında bir bağlantı bulunmakta (sözcüklerin nedensizliği dolayısıyla kesik çizgilerle gösterilmiştir), buna karşılık bu nesnelerle (göndergelerle) kavram ve kavramla sözcükler arasında doğrudan bağlantı söz konusu olmaktadır.[110]

Anlamın tanımını yapan isimlerden biri de Amerikan Dil Bilim Okulunun önde gelen temsilcilerinden Leonard Bloomfield'dir. Bloomfield, anlamı "Konuşmacının dile getirdiği durumu ve dinleyicinin algıladığı cevabı ifade eden dil şekli" [111] olarak tanımlamaktadır:

Konuşmacının durumu ⟶ Konuşma ⟶ Dinleyicinin cevabı

Bloomfield, dilde bazı terimlerin anlamları kesin olarak belirlenebilirken bazılarının belirlenemediğini ifade etmektedir. Daha açıklayıcı olmak açısından şu örnekleri verir:

[109] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 48.
[110] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 48.
[111] Leonard Bloomfield, **a.g.e.**, s. 139.

Mineraller, bitki ve hayvan adları kesin olarak tanımlanabilirken sevgi, nefret gibi kelimeler net bir şekilde tanımlanamamaktadır.[112]

Anlam, birçok araştırmacı tarafından tanımlanmıştır. Doğan Aksan anlamı iki şekilde tanımlamaktadır. "*Her Yönüyle Dil*" adlı eserinde; "Eğer tek anlamlı sözlüksel biçim birim, bir sözcük üzerinde duruluyorsa anlam, bunun dile aktardığı kavram, gösterilendir." [113] şeklinde tanımlarken "*Anlambilim*" adlı eserinde "Dilde birer "gösterge" niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram." şeklinde sözcüğe dayalı bir anlam tanımı yapmaktadır. Anlam için Berke Vardar, "Dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce; içerik. [114] ; gramercilerimizden Zeynep Korkmaz, "Kelimenin söz içindeki diğer unsurlarla bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biri."[115] ; Tahir Nejat Gencan ise "Bildirişmeye temel öğe olan sözcüğün zihinde yansıttığı kavramla ya da kavramlarla uyanan tümel anlayış."[116] açıklamasını yaparken Türkçe Sözlük'te anlam, "Bir kelimeden, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana, meal, fehva, deme, mazmun."[117] olarak tanımlanmaktadır.

Küçük farklılıklar ile birbirinden ayrılan bu tanımların yanı sıra anlam kavramını kabul etmeyen araştırmacılar da vardır. Öyle ki Pierre Guiraud "*Anlambilim*" adlı eserinde "Sözcüklerin anlamları yoktur; kullanımları vardır." [118] diyerek anlamın belirlenmesinde bağlamın temel nokta olduğunu dile getirmektedir.

Görüldüğü üzere anlamın mutlak bir tanımını yapmak ve her bir kelimenin anlamını bütün kavram alanıyla birlikte vermek mümkün görülmemektedir. Bu düşünceyi benimseyen kimi araştırmacılar, kelimeye doğru bir anlam verebilmek için söylenme sebebinin, söylendiği yer ve zamanın, söylendiği ortamın koşullarının, bir başka deyişle toplumun etnolojik ve sosyolojik yapısının, nasıl bir dil bilgisi örgüsü içinde kullanıldığının, konuşmacının iç dünyasının en ince ayrıntısına kadar bilinmesi gerektiği,

[112] Leonard Bloomfield, **a.g.e.**, s. 139.
[113] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 178.
[114] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 18.
[115] Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992, s. 8.
[116] Tahir N. Gencan, **a.g.e.**, s. 533.
[117] Güncel Türkçe Sözlük "anlam" maddesi, (çevrimiçi) https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 15.06.2021.)
[118] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 34.

hatta isimlerde cins ve fiillerde görünüş gibi dil birimleri için bu bilgilerin bile yeterli olmayacağı kanaatine varmışlardır.[119]

2.3.2. Anlam ve Bağlam

"Anlam nedir?" başlığı altında yer verilen tanımlardan hareketle denilebilir ki bir kelimenin anlamının veya anlamlarının belirlenebilmesinde yardımcı unsurlardan biri de bağlamdır (context). Berke Vardar anlamı, dil içi bağlantıların yanı sıra bağlam ve durumun belirlediğini dile getirmektedir.[120]

Anlamın bağlam ile ilişkisini inceleyen araştırmacılardan Stephen Ullmann, bağlamın anlam belirleyici etkisini ikinci plana atmaktadır. Ona göre eğer sözcükler bağlam dışında var olmasaydı bir sözlük yazılamazdı.[121] Bu görüşe katılan Aksan, başlangıçta her göstergenin mutlaka bir nesneyi, bir duyguyu, bir kavramı adlandırdığını zaman içinde göstergenin çeşitli kullanımları ile yeni anlamlarının ortaya çıktığını ifade etmektedir.[122] Bu görüşlerin aksine anlamın değil, kullanımın yani bağlamın var olduğunu ileri süren araştırmacılar da vardır. Wittgenstein, *Philosophical Investigations* adlı eserinde "Sözcüğün anlamı, onun dil içindeki kullanımıdır." der.[123] Bu görüşü benimseyen araştırmacılardan biri de Guiraud'dur. Guiraud "*Anlambilim*" adlı eserinde "Sözcüklerin anlamları yoktur; kullanımları vardır."[124] diyerek Wittgenstein'a benzer bir açıklama yapmaktadır. Guiraud açıklamasının devamında bağlamın anlam belirleyici özelliği üzerinde durur: "Konuşmada ya da söylemde bize iletildiği biçimiyle anlam, sözcüğün aynı bağlamdaki öbür sözcüklerle kurduğu ilişkilere bağlıdır. Bunlar dil dizgesinin yapısıyla belirlenir. Her sözcüğün anlamı, daha doğrusu anlamları bu bağıntıların tümüyle tanımlanır, taşıdığı varsayılan bir imgeyle değil."[125]

Anlamın bağlam ile belirlenebileceğini savunan görüşe göre, konuşma dışında anlam yoktur ve bir kelimenin konuşmadaki anlamı söz zincirinde öbür kelimelerle

[119] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 21.
[120] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 18.
[121] Stephen Ullmann, **Semantics, An Introduction to The Science of Meaning**, London, Oxford Basil Blackwell, 1972, s. 49.
[122] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 59.
[123] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 59; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 160, 161.
[124] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 34.
[125] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 34.

kurduğu ilişkilerle tanımlanabilir.[126] Bu doğrultuda görüş bildiren dil bilimi profesörü John Rupert Firth, bir öğenin anlamının öteki birimlerle kurduğu ilişkiler sonucu ortaya çıktığını; anlamın, bir birimin girdiği ilişkiler, işlevler ağının bütünü olduğunu dile getirmektedir. Örnek olarak, organ adı olan "el" kelimesinin Türkçede "elinde olmak, el altından, elde etmek, eli varmamak" gibi kullanımları "el" kelimesinin bulunduğu bütün kuruluşları içeren bir bütündür. Algirdas J. Greimas ise tek öğenin anlamının bulunmadığını, anlamın mutlak koşulunun öğeler arasındaki "bağıntı (relation)" olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu olan "bağıntı" kavramı, iki sözcüğün kavranabilmesi için gerekli ortak yanları ve başkalıkları belirler. Örnek olarak, Türkçede "yük gemisi" ve "yolcu gemisi" tamlamaları arasında ortak yan "gemi"; "yük ve yolcu" ise başkalığı göstermektedir.[127]

Modern dil biliminin ve yapısalcılık akımının kurucusu Ferdinand de Saussure, nesnelerin iki şekilde anlam kazandığını dile getirmektedir: (i) Benzer unsurların zaman veya mekân bakımından ilgili olması yoluyla (ii) Benzer unsurların zıt olarak anlaşılması yoluyla. Saussure, birinci tip ilişkileri *sintagmatik bağlar* ve ikinci tip ilişkileri ise *paradigmatik bağlar* olarak adlandırmaktadır.[128] Dil biliminde "farka dayalı" ve "benzerliğe dayalı" olmak üzere iki dağılım türünün ortaya çıkmasını sağlayan bu görüşe göre, aynı dil ortamında ortaya çıkmayan dil birimleri benzerliğe dayalı dağılım (veya bütünleyici dağılım) olarak, aynı ortamda birbirinin yerine kullanılan birimler ise farka dayalı dağılım olarak adlandırılmaktadır.[129]

Anlam ve bağlam ilişkisine dair ortaya atılan tüm görüşlerdeki ortak nokta, bağlamın anlam için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olduğudur. Ancak bir kelimenin bir bağlam içinde diğer öğelerle kurduğu ilişkiden doğan yeni anlamı, kelimenin temel anlamından sonra gelir. Nitekim Ullmann ve Aksan'ın da dile getirdiği gibi kelimeler, kullanıldıkları bağlamlar içinde farklı farklı anlamlar kazansalar da temel bir anlama sahiptirler.[130] Böylece denilebilir ki bir kelime, bağlam dışında da bir anlama sahiptir; ancak bağlam sayesinde tüm yönleriyle, eksiksiz bir şekilde tanımlanabilir.

---

[126] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 21.
[127] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 59, 60; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 160-164.
[128] Alessandro Duranti**, Linguistic Anthropology**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, s. 164.
[129] Raja T. Nasr, **The Essentials of Linguistics Science**, Londra, Logman, 1980, s. 99; Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 21, 22.
[130] Stephen Ullmann, **a.g.e.**, s. 49.

Runik harfli Türkçe metinlerdeki çok anlamlı kelimelerin tespit edildiği tezimizde kelimelerin sözlük anlamlarının yanı sıra bağlam içindeki kullanımları da dikkate alınarak anlamlandırmalar yapılmıştır.

2.3.3. Anlam Alanı

Bugün birçok araştırmacı anlam alanı, kavram alanı veya sözlüksel alan terimlerini birbirinin yerine kullanmaktadır. Vardar, anlam alanını, aynı gerçeklik kesiminde yer alan olguları belirten, anlam açısından ortak bir paydaya indirgenebilir sözlüksel birimlerin içerik düzlemindeki bağıntılarından kurulu bir düzen olarak tanımlamaktadır.[131] Anlam alanı terimini "sözlüksel alan" olarak adlandıran Zeynel Kıran ve Ayşe Eziler Kıran da Vardar'ın tanımına benzer bir şekilde anlam alanını, aynı kavramı sunmak ya da geliştirmek, gerçekliğin aynı alanını betimlemek, aynı düşünceyi ifade etmek için kullanılan sözcüklerin tümünün oluşturduğu yapısal düzen olarak ifade etmektedirler.[132] Böylece denilebilir ki her sözlüksel alanın temelinde anlamsal bir alan yer almaktadır.[133] Zeynep Korkmaz da anlam alanını, aynı veya birbirine yakın kavramlar oluşturan kelimelerin meydana getirdikleri ortak alan olarak tanımlar. Ülkü, hedef, gaye, maksat, ideal; kırılmak, incinmek, gücenmek, darılmak, küsmek, kesmek, koparmak, biçmek, üzmek, yolmak gibi kelimeleri aynı anlam alanına giren kelimeler olarak değerlendirmektedir.[134]

Anlam alanının gâyesi, dilin sözlük ve anlam boyutlarını yapılandırarak bir kelimenin temel anlam özellikleri aracılığıyla sözlüksel bütünleri betimlemektir.[135]

F.D.Saussure'ün ortaya koyduğu "değer" (*valeur*) kavramı, anlam alanının temelini oluşturmaktadır. Nitekim kelimeler, dil içinde ait olduğu sözlüksel alandaki diğer kelimeler ile kıyaslandığında gerçek yeri/değeri ortaya çıkar. Sözcüklerin anlamları onların değerleri ile ilgilidir. Karşılıklı etkileşim içinde olan kelimeler, birbirlerinin anlam sınırlarını belirlerler. Bir sözlüksel alana yeni bir sözcük eklendiğinde, o alandaki diğer sözcüklerin değeri ve anlamları da etkilenir. Örnek olarak, İngilizcedeki *mutton* kelimesi, Fransızca *mouton (koyun)* kelimesinden gelmektedir. Bu kelimeler ilk bakışta eş değer gibi görünmelerine rağmen İngilizcede *mutton, sheep* ile yan yana

[131] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 22..
[132] Zeynel Kıran, Ayşe Eziler Kıran, **Dilbilime Giriş**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2010, s. 255.
[133] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 22.
[134] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 8.
[135] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 22.

kullanıldığında değeri değişerek "koyun eti" anlamında kullanılmaktadır.[136] Yani anlam alanı, sabit, değişmez bir yapıya sahip değildir. Aksine, aynı alanı paylaşan kelimeler hakkındaki bilgilerin artmasıyla anlam alanı genişler; bilgilerin zayıflamasıyla kelimelerin kullanım yüzdeleri düşer ve anlam alanı komşu alanları da içine alır.[137]

2.3.4. Anlamın Türleri

Anlam biliminin dallanıp budaklandığı konulardan biri de anlamın türleridir. Pek çok araştırmacı tarafından kabul edilen temel (düz / göndergesel / asıl) anlam ve yan anlamın yanı sıra birbirinden farklı anlam türleri de ortaya konulmuştur. Söz konusu türleri daha iyi anlamak için anlam biliminin temel kavramlarını oluşturan gösterge, gösteren, gösterilen ve gönderge kavramlarını açıklamak gerekmektedir.

20. yüzyılın başında İsviçreli dil bilimci Ferdinand de Saussure ve Amerikalı Charles Sanders Peirce'in temelini attığını gösterge bilimi, göstergelerin toplum yaşamı içindeki durumunu inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır.[138] Saussure'e göre dil göstergesi, bir nesneyle bir adı birleştirmez; bir kavramla bir işitim imgesini birleştirir. İşitim imgesi, sesin anlıksal izidir; duyularımızın tanıklığı yoluyla bizde oluşan tasarımdır.[139] Saussure göstergeyi şu şekilde şematize etmektedir:

Saussure'ün Gösterge Şeması[140]

[136] Sueda Özbent, "Sözlüksel Alan Teorisi ve Çeviri", **Diyalog** /2, 2013, s. 57.
[137] Günay Karaağaç, "Eş Yazılılık, Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VIII**, 1996, s. 38.
[138] Ferdinand de Saussure, **a.g.e.**, s. 46; Ufuk Bircan, "Roland Barthes ve Göstergebilim", **SBARD**, sayı 26, güz, 2015/2, 2015, s. 18.
[139] Ferdinand de Saussure, **a.g.e.**, s. 109.
[140] Ferdinand de Saussure, **a.g.e.**, s. 110.

Gösterge, bir konuşma esnasında veya bir varlığın adını duyduğumuzda zihnimizde canlanan tasarım olarak ifade edilmektedir. Göstergeyi "gösteren" ve "gösterilen" adı verilen iki öğe meydana getirir. Gösteren; konuşma esnasında bir kavramı işaret eden; kelimenin kulakla işitilen sesi yani kelimenin dış yapısıdır. Gösterilen ise kelimenin zihnimizdeki tasarım yönü, yani kavramdır.[141]

Anlam, göstergelerden yola çıkılarak oluşturulmaktadır. Göndergesel ifadeler (temel anlam), yan anlamlar ve tasarımlar sözcüğe dayalı bir anlam meydana getirmektedir. Wittgenstein'in "*Sözcüğün anlamı, onun dil içindeki kullanımıdır*." sözü göstergelerin sadece tek bir temel anlama sahip olmalarına rağmen, değişik bağlamlar içinde farklı farklı kavramlara karşılık geldiğinin altını çizmektedir. Bu da özellikle iletişimde, bağlamın ve dolayısıyla çağrışımların ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bağlamların bizi farklı kavramlara götürmesi, göstergelerin yan ve mecaz anlamlar edinmesiyle mümkündür.[142]

Göstergelerin anlamlarının tespit edilebilmesi, anlamın çeşitli türlerinin oluşmasına yol açmıştır. Ruth M. Kempson, bu anlamların tespiti için dilcilerin ve filozofların kullandığı üç temel yolu şu şekilde dile getirmektedir[143]:

(i) Kelime anlamının doğasını tanımlamak
(ii) Cümle anlamının doğasını tanımlamak
(iii) İletişim sürecini açıklamak

Temel anlam (göndergesel anlam), yan anlam ve aktarmalar olmak üzere anlamı üç alt türe ayıran Doğan Aksan, Ogden ve Richards'ın üçgenlerinde yer alan ve varlıklar / nesneler için kullanılan gönderge kavramını, sözcükle dile aktarılan, dış dünyadaki bir nesne, bir olgu olarak ifade etmektedir. Buradan hareketle göndergesel anlam, bir sözcüğün temel anlam öğesini içeren, temel anlamını oluşturan ve bir ses bileşimiyle ilk olarak dile yansıtılan kavram, anlamdır. Göndergesel anlam aynı zamanda araştırmacılar tarafından *kavramsal anlam, kavramsal içerik, sözlüksel anlam* gibi adlandırmalarla da karşılanmaktadır. Temel anlam ve yan anlam türleri üzerinde duran Aksan, bu türlerin yanı sıra farklı araştırmacıların ortaya koyduğu betimleyici anlam, sosyal anlam,

[141] Şaban Köktürk, Semra Eyri, "Dilbilim ve Göstergebilim: Ferdinand De Saussure ve Göstergebilimi Anlamak", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, 2, 2013, s. 130; Muhammet Yelten, **a.g.e.**, s. 173.
[142] Nazife Burcu Erden, "Anlambilim Çerçevesinde Kelime ve Çağrışım İlişkisi", Saraybosna Gazi Üniversitesi, **1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics**, 2011, s. 987.
[143] Ruth N. Kempson, **Semantic Theory**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1977, s. 11.

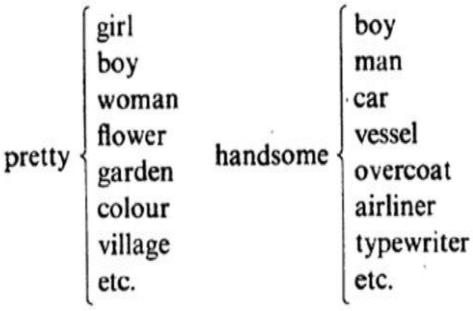
anlatımcı anlam, duygusal anlam, çağrışımsal anlam gibi türlerin de varlığından bahsetmektedir.[144]

Geoffrey Leech anlamı yediye ayırmaktadır: [145]

1. Kavramsal anlam (logical meaning/ conceptual meaning/ denotative meaning/ cognitive meaning)
2. Yan anlam (connotative meaning)
3. Sosyal-toplumsal anlam (social meaning)
4. Duygu anlamı (affective meaning)
5. Yansıyan anlam (reflected meaning)
6. Ortak anlam (collocative meaning)
7. Konu anlamı (thematic meaning)

Leech'in "logical or conceptual meaning" olarak adlandırdığı anlam türü, *kavramsal anlam* yani *temel anlamı* işaret etmektedir. Leech'e göre kavramsal anlam, iletişimde ana faktör olarak yer almaktadır. *Yan anlam* ise temel anlamın ötesinde, kelimenin sahip olduğu iletişimsel değerdir; yani kullanıma bağlı olarak farklı duygu ve çağrışımlara yol açan anlamdır. Bu nedenle yan anlam, temel anlama göre açık uçlu ve değişken bir tür olarak görülebilir. Bir diğer tür olan *sosyal anlam*, bir dilin kullanımındaki tüm sosyal durumları içermektedir. Leech'e göre, sosyal anlamla yakından ilgili olan bir başka anlam türü duygu anlamıdır. *Duygu anlamı*, bir dilin, bir dinleyiciye veya konuşulan bir konuya karşı tutum içeren, konuşmacının kişisel duygularını nasıl yansıtabileceğiyle ilgilenen anlamdır. Bu anlam türünde ses tonu, jest, mimik gibi etkenler oldukça önemlidir. *Yansıyan anlam*, birden fazla temel anlamı olan kelimenin anlamlarından biri diğer anlama cevap oluşturduğunda ortaya çıkan anlamdır. *Ortak anlam* ise kendi çevresinde oluşma eğiliminde olan anlamlara sahip kelimelerin oluşturduğu anlamdır. Leech bu tanımı daha da netleştirmek için İngilizcedeki "pretty" ve "handsome" kelimelerini ortak anlam çatısı altında incelemiştir:

[144] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 173-174; Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 61.
[145] Geoffrey Leech, **a.g.e.**, s. 9.

G.Leech, 1981.[146]

Son olarak *konu anlamı* "Yazarın ya da konuşmacının oluşturduğu mesaj ile iletilmek istenen nedir?" sorusuna cevap verir; yani cümle anlam biliminin bir parçası olarak düşünülebilir. Bu anlam türünde vurgu, anlamın iletilmesinde önemli bir rol oynar. Leech bu duruma örnek olarak şu iki cümleyi vermektedir: "A man is here to see you. (Bir adam seni görmek için burada.)"; "There is a man here to see you. (Seni görmek için burada bir adam var.)" Görüldüğü üzere vurgulanan kelime, yazarın ya da konuşmacının asıl iletmek istediği mesajı taşımaktadır.[147] Leech bu yedi anlamı özetlemek amacıyla tek bir tabloda toplar:

1. KAVRAMSAL (TEMEL) ANLAM	
ÇAĞRIŞIMSAL ANLAM	2.YAN ANLAM
	3.SOSYAL ANLAM
	4.DUYGU ANLAMI
	5.YANSIYAN ANLAM
	6.ORTAK ANLAM
7. KONU ANLAMI	

G.Leech, 1981.[148]

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Leech söz konusu yedi anlam türünün dışında sekizinci olarak "associative meaning: çağrışımsal anlam" adını verdiği üst bir tür belirlemiştir. Bu anlam türü, yan anlam, sosyal anlam, duygu anlamı, yansıyan anlam ve ortak anlam türlerini kapsamaktadır.[149]

Frank R. Palmer, Leech'e benzer şekilde, 1976 yılında yayımlanan "*Semantic-A New Outline*" adlı kitabında anlamı, gerçek anlam ve mecaz anlam olarak ele alırken

[146] Geoffrey Leech, **a.g.e.**, s. 17.
[147] Geoffrey Leech, **a.g.e.**, s. 9-22; Nikola Zdravkovic, **The Meaning of Meaning: Leech's Seven Types of Meaning in Comparison to Palmer's and Lyons' Approaches**, Erlangen, EMLex, 2018, s. 4-9.
[148] Geoffrey Leech, **a.g.e.**, s. 23.
[149] Geoffrey Leech, **a.g.e.**, s. 9-22; Nikola Zdravkovic, **a.g.e.**, s. 4-9.

çağrışım/varsayım (presupposition) alanlarının da varlığına dikkat çeker.[150] Çağrışım alanları, kelimelerin yahut cümlelerin anlamlandırılması sırasında devir, coğrafya, meslek, tecrübe, yaş farkı gibi dil dışı unsurların etkisi ile oluşmaktadır.[151]

Leech ve Palmer gibi anlamı, temel anlamın ötesine götüren isimlerden biri de John Lyons'tur. Lyons anlamı, sözlüksel anlam (lexical meaning) ve cümle anlamı (sentence meaning) olarak iki grupta incelemektedir. Yakın zamana kadar dil bilimciler, cümle anlamından ziyade sözlük anlamını dikkate almışlardır. Fakat bu iki alan birbirinden ayrı düşünülemez. Lyons'a göre bir cümlenin anlamı, onu oluşturan kelimelerin anlamına; bazı kelimelerin anlamı da içinde bulundukları cümlelerin anlamlarına bağlıdır. Bununla birlikte cümlelerin dil bilgisel yapısının anlamın belirlenmesinde etkili olduğunu dile getiren Lyons, cümle anlamının başka bir bileşeni olarak gramatikal anlamdan söz etmektedir.[152] Buradan hareketle bir cümlenin anlamı; sözlük ve gramatikal anlamının birlikte düşünülmesiyle ortaya çıkar. Sözlük anlamı ve gramatikal anlam arasındaki fark, sözcük dağarcığı (veya sözlük) ile dil bilgisi arasındaki farka bağlıdır.[153]

Lyons anlamın tartışılan bir diğer türü olarak ifade anlamını (utterance meaning) ele almaktadır. Lyons'a göre bir ifadenin anlamı, kullanıldığı cümleden anlaşılabildiği gibi anlamı tamamlayan diğer unsurlar, ifadenin içinde bulunduğu bağlam ile aydınlatılabilir.[154]

Lyons, cümle anlamı, sözlüksel anlam, gramatikal anlam ve ifade anlamının yanı sıra anlamın üç türünden daha bahsetmektedir: Betimleyici (tasvirî) anlam, sosyal anlam ve anlatımsal (anlatıcı) anlam. Betimleyici anlam, belli bir betimleme işlevini yerine getiren ve bunun dışında betimleme dışındaki bilgi ya da bildiriyi içermeyen anlam türüdür. Sosyal anlam ve anlatımsal anlam ise birbirinden keskin çizgilerle ayrılamamakla birlikte birçok araştırmacı tarafından tek başlık altında incelenmektedir.

[150] Frank R. Palmer, **Semantics, A New Outline**, Cambridge, CambridgeUniversity Press, 1976, s. 30; Nikola Zdravkovic, **a.g.e.**, s. 10, 11.
[151] Günay Karaağaç, "Eski Türkçe'de "-Ş/-Ş-,-L/-L->Y" Nöbetleşmeli Kök Alomorflar", **Üçüncü Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, s. 593-599.
[152] John Lyons, **Language and Linguistics**, Cambridge, Cambridge University Press, 1981, s. 139, 140.
[153] John Lyons, **a.g.e.**, s. 158.
[154] John Lyons, **a.g.e.**, s. 140.

Lyons sosyal anlamı "sosyal ilişkileri kurmak için kullanılan anlam"; anlatımsal anlamı ise "konuşanın bütün özelliklerini kapsayan anlam" olarak ifade etmektedir.[155]

Amerikan Dil Bilim Okulunun önde gelen temsilcilerinden Leonard Bloomfield da anlamı temel anlam ve yan anlam olmak üzere ikiye ayırmaktadır.[156] Kazak dil bilimci Kaken Ahanov, Sovyet dil biliminde V.V.Vinogradov'un anlam tasnifinin yaygın şekilde kabul gördüğünü dile getirmektedir. Vinogradov anlamı, gerçek veya temel anlam, deyim anlamı ve cümle anlamı olarak üçe ayırmaktadır.[157] Bu tasnife göre gerçek anlam, bir kelimenin nesne ve durumlarla doğrudan ilgili olup birçok kelime ile bağdaşma özelliğine sahipken; deyim anlamı olarak adlandırılan mecaz anlam sadece belli kelimelerle bağdaşarak sınırlı kelime gruplarının kuruluşunda yer almaktadır. Cümle anlamında ise kelime tek başına değil cümle içinde ele alınmaktadır. Kelime kullanıldığı cümleye göre, temel anlamının dışında farklı bir anlama sahip olabilir.[158]

Son olarak gramercilerimizin anlam tasniflerine baktığımızda farklı türler ve adlandırmalar ile karşılaşmaktayız. Tahsin Banguoğlu anlamı, asıl anlam, yan anlam ve bir kelimenin ilişki ve benzerlik yoluyla başka bir kavramı karşılamak üzere eğreti olarak kullanımıyla ortaya çıkan mecaz anlam olmak üzere üç grupta incelemektedir.[159] Tahir Nejat Gencan ise temel (konuluş) anlam ve kullanış anlamı olmak ikiye ayırır. Temel (konuluş) anlam ile her kelimenin sahip olduğu ilk anlam; kullanış anlamı ile kelimenin içinde bulunduğu cümle ya da metin ile kazandığı anlam kastedilmektedir. Kelimenin kullanış anlamı, cümlenin örgüsü, metnin havası içinde duygu ve imge değerlerinin etkisiyle kavram üstü çağrışımlar kazanarak ortaya çıkar.[160]

Anlam, pek çok araştırmacı tarafından farklı alt dallara ayrılmakla birlikte bu ayrımların içinde temel anlam ve yan anlam demir baş görevini görmektedir. Kelimenin derinliğini ortaya koymada önemli olan bu iki anlam türü, ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

---

[155] John Lyons, **Semantics- Volume I**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1977, s. 51; John Lyons, **Language and Linguistics**, Cambridge, Cambridge University Press, 1981, s. 142, 143; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 175.
[156] Leonard Bloomfield, **Language**, USA, Unwin University Books, 1933, s. 150-157.
[157] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 98.
[158] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 98-102.
[159] Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 320.
[160] Tahir N. Gencan, **a.g.e.**, s. 539, 540.

A. Temel Anlam

Araştırmacılar tarafından *gerçek anlam, asıl anlam, düz anlam, göndergesel anlam, nesnel anlam* gibi çeşitli adlarla ele alınan temel anlam kavramı, nesnelerin zihnimizde oluşturduğu ilk tasarım; bir birimin mantıksal, bilişsel, nesnel anlamı; kelimenin ilk kullanılışında yansıttığı anlam yani sözlük anlamı olarak tanımlanmaktadır.[161]

Anlam biliminde "gönderge" olarak adlandırılan kelimeler, kullanıldıkları bağlamlar içinde farklı kavramları yansıtsalar da tilki, dolap, kuru, parlamak gibi sözcük türleri, dinleyen ya da okuyan kimseye ilk olarak temel anlamlarını anımsatmaktadır.[162]

Temel anlamı açıklarken üzerinde durulması gereken bir nokta kelime anlamlarının zaman içerisinde geçirdiği anlamsal değişimdir. Bir göndergenin göstergeyle olan ilişkisinde değişmeler olabilir; birtakım ayrımlar ortaya çıkabilir. Örnek olarak bugün uçan varlıklar için kullanılan "kon-" fiili Köktürk yazıtlarında "yerleşmek, yurt tutmak"; Dede Korkut kitabında ise "kalkmak, ayağa kalmak" anlamlarına gelmekteydi. Buradan hareketle denilebilir ki kelimelerin temel anlamları belli bir zaman dilimi içinde (eş zamanlı) saptamak gerekmektedir. Bu nedenle temel anlam, bir göstergenin belli bir dönemde insan zihninde canlandırdığı kavram şeklinde tanımlanabilir.[163]

B. Yan Anlam

Yan anlam, kelimenin temel anlamının yanı sıra kullanıma bağlı olarak kazanılan; ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere ilişkin ortaya çıkan; bireysel, toplumsal, tarihsel özellikler içeren anlam türüdür.[164]

G. Leech'e göre yan anlamlar sınırsız ve sonuca bağlanmamış anlamlardır. Leech, kavramların herhangi bir özelliği, objektif veya sübjektif şekilde tanımlanmış olsun, belirtilen ifadenin yan anlamını oluşturabileceğini ifade etmektedir.[165]

Bir kelimeye yeni kavramların eklenmesi ile oluşan çok anlamlılık hadisesi, her dilde görülmektedir. Bu sebeple kimi araştırmacılar çok anlamlılığı, dilin temel

[161] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 85; Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s.14, 140 ve 149; Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 180; Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 64, 65.
[162] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 65.
[163] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 65, 66.
[164] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 215, 216; Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s.169; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 182.
[165] Geoffrey Leech, **a.g.e.**, s. 12, 13.

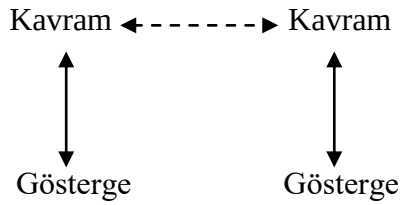
niteliklerinden biri olarak değerlendirmektedir. Çok anlamlılık, insanların kavramları daha etkili, daha somut, daha kolay bir şekilde dile getirebilmeleri için aralarında biçim, işlev, amaç ilişkisi ve yakınlığı bulunan başka kavramlara başvurması sonucu oluşur. Böylece bir kelimenin yeni anlamlar kazanması çeşitli aktarmalar yoluyla sağlanır.[166]

Aktarmalarla birlikte kelimelerin yan anlamlara sahip olması 4 şekilde gerçekleşmektedir[167]:

1. Somuta yeni somut anlamlar eklenerek
2. Somuta yeni soyut anlamlar eklenerek
3. Soyuta yeni soyut anlamlar eklenerek
4. Soyuta yeni somut anlamlar eklenerek

2.3.5. Anlam İlişkileri

A. Eş Anlamlılık (Synonymy)

Eş Anlamlılık[168]

Pek çok bilim dalında karşılaşılan terimleri adlandırma problemi, anlam biliminde "eş anlamlılık" kavramında görülmektedir. Nitekim hiçbir dilde birbirinin eşi olan; aynı kavramı bire bir gösteren göstergeler yer almamaktadır. İki farklı göstergenin tam olarak aynı anlama gelemeyişi, dil bilimciler tarafından kanıtlanmış bir gerçektir. Her ne kadar bugün dilimizde "göndermek-yollamak", "bezmek-bıkmak-usanmak" gibi tam eş anlamlı olarak değerlendirilen örnekler olsa da bunlar farklı köklere sahip, zaman içinde anlam olayları sonucunda anlamca yakınlaşmış kelimelerdir. Yani başlangıçtan bu yana eş

[166] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 74, 75.
[167] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 77.
[168] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 102.

anlamlı olarak değerlendirilemezler. Bu sebeple Doğan Aksan bu ve benzeri kelime takımlarını "yakın anlamlı öğeler" olarak tanımlamaktadır.[169]

Eş anlamlılık kavramı araştırmacılar tarafından benzer şekilde tanımlanmaktadır. Frank R. Palmer, "Anlamın aynılığı"[170]; Kaken Ahanov, "Anlamları birbirine yakın veya benzer sözler."[171]; Zeynep Korkmaz, "İki veya daha çok kelimenin aynı veya birbirine yakın anlam taşıması."[172]; Berke Vardar, "İki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, ayrı gösterenlerin aynı gösterileni belirtme özelliği."[173] olarak tanımlar.

Eş anlamlı kelimeler anlam bakımından benzer olmakla birlikte ince ayrıntılarla birbirlerinden ayrılmaktadır. Eş anlamlı kelimelerin anlam yakınlığını açıklamaktan ziyade anlam farklılıklarını açıklamak daha zordur.[174]

Eş anlamlı kelimelerin yanı sıra "tam eş anlamlı" olarak ayrı bir başlık altında değerlendirilen kelimeler, örnek bakımından zengin değildir.[175] Bu kelimeler, özellikle yabancı dillerin etkisiyle dilimize yerleşmiştir. Bu duruma örnek olarak, dilimizde Türkçe "üzüntü" kelimesinin yanı sıra Arapça "elem, keder, gam", Farsça "dert" sözcükleri de yer almaktadır. Bu kelimeler anlamca birbirlerine yakın olsalar da kullanıldıkları bağlamlar içinde birbirinden ayrılmaktadır.[176] Türkçe "ak" kelimesi ile Arapça "beyaz" kelimesi aynı anlamı karşılamalarına rağmen kullanım yerlerine göre ayrı düştükleri örnekler mevcuttur: "Beyaz peynir" yerine "ak peynir" kullanımının uygun olmaması gibi.[177]

İkilemeler de bir kavramın birden fazla göstergeyle karşılanamayacağını gösteren yapılardır. Tam eş anlamlı ya da çok yakın anlamlı kelimelerin bir öğesi ya zamanla dilden silinir ya da ikilemelere tutunarak yaşamaya devam eder. Köktürkçedeki "ebir-"

---

[169] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 99; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 190, 191; Doğan Aksan, "Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma", Ankara: DTCF, **Türkoloji Dergisi**, VI/1, 1975, s. 1.
[170] Frank R. Palmer, **a.g.e.**, s. 59.
[171] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 122.
[172] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 56.
[173] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 94.
[174] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 122.
[175] Doğan Aksan, **a.g.m.**, s. 1, 2.
[176] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 100, 101; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 191.
[177] Talat Tekin, "Eşanlamlılık ve Kullanış", **SBA Edebiyat**, (Çevrimiçi) https://sbaedebiyat.wordpress.com/2009/04/03/esanlamlilik-ve-kullanis-prof-dr-talat-tekin/ (Erişim tarihi: 13.04.2021); Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 191.

(evirmek) fiili bugün tek başına kullanılmadığı halde "evirmek çevirmek" ikilemesinde kullanılmaya devam etmesi bu duruma örnek gösterilebilir. (*Ev bark; yorgun argın vb*.)[178]

Bir dilin en eski belgelerinde yakın anlamlı ya da tam eş anlamlı kelimelerin bulunması, o dilin yazı dili durumuna geliş tarihini çok daha öncelere götürülebilir. Öyle ki bu kelimeler başlangıçta ayrı anlamları karşılayan kelimeler iken uzun zaman içinde aynı anlamı taşır duruma geldikleri görülmektedir. Bu demektir ki en eski metinlerde tespit edilen eş anlamlı kelimeler, mevcut dilin tarihini en eski belgelerden de önceye götürülebilir.[179] Yani eş anlamlılık, bir dilin eskiliğini saptamada kullanılan ölçülerden biridir.[180] Türkçenin en eski metinleri olan Orhun Abidelerinde "gece" için "*tün*" ve "*kiçe*"; "kuvvet" için "*erk*" ve "*küç*"; "kötü" için "*yabız*" ve "*yablak*"; "ince" için "*yinçge*" ve "*yuyka*" gibi örneklerin görülmesi Türkçenin tarihini bu metinlerden daha da eskiye götürmektedir.[181]

Kaken Ahanov eş anlamlı kelimelerin beş şekilde oluştuğunu ifade etmektedir[182]:

1. Sözlerin anlam yönünden gelişmesi, yan anlamlara sahip olması, eş anlamlılığın oluşmasında etkilidir. Bundan dolayı çok anlamlı sözler ile eş anlamlı sözler arasında bir ilgi bulunur. Çok anlamlı sözler, her anlamıyla farklı eş anlamlı dizilere dâhil olarak eş anlamlı sözlerin alanını genişletir.

2. Nesne veya durumların ilk anda fark edilmeyen özel vasıf ve görünüşlerini ayrı ayrı adlandırmak için veya anlam ayrılıklarını ifade etmek için yeni sözler türetilir ve buna bağlı olarak dilin söz varlığı sürekli bir gelişme ve zenginleşme gösterir. Türemiş sözler ise söz türetmenin çeşitli yöntemleriyle oluşturulur. Söz yapma amacıyla söz varlığının gelişmesi sonucunda eş anlamlı sözler oluşur.

3. Yazı dilinin ağızlardan söz alması sonucunda da eş anlamlı sözler oluşur.

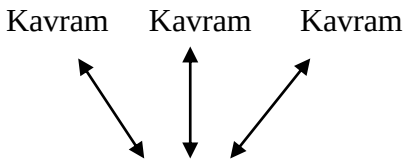
---

[178] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 101, 102.
[179] Doğan Aksan, "Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma", Ankara: DTCF, **Türkoloji Dergisi**, VI/1, 1975, s. 5, 6.
[180] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 100.
[181] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 191.
[182] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 127, 128.

4. Belli bir anlatımda kullanılan örtmeceler (euphemizm), başka bir kelimeyle veya kelime grubuyla eş anlamlılık gösterebilir.

5. Bir dilin söz varlığı alıntı sözlerle de zenginleşir. Bazen alıntı sözler, o dilin temel sözleriyle yakın anlama sahip olur. Böylelikle eş anlamlı sözler oluşur.

B. Eş Adlılık (Homonymy)

Eş Adlılık[183]

Eş adlılık araştırmacılar tarafından hemen hemen aynı ifadelerle tanımlanmaktadır. Berke Vardar, "Gösterileni ayrı, göstereni eş olan kelimeler."[184]; Zeynep Korkmaz, "Söyleniş ve yazılışları birbirinin aynı olup anlamları (veya görevleri) ve gösterdikleri kavramlar açısından birbirleriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan ek ve kelimeler."[185]; Kaken Ahanov, "Söyleyişi aynı, anlamları farklı sözler."[186]; Doğan Aksan, "Bir dil içinde, birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesi."[187] olarak ifade etmektedir.

Eş adlılık konusunda cevaplanması gereken üç temel soru mevcuttur:

1. Eş sesli ve eş yazımlı kelimeler eş adlılığın türleri midir?
2. Eş adlılık ve eş anlamlılığı birbirinden ayıran nokta nedir?
3. Eş adlılık ve çok anlamlılığı birbirinden ayıran nokta nedir?

Kimi dillerde eş adlılık, kendi içinde eş sesli ve eş yazımlı olmak üzere iki alt dala ayrılmaktadır. Eş sesli kelimeler, telaffuzu aynı yazımı ayrı sözlerdir.[188] Almanca *"malen (resim yapmak, boyamak)"* ile *"mahlen (öğütmek)"*; İngilizce *"peace (barış)"* ile *"piece*

[183] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 93.
[184] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 93.
[185] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 57, 58.
[186] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 110.
[187] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 92.
[188] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 120; Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 93; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 193.

(parça, bölüm)" gibi kelimeler bu duruma örnek gösterilebilir.[189] Eş yazımlı kelimelerin ise yazımları aynı söylenişleri farklıdır. Ahanov bu söyleniş farklılığını "vurgu" olarak dile getirmektedir. Bu duruma örnek olarak da "oda" anlamına gelen "bölme" ile *böl-* fiilinin olumsuz biçimi olan "bölme" kelimelerine dikkat çeker. [190]

Kimi araştırmacılar eş seslilik ve eş yazımlılığın eş adlı olarak tanımlanamayacağı kanısındadır. Nitekim eş sesli kelimelerde yazım; eş yazımlı kelimelerde ise sesleniş farklıdır. Eş adlı olarak değerlendirilen kelimeler, sesleniş ve yazım bakımından aynı olup anlam bakımından farklılık gösteren kelimelerdir. Bu sebeple bu iki tür, eş adlılığın içinde ele alınamaz.[191]

İkinci olarak, eş adlılık ve eş anlamlılığın ayrım noktası hem yazım hem sesleniş açısında değerlendirilmelidir. Eş adlılar anlamları farklı, söylenişleri aynı kelimeler iken; eş anlamlılar anlamları yakın, söylenişleri farklı kelimelerdir.[192] Eş adlı kelimelerde tek bir göstergeden bahsedilirken eş anlamlı kelimelerde birden fazla gösterge mevcuttur. Yani eş adlılar göstergelerin eş olması ile eş anlamlılardan; eş anlamlılar da göstergelerin sahip oldukları kavramlar arasındaki ilişki ile eş adlılardan ayrılmaktadır.

Eş adlılık ve çok anlamlılık arasındaki ayrım ise anlamlar arasındaki ilgi ile belirginleşmektedir. Bir kelimenin anlamları arasında ilgi kurulabiliyorsa çok anlamlılıktan bahsedilebilir. Ancak söz konusu anlamlar birbirinden tamamen bağımsız, ilgisiz ise eş adlılık olarak değerlendirilmelidir.[193]

Aksan eş adlılığın oluşmasında iki ana etkenin ön plana çıktığını belirtmektedir. İlk etken, farklı anlamdaki iki ya da daha çok kelimenin, zaman içinde geçirdikleri ses ya da biçim değişikliği nedeniyle birbirine yakınlaşması, sesteş duruma gelmeleridir. İkinci etken ise yabancı dilden alınan bir sözcüğün yerli dildeki bir başka kelimeyle sesteş olarak birlikte yaşar duruma gelmesidir.[194]

---

[189] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 93.
[190] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 120; Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 93.
[191] Günay Karaağaç, **a.g.m.**, s. 593.599; Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 120.
[192] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 122.
[193] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 192, 193; Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 111.
[194] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 93.

Ahanov da Aksan'ın ortaya koyduğu bu görüşü genişleterek eş adlılığın dört şekilde oluştuğunu dile getirmektedir[195]:

1. Bazı eş adlılar kelime türetmenin leksiko-semantik (sözcül-anlamlık) yöntemi sonucunda oluşmuştur. Dilin gelişmesiyle, çok anlamlı kelimelerin anlamları arasındaki bağın kopması eş adlı kelimelerin oluşma yolunu açmıştır. Çok anlamlı kelimelerin anlamları arasındaki ilginin unutulması sonucunda, farklı kelimelerin (eş adlı kelimeler) oluşması kelime türetmede leksiko-semantik (sözcül-anlamlık) yöntem olarak bilinir.

2. Dillerdeki bir kısım eş adlı kelimeler, çeşitli ses olayları sonucunda söyleniş bakımında aynılaşarak oluşmuştur. Ses olayları sonucunda oluşan eş adlı kelimeleri açıklamak için, eş adlı sınıfına giren kelimelerden her birinin tarihi metinlerdeki ses yapısının nasıl olduğunu, dilin gelişmesi sonucunda kelimenin söyleniş bakımından nasıl değiştiğini, değişmeye nelerin sebep olduğunu tespit etmek gerekir.

3. Eş adlı kelimeler, köklere eş aldı kelimelerin getirilmesiyle de oluşur. Kök sözlerden oluşan eş adlılar "*kök eş adlılar*" diye adlandırılırken, köke eş adlı eklerin getirilmesiyle oluşan eş adlılar "*türemiş eş adlılar*" olarak adlandırılmaktadır.

4. Bazı eş adlı kelimeler, alıntı sözler ile yerli sözlerin söyleniş bakımından birleşmesiyle oluşur. Bu durum, genellikle alıntı sözün ses olayları sonucunda alıcı dildeki yerli sözle söyleniş bakımından aynılaşmasıyla ortaya çıkar.

Dil içi ve dil dışı faktörlerle ortaya çıkan eş adlı kelimeleri Ahanov üç grupta incelemektedir[196]:

1. *Sözcül Eş Adlılar (Leksik ya da tam eş adlılar)*: Bu gruptaki eş adlı kelimeler, kelime türlerinin (isim, fiil vs.) yalnızca birinde yer alır. Ne şekilde çekimlenirse çekimlensin, eş adlı olan kelimeler bütün dil bilgisi kategorilerinde birbirine uygunluk gösterir. Sözcül (leksik) eş adlı kelimeler, bütün çekimli şekillerinde anlam bakımından ayrılırken dil bilgisi yönünden aynıdır. Yani

[195] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 112-117.
[196] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 118, 119.

aynı söz türünde yer alıp bütün çekimli şekillerinde aynılık gösteren eş adlı kelimeler, "sözcül veya tam eş adlı kelimeler" olarak adlandırılır.

2. *Sözcül-Dil Bilgilik Eş adlılar (Leksiko-gramerlik ya da yarım eş adlılar)*: Eş adlıların bu türünde, eş adlı kelimeler, farklı kelime türlerinde yer almaktadır. Bu sebeple, bunlar yalnızca çekimlenmemiş biçimlerinde aynı, çekime girdiklerinde ise farklılık gösterirler. Sözcül-dil bilgilik eş adlılar, çekimlenmiş biçimleriyle değil de, kök biçimleriyle birlik göstermesinden dolayı bazen "yarım eş adlılar" olarak da adlandırılır.

3. *Karışık Eş Adlılar*: birkaç sözün eş adlı olması mümkündür. Böylesi çok üyeli eş adlılar *sözcül eş adlıları (Leksik-tam)* da *sözcül dil bilgilik (leksiko-gramerlik-yarım) eş adlıları* da kapsar. Örnek olarak: at (hayvan adı), at (isim), at-.

Anlam biliminde tartışılan konulardan biri de eş adlı kelimelerin kullanımı ile ortaya çıktığı düşünülen "anlam bulanıklığı" (ambiguity) konusudur. Dildeki diğer kelimeler gibi eş adlılar da tek başına değil bir metin, bir cümle, bir bağlam içinde yer almaktadır.[197] Tamamen ayrı kavramları dile getiren eş adlı kelimeler, bağlama uygun olarak anlamlandırılır. Belli bir metnin bağlamı ve konusu içinde bu kavramların hangisinden söz edildiği açıkça anlaşılmaktadır.[198] Bu sebeple, eş adlı kelimeler kullanım alanları ile değerlendirildiğinde herhangi bir anlam bulanıklığına yol açmazlar.[199]

C. Çok Anlamlılık (Polysemy)

Tezimizin ana konusunu oluşturan çok anlamlılık, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Burada yalnızca çok anlamlılığın genel tanımı üzerinde durulacaktır.

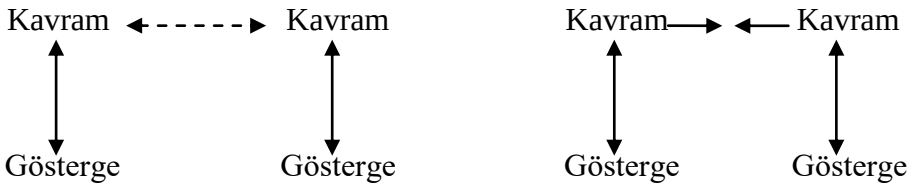

Çok Anlamlılık[200]

[197] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 121.
[198] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 94.
[199] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 59.
[200] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 90; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 183.

Farklı ifadelerle benzer şekilde tanımlanan çok anlamlılık, "Bir gösterenin birçok gösterilen belirtme özelliği; bir birimin birçok anlam içerme durumu"[201]; "Bir kelimede temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin, anlam gelişmesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanması"[202]; "Farklı anlamlara sahip sözlüksel bir maddeye (kelimeye) atıfta bulunmak için kullanılan bir terim"[203] olarak çeşitli tanımlarla ifade edilmektedir.

D. Karşıt Anlamlılık (Antonymy)

Eş Anlamlılık[204] Karşıt Anlamlılık

Ters anlamlılık veya zıt anlamlılık olarak da adlandırılan karşıt anlamlılık, kelimelerin anlam bakımından birbirinin zıddı olma durumu; anlam karşıtlığı olarak ifade edilmektedir. [205] Karşıt anlamlılık genel olarak eş anlamlılığın tersi olarak düşünülmektedir.[206] Eş anlamlılıkta farklı göstergeler birbiriyle ilişkili kavramları işaret ederken; karşıt anlamlılıkta farklı göstergeler farklı kavramları ifade eder. Ancak bu kavramsal farklılık da bir ilişki üzerine kurulmaktadır. Nitekim "iyi-kötü" kavramları arasındaki farklılık, bir derecelendirme ilişkisine dayanır. Bu sebeple denilebilir ki eş anlamlılıkta da karşıt anlamlılıkta da göstergelerin işaret ettiği kavramlar arasında bir ilişki söz konusudur. Yani karşıt kavramlar arasındaki ilişki, belirli ölçütlerle sınıflandırılabilir.

Karşıt anlamlılığı kendi içinde alt türlere ayıran dil bilimciler, birbirinden farklı sınıflandırmalar yapmaktadırlar. J. Lyons "derecelendirilmiş karşıt anlamlılık" ve "derecelendirilmemiş karşıt anlamlılık" olmak üzere iki başlık altında incelemektedir. "Sıcak-soğuk" karşıtlığını derecelendirilmiş; "evli-bekâr" karşıtlığını ise

[201] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 62.
[202]Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 38.
[203]David Crystal, **A Dictionary of Linguistics and Phonetics**, UK, Blackwell Publishers, 6.Baskı, 2008, s. 373, 374.
[204] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 102.
[205]John Lyons, **Semantics- Volume I**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1977, s. 270; David Crystal, **a.g.e.**, s. 28, 29; Frank R. Palmer, **a.g.e.**, s. 78; Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 103; Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 99; Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 130, 131; Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 129.
[206] Frank R. Palmer, **a.g.e.**, s. 78.

derecelendirilmemiş olarak ifade eder. Lyons, iki durum arasında önemli bir farklılığa dikkat çekmektedir. "O bekârdır." gibi bir kullanımdan "O evli değildir." anlamı çıkarılabilir. "Su sıcaktır." yerine de "Su soğuk değildir." ifadesi kullanılabilir; ancak burada ayırıcı nokta "Su sıcak değildir." gibi bir ifadenin yerine "Su soğuktur." ifadesinin kullanılamayışıdır. [207] Nitekim su ne sıcak ne de soğuk olmayabilir. Yani derecelendirilmemiş karşıt anlamlı kelimeler, keskin bir şekilde birbirinin zıddı iken derecelendirilmiş karşıt anlamlı kelimeler her koşulda birbirinin zıddı olarak kullanılmaz; araya üçüncü bir öğe girer: Bu durumu örneklendiren "sıcak / ılık / soğuk" ya da "sıcak / serin / soğuk" örneklerini Berke Vardar "ara evreler içeren karşıt anlamlı kelimeler" olarak değerlendirmektedir.[208]

Berke Vardar karşıt anlamlılığı beş türe ayırmaktadır:

(i) İkili karşıt anlamlılık (ölü/diri vb.)
(ii) Çeşitli ara evreler içeren karşıt anlamlılık (Sıcak/ılık/serin/soğuk vb.)
(iii) Bütünleyici karşıt anlamlılık (evli/ bekâr vb.)
(iv) Karşılıklılık içeren karşıt anlamlılık (almak/ satmak vb.)
(v) Yalnızca karşıtlık anlatan karşıt anlamlılık (büyük/küçük vb.)

Doğan Aksan'ın tasnifi ise tüm tasnifleri kapsayan bir özelliktedir. Karşıt anlamlılık üzerine yapılan sınıflandırmaları *yön gösteren, dereceli, ilişkisel, ikili, kutupsal, biçimsel ilişkili (ve ilişkisiz)* başlıkları altında ele alarak örneklendirmektedir[209] :

a. *Yön Gösteren Karşıtlıklar:*
   - Sağ /Sol
   - Güney /Kuzey
   - Aşağı/Yukarı

b. *Dereceli Karşıtlıklar:* Lyons'un tasnifinde de yer alan bu türde, karşıt iki kelime arasına üçüncü bir öğe girmektedir. Türkiye Türkçesinde bu durumu gösteren örneklere rastlanmaktadır:[210]
   - Küçük/ Orta/ Büyük

[207] John Lyons, **a.g.e.**, s. 272.
[208] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 130, 131.
[209] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 103.
[210] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 164.

- Sıcak/ ılık/ soğuk
- Kapalı/ aralık/ açık

c. *İlişkisel Karşıtlıklar:* Birbiriyle ilgili olan kavramlar arasındaki karşıtlığı gösteren, aynı konuyla ilgili ancak karşıt anlamlı olan kelimelerdir.[211]
   - Almak/ Satmak
   - Öğretmen/ Öğrenci
   - Peşin/ Taksit

d. *İkili Karşıtlıklar:* G. Leech bu türü "kutupsal karşıt anlamlılık" olarak adlandırmaktadır[212]:
   - Çok/ Az
   - Dolu/ Boş
   - Doğru/ Yanlış

e. *Biçimsel İlişkili Karşıtlıklar:* Aynı kökten türemiş kelimelerin aldıkları ekler neticesinde oluşan karşıtlıklardır[213]:
   - Akıllı/ Akılsız
   - Gerekli/ Gereksiz
   - Uğurlu/ Uğursuz

Bazı kelime öbekleri yalnızca bir türün altında değerlendirilmez; birden fazla sınıfa dâhil edilebilir. Örnek olarak, ön/arka karşıtlığı hem ilişkisel hem yön gösteren; çırak / kalfa / usta karşıtlığı hem ilişkisel hem dereceli karşıtlık olarak ele alınabilir.[214]

Bunların yanı sıra karşıt anlamlı kelimelerin sıfatlarda daha yayın görüldüğünü belirten Ahanov, karşıt anlamlılığın çok anlamlılık ve eş anlamlılığa nazaran dillerde daha dar bir kapsama sahip olduğunu dile getirmektedir. Pek çok kelime türünde

[211] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 163.
[212] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 104 ve 162.
[213] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 163.
[214] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 165.

karşımıza çıkan eş anlamlılık ve çok anlamlılık durumunun aksine karşıt anlamlılık kelimelerin belli bir türüne özgü olduğu için oldukça az rastlanır.[215]

Kelimeler temel anlamlarının yanı sıra farklı anlamlara da sahip olabilir. Bu durum çok anlamlılığı doğurur. Ancak çok anlamlı bir kelimenin sahip olduğu her anlam, başka bir kelime ile karşıt anlamlılık oluşturabilir. Bu durumda çok anlamlılık yalnızca eş anlamlılık, eş adlılık ile değil karşıt anlamlılık ile de ilişkilidir.[216]

E. Eş Köklülük ve Yakın Adlılık (Paronymy)

Dil biliminde "(İng.) paronymy, (Fr.) paronymie, (Alm.) paronymie" olarak adlandırılan terim, iki farklı kavramı işaret etmektedir: Eş köklülük ve yakın adlılık.[217]

David Crystal eş köklülüğü, aynı kökten türeyen kelimeler arasındaki ilişkiyi ifade etmek için kullanılan bir terim olarak tanımlamaktadır. Crystal bu kelimelerin, çok küçük değişiklikler ile başka bir dildeki kelimeden oluşturulduğunu dile getirir. Örnek olarak Fransızcadaki "*pont*" ile Latincedeki "*pons*" kelimeleri eş köklü sözcüklerdir.[218] David Alan Cruse da eş köklü sözcüklerin farklı söz dizimsel kategorilere ait olduklarını ve bir türetme süreci ile aynı kökten üretildiklerini dile getirmektedir. Kelimenin kökünü oluşturan sözcük *"taban (base)"*; bu kökten türetilen biçim ise *"eş köklü sözcük (paronym)"* olarak adlandırılmaktadır.[219]

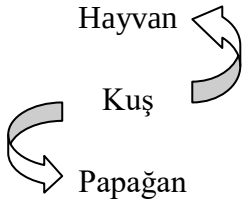
"Paronymy" teriminin karşıladığı bir diğer kavram olan yakın adlılığı, Berke Vardar "okşarlık"; V. Doğan Günay "yakın eş seslilik" olarak adlandırılmaktadır.[220] Yakın adlılık, biçimsel olarak benzer ancak farklı köklerden türeyen ve anlam açısından çok farklı kavramları yansıtan kelimeleri ifade etmektedir.[221] Eş seslilik ve eş adlılığa çok benzeyen yakın adlılık, hem yazım hem de sesleniş yönünden bu iki terimden ayrılır.[222] Bu durumu örneklendirmesi için Zeynep Korkmaz, "hala-hâlâ / alem-âlem / adet-âdet

[215] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 129.
[216] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 130, 131.
[217] Aygül Uçar, **a.g.t.**, s. 37.
[218] David Crystal, **a.g.e.**, s. 351.
[219] David A. Cruse, **a.g.e.**, s. 130.
[220] V. Doğan Günay, **Sözcükbilime Giriş**, İstanbul, Multilingual, 2007, s. 206; Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 150.
[221] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 150; Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 168; V. Doğan Günay, **a.g.e.**, s. 206.
[222] Aygül Uçar, **a.g.t.**, s. 38.

vb." ; V. Doğan Günay, "mevhum-mefhum/ mahkeme-muhakeme / anlaşma-antlaşma" gibi kelime öbeklerine dikkat çekmektedir.[223]

F. Alt Anlamlılık (Hyponymy) ve Üst Anlamlılık (Hyperonymy)

Alt anlamlılık ve üst anlamlılık, bir dilin söz varlığındaki yapı taşlarıdır.[224] Alt anlamlılık ve üst anlamlılık, kelimelerin daha özel alt sözlük birimleri ile daha genel üst sözlük birimleri arasındaki ilişkidir.[225] Bu ilişki genellikle "içerme ilişkisi" olarak tasvir edilmektedir.[226] Özel bir anlamı ifade eden alt anlamlı kelimeler, üst anlamlı kelimelerin kapsamındadır. Yani *gül* ve *papatya* sözcükleri *çiçek* sözcüğünün alt anlamlısı iken; *çiçek* sözcüğü *gül* ve *papatyanın* üst anlamlısıdır. Aynı zamanda bir kelime birden fazla alt anlama ya da üst anlama sahip olabilirken hem alt anlamlı hem üst anlamlı da olabilir. "*Kuş*"; "*hayvan*" sözcüğünün alt anlamlısı iken "*papağan*" sözcüğünün üst anlamlısıdır:

Lyons'a göre bir kelime, uzantıları açısından ele alındığında üst anlamlı sözlük birimler daha kapsayıcıdır. Ancak kelimenin anlamı dikkate alındığında alt anlamlı sözlük birimlerin kapsamının daha geniş olduğu görülmektedir. Nitekim "laleler", "çiçek" türünün tüm genel özelliklerine ve "gül, nergis" gibi diğer çiçek türlerinden ayırıcı özelliklere sahiptir.[227]

Türkçenin söz dizimsel yapısından dolayı üst anlamlı sözcükler, genellikle cümlenin sonunda bulunmaktadır. Bu durumu daha somut bir hale getirmek için X'in alt anlamlı, Y'nin üst anlamlı bir sözcük olduğunu varsayalım. Sözlüklerdeki tanımlarda genel olarak bu kelimeler, "X, …özelliğinde bir Y'dir.", "X bir çeşit Y'dir.", "X bir tür Y'dir." şeklinde tanımlanmaktadır.[228]

[223] V. Doğan Günay, **a.g.e.**, s. 206, 207; Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 168.
[224] David A. Cruse, **Meaning in Language, An Introduction to Semantics and Pragmatics**, New York, Oxford Univesity Press, 2000, s. 150.
[225] John Lyons, **a.g.e.**, s. 291.
[226] David A. Cruse, **a.g.e.**, s. 150; Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 17.
[227] John Lyons, **a.g.e.**, s. 291.
[228] V. Doğan Günay, **a.g.e.**, s. 153.

Alt anlamlı kelimeler, anlam bakımından üst anlamlı kelimeler ile benzerliklere sahip olmakla birlikte farklı kavramları ifade etmektedirler. Bu sebeple alt anlamlı kelimeler, üst anlamlı kelimeler ile tek yönlü bir ilişki içindedir. Ancak kelimeler arasında çift yönlü bir ilişki varsa eş anlamlılıktan söz etmek gerekir. Yani X, Y'nin alt anlamlısı; Y de X'in alt anlamlısı ise bu iki kelime eş anlamlı olarak değerlendirilmelidir.[229]

Alt Anlamlılık Eş Anlamlılık

Miller, alt anlamlılığın iki türünden söz etmektedir: Sınıflandırmacı alt anlamlılık ve işlevsel alt anlamlılık. Sınıflandırmacı ilişkilerde "X, Y'nin bir türüdür."; İşlevsel ilişkiler ise "X, Y'nin bir türü olarak kullanılır." Örnek olarak, "*inek-hayvan*" sınıflandırmacı ilişkiye göre, "İnek, bir hayvan türüdür." cümlesi ile ifade edilirken; "*inek-çiftlik hayvanı*" arasındaki ilişki işlevseldir ve ifade "İnek, çiftlik hayvanı olarak kullanılır." şeklinde değişir.[230]

G. Bağdaştırma

Her dilde kavramları ifade etmek için birden fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle deyimler, tamlamalar oluşturulmakta; duygu ve düşüncelerin aktarılması için kelime ve cümlelere başvurulmaktadır. Dilin söz varlığı içinde yer alan deyim, tamlama, kelime cümlelerin anlamlı birimler olarak bir araya getirilmesine *bağdaştırma* denilmektedir.[231]

Doğan Aksan bağdaştırmaları ikiye ayırmaktadır[232]:

1. *Alışılmış bağdaştırma*: Dilde yaygın olan ve kullanıldığında yadırganmayan; mantığa uygun gelen birimlerdir. Örnek olarak, sokağı aydınlatmak amacıyla

[229] John Lyons, **a.g.e.**, s. 292.
[230] Aygül Uçar, **a.g.t.**, s. 39.
[231] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 105.
[232] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 202.

kullanılan lambanın "sokak lambası" olarak adlandırılması alışılmış bir bağdaştırmadır.[233]

2. *Alışılmamış bağdaştırma*: Bağdaştırılan öğelerin anlam açısından birbiriyle uyuşmadığı; algılamakta güçlük çektiğimiz; kelimeler arasında anlam yönünden uyumun olmadığı yapılardır. Örnek olarak, "çizgili defter" tamlaması zihnimizde kolayca anlam bulurken, "çizgili umut" şeklindeki bir yapı alışılmışın dışındadır.

Bu iki türün yanı sıra Aksan, alışılmamış bağdaştırmanın bir alt türü olarak "*sanatlı bağdaştırmalar*" adını verdiği bir türden daha söz etmektedir. Bu türdeki birimler, özellikle şiir dilinde karşımıza çıkmakla birlikte kimi zaman kişisel kullanımlarda ya da argoda da görülmektedir. Genellikle deyim aktarmaları yoluyla oluşmaktadırlar.[234] Şiirlerde karşılaştığımız "ömür kuşu, dert kuşu, gam askerleri" gibi tamlamalar, anlatımı güçlendirmek amacıyla kullanılan sanatlı bağdaştırmalardır.[235]

H. Anlam Değişmeleri

Dilin canlı bir varlık oluşu, zaman içinde dilin yapısını oluşturan birimlerin gelişmesine ve değişmesine zemin oluşturmuştur. Bu değişimin anlamsal boyutunu inceleyen araştırmacılar, "zaman" faktörünün etkisiyle anlam değişmelerini "Gelişmeli Anlam Bilim" dalı altında inceleyerek art zamanlı çalışmalar yürütmüşlerdir.[236] Anlam değişmesi; bir göstergenin başlangıçta ifade ettiği kavramda bir daralma, bir genişleme ya da aynı göstergenin zaman içinde başka bir kavramı anlatır duruma gelmesidir.[237]

Anlam değişmelerinin nedenlerini dil içi ve dil dışı etkenler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Toplum hayatındaki değişmeler, kullanılan araç gereçlerdeki gelişmeler, coğrafya, kavim ilişkileri, bilgilenmenin artması, dil dışı etkenler arasında yer

[233] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 202, 203; Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 105.
[234] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 205.
[235] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 206.
[236] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 211.
[237] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 112.

almaktadır.[238] Berke Vardar bu etkenleri, tarihsel, toplum bilimsel ve ruh bilimsel olmak üzere üç gruba ayırır.[239] Aktarmalar (deyim aktarmaları ve ad aktarmaları) ile ortaya çıkan değişmeler ise dil içi etkenler olarak değerlendirilir. Her dilde görülen bu aktarmalarla, başta organ ve vücut bölümleri olmak üzere birçok adın doğaya, doğadaki nesnelerle ilgili göstergelerin de insana aktarılmasıyla anlamlarda gelişmeler, genişlemeler meydana gelir. Böylece bir göstergenin birden fazla kavramı ifade etmesi ile çok anlamlı kelimeler oluşur.[240] Ancak gerek dil içi gerekse dil dışı sebeplerle kelimenin çok anlamlılığı zamanla kaybolabilir ve kelime daha önce ifade ettiği şeylerin bir bölümünü ifade etmeye başlayarak anlam alanını tekrar daraltabilir.[241] Bunların yanı sıra Bloomfield, anlamın değişmesinde kullanım sıklığına dikkat çekmektedir. Bir göstergenin yeni anlamlar kazanmasını yahut anlam alanının daralmasını kullanım sıklığındaki artışa ya da düşüşe bağlamaktadır.[242] Bloomfield gibi kullanım sıklığını dile getiren Ullmann, anlam ve bağlamdaki belirsizlik, çok anlamlılık, kelime yapısı gibi faktörlerin de anlam değişmelerini etkilediğini ifade etmektedir.[243]

Hülya Arslan Erol anlam değişmelerinin beş türünden söz etmektedir. Ayrıca bu beş tür kendi içinde de alt türlere ayrılmaktadır[244]:

1. Anlam daralması
   1.1. Özelleşme
2. Anlam genişlemesi
   2.1.Genelleşme
   2.2.Mecazlaşma
   2.3.Komşuluk
   2.4.Eksiltme
   2.5.Tabu ve Örtmece
   2.6.Argo
3. Başka anlama geçiş
4. Anlam iyileşmesi
5. Anlam kötüleşmesi

[238] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 113.
[239] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 20.
[240] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 113, 114.
[241] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 62.
[242] Leonard Bloomfield, **Language**, London, 1933, s. 435.
[243] Stephen Ullmann, **Semantics, An Introduction to The Science of Meaning**, London, Oxford Basil Blackwell, 1972, s. 192-195.
[244] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 67-84.

1. Anlam Daralması

Anlam değişmelerinin bir türü olan anlam daralması, pek çok araştırmacı tarafından benzer şekilde tanımlanmaktadır. Berke Vardar "Anlamlı bir birimin daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması; genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişmesi."[245]; Zeynep Korkmaz "Kelimenin kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi; bir kelimenin genel bir anlamdan özel bir anlama geçişi."[246]; Doğan Aksan "Bir göstergenin önceden anlattığı nesne ya da devinimin ancak bir bölümünü anlatır duruma gelmesi."[247]; David Crystal "Sözlüksel bir öğenin anlamında meydana gelen kısıtlama."[248] olarak ifade etmektedir. Bunlarla birlikte Güncel Türkçe Sözlük'te de terim için "Geniş kavramları olan bir kelimenin, bu kavramlar içinden tek bir anlam bildirmesi durumu, genel bir anlamdan özel bir anlama geçiş." [249] tanımı yer almaktadır.

Hülya Arslan Erol birbirinden küçük farklarla ayrılan bu tanımlarda, anlam daralmasının kapsamını ortaya koymayı zorlaştırıcı ifadelerin yer aldığını dile getirmektedir. Bu ifadeleri "bölüm-tür / genel-özel / parça-bütün" olarak belirleyerek tanımlamalarda bu kelimelerden kaçınılması gerektiğini ifade eder. Böylece anlam daralmasını, "anlam alanının daralması, daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması" olarak tanımlamaktadır.[250]

Anlam daralmasının Eski Türkçeden bugüne uzanan dikkat çekici örneklerinden bir tanesi "oğul" kelimesidir. Runik harfli metinlerde çok anlamlı olarak kullanılan kelime, 8. yüzyılda hem erkek hem kız çocukları için kullanılmaktadır. Öyle ki KT D 7'de geçen *"Tabgaç budunka beglik urı oglın kul boldı, işilik kız oglın küng boldı."* "urı ogul-kız ogul" ifadeleri bunu desteklemektedir. Ancak kelime bugün yalnızca erkek çocuklar için kullanılmaktadır.[251] Eski Türkçeden bugüne anlam daralmasına uğramış örnekler çoğaltılabilir.

---

[245] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 20.
[246] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 9.
[247] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 114.
[248] David Crystal, **a.g.e.**, s. 320.
[249] Güncel Türkçe Sözlük, "anlam daralması" maddesi, (çevrimiçi) https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 18.04.2021)
[250] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 71.
[251] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 9; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 213.

1.1.Özelleşme

Anlamlı bir birimin içeriğinin daha dar bir kapsama geçmesi olarak tanımlanan[252] özelleşme, anlam daralmasının bir alt türü olarak ele alınmaktadır.[253] Özelleşme kavramı ile yalnızca bir cinsin tür adı haline gelmesi ya da genel bir adın özel bir ada dönüşmesi kastedilmemektedir. Aynı zamanda özelleşme, nesneler ve hareketler arasındaki parça-bütün ilişkisine dikkat çekmektedir.[254]

2. Anlam Genişlemesi

Anlam daralmasının tam tersi olarak düşünülen anlam genişlemesini Doğan Aksan "Bir gösterge, başlangıçta bir nesnenin, bir varlığın, bir eylemin bir bölümü ya da türünü anlatırken zamanla onların bütününü anlatır duruma gelmesi."[255]; Berke Vardar "Anlamlı bir birimin daha geniş bir kapsam içermeye başlaması; dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişim."[256]; Zeynep Korkmaz "Anlam kapsamı dar olan bir kelimenin zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması olayı."[257]; David Crystal "Bir kelimenin önceki anlamından daha geniş bir kapsam alanına sahip olması."[258] şeklinde tanımlarken Güncel Türkçe Sözlük'te de kavram "dar bir anlamda kullanılan bazı kelimelerdeki anlamın ilgili kavramlara yayılması." olarak ifade edilmektedir.[259]

Kelimelerin kavram alanlarını genişleterek yeni anlamlar kazanması ile oluşan çok anlamlılık, anlam genişlemesinin bir sonucudur. Bu sebeple Runik harfli Türkçe metinlerde tespit edilen çok anlamlı kelimeler, anlam genişlemesinin bir örneğidir.

Hülya Arslan Erol anlam genişlemesini altı grupta incelemektedir: Genelleşme, mecazlaşma, komşuluk, eksiltme, tabu ve örtmece, argo.[260] Burada bu terimlerin tanımları üzerinde durulacaktır.

---

[252] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 157.
[253] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 71.
[254] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 72.
[255] AKSAN Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 114.
[256] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 21.
[257] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 10.
[258] David Crystal, **a.g.e.**, s. 179.
[259] Güncel Türkçe Sözlük, "anlam genişlemesi" maddesi, (çevrimiçi) https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 18.04.2021)
[260] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 73-82.

Genelleşme: Anlamlı bir birimin içeriğinin daha kapsamlı duruma gelmesi[261];özel bir adın bir tür adına dönüşmesidir.[262]

Mecazlaşma: Bir kelimenin asıl anlamı ile mecaz anlamlarının yer değiştirmesi ile anlam değişmesi meydana gelir. Bu değişimin zaman içinde toplumun diline mal olması mecazlaşma olarak adlandırılmaktadır. Mecazlaşma, anlam olaylarından benzetmeyi/mecazı kullanarak, bir nesnenin niteliğinin, bir fiilin özelliğinin daha iyi anlatılmasını sağlar.[263]

Komşuluk: Anlam genişlemesinin bir türü olan "komşuluk" terimi, kimi araştırmacılar tarafından "kapsamlayış" olarak da ifade edilmektedir. Komşuluk, bir kelimenin anlam alanının komşu kelimelerin anlam alanlarına bulaşması; kelimelerin birbirlerinin anlam alanlarını ihlal etmesidir. Bu durum, aralarında bütün-parça, tür, şekil, kaynak, fonksiyon, eşlik-zıtlık bakımından yakınlık bulunan kelimelerde görülmektedir.[264]

Eksiltme: "Eksiltim, eksilti" gibi ifadelerle de karşılanmaktadır. Anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir kelimenin, bir kelime grubunun veya bir cümlenin bazı öğelerinin atılıp eksiltilerek kullanılması olayıdır.[265]

Tabu ve Örtmece: Tabu, insanların batıl inançlarından dolayı bazı nesnelerin, eylemlerin ve hatta kişilerin adlarını söylemekten kaçınması durumudur. [266] Örtmece ise tabu gibi batıl inançları değil, kaba ve ayıp kabul edilen sözleri nazik ve saygılı sözlere dönüştürme çabasıdır.[267] Örtmecenin varlığı, tabuya bağlıdır. Nitekim örtmece, şekli değişmiş tabu veya dosdoğru söylenmesi yasak olan anlamın görüntüsüdür.[268]

---

[261] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 101.
[262] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 115.
[263] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 74.
[264] Günay Karaağaç, "Eş Yazılılık, Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık*"*, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VIII**, 1996, s. 40.
[265] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 53.
[266] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 134.
[267] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 136.
[268] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 76.

Argo: Zeynep Korkmaz argoyu iki şekilde tanımlamaktadır: 1) Farklı bir anlaşma biçimi sağlamak üzere aynı meslek veya topluluktaki insanların ortak dildeki kelimelere özel anlamlar vermek, bazı kelimelerde değişiklik yapmak, dilin lehçelerinden, eskimiş unsurlarından ve yabancı kökenli şekillerinden de yararlanmak suretiyle oluşturdukları herkesçe anlaşılmayan kelime ve deyimlerden oluşan, gereğinde mecazlı anlamlara da yer veren özel dil veya söz dağarcığı. 2) Külhanbeylerin ve tulumbacıların kullandıkları, özel anlamlı kelime ve deyimlerin yer aldığı kaba dil.[269] Çok anlamlılığı meydana getiren çeşitli aktarmalar, argoda da önemli yer tutmaktadır. [270] Bu sebeple denilebilir ki argo, kelimeleri çok anlamlı duruma getiren faktörlerden biridir. Ancak tarihi devirler için yazılı kaynakları takip ederek argo yoluyla çok anlamlı kelimeleri tespit etmek oldukça zordur.[271]

3. Başka Anlama Geçiş

Göstergenin, eskisinden bambaşka, yeni bir kavramı ifade etmesidir. Örnek olarak, Eski Türkçede karşımıza çıkan "*uçuz*" kelimesi, "kolay; değersiz" anlamlarını taşırken, bugün aynı kelime bu anlamlarından sıyrılarak bir nesnenin fiyatını nitelemek için kullanılmaktadır.[272]

Başka anlama geçiş, kendi içinde üç alt gruba ayrılmaktadır: Yakın anlama geçiş, uzak anlama geçiş ve zıt anlama geçiş.

4. Anlam İyileşmesi

Anlam iyileşmesi, bir sözcüğün eskisine göre daha iyi bir anlam taşır duruma gelmesidir. Örnek olarak Köktürkçede "kötü, fena, perişan" anlamlarına gelen "*yabız*" kelimesi, zamanla "*yavuz*" biçimini alarak "yaman, yiğit, cengâver" anlamlarını karşılar duruma gelmiştir.[273]

[269] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 13.
[270] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 157.
[271] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 82.
[272] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 214, 215.
[273] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 215.

5. Anlam Kötüleşmesi

Anlam kötüleşmesi, iyi anlamlı bir kelimenin zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanması; bu yönde bir zayıflamaya uğraması olayıdır.[274] Dilimize Farsçadan giren "*canavar*" kelimesi, Eski Anadolu Türkçesi döneminde "canlı, mahlûk" anlamlarında kullanılırken zaman içinde anlam kötüleşmesine uğrayarak "yırtıcı hayvan" anlamını karşılar olmuştur.[275]

[274] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 11.
[275] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 11; Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 216.

3. ÇOK ANLAMLILIK

Türkçenin bilinen en eski yazılı metinleri 8. yüzyıla aittir. Bu metinler üzerinde yapılacak anlam bilimsel pek çok çalışma, Türkçenin yaşını tespit etmede yolumuzu aydınlatacaktır. Çok anlamlılık, bir dilin eskiliğini saptamada başvurulan ölçütlerden biridir. Öyle ki Türkçenin en eski ürünlerinde tespit edilen çok anlamlı kelimeler, çok anlamlı duruma gelinceye kadar uzun süre kullanılmış, belli anlam gelişmelerini arkada bırakmış oldukları için dilin daha önceki dönemlerinde de yaşamış olmalıdırlar.[276]

Tezimizin üçüncü bölümünde çok anlamlılık ve çok anlamlılığın ilişkili olduğu pek çok konu ele alınacaktır.

3.1.ÇOK ANLAMLILIK NEDİR?

"Polysemy" teriminin karşılığı olarak kullanılan çok anlamlılık, Eski Grekçe "*poly; çok*" ve "*sema; belirti*" kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir.[277]

Çok anlamlılık, dil biliminde yeni bir terim değildir. Dilde bazı kelimelerin birbiriyle ilişkili birden fazla anlama sahip olduğu ile ilgili görüşler Eski Yunan'a dayanmaktadır. Ancak "polysemy (çok anlamlılık)" kavramının dil biliminde yer alması, Bréal ile gerçekleşmiştir.[278] 19. yüzyılda Bréal, anlam bilimini yeni bir dil bilim dalı olarak yerleştirmek istemiş ve "polysémie" terimini türetmiştir.[279] Böylelikle anlam bilimi içinde ayrı bir alan haline gelen çok anlamlılık, bugüne kadar pek çok araştırmacı tarafından ele alınmıştır.

Çok anlamlılığın ne olduğu ile ilgili pek çok tanım mevcuttur. David Alan Cruse "Bir kelimenin anlamları arasında ilişki olması durumu" olarak tanımlamaktadır. Hem İngilizcede hem de Türkçede çok anlamlı bir kelime olan *"pozisyon (position)"* kelimesini örnek verir: "(1) Bu, uyumak için rahatsız edici bir pozisyon (konum) olmalı. (2) Ölüm cezasına ilişkin pozisyonunuz (görüş/duruş) nedir? (3) Şirketteki pozisyonunuz (mevki, görev vb.) nedir?" Cruse'a göre bir kelimenin çok anlamlı olarak

[276] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 156.
[277] Howard Jackson, Etienne Ze Amvela, **Words, Meaning and Vocabulary-An Introduction to Modern English Lexicology**, London, Athenaeum Press, 2007, s. 68; Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 95.
[278] Barbara Lewandowska-Tomaszczyk, "Polysemy, Prototypes and Radial Categories". In: The **The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics,** ed. D. Geeraerts, H. Cuyckens, Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 139-169.
[279] Aygül Uçar, **a.g.t.**, s. 56.

değerlendirilebilmesi için kelimenin anlamları ("pozisyon" kelimesinin anlamları arasındaki bağ gibi) birbiriyle ilişkili olmalıdır.[280]

Çok anlamlılığın çeşitli tanımları yapılmıştır: Guiraud ve Palmer "Aynı kelimenin bir dizi farklı anlamı karşılaması"[281]; Lyons "Birden fazla birbiriyle bağlantılı anlama sahip olan sözlük birimleri"[282]; Lewandowska "Bir formun birden fazla (tarihsel olarak) ilişkili anlamı olduğunda ortaya çıkan olgu"[283]; Falkum "Birbiriyle ilişkili iki veya daha fazla anlama sahip tek bir sözcük formu"[284]; Gries Th. Stefan ve Barbara Santa "İlgili anlamların aynı sözcükle ilişkilendirildiği belirsizlik biçimi"[285]; Doğan Aksan "Değişik etkenlerle bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni yeni kavramları da anlatır duruma gelmesi"[286]; Berke Vardar "Bir gösterenin birçok gösterilen belirtme özelliği; bir birimin birçok anlam içerme durumu"[287]; Zeynep Korkmaz "Bir kelimede temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin, anlam gelişmesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanması"[288] şeklinde tanımlamaktadır.

Tüm bu tanımların ortak noktası, bir kelimenin birden fazla anlama sahip olmasıdır. Ancak bu anlamlar arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığı konusuna her tanımda rastlanmamaktadır. Nitekim bazı dil bilimciler "çok anlamlılık" terimini bir kelimenin anlamları arasındaki ilişkiyi göstermek için kullanırken, bazıları bu durumu ifade etmek için "*bütünleyici çok anlamlılık*" (complementary polysemy) kavramını kullanmaktadır. Bütünleyici çok anlamlılık, bir kelimenin benzer ancak bağlantısız anlamları olması durumu olarak ifade edilir. Bu durumda çok anlamlı kelimelerin anlamları arasında bir ilişkinin var olup olmadığı tartışmalıdır. Öyle ki aynı kelimenin anlamlarının tamamen

[280] David A. Cruse, **Meaning in Language, An Introduction to Semantics and Pragmatics**, New York, Oxford Univesity Press, 2000, s. 109.
[281] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 65.
[282] John Lyons, **Semantics- Volume II**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1977, s. 550.
[283] Barbara Lewandowska-Tomaszczyk, **a.g.m.**, s. 139-169.
[284] Ingrid Lossius Falkum, **The Semantics And Pragmatics Of Polysemy: A Relevance---Theoretic Account,** London, University College London, PhD., 2011, s. 3; Ingrid Lossius Falkum, "What Is Polysemy? - A Survey Of Current Research And Results", In: **The Pragmatics And The Flexibility Of Word Meaning**, ed. K. Bibok, T. E. Németh, Oxford, Elsevier, 2001, s. 177.
[285] Stefan Th. Gries, Santa Barbara, "Polysemy", In: **Cognitive Linguistics**, USA, s. 472.
[286] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 89; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 188.
[287] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 62.
[288] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 38.

farklı olduğu durumları ifade etmek için "*karşıt çok anlamlılık*" (contrastive polysemy) terimi ortaya atılmıştır.[289]

Çok anlamlılık her dilde görülen bir anlam olayıdır.[290] Bu sebeple kimi dilciler çok anlamlılığı, söz varlığının tümüne özgü bir nitelik olarak kabul ederler.[291] Bu durum, insanların dili kullanırken her yeni kavram için yeni kelime türetmelerinden kaçındıklarını, mevcut kelimelerin anlamlarını genişleterek kullandıklarını göstermektedir. "Dilde ekonomi ilkesi" olarak adlandırılan bu olgu, her dilin söz varlığını belli sınırlar içinde tutmuş, daha az göstergeyle pek çok kavram dile getirilmiştir.[292] Kısaca, belli bir nesne veya hareketin özel adı olan kelime, benzer özellikleri olan başka bir nesnenin veya durumun adlandırması da olabilir.[293]

Yeni bir durumu veya olguyu, mevcut kelimelere yeni anlamlar kazandırarak ifade eden insanoğlu, bu anlamları gelişigüzel bir biçimde seçmemiştir. Kelimenin temel anlamından uzaklaşmadan yeni yan anlamlar kazandırmıştır. Bu sebeple bir kelimenin temel anlamından kopmadan oluşturduğu yeni anlamlar, birbiriyle ilişkilidir. Örnek olarak Köktürkçede çok anlamlı olarak kullanılan "sab" kelimesini ele alalım:

Sab ⟶ 1) Söz (KT G-5 / BK K-4 vd.)

⟶ 2) Konuşma, nutuk (KT G-1 / BK K-1 vd.)

⟶ 3) Tavsiye, öğüt (KT G-8, 9 / BK K-6, 7 vd.)

⟶ 4) Arzu, istek (KT G-11 / BK K-14 vd.)

⟶ 5) Haber, rapor (TY I. TAŞ G-2 vd.)

⟶ 6) Mesaj (TY I. TAŞ K- 10 vd.)

Görüldüğü üzere altı farklı anlama sahip olan "sab" kelimesinin anlamları arasında bir ilişki mevcuttur. "Söz" temel anlamının üzerine inşa edilen bu anlamların hepsi, bir bildiri, bir ifade özelliği taşımaktadır.

[289] Aygül Uçar, **a.g.t.**, s. 56, 57.
[290] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 95.
[291] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 189; Doğan Aksan, **Türkçenin Sözvarlığı**, Ankara, Engin Yayınevi, 2004, s. 65.
[292] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 97.
[293] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 97.

Çok anlamlılık, birbirine benzer niteliği ve işlev açısından yakınlığı olan nesneler arasında ilişki kurulması ile bir göstergenin ilk yansıttığı kavramın yanı sıra daha canlı ve kolay bir anlatıma yönelmesi sonucunda gerçekleşir.[294] Dilde tutumluluğun bir tezâhürü olan çok anlamlılık, "kullanım sıklığı" ile de yakından ilgilidir. Bir kelime ne kadar sık kullanılırsa toplum hayatındaki yeri bu doğrultuda artacak ve yeni anlamlara kapı aralanacaktır.

Saussure'e göre gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki nedensizdir. Bu durum çok anlamlı kelimelerde geçerliliğini yitirmektedir. Nitekim kelimenin kazandığı yeni anlamlar ilk anlamına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Yani denilebilir ki çok anlamlı kelimelerin sahip oldukları temel anlam nedensiz iken çeşitli sebeplerle kazandıkları yan anlamlar, temel anlamları ile nedenli bir ilişkiye sahiptir. "Ayak, göz, baş, boyun" gibi organ adlarını ele alalım. "Ayağı sakatlandı." cümlesindeki "ayak" kelimesi, temel anlamında nedensiz olarak kullanılırken; "Masanın ayağı kırıldı." cümlesinde ise "bir nesneyi ayakta tutan unsur" olarak temel anlama benzetilerek kullanılmıştır. Yani iki kavram arasındaki benzerlik, ikinci kavrama da aynı adın verilmesine neden olmuştur.[295]

3.2. ÇOK ANLAMLILIĞIN TÜRLERİ

Çok anlamlılık üzerine yapılan çalışmaların bazılarında çok anlamlılığın alt türlere ayrıldığı görülmektedir[296]:

1) Sentaktik çok anlamlılık
2) Semantik çok anlamlılık
3) Pragmatik çok anlamlılık

3.2.1. Sentaktik Çok Anlamlılık

Berke Vardar "*sentaktik*" terimini "söz dizimi ve tümce bilimi ile ilgili kavram" olarak tanımlamaktadır.[297] Gramerin ön planda olduğu bu türde, kelimeler, içinde bulundukları cümlelerdeki görevleri ile (isim, fiil, sıfat, zarf vb.) anlam kazanırlar. Aynı

[294] Doğan Aksan, **Türkçenin Sözvarlığı**, Ankara, Engin Yayınevi, 2004, s. 65.
[295] Yeşim Bakır, **Türkçedeki Çokanlamlı Sözcüklere İlişkin Anlambilimsel Bir Değerlendirme**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 29.
[296] Selçuk Kahraman, **Dilde Çok Anlamlılık ve Belirsizlik**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 18.
[297] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 182.

sözcüğün pek çok görevde kullanılması, sentaktik çok anlamlılığı meydana getirmektedir. Örnek olarak "Bu küçük bir felaket." cümlesinde anlam belirsizdir. Nitekim iki farklı şekilde anlamlandırılabilir: "Bu küçük (çocuk) bir felaket." ya da "Bu (olay) küçük bir felaket." Anlamın farklılaşmasına sebep olan öğe, "küçük" kelimesinin çok anlamlı yapısıdır. Ancak burada semantik çok anlamlılık değil; sentaktik çok anlamlılık görülmektedir. Öyle ki birinci anlamlandırmada isim; ikinci anlamlandırmada sıfat görevinde kullanılan "küçük" kelimesi, birden fazla sentaktik kategoriye ait olması sebebiyle cümleye çok anlamlılık kazandırmıştır.[298]

Türkçede sentaktik bakımdan çok anlamlı olan pek çok kelime mevcuttur. Mevsim adı olan "yaz" ile fiil olan "yaz-"; hem sayı adı hem de insan çehresi anlamında isim olarak kullanılan "yüz" ile fiil olan "yüz-" gibi örnekler bu durumu örneklendirmektedir.[299]

Kısaca sentaktik çok anlamlılık, dilin farklı görevlerdeki kelimelerinde çeşitli anlam özelliği göstermesidir. Ayrıca bu özellik, bir dilin grameri ile anlamsal zenginliğinin uyumunu ve etkileşimini yansıtmaktadır.[300]

3.2.2. Semantik Çok Anlamlılık

Semantik yani anlam bilimi, dildeki kelimeleri anlam bakımından ele alan, kelimelerin ses yapıları ile o kelimelerin ifade ettiği kavramlar, yani dilin düşünce yapısı arasındaki ilişkileri inceleyen dilbilimi dalıdır.[301] Anlamın ön planda olduğu semantik çok anlamlılıkta, kelimelerin görevleri/türleri değil anlamları dikkate alınmaktadır.

Çok anlamlılığı meydana getiren dilde ekonomi-tutumluluk ilkesi doğrultusunda kelimeler, temel anlamlarına bağlı yan anlamlar kazanır. Yani bir kelimenin birden fazla anlamı bünyesinde barındırması, semantik çok anlamlılık olarak adlandırılır. Aynı zamanda dildeki pek çok kelimenin, sentaktik açıdan hangi türde/görevde olursa olsun, en az çaba ilkesine uygun olarak semantik çok anlamlı oldukları görülmektedir.[302]

[298] Selçuk Kahraman, **a.g.t.**, s. 19.
[299] Selçuk Kahraman, **a.g.t.**, s. 20.
[300] Selçuk Kahraman, **a.g.t.**, s. 21.
[301] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 9.
[302] Selçuk Kahraman, **a.g.t.**, s. 21.

3.2.3. Pragmatik Çok Anlamlılık

Pragmatik ya da edim bilimi, dilsel göstergelerin birleşim kurallarını inceleyen söz dizimle, bunların göndergelerle ilişkisini sağlayan anlam bilime karşıt olarak, bildirişim durumu içindeki konuşucuların göstergeleri kullanmasını, bu edime eşlik eden çeşitli olguları (güdülenme, tepki, etkileşim, vb.) inceleyen bilim dalıdır.[303]

Pragmatik çok anlamlılık, semantik çok anlamlılık gibi sistematik, düzenli bir yapıya sahip olmadığı için "kaypaklık" olarak da adlandırılmaktadır. Pragmatik çok anlamlılık, aynı dili kullanan toplum üyelerinin, herhangi bir terimin kullanılışını yöneten kurallar üzerinde anlaşmamış olmalarından doğar. [304] Bu anlaşmazlık, kelimeler üzerindeki öznel yargılarımızdan kaynaklanmaktadır. Örnek olarak, çok anlamlı bir kelime olan "başarı" kelimesi, anlamsal olarak kişiden kişiye değişebilmektedir. "Hangi ölçüte göre başarılı?", "Kime göre başarılı?" gibi sorular tartışmalı olduğu için, kelimenin çok anlamlı oluşu pragmatik bir özellik taşımaktadır.[305]

Bunların yanı sıra Falkum, çok anlamlılığın iki türünden bahsetmektedir: Düzenli (sistematik) çok anlamlılık ve düzensiz (sistematik olmayan) çok anlamlılık[306].

A. Düzenli (Sistematik) Çok Anlamlılık: A kelimesinin a1 ve a2 anlamları arasındaki ilişkinin, B kelimesinin b1 ve b2 anlamları arasındaki ilişki ile aynı olduğu ve hatta başka kelimeler için de paralel anlam kümelerinin bulunduğu çok anlamlılık türüdür. Aynı zamanda bu tür, diller arasında da sistematiktir. Türkçede düzenli çok anlamlılık özelliği gösteren bir kelime, İngilizcede de bu özelliği taşıyabilir. Örnek olarak *"şişe"* kelimesi "Bu şişe su dolu." cümlesinde "sıvı dolu bir kap" anlamında iken; "Yarım şişe su içti." cümlesinde "bir miktar sıvı" anlamına gelmektedir. Buna göre, kova, matara, kutu, sandık gibi kelimeler de aynı şekilde iki yoruma sahip olabilir. Yani bu kelimelerin anlamları arasındaki paralel ilişki, düzenli çok anlamlılık olarak adlandırılmaktadır.[307]

B. Düzensiz (Sistematik Olmayan) Çok Anlamlılık: Düzensiz çok anlamlılık, her dilde görülen ortak bir özellik değildir. Falkum bu türü örneklendirmek

[303] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 88, 89.
[304] Selçuk Kahraman, **a.g.t.**, s. 29.
[305] Selçuk Kahraman, **a.g.t.**, s. 30.
[306] Ingrid Lossius Falkum, **a.g.m.**, s. 178.
[307] Ingrid Lossius Falkum, **a.g.m.**, s. 178.

amacıyla İngilizcedeki "*glass*" kelimesini örnek vermektedir. Bu kelime, hem belirli bir malzemeyi (cam) hem belirli bir kabı (bardak, kadeh vb.) hem de optik bir yardımcıyı (mercek, gözlük camı) işaret etmektedir. Ancak kelimenin anlamları arasındaki ilişki sistematik değildir. "*Glass*" kelimesinin anlamları, bir kurala bağlı olmamakla birlikte her anlam sözlükte ayrı madde başı olarak yer almaktadır.[308]

3.3. ANLAM BULANIKLIĞI VE ÇOK ANLAMLILIK

Biçim ve anlam arasında bire bir karşılıklılık bulunmaması durumunda dilsel bir biçimin iki ya da daha çok sayıda yoruma yol açması durumu, anlam bulanıklığı olarak ifade edilmektedir.[309] David Crystal anlam bulanıklığının iki türünden söz eder: Dil bilgisel (gramatikal) anlam bulanıklığı ve sözlüksel anlam bulanıklığı[310].

Dil bilgisel anlam bulanıklığı, bir kelime grubunda ya da cümlede görülebilir. "*Yeni evler ve dükkânlar*" kelime grubunda yer alan "*ve*" bağlacı, anlam bulanıklığına yol açmaktadır. Nitekim "yeni [evler ve dükkânlar] (her ikisi de yeni)" anlamının yanında "[yeni evler] ve dükkânlar (sadece ev yeni)" anlamı da anlaşılabilir.[311] Bunun yanı sıra cümle düzeyinde de belirsizlikler görülmektedir. "*Ali ödevini yapıyor*." cümlesini ele alalım. Ali kimin ödevini yapıyor? Kendi ödevini mi, senin ödevini mi yoksa onun ödevini mi? Görüldüğü üzere, cümle anlamında, zamirden kaynaklı bir belirsizlik mevcuttur. Kısaca, dil bilgisel anlam bulanıklığı, söz dizimsel düzlemde yüzeysel yapının iki ya da daha fazla derin yapıya bağlanabilmesidir.[312]

Sözlüksel anlam bulanıklığı ise bir kelimenin çeşitli anlamlarından kaynaklanan belirsizliktir.[313]

Lyons sözlüksel anlam bulanıklığının eş adlılığa ya da çok anlamlılığa bağlı olduğunu ifade etmektedir.[314] İngilizce "*to play*" eylemenin farklı kullanımlarını ele alarak anlamsal belirsizliği örneklendirmektedir[315]:

(1)She plays chess beter than she plays the flute.

[308] Ingrid Lossius Falkum, **a.g.m.**, s. 178, 179.
[309] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 35.
[310] David Crystal, **a.g.e.**, s. 22, 23.
[311] David Crystal, **a.g.e.**, s. 22, 23.
[312] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 35.
[313] Ingrid Lossius Falkum, **a.g.t.**, s. 19; David Crystal, **a.g.e.**, s. 23.
[314] John Lyons, **Semantics- Volume II**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1977, s. 550.
[315] John Lyons, **a.g.e.**, s. 554.

(2)He played scrum-half in the afternoon and Hamlet in the evening.

Aynı cümle içinde hem "satranç oynamak" hem "flüt çalmak" (1); hem "futbol oynamak" hem de "Hamlet (tiyatro) oynamak" (2) anlamlarına gelen "*to play*" fiilinin çok anlamlı yapısı, Lyons'a göre, anlam belirsizliğine yol açmaktadır. Falkum, İngilizce "*light*" kelimesi ile bu durumu pekiştirmektedir: *"She is wearing a light skirt."* cümlesinde "*light*" kelimesi ya kıyafetin açık renkli olduğunu ya da kıyafetin kumaşının inceliğini ifade etmektedir.[316]

Çok anlamlı ve eş adlı kelimeler, anlam bulanıklığına sebep olurken bir başka sebep de hem çok anlamlı hem de eş adlı olan kelimelerin kimi zaman karıştırılması ya da kullanım sırasında zor anlaşılmasıdır. Doğan Aksan, Türkçe "*çay*" kelimesini ele almaktadır: "*Çaya gittiler*." cümlesinde "*çay*", hem bir bitkiyi, hem bu bitkinin kurutulmuş biçimini, hem bununla yapılan bir içeceği, hem de çay içilerek yapılan bir eğlenceyi, toplantıyı anlatan çok anlamlı bir kelimedir. Ancak "ırmaktan küçük akarsu" anlamı ile aynı zamanda eş adlıdır. Yani "Çaya gittiler." cümlesi tek başına ele alındığında elbette anlam bulanıklığı söz konusudur. Ancak cümlenin bulunduğu metne, bağlama, konuya bakıldığı takdirde anlam ortaya çıkacak; belirsizlik giderilecektir.[317]

Anlam bulanıklığını ortadan kaldıran temel unsurlardan biri bağlamdır. Bir kelime ne kadar çok anlama sahip olursa olsun belli bir bağlam içinde anlamlarından ancak biri gerçekleşebilir.[318] Guiraud'a göre her kelimenin bir temel anlamı bir de bağlamsal anlamı vardır. Bağlam, anlamı belirginleştirir ve farklı anlamlandırma olasılıklarını önler. Guiraud, söz oyunları ve sesteş (eş sesli ya da eş yazımlı) kelimeler dışında anlam belirsizliğinden söz edilemeyeceğini belirtmektedir. Nitekim her kelime, bağlamı ile sık sıkıya ilişkilidir ve anlamını ondan alır.[319]

3.4.ÇOK ANLAMLILIK VE EŞ ADLILIĞIN AYRIMI

Çok anlamlılık, bir kelimenin temel anlamının yanı sıra yeni kavramlar yansıtması[320]; eş adlılık ise birbirinden tamamen ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya

[316] Ingrid Lossius Falkum, **a.g.t.**, s. 20.
[317] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 91, 92.
[318] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 42.
[319] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 42.
[320] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 89.

da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesidir.[321] Peki, bir kelimenin çok anlamlı mı eş adlı mı olduğunu ayırt etmenin ölçütü nedir? Lyons, iki ölçüt öne sürmektedir: 1) Etimolojik bilgi 2) Anlamların ilgili veya ilgisiz olma durumu.[322]

Etimolojik ölçüte göre, çok anlamlı bir kelimenin anlamlarının her birinin köküne gidilebilir ve bu çok anlamlılık-eş adlılık ayrımı için yeterli bir koşul olarak görülür.[323] Bir kelimenin iki anlamı, eğer tarihsel olarak birbirleriyle ilgisizse[324]; dilin eski dönemlerindeki farklı birimlerinden türemişse eş adlı olarak değerlendirilmektedir[325]. Nitekim eş adlı kelimeler, tarihsel olarak farklı sözlük birimlerinden türemektedir. Eş adlı kelimelerin aksine çok anlamlı kelimeler, nedensiz tarihsel bir rastlantı sonucunda değil anlam değişmesi, anlam genişlemesi vs. sonucunda oluşmuştur.[326]

Falkum, İngilizcede eş adlı olan "*file*" kelimesini örnek vermektedir. "Kâğıtları tutmaya yarayan kutu ya da klasör" anlamı Fransızca "*fil*" kelimesinden; "törpü" anlamı eski İngilizce "*féol*" kelimesinden gelmektedir. Farklı köklere sahip bu iki anlamın çağdaş İngilizcede aynı kelime ile karşılanması, tarihsel bir tesadüftür. Yine etimolojik ölçüte göre, "birisinin veya bir şeyin yerleştirildiği konum, mevki" ve "bir kişinin bir şeye yönelik belirli bir görüşü veya tutumu" anlamlarına sahip olan "*position*" kelimesi, anlamlar arasındaki ortak etimolojik kökenin bir sonucu olarak çok anlamlıdır.[327]

Ancak ana dili konuşucularının dil bilimsel bilgileri hesaba katıldığında etimolojik ölçüt, her zaman doğru sonuca götürmeyebilir.[328] Nitekim bir kelimenin anlamlarının farklı kökenlere sahip olduğu dil bilimciler tarafından bilinse de bazen ana dili konuşucuları bu anlamları bağlantılı olarak düşünebilir.[329] Falkum, bu durumu anlaşılır kılmak için İngilizce "*cardinal*" kelimesini ele almıştır. Bu kelime, "Roma Katolik Kilisesi lideri" veya "kiraz kuşu ailesinin Kuzey Amerika'daki ötücü kuşu" anlamlarına gelmektedir. İki anlam, tarihsel olarak ilişkilidir; erkek kardinaller (kilise liderleri) genelde kırmızı renkte cüppe giyerler. Bu nedenle bu kuş, kardinallerin giydiği kırmızı cüppelere benzerliği nedeniyle "*cardinal*" olarak adlandırılmıştır. O halde etimolojik

[321] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 92.
[322] John Lyons, **a.g.e.**, s. 550, 551; John Lyons, **Language and Linguistics**, Cambridge, Cambridge University Press, 1981, s. 146, 147.
[323] Aygül Uçar, **a.g.t.**, s. 75.
[324] Ingrid Lossius Falkum, **a.g.t.**, s. 16.
[325] Aygül Uçar, **a.g.t.**, s. 75.
[326] Aygül Uçar, **a.g.t.**, s. 75.
[327] Ingrid Lossius Falkum, **a.g.t.**, s. 17.
[328] Ingrid Lossius Falkum, **a.g.t.**, s. 17.
[329] Aygül Uçar, **a.g.t.**, s. 75.

ölçüte göre, "*cardinal*" çok anlamlı bir kelimedir. Ancak İngilizce konuşan pek çok kişi, bu tarihsel bağlantıyı bilmeyebilir ve onlara göre bu iki anlam tamamen alakasız (yani eş adlı) görünebilir. Bu sebeple etimolojik ölçüte dayanarak çok anlamlık ve eş adlılık arasında ayrım yapmak, her zaman kesin sonuca götürmeyebilir.[330]

Çok anlamlılık ve eş adlılığın ayrımı konusunda ortaya konan ikinci ölçüt, anlamların birbiriyle ilişkili olup olmadığıdır. Genel olarak kabul edilen görüş, anlamlar arasında bağlantı olması çok anlamlılığı, bağlantı olmaması ise eş adlılığı işaret etmektedir. Bu iki terim arasında ayrım yapmak için anlamların ilişkili olup olmamasının yanında ana dili konuşucularının sezgilerine de başvurulmaktadır.[331] Öyle ki bir kelimenin anlamları, ana dili konuşucuları tarafından ilişkili olarak değerlendirilirse çok anlamlı; tamamen farklı oldukları düşünülürse eş adlı olarak kabul edilir. Bu yönüyle çok anlamlılığı ve eş adlılığı ayırt etmek, halk etimoloji ile de ilgilidir.[332]

Kelime anlamlarının birbiriyle ilişkili olup olmaması, anlam ilişkisinin bir "derece" meselesi gibi görünmesine yol açmaktadır.[333] Falkum, bu meseleyi üç kelime ile açıklamaktadır: (İng.) "*position*", "*right*" ve "*letter*". İncelendiği takdirde "*position*: konum, mevki; tutum, görüş"; "*right*: doğru; sağ, taraf, yön"; "*letter*: harf; mektup" anlamları ile çok anlamlı kelimelerdir. Ancak sezgisel olarak, "*position*" kelimesinin anlamları, "*right*" ve "*letter*" kelimesinin anlamlarından daha yakın ilişkili görünmektedir. Bu nedenle çok anlamlı kelimeler arasında derecelendirme problemi ortaya çıkmaktadır.[334]

Derecelendirme meselesinin yanı sıra, ana dili konuşucuları, kelime anlamlarının ilişkili olup olmadığı konusunda ortak bir görüşe sahip değildir. Bazı ana dili konuşucuları, bir kelimenin anlamlarının ilişki olduğunu düşünürken; bazısı bunun aksini iddia edebilir. Lyons bu duruma (İng.) "*ear*" kelimesini örnek göstermektedir. Kelimenin "vücudun duymaya yarayan organı, kulak" ve "mısır başağı; bir tahıl bitkisinin tohum taşıyan kısmı" anlamları, bazı kişiler için ilişkili olarak değerlendirilirken bazıları bu ilişkiyi

[330] Ingrid Lossius Falkum, **a.g.t.**, s. 17.
[331] John Lyons, **Semantics- Volume II**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1977, s. 551, 552; John Lyons, **Language and Linguistics**, Cambridge, Cambridge University Press, 1981, s. 146, 147.
[332] Ingrid Lossius Falkum, **a.g.t.**, s. 17.
[333] John Lyons, **Semantics- Volume II**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1977, s. 552; John Lyons, **Language and Linguistics**, Cambridge, Cambridge University Press, 1981, s. 146, 147.
[334] Ingrid Lossius Falkum, **a.g.t.**, s. 18.

görmeyebilir. Bu sebeple çok anlamlılık ve eş adlılığın ayrımında ana dili konuşucularının sezgilerinin dikkate alınıp alınmaması gerektiği tartışma konusudur.[335]

Ana dili konuşucuları arasında kelimelerin anlamlarının ilişkili olup olmaması konusunda tam bir uzlaşma olmadığı için eş adlılık ile çok anlamlılık arasındaki ayrım, tam eş adlılıktan tam çok anlamlılığa doğru giden bir çizgide kendini göstermektedir.[336]

Eş Adlılık ⟷ Çok Anlamlılık

3.5.ANLAM NEDEN DEĞİŞİR?

Anlam değişmelerinin sebepleri, pek çok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Bu sebepler incelendiği takdirde ortaya çıkan tablo, kelime anlamının dil içi ve dil dışı olaylara bağlı olarak değiştiğidir. Anlam değişmesinin dil içi sebeplerinden olan çok anlamlılık, kelimelerin yeni yan anlamlar kazanmasına bağlı olarak anlam alanlarında meydana gelen değişimdir. Yani denilebilir ki anlam değişmelerinin ortaya çıkmasında etkili olan dil içi ve dil dışı olaylar, dolaylı olarak çok anlamlılığı da kapsamaktadır.

Pierre Guiraud "*La Semantique*" (Anlambilim) adlı kitabında anlam değişmelerinin sebeplerini açıklamadan önce G. Stern ve S. Ullmann'ın tasniflerine yer vermektedir.[337] G. Stern "*Meaning and Changes of Meaning*" (Anlam ve Anlam Değişmeleri) adlı kitabında anlam değişmelerinin sebeplerini dilsel değişimler ve dış değişimler olmak üzere iki grupta incelemektedir. Stern'e göre dış değişimler, dil dizgesini etkilemeyen, göndergede ya da adlandırılan nesnede görülen değişimlerdir. Dış etkiler sonucunda kelime değişime uğramaz; kelimenin yansıttığı kavram değişir. Dilsel değişimler ise doğrudan dil ile bağlantılı olan, dizge içinde kelimenin yahut anlamın değişmesine yol açan etkenlerdir. Stern, dilsel değişimleri üç türe ayırmakla birlikte her tür kendi içinde alt bölümlerden oluşmaktadır[338]:

1. Sözcük bağıntısının ya da adın yer değiştirmesi;

   1.a. *Birleşim, Bağlılaşıklık, Ses örneksemesi:* İki gönderge arasındaki bağıntı özdeşliği örneksemeyi meydana getirmektedir. Örnekseme üç türe

[335] John Lyons, **Semantics- Volume II**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1977, s. 552; John Lyons, **Language and Linguistics**, Cambridge, Cambridge University Press, 1981, s. 146, 147; Ingrid Lossius Falkum, **a.g.t.**, s. 18.
[336] Aygül Uçar, **a.g.t.**, s. 76.
[337] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 56.
[338] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 56-59.

ayrılmaktadır: 1) *Birleşimsel örnekseme*, biçim bilimsel olarak yeni türetmelerin, birleştirmelerin oluşmasıdır. 2) *Bağlılaşıklık örnekseme*, bir göndergeye anlam ilişkisi aracılığıyla aynı dildeki ya da yabancı bir dildeki bir başka ada bağlanan bir ad verilmesidir. İngilizce "*realize*" kelimesi örnek alınarak Fransızca "*realiser*" in "anlamak, kavramak, farkına varmak" anlamlarında kullanılması bu durumu örneklendirmektedir. 3) *Ses örneksemesi*, sesler arasındaki benzerlikten dolayı ortaya çıkan değişimdir.

1.b. *Kısaltma (Güdükleme, Eksiltme):* Kısaltmanın bir türü olan güdükleme, kelimelerin belli kısımlarının çıkarılması ile oluşmaktadır. "Otomobil" yerine "oto" denilmesi, güdükleme yoluyla oluşmuş bir kısaltmadır. Eksilti yoluyla oluşan kısaltmalarda ise birleşik bir deyimin öğelerinden birinin atılması söz konusudur.

2. Gönderge bağıntısının ya da anlamın yer değiştirmesi;
   2.a. *Adlandırma (Birleştirme ve türetme, amaçlı aktarım, değişmeceler):* Bir kavrama yeni bir ad verilmesidir. Stern, birleştirme ve türetme yoluyla yeni bir terimin oluşmasını "amaçlı adlandırma" olarak ele almaktadır.

   2.b. *Aktarım (Amaçsız):* İki göndergenin görünüşündeki, işlevindeki yahut durumundaki özdeşliğe dayanmaktadır. Örnek olarak "bir defterin yaprakları", "bir ırmağın yatağı", "bir dağın eteği" gibi. Doğadaki nesneler arasında görülen bu aktarma örnekleri, deyim aktarmasının kapsamına girmektedir.

3. Sözcükle konuşan bireyler arasındaki öznel bağıntının yer değiştirmesi;
   3.a. *Değişi:* Konuşan kişinin göndergeye bakış açısında ortaya çıkan değişikliktir. Konuşan kişi, bir nesnenin oluştuğu maddeye, öze ya da bütünün bir parçasına dikkat çekerek göndergenin belli özellikleri üzerinde durur. Bu durum, ad aktarmasının (düz değişmece) kapsamına girmektedir.

   3.b. *Uygunluk:* Göndergenin yeni bir niteliği tespit edildiğinde ortaya çıkan değişimdir.

Stern'in bu ayrıntılı tasnifinin yanı sıra bir diğer tasnif de S. Ullmann'a aittir. Ullmann "*The Principles of Semantics*" (Anlambilim İlkeleri) adlı eserinde, anlam değişiminin sebeplerini "*dilsel tutuculuktan doğan değişimler*" ve "*dilsel yenileşmeden doğan değişimler*" olmak üzere iki grupta incelemektedir. Dil dışı ve tarihsel değişimleri dilde ekonomi/tutumluluk ilkesine bağlı olarak ele alan Ullmann, dilsel değişimlerin "ad aktarımı" yahut "anlam aktarımı" sonucunda gerçekleştiğini dile getirir. Aktarımın ad ya da anlamların benzerlik ya da bitişikliği ile ortaya çıktığı ifade eden Ullmann, karmaşık çağrışımlarından doğan değişimleri de "karma değişimler" olarak adlandırmaktadır[339]. Ullmann'ın tasnifi şu şekilde derlenebilir:

1. Ad Aktarımları:

1.a. *Anlamlar arasındaki benzerlik yoluyla*: Deyim aktarmaları (eğretileme) bu grupta yer almaktadır. Ullmann anlamlar arasındaki benzerliğin üç şekilde oluştuğunu ifade etmektedir: 1) *Tözsel* (Bir ağaç yaprağı ile defter yaprağı arasındaki biçimsel benzerlik; işlev benzerliği; durum benzerliği) 2) *Eş algısal* (bir sesin bir renge; bir rengin bir kokuya benzetilmesi) 3) *Duygusal* (bir duygu somut bir nesneye benzetilerek nesnenin nitelikleri duyguya yansıtıldığında gerçekleşir. Örnek olarak "sıcak bir dostluk" gibi.)[340]

1.b. *Anlamlar arasındaki bitişiklik yoluyla*: Ad aktarmaları (kapsamlayış, düz değişmece) bu grupta yer almaktadır. Ullmann, iki anlamın bitişikliğinin uzamsal, zamansal ya da nedensel olarak oluştuğunu ifade etmektedir. Uzamsal bitişikliğe Fransızca "*bureau*" (büro) kelimesini örnek verir. Kelime ilk olarak "*bure*" (aba) örttüğü masayı adlandırırken daha sonra masanın içinde bulunduğu odayı kapsar hale gelmiştir. Zamansal bitişiklik için Fransızca "*vepres*" (Hıristiyanların akşam duası) kelimesini ele alır. Latince "*vesper*; akşam" anlamına gelen kelime, dinsel bir töreni ifade ederek törenin yapıldığı saatin, zamanın adını almıştır. Son olarak nedensel bitişikliği Fransızca "*fusil*" kelimesi ile açıklamaktadır. İlk olarak

[339] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 59, 60.
[340] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 61, 62.

"çakmak taşı" anlamına gelen kelime, sonraları ateşlemeyi sağlayan bir araç olan "tüfek" için de kullanılır olmuştur.[341]

2. Anlam Aktarımları:

2.a. *Adlar arasındaki benzerlik yoluyla*: Ses bulaşması ve kökensel yanılsama bu yolla gerçekleşen aktarımlardır. Fransızca "*fors-bourg*" (kasabanın dışında), "*faux bourg*" (yalancı kasaba) > "*faubourg*" (dış mahalle, varoş) ile karıştırılması anlamın bozulmasına yol açmaktadır.[342]

2.b. *Adlar arasındaki bitişiklik yoluyla*: Aynı bağlamda yan yana bulunan iki kelime arasındaki çağrışım sonucu oluşan aktarımlardır. Örnek olarak Fransızca "*ville capitale*" (başkent) yalnızca "*capitale*" (başkent) olarak kullanıldığında "*ville*" (kent) kelimesi "*capitale*" ile sıkı bir bağa sahip olduğu için "*capitale*", "*ville*" kelimesini anımsatmaktadır. Bu tür aktarımlar, bitişiklik yoluyla gerçekleşmektedir.[343]

3. Karma Değişimler:

Ad aktarımı ve anlam aktarımının yanı sıra anlamlar arasındaki ilişkinin sınırlarının belirlenemediği değişmeler, "karma değişimler" olarak ele alınmaktadır. Ullmann bu duruma Fransa'da bazı lehçelerde "*cuisine*" (mutfak) yerine "*hôtel*" (otel) kelimesinin kullanılmasını örnek göstermektedir. [344]

Guiraud, Ullmann'ın tasnifinin bütün çağrışım türlerini ve bunun sonucunda da bütün anlam değişmelerini kapsadığını ifade etmektedir.[345] Aynı zamanda Ullmann, "*The Principles of Semantics*" (Anlambilim İlkeleri) adlı kitabında yapmış olduğu bu tasnifin yanı sıra "*Semantics, An Introduction to The Science of Meaning"* (Anlambilim) adlı kitabında da anlam değişmelerinin sebeplerini ele almaktadır. Bunları dile dayalı sebepler, tarihi sebepler, toplumsal sebepler, psikolojik sebepler, yabancı etkiden

[341] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 63.
[342] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 63.
[343] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 63, 64.
[344] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 64.
[345] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 61.

kaynaklı değişmeler ve yeni bir ada olan ihtiyaçtan kaynaklanan değişmeler olmak üzere altı grupta incelemektedir.[346]

G. Stern ve S. Ullmann gibi P. Guiraud da anlam değişmelerinin sebeplerini dil içi ve dil dışı sebepler olmak üzere iki grupta ele almaktadır. Dil içi sebepleri "mantıksal ya da anlatımsal amaçlarla bir kavrama bilinçli olarak bir ad verilmesi; nesnelerin adlandırılması" şeklinde açıklamaktadır. Bu değişimler bireysel, bilinçli ve kesintili olarak gerçekleşir. Dil dışı sebepleri ise "çağrışımlardan birinin ikincil olması (bağlamsal anlam, anlatımsal anlam, toplumsal değer) ve yavaş yavaş temel anlama doğru kayarak onun yerini alması; anlamın evrim geçirmesi" olarak ifade eder. Bu durumda toplumsal, bilinçsiz ve aşamalı bir değişim söz konusudur.[347] Buradan hareketle Guiraud, anlam değişmelerinin sebeplerini "adlandırma" ve "anlamın evrimi" şeklinde iki başlık altında açıklamaktadır[348].

1. Adlandırma

1.a. *Mantıksal Adlandırma*: Bir nesneye/duruma, çağrışım yoluyla bağıntı kurulan bir başka nesnenin/durumun adının verilmesidir. Çağrışımsal bağıntı deyim aktarmalarında (eğretileme) nesnelerin benzerliğine; kapsamlayış ve ad aktarmalarında (düz değişmece) ise bunların bitişikliğine dayanır. "Halk adlandırması" olarak ele alınan adlandırma biçimi, deyim aktarmalarından oluşmaktadır. Özellikle bitki, hayvan ve araç adlarında bu duruma sıkça rastlanmaktadır. Örnek olarak, köpekbalığı (deniz canlısı); aslanağzı (renk adı); keçitırnağı (alet adı) gibi. İnsan vücudu bu mantıksal deyim aktarmaların pek çoğunun kaynağıdır: Bir köprünün başı, bir testerenin dişleri, bir masanın ayakları, bir ırmağın ağzı, bir çıkrığın kolu, bir iğnenin gözü gibi.

Somut nesnelere ya da somut oluşlara bağlanan soyut kavramların adlandırılmasında da bu tür deyim aktarmaları önemli bir yer tutar: Fransızca "*penser*" (düşünmek), Latince "*pensare"*den (tartmak) gelmektedir.

Guiraud'a göre, bu durumlarda adlandırma nedenlidir. Başlangıçta, sık rastlanmayan bir varlığı ya da az kullanılan bir nesneyi belirttiğini, varlık ya da nesne kendisine benzeyen ve daha iyi bilinen bir varlık ya da nesneye

[346] Stephen Ullmann, **a.g.e.**, s. 197-209.
[347] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 67.
[348] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 67-81.

bağlandığını ifade etmektedir. Örnek olarak, "keçitırnağı" adlı alet, keçinin tırnağına benzediği için bu şekilde adlandırılmıştır. Benzer şekilde soyut kavramları daha canlı ifade etmek için somut kavramlardan faydalanılır. Kapsamlayış ve ad aktarmasında ise nesneye ilişkili bulunduğu bir başka nesnenin adı verilir. Bu adlandırma sırasında bütün ve parça, üretim bölgesi ve ürün, araç ve eylem gibi özellikler dikkate alınır.[349]

1.b. *Anlatımsal Adlandırma*: Nesneyi konuşan kişiye göre belirten ve konuşucunun nesneye yüklediği duygusal, isteksel, sanatsal ve törel değeri dile getiren adlandırma türüdür. Bu tür yalnızca nesneyi belirlemekle kalmaz aynı zamanda anlamı etkileyen kavram dışı değerleri de anlatmaktadır. "Keçitırnağı" şekli keçinin tırnağına benzeyen bir alet adıdır; "keçi" belli bir ruhsal özelliği olan (inatçı, asabi vb.) kimseler için kullanılır; ancak ikinci örnek bir de alaya alma ve küçültme amacı taşımaktadır.

Anlatımsal değerler, evrimleri ve başlangıçtaki nedenliliklerinin silinmesi dolayısıyla anlam değişimlerine yol açarlar. Sanatsal ya da törel değerlendirme bu tür adlandırmaların başlıca kaynağıdır. Bazen deyim aktarması yoluyla ("*şekerim*", "*inek*", "*deve*", "*eşek*" vb. kullanımlar), bazen de duygusal nitelikte küçültmeli ya da büyültmeli yapımlarla gerçekleşir. Bütün bu durumlarda oluş hep ruhsal – çağrışımsaldır. Küçültme; incelik, sevimlilik ya da tam tersine güçsüzlük, bayağılık düşüncesini uyandırırken büyültme; güçlülük ya da kötülük, gudubetlik ya da çirkinlik kavramını anımsatmaktadır. Halk bilincinde kökleşmiş olan aşağılama, horlama ve yerme içgüdüsü bu aktarımlarda önemli bir yer tutar.[350]

1.c. *Bilinçaltındaki Coşkusal Güç*: Her türlü büyük coşkuda, kızgınlık, aşk, coşkunluk gibi durumlarda beklenmedik kelimeler, özgün benzetmeler kendiliklerinden ortaya çıkar. Tutku ve esinlenme deyişsel yaratımın başlıca kaynaklarıdır. Her toplulukta, çevreye, çevredeki etkinliğe ve çeşitli durumlara bağlı ayrıcalıklı konular, "düşünce alanları" vardır. Bunlar her zaman toplumsal bilincin ardında yer alarak düşünceleri renklendirir.[351]

[349] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 68-69.
[350] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 69, 70.
[351] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 71.

1.d. *Tabu ve Örtmeceler*: Utanma duygusu, her türlü açık saçık ya da iğrenç imgenin kullanılmasını önlemekle birlikte birtakım kötü çağrışımlardan da toplumsal incelik gereği kaçınılmasını sağlamaktadır. Ölen bir kimse için "merhum" ya da "rahmetli" denmesi bu inceliğin bir göstergesidir. *Örtmece* diye adlandırılan bu gibi kelimeler, her zaman ruhsal - çağrışımsal bir oluşa dayanır. Aynı zamanda örtmece, anlamın değişmesinde etkili olan deyim aktarması, eksiltme, mecazlaştırma yöntemlerinden de faydalanır.

Tabu ise köken olarak başkadır. Tabularda yalın bir çağrışımdan ziyade adın bir nesneye özdeş kılınması söz konusudur. Mantık öncesi düşünce biçimlerine dayalı olan ilkellerin dillerinde, dil ile ilgili tabular, bütün kutsal ve tehlikeli şeylerin adlarının anılmasını yasaklanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabunun bir başka yöntemi de tehlikeli ruh ya da hayvanı bir sevgi adıyla anarak yatıştırmaktır.[352]

1.e. *Konuşmada Tutumluluk*: Dilde en az çaba ilkesi gereği konuşma sırasında iletişim için gerekli olmayan kelimeler her şey atılır. Bu değişimin en yaygın biçimi *eksiltmelerdir* (eksilti). Bununla birlikte tutumluluğun doğrudan kelimelere yönelmesi ile *güdükleme* meydana gelmektedir. (“otomobil” yerine “oto” denilmesi gibi.)[353]

1.f. *İletişimde Açık Seçiklik; Eş Sesli Çatışmaları*: Dilde aynı kavramın birçok adı olabileceği (eş anlamlılar) gibi aynı ad birçok kavramı da anlatabilir (eş adlılar). Bu çok anlamlılık iletişimi aksatmaz. Çünkü kelime her zaman anlamını belirli kılan bir bağlam içindedir. Ancak bazen ses ve anlam evriminin rastlantıları, aynı bağlamda anlamların birbirine karışmasına yol açabilir. Bu durum “*eşadlılar çatışması ve çarpışması*” olarak ele alınmaktadır. Bu sebeple dil tepki göstererek kelimelerden birini yenilemeye yönelir.[354]

2. Anlamın Evrimi

Anlam aktarımı yoluyla adlandırma, bile bile ve belli amaçlarla bir kavrama anlam yükleyen konuşucuların bilinçli eylemidir. Dil içinde

[352] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 71-73..
[353] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 73, 74.
[354] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 74-76.

kendiliklerinden gerçekleşen anlam kaymaları ise bambaşka olgulardır. Bu kaymaların birçok sebebi vardır[355]:

2.a. *Göndergenin Evrimi*: Nesnenin kendisinin değişip adının olduğu gibi kalmasıdır. Guiraud, Fransızca "*fusil*" kelimesini örnek vermektedir. İlk olarak "çakmak taşı" anlamına gelen kelime, bugün "tüfek; havayla çalışan silahlar" için de kullanılır olmuştur. Tekniklerin, kurumların, törelerin evrimi böylece pek çok anlam değişimine, hiç değilse gösterenle onun kavramsal içeriği arasındaki bağıntıların değişmesine yol açar[356].

Göndergenin evrimi üç şekilde gerçekleşmektedir[357]:

I. *Göndermenin niteliğindeki değişim*: Fransızca "*fusil*" kelimesinin "çakmak taşlı bir silahı"; "*papier*" (kâğıt) kelimesinin papirüs yaprağını artık belirtmemesi gibi.
II. *Göndergeye ilişkin bilgimizdeki değişim*: bilginin artmasıyla yeni terim ihtiyacı doğar. Ancak yeni terimler yaratılmadığında var olan kelimelerin içeriği değişir.
III. *Göndergeye karşı öznel tutumuzdaki değişim*: yaşamın bir gereği olarak tecrübelerimize, alışkanlıklarımıza, içinde bulunduğumuz durumlara bağlı olarak çeşitli konular hakkındaki düşüncelerimiz de değişime uğrar. Böylece kelimelerin yalnızca duygusal değeri değişmez; kavramsal içeriği de değişir.

2.b. *Kökensel Nedenliliğin Bulanıklaşması*: Deyişsel değerlerin anlama dönüşmesi anlamsal evrimin en önemli kaynağıdır. Kelime anlamları zayıflayarak değişime uğrar. Örnek olarak Fransızca "*gehenne*" (cehennem, işkence) kelimesinden türeyen "*gener*" fiili, değişime uğrayarak bugün "sıkıntı vermek, rahatsız etmek" anlamlarında kullanılmaktadır.

2.c. *Toplumsal Katmanlaşma*: Genel bir anlam taşıyan bazı kelimeler toplumun ortak malıdır. Kimi kelimelerin ise birçok bağlamsal anlamı vardır. Söz konusu bağlamsal anlamların her biri çeşitli çevrelerde ayrıcalıklı bir yer tutar.

[355] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 76.
[356] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 76, 77.
[357] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 77-81.

Birtakım kelimeler ise yalnızca belli bir çevreye özgüdür. Genellikle teknik alanına giren bu kelimelerin özel bir anlamı vardır.

Kelime, bir çevreden öbürüne geçerken anlam değişime uğrar. Bu "toplumsal aktarmalar" Meillet'ye göre "anlam değişiminin başlıca ilkesi"dir. Aktarma çift yönlüdür; özel anlamı olan bir kelime bütün toplum tarafından benimsenebilir; buna karşılık, genel bir kelime bir çevreye özgü duruma girebilir. Böylece kelimeler genelleşir ya da özelleşir.

Örneğin Fransızca "*arriver*" kelimesi önceleri "kıyıya ulaşmak" anlamına gelen bir gemicilik terimi iken daha sonra genelleşerek yalnızca kıyıya değil, "herhangi bir yere varmak, gelmek, erişmek" anlamlarını kazanmıştır. Görüldüğü üzere, kelimelerin toplumsal alanının yayılması demek olan genelleşmede çoğunlukla anlam genişlemesi, gönderge alanının yayılması söz konusu iken özelleşme anlam daralmasına yol açmaktadır.

2.d. *Bulaşma*: Bir arada bulunan iki kelimenin birbirini etkilemesi sonucu meydana gelmektedir. Bulaşma, iki kelimenin cümle içinde yan yana bulunmasından dolayı söz dizimi kökenli olabilir; ses kökenli olabilir yahut anlamsal olabilir.

2.e. *Yanlış Kökenleme*: Bir tür bulaşmadır. Fazla bilgili olmayan kimselerin kelimeye gerçekle ilgisiz bir köken ve oluşum yakıştırması sonucu ortaya çıkan bir karışıklıktır. Bu karışıklık kelime anlamının değişmesine yol açar.

Sonuç olarak Guiraud, Meillet'nin Nyrop tarafından düzeltilmiş tasnifinin en yalın ve tutarlı tasnif olduğunu dile getirerek anlam değişmesinin sebeplerini dört maddede toplamaktadır[358]:

a) Tarihî sebepler ya da bilim, teknik, kurum ve törelerde görülen değişimler: Bunlar ad değişikliğine yol açmadan nesneleri değiştirir, onun için de dil dizgesini dolaylı olarak etkiler.

b) Dil içi sebepler ya da seslere, biçimlere, söz dizimine ilişkin nedenlerden doğan değişimler: Bulaşma, yanlış kökenleme, eş adlı çatışmaları ve eksiltme dil içi sebeplerdir.

[358] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 82.

c) Toplumsal sebepler: "Toplumsal aktarmalar" ve kelimenin toplumsal alanındaki kaymalar, kelimenin anlam alanını değiştiren özelleşme (daralma) ya da genelleşme (genişleme) bu sebeplerdendir.

d) Ruhsal sebepler: Bunlar arasında tabular ve örtmeceler, coşkusal güç yer alır.

Stern, Ullmann, Meillet ve Guriaud'un anlam değişmelerinin sebepleri üzerine yaptığı tasniflere ayrıntılarıyla yer verdik. Görüldüğü üzere araştırmacılar her ne kadar birbirlerine benzer sebepler ortaya koysalar da bunları farklı şekilde adlandırmışlardır. Kavram karmaşasının önüne geçmek amacıyla söz konusu tasnifler "dil içi ve dil dışı sebepler" olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. Benzetme, eş anlamlılık, eş adlılık, çok anlamlılık gibi anlam hadiseleri dil içi sebepler arasında yer alırken; toplumsal, ruhsal, tarihî olaylar dil dışı sebeplerdendir.

3.6. ÇOK ANLAMLILIĞIN OLUŞMASINDA ETKİLİ OLAN ANLAM OLAYLARI

3.6.1. DİL İÇİ OLAYLAR

3.6.1.1.BENZETME

Benzetme, her dilde anlatımı güçlendirmek, canlı kılmak için yararlanılan dil olaylarından, söz sanatlarından biridir. Belagat ilminde "teşbih" olarak adlandırılan bu sanat, bir nesnenin niteliğini, bir eylemin özelliğini daha iyi anlatabilmek, canlandırabilmek için bir başka nesne veya eylemden yararlanarak onu anımsatma yoluyla gerçekleştirilir.[359] Anlatımı daha canlı ve güçlü kılan benzetmeler, kelimelerin çok anlamlı olmasında etkili olan anlam hadiselerindendir. Nitekim çok anlamlılık, birbirine benzer niteliği ve işlev açısından yakınlığı olan nesneler arasında ilişki kurulmasıyla bir göstergenin, ilk yansıttığı kavramın yanı sıra bir başka nesneyi de anlatır duruma gelmesi, daha canlı ve kolay bir anlatıma yönelmesi sonucunda gerçekleşir.[360]

Benzetme yoluyla gerçekleşen anlam değişmeleri, bir dil birliğinin belirli bir yer ve zamandaki asıl (temel) anlamı ile mecaz anlamlarının yer değiştirmesiyle ortaya çıkar.[361] Toplum tarafından sıklıkla kullanılan benzetme yapıları, zamanla kalıplaşır; kişisel olmaktan çıkarak dilin söz varlığına dâhil olur.[362]

Benzetmeler, aktarmaların ilk aşamasıdır.[363] Buradan hareketle denilebilir ki çok anlamlı kelimelerin oluşmasında önemli rol oynayan aktarmalar, benzetmelerden doğmuştur. Aksan, bu durumu "*keçi gibi inatçı*" benzetmesi ile örneklendirmektedir. Bu benzetmede yer alan "*keçi*" ifadesi, zamanla "*inatçı*" olma özelliği ile özdeşleşerek bir deyim aktarmasına dönüşmüştür.[364]

---

[359] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 77.
[360] Doğan Aksan, **Türkçenin Sözvarlığı**, Ankara, Engin Yayınevi, 2004, s. 65.
[361] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 49.
[362] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 187.
[363] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 78; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 187.
[364] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 78.

Türkiye Türkçesinde genellikle "gibi" edatı ile kurulan benzetme yapıları Köktürk metinlerinde "teg" edatı ya da "-çA" eşitlik eki ile karşımıza çıkmaktadır:

- yagımız tegre oçuk teg erti; biz isig ertimiz.[365] (TY I. TAŞ G-1)
- teŋri küç birtük üçün kaŋım kagan süsi böri teg ermiş yagısı koń teg ermiş. (KT D-12)[366]
- türgiş kagan süsi otça borça kelti. (BK D-27)[367]

3.6.1.2.AKTARMALAR

Aktarmalar, çok anlamlılığı meydana getiren anlam olaylarının başında yer almaktadır. Aktarmalarda, benzetmelerde olduğu gibi, anlatılmak istenen kavram, onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği, yakınlığı olan başka bir kavramla anlatılmaya çalışılır. Böylece gösterge yeni bir anlam kazanır.[368] Guiraud'a göre ise aktarmalar, dilde yeni sözcüklerin oluşmasına imkân sağlar.[369]

Aktarmalar ilk kez kullanıldığında özgün bir dil olayı, bir söz sanatı iken yerleşip kalıplaştıktan sonra birer yan anlam haline gelerek dilde yaşamaya devam ederler.[370] Anlam değişmesine ve kelimelerin yeni yan anlamlar kazanmasına yol açan aktarmaların en yaygın iki türü, deyim aktarması (İng. metaphor) ve ad aktarmasıdır (İng. metonymy).[371]

A. Deyim Aktarması (Metaphor/Eğretileme)

Deyim aktarmasını Zeynep Korkmaz, "Aralarında uzaktan veya yakından ilgi bulunan iki şey arasında bir benzetme ilişkisi kurarak, bunlardan birinin adını, geçici olarak kendisine benzetilen diğer şeyin adı ile karşılama olayı"[372]; Berke Vardar, "Aralarında eş değerlik ilişkisi kurulan anlamlı öğelerden birini, öbürü yerine ve karşılaştırma yapılmasını sağlayan sözcükleri (öm. *gibi)* kaldırarak kullanma sonucu

[365] Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2010, s. 66.
[366] Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 12.
[367] Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 44.
[368] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 79.
[369] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 49.
[370] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 184.
[371] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 106; Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 79.
[372] Zeynep Korkmaz, **a.g.e.**, s. 43.

oluşan değişmece"[373]; Doğan Aksan, "Sözcüğün dile getirdiği kavramla bir başka kavram arasında çoğu kez benzetme yoluyla bir ilişki kurarak sözcüğü o kavrama aktarma olayı" [374] olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere bu yolla gerçekleştirilen adlandırmalar, nesnelerin görünüş, renk veya hareket gibi özelliklerinin benzerliğine dayanmaktadır.[375]

Belagat ilminde "istiare"; dil biliminde ise "eğretileme" olarak adlandırılan bu terim, açık istiare/açık eğretileme ve kapalı istiare / kapalı eğretileme olmak üzere iki türe ayrılmaktadır. Açık istiare/açık eğretilemede yalnızca benzetilen öğe; kapalı istiare / kapalı eğretileme ise yalnızca benzeyen öğe dile getirilmektedir.

Bütün dillerde görülen deyim aktarması, anlam değişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Deyim aktarması sonucunda doğan yeni anlamın dile yerleşmesi o kadar güçlüdür ki çoğu zaman yan anlam olduğu anlaşılmaz. Deyim aktarması sonucunda kazanılan yan anlam, sözün türemiş anlamı gibi dile yerleşir. Bu durumda deyim aktarması sonucunda kazanılan yan anlam, sözlükteki anlamlar arasında gösterilir ve türemiş anlamlardan biri sayılır.[376]

Deyim aktarmaları bilinçsiz olarak, farkında olmadan gerçekleşebileceği gibi bilinçli olarak, hatta kimi zaman zihin zorlanarak da yapılabilir. Anlatıma güç vermek, okuyucuyu etkileyebilmek amacıyla yazarlar, şairler tarafından sıkça kullanılmaktadır.[377]

İnsanoğlu başta organlarıyla ilgili kavramlar olmak üzere, kendisiyle ilgili şeylere benzettiği nesnelere, onların adını vermiş, böylece her dilde aynı doğrultuda gelişmeler olmuş ve bu sözcükler çok anlamlı duruma gelmiştir. [378] Doğan Aksan deyim aktarmalarını beşe ayırmaktadır[379]:

1) İnsandan Doğaya Aktarma: Organların ve vücut bölümlerinin adlarının doğadaki nesnelere aktarılması sonucunda yeni anlamlar oluşur. Bu anlamlar,

[373] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 89, 90.
[374] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 183.
[375] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 106.
[376] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 106, 107.
[377] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 186, 187.
[378] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 183, 184.
[379] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 81-87.

kalıplaşarak dile yerleştikleri için bazı araştırmacılar tarafından "ölü deyim aktarması" (*dead metaphor*)[380] olarak adlandırılmaktadır.[381]

Aksan, bu tür aktarmaları örneklendirmek amacıyla Türkçe "baş" kelimesini ele alır. Temel anlamının yanı sıra "arazide en yüksek nokta (*dağ başı)*", "bir şeyin toparlakça ucu (*çıbanın başı*)", "başlangıç", "bir şeyin uçlarından biri (*köprübaşı*)", tane (*bir baş soğan*)", "bir şeyin yakını ya da çevresi (*mangal başı*)", "bir topluluğu yöneten (*ustabaşı*)" gibi yan anlamlar da taşımaktadır.[382] Söz konusu olan "baş" kelimesi Köktürk metinlerinden bu yana dilimizde çok anlamlı olarak yaşamaya devam eden kelimelerdendir.

Bazı araştırmacılar, aktarmalar sonucunda kazanılan yeni anlamların "dilde ekonomi/dilde tutumluluk" ilkesinin bir sonucu olarak oluştuğunu; aksi takdirde her yeni anlam için dile yeni bir kelimenin eklenmesi gerekeceğini ileri sürmektedirler. Aksan ise bu görüşün aksine, anlatımı daha güçlü ve etkili bir hale getirmek amacıyla aktarmalara başvurulduğunu belirtmektedir.[383]

İnsandan doğaya aktarmalarda insanın fizikî ve ruhî özelliklerinin doğadaki varlıklara aktarılması "kişileştirme" olarak adlandırılır. Doğadaki varlıkların kişileştirilmesi ile meydana gelen bu aktarmalar, yazar ve şairlerin kullanımlarında yer aldığı için genellikle kalıplaşarak dile yerleşmez.[384]

"*Masanın ayağı*", "*geminin burnu*", "*çekmecenin gözü*", "*kapının kolu*" gibi kullanımlar, insandan doğaya yönelik deyim aktarmalarını örneklendirmektedir.

2) Doğadan İnsana Aktarma: Deyim aktarmalarının bir diğer türü de doğadaki nesnelerin adlarının ve bu nesnelerin özelliklerini gösteren sıfatların insanlar için kullanılmasıdır. "Keçi"nin "inatçı"; "tilki"nin "kurnaz"; "odun"un "kaba, nazik olmayan" kişileri nitelemek için kullanılması bu aktarmaları örneklendirmektedir.[385]

[380] David A. Cruse, **Lexical Semantics**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1987, s. 41-45.
[381] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 81.
[382] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 82.
[383] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 82.
[384] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 83.
[385] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 83, 84.

3) Doğadaki Nesneler Arasında Aktarma: Bu tür aktarmalar hayvandan bitkiye, hayvandan hayvana aktarmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayvan adlarından oluşan bitki adlarına "kuşburnu, aslanağzı, ayıkulağı vb."; hayvandan hayvan adına yönelik aktarmalara ise "karatavuk (kuş cinsi), kırlangıç balığı vb." örnek verilebilir.[386]

4) Somutlaştırma: Bu tür aktarmalarda soyut kavramlar, çeşitli durum, davranış ve duygular, somut göstergelerle dile getirilerek daha canlı, daha güçlü bir anlatım gerçekleştirilir. Soyut bir kavram olan "zihniyet" kelimesini ifade etmek için "kafa" kelimesinin kullanılması somutlaştırmadır. Benzer şekilde "iğne" kelimesinden "iğnelemek"; "taş" kelimesinden "taşlamak" gibi ifadeler birer somutlaştırma örneğidir. Türkçedeki "sıkmak, sıkılmak, ezmek, ezilmek" gibi birçok fiil, somutlaştırma yoluyla yeni anlamlar kazanmıştır. Örnek olarak, "sıkmak" kelimesinin temel anlamı "bir nesneyi, çevresini sararak basınç altına almak" iken "bir kimseye bıkkınlık ve sıkıntı vermek" yan anlamında da kullanılmaktadır.[387]

Somut bir hareketi karşılayan *kır-* fiili, somutlaştırma yoluyla "(*sab sıma-*) bir kişinin ricasını, isteğini geri çevirmemek" anlamıyla Köktürk Yazıtları'nda karşımıza çıkmaktadır:

- meniŋ sabımın sımadı. (KT G-11)[388]

Benzer şekilde "diz, baş" gibi organ adı olan somut adlar, "mağrur, kibirli" anlamlarında soyut ifadeleri karşılar hale gelmiştir:

- teŋri yarlıkaduk üçün illigig ilsiretmiş kaganlıgıg kagansıratmış yagıg baz kılmış tizligig sökürmiş başlıgıg yükündü[rmiş. (KT D-15 / BK D-5)[389]

Somutlaştırma en geniş ölçüde deyimlerde görülür. Bir durumu, bir olayı, bir davranışı dile getirmek üzere birden çok göstergenin bir araya getirilmesiyle oluşan deyimlerde soyut kavramların anlatımı için somutlaştırmaya

[386] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 84.
[387] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 84, 85.
[388] Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 6.
[389] Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 6.

başvurulmaktadır. Böylece daha canlı ve etkili bir anlatım elde edilir. "*Kabına sığamamak, deveye hendek atlatmak, iğneyle kuyu kazmak, baltayı taşa vurmak*" gibi deyimler bu durumu örneklendirmektedir.[390]

Duyular Arasında Aktarma: Bu aktarma türünde, farklı duyu alanlarına ait kavramlar bir araya getirilerek canlı bir anlatım sağlanmaktadır. Dokunma duyusuyla ilgili olan "sıcak" sıfatının, duyma, görme duyularıyla ilgili adları nitelediği görülmektedir: *Sıcak bir ses, sıcak renkler vb.*[391] Kül Tigin Yazıtı, Güney cephe - 5. satırda yer alan "*süçig sab*" (tatlı söz)[392] tamlaması bu tür aktarmalardandır.

B. Ad Aktarması (Metonymy/Düz Değişmece)

Ad aktarması, bir kavramın, kendisi kullanılmadan, ilgili, bağlantılı olduğu bir başka kavramla, bir başka göstergeyle dile getirilmesidir.[393] Berke Vardar "düz değişmece" olarak adlandırdığı bu terimi, "Eğretilemeye karşıt olarak, tümcede dizimsel bir bağıntı kuran ya da belirtilen gerçeklik düzleminde yan yana bulunan öğelere ilişkin olarak, benzetme yapılmaksızın sonucun neden, kapsayanın kapsanan, bütünün parça, genelin özel, somut adın soyut kavram yerine kullanılması yoluyla oluşan değişmece türü." olarak tanımlamaktadır.[394]

Ad aktarması da deyim aktarması gibi çok anlamlılığın oluşmasında etkili olan anlam olaylarındandır. Deyim aktarması bir benzerliğe; ad aktarması ise bir ilgiye, bir ilişkiye dayanılarak yapılan aktarmalardır. Bugün dilimizde "tiyatro" yerine "sahne"; "sinema" için "beyaz perde"; "İstanbul" için "Yedi Tepe" kavramları kullanılmaktadır. Benzer şekilde "fazla konuşmak" yerine "çenesi düşmek"; "karnı acıkmak" yerine "midesi kazınmak" gibi kullanımlar da ad aktarmasının örneklerindendir.[395] Bu örneklere Köktürk Yazıtları'nda da rastlanmaktadır. Bir kağanın ya da hatunun ölümünü ifade etmek için "*öl-*" yerine "*uça bar- / kergek bol-"* fiillerinin kullanılması gibi:

---

[390] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 86.; Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 185, 186.
[391] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 87.
[392] Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 4.
[393] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 188.
[394] Berke Vardar, **a.g.e.**, s. 85, 86.
[395] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 188.

- eçim kagan uça bardı. (BK D-20)[396]
- bunça törüg kazġanıp nim kül tigin özi ança kergek boltı. (KT D-30)[397]

Aksan, ad aktarmalarının iki şekilde oluştuğunu ifade etmektedir:

> **1. Bütün yerine parçanın anılması:** Bu yolla gerçekleşen aktarmalarda bir nesnenin bir parçası, onun bütününü anlatmak üzere kullanılır. "Yabancı raketler başarılı oldu." cümlesinde yer alan "raketler" ifadesi ile kastedilen tenisçilerdir. Burada tenis sporunun bir parçası olan "raket" kelimesi ile bütün kastedilmektedir. Benzer şekilde evin bir parçası olan "ocak" kelimesi "ocağına incir ağacı dikmek" gibi kullanımlarda evde oturan aileyi kapsamaktadır.[398]
>
> **2. Parça yerine bütünün anılması:** Bu tür aktarmalarda bir nesnenin bütününün, onun bir parçası yerine kullanılması söz konusudur. Örnek olarak, "Dün gece Reşat Nuri'yi okudum." cümlesinde Reşat Nuri'nin adı anılarak aslında onun bir eseri kastedilmektedir.[399]

3.6.1.3. BAĞLAM (CONTEXT)

Göstergeler hemen her zaman, içinde geçtikleri tamlamalar, cümleler ve kelimelerde, öteki sözcüklerle oluşturdukları bütünle kesinlik kazanır; belli bir kavramı eksiksiz yansıtır. Buradan hareketle bağlam, bir göstergenin, birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu ve anlamı aydınlatan bütünün adıdır.[400]

Bir kelime, bağlam sayesinde birden fazla anlama sahip olabilir iken belli bir bağlamda bu anlamlarından yalnızca biri kullanılabilir. Guiraud'a göre her kelimenin bir temel anlamı, bir de bağlamsal anlamı vardır. Her kullanımda anlamı bağlam belirginleştirir ve her durumda ad kesin bir kavramı canlandırır.[401]

Kelimenin içinde bulunduğu bağlama göre bir anlam kazanması, dilin bir dizge olduğunu göstermektedir. F.D. Saussure tarafından dil bilimine kazandırılan gösterge

---

[396] Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 40.
[397] Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 18.
[398] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 88, 89.
[399] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 88, 89.
[400] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 94, 95.
[401] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 42.

kuramı ve dizge anlayışı ile kelimelerin dil içindeki yeri ve dolayısıyla bağlam kavramı önem kazanmış; "bağlamsal anlam" terimi kullanılmıştır.[402]

Bir kelimenin bağlama bağlı olarak birden fazla anlamı olabilir. Aksan, Türkçeden birkaç fiil örneği ile bu durumu açıklamaktadır. "Kalkmak" fiili, "bulunduğu yerden yükselmek" temel anlamına sahip iken "*Tren kalktı*." cümlesinde "hareket etmek" anlamında; "*Ahmet kalktı, yüzünü yıkadı*." cümlesinde "uyanmak" anlamında; "*Yasak kalktı*." cümlesinde ise "yürürlüğü sona ermek" anlamında kullanılmaktadır. Benzer şekilde "yıkanmak" fiilinin yer aldığı "*yıkanmış merdiven*" tamlamasında "temizlenmiş" anlamını yansıtırken, "*yıkanmış film*"de bir kimyasal işlem, bir fotoğrafçılık işlemi dile getirilmektedir.[403] Dilimizde bu ve benzeri örnekleri tespit etmek mümkündür.

Bağlam ile ilgili çalışma yapan araştırmacılardan Firth ve Malinowski, anlamın belirlenmesinde dil içi ve dil dışı etkenlerden söz ederek bağlamı iki türe ayırmaktadır[404]:

1. **Birliktelik Anlamı (Collocational Meaning):** Bir kelimenin anlamı, birlikte olduğu kelime ile belirlenir. Örnek olarak "acayip" sıfatı, "*acayip işler*" tamlamasından olumsuz bir anlama sahip iken "*acayip başarılı*" yapısında olumlu bir anlam taşımaktadır.[405]

2. **Durum Bağlamı (Context of Situation):** Anlam belirlenirken dil dışı etkenlerin; konuşanların özelliklerinin, içinde bulunulan durumun dikkate alınmasıdır. Aksan bu kavram için "hesaplaşmak" fiilini örnek göstermektedir. "*Yarın akşam seninle hesaplaşırız*." cümlesinde "hesaplaşmak" fiili, "para ile hesap ödemek" anlamına gelebilirken kızgınlıkla söylediği takdirde "korkutma; öç alma" anlamını da yansıtmaktadır.[406]

Anlamın belirlenmesinde ana etkenlerden olan bağlam, anlam belirsizliğini ortadan kaldırması bakımından oldukça önemlidir. Bazı araştırmacılar, çok anlamlı ve eş adlı kavramların anlam bulanıklığına yol açtığını ileri sürer. Ancak kelimeler, kullanıldıkları bağlam içinde değerlendirilir ve sahip oldukları anlamlardan yalnızca biri işleklik

[402] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 96.
[403] Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 200.
[404] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 96.
[405] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 96.
[406] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 96.

kazanır. Bu sayede ortaya çıkabilecek herhangi bir anlamsal kargaşanın önüne geçilmiş olur. Nitekim belli bir metnin bağlamı ve konusu içinde kelimenin hangi anlamının kastedildiği kendiliğinden anlaşılır.[407]

1960'lı yıllardan sonra dil biliminde bir inceleme yöntemi olarak yer edinen metin dil bilimi (text linguistics) ve söylem çözümlemesi (discourse analysis) alanları, cümle dışına taşan, cümleden büyük metinler, söylemler üzerinde durmakta ve konuşanların içinde bulundukları durumu, özelliklerini de hesaba katarak iletişimi incelemektedir. Yine 1960'lı yıllarda dil biliminde önem kazanan söz-eylem (speech-act) kuramı da iletişim sırasında kullanılan söylemlerin düşünceyle, amaçla, içinde bulunulan durumla ilgisini ayrıntılı bir biçimde aydınlatmaya çalışmaktadır. Bu alanların hepsi, Firth ve Malinowski'nin ortaya koyduğu bağlam türlerinden "durum bağlamı"nın içerdiği özelliklere ve sorunlara el atmakta, biçime dayanan, cümleyi temel alan incelemelerin ilerisine geçerek daha gerçekçi bir yol izlemektedir.[408]

3.6.1.4.İKİLEME

İkilemeler yakın, eş ya da zıt anlamlı kelimelerin yan yana gelmesiyle oluşan kelime öbekleridir.[409] Türkçenin karakteristik bir özelliği olarak her dönemde yaygın olarak kullanılan ikilemeler, anlatımı güçlendiren ve derinleştiren unsurlardır.[410]

İkilemeler sayesinde iki ayrı gösterge, tek bir gösterge olarak, belli bir gösterilene sahip olur; zihinde tek tek çözümlenme yerine yeni bir kavramın oluşmasını sağlar. Yani her biri ayrı birer gösteren ve gösterilene sahip olan iki ayrı gösterge, ortaklaşa yeni bir kavram oluşturmaktadır.[411] Böylece bir kelimenin yeni anlamlar kazanmasında; çok anlamlı duruma gelmesinde ikilemeler de etkili olmaktadır. Nitekim yalnızca temel anlama sahip olan bir kelime, başka bir kelime ile ikileme oluşturarak yeni anlamlar kazanabilir. Yahut sahip olduğu anlamlara bir yenisini ekleyebilir. Örnek olarak Köktürk Yazıtları'nda çeşitli yerlerde geçen "*sub*" kelimesi, "su; ırmak" temel anlamının yanı sıra "*yir*" kelimesi ile oluşturduğu "*yir sub*" ikilemesi ile "yurt, vatan" anlamlarını kazanmaktadır.

---

[407] Pierre Guiraud, **a.g.e.**, s. 42; Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 94.
[408] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 97, 98.
[409] Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003, s. 142.
[410] Doğan Aksan, **En Eski Türkçenin İzlerinde**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2015, s. 105.
[411] Doğan Aksan, **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 128.

- anı subka bardımız. (TY I. TAŞ K- 3)
  (*Anı Irmağı'na vardık.*[412])
- üze türk teŋrisi türk ıduk yiri subı ança itmiş. (KT D- 10, 11)
  (*Yukarıda Türk tanrısı kutsal vatanı öylece düzenlemiş.*[413])

Benzer şekilde "*eb*" kelimesi tek başına "1) Karargâh, ordugâh; 2) Yurt, memleket" anlamlarında kullanılırken "barım" ve "bark" kelimeleri ile oluşturduğu "*eb barım / eb bark*" şeklindeki ikilemeler ile "ev, mülk, konut, çadır" anlamlarını kazanır.

- azın erig yana ebiŋe süngüş kigürti. (KİÇ D-20)
  (*Az sayıdaki askerle yine yurduna savaş getirdi.*[414])
- ikin sü ebde erti (BK D- 32)
  (*İkinci ordu karargâhta idi.*[415])
- ebin barkın bozdum. (BK D- 34)
  (*Evini barkını bozguna uğrattım.*[416])

Uygur dönemi eserlerinde sıklıkla kullanılan ikilemeler, Köktürk yazıtlarında da hatırı sayılır derecede karşımıza çıkmaktadır. *Ögir- sebin-; oz- yań-; ölü yitü; arkış tirkiş; at kü; yok çıgań; yabız yablak; tünli künli; iş küç; köz kaş; ı taş; açsık tosık; küñ kul; eçü apa; teñri yer; agış barım; iç taş; il törü* gibi ikileme yapıları bunlardan birkaçıdır.

İkilemeler, anlatımı canlandıran, durağanlığı kıran öğeler olmanın yanı sıra anlam bilimsel açıdan dilin kavram alanını da zenginleştirmektedir. Ancak "Her ikileme yeni bir kavramı işaret eder." şeklinde bir genellemeden kaçınmak gerekir. Zira ikilemeler, birtakım ses tekrarlarından yararlanılarak bir araya getirilen göstergelerle kavramın pekiştirilmesine ve zihinde çeşitli tasarımlar yaratılarak anlatımın zenginleştirilmesine yardımcı olmaktadır.[417]

[412] Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 111.
[413] Hatice Şirin, **Kül Tigin Yazıtı Notlar**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 193.
[414] Osman Mert, **Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi**, Erzurum, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, 2015, s. 78.
[415] Ahmet Bican Ercilasun, **Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016, s. 577.
[416] Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e.**, s. 577.
[417] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s. 129.

3.6.2. DİL DIŞI OLAYLAR

Kelime anlamlarında meydana gelen değişmelerin iç ve dış sebepler olmak üzere iki başlık altında incelenebileceği daha önce dile getirilmişti. Benzetme, deyim aktarması, ad aktarması, bağlam ve ikileme yapılarına bağlı olarak kelimelerin çok anlamlı duruma gelmesi, dil içi sebepler olarak ele alınmıştır. Ancak anlam, yalnızca bu olaylar ışığında değişime uğramaz. Dil dışı olaylar da anlam üzerinde etkilidir. Tarihî olaylar, toplumsal ve ruhsal etkenler dilin gelişmesinde ve değişmesinde rol oynamaktadır.

Ahanov kelime anlamının yeni yan anlamlar kazanmasında etkili olan dış sebepleri beş maddede ele almaktadır[418]:

1. Kavramın maddi şekli olan kelime, düşüncenin gelişmesiyle ilişkili olan kavram dairesini de biçimlendirir. Düşüncesinin gelişme süreçleri, mesela somuttan soyuta, özelden genele dönüşme ve kavramın ayrımlaşması (differenciation) kelime anlamının gelişmesini etkilemiştir.

2. Kelimenin kullanılış sahasının değişmesi, anlamının değişmesine yol açar. Eğer kelime, geniş bir sahadan dar ve özel bir sahaya, örneğin halkın söz varlığından dil bilimine geçtiğinde anlamı özelleşerek belli bir kavramı bildiren terim anlamına sahip olur.

3. Kelimenin anlamı, toplumun, toplumdaki iletişim ve üretim yönteminin gelişmesine bağlı olarak değişip çeşitlenir.

4. Anlam, işlevsel anlam yasasına bağlı olarak değişime uğrayabilir. İşlevsel anlam yasası, nesnelerin (araçların) işlev birliğine dayanır. Bir nesne veya araç, başka bir nesne veya araçla nöbetleşerek yer değiştirir; ikinci nesne/araç işlev birliğine göre birinci nesnenin/aracın adı ile adlandırılır.

5. Toplumun gelişmesi sonucunda yeni öğrenilen nesne ve durumları adlandırma, değişik yöntemlerle mesela kelime anlamının değişmesi, yani kelimenin yeni anlama sahip olması şeklinde de olabilir.

[418] Kaken Ahanov, **a.g.e.**, s. 104, 105.

4. RUNİK HARFLİ TÜRKÇE METİNLERDEKİ ÇOK ANLAMLI İSİMLER

1. Adaklıg

"adak+lıg"; "adak" isminden türeyen kelime, somutlaştırma yoluyla çok anlamlı duruma gelmiştir. Soyut bir ifade olan "destek, dayanak" kavramları, "ayak" ile karşılanarak somutlaştırılmıştır.

Hasan Eren *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü'nde* "ayak" kelimesinin altı farklı anlamına işaret etmektedir: 1) Bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü; 2) Bacak; 3) Birtakım şeylerin yerden yüksekçe durmasını sağlayan dayak, destek; 4) Büyük bir ırmağa karışan akar suların her biri; 5) Bir gölün sularını denize, başka bir göle veya ırmağa taşıyan akar su; 6) basamak.[419] Eren'in kayıtlarında yer alan "destek, dayanak" anlamı, Yenisey Yazıtları'ndan bugüne dek kullanılmaktadır.

a. Ayaklı

- tört adaklıg yılkım sekiz adaklıg barımım buŋum yok erdim. (YEN ELEGEST I- 11)
  (Dört ayaklı hayvanlarım, sekiz direkli çadırım/mülküm (pek çoktu), (hiçbir) sıkıntım yoktu.)

b. Destekli, dayanaklı

- tört adaklıg yılkım sekiz adaklıg barımım buŋum yok erdim. (YEN ELEGEST I- 11)
  (*Dört ayaklı hayvanlarım, sekiz direkli çadırım/mülküm (pek çoktu), (hiçbir) sıkıntım yoktu.)*
- sekiz adaklıg barımıg üçtü yılkı tüketi bardım a anga bökmedim a. (YEN BEGRE-10)
  (Sekiz ayaklı mülkümü (yani çadırımı) ve üç çeşit olan bütün malımı terk ettim (ve) onlara doymadım!)
- sekiz adaklıg barımım bagışım a tėrig bökmedim. (YEN BAY BULUN I- 4)
  (Sekiz ayaklı mülküme (*çadırıma) hayattayken doymadım!)*
- sekiz adaklıg barımım. (YEN HEMÇİK BOM II- 1)
  (Sekiz ayaklı mülküm (çadırım).)

[419] Hasan Eren, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara, Bulak Neşriyat, 1999, s. 26.

2. Agı

Temel anlamı "ipek; ipekli kumaş" olan "agı" kelimesi, mecazlaşma ve ad aktarması sonucu oluşan çok anlamlı kelimeler arasında yer almaktadır. Bir kumaş türünü ifade etmesinin yanı sıra, parça yerine bütünün ifade edilmesiyle "hazine, servet, mal vb." anlamlarını da karşılamaktadır.

a. (*yımşak* ile) İpek, ipekli kumaş

- tabgaç bodun sabı süçig agısı yımşak ermiş. (KT G 5; BK-K 4)
  (Çin milletinin sözü tatlı, ipeği yumuşak imiş.)
- süçig sabın yımşak agın arıp ırak bodunug ança yagutır ermiş. (KT G-5)
- süçig [s]abın yımşak agın arıp ırak [bod]unug ança yagutır ermiş. (BK K-4)
  (Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşıyla aldatıp uzaktaki halkı böylece (kendine) yakınlaştırırmış.)
- süçig sabıŋa yımşak agısıŋa arturup üküş türk bodun öltüg. (KT G-6; BK K-5)
  ((Çin halkının) Tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipek kumaşlarına kanıp, Türk milleti, çok sayıda öldün.)

b. Mal, kıymetli eşya; hazine, servet

- bir tümen agı altun kümüş kergeksiz kelürti. (KT K-12)[420]
  (On bin (tonluk) hazineyi, altın (ve) gümüş (eşyayı) fazlasıyla getirdi.)
- ırak erser yablak agı bėrür yaguk erser edgü agı bėrür tėp ança boşgurur ermiş. (KT G-7; BK K-5)[421]
  ((Çinliler, bir halk) uzakta ise kötü mal verir; yakında ise kaliteli mal verir diye akıl verirlermiş.)

[420] "Bir tümen kıymetli malı, altını gümüşü hadsiz hesapsızca getirdi." (bk. Árpád Berta, **Sözlerimi İyi Dinleyin… Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010, s. 201.); "On binlik hazine, altın gümüş fazla fazla getirdi." (bk. Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2010, s. 28, 29.); "Binlerce ipekli kumaş, altın ve gümüş eşyayı gereğinden fazla getirdi." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 38, 39.); "On bin ipekli, altın, gümüş, (kısacası) gereğinden fazla (hediye) getirdi." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 100.); "On bin (top) ipek, altın (ve) gümüşü fazlasıyla getirdi." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 68.); "On bin(er) ipekli kumaşı altın ve gümüşü eksiksiz olarak getirdi." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016, s. 536, 537.)

[421] "Uzakta ise değersiz mal verir, eğer (sana) yakınsa iyi mal verir." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4, 5); "(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir." (bk. Talat Tekin, **a.g.e**., s. 22, 23); "Uzakta isen Çinliler ipeklinin kötüsünü verirler, yakındaysan ipeklinin iyisini verirler, diye öğretirlermiş." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 91.); "Uzakta isen kötü ipekli verir, yakında isen iyi ipekli verir." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 49); "Uzakta olanlara kötü mal veriyorlar, yakında olanlara iyi mal veriyorlar." ." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

- kül tėginiŋ altunın kümüşin agısın barımın tör[t biŋ yıl]kısın ayagma tuygut bu...(KT GB)

  (Kül Tigin'in altınlarını, gümüşlerini, servetini, mallarını, dört bin (baş) at sürüsünü koruyan Tuygut'tur.)
- ol yėrke ben bilge tuńukuk tegürtük üçün sarıg altun ürüŋ kümüş kız koduz egri tebi agı buŋsuz kelürti. (TY II. TAŞ G-3, 4)[422]

  (Ben Bilge Tunyukuk o yerlere ulaştırdığım için sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, hörgüçlü deve (ve) hazineyi sıkıntı çekmeden getirdiler.)
- say teg sarıg altunum ık gerçin eg[ri teb]em agı yüder tańım. (YEN HEMÇİK ÇIRGAKI-5)

  (Çakıl taşı kadar çok sarı altınlarım, semiz ve koyu doru (renkli) tek hörgüçlü develerim, değerli mallar taşıyan taylarım.)

3. Agır

Temel olarak fiziki bir kavramı ifade eden "ağır" kelimesi, yazıtlarda somutlaştırma yoluyla "önemli, değerli" anlamlarında da kullanılmaktadır. Somut olarak bir nesnenin kütlesini ifade eden bu kavram, mecazi olarak bir durumun/olgunun önemine vurgu yaparak soyut bir ifadeyi de niteler duruma gelmiştir. Nitekim Bahaeddin Ögel, Eski Türklerin saygı değer ve hürmet edilmesi gereken şeyler için "ağır" deyimini kullandıklarını ifade etmektedir.[423]

a. Ağır

- kaŋım kagan [ü]ç[ün] agır taşıg yogun ıg türk begler bodun ėt[ip] yar[atıp kel]ürti. (BK G-15)

  (Babam kağan için ağır taşları, kalın keresteleri Türk beyleri ve halkı düzenleyip hazırlayıp getirdiler.)

[422] "sarı altını, beyaz gümüşü, kızları, kadınları, hörgüçlü deveyi, hazineyi eksiksiz getirdi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 93.); "sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, eğri deve, mal zahmetsizce getirdi." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 78, 79.); "sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları kadınları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasiyle (önümüze) getirdiler." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 82, 83.); "O topraklara ben Bilge Tunyukuk ulaştırdığım için (bu sayede) çil çil altınları, ap-ak gümüşleri, kızları, dulları, hörgüçlü develeri, ipeklileri gereğinden fazlasıyla getirdiler." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s.176.); "sarı altın, beyaz gümüş, kızlar ve karılar, tek hörgüçlü develer, ipeklileri sıkıntısızca getirdiler." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 116, 117.); "sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları kadınları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasıyla getirdiler." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 620, 621.)

[423] Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi I,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 471.

b. Önemli; değerli, kıymetli

- bödke özüm olurup bunça agır törüg tört buluŋdakı yarat(t)ım bitidim. (BK D-2)
  (Bu devirde kendim tahta oturup bunca önemli yasayı dört bir yandaki (halklar için) hazırladım (ve) yazdım.)
- tėrilme kümüş agır (ABY TUYIKTA I)[424]
  (Toplanan gümüş değerli(dir).)

4. Agız

"Adak" kelimesinde olduğu gibi, organ adlarının doğaya aktarılması sonucunda oluşan çok anlamlı kelimelerden biri de "agız"dır. "Yüzde, avurtlarda iki çene arasında, ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye ve yiyecekleri almaya yaran boşluk"[425] temel anlamına sahip olan kelime, benzetme yoluyla "dağ geçidi" anlamını da karşılamaktadır.

a. Ağız

- böri agzı emsimiş. (IB 27)
  (Kurd(un) ağzı zehirlenmiş.)
- semiz at agzı katıg boltı. (IB 65)
  (Semiz at(ın) ağzı sertleşti.

b. Dağ geçidi

- agıltım na yazı iç agızıg aşa... agış ed (KRG TALAS 7-3)
  (Yaklaştım, (işte) ova. İçerideki dağ geçidinden geçerek... tırmanma...)

5. Ak

Renkler , Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir. Zira Eski Türkçeden bu yana kullanılagelen ak, kara, gök (mavi) gibi renk adları, yalnızca temel anlamları ile var olmamış; sembolik değerler kazanarak soyut anlamlar yüklenmişlerdir. Bu renk adlarından biri olan "ak", Köktürkçede "ürüŋ" kelimesinin eş anlamlısı olarak yaşamaktadır.

[424] "Toplanan gümüş ağırdır." (bk. İgor Kormuşin, Emine Mozioğlu, Risbek Alimov, Fikret Yıldırım, **a.g.e.**, s. 275.)
[425] Hasan Eren, **a.g.e.,** s. 4.

Temel olarak "beyaz" rengin karşılığı olan "ak" kelimesi, Türk kültüründe "ululuk, yücelik, kutsallık" ifadesi olarak kullanılmıştır.[426] Kaşgarî'nin "Türk'ün kanadı" olarak tanımladığı "at", yazıtlarda özellikle "ak" kelimesi ile nitelenmektedir. Bu yapılar, atın renginden ziyade atın kutsallığını, atın sahibinin yüceliğini vurgulamaktadır . Öyle ki Hıtaylarda beyaz ata binerek gerçekleştirilen av merasimleri, beyaz atla boz öküzün Gök Tanrısına kurban edilmesi gibi adetler, "beyaz" rengin taşıdığı manevi değeri göstermektedir.[427]

a. Beyaz, ak

- Ak taş (YEN BEDELİG VALUN- 1)
  (Ak taş)
- Esiz e ak kaya yurt (YEN BAYKOLOVO)
  (Ne acı! Ak kaya yurd(um).)
- ak bėsi kulunlamış. (IB 5)
  (Ak kısrağı yavrulamış.)

b. Kır; kır at

- kül tėgin bayırkun[uŋ ak adgırıg] binip oplayu tegdi. (KT D- 35, 36)[428]
  (Kül Tigin Bayırku'nun kır aygırına binip boğa gibi saldırdı.)
- ol tegdükde bayırkunuŋ ak adgırıg udlukın sıyu urtı. (KT D- 36)
  (O saldırdığı zaman Bayırku'nun kır aygırını, uyluğunu kırıp vurdular.)
- alp şalçı ak atın binip tegmiş. (KT D- 40)
  (Alp Şalçı('nın) kır atına binip saldırmış.)
- alp şalçı akın binip oplayu tegdi. (KT K- 2, 3)
  (*(Alp Şalçı('nın) kır atına binip boğa gibi saldırdı.)*
- kül tėgin alp şalçı akın binip [oplayu tegd]i. (KT K- 3, 4)
  (Kül Tigin, Alp Şalçı('nın) kır atına binip boğa gibi saldırdı.)
- kül tėgin azman akıg binip oplayu tegdi. (KT K-5)
  (*Kül Tigin, azman*[429] *kır atına binip boğa gibi saldırdı.)*

[426]Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, s. 141.
[427] Bahaeddin Ögel, **a.g.e.,** s. 550.
[428] "Köl Tigin Bayırku'nun kır aygırına binip boğa gibi saldırdı." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 524-529. Ayrıca Ercilasun "kır" için şu açıklamaları yapmaktadır: "*ak at*, DLT'de "kır at (el-feresu'l-eşheb)" anlamındadır. 647 yılında Çin sarayına on at sunan Bayırkuların at isimlerini Çin kaynakları kaydeder: Sıçrayan kırağı beyazı, beyaz kar mevsimi atı, donmuş çiğli at…" bk. s. 637.)

- kül tėgin azman akıg binip tegdi, sançdı. (KT K-6)
  (*Kül Tigin, azman kır atına binip saldırdı, mızrakladı.)*
- kül tėgin ögsüz akın binip tokuz eren sançdı ordug bėrmedi. (KT K-8, 9)
  (*Kül Tigin Ögsüz'ün kır atına binip dokuz askeri mızrakladı, karargâhı (düşmana) teslim etmedi.)*
- köli çor anta kėsre karlukka yem[e] sünüş[dük]de idil akın binip oplayu tegip sança ıdıp topulu ünti. (KİÇ D- 19) [430]
  (Küli Çor ondan sonra, Karluklara karşı yeniden savaştığında İdil'in kır atına binip boğa gibi saldırıp mızraklayarak, (düşman saflarını) dağıtarak, parçalayarak (aralarından) çıktı.)
- ak at altun ederlig kök at kümüş ederlig torug at tuç ederlig. (ABY YABOGAN A 84-3)
  (altın eyerli kır at, gümüş eyerli gri at, tunç eyerli doru at)
- Ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmış tėr. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tėr. Ança biliŋ: edgü ol. (IB 19)
  (Kır at, rakibini üç arayışta seçerek onu bir dilsize duaya göndermiş, der. Korkma, güzelce dua et, korkma iyice yalvar! Öylece biliniz: (bu fal) iyidir.)

6. Alp

Bağlama dayalı olarak çeşitli anlamlar kazanan "alp" kelimesi, yalnızca insanlar için değil; cansız nesneler, soyut ifadeler için de kullanılmaktadır.[431]

a. (*kişig, er, kagan vb.* ile) Cesur, yiğit, kahraman

- edgü bilge kişig edgü alp kişig yorıtmaz ermiş. (KT-G 6)
- edgü [bil]ge kişig edgü alp kişig yor[ıtmaz] ermiş. (BK-K 4)
  (Çok bilgili kişileri (ve) çok cesur kişileri ilerletmezlermiş.)
- bilge kagan ermiş, alp kagan ermiş. (KT-D 3, BK-D 4)

---

[429] Ercilasun "azman" kelimesini "iğdiş" olarak anlamlandırarak şu açıklamayı yapmaktadır: "Kitâbu'l-İdrâk'te azman "yaşlı iken enetilmiş aygır" demektedir. (Caferoğlu 1931: 9) Aalto, Hintçe ajma "yol, sefer (atı)" ile ilgi kurar. (Aalto 2000:455)" (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 637.)

[430]"İdil'in ak atına binip boğa gibi saldırarak mızraklayarak dağıtarak parçalayarak ilerledi." (bk. Osman Mert, **Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi**, Erzurum, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, 2015, s. 77.); "Küli Çor ondan sonra, Karluklara karşı savaşırken de sonra 'İdil' kıratını binip boğa gibi hücum edip, mızraklayıp geçip, deşip attı." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 202.); "Bilge Küli Çor, ondan sonra Karluk(lar)la yeniden savaştığında İdil (adlı) ak atına binip ileri atılarak saldırıp mızraklayıp (düşman saflarını) delip çıktı." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 137.)

[431] Sir Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford, Oxford University Press, 1972, s. 127, 128.

((Onlar) bilge kağanlarmış, cesur kağanlarmış.)

- buyrukı yeme bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. (KT-D 3)
- buyrukı bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. (BK-D 4)

  (Yöneticileri de şüphesiz bilge (ve) yiğit imiş.)
- yablak kişi er[…] alp er biziŋe tegmiş erti. (KT-D 39, 40)

  (Kötü kişiler […] cesur askerler bize saldırmıştı.)
- oza [k]elmiş süsin kül tėgin agıtıp[432] toŋra bir oguş alpagu on erig toŋa tigin yogınta egirip ölürtümüz. (KT-K 7)[433]

  (Kurtulup gelmiş (Türk) askerlerini Kül Tigin ayağa kaldırırken Tongraların bir soyundan on kahraman askeri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp öldürdük.)
- (…) igidmiş [alp kaganıŋa ya]ŋıldı. (BK D-35)

  (… beslemiş olan yiğit kağanına ihanet etti.)
- alp erin ölürüp balbal kılu bėrtim. (BK G-7)

  (Yiğit askerlerini öldürüp balbal yaptım.)
- kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş (TY I. TAŞ G-3, TY I. TAŞ D- 4, TY I. TAŞ K- 5, 6)

  ((Türklerin) kağanı kahraman imiş; danışmanı bilge imiş.)
- alp erin balbal kışdı. (ONGİ-3)

  (Kahraman asker(ler)in balbal(larını) diktiler.[434]*)*
- koń yılka yėtinç ay küçlüg alp kaganımda adrılu bardıŋız. (ONGİ-12)

  (Koyun yılının yedinci ayında güçlü (ve) kahraman kağanımdan ayrılıp gittiniz.)
- alpı bökesi erti (KİÇ D- 17)

  (Kahramanı, yiğidi idi.)

---

[432] "Agıt- fiilinin "püskürtmek, kaçırmak" anlamı yoktur. DLT'de "yukarı çıkarmak, yükseltmek" anlamındadır. Clauson da kelimeyi "rouse, get up" olarak manalandırmıştır. Dolayısıyla burada sözü edilenler düşman askerleri değil, Türk askerleridir." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 639.)

[433] "Kurtulup gelmiş halk ile Köl tegin harekete geçti. Tongralı savaşçı on erkeği Tonga teginin cenaze töreninde çevirip öldürdük." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 201.); "İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 26, 27.); "Süratle gelen (düşman) ordusunu Kül Tigin dağıtıp Tongra(lardan) bir grup yiğit on eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 36, 37.); "Kül Tėgin çıka gelen (düşman) ordusunu püskürtürken Tongralardan bir grup kahraman askeri Tonga Tėgin'in mateminde çevirip öldürdük." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 100.); "Kurtulup gelen orduyu Kül Tigin püskürtüp Tongralardan bir grup kahraman (ile) on askeri Tonga Tegin'in cenaze töreninde çevirip öldürdük." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 66.); "Kurtulup gelmiş (Türk) askerlerini Kül Tigin ayağa kaldırırken Tongraların bir soyundan on yiğit eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp öldürdük." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 536, 537.)

[434] "Askerler savaşta öldürdükleri rakipleri için, fakat daha çok da kendi onurları için balbal dikme hakkına sahiptiler. Bir asker hayatı boyunca ne kadar çok düşman öldürmüşse o kadar çok balbal dikiyordu ve o kadar meşhur sayılıyordu." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 217); "Güçlü adamlarını balbal yaptı." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 192.)

- alp atım <…> köl tarkan beg <…> (6. HT-3)
  (Kahramanlık adım (...) Köl Tarkan Beg (...))
- yüz alp (13. HT- 1, 2)
  (Yüz kahraman)
- atsar alp ertiŋiz e tutsar küç ertiŋiz. (YEN ALTIN KÖL I- 5) [435]
  (Attığınızda (okçulukta) cesur idiniz; tuttuğunuzda (güreşte) güç(lü) idiniz.)
- botomuz umay begimiz biz uya alp er özin alıtı kılmadıŋ.(YEN ALTIN KÖL I- 6)
  (Deve yavrularımız, Umay (ve) beyimiz, güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatmadın.)
- ök baş alpagu (YEN KARA YÜS I- 6)
  (Bizzat baş kahramanlar)
- alp kögşin[436] oluru kaltı. (YEN ABAKAN- 5)
  (Cesur kögşinler (avcı kuşlar) oturup kalsın (yaşamaya devam etsin).)
- alp yürekiŋ e atım kuluŋ a ėçiçim e (YEN ÇER ÇARIK- 1, 2)
  (Kahraman yüreğin, adım Kulun? ağabeyciğim)
- [alt]mış er adaşıŋız elig er edgü ėşiŋiz özüŋin alpıŋız ı/i<…> (YEN OÇURI-10)
  (Altmış asker yoldaşınız, elli (tane) iyi asker dostunuz, kendiniz, yiğitleriniz…)
- alp ol (ABY SAKIYLA KOBI I)
  (O, kahramandır.)
- Alp er oglı süke barmış. (IB 55)
  (Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş.)

b. Kahramanlık, yiğitlik

- ėltėriş kagan bilgesin üçün alpın üçün tabgaçka yėti yėgirmi süŋüşdi. (TY II. TAŞ G-4, 5)
  (İlteriş Kağan bilgeliği (ve) yiğitliği sayesinde Çinlilere karşı on yedi (kez) savaştı.)
- (alpın erdemin üçün) apa tarkan çıkan tuńukuk atıg bėrmiş. (KİÇ B- 1)[437]
  (Yiğitliği (ve) erdemi için Apa Tarkan, Çıkan Tunyukuk adını vermiş.)
- alpı erdemi anta kükedi. (KİÇ B-4)

[435] "[Avda] keskin okçu ve [güreşte] güçlü (bahadır) idiniz." (bk. Igor V. Kormuşin, **Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları**, çev. Rysbek Alimov, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 94.); "Atsanız, kahraman idiniz (ve) tutsanız güç(lü) idiniz." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 104.)

[436] "kögşin" kelimesi için bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 70.

[437] Mert ve Aydın'da "alpın erdemin" ifadesi yer almamaktadır. Berta, cümlenin "alpın erdemin" ile tamamlanmasının mümkün olduğunu dile getirmektedir. (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 23.)

(Yiğitliği, erdemi orada bilindi.)

- … bilgesin üçün alpin erdemin üçün kazgantı. (KİÇ B-7)
  (…bilgeliği (ve) yiğitlik erdemi sayesinde kazandı.)
- tabgaçka bunça sünüşüp alpin erdemin üçün kü bunça tutdı. (KİÇ B-12) [438]
  (Çin'e karşı bu kadar savaşıp yiğitliği (ve) erdemi sayesinde bu kadar ünlendi. (şöhret kazandı.))
- alpın altmış kulan ölürtim altı tebe ölürtüm yėgirmi böri ölürtüm. (MBY I. DEL UUL YAZITI- 2)
  (yiğitliği(m sayesinde) altmış yaban eşeği, altı deve (ve) yirmi kurt öldürdüm.)
- <…>ın üçün alpın üçün erdemin üçün <…> tikdi. (YEN UYBAT II- 2, 3)
  (… için yiğitliğin (ve) erdemin için… dikti.)
- okuz alpın beŋgü erti (YEN UYBAT IV- 2, 3)
  (Oğuz, kahramanlığı ile ebedî idi.)
- alp atım … köl tarkan beg k… (6. HT- 2, 3)
  (Kahramanlık adım… Köl Tarkan Beg…)

c. Çevik, atik

- tezig kėyikde alp ben. (YEN KIZIL ÇIRAA II- 2)[439]
  (Hızlı koşan geyiğe (karşı) çeviğim.)

d. Zor, güç, çetin

- yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş yinçge yogun bolsar üzgülük alp ermiş. (TY I. TAŞ G-6, 7)
  (Yufka kalın olursa (onu) delmek zor imiş (ve) ince (olan şey) kalın olursa (onu) kırmak zor imiş.)
- kelmişi alp tėdi tuymadı. (TY II. TAŞ B- 3)
  ((Buradan) gelmiş olmaları zor dedi (ve geldiğimizi düşman) fark etmedi.)

e. Cesaret

[438] Mert, "tabgaçka bunça sünüşüp alpin erdemin üçün ök bunça tutdı." şeklinde okuyarak "Çin'e karşı bu kadar savaştığı için, yiğit ve erdemli olduğu için bizzat bu şekilde ülkesini muhafaza etti." olarak anlamlandırmaktadır. (bk. Osman Mert, **Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi**, Erzurum, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, 2015, s. 55 ve 58.); "Çin'e karşı bu kadar savaşıp kahraman ve erdemli oluşuyla böyle şöhret kazandı." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 202.)

[439] "Çevik geyik için keskin atıcıyım." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 249.); "Hızlı koşan yaban hayvanına (karşı) yiğidim." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 148.)

- er erdemim üçün alpun altun kümüşüg egri tebe ėlde kişi kazgandım a. (YEN BEGRE-9)[440]
  (Erkeklik erdemim(i elde etmek) için cesaret ile altın, gümüş, tek hörgüçlü deve (ve) cariye(ler) kazandım.)

f. Güçlü, kuvvetli (organ)

- kolum alp üçün bir erig ok birle sünŋdüm (YEN KIZIL ÇIRAA I- 4)
  (Kuvvetli el(ler)im sayesinde bir askeri ok ile mızrakladım.)
- Alp kolım erdem yürekim esiz e yıta. (YEN KIZIL ÇIRAA II- 1)
  (Kuvvetli el(ler)im, erdem sahibi yüreğim, ne yazık ne acı!)
- kolı alp tutsar küç ėçiçim e (YEN UYBAT III- 1)[441]
  (Kolu kuvvetli (olan) güçlü ağabeyim…)
- Antag alp men, erdemlig men. (IB 10)
  (O kadar güçlü (ve) erdem sahibiyim.)
- Antag alp ermiş. (IB 40)
  (O kadar güçlü imiş.)

7. Altun

"Altın" temel anlamı ile bir maden adını karşılayan "altun" kelimesi, para birimi yerine geçmektedir. Yazıtlarda hem "altın; para" hem de "altından yapılmış araç-gereç" anlamlarında kullanılan kelime, ad aktarması sonucunda çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. Altın; para

- altun kümüş işgiti kutay buŋsuz ança bėrür. (KT G-5; BK K- 3, 4)
  (Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi bolca öylece veriyor.)
- bir tümen agı altun kümüş kergeksiz kelürti. (KT K- 12)
- […] altun kümüş kergeksiz kelürti. (BK G- 11)
  (On bin (ton) ipek, altın (ve) gümüşü fazlasıyla getirdi.)
- kül tiginiŋ altunın kümüşin agısın barımın tör[t bıŋ yıl]lk[ıs]ın ayagma tuygut. (KT GB)

[440] "Savaşçı ere ait şecaat ve cesaretim ile altın ve gümüş, develer ve cariyeler elde ettim." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 304.); "Erkeklik kahramanlığımı elde etmek için sıkıntıyla altın, gümüş, tek hörgüçlü deve yurda adam kazandım." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 70, 71.)

[441] Aydın, "*kulı alp tutsar küç ėçiçim e*" şeklinde okuyarak, "*Kulu (?) yiğitliği tutsa, güçlü sevgili ağabeyim (için*)." ((bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 118, 119) olarak anlamlandırmaktadır. Kormuşin'in anlamlandırması ise "*Elleri alp gücüne sahip kudretli ağabeyim*." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 132, 133) şeklindedir.

(Kül Tigin'in altınlarını, gümüşlerini, servetini, mallarını, dört bin (baş) at sürüsünü koruyan Tuygut'tur.)

- Sarıg altu]nın ürüŋ kümüşin kırgaglıg kutayın kinlig işgitisin özlük atın adgırın kara k[işin] kök teyeŋin türküme bodunuma kazganu bėrtim, ėti bėrtim. (BK K-11, 12)
  (Sarı altını, beyaz gümüşü, kenarlı ipeklileri, misk kokulu ipeklileri, has atları, aygırları, kara samurları, boz sincapları Türküm için, halkım için kazandım; düzenledim.)
- Ol yėrke ben bilge toṅukuk tegürtük üçün sarıg altun ürüŋ kümüş kız koduz egri tebi agı buŋsuz kelürti. (TY II. TAŞ-G 3, 4)
  (Ben Bilge Tunyukuk o yerlere ulaştırdığım için sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, hörgüçlü deve (ve) hazineyi sıkıntı çekmeden getirdiler.)
- er erdemim üçün alpun altun kümüşüg egri tebe ėlde kişi kazgandım a. (YEN BEGRE-9)
  (Erkeklik kahramanlığımı elde etmek için cesaret ile altın, gümüş, tek hörgüçlü deve, yurtta adam kazandım.)
- say teg sarıg altunum ık gerçin eg[ri teb]em agı yüder taṅım. (YEN HEMÇİK ÇIRGAKI-5)
  (Çakıl taşı kadar çok sarı altınlarım, semiz ve koyu doru (renkli) tek hörgüçlü develerim, değerli mallar taşıyan taylarım.)

b. Altından yapılmış, altın kaplı (eşya, nesne)

- Ak at altun ederlig kök at kümüş ederlig torug at tuç ederlig. (ABY YABOGAN)
  (Beyaz at altın eyerli, gri at gümüş eyerli, doru at tunç eyerli.)
- altunlig kėşig bėlimte bantım. (YEN UYUK TURAN-2)
  (Altın işlemeli okluğu belime bağladım.)
- körtl<e> kan al<p> uruŋu altunlıg kėş egnin yü<d>tüm bėlde ban<t>ım. (YEN ELEGEST-I 5)
  ((Ben) Körtle Han Alp Urungu'yum. Altın işlemeli okluğumu omzuma attım, belime bağladım.)
- Altun kėş adrıldım. (YEN OZNAÇENNAYA I- 3)
  (Altın işlemeli okluğumdan ayrıldım.)
- men altun kapır[çakka kir]tim. (YEN ALTIN KÖL II-8)
  (Altından yapılmış tabuta girdim.)
- Yarın kiçe altun örgin üze olurupan meŋileyür men. (IB-1)

(Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu (bir şekilde) yaşıyorum.)

- Altun kanatlıg talım kara kuş men. (IB-3)
  (Altın kanatlı yırtıcı (bir) kartalım.)
- Altun tuyuglug adgırlık yaragay. (IB-5)
  (Altın toynaklı bir aygır olmak yaraşır.)
- Altun budlalug bugralık yaragay. (IB-5)
  (Altın burunsaklı buğra olmak yaraşır.)
- Altun başlıg yılam men. Altun kurugsakımin kılıçın kesipen özümin yul inintin, başımın yul ebintin tėr. (IB-8)
  (Altın başlı yılanım. Altın midemi kılıç ile keserek nefsimi ininden; başımı evinden kopar, der.)

8. Amtı

"Amtı" kelimesi, "şimdi; bu zamanki, şimdiki; dönem, devir; -dAn sonra" anlamları ile yazıtlarda yer almaktadır. Bağlama dayalı olarak kazandığı bu anlamlar arasında "devir, dönem, hükümdar olunan zaman" anlamı, parça yerine bütünün ifade edilmesi yoluyla oluşan bir ad aktarmasıdır. (bk. KT G-3; BK K-2) Öyle ki temel anlamı "şimdi" olan ve kısa bir zaman dilimini kapsayan "amtı" kelimesi, bir devri/dönemi karşılar olmuştur.

a. Şimdi

- ėllig bodun ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş. (KT D-9)
- ėllig bodun [ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş]. (BK D-8)
  (Devlet sahibi millet idim, devletim şimdi nerede? Kimin için ülke(ler) kazanıyorum, dermiş.)
- Amtı amrak oglanım, ança bilinler: Bu ırk bitig edgü ol. (IB-66)
  (Şimdi sevgili çocuğum, şöyle biliniz: Bu fal kitabı iyidir.)

b. Bu zamanki, şimdiki, bugünkü

- türk amtı bodun begler bödke küregme begler gü yaŋıltaçı siz? (KT G-11; BK K-8)
  (Şimdiki Türk milleti ve beyleri, şimdi, (bengü taşlara) bakan beyler (olarak) mı yanılacaksınız?[442]*)*

[442] Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 505.

- türk amtı begler kėsre tarduş begler köl çor başlayu ulayu şadapıt begler öŋre tölis begler apa tarkan başlayu ulayu şad[apıt] begler […] taman tarkan tuńukuk buyla baga tarkan ulayu buyruk […] iç buyruk sebig kül ėrkin başlayu ulayu buyruk bunça amtı begler kaŋım kaganka ertiŋü ertiŋü timag ? (ėtdi.) (BK G- 13, 14, 15)
  (Şimdiki Türk beyleri, batıdaki Tarduş beyleri, (yani) Köl Çor önderliğindeki Şadapıt beyler, doğudaki Tölis beyleri, (yani) Apa Tarkan önderliğindeki Şadapıt beyler […] Ataman Tarkan, Tunyukuk Boyla Baga Tarkan ve diğer yüksek memurlar […], has memurlar, (yani) Sebig Köl İrkin önderliğindeki diğer yüksek memurlar; şimdiki bunca bey, babam kağana fevkalade çok bağlılık (?) [gösterdiler].)[443]
- amtı beglerime tėr ermiş. (ONGİ-7)
  (Şimdiki beylerime dermiş.)

c. Dönem, devir, hükümdâr olunan zaman
- ol amtı ańıg yok. (KT-G 3, BK-K 2) [444]
  (O dönem(de) / zaman(da) kötülük yok.)

d. (-dAn) sonra
- yegenimin atımın körtüm amtı öltüm. (SÜCİ-8)[445]
  (Yeğen(ler)imi gördüm, (ondan) sonra öldüm.)

9. Ańıg

Temel anlamı "kötü" olmakla birlikte, içinde bulunduğu metne ve kendinden sonra gelen kelimeye bağlı olarak çeşitli anlamlar kazanmıştır. [a] ve [b] maddesinde sıfat görevinde kullanılan "ańıg", nitelediği isimler ile (ańıg bilig/ ańıg kişi) anlamsal bir farklılık oluşturmaktadır. [d] maddesinde yer verildiği üzere, kendinden sonra gelen "edgü/yablak" gibi durum sıfatlarını derecelendiren "ańıg", iyi olan bir durumun daha

[443] Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 589.
[444] "Eğer Türk kağanı Ötüken platosunda hüküm sürerse, o zaman sıkıntı yok." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "O şimdi kötü değildir." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 2, 3.); "Onlar şimdi (hiç de) kötü (durumda) değiller." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 20, 21.); "Şimdi onların (hiçbir) kaygısı yok." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 90.); "Onlar şimdi kötü (durumda) değiller." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 45.); "Şimdi kötülük yok." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)
[445] "Kız ve erkek yeğenlerimi (de) gördüm, sonra öldüm." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 312.); "Kızlarımın oğullarını, oğullarımın oğullarını gördüm. Şimdi öldüm." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 189.); "Yeğenlerimi, yeğenlerimi? gördüm. Şimdi öldüm." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 87.)

iyi; kötü olan bir durumun ise daha kötü olduğunu ifade eden, "aşırı derecede, çok" anlamlarına gelen bir zarf görevini de üstlenmektedir.

a. (*bilig ve ö- fiili* ile) Olumsuz, kötü, fesat (düşünce)

- yaguru kontukda kisre ańıg bilig anda öyür ermiş. (KT G-5)[446]
- [yagur]u kontuk[da] kisre ańıg biligin anda ö[yür erm]iş. (BK K-4)
  (Yaklaştırıp yerleştikten sonra fitne fesatlıklarını o zaman düşünürlermiş.)

b. (*kişi* ile) Kötü yaratılışlı, fitne çıkaran (insan)

- anta ańıg kişi ança boşgurur ermiş. (KT G-7; BK K-5)[447]
  (Orada fitne çıkaran kişiler şöyle akıl verirlermiş.)
- bilge tuńukuk ańıg ol. (TY I. TAŞ K- 10)
  (Bilge Tunyukuk kötüdür.)

c. Kötülük

- ol amtı ańıg yoḳ. (KT G-3; BK K- 2) [448]
  (O dönem(de) / zaman(da) kötülük yok.)

d. Aşırı derecede, çok

- Ança biliŋler: ańıg edgü ol. (IB 5/ 18/ 55/ 64)
  (Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.)
- Ança biliŋler: muŋlug ol; ańıg yablak ol. (IB-22)
  (Öylece biliniz: (Bu fal) üzücüdür, çok kötüdür.)
- Ança biliŋler: ańıg yablak ol. (IB-36)

[446] "(Bunlar) yakınlarına yerleştikten sonra (ise) kötü düşünceler beslemeye başlarlarmış." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4, 5.); "(Bu halklar) yaklaşıp yerleştikten sonra (da Çinliler) fesatlıklarını o zaman düşünürlermiş." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 20, 21.); "Yakına yerleştikten sonra da gereken kötülüğü orada düşünürlermiş." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 90.); "Yakına yerleştikten sonra kötülükleri orada düşünürlermiş." (bk. Erhan Aydın, (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 48.); "Yaklaşıp yerleştikten sonra kötü bilgi (fitne ve fesat) düşünürmüş." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

[447] "Kötü kişiler orada [bütünüyle] şöyle planlar imiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "Orada kötü kişi şöyle öğretiyormuş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4, 5.); "Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 23.); "Kötü insanlar şöylece akıl verirlermiş." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 91.); "Orada kötü (düşünceli) kişiler şöyle akıl verirmiş." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 49.); "Orada fesat kişiler şöyle öğretiyorlarmış." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

[448] "o zaman sıkıntı yok." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "O şimdi kötü değildir." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 2, 3.); "Onlar şimdi (hiç de) kötü (durumda) değiller." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 20, 21.); "Şimdi onların (hiçbir) kaygısı yok." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s.90.); "Onlar şimdi kötü (durumda) değiller." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 45.); "Şimdi kötülük yok." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

(Öylece biliniz: (Bu fal) çok kötüdür.

10. Apa

a. *(èçü apa ikilemesi)* Ata, ecdat

- kişi oglınta üze èçüm apam bumın kagan istemi kagan olurmış. (KT D- 1; BK D- 3)
  (İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumın Kağan (ve) İstemi Kağan hükümdar olmuş.)
- yèti yüz er bolup èlsiremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bodunug türk törüsin ıçgınmış bodunug èçüm apam törüsinçe yaratmış, boşgurmış. (KT D- 13)
- yèti yüz er bolup èl[siremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bod]unug türk törüsin [ıçgınmış] bodunug èçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (BK D- 11, 12)
  (Yedi yüz asker olduğu zaman devletsizleşmiş, kağansızlaşmış halkı, cariye (ve) kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış olan halkı atalarımın yasalarına göre örgütlemiş (ve) eğitmiş.)
- èçümüz apamız tutmış yèr sub idisiz bolmazun tèyin az bodunug ètip yar[atıp…] (KT D- 19)
- èç[ümüz apamız tutmış yè]r sub [idi]siz kalmazun [tèyi]n [az bodunug ètip yaratıp… (BK D- 16)
  (Atalarımızın elde ettiği topraklar sahipsiz kalmasın diye Az halkını düzene sokup örgütleyerek…)
- èçümüz apamız yamı kagan tört buluŋug ètmiş yıgmış yaymış basmış. (ONGİ 1)
  (*Atalarımız Yamı Kağan dört bir tarafa (dağılmış halkı) örgütlemiş; bir araya toplamış; (isyancıları) dağıtmış (ve) hükmü altına almış.)*
- èçüm apam sekiz on yıl olurmış. (TARYAT D- 3)
  (Atalarım seksen yıl (boyunca) hüküm sürmüş.)
- èçü apa atı bar tèdi . (TARYAT G- 4, 5)
  (Atalarımızın adı var, dedi(ler).)
- ançıg èşitip bay apam èl yarayu èl ançıg. (YEN KARA YÜS I- 6)
  (Öylece işitip varlıklı atalarım yurda yararlı (işler yaptı), yurdu öylece (düzenledi).)

b. Baba, amca, ağabey; abla, anne, nine

- kuydakı kunçuyumga adrıldım apam a. (YEN BARIK II- 4)
  (Ah ablacığım! Obadaki eşimden ayrıldım.)

11. Ara

Son çekim edatı olarak kullanılan "ara", bağlam içinde iki farklı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır: 1) (iki yerin) arası 2) (topluluğun; pek çok insanın) arası.[449]

a. (İki yerin) arasında, ortasında

- üze kök teŋri asra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış. (KT D- 1)
- üze kök teŋri as[ra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış]. (BK D- 2)
  (Yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.)
- ėkin ara idi oksuz kök türk [ėti] ança olurur ermiş. (KT D- 2, 3)
- ėkin ara idi oksuz kök türük ėti ança olurur ermiş. (BK D- 4)
  (İkisinin arasında hiç örgütlenmemiş olan Kök Türk halkını örgütleyerek öylece hüküm sürüyorlarmış.)
- ėkin ara tg yagı bolmış. (ONGİ- 10)
  (İkisinin arasında… düşman olmuş.)
- ötüken ėli ögres ėli ėkin ar[a] o[lu]rmış. (ŞU K- 2)
  (Ötüken ve Ögres yurdu, (bu) ikisinin arasında hüküm sürmüş.)
- ötüken ėli ögres ėli ėkin ara orkun ögüzde… [yėt]miş yıl olurmış. (TARYAT D- 3, 4)
  (Ötüken ve Ögres yurdu, (bu) ikisinin arasında Orhun Irmağı'nda… yetmiş yıl hüküm sürmüş(ler).)
- [ötüken ėli ögres ėl]i ėkin ara ılagım tarıglagım.(TARYAT B- 4)
  ((Ötüken ve Ögres yurdu, (bu)) ikisinin arasında ormanlarım, tarlalarım (vardır).)
- yarış agulıg ara yėtük başınta ara… (ŞU B- 6)
  (Yarış (ve) Agulug arasında Yetük Başı'nda…)
- er erdemim tal? ara ėşim biŋ erim esizim e balık tagım esizim e. (YEN HEMÇİK ÇIRGAKI- 1)
  (Erkeklik kahramanlığım, ağaçlar? Arasında(ki) eşim (dostum), bin askerim, ne yazık!)

[449] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 196.

- Esnegen bars men. Kamuş ara başım. (IB-10)
  (Esneyen kaplanım. Kamışlar arasında(dır) başım.)
- Kamış ara kalmış. (IB-38)
  (Kamış(lar) arasında (yalnız) kalmış.)
- Bulıt ara kün tugmış, busanç ara meŋi kelmiş tėr. (IB-52)
  (Bulut(ların) arasından güneş doğmuş, keder ve üzüntülerin arasından (da) mutluluk gelmiş, der.)

b. (Topluluk, halk) içine; içinde

- teŋri yarlıkazu bu türk bodun ara yaraklıg yagıg yeltürmedim tügünlüg atıg yügürtmedim. (TY II. TAŞ D- 3, 4)
  (Tanrı esirgesin, bu Türk milletinin içine silahlı düşman(lar)ı sokmadım, (kuyruğu) düğümlü (düşman) atlarını koşturtmadım.)
- oguz ara yėti eren yagı bolmış. (ONGİ- 5)
  (Oğuzların içinde yedi asker düşman olmuş.)
- Bodun ara bulgak üçün elig uyamga adrıltım esni. (YEN ÇAA HÖL III- 1)
  (Halk içinde karışıklık (olduğu) için elli akrabamdan ayrıldım, ne yazık!)
- erdemin üçün türk kan balbalı ėl ara tokuz erig oduş? er oglın ögürüp? ödür? altı erdem begim e (YEN UYBAT III- 10)
  (Erdemin için Türk kağanının balbalını yurdun içinde (her tarafında), dokuz askeri? erkek çocuklarıyla sevinip… (ey) altı kahraman beylerim!)
- ėşidmekinçe barıp iç ara… (YEN KARA YÜS I- 4)
  (İşitmedikçe gidip iç (ordu) arasına…)

12. Arkış

Clauson "arkış" kelimesine, "ticari veya resmî amaçla dolaşan bir kişi veya grup; gezgin tüccar, kervan; resmî görevli, ulak" anlamlarını vermektedir.[450] Yazıtlarda tespit edilen iki anlam (kervan; elçi) dikkate alındığında, kelime, ad aktarması yoluyla çok anlamlı duruma gelmiştir. "Kervan" anlamı ile bütün; "elçi" anlamı ile bütünün bir parçası ifade edilmektedir.

a. Kervan

[450] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 216, 217.

- Ötüken yėr olurup arkış tėrkiş ısar neŋ buŋug yok. (KT G- 8)
- Ötüken yėr o[l]urup [arkış] tėrkiş ısar neŋ bu[ŋug yo]k. (BK K- 6)
  (Ötüken toprak(larına) yerleşip kervan(lar) gönderirsen hiç sıkıntın olmaz.)

b. Elçi, temsilci

- yėgirmi yaşıma basmıl ıduk [ku]t oguşum bodun erti, arkış ıdmaz tėyin süledim. (BK D- 25)[451]
  (Yirmi yaşımda Basmıl Iduk Kut boyum, halkım idi; (onlar bana) "elçi göndermiyor" diyerek (üzerlerine) ordu gönderdim.)
- […] arkışı kelmedi anı aṅıtayın tėp süledim. (BK D- 41)
  (… elçileri gelmedi, onları korkutayım" diyerek (üzerlerine) ordu gönderdi.)

13. Arkuy / arguy

"Arkuy" kelimesi, "gözetleme kulesi, karakol" anlamları ile bir bütünü ifade ederken; "bekçi" anlamı ile bütünün bir parçasını karşılamaktadır. Bu doğrulta kelime, ad aktarması yoluyla çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. Gözetleme kulesi, karakol

- arkuy kargug olgurtdum ok. (TY II. TAŞ D- 3)
  (Karakollar (ve) gözetleme kuleleri diktėrdim.)

b. Bekçi

- Üç (iç?) arguy art[t]ım. (YEN BAY BULUN I- 6)[452]
  (İç devriye bekçilerini artırdım.)

14. Artuk /artukı

"*Artuk*" kelimesi yazıtlarda "ek, ilave, ayrıca; fazla miktar, arta kalan; -dAn fazla; çok" anlamları ile kullanılmaktadır. Aynı zamanda kelimenin 3. tekil kişi iyelik eki almış biçimi olan "artukı", Eski Türkçe sayı ifadelerinde karşımıza çıkmaktadır. "Artı" anlamına gelen bu kalıplaşmış yapı, 1'den 10'a kadar ve 10'un katlarını oluşturan sayı adlarının dışında kalan rakamların, iki sayı arasına getirilmesiyle elde edilir.[453]

Clauson kelimeye dair şu açıklamaları yapar:

[451] "Because he sent no envoys, I campaigned against him." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 216, 217.)
[452] "Üç siperi artırdım." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 142.)
[453] Hatice Şirin, **Kül Tigin Yazıtı Notlar**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 210, 211.

"2 art'tan edilgen isim; orijinalinde "ek, fazla miktar"; en eski metinlerde esas olarak sayı ifadelerinde kullanılmış; daha sonra genellikle "büyük bir ek miktar", daha seyrek olarak "aşırılık, aşırı". "*kırk artukı yeti*: Kırk yedi (nomalde: yeti ellig)"; "*artuk yılkıg igitti*: Çok sayıda hayvan besledi."; "*ay artukı tört kün*; Bir ay ve dört gün". Normalde kendinden önce gelen ayrılma hali ekiyle "-dAn fazla" (bazen "–dAn başka"), aynı zamanda tek başına "çok, aşırı"."[454]

a. Ayrıca, fazladan, ek olarak

- artuk kırkız küçlüg kagan yagımız boltı. (TY I. TAŞ D- 3)[455]
  (Ayrıca Kırkız Küçlüg Kagan (da) düşmanımız oldu.)

b. (Sayıca) fazla, çok; –den fazla, -den çok

- yarıkınta yalmasınta yüz artuk okun urtı. (KT D- 33)
  ((Kül Tigin'i) zırhından (ve) kaftanından yüzden fazla ok ile vurdular.)
- bizinte ėki uçı sıŋarça artuk erti. (TY II. TAŞ B- 5)[456]
  ((Onların) iki kanadı (bizim) yarımızdan fazlaydı.)
- artuk yılkıg igitdi. (KİÇ D- 25)
  (Çok sayıda at sürüsünü besledi.)
- yėrde artuk erdemi bar üçün beŋkü tike bėrtim. (YEN ABAKAN- 9)
  (Yeryüzünde çok sayıda kahramanlığı için ebedî taş diktim.
- …[i]çinte bėş alkusı artuk begimis? (YEN PODKUNİNSKAYA-1)
  (…içinde (herkesten) beş fazlası (olan) beyimiz…)

c. Artı

- Kırk artukı yėti yolı sülemiş. (KT D- 15)
- Kır[k artukı] yėti yolı sülemiş. (BK D- 12, 13)

[454] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 204, 205.

[455] "Sonra Kırgız kağanı Küçlüg de düşmanımız oldu." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 87.); "Fazla olarak Kırgızın kuvvetli kağanı düşmanımız oldu." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 70, 71.); "(Kalabalık Kırgız), güç(lü kağan düşmanımız) oldu." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 78, 79.); "Çok sayıda Kırgız ve güçlü hakanları düşmanımız oldu." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 172.); "Çok sayıdaki Kırgızlar (ve onların kağanı) Küçlüg Kagan düşmanımız oldu." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 109.); "Üstüne üstlük bir de Kırkız Küçlüg Kagan düşmanımız oldu." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 604, 605.)

[456] "İki kanatları bizimkinden bir buçuk misli daha büyük idi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 92.); "Bizden, iki ucu, yarısı kadar fazla idi." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 76, 77.); "(Onların) iki kanadı bizden yarı yarıya fazla idi." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 82, 83.); "(Onların) iki kanadı bizim yarımızdan fazlaydı." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 175.); "(Onların) iki kanadı bizim yarımızdan fazlaydı." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 115.); "Bizden iki kanatları kadar fazla idiler." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 616, 617.)

(Kırk yedi kez sefer etmiş.)

- kül tėgin ö[zi] kırk artuk[ı y]ėti yaşıŋ[a] boltı. (KT KD)
  (Kül Tigin'in kendisi otuz yedi yaşında idi.)
- otuz artukı bir yaşıma karluk bodun buŋsuz [er]ür barur erkli yagı boltı. (BK D- 28, 29)
  (Otuz bir yaşımda Karluklar sıkıntısız, kalkınmış ve refah olduğu halde düşman oldu.)
- [teŋri yar]lıkaduk üçün özüm otuz artukı [üç yaşıma…y]ok erti. (BK D- 34)
  (Tanrı lütfettiği için otuz üç yaşımda iken… yok idi.)
- otuz artukı tört yaşıma oguz tezip tabgaçka kirti. (BK D- 38)
  (Otuz dört yaşımda iken Oğuzlar kaçıp Çin'e tabi oldular.)
- tab]gaç atlıg süsi bir tümen artukı yėti biŋ süg ilki kün ölürtüm. (BK G- 1)
  (Çin atlı ordusunu, on yedi bin askeri ilk gün öldürdüm.)
- otuz artukı sekiz yaşıma kışın kıtań tapa süledim. (BK G- 2)
  (Otuz sekiz yaşımda kışın Kıtaylara doğru sefer ettim.)
- [otuz artukı tokuz] yaşıma yazın tatabı tapa sü[ledim]. (BK G- 2)
  (Otuz dokuz yaşımda baharda Tatabılara doğru sefer ettim.)
- Otuz artukı bir [yaşıma…] (BK G- 9)
  (Otuz bir yaşımda…)

d. Ve

- ay artukı tört kün [olu]rup bitidim bedizet[t]im y[aratdım]. (BK GB)
  (Bir ay (ve) dört gün oturup yazdım, süslettim, yaptım.)

15. At (ad)

Ad aktarması yoluyla çok anlamlı duruma gelen "at" kelimesi, temel olarak "ad, isim" anlamına gelmektedir. Ancak Clauson kelimenin temel anlamının "isim"den ziyade "boy adı" olduğunu; bu anlamların genişlemesiyle de kelimenin "unvan" ve "ün, itibar" anlamlarını kazandığını ifade etmektedir.[457]

a. Ad, isim

- eçü apa atı bar tėdi . (TARYAT G- 4, 5)

[457] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 32, 33.

(Atalarımızın adı var, dedi(ler).)

- … üçün apa tarkan çıkan tuńukuk atıg bėrmiş. (KİÇ B-1)
  (…için Apa Tarkan Çıkan Tunyukuk adını vermiş.)
- buka oglım atı (II. KARABALGASUN-12)
  (Buka oğlum(un) adı(dır.))
- atım eren uluga erdemlig batur men. (YEN ALTIN KÖL II- 4)
  (Adım Eren Uluga Erdemlig Batur'dur.)
- atım ėl tugan totok ben. (YEN UYUK TARLAK-2)
  (Adım El Togan Totok('tur).)
- oglan atım çuvuç ınal [ėr]te atım kümül öge. (YEN KÖJEELİG HOVU- 1)
  (Çocukluk adım Çuvuç Inal, erkeklik adım Kümül Öge('dir).)
- men altay oglı bögü atım. (YEN UYUK OORZAK I- 4)
  (Adım Altay oğlu Bögü('dür).)
- oglan atım yėrlig çor. (YEN YEERBEK I-3)
  (Çocukluk adım Yerlig Çor('dur).)
- esiz atıŋız urı beg esiz. (YEN OÇURI-3)
  (Zavallı adınız Urı Bey, ne yazık!)
- alp atım … köl tarkan beg k… (6. HT-2, 3)
  (Kahramanlık adım… Köl Tarkan Beg…)
- ben atım çės (ABY KALBAK TAŞ II/XV)
  (Ben, adım Çes.)

b. (*bodun* ile) Millî kimlik, millet adı, boy adı

- türk begler türk bodunum… at bėrtim. (BK K- 13)
  (Türk beyleri, Türk milletim!…(size) ad verdim.)
- türk bodun atı yok bolu barmış erti. (ONGİ- 3)
  (Türk milletinin adını yok olmuştu.)
- bunça bodunug atın yolın yagma alum çisi eki… (TARYAT K- 5)
  (Bunca boyları, (onların) adları (ve) sanlarını Yagma boyunun tahsildarı…)

c. Unvan, rütbe

- türk begler türk atın ıt(t)ı tabgaççı begler tabgaç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş (KT D- 7,8)

- türk begler türk atın ıt(t)ı tabgaçgı begler tabg[aç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş. (BK D-7)
  (Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlileşmiş (Türk) beyleri, Çin unvanları alarak Çin kağanına tâbi olmuşlar.)
- kagan at bunta biz bėrtimiz. (KT D- 20)
- kagan atıg bunta biz bėrtimiz. (BK D-17)
  (Kağan unvanını o zaman biz verdik.)
- Inançu Apa Yargan Tarkan atıg [bė]rtim. (KT B- 1)
  ((Ona) Inançu Apa Yargan Tarkan unvanını verdim.)
- şad atıg anta bėrmiş boltukda tokuz oguz tg yagı ermiş.(ONGİ- 6)
  (Şad unvanını orada verdiğinde Dokuz Oğuz… düşman imiş.)
- ėki ogluma yabgu şad at bėrtim. (ŞU D-7)
  (İki oğluma Yabgu (ve) Şad unvanı verdim.)
- Teŋride bolmış ėl ėtmiş bilge kagan ėl bilge katun kagan atıg katun atıg atanıp ötüken kidin uçınta tez başınta örgin… anta yaratıtdım. (TARYAT B-1)
  (Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Kağan, İl Bilge Hatun, Kağan unvanını ve Hatun unvanını alarak Ötüken'in batı tarafında, Tes (ırmağı) Başı'nda, hükümdarlık otağını orada kurdurdum.)
- umay teg ögüm katun kutıŋa inim kül tėgin er at bultı. (KT D- 31)
  (Umay gibi annem hatunun talihi sayesinde kardeşim Kül Tigin erlik unvanı(nı) elde etti.)[458]
- siziŋ er at urı.(YEN OÇURI-13)
  (Sizin erlik unvanı(nız) Urı('dır).)

"er at: erlik/yetişkinlik unvanı" ifadesinin yer aldığı diğer cümleler:
[YEN AK YÜS I- 4; YEN HEMÇİK ÇIRGAKI-2; YEN HEMÇİK ÇIRGAKI-3; YEN BAY BULUN I- 8; YEN BAY BULUN II-2, 3; YEN TUVA B- 4, 5; YEN TUVA D-1; YEN MALİNOVKA-2; YEN HERBİS BAARI-3; YEN KARA BULUN I-1, 2; YEN KARA BULUN II-3; YEN AYNA II; YEN DEMİR SUG- 1; YEN UYUK OORZAK II- 3; YEN ALAŞ II; YEN UYUK ARJAN-5; YEN ÇAA HÖL III-3; YEN BEDELİG VALUN- 2; ABY ADIR KAYA- A 19; ABY KALBAK TAŞ XIII- A 39**]**

[458] Berta "*er at bul-"* ifadesini "*büyümek*" olarak yorumlamaktadır. (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 196)

d. (*at kü* ile) Ün, nam, şöhret

- türk bodunug atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teŋri ėl bėrigme teŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun [tėyin özümin ol teŋri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26)
- türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürügme teŋri ėl bėrig[me te]ŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin özümün ol teŋri kagan olurtdı [erinç. (BK D-20, 21)

  (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak (tahta) oturttu.)
- kaŋımız ėçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tėyin türk bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. (KT D- 26, 27)
- kaŋımız ėçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bol[mazun] tėyin türk bodun üçün tün udımadım. (BK D-21, 22)

  (Babamızın, amcamızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.)
- (b)ėriye tabgaçda atı küsi yok boltı. (BK D-36)

  (Güneyde Çin'de (olanların) adı sanı yok oldu.)

16. Balık

"Balık" kelimesinin "çamur" ve "şehir" anlamları ile olan etimolojik ilişkisi, Doerfer tarafından ortaya konmuştur. Doerfer, Courteille'nin Çağatayca sözlüğü *Dictionnaire turk-oriental*'de "balık; şehri çevreleyen duvar" maddesine bağlı kalarak kelimenin anlam aşamalarını şu şekilde izah etmektedir: "çamur > çamurdan yapılmış duvar > çamurdan duvarla çevrilmiş yer = şehir."[459] Bu anlam genişlemesine bağlı olarak kelimenin "çamur, balçık" anlamı yazıtlarda yalnızca bir yerde (KT K-8) tespit edilmekle birlikte genel olarak "şehir, kent" anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Kelimenin ikinci anlamı, bütünün yerine parçanın anılması ("şehir" yerine "çamur") ile ortaya çıkan ad aktarmaları arasındadır.

a. Çamur, balçık

[459] Hatice Şirin, **a.g.e.,** s.204.

- ėki erig sançdı balık(k)a basıkdı. (KT K- 8)[460]
  (İki askeri mızrakladı, çamura bastırdı (gark etti).)

b. Şehir, kent

- taşra yorıyur tėyin kü ėşidip balıkdakı tagıkmış tagdakı ėnmiş. (KT D- 11, 12)
- taşra] yor[ıyur tėyin kü ėşidip ba]l[ık]d[akı tagıkmış tagdakı] ėnmiş. (BK D- 10, 11)
  (Baş kaldırıyor diye haber işitince şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş.)
- türk bodun kılıngalı türk kagan olurgalı şantuŋ balık(k)a taluy ögüzke tegmiş yok ermiş. (TY I. TAŞ D- 1)
  (Türk milleti yaratılalı, Türk kağanı tahta çıkalı Şantung şehir(ler)ine, okyanusa ve ırmağa ulaşan yokmuş.)
- şantuŋ balık(k)a taluy ögüzke tegürtim. (TY I. TAŞ D- 2)
  (Şantung şehir(ler)ine, okyanusa ve ırmağa ulaştırdım.)
- üç otuz balık sıdı. (TY I. TAŞ D- 2)
  (Yirmi üç şehri tahrip ettiler.)
- kamıl balıkka tegdim konuldum altım. (ONGİ- 9)
  (Kumul şehrine saldırdım, yerleştim, ele geçirdim.)

17. Bar

"Bar" kelimesi DLT'de şu şekilde kaydedilmiştir:

"Var; bir şeyin bir yerde bulunduğunu *(wucūd… kawnihi ḥāḍir^{an} fī maḥallihi)* anlatan bir kelime." ***sende yarmaḳ bār-mu*** Biri öbürüne "Sende *(maʿaka)* para var mı?" der. O da ***bār*** "var" diye cevap verir. Bu kelime, Arapçadaki Türkçesi ***yōḳ*** demek olan "*laysa*" kelimesinin karşıtıdır."[461]

Kaşgarî'nin kelimeyi bu şekilde tanımlamasını oldukça zeki bulan Clauson, "bar" kelimesinin genel olarak cümle içinde yüklem görevinde kullanılığını ifade etmektedir. Aynı zamanda kelimenin "var" veya "mal" anlamlarına geldiğini, ancak "mal"

[460] "şehre girmedi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 201.); "çamura soktu." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 26, 27.); "çamura gark etti." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 38, 39.); "İki askeri mızrakladı. Çamura gömdü." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 100.); "çamura (bataklık) gömdü." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 67.); "çamura bastırdı." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 536, 537.)

[461] Mustafa Kaçalin, **Dîvânu Lugâti't-Turk**, yay. hz. Mehmet Ölmez, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2016, s. 96.

anlamının belirsiz olmakla birlikte "barım"ın kısaltılmış bir ifadesi olduğunu dile getirmektedir.[462]

Genel olarak yazıtlarda "var, mevcut" anlamları ile kullanılan kelime, söz konusu temel anlamı ile bağlantılı olarak iki yerde "varlıklı, zengin" anlamlarında kulanılarak çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. Var, mevcut

- teŋri yarlıkadukın üçün [ö]züm kutum bar üçün kagan olurtum. (KT G- 9)
- teŋri yarlık[adukın üçün öz]üm kutum bar üçün ka[gan olurt]um. (BK K-7)
  (Tanrı lütfettiği için, kendi talihim olduğu için kağan (olarak) tahta çıktım.)
- azu bu sabımda igid bar gu? (KT G- 10)
- az[u bu] sabımda igid bar gu? (BK K-7, 8)
  (Yoksa bu sözümde yalan var mı?)
- anta] kėsre teŋri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tėrgürü igit[t]im. (KT D- 28, 29)
  (Ondan sonra Tanrı bağışlasın, talihim olduğu için, kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim.)
- anta kėsre teŋri yarlıkaduk üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunug t[ėrgü]rü igit[t]im. (BK D-23)
  (*Ondan sonra Tanrı lütfettiği için talihim (ve) kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim.)*
- ol ėki kişi bar erser sini tabgaçıg ölürteçi tėr men. (TY I. TAŞ G- 3)
  (O iki kişi var oldukça seni, (yani) Çinlileri öldürecek, diyorum.)
- öŋre kıtańda bėriye tabgaçda kurıya kordanta yırıya oguzda ėki üç biŋ sümüz kelteçimiz bar mu ne. (TY I. TAŞ G- 7)
  (Doğuda Kıtaylardan, güneyde Çinlilerden, batıda Hotan'dan, kuzeyde Oğuzlardan gelecek iki üç bin askerimiz vardır şüphesiz.)
- öŋreki er yogur(u) aça ıdıp ı bar baş aşdımız. (TY I. TAŞ K- 1, 2) [463]

[462] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 353.

[463] "Öncü insan(lar)[ın] [doğrudan] izlerinde ve [onları] yakalayarak Ibar Baş'ı aştık." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 89.) "Öndeki er çiğneyi verip, ağaç olan tepeyi aştık." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 72, 73.); : "Öncü askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 78, 79.); "Öncü askerlerle güç bela ormanlık dağı aştık, yuvarlanarak aşağı indik." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 173.); "Öndeki askerler güç bela ilerliyorken Ivırbaş'ı aştık, yuvarlanarak indik." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 110, 111.)

(Öndeki askerler geçip (yol) açınca (diğerlerini de) gönderip ağaçlı dağ başını aştık.)

- tabgaç süsi bar ermiş. (TY I. TAŞ K- 6)
  (Çin ordusu varmış.)
- neŋ yėrdeki kaganlıg bodunka bintegi bar erser ne buŋı bar erteçi ermiş. (TY II. TAŞ D- 6, 7)
  (Herhangi bir yerdeki kağan sahibi olan millette benim gibisi var olsa (o halkın) ne sıkıntısı olacakmış?!)
- teŋri bilge kaganka takı işig küçüg bėrsigim bar ermiş erinç. (ONGİ-10)
  (Aziz Bilge Kağan'a da hizmet edeceğim var imiş elbette.)
- ėçü apa atı bar tėdi . (TARYAT G- 4, 5)
  (Atalarımızın adı var, dedi(ler).)
- tört oglanım bar üçün beŋkümin [tikti]. (YEN ÇAA HÖL VIII-1)
  (Dört çocuğum olduğu için ebedî taşımı (onlar) dikti.)
- on inisi tokuz oglı bar üçün çabış tun tarkan beŋüsi tike bėrtim. (YEN UYBAT I-2, 3)
  (On kardeşi, dokuz çocuğu olduğu için Çabış Tun Tarkan'ın ebedî taşını dikiverdim.)
- erdemi bar üçün kanın atam? totok atka tegmiş begim esiz er başı yıta açıg. (YEN ABAKAN-2)
  (Erdemi olduğu için hanın, Atam Totok adına erişmiş, beyim, ne yazık!)
- yėrde artuk erdemi bar üçün beŋkü tike bėrtim yėti urı [o]glı <bar> üçün tike bėrtimiz. (YEN ABAKAN-9)
  (Yeryüzünde kahramanlığı çok olduğu için ebedî taş dikiverdim. Yedi erkek çocuğu olduğu için (ebedî taş) dikebildik.)
- yalım kayam kaŋım bar üçün ben yėr <ü>güz baru alkunı kün ay körü yorıyur ben. (YEN ADRİANOV KL.-1)
  (Yalçın (sarp) kayam (ve) babam olduğu için ben yurda (ve) ırmağa varıp her şeyi, güneş ve ayı görerek yaşamaya devam ediyorum.)
- üze teŋrike asra yėrke yüküntüküm bar erti. (MBY BÖMBÖGÖR YAN- 1)
  (Yukarıda(ki) gök, aşağıda(ki) toprak için ibadet ediyorum.)
- Bir tabılku yüz boltı. Yüz tabılku ming boltı. Miŋ tabılku tümen boltı tėr. Ança biliŋler: asıgı bar; edgü ol. (IB- 32)
  (Bir hünnap yüz oldu. Yüz hünnap bin oldu. Bin hünnap on bin oldu, der. Öylece biliniz: Yararı var, (bu fal) iyidir.)

- Kanıgı ölmiş, köngeki toŋmış. Kangı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük toŋgay? Küneşke olurur ol. Ança bilinler: bu ırk başınta az emgeki bar; kėn yana edgü bolur. (IB- 57)

  ((Kızın) sevgilisi ölmüş, kovası (da) donmuş. Sevgilisi niçin ölsün? Beydir o. Kovası niçin donsun? Güneşte duruyor. Öylece biliniz: Bu fal(ın) başında biraz acı var; (ama) sonra yine iyi olur.)

b. (*bay bar* ikilemesi) Zengin, varlıklı

- bay bar ertim. (SÜCİ- 5)

  (*Zengin (ve) varlıklı idim.)*
- bay bar e<r>tim. (YEN NOVOSYOLOVO-2)

  (Zengin (ve) varlıklı idim.)

18. Bark

Şinasi Tekin *"Ev Bark Nedir?"* adlı yazısında kelimenin anlam alanını şu şekilde izah etmektedir:

"…*bark* kelimesi tek başına kullanıldığı zaman yani yanında *eb* (yani 'ev') bulunmadığı zaman *bediz* 'tezyinat, kabartma veya heykel" ve *bitig taş* 'kitabe' ile birlikte geçmektedir. Bunlarla ilgili fiiller de *yarat-* 'inşa etmek', *bedize-* 'tezyin etmek, süslemek' ve *biti-* 'yazmak, hakketmek'tir. Buna göre Köktürkler devrinde *bark* kelimesi 'içi ve dışı kabartmalarla, tezyinatla (veya heykellerle) ve kitabelerle donatılmış bir bina' yani 'türbe' manasına kullanılmıştır."[464]

"bark" kelimesinin *"eb"* ile oluşturduğu *"eb bark"* ikilemesinin anlamlarını Tekin "ev, çadır; ordugâh; mal, mülk" olarak sıralarken; *"bark"* kelimesinin tek başına kullanıldığı cümlelerde "türbe; otel" anlamlarına geldiğini ifade etmektedir.[465] İkileme yapısına dikkat çeken isimlerden biri de Clauson'dur. Kelimeyi "taşınabilir mülk; eve ait eşya" olarak anlamlandıran Clauson, "bark"ın neredeyse daima "ev bark" terkibinde "ev ve eve ait eşyalar" anlamında kullanıldığını belirtmektedir.[466] Bu görüşlerden hareketle denilebilir ki, "bark" kelimesi bağlama dayalı olarak anlam alanını genişletmiştir.

[464] Şinasi Tekin, **İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler**, İstanbul, Simurg Yayınları, 2001, s. 93.
[465] Şinasi Tekin, **a.g.e.,** s. 101.
[466] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 359, 360.

a. (*eb bark* ikilemesi ile) Ev, konut

- sınar süsi ebig barkıg yolıgalı bardı sınar süsi sünüşgeli kelti. (BK D- 32)
  (Ordunun yarısı evi(mizi) barkı(mızı) yağmalamaya gitti; ordunun (diğer) yarısı (da) savaşmak için geldi.)
- ebin barkın buzdum. (BK D- 34)
  (Evini barkını yıktım.)
- seleŋe kodı yorıpan kargan kısılta ebin barkın anta buzdum. (BK D- 37)
  (Selenge (Nehri'nden) aşağı yürüyüp Karagan Geçidi'nde evini barkını orada yıktım.)
- ebin barkın yılkısın urmadım kıyın aydım. (ŞU D- 2)[467]
  ((Onların) evlerine barklarına, at sürülerine dokunmadım; (onları) cezalandırdım.)
- <…> eb barkın[t]a ermiş. (ŞU D- 12)
  (<…> evinde barkında imiş.)
- katıg taşıg ebig barkıg [yarattımız]. (MBY 2. OLON NUR- 2)
  (Sert taşı, evi barkı inşa ettik.)

b. Anıt mezar, türbe

- aŋar adınçıg bark yaraturtum. (KT G-12)[468]
  (Onun (Kül Tigin) için özel bir anıt mezar inşa ettirdim.)
- aŋar adınçıg bark […] yar[atıt]dım. (BK K- 14)
  (Onun (Kül Tigin) için özel bir anıt mezar (…) inşa ettirdim.)
- bark ėtgüçi bediz yaratıgma bitig taş ėtgüçi tabgaç kagan çıkanı çaŋ seŋün kelti. (KT K-13)
  (Anıt mezar ustası, süsleme ustası (ve) yazılı taş ustası olarak Çin kağanının kuzeni General Çang geldi.)
- barkın bedizin bitig taşın bėçin yılka yėtinç ay yėti otuzka kop alkdımız. (KT KD)

[467] "Malını mülkünü, sürüsünü yağmalamadım. Onlara ceza verdim." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 122.); "ebin barkın yılkısın [y]ulımadım kıyın aydım; Evini, barkını (ve) at sürülerini yağmalamadım. Cezalarını söyledim (tebliğ ettim)." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 55.)

[468] "Onlara farklı binalar yaptırdım." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 191.); "Ona bambaşka bir türbe yaptırdım." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 6, 7.); "Onlara olağanüstü bir türbe yaptırdım." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 22, 23.); "Ona muazzam bir anıtkabir yaptırdım." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 92.); "Ona muhteşem bir anıt mezar yaptırdım." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 50.); "Onun (Kül Tigin) için özel bir bark inşa ettirdim." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 504, 505.)

(Anıt mezarını, süslemelerini, yazılı taşını maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde tamamen bitirdik.)

- taş bark [ėtgüçig] bunça bedizçig tuygun ėlteber kel[ürti]. (KT KD)
  (Taş (ve) anıt mezar yapıcıları, bunca süsleme yapan ustaları Tuygun İlteber getirdi.)
- ol] taş barkın… (BK K- 15)
  (O yazıt (ve) anıt mezarı ...)
- bunça barkıg bedizig uzug […ka]gan atısı yol[l]ug tėgin men ay artukı tört kün [olu]rup bitidim bedizet[t]im y[aratdım]. (BK GB)
  (Bunca anıt mezarı, süslemeyi, sanat eserini […Ka]ğan'ın yeğeni Yollug Tigin (yani) ben, bir ay, dört gün oturup yazdım, süslettirdim, yaptım.)

19. Baş

İnsandan doğaya deyim aktarmaları yoluyla çok anlamlı duruma gelen kelimelerden biri de "baş"tır. Bir organ adı olan "baş", temel anlamından tamamen kopmadan doğadaki nesneleri karşılar hale gelmiş ve böylece yeni anlamlar kazanmıştır. Clauson, kelimenin anatomik anlamının dışında "(ordunun) başı; (bir şeyin) başı" ve coğrafi özellikler için kullanıldığını dile getirmektedir.[469]

a. Baş, kafa

- yarıkında yalmasında yüz artuk okın urtı yüziŋe başıŋa bir t[egürmedi (KT D- 33)
  ((Kül Tigin'i) zırhından (ve) kaftanından yüzden fazla ok ile vurdu(lar), yüzüne başına bir (ok) değdirmedi.)
- Altun başlıg yılan men. Altun kurugsakımin kılıçın kesipen özümin yul inintin, başımın yul ebintin tėr. (IB- 8)
  (Altın başlı yılanım. Altın kursağımı kılıç ile keserek nefsimi kopar, ininden, başımı kopar evinden, der.)
- Kamuş ara başım. (IB- 10)
  (Kamışlar arasında başım.)

b. Başlangıç

[469] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 375, 376.

- erdemim başı üçün e ölürdüm. (YEN BAY BULUN I- 7)[470]
  (Yiğitliğimin başlangıcı (olsun diye) öldürdüm.)
- Ança bilinler: bu ırk başında az emgeki bar; kin yana edgü bolur. (IB- 57)
  (Öylece biliniz: Bu fal(ın) başında (başlangıcında) biraz acı var; (ama) sonra yine iyi olur.)

c. Tepe, zirve; ırmak kaynağı

- tamag ıduk başda[471] sünüşdümüz. (KT K- 1; BK D-29)
  (Tamag kutsal tepesinde savaştık.)
- ıduk başda sünüşdüm. (BK D-25)
  (Kutsal tepede savaştım.)
- önreki er yogur(u) aça ıdıp ı bar baş aşdımız. (TY I. TAŞ K- 1, 2) [472]
  (Öndeki askerler geçip (yol) açınca (diğerlerini de) gönderip ağaçlı dağ başını aştık.)
- keyre başında[473] üç birküde kan süsi [birle] katıltım. (ŞU K- 7)[474]
  (Keyre (Irmağı'nın) kaynağında, Üç Birkü'de kağanın ordusuna katıldım.)
- selenge kidin yılun kol bėridin sınar şıp başına tegi çerig ėtdim. (ŞU D- 3)[475]
  (Selenge 'nin batısından Yılun-Kol'un güney tarafıdaki Şıp (Irmağı'nın) kaynağına kadar asker yerleştirdim.)

---

[470] "Erdemim için (düşmanlarımı) öldürdüm." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s.192.); "Pişmanlığımı kahramanlığımın başı için öldürdüm." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 142, 143.)

[471] "Tamag Iduk Baş"; konumu tam olarak belirlenemese de bir dağ tepesinin adı olduğu açıktır. Yazıtlarda Ötüken dağlarının zirvelerinden biri *ıduk baş "kutsal tepe"* olarak adlandırıldığı ve kutsanan coğrafya birimleri *ıduk* sözüyle nitelendirildiği için, Karluklarla savaşılan bu dağ tepesinin de Türklerce mukaddes sayılan bir bölge olduğu söylenebilir." (bk. Hatice Şirin, **a.g.e.,** s. 286)

[472] "Öncü insan(lar)[ın] [doğrudan] izlerinde ve [onları] yakalayarak Ibar Baş'ı aştık." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 89.) "Öndeki er çiğneyi verip, ağaç olan tepeyi aştık." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 72, 73.); : "Öncü askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 78, 79.); "Öncü askerlerle güç bela ormanlık dağı aştık, yuvarlanarak aşağı indik." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 173.); "Öndeki askerler güç bela ilerliyorken Ivırbaş'ı aştık, yuvarlanarak indik." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 110, 111.)

[473] "*keyre başı*" yer adı hakkında bk. İbrahim Şahin, **Eski Türkçe Dönemi (VI-XI. Yüzyıl) Temel Eserlerinde Geçen Yer Adları,** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bişkek, 2006, s. 196.

[474] "Keyre Başı'nda Üç Birkü'de han ordusu … katıldım." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 218.); "Keyre başında Üç Birkü'de hanın ordusu ile birleştim." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 121.); "Keyre (Irmağı'nın) kaynağında, Üç Birkü'de kağanın ordusuna katıldım." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 53.)

[475] "Selenge'nin batısından Yılun Kol'un (ırmak) güney yanındaki Şıp Başı bölgesine kadar asker yerleştirdim." (bk. Osman Mert, **a.g.e.,** s. 234.); "Sıngar-Şıp başına kadar çeri düzenledim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 295.); "Selenge'nin batısında Yılun Kol'un güney tarafına, Şıp Başı'na kadar asker yerleştirdim." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 122.)

- [te]z başınta kasar kur<ı>dın örgin anta ėtitdim. (ŞU D- 8)[476]
  (Tes Irmağı'nın kaynağında (ve) Kasar'ın batısında tahtımı kurdurdum.)
- ol ay bėş yėgirmike keyre başı üç birküde tatar birle katı tokıdım. (ŞU D- 6)
  (O ayın on beşinde Keyre (Irmağı'nın) kaynağı (ile) Üç Birkü'de Tatarlar ile şiddetli bir şekilde savaştım.)
- keregün sakışın şıp başın yöre kelti. (ŞU D- 4)
  (Kergü, Sakış (ve) Şıp (Irmağı'nın) kaynağını yürüyerek geldi(ler).)
- öŋüz başı anta ıduk baş kidinte yabaş tokuş beltėrinte anta yayladım. (ŞU D- 9)
  (Öngüz Başı ve orada Iduk zirvesinin batısında Yabaş ve Tokuş Irmakları'nın kavuştuğu yerde yayladım.)
- tez başı çıtımın yayladım. (ŞU G-2)
  (Tes (Irmağı) kaynağında çitimi (vurdurup) yayladım.)
- kagan atanıp katun atanıp ötükän ortusınta as öŋüz baş kan ıduk baş kidinin örgin bunta ėti<t>dim. (TARYAT G- 6)
  (Kağan atanıp hatun atanıp Ötüken ortasında, As Öngüz Başı'nın, Kan kutsal tepesinin batısında, tahtı(mı) burada kurdurdum.)
- teŋride bolmış ėl ėtmiş bilge kagan ėl bilge katun kagan atıg katun atıg atanıp ötüken kidin uçınta tez başınta örgin… anta yaratıtdım. (TARYAT B-1)
  (Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Kağan, İl Bilge Hatun, Kağan unvanını ve Hatun unvanını alarak Ötüken'in batı tarafında, Tes (ırmağının) kaynağında, hükümdarlık otağını orada kurdurdum.)
- ulu yılka ötüken ortusınta as öngüz […] ıduk baş kidininte yayladım. (TARYAT B-2)
  (Ejderha yılında, Ötüken ortasında, As Öngüz… Iduk zirvesinin batısında yayladım.)
- yaylagım ötüken kuzı kidin uçı tez başı öŋdüni k[ań]uy künüy bez …(TARYAT B-5)
  (Yaylam Ötüken'in kuzey (tarafının) batı ucu, Tes Irmağı kaynağı(ndadır), doğusu Hanui Gol ve Hünüi Gol (ırmakları)…)

d. Lider, komutan, ordunun başı; bir işin başı; yönetici

- sü başı ini ėl kagan tarduş şad barzun tėdi . (TY I. TAŞ K- 7)

[476] "…tahtımı Tes Başı Bölgesi ve Kasar'ın batısında kurdurdum." (bk. Osman Mert, **a.g.e.,** s. 235.); "Tez başında orada (o zaman)… Kasar[dan) batıda, tahtı [karargahı] orada [o zaman] kurdum." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 297.); "Tes başında, Kasarların batısında tahtımı orada kurdurdum." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 122.)

(Ordunun başı olarak İni İl Kağan (ve) Tarduş Şad gitsin, dedi.)

- boz ok başın akıza uçuz kölke atlıgın töke barmış. (TES K- 3)
  (Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş.)
- teŋride bolmış èl ètmiş bilge kanım içreki bodunı altmış iç buyruk başı ınançu baga tarkan. (TARYAT B- 6)
  (Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Hanımın kendisine tabi boyların sayısı altmış (idi). İç (işlerinden sorumlu) komutan İnançu Baga Tarkan.)
- bès yüz başı külüg oŋı öz ınançu bès yüz başı ulug öz ınançu. (TARYAT B- 6)
  (Beş yüz (kişilik kuvvetin) başı Külüg Ongı Öz Inançu, (yine) beş yüz (kişilik kuvvetin) başı Ulug Öz Inançu.)
- uruŋu yüz başı ulug uruŋu tölis begler oglı bıŋ baş[ı tölis külü]g eren tarduş begler oglı bıŋ b[aşı] tarduş k[ülüg eren tarduş] ışbaras beş bıŋ er başı ışbara seŋün yaglakar. (TARYAT B- 7)
  (Urungu (idi). Yüzbaşı Ulug Urungu. Tölis beylerinin oğulları(ndan) binbaşı Tölis Külüg Eren. Tarduş beylerinin oğulları(ndan) binbaşı Tarduş Külüg Eren (ile) Tarduş ışbaralar. Beş binlik kuvvetin başı General Alp Işbara Yaglakar (idi).)
- tokuz yüz er başı tuykun ulug tarkan bukug bıŋa. (TARYAT B- 8)
  (Dokuz yüz asker(lik kuvvetin) başı Tuykun Ulug Tarkan Bukug Bınga'dır.)
- tègitimin bu bitidükde kanıma turgak başı kagas ataçuk begzeker çigşi bıla baga tarkan üç yüz turgak turdı. (TARYAT K- 2)
  (Prenslerimle bu (kitabeyi) yazdığımızda hanım için muhafız birliğinin başı Kagas Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bıla Baga Tarkan, üç yüz nöbetçiyle nöbet tuttu.)
- bayırku tarduş bilge tarkan kutlug yagma tabgaç sogdak başı bilige seŋün uz öŋ èrkin. (TARYAT K- 6)
  (Bayırku Tarduş Bilge Tarkan Kutlug ve Yagma, Çin, Soğdlar (ie ilgili işlerin) başı Bilge Sengin Uzal Öng Erkin('dir).)
- yagın başı yorıyu kelti. (ŞU D- 6)
  (Düşmanın komutanı yürüyerek geldi.)
- tutuk başın çik tapa bıŋa ıtdım. (ŞU D- 11)
  (Tutuk komutasında bin adamlık bir birliği Çiklerin üzerine gönderdim.)
- özümün öŋre bıŋa başı ıtdı. (ŞU K- 6)
  (Beni doğuya bin başı olarak gönderdi.)
- s[ü] başı ben. (ŞU B EK-1)

(Ordu(nun) komutanı benim.)

- teŋri ėlimke başda begimke bökmedim esizim e. (YEN ÇAA HÖL IV- 3)
  (Kutlu yurduma, başımdaki beyime doymadım, ne yazık!)
- er başı yıta açıg a. (YEN ABAKAN 2)
  (*Askerin başı, eyvah. Ne acı!)*
- tokuz elig yaşda tokuz altmış er ölürmiş er başı saŋun ölürti bilgem yıta. (YEN ABAKAN 3)
  (Kırk dokuz yaşında elli dokuz asker öldürmüş, askerin başı generali öldürdü, bilgem, eyvah!)
- iç sü baş aŋlıg öl[ti]. (YEN KARA YÜS I- 2)
  (İç (hassa) ordunun komutanı Anglıg öldü.)
- ançıg ėşitip bay apam ėl yarayu ėl ançıg ök baş alpagu. (YEN KARA YÜS I- 6)
  (Öylece işitip varlıklı atalarım yurda yararlı (işler yaptı), yurdu öylece (düzenledi). Bizzat baş kahramanlar?)
- akınçı on başı bitidim. (MBY İH BİÇİGT-2)
  (Akıncı on başı yazdım.)

20. Başlayu

a. Evvela, ilk olarak, en başta

- kaŋım kaganka başlayu baz kaganıg balbal tikmiş. (KT D-16; BK D- 13)
  (Babam kağan için ilk önce Baz Kağan'ı balbal (olarak) dikmişler.)
- başlayu kırkız kaganıg balbal tikdim. (KT D- 25)
- başlayu kırkız kaganıg [balbal tikdim]. (BK D- 20)
  (İlk önce Kırgız kağanını balbal (olarak) diktim.)

b. Başında, komutasında, öncü olarak

- yogçı sıgıtçı kıtań tatabı bodun başlayu udar seŋün kelti. (KT K- 11, 12)
  (Yasçı (ve) ağıtçı olarak Kıtay, Tatabı halkları(nın) başında General Udar geldi.)
- kül tėgin ebig başlayu akıt[t]ımız. (KT K- 8)[477]

[477] "ilk önce Köl teginin evini [ev halkını] (yola) çıkardık." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 201.); "Köl Tegin'i karargahın başında bıraktık." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 38, 39.); "Kül Tėgin'i karargahın başında durması için gönderdik." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 100.); "Köl Tigin'i karargahın başında durması için gönderdik." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 67.); "Karargahın komutasını Köl Tegin'e verip (biz orduyu) akıttık (yürüttük)" (bk.

(Karargâhın komutasını Kül Tegin'e verip (orduyu) yürüttük.)

- türk amtı begler kėsre tarduş begler köl çor başlayu ulayu şadapıt begler öŋre tölis begler apa tarkan başlayu ulayu şad[apıt] begler […] taman tarkan tuńukuk buyla baga tarkan ulayu buyruk […] iç buyruk sebig kül ėrkin başlayu ulayu buyruk bunça amtı begler kaŋım kaganka ertiŋü ertiŋü timag? (ėtdi.) (BK G- 13, 14, 15)
  (Şimdiki Türk beyleri, batıdaki Tarduş beyleri, (yani) Köl Çor önderliğindeki Şadapıt beyler, doğudaki Tölis beyleri, (yani) Apa Tarkan önderliğindeki Şadapıt beyler […] Ataman Tarkan, Tunyukuk Boyla Baga Tarkan ve diğer yüksek memurlar […], has memurlar, (yani) Sebig Köl İrkin önderliğindeki diğer yüksek memurlar; şimdiki bunca bey, babam kağana fevkalade çok bağlılık (?) [gösterdiler].)
- men iniligü bunça başlayu kazganmasar türk bodun ölteçi erti yok boldaçı erti. (BK D-33)
  (Ben kardeşimle birlikte bu şekilde (ordunun) başında (olup) kazanmasaydım Türk milleti ölecekti, yok olacaktı.)
- otuz erig başlayu totogka bard[ım adırıldım] (YEN UYBAT III- 9)
  (Otuz askerin başında askeri vali olarak gittim (ve ayrıldım).)

21. Başlıg

Niteleme adları oluşturan isimden isim yapma eki "+lıg" ile oluşan "başlıg" kelimesi, köken itibari "baş" kelimesinin temel anlamlarına bağlı kalarak yan anlamlar kazanmıştır. Somut olarak "başlı, başı olan" anlamlarına gelen kelime, yazıtlarda "dik başlı; mağrur, kibirli" anlamlarını da karşılamaktadır. Yani soyut bir kavram, somut olarak ifade edilmiş; böylece somutlaştırmaya başvurularak kelime çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. Başı olan, başlı

- anta berüki suk başlıg sogdak bodun kop kelti yükünti (TY II. TAŞ G- 2)[478]

Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 536, 537.); "kül tigin big başlayu akıttımız; Kül Tigin'i bin (kişinin) komutanlığında akın yaptırdık." (bk. Hatice Şirin, **a.g.e.,** s. 300.)

[478] "Onların güneyinde Suk yönetiminde Sogd bodunu bütünüyle geldi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 93.); "Ondan berideki Suk başlı Soğdak milleti hep geldi, baş eğdi." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 78, 79.); "Onların berisindeki Aşok başlı Soğdak halkı hep geldiler, boyun eğdiler." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 82, 83.); "Oradan bu tarafa… başlı Soğut halkı tamamen geldi, bağlılığını bildirdi." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 176.); "Oradan bu tarafa Aşok başlı (liderliğindeki) Soğd halkı tamamen geldi (ve) itaat etti." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 116.); "onların güneyinde miğfer başlı Soğdak halkı hep geldi ve baş eğdi." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 620, 621. Ayrıca bk s.646: "Başkanlığında, yönetiminde" anlamı için anıtlarda "başlıg" değil "başadu" kullanılmaktadır.)

(Onların güneyinde(ki) miğfer başlı Soğd halkı tamamen geldi (ve) baş eğdi.)

b. Kibirli, mağrur, dik başlı

- başlılıg yüküntürmiş tizlilig sökürmiş. (KT D- 2)[479]
- başlılıg yüküntürmiş tizlig[ig sökürmiş. (BK D-3)
  (Mağrurlara baş eğdirmiş, asilere diz çöktürmüş.)
- teŋri yarlıkaduk üçün ėlligig ėlsiretmiş kaganlıgıg kagansıratmış yagıg baz kılmış tizligig sökürmiş başlıgıg yüküntü[rmiş. (KT D- 15; BK D-13)
  (Tanrı lütfettiği için devlet (ve) ülke sahibi olanları devletsiz ve ülkesiz bırakmış, kağanı olanı kağansız bırakmış, düşmanı tâbi kılmış, asilere diz çöktürmüş, mağrurlara baş eğdirmiş.)
- tizligig sökürtümüz başlıgıg yüküntürtümüz. (KT D- 18)
- tizligig] sökürtümüz başlıgıg yüküntürtümüz. (BK D-15, 16)
  (Asilere diz çöktürdük, mağrurlara baş eğdirdik.)
- başlılıg yüküntürtüm tizlilig sökürtüm. (BK K-10)
  (Mağrurlara baş eğdirdim, asilere diz çöktürdüm.)

22. Beŋgü /beŋkü/beŋü

Temel anlamı "ebedî, sonsuz" olan kelime, genel olarak "taş" ile birlikte "yazıt taşı, kitabe" anlamına gelmektedir. Somut kavramları yansıtan "yazıt, kitabe vb." anlamları, soyut ifadelerle karşılanmıştır. Bu durum somutlaştırmanın tam tersi olarak düşünülebilir.

a. Ebedî, sonsuz

- ötüken yış olursar beŋgü ėl tuta olurtaçı sen. (KT G- 8)
- ö[tüken y]ış olursar, beŋgü ėl tuta olurtaç]ı sen. (BK K- 6)
  (Ötüken Dağlarında ikamet edersen ebedî yurt tutup yaşayacaksın.)
- yėr beŋkü taş beŋk<ü> yėr ay kü[n] <…> (YEN UST SOS)
  (Yer, ebedî taş, ebedî yer, ay (ve) güneş…)
- edgü iş kem ügüz beŋü yėrlendim e b[eŋü]... (YEN BAY BULUN I- 5)
  (İyi (durumdaki) iş Kem Irmağı'nın (kıyısına) ebedî olarak yerleştim, ebedî <…>)

[479] "Başlıya [liderleri olana] başlarını eğdirmişler. Dizliye diz çöktürmüşler." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 193.); "Mağrurları (kendisine) secde ettirmiş, güçlülere (önünde) diz çöktürmüş." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 92.); "Başlıyı eğdirmişler, dizliyi çöktürmüşler." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 508, 509.)

- beŋkü kaya. (YEN KARA YÜS I- 1)
  (Ebedî kaya)
- idil yėrim e beŋgü bal[balı] (YEN TUBA II- 3)
  (İdil yerim(in) ebedî balbalı.)
- buŋka taşıŋ beŋkü tiker men yıta. (YEN ABAKAN 6)
  (Buraya taşını (yazıtını) ebedî (olarak kalmak üzere) dikiyorum, eyvah!)
- yėrdeki egitir beŋkü yėrdeki aŋar. (ABY KALBAK TAŞ A 45)
  (Yerdeki himaye eder, ebedî yerdeki hatırlar.)
- yėr beŋgü ermiş. (ABY KALBAK TAŞ A 23)
  (Yer, ebedîdir.)
- yėr beŋigü (ABY ÇARIŞ 2, 3)
  (Yer, ebedîdir.)

b. Ölümsüzlük

- er beŋüsi yagıda (ABY KALBAK TAŞ XII)
  ((Bir) askerin ölümsüzlüğü (savaşta) düşmana karşı(dır).)

c. (*taş* ile) Kitâbe, yazıt, ebedî taş

- neŋ neŋ sabım erser beŋgü taşka urtum. (KT G-11; BK K- 8)
  (Ne kadar sözüm varsa ebedî taşa vurdum (yazdım).)
- men beŋü taş tikdim (KT G-11)
  (Ben ebedi taş diktim.)
- beŋgü taş tokıtdım. (KT G- 12, 13)
  (Ebedî taş vurdurdum (yaptırttım).)
- beŋgü taş] tokıtdım, bititdim (BK K- 15)
  (*Ebedî taş vurdurdum (yaptırttım), yazdırdım.)*
- [bu…il er]ser [ança] takı ėrig yėrte irser ança ėrig yėrte beŋgü taş tokıtdım bitidim. (KT G- 13)
  ([…Ne kadar] ulaşılabilir olabilirse o kadar ulaşılabilir bir yerde bengü taş vurdurdum (yaptırdım), yazdım.)
- ataçımka bitig taşıg [kıl]dım beŋigü. (ONGİ EK- 1, 2)
  (Babacığımın yazılı taşını ebedî yaptım.)
- beŋkü taş. (YEN BAYAN KOL 1)
  (Ebedî taş.)

- beŋüsü(i?) yok ermiş. (YEN KARA SUG-3)
  (Ebedî taşı yok imiş.)
- tört oglanım bar üçün beŋkümin [tikti]. (YEN ÇAA HÖL VIII-1)
  (Dört çocuğum olduğu için ebedî taşımı (onlar) dikti.)
- er er<d>em üçün inim èçim uyurın üçün beŋgümün tike bèrti. (YEN ALTIN KÖL I-9)
  (Erkeklik erdemim için kardeşim (ve) ağabeyim muktedir oldukları için ebedî taşımı dikiverdiler.)
- yèrde artuk erdemi bar üçün beŋkü tike bèrtim. (YEN ABAKAN- 9)
  (Yeryüzünde çok sayıda kahramanlığı için ebedî taş diktim.)
- beŋü beŋü e tike bèrdim. (YEN DEMİR SUG 2)
  (Ebedî ebedî taşımı dikiverdim.)
- on inisi tokuz oglı bar üçün çabış tun tarkan beŋüsi tike bèrtim. (YEN UYBAT I-2, 3)
  (On küçük kardeşi, dokuz çocuğu olduğu için, Çabış Tun Tarkan'ın ebedî taşını dikiverdim.)
- er beŋküsi bu ermiş. (YEN OYA- 8)
  (Er (kişinin) ebedî taşı bu imiş.)
- <…> esizim beŋkümin e tik(?)e bèrdi. (YEN EL BAJI -5)
  (<…> Ne yazık! Ebedî taşımı dikiverdi.)
- beŋgü e bitidi . (ABY TUYIKTA III)
  (Ebedî taş yazdı.)
- beŋgü yalım kaya bitig urayın. (ABY TUYIKTA IV)
  (Ebedî Yalçın (sarp) kaya yazıtını vurayım (kazıyayım).)

23. Bilge

Temel olarak "bilgili kişi, âlim" anlamlarına gelen kelime, bağlam içinde temel anlamıyla ilişkili yan anlamlar kazanmıştır. Kelime Clauson'un kayıtlarında şu şekilde yer almaktadır:

"*bil*-'ten türemiş isim/sıfat; temelde "akıllı adam"; fakat eski dönemde açıkça bazen bir memuriyet unvanı, 'danışman' vb.; aynı zamanda sıfat olarak da kullanılmış."[480]

[480] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 340.

a. Bilgili, akıllı, âlim

- Edgü bilge kişig edgü alp kişig yorıtmaz ermiş. (KT G- 6)
- Edgü [bil]ge kişig edgü alp kişig yo[rıtmaz] ermiş. (BK K- 4)
  (Çok bilgili kişileri (ve) çok cesur kişileri ilerletmezlermiş.)
- bilge kagan ermiş, alp kagan ermiş. (KT D-3; BK D-4)
  ((Onlar) bilge kağanlarmış, cesur kağanlarmış.)
- buyrukı yeme bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. (KT D- 3)
- buyrukı bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. (BK D-4)
  (Yöneticileri de şüphesiz bilge (ve) yiğit imiş.)
- Küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ėrmiş barmış edgü ėliŋe kentü yaŋıltıg, yablak kigürtüg. (KT D-23)
- Küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ėrmiş bar[mış edgü] ėliŋe kentü yaŋıltıg, yablak kigürtüg. (BK D-19)
  (İtaatsizliğin yüzünden (seni) beslemiş olan bilge kağanına, kalkınmış ve müreffeh, iyi (durumdaki) ülkene (karşı sen) kendin hata ettin (ve) kötülük getirdin.)
- kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş (TY I. TAŞ G-3; TY I. TAŞ D- 4; TY I. TAŞ K 5)
  ((Türklerin) kağanı kahraman imiş; danışmanı bilge imiş.)
- ėltėriş kagan bilgesin üçün alpın üçün tabgaçka yėti yėgirmi süŋüşdi. (TY II. TAŞ G-4, 5)
  (İlteriş Kağan bilgeliği (ve) yiğitliği sayesinde Çinlilere karşı on yedi (kez) savaştı.)
- bilge ataçım yoguŋ koruguŋun kazgantım. (ONGİ- 12)
  (Bilge babacığım cenaze törenini (ve) anıt mezarını yaptırdım.)
- bilge ataçım lü? (ONGİ EK- 4)
  (Bilge babacığım ejderha?)
- … bilgesin üçün alpin erdemin üçün kazgantı. (KİÇ B-7)
  (…bilgeliği (ve) yiğitlik erdemi sayesinde kazandı.)
- kaganım bilgesin üçün öŋre kün togsıkdakı bodun… (TES D-5)
  (kağanım bilge olduğu için doğuda güneşin doğduğu yerdeki halk…)
- öge tėrig begler bilgesin üçün <…> (6. HT-2)
  (Öge(ler) ve diri (güçlü?) beyler bilge olduğu için <…>)
- bilge ögüm tapdım. (YEN ÇAA HÖL I-1)
  (Bilge anneme hizmet ettim.)
- <…> bilge beg oglıŋa (YEN UYBAT III- 9)

(<…> bilge beyin oğluna)

- er başı saŋun ölürti bilgem yıta. (YEN ABAKAN- 3)
  (Askerin başı olan generali öldürdü. Bilgem, eyvah!)
- bilge tuńukuk ben özüm tabgaç ėliŋe kılıntım. (TY I. TAŞ B-1) [481]
  ((Ben) Bilge Tunyukuk'um. Ben kendim Çin ülkesinde doğdum.)

"bilge tuńukuk" ifadesinin yer aldığı diğer cümleler:
[TY I. TAŞ B- 5; TY I. TAŞ B- 6, 7; TY I. TAŞ G- 8; TY I. TAŞ G- 10; TY I. TAŞ K- 7) ; TY I. TAŞ K- 10; TY II. TAŞ B- 2; TY II. TAŞ G- 3, 4; TY II. TAŞ D- 8; TY II. TAŞ K- 1; TY II. TAŞ K- 3]

b. Danışman, müşâvir

- bilgesi çabışı ben ök ertim. (TY I. TAŞ B-7)
  (Danışmanı (ve) başkomutanı bizzat ben idim.)
- kıtań tata[bı... tapa süle]dökde bėş süŋüş süŋüşdükde küli çor ançak bilgesi çabışı erti alpı bökesi erti. (KÇ D- 5)
  (Kıtay, Tatabılara karşı sefer edip beş (kez) savaştıktan sonra Küli Çor henüz <sadece> danışmanı ve başkomutanı, kahramanı ve yiğidi idi.)

24. Bilig

Hem temel anlamı hem de yan anlamları soyut nitelik taşıyan "bilig" kelimesi, bağlama bağlı olarak anlam alanını genişletmiştir.

a. Bilgi[482]

- bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (KT G-7)
- bi[lig] bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (BK K-5, 6)
  ((Siz) bilgisiz (bilgi bilmeyen/câhil) kişiler, o sözlere inanıp yakına gidince çok sayıda öldünüz.)
- … bilmez biligin biltükümin ödükümin bunça bitig bitidim. (KİÇ G-28)

[481] "Bilge tonyukuk" yapısında "bilge" sıfat görevli bir kelimedir ve bu nedenle "bilge tonyukuk" öbeği "bilge Tonyukuk" olarak çevrilebilir. Buna karşı çeviride Türkçe öbeği koruyoruz. Clauson'un anlamlandırmasına göre "bilge tonyukuk" yapısının doğru çevirisi "Counsellor Tonyukuk" olabilir. Rybatzki haklı bir gerekçeyle bu görüşü reddediyor: Eğer "bilge" kelimesi unvan olsaydı, o zaman yapı "tonyukuk bilge" biçiminde olurdu, çünkü Eski Türkçede unvanlar kişi adından sonra geliyordu." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s.83.)

[482] Bilig bilmez: Bilgi bilmeyen, câhil (kimse).

(... (başkalarının) bilmediği bilgiyi bildiğim için, bildiklerimle (ve) düşündüklerimle bu kadar yazıyı yazdım.)

b. Fikir, düşünce

- yaguru kontukda kėsre aṅıg bilig anta öyür ermiş. (KT G-5)
- [yagur]u kontuk[da] kėsre aṅıg biligin anta ö[yür ermi]ş. (BK K- 4)
  ((Bunlar) yaklaşıp yerleştikten sonra kötü düşüncelerini (fesatlıklarını) o zaman düşünürlermiş.)

c. Akıl

- Körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı. (KT K-10)
  (Gören gözüm görmez gibi; bilir aklım bilmez gibi oldu.)
- anta kėsre teŋri bilig birtük üçün özüm ök kagan kışdım. (TY I. TAŞ B-6)
  (Ondan sonra Tanrı akıl verdiği için (onu) bizzat (ben) kendim kağan yaptım.)

25. Bir

a. Bir, tek

- bir kişi yaŋılsar oguşı bodunı bişükiŋe tegi kıdmaz ermiş. (KT G-6)
- bir kişi yaŋılsa[r] oguşı bodun[ı biş]ükiŋe tegi kıd[maz] ermiş. (BK K-4, 5)
  (Bir kişi hata ettiği zaman (onun) soyuna, halkına, akrabalarına kadar sınır tanımadan (yok edermiş).)
- yüziŋe başıŋa bir t[egürmedi (KT D- 33)
  (yüzüne başına bir (ok) değdirmedi.)
- bir yılka bėş yolı süŋüşdümüz. (KT K-4)
  (Bir yılda beş kez savaştık.)
- bir erig okun urtı. (KT D-36)
  (Bir askeri oku ile vurdu.)
- ėki ülügi atlıg erti bir ülügi yadag erti. (TY I. TAŞ B- 4)
  (İki bölümü atlı idi; bir bölümü yaya idi.)
- kögmen yolı bir ermiş. (TY I. TAŞ D- 6)
  (Kögmen'in yolu bir taneymiş.)
- tay bilge tutuk yablakın üçün bir ėki atlıg yablakın üçün kara bodunum öltüŋ yitdiŋ. (ŞU D-5)

(Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) avam halkım, öldün, mahvoldun.)

- çibiligde bir tegimde sekiz er ölürdüm. (YEN ELEGEST I-8)
  (*Çibilig'de bir savaşta sekiz(düşman) askeri öldürdüm.)*
- bir tavılku yüz boltı yüz tavılku miŋ boltı. (IB 31)
  (Bir keçisakalı otu yüz oldu. Yüz keçisakalı otu bin oldu.)
- bir tebe yele… (ABY İNEGEN II)
  (bir deve zıplayarak…)

Kelimenin bu anlamı ile kullanıldığı diğer cümleler:
[KT K-5; KT K-12; BK D- 30; BK G-1; BK G-8; TY I. TAŞ D-7; TARYAT K-1; YEN KIZIL ÇIRAA I-4]

b. Aynı, eş

- oza kelmiş süsin kül tėgin agıtıp toŋra bir oguş alpagu on erig toŋa tėgin yogında egirip ölürtümüz. (KT K-7) [483]
  (Kurtulup gelmiş (Türk) askerlerini Köl Tigin ayağa kaldırırken Tongra(lar ile) aynı soydan (olan) on yiğit eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp öldürdük.)
- anta toŋra yılpagutı bir oguşug toŋa tėgin yog[ınta] egire tokıdım. (BK D-31)
  (Orada Tongra yiğitleri (ile) aynı soy(dan olanları) Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp vurdum.)
- üç küreg ki[ş]i kelti sabı bir. (TY I. TAŞ K-9)
  (Üç casus geldi. Haber(ler)i aynıydı.)
- altı uyasınça bir kiz sökülip ölmiş. (KRG TALAS 2-3)
  (Altı akrabası gibi aynı gizemli (durum sebebiyle) halsiz düşerek öldü.)
- [kök] teŋrideki teglük tėgin yėrdeki yegren adıglık üni özi bir. (KRG AK ÖLÖN)
  (Gökyüzündeki kör şehzadenin yeryüzündeki boz ayıya ait sesi ve kendisi bir.)

[483] "Kurtulup gelmiş halk ile Köl tegin harekete geçti. Tongralı savaşçı on erkeği Tonga teginin cenaze töreninde çevirip öldürdük." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 201.); "İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 26, 27.); "Süratle gelen (düşman) ordusunu Kül Tigin dağıtıp Tongra(lardan) bir grup yiğit on eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 36, 37.); "Kül Tegin çıka gelen (düşman) ordusunu püskürtürken Tongralardan bir grup kahraman askeri Tonga Tegin'in mateminde çevirip öldürdük." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 100.); "Kurtulup gelen orduyu Kül Tigin püskürtüp Tongralardan bir grup kahraman (ile) on askeri Tonga Tegin'in cenaze töreninde çevirip öldürdük." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 66.); "Kurtulup gelmiş (Türk) askerlerini Kül Tigin ayağa kaldırırken Tongraların bir soyundan on yiğit eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp öldürdük." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 536, 537.)

c. Birinci, ilk

- sekizinç ay bir yaŋıka sü yorıyın tėdim. (ŞU D-5)
  (Sekizinci ayın birinci günü "Ordu sevk edeyim" dedim.)
- bir yėgirmiki ay bir yaŋıka … (6. HT 4)
  (On birinci ayın birinci günü..)

d. Bir kez, bir defa

- bir todsar açsık ömez sen.(KT G-8; BK K-6)
  (Bir defa doysan açlığı düşünmezsin.)

26. Bitig

"Bitig" kelimesi Clauson'un tanımı ile "yazılmış olan her şey için kullanılan genel bir kelimedir; kitâbe, kitap, mektup, doküman vs."[484] Temel anlamına sıkı sıkıya bağlı olan bu kelimeler, küçük anlam farklılıkları ile birbirinden ayrılmaktadır.

a. Yazıt, kitabe, anıt

- [türk bilge] kagan b[itigin] yol[l]ug tėgin bitidim. (BK GB)
  ((Türk Bilge) Kağan'ın yazıtını (ben) Yollug Tigin yazdım.)
- belgümin bitigimin anta yaratıtdım. (ŞU D-8)
  (Damgamı ve yazıtımı orada yazdırdım.)
- belgüsin bitigin bu urtı bu yaratdı. (TES G- 3)
  (Damgasını (ve) yazıtını bu(rada) yaz(dır)dı, bu(rada) hazırladı.)
- yalım kaya bitigi t<…> .(YEN KARA YÜS II- 1, 2)
  (Yalçın (sarp) kaya yazıtı…)
- beŋgü yalım kaya bitig urayın. (ABY TUYIKTA IV- A 88)
  (Ebedî yalçın (sarp) kaya yazıtını vurayım (kazıyayım).)

b. Yazı

- bu bitig bitigme atısı yol[l]ug tėgin bitidim. (KT G- 13)
  (Bu yazıyı yazan (Kül Tigin'in) yeğeni Yollug Tigin, (yani ben) yazdım.)
- bunça bitig bitigme kül tigin atısı yol[l]ug tėgin bitidim. (KT GD)
  (Bunca yazıyı yazan Kül Tigin'in yeğeni Yollug Tegin (yani ben) yazdım.)

[484] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 303.

- … bilmez biligin biltükümin ödükümin bunça bitig bitidim. (KİÇ-G 28)
  (… (başkalarının) bilmediği bilgiyi bildiğim için, bildiklerimle (ve) düşündüklerimle bu kadar yazıyı yazdım.)
- bıŋ yıllık tümen künlük bitigimin belgümin anta yası taşka yaratıtdım. (ŞU D-9, 10)
  (Bin yıllık, on bin günlük yazımı (ve) damgamı orada düz bir taşın üzerine kazıttım.)
- bıŋ yıllık tümen künlik bitigimin belgümin bunta yası taşka yaratdım. (TARYAT B-2, 3) [485]
  (Bin yıllık, on bin günlük yazımı (ve) damgamı burada düz bir taşın üzerine kazıttım.)
- bunça bitigig... (ŞU G EK- 2)
  (Bu kadar yazıyı...)

c. *(bitig taş)* Yazılı taş

- bark ėtgüçi bediz yaratıgma bitig taş ėtgüçi tabgaç kagan çıkanı çaŋ seŋün kelti. (KT K-13) [486]
  (Anıt mezar ustası, süsleme ustası (ve) yazılı taş ustası olarak Çin kağanının kuzeni General Çang geldi.)
- barkın bedizin bitig taşın bėçin yılka yėtinç ay yėti otuzka kop alkdımız. (KT KD) [487]
  (Anıt mezarını, süslemelerini, yazılı taşını maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde tamamen bitirdik.)
- ataçımka bitig taşıg [kıl]dım beŋigü. (ONGİ EK- 1, 2)
  (Babacığımın yazılı taşını ebedî yaptım.)

d. Kitap

- amtı amrak oglanım, ança bilingler; bu ırk bitig edgü ol. (IB-66)
  (Şimdi, sevgili çocuğum, şöylece biliniz: Bu fal kitabı iyidir.)

27. Bodun

bod "boy" kelimesine *+n* çokluk ekinin eklenmesiyle oluşan "bodun" kelimesi, temel olarak "boylar" anlamına karşılık gelmektedir. Ancak ekin kalıplaşmaya uğraması ve

[485] "I had my written words and my mark, intended for thousand years and ten thousand days, affixed onto a flat stone". (bk. Marcel Erdal, **A Grammar of Old Turkic**, Leiden-Boston, 2004, s.147.)
[486] "Mezar hazırlayıcı ve süsleyici, anıt taşı hazırlayıcı olarak Tabgaç kağanından Çıkanı Çang sengün geldi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 202.); "Türbe ustası, tezyinatçı, taş yazıt ustası Çin hakanının yeğeni general Çang geldi." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 101.);
[487] "Mezarını [ve onun] süslerini, yazılı taşını Maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde bütünüyle tamamladık." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 202.); "Türbesini, süslemelerini, yazıt taşını maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde tamamen bitirdik." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 101.)

kelimenin kullanım alanının genişlemesi ile doğru orantılı olarak anlam alanı da genişlemiştir. "Bodun", Runik harfli metinlerde en sık tekrar eden kelimedir. Buna dayalı olarak kelimenin sahip olduğu bağlam zenginliği, anlam farklılıklarının oluşmasında etkili olmuştur. Kelime hakkında ayrıntılı açıklama yapan Clauson, anlam ayrımlarının nasıl yapılacağına dair ipuçları vermektedir:

"*bo:ḍ*'un çoğul veya ortaklık şekli (?); asıl anlamı "boylar", pratikte "organize olmuş oymaklar birliği, insan topluluğu" için kullanılan semi-teknik/yarı teknik bir terim, özel bir hükümdar tarafından yönetilen topluluk anlamında; bundan özellikle *kara:boḍun* terkibinde, en üst yöneticiye, alt boy veya boy yöneticisine, *beğ*'lere antitez olarak "sıradan insanlar" kullanılıyor. Eski dönemde oldukça yaygın, fakat sadece aşağıdaki gibi kayıtlı. Kaş. *boyun* şeklinin *-ḍ-*'nin -y- olduğu şivelerde yaygın olduğunu söylüyor, fakat bu anlamda böyle bir kayıt yok, tam tersine bu kelime "boyun" anlamında yaygın. Orh. T. VIII *boḍun* belki kitabelerdeki en yaygın kelime; 1) Tek başına 2) Hükümdar tarafından kullanılan "*boḍunım*; halkım" ifadesinde 3) Etnik bir isimden sonra kullanılıyor ki Türkçe veya yabancı olabilir, *mes. Türkü. boḍun; Tavgaç boḍun*." [488]

a. Halk

- ulayu iniygünüm oglanım biriki oguşum bodunum. (KT G-1)
- ulayu iniygünüm oglanım biriki oguşum [bodunum. (BK K- 1)
  (Öncelikle kardeşlerim, evlatlarım, birlik halindeki soyum (ve) halkım!)
- süçig sabın yımşak agın arıp ırak bodunug ança yagutır ermiş. (KT G-5)
- süçig [s]abın yımşak agın arıp ırak [bod]unug anca yagutır ermiş. (BK K- 4)
  (Tatlı söz (ve) yumuşak ipek ile aldatıp uzaktaki halkları öylece (kendine) yaklaştırırmış.)
- kagan olurup yok çıgań bodunug kop kubratdım çıgań bodunug bay kıldım az bodunug üküş kıltım. (KT G-9, 10; BK-K 7)
  (Kağan (olarak) tahta çıkıp yoksul (ve) fakir halkı(n tamamını) derleyip toparladım. Fakir halkı zenginleştirdim.(Sayıca) az halkı çoğalttım.)
- sü sülepen tört buluŋdakı bodunug kop almış kop baz kılmış. (KT D-2)
- sü sülepen tört buluŋdakı bodunug [kop almış, kop baz kıl]mış. (BK D- 3)

[488] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 306.

(Ordu sevk ederek dört bir taraftaki halkı(n tamamını) hâkimiyetleri altına almışlar, hepsini (kendilerine) tâbi kılmışlar.)

- bunça bodun kelipen sıgtamış yoglamış. (KT D- 4; BK D- 5)
  (Bunca millet(lerin temsilcileri) gelip ağlamışlar, yas tutmuşlar.)
- yėti yüz er bolup ėlsiremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bodunug türk törüsin ıçgınmış bodunug ėçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (KT D-13)
- yėti yüz er bolup ėl[siremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bod]unug türk törüsin [ıçgınmış] bodunug ėçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (BK D- 11, 12)
  (Yedi yüz asker olduğu zaman devletsizleşmiş, kağansızlaşmış halkı, cariye (ve) kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış olan halkı atalarımın yasalarına göre örgütlemiş (ve) eğitmiş.)
- özi yaŋıltı kaganı ölti bodunı küŋ kul boltı. (KT D- 20)
- özi yazıntı kaganı ölti bodunı küŋ kul boltı. (BK D- 17)
  (Kendisi hata etti (bunun sonucunda) kağanı öldü, halkı cariye (ve) kul oldu.)
- içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda üze olurtum. (KT D- 26)
- içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda [üze olurtum]. (BK D- 21)
  (Karın(ları) aç, sırtları çıplak, perişan (haldeki bir) halk üzerine hükümdar oldum.)
- bodunug igideyin tėyin yırıgaru oguz bodun tapa ilgerü kıtań tatabı bodun tapa bėrigerü tabgaç tapa ulug sü ėki yėgir[mi süledim […] sünüşdüm. (KT D- 28)
- bodunug igideyin tėyin yırıgaru [oguz bo]dun tapa ilgerü kıtań tatabı [bo]dun tapa bėrigerü tabgaç tapa ėki yėgirm[i süledim…] sünüşdüm. (BK D- 23)
  (Halkı besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmi(ne), doğuda Kitan (ve) Tatabı kavmi(ne), güneyde Çin'e doğru büyük (bir) ordu (ile) on iki (kez) sefer ettim, (onlarla) savaştım.)
- Sarıg altu]nın ürüŋ kümüşin kırgaglıg kutayın kinlig işgitisin özlük atın adgırın kara k[işin] kök teyeŋin türküme bodunuma kazganu bėrtim ėti bėrtim. (BK K- 11, 12)
  (Sarı altını, beyaz gümüşü, kenarlı ipeklileri, misk kokulu ipeklileri, has atları, aygırları, kara samurları, boz sincapları Türküm için, halkım için kazandım; düzenledim.)
- türküme bodunuma yėgin anca kazganu bėrtim. (BK G- 10)
  (*Halkım için milletim için daha iyisini öylece kazandım.)*
- bodun boguzı tok erti. (TY I. TAŞ G-1)
  (Halkın karnı toktu.)

- türgėş kagan ança tėmiş beniŋ bodunum anta erür tėmiş. (TY I. TAŞ D- 4)
  (Türgeş kağanı şöyle demiş: "Benim halkım oradadır." demiş.)
- keligme beglerin bodunın ėtip yıgıp azça bodun tezmiş erti ok ok süsin sületdim. (TY II. TAŞ B- 8)
  (Gelen beylerini (ve) halkını düzene sokup bir araya toplayarak, az sayıda halk kaçmıştı, On Ok ordusunu (onlara karşı) sefere çıkarttım.)
- ėl yeme bodun yeme yok erteçi erti. (TY II. TAŞ D- 5)
  (Devlet de millet de yok olacaktı.)
- bilge kaganıŋ bodunı… bardı. (ONGİ-11)
  (Bilge Kağan'ın halkı… gitti.)
- … ın üçün bunça bodun kub[a]rıp yogladı. (KİÇ G- 27)
  (… için bunca halk toplanıp cenaze törenini yaptı.)
- kentü bodunım tėdim. (ŞU D- 2)
  ((Onları) kendi halkım (olarak) kabul ettim.)
- bilgesin üçün öŋre kün togsıkdakı bodun (TES D- 5)
  ((kağanım) bilge olduğu için doğuda güneşin doğduğu yerdeki halkları …)
- öŋre kün togsıkdakı bodun kėsre ay togsıkdakı bodun. (TARYAT B- 3)
  (Doğuda güneşin doğduğu yerdeki halklar, batıda ayın doğduğu yerdeki halklar.)
- kunçuyum a oglanım a bodunum a esizim e. (YEN UYUK TARLAK-1)
  (Eşim, evlatlarım, halkım, ne yazık!)
- bodunum a kinim e kadaşım a adrıldım a bökmedim e. (YEN BEGRE- 5)
  (Halkımdan akrabalarımdan ayrıldım, (onlara) doyamadım.)
- oglumka bodunumka bökmedim (YEN ALTIN KÖL II-5)
  (Evlatlarıma halkıma doyamadım.)
- altı bag bodunum küçlügin üçün arkış ėl[t]dim. (YEN BAY BULUN II-4)
  (Altı birleşik halkımın gücü sayesinde kervan(lar) dolaştırdım.)

Kelimenin bu anlamı ile kullanıldığı diğer cümleler:
[KT-G 2; KT-G 6; KT-D 3; KT-D 6; KT-D 9; KT-D 11; KT-D 21; KT-D 26; KT-D 26, 27; KT-D 27; KT-D 27, 28; KT-D 29; KT-D 29, 30; KT-D 38; KT-K 11; BK-K 1, 2; BK-K 2; BK-K 4, 5; BK-K 4; BK-K 4, 5; BK-K 5; BK-K 8, 9; BK-K 9; BK-K 11; BK-K 12, 13; BK-D 4; BK-D 6, 7; BK-D 6, 7; BK-D 9; BK-D 10; BK-D 21; BK-D 21, 22; BK-D 22; BK-D 23; BK-D 25; BK-D 37; BK-D 38, 39; BK-D 39; BK-G 4; BK-G 12; TY-D 1; TY- II. TAŞ B 7; TY- II. TAŞ D 6; TY- II. TAŞ D 6, 7;

TY- II. TAŞ K 2; ŞU-K 3; ŞU-D 1, 2; ŞU-D 5; ŞU-D 6, 7; ŞU-G 10; TES-K 2; TES-K 4; TARYAT-B 5; TARYAT-B 6) ; TARYAT-B 9; TARYAT-K 3, 4; TARYAT-K 4; TARYAT-K 5; YEN ÇAA HÖL I, 4, 5; YEN ÇAA HÖL III-1; YEN OYA-7; YEN ALTIN KÖL II-3, 4; YEN UYBAT III-3; YEN UYBAT III-7, 8; YEN ALTIN KÖL II- 3; YEN BAY BULUN I-2; YEN KIZIL ÇIRAA I-1, 2; YEN KIZIL ÇIRAA II-4, 5; YEN KÖJEELİG HOVU- 9; YEN KÖJEELİG HOVU- 4; YEN KIZIL ÇIRAA II-4, 5; YEN KÖJEELİG HOVU- 9; YEN BAY ULUN II-1; YEN HERBİS BAARI-3; YEN EL BAJI- 28; YEN YEERBEK I- 5; YEN ŞANÇİ III-4]

b. *(Etnik ad; Türk, Tabgaç vs. ile)* Kavim adı

- bu yėrde olurup tabgaç bodun birle tüzültüm. (KT G- 4, 5)
- [bu] yėrd[e olu]rup [tabgaç bodu]n birle tüzül[tüm]. (BK K- 3)
  (Bu toprak(lar)da yaşayıp Çinliler ile (ilişkileri) düzelttim.)
- tabgaç bodun sabı süçig agısı yımşak ermiş. (KT G- 5; BK K- 4)
  (Çinlilerin sözü tatlı, ipekli kumaşı yumuşak imiş.)
- türk begler bodun bunı ėşidiŋ. (KT G- 10)
  (Türk beyleri (ve) milleti bun(lar)ı işitin!)
- türgėş bodunug uda basdımız. (KT D- 37)
- türgėş bodunug uda] basdım. (BK D- 27)
  (Türgeşleri uykuda bastık.)
- sogdak bodun ėteyin tėyin yėnçü ögüzüg keçe temir kapıgka tegi süledimiz. (KT D-39)
  (Soğdak kavmini örgütlemek için Yėnçü (Seyhun) Irmağı'nı geçip Demirkapı'ya kadar sefer ettik.)
- on ok bodun emgek körti. (KT D- 19; BK D- 16)
  (On ok kavmi eziyet çekti.)
- taŋut bodunug buzdum. (BK D- 24)
  (Tangutları bozguna uğrattım.)
- çik bodunka tutuk bėrtim (ŞU G- 2)
  (Çiklere vali atadım.)

Kelimenin bu anlamı ile kullanıldığı diğer cümleler:
[KT-G 6; KT-G 6, 7; KT-G 8; KT-G 10; KT-G 11; KT-D 1; KT-D 6; KT-D 7; KT-D 10; KT-D 11; KT-D 14; KT-D 16; KT-D 17; KT-D 18; KT-D 19; KT-D 20; KT-D

21; KT-D 22; KT-D 38; KT-D 39; KT-D 40; BK-K 1, 2; KT-D 22, 23; KT-D 25, 26; KT-D 26, 27; KT-D 28; KT-D 35; KT-K 1; KT-K 2; KT-K 3; KT-K 4; KT-K 6; KT-K 6, 7; KT-K 11, 12; KT-K 12; BK-K 5; BK-K 5, 6; BK-K 7; BK-K 8; BK-K 12, 13; BK-K 13, 14; BK-D 1, 2; BK-D 2; BK-D 3; BK-D 6, 7; BK-D 7; BK-D 9; BK-D 10; BK-D 12; BK-D 14; BK-D 14, 15; BK-D 16; BK-D 17; BK-D 17, 18; BK-D 18, 19; BK-D 19; BK-D 20, 21; BK-D 21, 22; BK-D 24; BK-D 25; BK-D 26; BK-D 26, 27; BK-D 28, 29; BK-D 29; BK-D 30, 31; BK-D 33; BK-D 34; BK-D 35; BK-D 36; BK-D 38; BK-D 40; BK-G 7; BK-G 15; TY-B 1; TY-B 2; TY-B 2; TY-B 2, 3; TY-G 2; TY-G 2, 3; TY-G 4, 5; TY-G 10; TY-D 5; TY-K 4; TY-K 6; TY- II. TAŞ B 7, 8; TY- II. TAŞ G 2; TY- II. TAŞ G 2, 3; TY- II. TAŞ D 4; TY- II. TAŞ K 2; TY- II. TAŞ K 3, 4; ONGİ-1, 2; ONGİ-3; KİÇ-B 4; KİÇ-B 6; KİÇ-D 14; KİÇ-D 15; ŞU-K 8; ŞU-K 10; ŞU-D 2; ŞU-D 7; ŞU-G 2; ŞU-B 7, 8; TARYAT-D 7; TARYAT-D 8; TARYAT-K 1; TARYAT-K 2; MBY BÖMBÖGÖR-Yan Yüz; YEN BARIK I-1, 2; YEN KIZIL ÇIRAA II-4, 5; YEN KÖJEELİG HOVU- 9]

c. (*kara bodun*) Avam, sıradan halk

- türk kara kamag bodun ança tėmiş ėllig bodun ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş. (KT D- 8, 9)
- türk kara kamag bodun ança tėmiş ėllig bodun [ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş]. (BK D-8)

  (Türk avam halkı şöyle düşünmüş: Devlet sahibi millet idim, devletim şimdi nerede? Kimin için ülke(ler) fethediyorum, dermiş.)
- anta kėsre kara türgėş bodun yagı bolmış (KT D- 39)

  (Daha sonra avam Türgiş halkı, düşman oldu.)
- kara bodun kaganım kelti tėp ög[...] (BK D- 41)

  (Avam halkı "Kağanım geldi." diyerek se(vindi...))
- kara ėgil bodunug yok kılmadım. (ŞU D- 2)

  (Avam halkı yok etmedim.)
- kara bodun kılınç … (ŞU K- 12)

  (Avam halkın hareketleri…)
- tay bilge tutuk yablakın üçün bir ėki atlıg yablakın üçün kara bodunum öltüŋ yitdiŋ. (ŞU D-5)

  (Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) avam halkım, öldün, mahvoldun.)

- tokuz buyruk [b]ıŋ seŋüt kara bodun turuyın kaŋım kanka ötünti. (TARYAT G- 4)
  (Dokuz komutan, bin general (ve) avam halk(a karşı) ayağa kalkarak babam kağana (şöyle) dilekte bulundular.)
- küç kara bodun tėmiş. (TARYAT G- 5)
  (Güçlü avam halk (şöyle) demiş.)
- kara bodun turuyın kagan atadı. (TARYAT G- 5, 6)
  ((Güç sahibi olan) avam halk ayağa kalkarak kağan atadı.)
- kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e.(YEN UYUK TURAN 6)
  (Hanım Tölböri, avam halkım, ünlü akrabalarım, ne yazık!)
- kara bodunum katıglanıŋ. (YEN ELEGEST I- 7, 8)
  ((Ey) avam halkım, gücünüzü toplayın!)
- kara bodunum a adrıltım yıta. (YEN ELEGEST I-12)
  (Avam halkım(dan) ayrıldım, ne acı!)
- kara bodunum a yıta esizim e. (YEN ÇAA HÖL VII-2)
  (Avam halkım, ne acı, ne yazık!)
- kara bodun <…>m öz oglum bökmedim. (YEN UYBAT III- 6)
  (*Avam halk(ıma) <…> kendi evlatlarıma doymadım.)*

28. Buŋ

"Sıkıntı, keder, dert" temel anlamlarına sahip olan kelime, Yenisey Yazıtları'nda acı ve kederin ifadesi olarak "vah; ne acı; ne sıkıntı" anlamlarını karşılamaktadır. Temel anlamıyla kullanıldığı cümlelerde isim görevini üstlenirken söz konusu olan ikinci anlamı ünlem edatı görevindedir.

a. Sıkıntı, dert
- türk kagan ötüken yış olursar ėlte buŋ yok (KT G- 3)
- türk [kag]an ötüken [y]ış olursar [ėl]te [buŋ] yok. (BK K- 2)
  (Türk kağanı, Ötüken Dağları'na yerleşir (ve oradan hükmeder) ise ülkede sıkıntı olmaz.)
- ötüken yėr olurup arkış tėrkiş ısar neŋ buŋug yok. (KT G- 8)
- ötüken yėr o[lu]rup [arkış] tėrkiş ısar neŋ bu[ŋug yo]k. (BK K- 6)
  (Ötüken toprak(larına) yerleşip kervan(lar) gönderirsen hiç sıkıntın olmaz.)
- neŋ yėrdeki kaganlıg bodunka bintegi bar erser ne buŋı bar erteçi ermiş. (TY II. TAŞ D- 6, 7)

(Herhangi bir yerdeki kağan sahibi olan millette benim gibisi var olsa (o halkın) ne sıkıntısı olacakmış?!)

- teŋri kanım igittükin buŋum yok. (MBY DEL UUL-1)
  (Kutlu hanım (bizi) besleyip doyurduğu (için) sıkıntım(ız) yok.)
- buŋusuz ulga[t]tım buŋ bu ermiş. (YEN BARIK III-2)
  (Sıkıntısızca büyüdüm (ama) sıkıntı (meğer) bu imiş.)
- buŋ baŋa bunt<a> ermiş öldüm yıta esizim e yalıkayın a (YEN ELEGEST I-10)
  (Dert bana bu zamanda erişmiş .Öldüm, ne acı, ne yazık! Tek başıma kalayım (artık)!)
- tört adaklıg yılkım sekiz adaklıg barımım buŋum yok erdim. (YEN ELEGEST I- 11)
  (Dört ayaklı hayvanlarım, sekiz direkli çadırım/mülküm (pek çoktu), (hiçbir) sıkıntım yoktu.)
- yėti urı ogluŋuzka bökmedök kaŋıçım alp <u>kuşça buŋı tüşürmek ertiŋiz (YEN ABAKAN-6)
  (Yedi erkek çocuğunuza doymadınız, babacığım! (Üzerimize) büyük keder bıraktınız.)
- bilmedim buŋum bu ermiş. (YEN SARGAL AKSI- 3)
  (Fark etmedim, (meğer) sıkıntım bu imiş.)
- buŋ meŋgü erür. (YEN ADRİANOV KL.-1)
  (Sıkıntı ebedîdir.)
- buŋum yok. (YEN TELE-4)
  (Sıkıntım (derdim) yok.)

b. Vah, ne yazık ki; ne sıkıntı, ne keder

- bėş yėgirmi yaşda alınmışım kunçuyum a buŋ a adırıltım. (YEN BEGRE-1)
  (On beş yaşımda evlendiğim zevcem, ne sıkıntı (ki senden) ayrıldım.)
- yėrim e yıta subum a adrıldım a buŋ a esizim e yıta. (YEN BEGRE-4)
  (Vatanım(dan ayrıldım) ne acı! Suyum(dan) ayrıldım, ne sıkıntı! Ne yazık, ne acı!)
- buŋ a çigşin? ben beŋüm ermiş. (YEN ÇAA HÖL I-5)
  (Ne sıkıntı! Ben çigşiyim. (Bu) ebedî taşım imiş.)
- buŋ a ėşim kadaşım yıta. (YEN ÇAA HÖL VI-4)
  (Ne sıkıntı! Eşim (dostum), akrabalarım, ne acı!)
- buŋda oglanım yıta. (YEN ÇAA HÖL VI-5)
  (Ne sıkıntı! Çocuklarım, ne acı!)
- kunçuyum kadaşım adrıltım buŋ a yagıka kirdim. (YEN OZNAÇENNAYA I- 1)

(Eşimden, akrabalarımdan ayrıldım. Ne sıkıntı! Düşmana saldırdım.)

- adrıltım seçlintim yıta buŋ a. (YEN KIZIL ÇIRA I-2)
  ((Sizlerden) ayrıldım, ne yazık, ne sıkıntı!)
- <…>ı/i esizim e buŋum a kuyda kunçuyum a bökişmedim. (YEN HERBİS BAARI-2)
  (… *ne yazık, ne sıkıntı! Obada eşime doyamadım.)*
- [ö]gümke b<ök>medim bung a. (YEN HERBİS BAARI- 9)
  (Anneme doymadım, ne sıkıntı!)
- buŋ a adrıldıŋız açıg a. (YEN UYBAT VI- 2)
  (*Ne sıkıntı! Ayrıldınız, ne acı!)*
- kuyda kunçuyum a bökmedim yıta buŋ a özde oglumka bökmedim yıta buŋ a. (YEN YEERBEK I- 2)
  (Obada eşime doymadım, ne acı, ne sıkıntı! Vadide oğluma doymadım, ne acı, ne sıkıntı!)

29. Buŋsuz

buŋ ismine *+sIz* yoksunluk bildiren isimden isim yapma ekinin eklenmesiyle oluşan "buŋsuz", bağlam içinde temel anlamına bağlı kalarak yan anlamlar kazanmıştır. Esas olarak "sıkıntısız, kaygısız" anlamlarında kullanılan kelime, yazıtlarda mecazi olarak "sıkıntı çekmeden; esirgemeden; bolca, çok miktarda; fazlasıyla" anlamlarında da kullanılmaktadır.

a. Sıkıntısız, kaygısız

- … buŋsuz kıltım. (BK K- 12)
  ((Onları) sıkıntısız hale getirdim.)
- türk [bodun] [özüŋ] edgü körteçi sen ebiŋe kirteçi sen buŋsuz boltaçı sen. (BK K- 13, 14)
  (Türk kavmi, (sen kendin) iyilik göreceksin, çadırına gireceksin, kaygısız olacaksın.)
- otuz artukı bir yaşıma karluk bodun buŋsuz [er]ür barur erkli yagı boltı. (BK D- 28, 29)
  (Otuz bir yaşımda Karluklar sıkıntısız, kalkınmış ve müreffeh oldukları halde düşman oldu.)

- ol yėrke ben bilge tuńukuk tegürtük üçün sarıg altun ürüŋ kümüş kız koduz egri tebi agı buŋsuz kelürti. (TY II. TAŞ G-3, 4)[489]
  (Ben Bilge Tunyukuk o yerlere ulaştırdığım için sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, hörgüçlü deve (ve) hazineyi sıkıntı çekmeden getirdiler.)
- buŋusuz erde ben erdim. (YEN BARIK II-3)
  (Dertsiz tasasız bir insan idim.)
- buŋusuz ulga[t]tım buŋ bu ermiş. (YEN BARIK III-2)
  (Sıkıntısızca büyüdüm (ama) sıkıntı (meğer) bu imiş.)

b. Çok sayıda, çok miktarda, bolca

- altun kümüş işgiti kutay buŋsuz ança bėrür. (KT G-5; BK K- 3, 4)[490]
  (Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi bolca öylece veriyor.)
- yėrdeki tamkalıg yılkı buŋs[uz erti]. (YEN OÇURI-6)
  (Ülkedeki damgalı at sürüleri(nin) sayısı çoktu.)
- bakırı buŋsuz erti kara saçın teg. (YEN OÇURI-7)
  (Bakır (parası) çoktu; kara saçın gibi.)

30. Eb

Temel anlamı Clauson'un belirttiği gibi "oturma yeri"[491] olan "*eb*" kelimesi, dil dışı sebeplere bağlı olarak çok anlamlı duruma gelmiştir. Söz konusu anlamlar, eski Türk boylarının hayat tarzı ile doğrudan ilişkidir. Nitekim kelime, göçebe yaşamı simgeleyen "çadır; yurt" unsurlarının yanı sıra "ev, konut, sabit mülk" anlamlarına da gelmektedir. Kelimenin "çadır; ev" anlamlarının tespitini kolaylaştıran unsurlar, *bark* ve *barım* kelimeleri ile oluşturduğu ikilemelerdir: *eb barım, eb bark.* Kelime aynı zamanda ad

[489] "sarı altını, beyaz gümüşü, kızları, kadınları, hörgüçlü deveyi, hazineyi eksiksiz getirdi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 93.); "sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, eğri deve, mal zahmetsizce getirdi." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 78, 79.); "sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları kadınları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasiyle (önümüze) getirdiler." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 82, 83.); "O topraklara ben Bilge Tunyukuk ulaştırdığım için (bu sayede) çil çil altınları, ap-ak gümüşleri, kızları, dulları, hörgüçlü develeri, ipeklileri gereğinden fazlasıyla getirdiler." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s.176.); "sarı altın, beyaz gümüş, kızlar ve karılar, tek hörgüçlü develer, ipeklileri sıkıntısızca getirdiler." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 116, 117.); "sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları kadınları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasıyla getirdiler." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 620, 621.)

[490] "Altını, gümüşü, ipeği ve kumaşı bolca veren Tabgaç halkının sözü tatlı, malı yumuşak imiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "…sıkıntısız öylece veriyor." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4, 5); : "…güçlük çıkarmaksızın öylece (bize) veriyorlar." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 20, 21.); "(Çinliler) altını, gümüşü, ipeği, ipeklileri, sıkıntısız öylelikle verirler." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 90.); "… sıkıntısızca verirler." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 48.); "…sorun çıkarmadan öylece veriyor." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s.500, 501.)

[491] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 3, 4.

aktarması yoluyla "ordugâh, karargâh; yurt, memleket" anlamlarında da kullanılmaktadır.

a. (*bark / barım* ile) Ev, mülk; çadır, yurt

- ebin barımın [kalı]sız kop kelürti. (KT K- 1)
  (Evini mal(lar)ını eksiksiz (olarak) hep getirdi.)
- türk [bodun][…]edgü körteçi sen ebiŋe kirteçi sen buŋsuz boltaçı sen. (BK K- 13,14)
  (Türk kavmi, (sen) iyilik göreceksin, çadırına (evine) gireceksin, kaygısız olacaksın.)
- sıŋar süsi ebig barkıg yolıgalı bardı sıŋar süsi süŋüşgeli kelti. (BK D- 32)
  (Ordunun bir kanadı evi(mizi) barkı(mızı) yağmalamaya gitti; ordunun (bir diğer) kanadı (da) savaşmak için geldi.)
- ebin barkın buzdum. (BK D- 34)
  (Evini barkını yıktım.)
- seleŋe kodı yorıpan kargan kısılta ebin barkın anta buzdum. (BK D- 37)
  (Selenge (Nehri'nden) aşağı yürüyüp Karagan Geçidi'nde evini barkını orada yıktım.)
- ebin barkın yılkısın urmadım kıyın aydım. (ŞU D- 2)[492]
  ((Onların) evlerine barklarına, at sürülerine dokunmadım; (onları) cezalandırdım.)
- katıg taşıg ebig barkıg [yarattımız]. (MBY 2. OLON NUR- 2)
  (Sert taşı, evi barkı inşa ettik.)
- ebke tegdüküm uruş kılıp tegip inime ogluma ança ötledim. (ONGİ-10, 11)[493]
  (Savaşıp eve döndüğüm zaman kardeş(ler)ime, evlat(lar)ıma şöyle öğüt verdim.)
- basmıl yagıdıp ebimerü bardı. (ŞU G-4)[494]
  (Basmıl(lar) düşmanlık edip evime doğru hücum etti.)
- anta ötrü türgėş karlukug tabarın alıp ebin yulıp barmış ebime tüş[düm]. (ŞU G-5)

[492] "Malını mülkünü, sürüsünü yağmalamadım. Onlara ceza verdim." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 122.); "ebin barkın yılkısın [y]ulımadım kıyın aydım; Evini, barkını (ve) at sürülerini yağmalamadım. Cezalarını söyledim (tebliğ ettim)." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 55.)

[493] "eve dönerken savaştım. [eve] ulaşıp kardeş[ler]ime, oğluma (oğullarıma) öğüt verdim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 219, 220.); "Karargaha ulaştım (diye) (?) savaşıp ayrılmayalım diye, kağandan ayrılmak olmaz diye hücum ettim." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 193.); "Karargâha saldırdığım, savaşıp saldırıp kardeşime, oğluma şöyle öğüt verdim." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 125.)

[494] "Basmıl(lar) düşman olup evimin üstüne gittiler." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 299, 300.); "Basmıllar düşmanlık edip evime doğru geldi." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 248.); "Basmıllar düşman olup karargahıma doğru yöneldiler." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 123.); "Basmıl(lar)ı düşman edip karargâhıma (doğru) vardı(lar)" (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 60.)

(Bundan dolayı Türgişler Karlukların mallarını (ganimet olarak) alıp evlerini yağmalayıp gitmiş(ler). Evime döndüm.)

- anta olurup ebiŋe ıt[d]ım. (ŞU B-3)
  (Orada oturup evine gönderdim.)
- [ebi]me ėkinti ay altı yaŋıka tüşdüm. (ŞU B-4)
  (Evime ikinci ayın altıncı günü döndüm.)
- er erdemim ebim okuz. (YEN UYUK ARJAN-3)
  (Erkeklik erdemim, evim, ah, bela!)
- eb ör[t]ti (ABY TEKE-TURU)
  (Ev inşa etti.)
- seŋir kaya ebi (ABY BİÇİKTU BOOM I)
  ((Bu) dağ çıkıntısı, (onun) evi(dir.)
- kenç a eb ėtdim (ABY KALBAK TAŞ XVIII)
  (Ben Kenç, ev yaptım /inşa ettim.)
- ebiŋde bėş ertiŋ a bėş/baş öŋ a eb onsuz kaldı. (ABY KURGAK I)
  (Evinde beş (kişi) idin. Ev beş kişiyle sensiz kaldı.)
- Ebiŋerü barmış: üçünç kunçuyı urılanmış. Beglik yaragay tėr. Meŋilig beg ermiş. Ança biliŋler: ańıg edgü ol. (IB-5)
  (Evine doğru gitmiş: Üçüncü (kez) karısı (bir) oğlan çocuğu doğurmuş. (Bu çocuğa) beylik yaraşır (diye düşünmüş), der. (Bu bey) mutlu (bir) beymiş. Öylece biliniz: (bu fal) çok iyidir.)
- Altun başlıg yılan men. Altun kurugsakımin kılıçın kesipen özümin yul inintin, başımın yul ebintin tėr. Ança biliŋler: yablak ol. (IB-8)
  (Altın başlı yılanım. Altın midemi kılıç ile keserek nefsimi ininden; başımı evinden kopar, der. Öylece biliniz: (bu fal) kötüdür.)
- Ulug eb örtenmiş. Katıŋa tegi kalmaduk, bükiŋe tegi kodmaduk tėr. Ança bilingler: yablak ol. (IB-9)
  (Büyük (bir) ev yanmış. Katına, köşesine kadar (yanmayan yeri) kalmamış. Öylece biliniz: (bu fal) kötüdür.)
- Alp er oglı süke barmış. Sü yėrinte erklig sabçı törütmiş tėr. Ebiŋerü kelser özi atanmış, ögrünçülüg, atı yėtiglig kelir tėr. Ança biliŋler: ańıg edgü ol. (IB-55)

(Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş. Savaş alanında güçlü bir sözcü çıkarmış, der. Evine doğru gelirken kendisi şöhret kazanmış, sevinçli (bir şekilde) ve atı (da) idmanlı[495] *olarak geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.)*

b. Karargâh, ordugâh, kamp yeri

- kül tėgin ebig başlayu akıt[t]ımız. (KT K- 8)[496]
  (Karargâhın komutasını Kül Tegin'e verip (orduyu) yürüttük.)
- ikin sü ebde erti. (BK D- 32)
  (İkinci ordu karargâhta idi.)
- ol sabıg ėşidip kaganım ben ebgerü tüşeyin tėdi . (TY I. TAŞ K- 6)
  (O istihbaratı işitince kağanım, "Ben karargâha gideyim." dedi.)
- ebimin ersegünte yula költe kotdum. (ŞU G-6)[497]
  (*Karargâhımı (karargâh konutunu) Ersegün'de Yula Gölü (yakınlarında) bıraktım.)*
- ebi on kün öŋre ürküp barmış. (ŞU G-7)
  (Karargâhı (karargâhtakiler) on gün önceden korkup kaçmış(lar).)

c. Yurt, memleket (yaşanılan bölge, toprak)

- azın erig yana ebiŋe süŋüş kigürti. (KİÇ D-20)[498]
  (Az sayıdaki asker ile yine yurduna savaş getirdi.)
- erkim[n]i elig adaşım adırıp öz ebime / eviŋe tezitdi. (ABY MENDUR SOKKON I/2)[499]

---

[495] "yėtiglig" kelimesini Tekin "*yetkin, idmanlı*" (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 33); Yıldırım "yedekte, yedekli olarak" (bk. Fikret Yıldırım, **Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 46) anlamlandırmaktadır.

[496] "ilk önce Köl teginin evini [ev halkını] (yola) çıkardık." (bk. Árpád Berta, **a.g.e.**, s.201.); "Köl Tegin'i karargahın başında bıraktık." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 38, 39.); "Kül Tėgin'i karargahın başında durması için gönderdik." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 100.); "Köl Tigin'i karargahın başında durması için gönderdik." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 67.); "Karargahın komutasını Köl Tegin'e verip (biz orduyu) akıttık (yürüttük)" (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 536, 537.)

[497] "Bu cümleyi Moriyasu ve Aydın, "Karargâhımı Ersegün'deki Yula Göl'de kurdum/kurdurdum."; Mert, "Ersegün'deki Yula Gölü'nün yanında otağımı kurdum."; Ölmez, "Karargâhımı Ersegün'de Yula Gölü'nde kurdum." biçiminde açıklar. Ancak *kot-* fiilinin Türk dilinin tarihi ve çağdaş alanlarında "(yapı) kurmak/ kurdurmak" anlamı belirlenememektedir. Bu nedenle bu cümleyi, Clauson ve Berta gibi "Karargâhımı (karargâh konutunu) Ersegün'de Yula Gölü (yakınlarında) bıraktım." olarak açıklıyoruz." (bk. Hatice Şirin, **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016, s. 131.)

[498] "Az sayıdaki askerle yine yurduna savaş getirdi." (bk. Osman Mert, **Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi**, Erzurum, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, 2015, s. 78.); "Azıcık askerle yine karargahlarına ordusuna daldı." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 203.); "Yine karargâhına savaş getirdi." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 138.)

(Elli yoldaşım gücümü (benden) ayırdı (ve) beni kendi yurduma / yurduna kaçmaya mecbur etti.)

31. Edgü

Temel olarak "iyi" anlamına gelen "edgü" kelimesini Clauson, "(insanlar için) manevî olarak iyi; (nesneler için) kalite olarak iyi, yararlı; (kader vs. için) iyi" olarak tanımlamaktadır.[500] Buradan hareketle, kelimenin yeni anlamları bünyesine katmasında bağlam önemli bir rol oynamaktadır.

a. İyi; güzel

- küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ėrmiş barmış edgü ėliŋe kentü yaŋıltıg, yablak kigürtüg. (KT D-23)
- küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ėrmiş bar[mış edgü] ėliŋe kentü yaŋıltıg, yablak kigürtüg. (BK D- 19)
  (İtaatsizliğin yüzünden (seni) beslemiş olan bilge kağanına, kalkınmış ve müreffeh, iyi (durumdaki) ülkene (karşı sen) kendin hata ettin (ve) kötülük getirdin.)
- yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tėyin yayın süledim. (BK D- 39)
  (Elçisi, iyi haberi (ve) istek(ler)i gelmiyor, diyerek yazın ordu sevk ettim.)
- antlıg adaşım a antsızda edgü ėşim e adrıldım a. (YEN BEGRE- 8)
  (Yemin ile bağlı olduğum yoldaşlarım (ve) yemin ile bağlı olmadığım iyi (niyetli) eşim(den) dostum(dan) ayrıldım.)
- teŋri ėlimke edgü kadaşım<ka> adrıldım. (YEN ÇAA HÖL I- 3)
  (Kutlu yurdumdan (ve) iyi arkadaşımdan ayrıldım.)
- [alt]mış er adaşıŋız elig er edgü ėşiŋiz özüŋin alpıŋız ı/i<…> (YEN OÇURI-10)
  (Altmış er yoldaşınız, elli (tane) iyi asker dostunuz, kendiniz, yiğitleriniz…)
- bodunum edgü taşıŋ… (YEN BAY BULUN I- 2)
  (Halkım iyi taşın…)
- kadaşım erin eŋleyü yogladıŋ<ız> edgü iş kem ügüz beŋü yėrlendim. (YEN BAY BULUN I-5)
  (Akraba(lar)ım askerleri ile avlanıp, cenaze töreni yaptınız, iyi (durumdaki) İş Kem Irmağı'nın (kıyısına) ebedî (olarak) yerleştim.)

---

[499] "50 kişilik refakatçi / yoldaş gücümü (benden) ayırdı (ve) beni evime / evine kaçmaya mecbur etti." (bk. İgor Kormuşin, Emine Mozioğlu, Risbek Alimov, Fikret Yıldırım, **a.g.e.**, s. 295.)
[500] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 51.

- edgü begim e. (YEN PODKUNİNSKAYA-2)
  (İyi beyim)
- Ança bilingler: edgü ol. (IB-1, 2, 3, 4, 5, 7, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 38, 40, 41, 42, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66)
  (Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)
- Edgü söz sab ėlti kelir tėr. (IB-7)
  (İyi haberler getirerek geliyor, der.)
- Sarıg atlıg sabçı, yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab ėlti kelir tėr. (IB-11)
  (Sarı atlı haberci, yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.)
- Ança bilinler: bu ırk başınta az emgeki bar; kin yana edgü bolur. (IB- 57)
  (Öylece biliniz: Bu fal(ın) başında (başlangıcında) biraz acı var; (ama) sonra yine iyi olur.)

b. Çok

- edgü bilge kişig edgü alp kişig yorıtmaz ermiş. (KT G-6)
- edgü [bil]ge kişig edgü alp kişig yor[ıtmaz] ermiş. (BK K-4)
  (Çok bilgili kişileri (ve) çok cesur kişileri ilerletmezlermiş.)[501]

c. Kaliteli, sağlam

- ırak erser yablak agı bėrür, yaguk erser edgü agı bėrür tėp ança boşgurur ermiş. (KT G- 7, BK K-5)[502]
  ((Çinliler, bir halk) uzakta ise kötü mal verir; yakında ise kaliteli mal verir diye akıl verirlermiş.)

d. Saf kan, soylu

- edgü özlük atın kara kişin kök teyeŋin sansız kelürüp kop kot[t]ı. (BK-G 12)

[501]Ercilasun, "iyi" anlamının bağlama uymadığını ve zarf görevinde kullanılarak "çok bilgili/çok cesur" şeklinde anlamlandırılması gerektiğini dile getirmektedir. (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 634.)

[502] "Uzakta ise değersiz mal verir, eğer (sana) yakınsa iyi mal verir." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s.190.); "Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4, 5.); "(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 22, 23.); "Uzakta isen Çinliler ipeklinin kötüsünü verirler, yakındaysan ipeklinin iyisini verirler, diye öğretirlermiş." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 91.); "Uzakta isen kötü ipekli verir, yakında isen iyi ipekli verir." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 49.); "Uzakta olanlara kötü mal veriyorlar, yakında olanlara iyi mal veriyorlar." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

(Soylu binek atlarını, kara samurlarını (ve) boz sincaplarını sayısız (miktarda) getirip hepsini bıraktılar.)

e. Kazanç, kâr

- barduk yėrde edgüg ol erinç. (KT D- 24; BK D- 20)
  (Gittiğiniz yerde kazancınız şudur şüphesiz)

f. İyilik

- türk [bodun] […] edgü körteçi sen ebiŋe kirteçi sen buŋsuz boltaçı sen. (BK K- 13, 14)
  (Türk kavmi, (sen) iyilik göreceksin, çadırına gireceksin, kaygısız olacaksın.)
- kagan ėlinte karıp edgü beŋi körti. (KİÇ B-3) [503]
  (Kağan'ın devletinde yaşlanıp iyilik ve saygı gördü.)

32. Egin

"Egin", insandan doğaya deyim aktarmaları yoluyla çok anlamlı duruma gelen kelimeler arasındadır. Fiziksel anlamda dik duruşun bir parçası olan omuzlar, benzetme aracılığıyla IB-18'de "çadırın tepesi, çatı" anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

a. Omuz

- körtl<e> kan al<p> uruŋu altunlıg kėş egnin yü<d>tüm bėlde ban<t>ım. (YEN ELEGEST-I 5)
  ((Ben) Körtle Han Alp Urungu'yum. Altın işlemeli okluğumu omzuma attım, belime bağladım.)

b. Çadırın tepesi, çatı

- Kerekü içi ne teg ol? Tügünüki ne teg ol? Közünüki ne teg? Küreglüg ol. Egni ne teg? Edgü ol. Bagışı ne teg? Bar ol tėr. Ança bilingler: anyıg edgü ol. (IB-18)

[503] "He grew old in the realm of Qapgan Xagan and enjoyed good hapiness." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 51); "kağanın devletinde yaşlanıp iyilik/saygı gördü." (bk. Osman Mert, **a.g.e.,** s. 56.); "Kapgan Kağan elinde (imparatorluğunda) yaşlanıp (çok) mutlu oldu." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 31.); "Kapgan Kağan döneminde hayat sürüp mutlu bir devir geçirdi." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 201.); "Kağanın ülkesinde yaşlanıp iyilik (ve) mutluluk gördü." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 134.)

(Çadırın içi nasıldır? Bacası nasıldır? Penceresi nasıldır? Güzeldir. Çatısı nasıldır? İyidir. İpleri nasıl? Vardır, der. Öylece biliniz: (bu fal) çok iyidir.)

33. Er

Clauson, kelimenin başlangıçta yalnızca "kişi" anlamında kullanıldığını ancak sonraları "erkek; savaşçı erkek; koca" anlamlarını kazandığını belirtmektedir [504] Yazıtlarda somut olarak "erkek, adam; asker, savaşçı" anlamları tespit edilen "er" kelimesi, aynı zamanda "kahramanlık, erdem, yetişkinlik" gibi soyut kavramlar için de kullanılmıştır. Söz konusu soyut anlamlar, somutlaştırmanın bir neticesidir. Bununla birlikte kelimenin "at" ile oluşturduğu "er at" ikileme yapısı, kelimeye "yetişkinlik; erkeklik unvanı" anlamlarını da kazandırmıştır.

a. Erkek; adam

- yüz er kadaşım uyarın üçün yüz erin elig öküzün tikdi. (YEN ELEGEST I- 2)
  (Yüz erkek akrabam muktedir oldukları için yüz kişi (ve) elli öküzün yardımı ile (bu ebedî taşı) dikti(ler).)
- on ay ilt[t]i ögüm oglan togdum erin ulgat[t]ım. (YEN ALTIN KÖL II- 5)
  (On ay (beni) annem taşıdı, oğlan olarak doğdum, erkek olarak büyüdüm.)
- kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e èçiçim er ögler oglan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim. (YEN UYUK TURAN 6)
  (Hanım Tölböri, avam halkım, ünlü akrabalarım, ne yazık! Ağabeyciğim, annelerim, erkek çocuklarım, erkek güveylerim, kızlarım (ve) gelinlerim, (hepsine) doymadım.)
- [yı]ta esiz er èki oglın birle ölti. (YEN UYBAT II- 5)
  (Ne acı! Zavallı adam, iki çocuğuyla birlikte öldü.)
- Beg er yuntıŋaru barmiş: Ak bisi kulunlamış. (IB- 5)
  (Bir bey atlarına doğru gitmiş: Ak kısrağı yavrulamış.)
- Er terkleyü kelir. (IB- 7)
  ((Bir) adam koşarak geliyor.)
- Er abka barmış. (IB- 12)
  (*(Bir) adam ava gitmiş.)*
- Bay er koń ürküpen barmış. (IB- 27)
  (Zengin (bir) adamın koyunu ürküp kaçmış.)

[504] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 192.

- Oyma er oglanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış. (IB- 29)
  (Bir sakatatçı, çocuklarını ve karısını rehin olarak ortaya koyup (hayvanların) iç organlarını çıkarmaya gitmiş.)
- Çıgań er oglı kazgança barmış. (IB- 30)
  (Yoksul (bir) adamın oğlu (para) kazanmaya gitmiş.)
- Er süke barmiş. Yolta atı armış. Er kugu kuşka sokuşmış. (IB- 35)
  (*(Bir) adam savaşa gitmiş. Yolda atı yorulmuş. Adam (bir) kuğu kuşuna rastlamış.)*
- Er ümeleyü barmış. (IB- 47)
  (Bir adam misafirliğe gitmiş.)
- Er busuşlug, teŋri bulıtlıg boltı. (IB- 52)
  (Adam kaygılı, gök bulutlu oldu.)
- Alp er oglı süke barmış. (IB- 55)
  (Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş.)

b. Erlik, erdem; kahramanlık
- oglanım erde marımınça bol. (SÜCİ-9)
  (Evlatlarım! Kahramanlıkta hocalarınız gibi ol(un).)

c. Asker, er; savaşçı erkek
- kaŋım kagan yėti yėgirmi erin taşıkmış. (KT D-11; BK D- 10)
  (Babam kağan on yedi askerle baş kaldırmış.)
- taşra yorıyur tėyin kü ėşidip balıkdakı tagıkmış tagdakı ėnmiş tėrilip yėtmiş er bolmış. (KT D- 11, 12)
- taşra] yor[ıyur tėyin kü ėşidip ba]l[ık]d[akı tagıkmış tagdakı] ėnmiş tėrilip yėtmiş er bolmış. (BK D- 10, 11)
  (Baş kaldırıyor diye haber işitince şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş. Toplanıp yetmiş asker olmuş.)
- yėti yüz er bolup ėlsiremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bodunug türk törüsin ıçgınmış bodunug ėçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (KT D- 13)
- yėti yüz er bolup ėl[siremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bod]unug türk törüsin [ıçgınmış] bodunug ėçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (BK D- 11, 12)

(Yedi yüz asker olduğu zaman devletsizleşmiş, kağansızlaşmış halkı, cariye (ve) kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış olan halkı atalarımın yasalarına göre örgütlemiş (ve) eğitmiş.)

- kamagı yėti yüz er bolmış. (KT D 12-13; BK D- 11)
  (Tamamı yedi yüz asker olmuş.)
- ulug ėrkin azkıńa erin tezip bardı. (KT D-34)
  (Ulug Erkin azıcık asker ile kaçıp gitti.)
- bir erig okun urtı ėki erig udu aşuru sançdı. (KT D-36)
  (Bir askeri ok ile vurdu, iki askeri takip edip mızrakladı.)
- alp erin balbal kışdı. (ONGİ- 3)
  (Kahraman askerini balbal (olarak) diktiler.)
- özlükin binip op[layu te]gip üç erig sançdı. (KİÇ D- 15)
  (Beylik atına binip boğa gibi saldırarak üç askeri mızrakladı.)
- karluk [tapa] er ıdmış. (ŞU G- 3, 4)
  (Karluk(lara doğru) asker göndermiş.)
- sünŋüşde tutup on er ıtdım (ŞU D- 4)
  (Savaşta on askeri tutarak gönderdim.)
- sekizinç ay bir yaŋıka sü yorıyın tėdim tug taşıkır erkli yelme eri kelti. (ŞU D-5-6)
  (Sekizinci ayın birinci günü "Ordu sevk edeyim" dedim. (Tam ordumun) sancağı çıkarılırken keşif birliğinin askeri geldi.)
- isi yėr tapa az er ıtdım (ŞU D- 11)
  (Müttefiklerin (bulunduğu) yere doğru az (sayıda) asker gönderdim.)
- yelmesin ėş yėriŋerü ıdmış yelmesin meniŋ er anta basmış tıl tutmış. (ŞU D- 12)
  (Keşif birliğini, müttefiklerin (bulunduğu) yere (görev için) göndermiş. Keşif birliğine, benim askerim orada baskın yapmış, muhbirleri ele geçirmiş.)
- kulum alp üçün bir erig ok birle sün<t>üm. (YEN KIZIL ÇIRAA I- 4)
  (Kulum Alp için bir askeri ok ile mızrakladım.)
- kadır yagıda otuz er ö[lürtüm] (YEN OYA 6)
  (Şiddetli savaşta otuz asker öldürdüm.)
- yüz er kadaşım esizim e biŋ er bodunum a esizim.(YEN BAY BULUN I- 2)
  (Yüz erkek akrabam, ne yazık! Bin asker(im), halkım, ne yazık!)
- kümülüg er üküş boltı. (YEN KÖJEELİG HOVU 9)
  (Kümülüg asker(i) çoğaldı.)
- er beŋüsi yagıda (ABY KALBAK TAŞ XII)

((Bir) askerin ölümsüzlüğü savaşta(dır).)

- er ėşim ėl kişim erligün unaş. (ABY KURAY I)
  (Askerler, yoldaşlarım, ülkemin insanları, bu insanlarla anlaşın.)

  Kelimenin bu anlamı ile kullanıldığı diğer cümleler:
  [KT D-39, 40; KT D-40; KT K-2; KT K-1; KT K-5; KT K-6; KT K-7; KT K-8; BK D- 37; BK G- 7; TY I. TAŞ D- 6; TY I. TAŞ K- 1, 2; TY II. TAŞ B- 7; KİÇ D- 20; ŞU D- 6; ŞU D- 10; ŞU D- 12; ŞU G- 1; ŞU G- 2; ŞU G- 3; MBY 1. DEL UUL 2; YEN ELEGEST I-8; YEN OZNAÇENNAYA I- 4; YEN OÇURI 9; YEN OÇURI 10; YEN BAY BULUN I-3; YEN KÖJEELİG HOVU 7; YEN ABAKAN 2, 3; YEN BAY BULUN II-2, 3; YEN ALTIN KÖL I- 6; YEN HEMÇİK BOM II-1, 2; YEN TUVA D- 4; YEN UYBAT VI- 2; YEN UYUK OORZAK I-2; YEN UYUK OORZAK I-1; YEN OYA 8; YEN UYBAT III- 11, 12; YEN EL BAJI 27; YEN KIZIL ÇIRAA II-2; YEN BAY BULUN I- 5; ABY BİÇİKTU BOOM VIII]

d. *(er at ikilemesi)* Yetişkinlik/erlik unvanı; yetişkinlik adı, erkeklik adı

- umay teg ögüm katun kutıŋa inim kül tėgin er at bultı. (KT D- 31)
  (Umay gibi annem hatunun talihi sayesinde kardeşim Kül Tigin erlik unvanı(nı) elde etti.) [505]
- Er atım ben <…> (YEN UYUK OORZAK II-3)
  (erkeklik adım <…>)
- er <atım> teŋ tükemiş (YEN AYNA II)
  (Erkeklik adım Teŋ Tükemiş('tir).)
- beg saŋun er atım. (YEN DEMİR SUG- 1,2)
  (Bey Sangun erkeklik adım(dır).)
  Kelimenin bu anlamı ile kullanıldığı diğer cümleler:
  [YEN HERBİS BAARI 3; YEN KARA BURUN II- 3; YEN TUVA B- 4, 5; YEN ALAŞ II; YEN BAY BULUN I- 8; YEN HEMÇİK ÇIRGAKI 2; YEN AK YÜS I – 4, 5; YEN OÇURI 13; YEN ÇAA HÖL III- 3; YEN UYUK ARJAN 5; ABY KALBAKTAŞ XIII A 39; ABY ADIR KAYA A 19; ABY KURGAK II; ABY KIZIL-KABAK I; ABY TALDU-AYRI; ABY MENDUR SOKKON I/2; KRG TALAS I-1; KRG TALAS II- 2, 4; KRG TALAS 11-1; KRG KOY SARI-1; KRG

[505] Berta "*er at bul-"* ifadesini "*büyümek*" olarak yorumlamaktadır. (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 196)

KOÇKOR I; KRG KOÇKOR II; KRG KOÇKOR III; KRG KOÇKOR IV-2; KRG KOÇKOR V; KRG KOÇKOR VII; KRG KOÇKOR XI; KRG KOÇKOR XVI; KRG KOÇKOR XVII; KRG KOÇKOR XX; KRG KOÇKOR XXI; KRG KOÇKOR XXII; KRG KOÇKOR XXIII; KRG KOÇKOR XXIV]

34. Ėçi

Akrabalık adları arasında yer alan "ėçi" kelimesi için Clauson şu açıklamaları yapmaktadır:

" 'birinin babasından daha küçük ve kendisinden daha büyük yakın bir erkek akraba' anlamına geliyor, yani hem '(küçük) amca' hem de 'ağabey'."[506]

a. Ağabey

- anta kėsre inisi ėçisin teg kılınmaduk erinç oglı kaŋın teg kılınmaduk erinç. (KT D-5)
- anta [kėsre inisi ėçisin teg] kılınmaduk erinç oglı kaŋın teg kılınmaduk erinç. (BK D-5, 6)

  (Ondan sonra(ki) kardeş(ler)i, ağabey(ler)i gibi yaratılmadılar; oğul(lar)ı baba(lar)ı gibi yaratılmadılar.)
- begleri bodunı tüzsüz üçün tabgaç bodun tebligin[507] kürlüg[508] üçün armakçısın üçün inili ėçili kikşürtükin üçün begli bodunlıg yoŋaşurtukın[509] üçün türk bodun ėlledük ėlin ıçgınu ıdmış kaganladuk kaganın yitürü ıdmış. (KT D- 6, 7)
- begleri bodunı tüzsüz üçün tabgaç bodun tebl[igin] kürlüg [üçün armakçı]sın üçün inili [ėçili kikşürtükin üçün begli bodunlug] yoŋaşurtukın üçün türk bodun ėlledük ėlin ıçgınu ıdmış kaganladuk kaganın yitürü ıdmış. (BK D- 6, 7)

  (Beyleri (ve) halkı itaatkâr olmadığı için, Çin milleti sahtekâr ve huysuz olduğu için, hilekâr olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine karşı kışkırttığı için, beylerle halkı birbirine gammazladığı için Türk milleti, kurduğu devletini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını yitirmiş.)

[506] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 20.
[507] DLT'de "tewlüg; sahtekâr, aldatıcı" olarak kaydedilmiştir. (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **Dîvânu Lugâti't-Türk**, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018, s. 873.)
[508] Kürlüg için krş DLT "küri-; (at) ayaklarıyla yeri eşmek; huysuzlanmak". (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 757.)
[509] DLT'de "yoŋa-; gammazlamak" olarak kaydedilmiştir. (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 981)

- [inisi èçisin bilmez erti.] (KT D- 21)
- inisi èçisin bilmez erti. (BK D- 18)
  (Küçük kardeşler, ağabeylerini tanımazdı.)
- uyur kadınım <ü>çün öldüm yıta èçim yurçumka y[ıta] (YEN ÇAA HÖL V-2)
  (Kudretli kaynım için öldüm, ne acı! Ağabeyim, kayınbiraderim, ne acı!)
- bugra èçimin (YEN ÇAA HÖL X-2)
  (Buğra (adlı) ağabeyim…)
- er er<d>em üçün inim èçim uyurın üçün beŋgümün tike bèrti. (YEN ALTINKÖL I-9)
  (Erkeklik erdemim için, kardeşim (ve) ağabeyim muktedir oldukları için ebedî taşımı dikti(ler).)
- èçim kanım èki elig yaşı esizim e (YEN KIZIL ÇIRAA I-5)
  (Han olan ağabeyimin yaşı kırk iki (idi), ne yazık bana!)
- kolı alp tutsar küç èçiçim e (YEN UYBAT III- 1)[510]
  (Kolu kuvvetli (olan) güçlü ağabeyim…)
- èçiçim e adrındım a (YEN UYBAT III- 10)
  (Ah, (kıymetli) ağabeyim, (senden) ayrıldım!)
- bir yaşımta ataçımka adırındım a atasız [bu] … uyar èçiçim e (YEN UYBAT III- 11)
  (Bir yaşımda iken dedemden ayrıldım. Dedemsiz (iken)… ah, asil ağabeyciğim!)
- èlimke kanımka bökmedim … inim e èçim e …(YEN UYBAT III- 14)
  (Devletime, hanıma doymadım! …ah (benim) kardeşlerim, ağabeyim…)
- èçiçim e yıta adr<ın>dım. (YEN UYBAT III-16)
  ((Sevgili) ağabeyimden ne acı (ki) ayrıldım!)
- iniŋizke èçiŋizke[511] ingen yüki[512] ilz(?) tüşürtiŋiz. (YEN ALTINKÖL I- 6)
  (Kardeş(ler)inize (ve) ağabey(ler)inize, büyük yük yüklediniz.)
- kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e èçiçim er ögler oglan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim. (YEN UYUK TURAN 6)
  (Hanım Tölböri, avam halkım, ünlü akrabalarım, ne yazık! Ağabeyciğim, annelerim, erkek çocuklarım, erkek güveylerim, kızlarım (ve) gelinlerim, (hepsine) doymadım.)

[510] "Elleri alp gücüne sahip kudretli ağabeyim." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 132, 133); "kulı alp tutsar küç èçiçim e: kulu (?) yiğitliği tutsa, güçlü sevgili ağabeyim (için)." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 118, 119.)
[511] Kormuşin, bu cümlede "èçi" kelimesini "akraba olan kardeşler; amca çocukları" olarak anlamlandırmaktadır. (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s.101.)
[512] "ingen yüki" için bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s.102.

- yėti èç<i> ekem e esiz e èşim e esiz e. (YEN TUVA D- 3)
  (Yedi ağabeyim (ve) kız kardeşime (doymadım), ne yazık! Eşimden, dostumdan (ayrıldım), ne yazık!)
- külüg tutuk èçim kişi kıldı. (YEN BARIK II- 2)[513]
  ((Beni) Külüg Tutuk ağabeyim büyüttü.)
- inim èçim yıta adrılu bardımız yıta. (YEN ÇAA HÖL VI- 2)
  (Kardeşim, ağabeyim eyvah! Ayrılıverdik, ne acı!)
- bars yıl èkinti ay, bir yègirmike tay gün tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru èşid[ip] èçimiz isig saŋun itaçuk üçün bitidim. (IB- 67)[514]
  (Kaplan yılında, ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) genç dindar (mürit), mürşit kahinden işitip, ağabeyimiz aziz Saŋun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.)

b. Amca

- ol törüde üze èçim kagan olurtı. (KT D- 16)
- ol tör[ü]de üze èçim kagan olurtı. (BK D- 14)
  (Yasalar gereğince amcam kağan (olarak) tahta çıktı.)
- èçim kagan olurupan türk bodunug yiçe ètdi igit[t]i. (KT D- 16; BK-D 14)
  (Amcam kağan (olarak) tahta oturup Türk milletini yeniden düzenledi, besledi.)
- èçim kagan olurtukda özüm tarduş bodun üze şad ertim. (KT D- 17)
  (Amcam, kağan olarak tahta çıktığı zaman (ben) kendim Tarduş halkının başında şad idim.)
- èçim kagan birle ilgerü yaşıl ögüz şantuŋ yazıka tegi süledimiz. (KT D- 17; BK D- 15)
  (Amcam kağan ile birlikte doğuda Sarı Irmak'a (ve) Şantung Ovası'na kadar sefer ettik.)
- bilmedük üçün [yablakınŋın üçün èçim kagan uça bardı.] (KT D- 24)
- ol bilmedükügin üçün yablakınŋın üçün èçim kagan uça bardı. (BK D- 20)
  Bilmediğin için, sizin kötülüğünüz yüzünden amcam kağan uçup gitti (vefat etti).)

[513] "külüg tutuk isim kisi kıldı: külüg tutuk [beni] eş kıldı." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 232.)

[514] "bars yıl èkinti ay, bir yègirmike tay gün tan manistantakı kiçig di[n]tar burua guruşd èçimiz isig saŋun itaçuk üçün bitidim: Kaplan yılında, ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) genç rahip Burua Guruşd ağabeyimiz İsig Saŋun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım." (bk. Fikret Yıldırım, **Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 49)

- kaŋımız èçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tèyin türk bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. (KT D- 26, 27)
- kaŋımız èçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bol[mazun] tèyin türk bodun üçün tün udımadım. (BK D-21, 22)

  (Babamızın, amcamızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.)
- altı yègirmi yaşıŋa èçim kagan èlin törüsin ança kazgantı. (KT D- 31)

  (On altı yaşında iken amcam kağanın ülke(ler)ini, devlet(ler)ini şöyle elde etti.)
- èçim kagan èli kamşag boltukında bodun èlig èkegü boltukında izgil bodun birle süŋüşdümüz. (KT K- 3)

  (Amcam kağanın ülkesi kargaşa içine düştüğünde, millet ile hükümdar iki parça olduğunda İzgil halkı ile savaştık.)
- [kaŋım] kagan èçim kagan olurtukınta tört buluŋdakı bodunug nençe ètm[iş..t]eŋr[i] yarlıkad[uk ü]ç[ün] özüm olurtukuma tör[t] b[uluŋdakı bo]dunug ètdim yara[t]dım. (BK K- 8, 9)

  (Babam kağan, amcam kağan tahta oturduğunda dört bir taraftaki milletleri nasıl örgütlemişler (ise) Tanrı lütfettiği için (ben) kendim (tahta) oturduğumda (da) dört bir taraftaki milletleri örgütledim; oluşturdum.)
- èçim kagan olurtuk[d]a özüm tègin erk[…] (BK D- 14, 15)

  (Amcam kağan olarak tahta oturduğu zaman ben (kendim) şehzade (idim).)
- üze teŋri ıduk yèr sub [èçim] kagan kutı taplamadı erinç. (BK D- 35)

  (Yukarıda Tanrı, (aşağıda) kutsal yeryüzü, amcam kağanın ruhu razı gelmedi şüphesiz.)
- bèş yètmiş èçim atım <…> (ONGİ- 4)

  (Altmış beş amcam (ve) yeğenim…)
- körtle saŋun ben èçim kanım. (YEN ELEGEST II-1)

  ((Ben) General Körtle('yim). Ağabeyim, hanım.
- altı yaşımta kaŋsıradım bilinmedim èçiçim e yıta adr<ın>dım … èçiçim e kaŋsız erdem erti. (YEN UYBAT III- 16)

  (Altı yaşımda babasız kaldım, bilmedim. Sevgili ağabeyimden, ne acı, ayrıldım! … ağabeyim, babasız kahraman idi.)

35. ÈI

Yazıtlarda sıkça karşılaşılan kelimelerden bir diğeri de ‘ėl’dir. Doerfer kelimenin iki temel anlamı olduğunu ifade etmekle birlikte, ikinci anlamın birinci anlama bağlı olarak oluştuğunu bildirmektedir. Söz konusu birinci anlam “barış, barış hâli”; bu anlamdan türeyen ikinci anlam ise “kabile birliği, el” dir. Bu anlamı “barış içinde birlikte yaşayan kabile birliği” olarak açıklamaktadır.[515]

Bunun yanı sıra Clauson da kelimenin anlam gelişimi ile ilgili ayrıntılı bir açıklama yapmaktadır:

“Temel, orijinal anlam ‘bağımsız bir hükümdar tarafından organize edilen ve yönetilen politik bir birlik”. Eski metinlerde genellikle diğer politik terimlerle ilgili olarak ortaya çıkar; *ḫağan*, böyle bir krallığın yöneticisi; *bodun*, halkı; *törö*, hükümdar tarafından uygulanan, yazılı olmayan, sıradan kanun; *uluş*, ortaya çıktıkları coğrafi saha ve *öge*, hükümdarın yönetiminde görevli memurların başıdır. ‘Ülke, vilayet; insanlar, toplum (özellikle yabancılara karşılık kendi insanları)’ ve daha seyrek olarak ‘barış’anlamına gelmek üzere *ėl/el/il*.”[516]

Yazıtlarda tespit edilen “1) Ülke, memleket, yurt, vatan 2) Devlet, siyasi yapı, yönetim 3) Hükümdar” anlamları, ad aktarması yoluyla oluşarak “ėl” kelimesini çok anlamlı duruma getirmiştir.

a. Ülke; memleket, yurt, vatan

- türk kagan ötüken yış olursar ėlte buŋ yok (KT G- 3)
- türk [kag]an ötüken [y]ış olursar [ėl]te [buŋ] yok. (BK K- 2)
  (Türk kağanı, Ötüken Dağları’na yerleşir (ve oradan hükmeder) ise ülkede sıkıntı olmaz.)
- ėl tutsık yėr ötüken yış ermiş. (KT G- 4)[517]
- ėl [tutsık yėr ö]tük[en] yış ermiş. (BK K- 3)
  (Yurt tutacak yer Ötüken Dağları imiş.)
- ötüken yış olursar beŋgü ėl tuta olurtaçı sen. (KT G- 8)
- ö[tüken y]ış olursar, beŋgü ėl tuta olurtaç]ı sen. (BK K- 6)
  (Ötüken Dağlarında ikamet edersen ebedî yurt tutup yaşayacaksın.)

[515] Gerhard Doerfer, **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen; II Türkische Elemente im Neupersischen, Alif Bis Tā**, Wiesbaden, 1965, s. 653.
[516] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 121, 122.
[517] “Ötüken platosu eli tutacak yer imiş.” (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s.190.); “(Türk halkının yurt edineceği ve) yönetileceği yer Ötüken dağları imiş.” (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 21.); “Ülke kurulacak topraklar Ötüken topraklarıymış.” (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 90.); “Devleti yönetecek yer Ötüken Dağları imiş.” (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 501.)

- türk [bodun tė]rip ėl tutsıkıŋın bunta urtum. (KT G- 10)
- türk bodunug tėrip ėl tutsıkıŋın bunta urtum. (BK K- 8)
  (Türk milleti(ni) bir araya getirip ülke kuracağınızı buraya yazdım.)
- yogçı sıgıtçı öŋre kün togsıkda bükli çöl[l]üg ėl tabgaç tüpüt apar purum kırkız üç kurıkan otuz tatar kıtań tatabı bunça bodun kėlipen sıgtamış yoglamış. (KT D- 4)
- yogçı sıgıtçı öŋre kün togsıkda bükli çöl[l]üg ėl [t]abgaç tüpüt apar purum kırkız üç kurıkan otuz tatar kıtań tatabı bunça bodun kėlipen sıgtamış yoglamış. (BK D- 5)
  ((Cenaze törenine) Yasçı (ve) ağlayıcı (olarak) doğuda güneşin doğduğu yerden Bükli (Kore) Çöl, Tibet, İran, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kitan (ve) Tatabı (ülkelerinden) bunca millet(lerin temsilcileri) gelip ağlamışlar, yas tutmuşlar.)
- ėllig bodun ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş. (KT D- 9)
- ėllig bodun [ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş]. (BK D- 8)
  (Devlet sahibi millet idim, devletim şimdi nerede? Kimin için ülke(ler) kazanıyorum, dermiş.)
- teŋri yarlıkaduk üçün ėlligig ėlsiretmiş kaganlıgıg kagansıratmış yagıg baz kılmış tizligig sökürmiş başlıgıg yüküntü[rmiş. (KT D- 15; BK D-13)
  (Tanrı lütfettiği için devlet (ve) ülke sahibi olanları devletsiz ve ülkesiz bırakmış, kağanı olanı kağansız bırakmış, düşmanı tâbi kılmış, asilere diz çöktürmüş, mağrurlara baş eğdirmiş.)
- kaŋım kagan ança ėlig] törüg kazganıp uça barmış. (KT D- 15, 16)
- kaŋım [kagan ança ėlig törüg kazganıp uça barmış]. (BK D- 13)
  (*Babam kağan o kadar ülkeyi, devleti fethederek vefat etmiş.)*

  ** Pek çok yerde geçen "*ėlig törüg*" ifadesi, genel olarak "*devleti töreyi*" şeklinde anlamlandırılmıştır. Ancak burada bağlam gereği "*ėl; ülke*"; "*törüg; devlet*" anlamını karşılamaktadır: *"Babam kağan o kadar ülkeyi, devleti fethederek vefat etmiş.")*

- ėlligig ėlsiretdimiz kaganlıgıg kagansıratdımız tizligig sökürtümüz başlıgıg yüküntürtümüz. (KT D- 18)
- ėlligig ėlsiretdimiz kaganlıgıg kagansıratdımız tizligig] sökürtümüz başlıgıg yüküntürtümüz. (BK D-15)
  (Yurdu olan yurtsuz bıraktık, kağanı olanı kağansız bıraktık, asilere diz çöktürdük, mağrurlara baş eğdirdik.)

**Bu cümlede yer alan "*ėl*" kelimesi, bağlama uygun olarak hem "devlet" hem de "ülke; yurt" anlamını karşılamaktadır.

- ėlin] yana bėrtimiz. (KT D- 20, 21)
- ėlin) [yana bėrtimiz. (BK D- 17)
  (Ülkesini yeniden (geri) verdik.)
- ança kazganmış ėtmiş ėlimiz törümüz erti. (KT D- 22)
  (O kadar kazandığı(mız), düzene soktuğu(muz) ülkemiz, devletimiz vardı.)
- ança kazganmış ança ėtmiş ėlimiz [törümüz erti. (BK D- 18)
  (O kadar kazandığı(mız), o kadar düzene soktuğu(muz) ülkemiz devletimiz vardı.)
- küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ėrmiş barmış edgü ėliŋe kentü yaŋıltıg yablak kigürtüg. (KT D- 23)
- küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ėrmiş bar[mış edgü] ėliŋe kentü yaŋıltıg yablak kigürtüg. (BK D- 19)
  (İtaatsizliğin yüzünden (seni) beslemiş olan bilge kağanına, kalkınmış ve müreffeh, iyi (durumdaki) ülkene (karşı sen) kendin hata ettin (ve) kötülük getirdin.)
- türk bodunug atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teŋri ėl bėrigme teŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun [tėyin özümin ol teŋri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26)
- türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürügme teŋri ėl bėrig[me te]ŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin özümün ol teŋri kagan olurtdı [erinç. (BK D-20, 21)
  (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak (tahta) oturttu.)

** Bu cümlede yer alan "*ėl*" kelimesi, bağlama uygun olarak hem "devlet" hem de "ülke; yurt" anlamını karşılamaktadır.

- altı yėgirmi yaşıŋa ėçim kagan ėlin törüsin ança kazgantı. (KT D- 31)
  (Ol altı yaşında iken amcam kağanın ülke(ler)ini, devlet(ler)ini şöyle elde etti.)
- kırkız kaganın ölürtümüz ėlin altımız. (KT D- 36)
  (Kırgız kağanını öldürdük, ülkesini ele geçirdik.)
- kaganın anda ölürtümüz ėlin altımız. (KT D- 38)
  (Kağanını orada öldürdük, ülkesini ele geçirdik.)

- süsin sançdımız èlin altımız. (KT K-6)
  (Asker(ler)ini mızrakladık, ülke(ler)ini ele geçirdik.)
- tabgaç kaganka èlin törüsin alı bèrmiş. (KT D- 8; BK D- 8)
  (Çin kağanının ülke(ler)ini devlet(ler)ini ele geçirmiş(ler).)
- bilge tuńukuk ben özüm tabgaç èliŋe kılıntım. (TY I. TAŞ B-1)[518]
  (Ben Bilge Tunyukuk. Kendim (ben) Çin yönetimi sırasında doğdum (yaratıldım).)
- èçümüz apamız yamı kagan tört buluŋug ètmiş yıgmış yaymış basmış ol kan yok boltukda kèsre èl yètmiş ıçgınmış. (ONGİ-1)
  (*Atalarımız Yamı Kağan dört bir tarafa (dağılmış halkı) örgütlemiş; bir araya toplamış; (isyancıları) dağıtmış (ve) hükmü altına almış. O han öldükten sonra, ülke(yi) kaybetmiş(ler).)*
- ötüken èli ögres èli èkin ara olurmış subı seleŋe ermiş (ŞU K- 2)
  (Ötüken (ve) Ögres yurdu arasında hüküm sürmüş. Suyu Seleŋe imiş.)
- èçüm apam sekiz on yıl olurmış ötüken èli ögres èli èkin ara orkun ögüzde… [yèt]miş yıl olurmış. (TARYAT D- 3, 4)
  (Atalarım seksen yıl (boyunca) hüküm sürmüş. (Yurtları) Ötüken ve Ögres yurdu (imiş). (Bu) ikisinin arasında Orhun Irmağı'nda… yetmiş yıl hüküm sürmüş(ler).)
- sekiz otuz yaşıma yılan yılka türk èlin anta bulgadım anta artatdım. (TARYAT-D 5)
  (Yirmi sekiz yaşımda, Yılan yılında Türk ülkesini o zaman karıştırdım (ve) o zaman bozguna uğrattım.)
- [ötüken èli ögres èl]i èkin ara ılagım tarıglagım. (TARYAT B- 4)
  ((Ötüken ve Ögres yurdu, (bu)) ikisinin arasında ormanlarım, tarlalarım (vardır).)
- èlin altı oglın kisisin bulunad[ıp] … (KİÇ D- 22)
  (Ülkesini aldı, çocuk(lar)ını (ve) karısını tutsak edip…)
- altunlig kèşig bèlimte bantım teŋri èlimke bökmedim esizim e yıta. (YEN UYUK TURAN-2)
  (Altın işlemeli okluğu belime bağladım. Kutlu yurduma doymadım, ne yazık! Eyvah!)
- teŋri èlimke kazgakım oglumın öz oglum altı biŋ yuntım. (YEN UYUK TURAN-5)[519]
  (Kutlu yurdumda kazancım, çocuk(lar)ım (ve) altı bin atım(dır).)
- teŋrideki künke yèrdeki èlimke bökmedim (YEN BARIK III-3)

[518] "Ben kendim, Bilge Tonyukuk Tabgaç elinde [yönetimi altında] yetiştim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 83)
[519] "Tanrı [koruyan] devletim için kazancım, benim oğullarım, usta oğulların ne çok? altı bin atımdır." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 219)

(Gökteki güneşe, yeryüzündeki yurduma doymadım.)

- ėlim ökünçüŋ e kalın yagıda kaymatın tegipen adrıldım a yıta. (YEN ALTIN KÖL I-2)[520]

  (Yurdum, ah pişmanlık! Şiddetli savaştan (geri) dönmeden saldırırken ayrıldım (öldüm), ne acı!")
- ėlimde tört tegzindim. (YEN ALTIN KÖL II- 2)

  (Yurdumu (baştan başa) dört (kez) dolaştım.)
- er erdemim ėlimke tapdım teŋri ėlimke edgü kadaşım<ka> adrıldım. (YEN ÇAA HÖL I-3)

  (Erkeklik erdemim için devletime hizmet ettim. Kutlu yurdumdan ve iyi akrabalarımdan ayrıldım.)
- erdemin üçün ėlinde kara kanka barıpan yalabaç barıpan kelmediŋiz begim e. (YEN UYBAT I- 4, 5)

  (Erdemi için (kendi) ülkesinden Kara Han'a elçi (olarak) giderek (geri) gelmediniz, beyim!)
- teŋri ėlimke tusum tokuz er ölürtüm. (YEN KIZIL ÇIRAA II-2)

  (Kutlu yurduma faydam (şudur): Dokuz (düşman) askeri öldürdüm.)
- öz ėlin yėti körti ėlim yumuşuŋ a yorıt<d>ı bėş ėlke tegdim. (YEN ŞANÇİ III- 1)

  (Kendi yurdunu yedi (kez) gördü.) Devletim(in) elçiliğini yürüterek (bu sayede) beş ülkeye ulaştım.)
- ėlde kisim egri tebem tört butl[ug] yılkım (YEN TELEE-3)

  (Yurtta cariye(ler)im, tek hörgüçlü develerim, dört ayaklı yılkım)
- ėlig ėtmiş men. (IB- 48)

  (Ülkeyi düzene soktum.)

Kelimenin bu anlamı ile kullanıldığı diğer cümleler:

[BK-D 27; BK-D 28; BK-D 34; BK-D 36; 7. HAYTU TAMİR 2; ABY YABOGAN 84; YEN UYUK TURAN- 3; YEN ELEGEST I- 4; YEN BEGRE-7; YEN ÇAA HÖL II-3; YEN ÇAA HÖL IV-3; YEN ÇAA HÖL VII-3; YEN ÇAA HÖL XI-2; YEN OZNAÇENNAYA I-3; YEN OYA-5; YEN ALTIN KÖL I-1; YEN UYBAT III-17; YEN KIZIL ÇIRAA II-3; YEN KÖJEELİG HOVU-4; YEN KÖJEELİG HOVU- 6; YEN KÖJEELİG HOVU- 9; YEN TELEE- 1; YEN ELEGEST III-2, 3;

[520] "Devletimi üzerek, düşmanın çokluğuna bakmadan savaşa girdim ve heyhat, ayrıldım." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 95)

YEN HERBİS BAARI-4; YEN HERBİS BAARI-5; YEN HERBİS BAARI-6; YEN SUGLUG ADIR AKSI-1; YEN ELEGEST IV- 1; YEN İYME I-7; YEN HEMÇİK BOM II- 2; YEN BAYAN KOL-2; YEN UYUK OORZAK I-2; YEN UYUK OORZAK III-3; YEN YEERBEK I-1; YEN YEERBEK I-3; YEN ABAKAN-8]

b. Devlet, siyasi yapı, yönetim

- olurupan türk bodunuŋ ėlin törüsin tuta bėrmiş ėti bėrmiş. (KT D-1; BK-D 3)
  (Tahta otururarak Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetmiş(ler); düzenlemiş(ler).)
- anı üçün ėlig ança tutmış erinç ėlig tutup törüg ėtmiş. (KT D- 3)
- anı] üçün ėlig ança tutmış erinç ėlig tutup törü[g ėtmiş. (BK D- 4)
  (Bu sebeple devleti öylece yönetmiş(ler) şüphesiz. Devleti yönetip yasaları düzenlemiş(ler).)
- begleri bodunı tüzsüz üçün tabgaç bodun tebligin[521] kürlüg[522] üçün armakçısın üçün inili ėçili kikşürtükin üçün begli bodunlıg yoŋaşurtukın[523] üçün türk bodun ėlledük ėlin ıçgınu ıdmış kaganladuk kaganın yitürü ıdmış. (KT D- 6, 7)
- begleri bodunı tüzsüz üçün tabgaç bodun tebl[igin] kürlüg [üçün armakçı]sın üçün inili [ėçili kikşürtükin üçün begli bodunlug] yoŋaşurtukın üçün türk bodun ėlledük ėlin ıçgınu ıdmış kaganladuk kaganın yitürü ıdmış. (BK D- 6, 7)
  (Beyleri (ve) halkı itaatkâr olmadığı için, Çin milleti sahtekâr ve huysuz olduğu için, hilekâr olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine karşı kışkırttığı için, beylerle halkı birbirine gammazladığı için Türk milleti, kurduğu devletini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını yitirmiş.)
- ėllig bodun ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş. (KT D- 9)
- ėllig bodun [ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş]. (BK D- 8
  (Devlet sahibi millet idim, devletim şimdi nerede? Kimin için ülke(ler) kazanıyorum, dermiş.)
- yėti yüz er bolup ėlsiremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bodunug türk törüsin ıçgınmış bodunug ėçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (KT D- 13)

[521] DLT'de "tewlüg; sahtekâr, aldatıcı" olarak kaydedilmiştir. (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **Dîvânu Lugâti't-Türk**, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018, s. 873.)
[522] Kürlüg için krş DLT "küri-; (at) ayaklarıyla yeri eşmek; huysuzlanmak". (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 757.)
[523] DLT'de "yoŋa-; gammazlamak" olarak kaydedilmiştir. (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 981)

- yėti yüz er bolup ėl[siremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bod]unug türk törüsin [ıçgınmış] bodunug ėçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (BK D- 11, 12)

  (Yedi yüz asker olduğu zaman devletsizleşmiş, kağansızlaşmış halkı, cariye (ve) kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış olan halkı atalarımın yasalarına göre örgütlemiş (ve) eğitmiş.)
- üze teŋri basmasar asra yagız yėr telinmeser türk bodun ėliŋin törüŋin kim artatı [udaçı erti]. (KT D- 22)
- üze teŋri basmasar [asra] yėr telinmeser türk bodun ėliŋin törüŋin kim artatı udaçı erti. (BK D- 18, 19)

  (Yukarıda gök basmasa, aşağıda kara toprak delinmese Türk milleti, (senin) devletini, yasalarını kim bozabilir?)
- türk bodunug atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teŋri ėl bėrigme teŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun [tėyin özümin ol teŋri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26)
- türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürügme teŋri ėl bėrig[me te]ŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin özümün ol teŋri kagan olurtdı [erinç. (BK D-20, 21)

  (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak (tahta) oturttu.)

  ** Bu cümlede yer alan "*ėl*" kelimesi, bağlama uygun olduğu için hem "devlet" hem "ülke" anlamında kullanılabilir.

- ıgar ėlligde [ıgar kaganlıgda yėg kıltım. (KT-D 29)
- ıgar ėlligde [ıgar ka]ganlıgda yėg kıltım. (BK-D 24)

  (Saygın devleti olanlardan, saygın kağanı olanlardan daha iyi duruma getirdim.)
- ėçim kagan ėli kamşag boltukında bodun ėlig ėkegü boltukında izgil bodun birle süŋüşdümüz. (KT K- 3)

  (Amcam kağanın ülkesi kargaşa içine düştüğünde, millet ile hükümdar iki parça olduğunda İzgil halkı ile savaştık.)
- teŋri yarlıkaduk üçün ėlligig ėlsiretmiş kaganlıgıg kagansıratmış yagıg baz kılmış tizligig sökürmiş başlıgıg yüküntü[rmiş. (KT D- 15, BK D-13)

(Tanrı lütfettiği için devlet (ve) ülke sahibi olanları devletsiz ve ülkesiz bırakmış, kağanı olanı kağansız bırakmış, düşmanı tâbi kılmış, asilere diz çöktürmüş, mağrurlara baş eğdirmiş.)

** Bu cümlede yer alan "*el*" kelimesi, bağlama uygun olduğu için hem "devlet" hem "ülke" anlamında kullanılabilir.

- ėlligig ėlsiretdimiz, kaganlıgıg kagansıratdımız. (KT D-18; BK-D 15)
  (*Devlet (ve) ülke sahibi olanları devletsiz ve ülkesiz bıraktık, kağanı olanı kağansız bıraktık.)*
- men tokuz yėgirmi yıl şad olurtum toku[z yėgir]mi yıl kagan olurtum ėl tutdum. (BK G- 9)
  (Ben on dokuz şad (olarak) hüküm sürdüm, on dokuz yıl (da) hakan (olarak) hüküm sürdüm, devlet yönettim.)
- ėltėriş kagan kazganmasar udu ben özüm kazganmasar ėl yeme bodun yeme yok erteçi erti. (TY II. TAŞ D – 4, 5)
  (İlteriş Kağan kazanmasaydı (ve) ardından ben kendim (de) kazanmasaydım devlet de millet de yok olacaktı.
- kazgantukın üçün udu özüm kazgantukum üçün ėl yeme ėl boltı bodun yeme bodun boltı. (TY II. TAŞ D – 5, 6)
  ((Kağan) kazandığı için (ve) ardından (ben) kendim (de) kazandığım için devlet de devlet oldu, millet de millet oldu.)
- türk bilge kagan ėliŋe bititdim. (TY II. TAŞ D – 8)
  (Türk Bilge Kağan devletinde (yönetiminde) yazdırdım.)
- kapgan ėltėriş kagan ėliŋe kılıntım (ONGİ-4)
  (Kapgan (ve) İlteriş Kağan'ın devletinde (yönetiminde) doğdum (yaratıldım).)
- ben teŋri ėlimke ėlçisi ertim altı bag bodunka beg[i] ertim. (YEN UYUK TARLAK-2)
  (Ben kutlu devletimin elçisi idim. Altı parçalı halkımın beyi idim.)
- öz ėlin yėti körti ėlim yumuşuŋ a yorıt<d>ı bėş ėlke tegdim. (YEN ŞANÇİ III- 1)
  (Öz yurdunu yedi (kez) gördü.) Devletim(in) elçiliğini yürüterek (bu sayede) beş ülkeye ulaştım.)
- kagan ėlinte karıp edgü beŋi körti. (KİÇ B-3) [524]

[524] "He grew old in the realm of Qapgan Xagan and enjoyed good hapiness." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 51); "kağanın devletinde yaşlanıp iyilik/saygı gördü." (bk. Osman Mert, **a.g.e.,** s. 56.); "Kapgan Kağan elinde

(Kağan'ın devletinde yaşlanıp iyilik ve saygı gördü.)

- teŋride bolmış èl èmiş bilge kagan... (ŞU-K 1)
  (Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) bilge kağan…)
- anıŋ èli üç yüz yıl èl tutmış. (TES K- 2)
  (Onun devleti üç yüz yıl hüküm sürmüş.)
- teŋride bolmış èl èmiş uygur kagan olurmış. (TES D-1)
  (*Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) Uygur Kağanı tahta oturmuş.)*
- teŋride bolmış èl èmiş [bilge] kaganım olurtı èl tutdı. (TES D- 4)
  (*Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) Bilge Kağanım tahta oturdu, devleti yönetti.)*
- Èli turmış. (IB- 28)
  (Devleti ayakta kalmış.)
- öz èlin yèti körti èlim yumuşuŋ a yorıt<d>ı bèş èlke tegdim. (YEN ŞANÇİ III- 1)
  (Öz yurdunu yedi (kez) gördü.) Devletim(in) elçiliğini yürüterek (bu sayede) beş ülkeye ulaştım.)
- kara bodunum katıglanıŋ èl törösin ıdmaŋ yıta esiz èlim kanım (YEN ELEGEST I-7)
  ((Ey) avam halkım, gücünüzü toplayın! Devletinden kanunlarından ayrılmayın! Ne acı! Devletim, hanım!)
- er erdemim èlimke tapdım teŋri èlimke edgü kadaşım<ka> adrıldım. (YEN ÇAA HÖL I-3)
  (Erkeklik erdemim için devletime hizmet ettim. Kutlu yurdumdan ve iyi akrabalarımdan ayrıldım.)
- er atım anar ataç kün èlim atagı bar altun (YEN TAŞEBA)
  (Erkeklik adım Anar Ataç'tır. Devletimin lakabı (ise) "altını var"dır.)
- meŋkü èl bolzun. (KRG KOY SARI-2)
  (Ebedi devlet olsun!)

Kelimenin bu anlamı ile kullanıldığı diğer cümleler:

(imparatorluğunda) yaşlanıp (çok) mutlu oldu." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 31.); "Kapgan Kağan döneminde hayat sürüp mutlu bir devir geçirdi." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 201.); "Kağanın ülkesinde yaşlanıp iyilik (ve) mutluluk gördü." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 134.)

[TARYAT-G 6; TARYAT-B 1; TARYAT-B 3; TARYAT-B 6; TARYAT-K 1; 7. HAYTU TAMİR 3; YEN UYUK ARJAN-2; YEN BARIK I- 2; YEN ELEGEST I-8; YEN ELEGEST I-9; YEN ÇAA HÖL I-1; YEN ÇAA HÖL XI-1; YEN HAYA BAJİ- 2, 3; YEN OÇURI- 4; YEN AK YÜS I-2; YEN BAY BULUN I-1; YEN TELEE-2; YEN TUVA D-2; YEN ELEGEST III-1; YEN UYUK OORZAK I-1; YEN UYUK OORZAK I-4; YEN UYUK OORZAK II-4; YEN YEERBEK I-4; YEN YEERBEK II- 4]

c. Hükümdar

- èçim kagan èli kamşag boltukında bodun èlig èkegü boltukında izgil bodun birle sünüşdümüz. (KT K- 3)
  (Amcam kağanın ülkesi kargaşa içine düştüğünde, millet ile hükümdar iki parça olduğunda İzgil halkı ile savaştık.)

36. Èş

Genel olarak Yenisey Yazıtları'nda karşımıza çıkan "èş" kelimesinin anlamsal ayrımı, bağlama dayalı olarak yapılabilmektedir. Clauson kelimenin temelde "eş, arkadaş; eş (karı veya koca)" anlamlarının yanı sıra "birbirinin dengi" anlamında, yani benzer derecede, kalitede olan şeyler için de kullanıldığını ifade etmektedir. [525]

a. Yoldaş, arkadaş; eş dost

- yelmesin èş yèriŋerü ıdmış yelmesin meniŋ er anta basmış tıl tutmış. (ŞU D-12)
  (Öncü birliğini, müttefiklerin bulunduğu yere (görev için) göndermiş. Öncü birliğine, benim askerim orada baskın yapmış, muhbirleri ele geçirmiş.)
- [alt]mış er adaşıŋız elig er edgü èşiŋiz özüŋin alpıŋız ı/i<…> (YEN OÇURI-10)
  (Altmış asker yoldaşınız, elli (tane) iyi asker dostunuz, kendiniz, yiğitleriniz…)
- antlıg adaşım a antsızda edgü èşim e adrıldım a. (YEN BEGRE- 8)
  (Yemin ile bağlı olduğum yoldaşlarım (ve) yemin ile bağlı olmadığım iyi (niyetli) eşim(den) dostum(dan) ayrıldım.)
- yèti èç<i> ekem e esiz e èşim e esiz e. (YEN TUVA D- 3)
  (Yedi ağabeyim (ve) kız kardeşime (doymadım), ne yazık! Eşimden, dostumdan (ayrıldım), ne yazık!)

[525] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 253, 254.

- ėşim ugrınta altı er balbarım. (YEN TUVA D- 4)
  (Eşim (dostum) uğrunda altı kişi (tarafından dikilmiş) balbalım.)
- ėşim <…> adrıldım bökmedim. (YEN HEMÇİK BOM III- 2, 3)
  (eşim (dostum) <…> ayrıldım, doymadım.)
- <…> ėşim e esizim [e] (YEN UYUK OORZAK II-5)
  (Eşim (dostum), ne yazık!)
- apa er bing eşi yagıda (ABY KALBAK TAŞ XII)
  (Apa Er, bin yoldaşıyla savaşta (savaşıyor.)
- er ėşim ėl kişim erligün unaş. (ABY KURAY I)
  (Askerler, yoldaşlarım, ülkemin insanları, bu insanlarla anlaşın.)

b. Zevce, eş

- ėşim urım azışdım. (YEN UYUK ARJAN- 1)
  (Eşim, çocuk(lar)ım! Göremez ve duyamaz hale geldim.)
- keşdemim ekizi teg ėşi ereni ėlim… (ABY MENDUR SOKKON I)
  (Halkım, ikiz gibi (olan) zevcelerim, savaşçı askerlerim, yurdum…)

37. I

Temel anlamı "ağaç" olan "ı" kelimesi, ad aktarması yoluyla anlam alanını genişletmiştir. Bir parçanın ifadesi olan "ağaç", bütünün yerine kullanılarak "orman, ağaçlık yer" anlamını da karşılar hale gelmiştir.

a. Ağaç

- öŋreki er yogur(u) aça ıdıp ı bar baş aşdımız. (TY I. TAŞ K- 1, 2) [526]
  (Öndeki askerler geçip (yol) açınca (diğerlerini de) gönderip ağaçlı dağ başını aştık.)
- atıg ıka bayur ertimiz. (TY I. TAŞ K- 3)[527]
  (At(lar)ı ağaç(lar)a bağlıyorduk.)

[526] "Öncü insan(lar)[ın] [doğrudan] izlerinde ve [onları] yakalayarak Ibar Baş'ı aştık." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 89.) "Öndeki er çiğneyi verip, ağaç olan tepeyi aştık." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 72, 73.); : "Öncü askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 78, 79.); "Öncü askerlerle güç bela ormanlık dağı aştık, yuvarlanarak aşağı indik." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 173.); "Öndeki askerler güç bela ilerliyorken Ivırbaş'ı aştık, yuvarlanarak indik." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 110, 111.)

[527] "Atları çalılara bağladık." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 89.); "Atları ağaçlara bağlıyorduk." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s.173.)

b. Orman, ağaçlık yer

- ıda taşda kalmışı kubranıp yėti yüz boltı. (TY I. TAŞ B-4)
  (Ormanda, dışarı(lar)da kalmış olanları toplanıp yedi yüz (kişi) oldu.)

c. Kereste, tomruk[528]

- kaŋım kagan [ü]ç[ün] agır taşıg yogun ıg türk begler bodun ėt[ip] yar[atıp kel]ürti. (BK G- 15)
  (Babam kağan için ağır taşları, kalın keresteleri Türk beyleri ve halkı düzenleyip hazırlayıp getirdiler.)

38. İç

Clauson kelimenin sahip olduğu anlamları dört maddede sıralamaktadır: 1) İnsan vücudunun içi 2) 'iç' dışa zıt olarak, elbise 3) evin içindekiler, ev halkı; özellikle hükümdar sarayındakiler 4) sır veya akli gelişme.[529]

"(bir şeyin /nesnenin) içi" temel anlamıyla yazıtlarda yer almayan "*iç*" kelimesi, deyim aktarması yoluyla "mide, karın; insan bedenin içi" anlamlarını; somutlaştırma yoluyla "has, asıl, kağana bağlı; manevi iç" anlamlarını kazanmıştır.

a. Mide, karın; bedenin içi

- içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda üze olurtum. (KT D-26)
- içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda [üze olurtum]. (BK D-21)
  (Karın(ları) aç, sırtları çıplak, perişan (haldeki bir) halk üzerine hükümdar oldum.)
- Oyma er oglanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış. (IB- 29)
  (Bir sakatatçı, çocuk(lar)ını (ve) karısını rehin olarak ortaya koyup (hayvanların) iç organlarını çıkarmaya gitmiş.)

b. Kendi (insanın manevî yönü; içsel)

- öz içi taşın tutmış teg biz. (TY I.TAŞ G-6) [530]

[528] Şirin bu cümlede "ı" kelimesini "tomruk, kereste" olarak adlandırmaktadır. (bk. Hatice Şirin, **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016, s. 334, 335.) Tomruk: Ağacın kesilerek silindir biçimine getirilmiş gövdesi. (bk. Türk Dil Kurumu, Güncel Sözlük "tomruk" maddesi: (Çevrimiçi) https://sozluk.gov.tr/ Tarih: 10.06.2021) Cümlede yer alan "ėt-, yarat-" fiilleri, "ağacın işlenmesi, hazırlanması" sonucunda "tomruk, kereste" biçimi aldığını işaret etmektedir.

[529] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 17.

[530] "kendi içi dışını tutmuş gibi olacağız." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 85.); "kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 68, 69.); "Kendi iç(kuvvetler)i ile dış (topraklar)ı tutmuş gibiyiz." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 76, 77.);

(Biz kendi kendimizi kapana kıstırmış gibiyiz.)

c. Has, asıl; kağana bağlı, hassa

- […] iç buyruk sebig kül ėrkin başlayu ulayu buyruk bunça amtı begler kaŋım kaganka ertiŋü ertiŋü timag ? (ėtdi.) (BK G-13, 14, 15)
  […] has memurlar, (yani) Sebig Köl İrkin önderliğindeki diğer yüksek memurlar; şimdiki bunca bey, babam kağana fevkalade çok bağlılık (?) [gösterdiler].)
- iç ılagım ötüken yėri (TARYAT B-5)
  (Asıl ormanlarım (koruluğum) Ötüken ülkesi)
- teŋride bolmış ėl ėtmiş bilge kanım içreki bodunı altmış iç buyruk başı ınançu baga tarkan. (TARYAT B- 6)
  (*(Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Hanımın kendisine tabi boyların sayısı altmış (idi). İç (işlerinden sorumlu) komutan İnançu Baga Tarkan.)*
- iç yėr eliki artzun. (YEN ABAKAN- 4)[531]
  (İç (kağana bağlı) toprakların geyiği çoğalsın!)
- iç sü baş aŋlıg öl[ti] (YEN KARA YÜS I- 1, 2)
  (İç (hassa) ordu(nun) başı Anglıg öldü.)
- iç ėrkin bolmadımız. (MBY 3. DEL UUL-3)

39. İçre

"iç" kelimesine "+rA" yönelme ekinin gelmesiyle oluşan "içre", temel olarak "bir nesnenin içini" ifade etmekle birlikte somutlaştırma yoluyla "devletin içi, yönetim yeri" ve "gizli, gizlice" anlamlarını kazanarak çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. İçeri, içine

- Sagır içre elik kėyik kirmiş. (IB-63)
  (Avlak içine bir erkek karaca girmiş.)

b. Devletin içi, yönetim yeri

"Biz kendi kendimizi kapana kıstırmış gibiyiz." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 171.); "Kendimizce dışarıyı tutmuş gibiyiz."; (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 107.); "Kendi içi, dışını tutmuş (içimize kapanmış) gibiyiz." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 600, 601.)

[531] "iç toprakların geyiği çoğalsın." bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s.66, 67.); "iç yer geyiği artsın." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 156, 157.)

- içre ben bulgayın tėmiş. (ŞU G-4)
  (Ben devlet içinde karışıklık çıkarayım, demiş.)

c. (*sab* ile) İçeriden, gizlice; gizli
- Apa tarkaŋaru içre sab ıdmış. (TY I. TAŞ K-10)
  (Apa Tarkan'a gizli haber yollamış.)

40. İdi

"idi" kelimesi, hem çok anlamlı hem eş adlı kelimeler arasında yer almaktadır. "1) Sahip 2) Hiç, asla 3) Tamamıyla" anlamları tespit edilen kelimenin birinci anlamı diğer iki anlamı ile anlamsal bir bağa sahip olmadığı için eş adlı olarak kabul edilmektedir. ("Sahip" anlamıyla KT, BK ve IB'de yer almaktadır.) Söz konusu diğer iki anlam, oluşturdukları bütün ile kelimenin çok anlamlı duruma gelmesini sağlamaktadır.

a. Hiç, asla
- ötüken yışda yėg idi yok ermiş. (KT G-4)
- öt]üken y[ış]da yėg i[di er]miş. (BK K-3)
  (Ötüken Dağları'ndan daha iyisi hiç (bir yerde) yok imiş.)
- ėkin ara idi oksuz kök türk [ėti] ança olurur ermiş. (KT D- 2, 3)
- ėkin ara idi oksuz kök türük ėti ança olurur ermiş. (BK D- 4)
  (İkisinin arasında hiç örgütlenmemiş olan Kök Türk / semâvî Türk halkını düzene sokarak öylece hüküm sürüyorlarmış.)
- türk sir bodun yėrinte idi yorımazun usar idi yok kılalım tėr men. (TY I. TAŞ G- 4, 5)
  (Türk Sir halkı ülkesinden (bulunduğu topraklardan) hiç (bir yere) ilerlemesin! Eğer başarabilirsek [onları] tümüyle yok edelim, (diye) düşünüyorum.)
- tėnsi oglı aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş. (TY II. TAŞ G- 3)
  (Tinsi Oğlu (olarak) adlandırılan dağa ulaşan hiç yokmuş.)
- ėltėriş kagan kazganmasar yok erti erser ben özüm bilge tuńukuk kazganmasar ben yok ertim erser kapgan kagan türk sir bodun yėrinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti. (TY II. TAŞ K- 1, 2)
  (İlteriş Kağan kazanmasaydı, (yani) olmasaydı, ben kendim Bilge Tunyukuk kazanmasaydım, (yani) ben olmasaydım Kapgan Kağan Türk Sir halkı(nın) topraklarında boy da halk da insan da hiç olmayacaktı.)

b. Tamamen, tamamıyla

- türk sir bodun yėrinte idi yorımazun usar idi yok kılalım tėr men. (TY I. TAŞ G- 4, 5)
  (Türk Sir halkı ülkesinden (bulunduğu topraklardan) hiç (bir yere) ilerlemesin! Eğer başarabilirsek [onları] tümüyle yok edelim, (diye) düşünüyorum.)
- üçegün kabışıp sülelim idi yok kılalım tėmiş. (TY I. TAŞ D- 4)
  (Üçümüz birleşip ordu sevk edelim, (onları) tamamen yok edelim, demiş(ler).)

41. Kalın

"Kalın" kelimesi için Clauson "(katı nesneler için) masif, yoğun; (halk için) kalabalık" açıklamalarını yapmaktadır[532] Kelime, Clauson'un sıraladığı anlamların yanı sıra, bağlamın etkisiyle kendinden sonra gelen kelimeye dayalı olarak "şiddetli, kuvvetli" gibi soyut anlamları da karşılamaktadır.

a. Kalın, sert, yoğun

- yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş yinçge yogun bolsar üzgülük alp ermiş. (TY I. TAŞ G-6, 7)
  (Yufka kalın olursa (onu) delmek zor imiş (ve) ince (olan şey) kalın olursa (onu) kırmak zor imiş.)

b. Şiddetli, kuvvetli

- kalın yagıda kaymatın tegipen adrıldım a yıta (YEN ALTIN KÖL I- 2)[533]
  (Şiddetli savaştan (geri) dönmeden saldırıp, ayrıldım (öldüm). Ne acı!"

c. Kalabalık, çok sayıda

- kalın kadaşımka bökmedim yıta. (YEN HERBİS BAARI-8)
  (Çok sayıdaki akrabalarıma doymadım, ne yazık!)
- kalın kadaşımka bökmedim esiz e. (YEN TUGUTÜP I-2)
  (*Çok sayıdaki akrabalarıma doymadım, ne yazık!)*

[532] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 622.
[533] "düşmanın çokluğuna bakmadan savaşa girdim ve heyhat, ayrıldım!" (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,**, s. 94, 95.); "güçlü düşmandan (geri) dönmeden saldırırken ayrıldım (öldüm), ne acı!" (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 104.)

42. Kalıŋ

a. Haraç, mal

- […] içgertim kal[ıŋın] […] ebirü kelürtüm. (BK D- 25)
  ([…] tâbi kıldım, haracını […] çevirip getirdim.)

b. Başlık parası; çeyiz

- kızımın kalıŋsız bėrtim. (SÜCİ-7)
  (Kızımı başlık parasız verdim.)

43. Kamag

a. Toplam; tamamı, hepsi; her şey

- kamagı yėti yüz er bolmış. (KT D-12-13; BK D- 11)
  (Tamamı yedi yüz asker olmuş.)
- kamagı bėş otuz süledimiz üç yėgirmi süŋüşdümüz. (KT D- 18)
- kamagı] bėş otuz sü[ledimi]z [üç yėgir]mi [süŋüşdümüz. (BK D-15)
  (Toplam yirmi beş (kez) sefer ettik; on üç (kez) savaştık.)
- Kamag üze yaruk boltı tėr. (IB-26)
  (Her şeyin üzeri aydınlık oldu, der.)
- Boz bulıt yorıdı, boduz üze yagdı. Kara bulıt yorıdı, kamag üze yagdı. (IB- 53)
  (Boz bulut ilerledi, halkın üstüne yağmur bıraktı. Kara bulut ilerledi, her şeyin üstüne yağmur bıraktı.)

b. (*kara kamag* yapısı) avam, sıradan halk

- türk kara kamag bodun ança tėmiş ėllig bodun ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş. (KT D- 8, 9)
- türk kara kamag bodun ança tėmiş ėllig bodun [ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş]. (BK D-8)
  (Türk avam halkı şöyle düşünmüş: "Devlet sahibi millet idim, devletim şimdi nerede? Kimin için ülke(ler) fethediyorum?" dermiş.)
- Kara kamag süsi ögirer tėr. (IB- 63)
  ((Hanın) rütbesiz askerlerinin hepsi seviniyor, der.)

44. Kara

Türk kültüründe renk adları, temel anlamlarının yanı sıra sembolik anlamlar yüklenmişlerdir. Bu adlar arasında yer alan "kara" kelimesi, esas olarak "siyah" rengini karşılasa da mecazlaştırma yoluyla anlam alanını genişletmiştir. Kelime, Radloff'un sözlüğünde "siyah; siyah şey; kötü, adi, alçak, zavallı; aşağıda bulunan, alt sınıfa ait olan; hayvan; pislik; kara, kıta; mürekkep; yabancı" anlamları ile kaydedilmiştir.[534] Türk kültüründe genel olarak olumsuz çağrışımlara yol açan "kara" kelimesi, yazıtlarda çoğunlukla "kara bodun" terkibi içinde ve "avam; sıradan halk; alt tabaka" anlamlarında kullanılmaktadır.

a. Siyah, kara

- sarıg altu]nın ürüŋ kümüşin kırgaglıg kutayın kinlig işgitisin özlük atın adgırın kara k[işin] kök teyeŋin türküme bodunuma kazganu bėrtim ėti bėrtim. (BK K- 11, 12)
  (Sarı altını, beyaz gümüşü, kenarlı ipeklileri, misk kokulu ipeklileri, has atları, aygırları, kara samurları, boz sincapları halkım için milletim için kazandım; düzenledim.)
- edgü özlük atın kara kişin kök teyeŋin sansız kelürüp kop kot[t]ı. (BK G- 12)
  (Soylu binek atlarını, kara samurlarını (ve) boz sincaplarını sayısız (miktarda) getirip hepsini bıraktılar.)
- küntüz olurmatı kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg bėrtim ök. (TY II. TAŞ D- 2)
  (Gündüz oturmadan kızıl kanımı akıtarak kara terimi dökerek hizmet ettim.)
- Altun kanatlıg talım kara kuş men. (IB-3)
  (Altın kanatlı yırtıcı (bir) kartalım (karakuşum).)
- Utru talım kara kuş kopupan barmış tėr. (IB- 43)
  ((Bu sırada) yırtıcı kartal (karakuş) yerinden uçup karşısına çıkmış, der.)
- Talım kara kuş men. (IB- 51)
  ((Ben) yırtıcı kartalım (karakuşum).)
- Kara bulıt yorıdı, kamag üze yagdı. (IB- 53)
  (Kara bulut ilerledi, her şeyin üstüne yağmur bıraktı.)
- bakırı buŋsuz erti kara saçın teg. (YEN OÇURI-7)
  (Bakır (parası) çoktu; kara saçın gibi.)
- kök böri kar[a] as bugu ölürtim. (YEN UYBAT VI-6)

[534] Hülya Arslan Erol, **Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018, s. 669-672.

(Boz kurtları, siyah samurları, ren geyiklerini öldürdüm.)

- tagdakı kara adıgıg eligin tut[dum]. (YEN EL BAJI-18)
  (Dağdaki kara ayıların ellisini yakaladım.)

b. (*bodun* ile) sıradan halk; avam; rütbesiz, kıdemsiz

- türk kara kamag bodun ança tėmiş ėllig bodun ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş. (KT D- 8, 9)
- türk kara kamag bodun ança tėmiş ėllig bodun [ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş]. (BK D-8)
  (Türk avam halkı şöyle düşünmüş: "Devlet sahibi millet idim, devletim şimdi nerede? Kimin için ülke(ler) fethediyorum?" dermiş.)
- anta kėsre kara türgėş bodun yagı bolmış (KT D- 39)
  (Daha sonra avam Türgiş halkı, düşman oldu.)
- kara türgėş bodunug anta ölürmiş almış. (KT D- 40)
  (Avam Türgiş halkını orada öldürmüş, (tutsak) almış.)
- kara bodun kaganım kelti tėp ög[...] (BK D- 41)
  (Avam halkı "Kağanım geldi." diyerek se(vindi...))
- karasın yıgdım. (ONGİ-9)
  (Avam halkını bir araya getirdim (topladım).)
- kara bodun kılınç […] (ŞU K-12)
  (Avam halkının davranışı […])
- tay bilge tutuk yablakın üçün bir ėki atlıg yablakın üçün kara bodunum öltüŋ yitdiŋ. (ŞU D-5)
  (Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) avam halkım, öldün, mahvoldun.)
- tokuz buyruk [b]ıŋ seŋüt kara bodun turuyın kaŋım kanka ötünti. (TARYAT G- 4)
  (Dokuz komutan, bin general (ve) avam halk(a karşı) ayağa kalkarak babam kağana (şöyle) dilekte bulundular.)
- küç kara bodun tėmiş. (TARYAT G- 5)
  (Güç (sahibi olan) avam halk (şöyle) demiş.)
- anta kėsre küsgü yılka sinlegde küç kara bodun tėmiş sin sizde küç kara sub ermiş. (TARYAT G-5)[535]

[535] "Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç "Kara Su"dur." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi**

(Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç "Kara Su"dur.)

- kara bodun turuyın kagan atadı. (TARYAT G- 5, 6)
  ((Güç sahibi olan) avam halk ayağa kalkarak kağan atadı.)
- Kara kamag süsi ögirer tėr. (IB- 63)
  ((Hanın) rütbesiz askerlerinin hepsi seviniyor, der.)
- kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e ėçiçim er ögler oglan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim. (YEN UYUK TURAN 6)
  (Hanım Tölböri, avam halkım, ünlü akrabalarım, ne yazık! Ağabeyciğim, annelerim, erkek çocuklarım, erkek güveylerim, kızlarım (ve) gelinlerim, (hepsine) doymadım.)
- kara bodunum katıglanıŋ ėl törösin ıdmaŋ yıta esiz ėlim kanım (YEN ELEGEST I-7)
  ((Ey) avam halkım, çalışın çabalayın! Devletinden kanunlarından ayrılmayın! Ne acı! Devletim, hanım!)
- kara bodunum a adrıltım yıta. (YEN ELEGEST I-12)
  (Avam halkım(dan) ayrıldım, ne acı!)
- kara bodunum a yıta esizim e ėlim e esizim e [adrıltım]. (YEN ÇAA HÖL VII-2, 3)
  (Avam halkım, ne acı, ne yazık! Yurdum, ne yazık! (Her şeyden) ayrıldım.)
- ürüŋümge karamga azdım a (YEN BEGRE-3)
  (Soylu (ve) avam halkımdan ayrıldım.)
- oglanım kızım a ürüŋüm karam esiz yüz elig erim e esizim e. (YEN KÖJEELİG HOVU-7)
  (Oğullarım, kızlarım, soylu (halkım), avam (halkım) ne yazık! Yüz elli askerim, ne yazık!)
- kara bodun <…>m öz oglum bökmedim. (YEN UYBAT III- 6)
  (*Avam halk(ıma) <...> öz evlatlarıma doymadım.)*
- t[ulı] kalmış kara tulı kalmış (KRG TALAS 3-2)
  (Dul kalmış, sıradan bir dul (olarak) kalmış.)
- kutlug eren esiz oglan çor ulayu kalmış [katunı] kara tul kalmış (KRG TALAS 4-2)

Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 171.); "Sonra sıçan yılında [748'de Tanrı böyle söylemiş]: "senin elinde güç var, [seni] avam halkı (kara bodun) atamış. Aranızda güç sen idin. Kara Su gibi?" (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 253.); "Ondan sonra sıçan yılında mezarlıktan (atalardan ?) güç (alan) halk demiş ki: "mezarlık sizde, güç kara su (kaynak suyu) imiş." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 83.); "Ondan sonra fare yılında (748), "sen varken halk güçlü imiş, sensizken (halkın) gücü kara su (gibi) imiş, (diyerek)" (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 43.)

((Ardında) kutlu erler ve Çor'un aziz oğlu kaldı. Zevcesi sıradan bir dul olarak kaldı.)

c. Kul, köle

- yėti yėgirmi yaşımta men teŋri ėlimke kara boldum bökmedim yıta esni. (YEN YEERBEK I-1)
  (On yedi yaşımdan itibaren ilahi devletime kul oldum, doymadım, eyvah! Ne acı!)

45. Kısga

a. (Zaman olarak) kısa sürede, hemen

- yagıka yalŋus oplayu tegip opulu kirip özi kısga kergek boltı. (KİÇ D-23)
  (Düşmana/düşmanların arasına tek başına boğa gibi saldırarak atıldığı için kendisi hemen/kısa süre içinde öldü.)

b. Az

- yagız yėrde yolım kısga boltı. (II. KARABALGASUN- 8, 9, 10)
  (Yağız yerde (yeryüzünde) talihim az oldu.)

46. Kız

Kelimenin temel anlamı "kız; evlenmemiş kadın"dır. Ancak yazıtlarda kelimenin içinde bulunduğu bağlama bağlı olarak anlam nüansları ortaya çıkmaktadır. Öyle ki "kız" kelimesinin "evlat, çocuk" anlamına gelen "ogul" kelimesi ile birlikte kullanıldığı yapılarda cinsiyete vurgu yapılırken; kelimenin tek başına kullanıldığı cümlelerde "kız çocuk, kız evlat" anlamı ile aile içindeki konumuna vurgu yapılmaktadır.

a. Kız, kadın[536]

- tabgaç bodunka beglik urı oglın kul boltı işilik kız oglın küŋ boltı. (KT D- 7)
  (Çin milletine, bey olmaya layık erkek evlatları kul oldu, hanım olmaya layık kız evlatları cariye oldu.)
- beglik urıŋ kul boltı işilik kız ogluŋ küŋ boltı. (KT D- 24)
  (Bey olmaya layık erkek evlatlarınız kul oldu, hanım olmaya layık kız evlatlarınız cariye oldu.)

[536] Cinsiyete vurgu yapılmaktadır.

- tabgaç bodunka beglik urı oglın kul kıltı işilik kız oglın küŋ kıldı. (BK D-7)
  (Çin milletine, bey olmaya layık erkek evlatları kul etti, hanım olmaya layık kız evlatları cariye etti.)
- beglik urı ogluŋun kul kıltıg işilik [kız ogluŋun kü]ŋ kıltıg. (BK D-20)
  (*Bey olmaya layık erkek evlatlarınızı kul ettiniz, hanım olmaya layık kız evlatlarınızı cariye yaptınız.)*
- ol yėrke ben bilge tuńukuk tegürtük üçün sarıg altun ürüŋ kümüş kız koduz egri tebi agı buŋsuz kelürti. (TY II. TAŞ G-3, 4)[537]
  (Ben Bilge Tunyukuk o yerlere ulaştırdığımiçin sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, hörgüçlü deve (ve) hazineyi sıkıntı çekmeden getirdiler.)
- urı kadaşım üç kinim kız kadaşım üç yançı… (YEN HERBİS BAARI- 7)
  (Erkek akrabalarım, üç kaynım, kadın akrabalarım, üç cariyem...)

b. Evlat, kız çocuk[538]

- men [t]ürgėş kaganka kız[ım kunçuyug] ertiŋü ulug […] törün alı bėrtim. (BK K-9)
  (Ben Türgiş kağanına kızım prensesi çok büyük […] bir tören ile alıverdim.)
- tür[gėş kagan] kızın ertiŋü ulug törün ogluma alı bėrtim. (BK K-9, 10)
  (*Türgiş kağanının kızını (da) çok büyük bir tören ile oğluma alıverdim.)*
- ėki kızın tapıg bėrt[i]. (ŞU B- 4, 5)
  (İki kızını hizmet(ime) verdi.)
- inim yėti urım üç kızım üç erti. (SÜCİ-6)
  (Yedi kardeşim, üç oğlum, üç kızım (var)dı.)
- kızımın kalıŋsız bėrtim. (SÜCİ-7)
  (Kızımı başlık parasız verdim.)
- yılkısın barımın kızın koduzın kelirtim. (ŞU D- 3)
  (At sürülerini, mallarını, kızlarını (ve) kadınlarını getirdim.)

---

[537] "sarı altını, beyaz gümüşü, kızları, kadınları, hörgüçlü deveyi, hazineyi eksiksiz getirdi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 93.); "sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, eğri deve, mal zahmetsizce getirdi." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 78, 79.); "sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları kadınları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasiyle (önümüze) getirdiler." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 82, 83.); "O topraklara ben Bilge Tunyukuk ulaştırdığım için (bu sayede) çil çil altınları, ap-ak gümüşleri, kızları, dulları, hörgüçlü develeri, ipeklileri gereğinden fazlasıyla getirdiler." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 176.); "sarı altın, beyaz gümüş, kızlar ve karılar, tek hörgüçlü develer, ipeklileri sıkıntısızca getirdiler." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 116, 117.); "sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları kadınları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasıyla getirdiler." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 620, 621.)

[538] Aile içerisindeki konumuna vurgu yapılmaktadır.

- kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e èçiçim er ögler oglan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim. (YEN UYUK TURAN-6)
  (Hanım Tölböri, avam halkım, ünlü akrabalarım, ne yazık! Ağabeyciğim, annelerim, erkek çocuklarım, erkek güveylerim, kızlarım (ve) gelinlerim, (hepsine) doymadım.)
- oglanım kızım a ürüŋüm karam esiz yüz elig erim e esizim e. (YEN KÖJEELİG HOVU-7)
  (Oğullarım, kızlarım, soylu (halkım), avam (halkım) ne yazık! Yüz elli askerim, ne yazık!)

47. Kiçig

Temel anlamı "az, pek az; hiç" olan "kiçig" kelimesi, farklı bağlamlar içinde mecazlaştırma yoluyla çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. Az, pek az; hiç
- ilgerü şantuŋ yazıka tegi süledim taluyka kiçig tegmedim. (KT G-3)
- ilg[erü şa]ntuŋ [yazıka tegi süledim taluyka kiçig tegmedim]. (BK K- 2)
  (Doğu'da Şantung Ovası'na kadar ordu sevk ettim, okyanusa az ulaşmadım.)
- tüpütke kiçig [teg]medim. (KT G-3; BK K-3)
  (Tibet'e az ulaşmadım.)

b. (*atlıg* ile) rütbesiz, kıdemsiz
- kiçig atlıg[ıg ulgarttım]. (BK D-41)
  (Rütbesiz (olanları) terfi ettirdim.)

c. Genç, (yaşça) küçük
- bars yıl èkinti a, bir yègirmike tay gün tan manistantakı kiçig di[n]tar burua guruşd èçimiz isig saŋun itaçuk üçün bitidim. (IB- 67)
  (Kaplan yılında, ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) genç rahip Burua Guruşd ağabeyimiz İsig Saŋun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.)
- ulugum a kiçigim e bökmedim. (YEN YEERBEK I- 5)
  (Büyüğüme küçüğüme doymadım.)
- <kiç>ig oglı atı ugut. (KRG TALAS 2-7)
  (Küçük oğlunun adı Ugut('tur).)
- Kiçig kişim tul kaldı. (KRG TALAS 13-1)

(Küçük zevcem dul kaldı.)

48. Kisi

a. Eş; zevce, karı

- sagır çolugan yagıtukda [küli] çor [oplayu tegi]p sançıp ölürüp oglın kisisin buln[adıp]… (KİÇ B-5)

  (Sagır Çolugan düşman olduğunda Küli Çor boğa gibi saldırıp mızraklayarak öldürüp evlat(lar)ını (ve) karısını tutsak aldı.)
- ışbara bilge küli çor kisi… (KİÇ B-8)

  (Işbara Küli Çor eşi…)
- … oglın [kisis]in uduztukı [kon]dukı ėtdüki yėr aldukı (KİÇ D-13)

  (…çocuk(lar)ını (ve) karısını gönderdiği, yerleştirdiği, düzenlediği, toprak aldığı…)
- ėlin altı oglın kisisin bulunad[ıp] … (KİÇ D-22)

  (Ülkesini aldı, çocuk(lar)ını (ve) karısını tutsak edip…)
- Oyma er oglanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış. Oglın kisisin utuzmaduk, yana tokuz on boş koń utmış. Oglı yutuzı kop ögirer tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB-29)

  (*Bir sakatatçı, çocuk(lar)ını (ve) karısını rehin olarak ortaya koyup (hayvanların) iç organlarını çıkarmaya gitmiş. Çocuk(lar)ını (ve) karısını kaybetmediği (gibi) üstelik doksan koyun (da) kazanmış. Çocuk(lar)ı (ve) karısı hepsi seviniyorlar, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)*
- kuyda kisim e esizim e (YEN ŞANÇİ I-2)

  (Obada(ki) eşime (doymadım), ne acı!)

b. Cariye, kadın hizmetkâr

- er erdemim üçün alpun altun kümüşüg egri tebe ėlde kisi kazgandım a. (YEN BEGRE-9)[539]

  (Erkeklik erdemim(i elde etmek) için cesaret ile altın, gümüş, tek hörgüçlü deve (ve) cariye(ler) kazandım.)
- kisi kazgantım b[en] <…> (YEN OYA-4)

  (*Cariye(ler) elde ettim.)*

[539] "Savaşçı ere ait şecaat ve cesaretim ile altın ve gümüş, develer ve cariyeler elde ettim." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 304.); "Erkeklik kahramanlığımı elde etmek için sıkıntıyla altın, gümüş, tek hörgüçlü deve yurda adam kazandım." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 70, 71.)

- ėlde kisim egri tebem tört butl[ug] yılkım (YEN TELEE-3)
  (Yurtta cariye(ler)im, tek hörgüçlü develerim, dört ayaklı yılkım)

49. Kop

"Kop" kelimesinin sahip olduğu anlamlar, anlamsal açıdan çok yakın olmakla birlikte küçük farklarla birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu ayrım için Clauson, "kop"un nitelediği kelime türüne dikkat çekmektedir. Şayet kelime bir fiili niteliyorsa hareketin tamamının yapıldığı bildirilmekte; isim veya sıfatı niteliyorsa "hep; her" anlamlarına karşılık gelmektedir.[540]

a. Hep, sürekli olarak, daima

- kop anta alkıntıg arıltıg. (KT G-9)
- kop anta alkıntıg arıltıg. (BK K-7)
  (Ora(lar)da hep yok oldun, mahvoldun.) [541]
- anta kalmışı yėr sayu kop toru ölü yorıyur ertig. (KT G- 9)
- anta kalm[ışı] yėr [say]u kop toru ölü yorıyur ertig. (BK K- 7)
  (Ora(lar)da (sağ) kalanlarınız her yerde (dağınık olarak) hep bitkin ve yitik (bir halde) yaşıyordunuz.)
- tört buluŋ kop yagı ermiş. (KT D- 2)
- tört buluŋ kop yagı ermiş. (BK D- 3)
  (Dört bir taraf hep düşmanmış.)
- kırkız kurıkan otuz tatar kıtań tatabı kop yagı ermiş. (KT D- 14)
- kı[rkız kurıkan otuz tatar kıtań tatabı kop yagı ermiş. (BK D- 12)
  (Kırgız(lar), Kurıkan(lar), Otuz Tatar(lar), Kıtay(lar) (ve) Tatabı(lar) hep düşmanmış.)
- ebin barımın [kalı]sız kop kelürti. (KT K- 1)
  (Evini mal(lar)ını eksiksiz (olarak) hep getirdi.)
- kişi oglı kop ölgeli törümiş. (KT K- 10)
  (İnsanoğlu hep ölmek için yaratılmış.)
- yėgirmi kün olurup bu taşka bu tamka kop yol[l]ug tėgin bitidim. (KT-GD)
  (Yirmi gün oturup bu taşa bu duvara hep Yollug Tigin, (ben) yazdım.)

[540] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 579.
[541] Bu cümlede "kop" kelimesine "tamamen" anlamı verilemez. Çünkü cümlenin devamında "kalanlar"dan bahsedilmektedir.

b. Tamamıyla, tamamen, bütün; hepsi, her biri

- kara türgėş bodun kop içikdi. (KT D- 38)
  (Türgişlerin avam halkı tamamıyla tâbi oldu.)
- kagan olurup yok çıgań bodunug kop kubratdım. (KT G-9, 10; BK K- 7)
  (Kağan (olarak) tahta çıkıp yoksul (ve) fakir halkı(n tamamını) derleyip toparladım.)
- barkın bedizin bitig taşın bėçin yılka yėtinç ay yėti otuzka kop alkdımız. (KT KD)
  (Anıt mezarını, süslemelerini, yazılı taşını maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde tamamen bitirdik.)
- yadag süsin ėkinti kün kop [ölürtüm]. (BK G- 1)
  (Yaya (olan) askerlerini ikinci gün tamamen öldürdüm.)
- ilgerü kün togsık[k]a bėrigerü kün ortusıŋaru kurıgaru kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortusıŋaru anda içreki bodun ko[p] m[aŋ]a kör[ür]. (KT G- 2)
- ilgerü kün] togsıkıŋa bėrigerü kün ortusıŋaru kurıgaru kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortusıŋaru anda içreki bodun kop maŋa körür. (BK K- 1, 2)
  (Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde gündüz ortasına kadar, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar, bunlar içindeki milletler(in) hepsi bana tabîdir.)
- bunça bo[dun kop ėtdim. (KT G- 2, 3)[542]
- [bunça bodun kop ėtdim.] (BK K- 2)
  (Bunca halkın hepsini örgütledim.)
- sü sülepen tört buluŋdakı bodunug kop almış kop baz kılmış. (KT D- 2)
- sü sülepen tört buluŋdakı bodunug [kop almış, kop baz kıl]mış. (BK D- 3)
  (Ordu sevk ederek dört bir taraftaki halkı(n tamamını) hâkimiyetleri altına almışlar, hepsini (kendilerine) tâbi kılmışlar.)
- tört buluŋdakı] bodunug kop baz kıltım yag[ı]sız kıltım. (KT D- 29, 30)
- tört buluŋdakı bodunug kop baz kıltım yagısız kıltım. (BK D- 24)
  (*dört bir taraftaki halkların her birini (kendime) tâbi kıldım; (halkımı) düşmansız hale getirdim.)*
- erin kop ölürmiş. (KT K- 1)
  (Asker(lerinin) hepsini öldürmüş.)

[542] "Bunca halkı hep düzene soktum." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 20, 21.); "Bu kadar halkın tamamını düzene soktum." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 90.); "Bunca milleti hep teşkilatlandırdım." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

- kül tėgin yok erser kop ölteçi ertigiz. (KT K- 10)
  (Kül Tigin olmasaydı hepiniz ölecektiniz.)
- […s]üsin kop ölürtüm. (BK D- 28)
  (Askerleri(nin) hepsini öldürdüm.)
- edgü özlük atın kara kişin kök teyeŋin sansız kelürüp kop kot[t]ı. (BK G- 12)
  (Soylu binek atlarını, kara samurlarını (ve) boz sincaplarını sayısız (miktarda) getirip hepsini bıraktılar.)
- kop maŋa körti. (KT D- 30; BK D- 24)
  (Hepsi bana tâbi oldu.)
- tegdükin türk begler kop bilir siz. (KT D- 34)
  ((Nasıl) saldırdığını Türk beyleri hepiniz bilirsiniz.)
- ol sabıg ėşidip on ok begleri bodunı kop kelti yükünti. (TY II. TAŞ-B 7, 8)
  (On ok beyleri (ve) halkı, o haberi işitince tamamen geldi, tâbi oldu.)
- anta berüki suk başlıg sogdak bodun kop kelti, yükünti (TY II. TAŞ G- 2)
  (Onların güneyinde(ki) miğfer başlı Soğd halkı tamamen geldi (ve) baş eğdi.)
- anta ötrü oguz kopun kelti. (TY I.TAŞ G-9)
  (Bunun üzerine Oğuzların tamamı (teslim olmak için) geldi(ler).
- ol sabıg ėşidip begler kopın yanalım arıg ubutı yėg tėdi . (TY II. TAŞ B-1, 2)
  (O haberi işitince beyler: "Hepimiz geri çekilelim. Temizin utancı daha iyidir.[543]*" dedi(ler).)*
- <…> uz kop bodun tike bilir erti. (YEN UYBAT III-3)
  ([…] bütün halk(ım bu yazıtı) dikebilirdi.)
- uduzup açın kop ėl. (ABY USTYUGİ SARI KOBI)[544]
  ((Bize) önderlik edip, bütün milletin düzenini sağla.)
- yana teŋri kutınta üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş. (IB-15)
  (*Yine Tanrının lütfuyla üçüncü yılda hepsi sağ salim (bir araya gelip) görüşmüş(ler).)*
- kop ögirer sebinür tėr. (IB-15)
  (Hepsi mutlu olup seviniyor, der.)
- oglı yutuzı kop ögirer tėr. (IB-29)
  (Çocuk(lar)ı (ve) karısı, hepsi seviniyor, der.)

[543] "Savaşıp yenilmemişin utancı, savaşıp yenileninkinden daha iyidir!" (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s..81)
[544] "(Bize) önderlik edip, (bizimle) bütün halkla ilgilen." (bk. İgor Kormuşin, Emine Mozioğlu, Risbek Alimov, Fikret Yıldırım, **a.g.e.**, s. 281.)

c. Çok

- anda kėsre tabgaç k[ag]anta bedizçig k[op] kelürtüm. (BK K- 14)
  (Ondan sonra Çin kağanlığından pek çok süsleme ustası getirttim.)
- utdaçı künüm kop […] (ABY KURAY II)
  (Zafer günüm / kazançlı günlerim çok […])

50. Kök

Temel anlamı "mavi; yeşil" olmasının yanı sıra, göğün her rengini (bulutlu havada gri veya boz olması gibi) karşılayan[545] "kök" kelimesi, "ak" ve "kara" kelimelerinde olduğu gibi, yalnızca renk bildirmez; dil dışı unsurlara ve bağlama dayalı olarak sembolik anlamlar taşımaktadır. Bu sembolik anlamlar, Türk kültüründe gök ile ilgili; göğe ait unsurların kutsal sayılması ile yakından ilgilidir. Öyle ki B. Ögel, Eski Türklerin "göğü" Tanrı'nın bir sembolü olarak kabul ettiklerini ve bu sebeple kutsallık atfettiklerini ifade etmektedir. Sonuç olarak bir şeyi "kök" rengine büründürmek yahut "kök" kelimesi ile birlikte kullanmak, o şeyi kutsal kabul etmek anlamına gelmektedir.[546]

a. Mavi; gök rengi

- üze kök teŋri asra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış. (KT D- 1)
- üze kök teŋri as[ra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış]. (BK D- 2)
  (Yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.)
- atımın üze kök teŋri asra yagız yer yana […] (TARYAT-D 4, 5)
  (Adımı yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yeniden […]
- kök teŋride kutum yuyka boltı. (II. KARABALGASUN-6, 7, 8)
  (Mavi gökte talihim zayıf oldu.)
- (kök teŋride kün ay esiz ermiş. (YEN ELEGEST I-3)
  (Mavi gökte (gökyüzünde) güneş ve ay varmış, heyhat!)
- bir yėtmiş yaşımga kök teŋride künge azdım esizim e (YEN KÖJEELİG HOVU-5)
  (Altmış bir yaşımda mavi gökteki güneşten ayrıldım, ne yazık!)
- kök teŋride boltum. (YEN ELEGEST III- 3)

[545] Hatice Şirin, **Kül Tigin Yazıtı Notlar**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 146.
[546] Bahaeddin Ögel, **a.g.e.,** s. 42.

(Mavi gökte yaratıldım.)

- kök teŋride kün ay esizim e (YEN DEMİR SUG- 3)
  (Mavi gökteki güneş (ve) ay(dan ayrıldım), ne yazık!)
- kök teŋride esiz kün ay ermiş yagız yėrde esiz ėl kan ermiş bökmedim yıta esiz e. (YEN YERBEK I- 4)
  (Ah ne acı! Mavi gökte güneş (ve) ay vardı; kara toprakta (yeryüzünde) devletim ve hanım vardı! (Onlara) doymadım, eyvah! Ne yazık!)
- kök teŋride[ki] kün ay esizim e [b]ökmedim y[ıta]. (YEN YERBEK II- 3)
  (Mavi gökteki güneş (ve) ay(a) doymadım, ne acı! Ne yazık!)

b. Boz, açık gri

- sarıg altu]nın ürüŋ kümüşin kırgaglıg kutayın kinlig işgitisin özlük atın adgırın kara k[işin] kök teyeŋin türküme bodunuma kazganu bėrtim ėti bėrtim. (BK K- 11, 12)
  (Sarı altını, beyaz gümüşü, kenarlı ipeklileri, misk kokulu ipeklileri, has atları, aygırları, kara samurları, boz sincapları[547] *Türküm için, halkım için kazandım; düzenledim.)*
- edgü özlük atın kara kişin kök teyeŋin sansız kelürüp kop kot[t]ı. (BK G- 12)
  (Soylu binek atlarını, kara samurlarını (ve) boz sincaplarını sayısız (miktarda) getirip hepsini bıraktılar.)
- Kök boymul togan kuş men. (IB-64)
  (Boz boyunlu doğanım!)
- ak at altun ederlig kök at kümüş ederlig torug at tuç ederlig. (ABY YABOGAN A 84-3)
  (altın eyerli kır at, gümüş eyerli gri at, tunç eyerli doru at)
- kök böri kar[a] as bugu ölürtim. (YEN UYBAT VI-6)
  (Boz kurtları, siyah samurları, ren geyiklerini öldürdüm.)

c. Semavî, ilahî; göğe ait

- ėkin ara idi oksuz kök türk [ėti] ança olurur ermiş. (KT D- 2, 3)
- ėkin ara idi oksuz kök türük ėti ança olurur ermiş. (BK D- 4)

[547] "Boz renkli sincap" sincapgiller içinde bir türdür.

(İkisinin arasında hiç örgütlenmemiş olan Kök Türk / semâvî Türk halkını örgütleyerek öylece hüküm sürüyorlarmış.)[548]

d. Ebedî

- üze kök teŋri yarlıkaduk üçün asra yagız yėr igittük üçün ėlimin törümin ėtintim. (TARYAT-B 3) [549]

  (Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için yurdumu ve yasalarımı düzenlendim.)[550]

51. Köŋül

Somutlaştırma yoluyla çok anlamlı duruma gelen "köŋül" kelimesinin anlam gelişimini Clauson şu şekilde açıklamaktadır:

"Orijinalinde oldukça çeşitli anlamlarla soyut bir kelime. Bir düşünme düzeni olarak "akıl"; aklın ürünü olarak "düşünce" vb. Daha sonra, kalp düşünme düzeni olarak alındığında aynı zamanda "kalp" için fiziki anlamda *yürek*'e ek olarak veya onun yerine kullanılmıştır."[551]

a. Gönül, kalp

- taş tokıtdım köŋülteki sabımın urturtum. (KT G-12)

  (Taş (yazıt) yazdırdım. Gönül(üm)deki sözlerimi kazıttım.)

- közde yaş kelser tıda köŋülte sıgıt kelser yanturu sakıntım. (KT K-11)

  (Gözden yaş geldiğinde engel olarak, gönülden feryat geldiğinde içime atarak kaygılandım.)

b. Akıl, düşünce

- köŋlüŋçe uduz tėdi . (TY I. TAŞ G-8)

  ("(Orduyu) aklına göre sevk et" dedi.)

---

[548] "*semâvî Türk*" anlamlandırması Ercilasun'a aittir. (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 557)

[549] "Yukarıda mavi gök (Tengri)izin verdiği için, aşağıda yağız yer beslediği için, elimi, töremi düzenledim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 255.); "Üstteki Gök Tanrı/Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 182.); "Yukarıda mavi gök bahşettiği için aşağıda kara toprak beslediği için devletimi düzenimi kurdum." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 83.); "Yukarıda mavi gök lütfettiği için, aşağıda yağız yer beslediği için yurdumu (ve) yasalarımı düzenledim." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 45.)

[550] "*kök*" kelimesinin "*ebedî*" anlamını kazanmasını sağlayan unsur "*yarlıka*-; *lütfetmek*" fiilidir.

[551] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 731, 732.

- kıyınıg köŋlüŋçe ay ben saŋa ne ayayın tėdi . (TY I. TAŞ K-8)
  (Cezalarını (kendi) aklına göre ver, ben sana ne diyeyim, dedi.)

52. Köz

a. Göz

- Körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı. (KT K- 10)
  (Gören gözüm görmez gibi; bilir aklım bilmez gibi oldu.)
- közde yaş kelser tıda köŋülte sıgıt kelser yanturu sakıntım. (KT K- 11)
  (Gözden yaş geldiğinde engel olarak, gönülden feryat geldiğinde içime atarak kaygılandım.)
- ėki şad ulayu iniyigünüm oglanım beglerim bodunum közi kaşı yablak boldaçı tėp sakıntım. (KT K- 11)
  (İki şad ile küçük kardeşlerim, oğullarım, beylerim (ve) milletimin gözü kaşı fena olacak diye endişelendim.)
- üze teŋri asra yagız yėr yarlıkaduk üç[ün…] közün körmedük kulkakın ėşidmedük bodunumun ilgerü [kün togsıkıŋa] bėrgerü [kün ortası]ŋa kurıgaru [kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortusıŋa tegi konturtum. (BK K- 10, 11)
  (Yukarıda gök aşağıda kara toprak lütfettiği için…(milletimi) gözle görülmemiş, kulakla işitilmemiş (yerlere), doğuda (güneşin doğduğu yere), güneyde (gündüz ortası)na, batıda (güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar yerleştirdim.)
- olurtukuma ölteçiçe sakınıgma türk begler bod[un ö]girip sebinip toŋutmış[552] közi yügerü körti. (BK D- 2)[553]
  ((Kağan olarak) tahta oturduğum zaman, ölecek(ler)miş gibi kaygılanan Türk beyleri (ve) milleti (kağan oluşuma) sevinerek, (çaresizce) yere bakan göz(ler)i(ni) yukarı kaldırdı.)

[552]DLT'de "*toŋuş*-; bir işi kabul etmede ağırdan alıp tereddüt etmek ve işten nefret edip gözünü dikmek"tir. (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **a.g.e.,**, s. 892)

[553]"[Tahta] oturduğum zaman, [o zamana kadar] ölümün [onları tehtid ettiğini] düşünen Türk beyleri ve bodunu [kağan oluşuma] sevindiler, yere dikilmiş bakışları, yukarıya baktı." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 192.); "Oturduğumda ölecekmiş gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 33.); : "(Tahta) oturduğumda, ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere eğilmiş gözleri yukarıya baktı." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 50, 51.); "Tahta çıktığımda ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri, halkı sevinip kıvanıp yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 137.); "Tahta oturduğumda ölecekmiş (yok olacakmış) gibi düşünen Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 80.); "(Kağan) olduğum zaman, öleceklermiş gibi düşünen Türk beyleri ve milleti sevinerek, kararsız ve sabit bir şekilde bakan gözleri yukarı baktı." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 557.)

b. Güzel; sevimli

- esiz köz süsi on kara kökmüşi er erdiŋiz ıçgıntım. (YEN OÇURI- 11)
  (Yazık! Güzel ordu, Kökmüş kavminin on [kabilesi], siz savaşçı askerlerdiniz, [sizden] ayrıldım.)

53. Kunçuy

Kağanın kızı yahut kız kardeşleri için kullanılan "kunçuy", Çinceden Türkçeye geçen (<kung-chu) ve Batı dillerindeki "prenses"in karşılığı olan bir soyluluk ifadesidir. Ancak kelimenin Yenisey Yazıtları'nda ve Irk Bitig metninde "eş, hanım, zevce" anlamlarında, herhangi bir soyluluk ifadesi taşımadan kullanıldığı görülmektedir. Clauson kelimeye dair şu açıklamaları yapmaktadır:

"Çince *kung-chu;* "İmparatorun kızı"; gözde Türk hakanlarına gelin olarak gönderilen Çin İmparatoru'nun gerçek (ya da daha çok iddia edilen) kızları. Kısa süre sonra (karı ya da koca) kraliyete ait olmasa bile "eş, zevce" için kullanılmaya başlandı."[554]

a. Prenses; kağan kızı veyaz kız kardeşleri

- siŋilim kunçuyug bėrtimiz. (KT D- 20; BK D-17)
  ((Ona) küçük kız kardeşim prensesi (eş olarak) verdik.)
- ögüm katun ulayu öglerim ek[e]lerim keliŋünüm kunçuylarım bunça yeme tėrigi küŋ boldaçı erti. (KT K- 9)
  (Annem hatun (ve) diğer (üvey) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunlar (arasında) sağ kalanlar, cariye olacaktı.)
- men [t]ürgėş kaganka kız[ım kunçuyug] ertiŋü ulug […] törün alı bėrtim (BK K-9)
  (Ben Türgiş kağanına kızım prensesi çok büyük bir […] tören ile alıverdim.)
- [k]utlu[g kunçuyu]ŋ (MBY BÖMBÖGÖR- 1)
  (Kutlu prensesin)
- ėl bilg[e] kunçuyuŋ (MBY BÖMBÖGÖR- 2)
  (İl Bilge prensesi)
- yüzlüg kunçuy (3. HT-1)
  (Güzel / saygın prenses)
- tarduş kunçuy (3. HT-2)

[554] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 635.

(Tarduş prensesi)

b. Eş, hanım, zevce

- Ebiŋerü barmış, üçünç kunçuyı urılamış. (IB- 5)[555]
  (Evine doğru gitmiş. Üçüncü (kez) karısı bir oğlan doğurmuş.)
- kunçuyum a oglanım a bodunum a esizim e. (YEN UYUK TARLAK-1)
  (Eşim, evlatlarım, halkım, ne yazık!)
- kuyda kunçuyum özde oğlum yıta esizim e bökmedim adrıltım. (YEN UYUK TURAN-1)
  (*Obada(ki) eş(ler)im), vadide(ki) çocuklarım eyvah! Ne acı! (Sizlere) doymadım,(sizlerden) ayrıldım!)*
- kuydakı kunçuyumga adrıldım apam a. (YEN BARIK II- 4)
  (Ah ablacığım! Obadaki eş(ler)imden ayrıldım.)
- kuyda kunçuyumga özde oglumka adrıldım (YEN BARIK III- 4)
  (*Obada(ki) eş(ler)imden, öz çocuklarımdan ayrıldım.)*
- [kuy]da kunçuyumga adrıldım. (YEN BARIK IV- 2)
  (*Obada(ki) eş(ler)imden ayrıldım.)*
- kuyda kunçuyum a esizim e yıta özde oglum esizim e adrıltım yıta. (YEN ELEGEST I- 1)
  (*Obada(ki) eş(ler)im, ne yazık! Ne acı! Vadide(ki) çocuklarım (sizden) ayrıldım, ne acı!)*
- bėş yėgirmi yaşda alınmışım kunçuyum a buŋ a. (YEN BEGRE-2)
  (On beş yaşımda evlendiğim eşimden (ayrıldım), ne sıkıntı!)
- kuyda kunçuyum adrıldım sekiz urım adrıldım ıyu. (YEN ÇAA HÖL I- 2)
  (*Obada(ki) eş(ler)imden ayrıldım, sekiz çocuğum(dan) ayrıldım, ne acı!)*
- kuyda kunçuyumka esizim e oglumka bökmedim. (YEN ÇAA HÖL II- 2)
  (*Obada(ki) eş(ler)ime, çocuk(lar)ıma doymadım, ne yazık!)*
- kuyda kunçuyum ėki oglanım a esizim e ya<l>ŋus esizim e.(YEN ÇAA HÖL IV- 1, 2)
  (*Obada(ki) eş(ler)im, iki çocuğum ne yazık! Yalnız, ne yazık!)*

[555] "(bey bu kez de) evine doğru gitmiş. (Bakmış ki) üçüncü prensesi (bir) oğlan doğurmuş." (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 27.); "evine doğru gelmiş. Üçüncü olarak, karısı bir oğlan doğurmuş." (bk. Fikret Yıldırım, **Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 34.)

- kuyda kunçuyumka oglum[ka] begimke [ka]daşımka bökm[edim]. (YEN ÇAA HÖL X- 1, 2)
  (*Obada(ki) eş(ler)ime (ve) çocuklarıma, beyime, akrabalarıma doymadım.)*
- kunçuyum kadaşım adrıltım buŋ a yagıka kirdim. (YEN OZNAÇENNAYA I- 1)
  (Eşimden, akrabalarımdan ayrıldım. Ne sıkıntı! Savaşa girdim.)
- kuyda kunçy[umka] adrıltım. (YEN OYA- 2, 3)
  (*Obada(ki) eş(ler)imden ayrıldım.)*
- kuyda kadaşım a kunçuyum a adrılu bardım men oglumka bodunumka bökmedim. (YEN ALTIN KÖL II- 5)
  (*Obada(ki) akraba(lar)ımdan eş(ler)imden ayrıldım. Çocuk(lar)ıma, halkıma doymadım.)*
- kuyda kunçuyum tul kaltı yıta esizim. (YEN KÖJEELİG HOVU- 6)
  (*Obada(ki) eş(ler)im dul kaldı, ne acı, ne yazık!)*
- ėlim esizim e kuyda kunçuyum esizim e. (YEN TELEE- 1, 2)
  (Yurdum ne acı! Obada(ki) eş(ler)im, ne acı!)
- tölis bilge tutuk beg altı yėgirmi yaşda a almış kunçuyıŋız bökmedi begiçem. (YEN ABAKAN-7)
  (Bilge Tutuk olan Tölis beyi on altı yaşında evlendiği eşine doymadı, benim sevgili beyim.)
- kuyd[a] kunçuyum a adrıltım esizim e. (YEN TUVA G- 2)
  (*Obada(ki) eş(ler)im(den) ayrıldım, ne yazık!)*
- kuyda kunçuyum a bökişmedim. (YEN HERBİS BAARI- 2)
  (*Obada(ki) eş(ler)im(e) doyamadım.)*
- […]m kuyda kunçuyum a […] (YEN EL BAJI- 29)
  ([…] (Obada(ki) eş(ler)im(den)[…])
- kunç[uyum] yaşım es[iz e]. (YEN UYUK OORZAK I- 1, 2)
  (Eşime, yaşıma ne yazık!)
- kuyda kunçuyum a bökmedim yıta buŋ a özde oglumka bökmedim yıta buŋ a. (YEERBEK I- 2)
  (Obada eşime doymadım, ne acı, ne sıkıntı! Vadide çocuklarıma doymadım, ne acı, ne sıkıntı!)

54. Kut

a. Şans, iyi talih, baht

- teŋri yarlıkadukın üçün [ö]züm kutum bar üçün kagan olurtum. (KT G- 9)
- teŋri yarlık[adukın üçün öz]üm kutum bar üçün ka[gan olurt]um. (BK K-7)
  (Tanrı lütfettiği için, kendi talihim olduğu için kağan (olarak) tahta çıktım.)
- anta] kėsre teŋri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tėrgürü igit[t]im. (KT D- 28, 29)
  (Ondan sonra Tanrı bağışlasın, talihim olduğu için, kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim.)
- anta kėsre teŋri yarlıkaduk üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunug t[irgü]rü igit[t]im. (BK D-23)
  (*Ondan sonra Tanrı lütfettiği için talihim (ve) kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim.)*
- umay teg ögüm katun kutıŋa inim kül tėgin er at bultı. (KT D- 31)[556]
  (Umay gibi annem hatunun talihi sayesinde kardeşim Kül Tigin erlik unvanı(nı) elde etti.)
- kut bėrmiş. (MBY ÖRTENBULAK 1)
  (Talih vermiş.)
- kök teŋride kutum yuyka boltı. (II. KARABALGASUN-6, 7, 8)
  (Mavi gökte talihim zayıf oldu.)
- teŋride kut bulmış. (7. HT-2)[557]
  ((Ebedî) gökte iyi talih bulmuş.)
- […] kut teŋri kutlug bolzun. (7. HT-4)
  ([…]talih, (ebedî) gök kutlu olsun!)
- kut bulzun alı barzun. (16. HT-4)
  (Talih bulsun, alıversin.)
- Utru ėki yalıg kişi oglın sokuşmış; kişi korkmış. "Korkma!" tėmiş, "kut bėrgey men!" tėmiş. (IB-2)
  ((Bu yol tanrısı) güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış. İnsanoğulları korkmuş. (Yol tanrısı) "Korkma(yın, size) iyi talih vereceğim." demiş.

[556] "umaya benzer annem hatunun (alın yazısında) kardeşim Köl Tegin erkek adını buldu (=büyüdü)." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 196.); "Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 20, 21.) "Umay misali annem Hatun'un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 32, 33.); Umay gibi olan sultan annemin talihiyle küçük erkek kardeşim Kül Tegin erlik adını buldu." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 97.); "Umaya benzer annem katunun talihi sebebiyle kardeşim Köl Tigin erlik adını buldu." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 524, 525.)

[557] "Tanrı'dan kut bulmuş olan Ötüken yurdunda…" (bk. Hatice Şirin, **Kül Tigin Yazıtı Notlar**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 122.)

- Uçruglug kutuŋ yok tėr. (IB-36)[558]
  (Uçuşan bayraklarla kutlanacak iyi bir talihin yok, der.)
- Teŋrike sokuşmış. Kut kolmış. Kut bėrmiş. (IB-47)
  ((Yolda) Tanrı'ya rastlamış. (Tanrı'dan) iyi talih dilemiş. (Tanrı da adama) iyi talih vermiş.)

b. *(teŋri kut)* Tanrı'nın lütfu
- yana teŋri kutınta üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş. (IB-15)
  (*Yine Tanrının lütfuyla üçüncü yılda hepsi sağ salim (bir araya gelip) görüşmüş(ler).)*

c. Ruh
- teŋri ıduk yėr sub ėçim kagan kutı taplamadı erinç. (BK D-35)
  ((Yukarıda) Tanrı, (aşağıda) kutsal toprak (ve) amcam kağanın ruhu razı gelmedi şüphesiz.)

55. Kü

a. *(at kü)* Ün, san, şan, şöhret; ünlü, şanlı, şerefli
- türk bodunug atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teŋri ėl bėrigme teŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun [tėyin özümin ol teŋri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26)
- türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürügme teŋri ėl bėrig[me te]ŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin özümün ol teŋri kagan olurtdı [erinç. (BK D-20, 21)
  (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak (tahta) oturttu.)
- kaŋımız ėçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tėyin türk bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. (KT D- 26, 27)
- kaŋımız ėçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bol[mazun] tėyin türk bodun üçün tün udımadım. (BK D-21, 22)

[558]Tekin "kut" (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 30, 31) olarak okurken; Yıldırım "kot" (bk. Fikret Yıldırım, **a.g.e.,** s. 41) olarak okuyup "*Bir bayrağı olan halkın yok*." şeklinde anlamlandırmaktadır.

(Babamızın, amcamızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.)

- (b)ėriye tabgaçda atı küsi yok boltı. (BK D-36)
  (Güneyde Çin'de (olanların) adı sanı yok oldu.)
- tabgaçka bunça sünüşüp alpin erdemin üçün kü bunça tutdı. (KİÇ B- 12)[559]
  (Çin'e karşı bu kadar savaşıp yiğitliği (ve) erdemi sayesinde bu kadar ünlendi. (şöhret kazandı.))
- küm sorugum kün togsıkka batsıkka tegdi. (SÜCİ-4, 5)
  (Şanım şöhretim güneşin doğduğu yerden battığı yere (kadar) ulaştı.)
- erdemi bar üçün kanınta kü tutuk atka tegmiş[560] begim esiz er[en] başı yıta açıg a. (YEN ABAKAN-10)
  (Erdemi sayesinde han [hizmetinde] şerefli "tutuk" unvanını kazanan beyim, ne yazık! Askerlerin önderi, eyvah! Ne yazık!)
- kü çeküŋ tutuk esizim-e adırıldım. (YEN OZNAÇENNAYA I- 2)
  ((Ben) ünlü Çeküŋ Tutuk'um, ne yazık (sizden) ayrıldım!)

b. Haber, istihbarat

- taşra yorıyur tėyin kü ėşidip balıkdakı tagıkmış tagdakı ėnmiş. (KT D-11, 12)
- taşra] yor[ıyur tėyin kü ėşidip ba]l[ık]d[akı tagıkmış tagdakı] ėnmiş. (BK D- 10, 11)
  (Baş kaldırıyor diye haber işitince şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş.)

56. Küç

Tek başına, hem somut hem soyut bir ifade olarak "güç, kuvvet" anlamlarında kullanılan "küç" kelimesi, yazıtlarda "iş" ile ikileme oluşturarak "*iş küç; hizmet*" anlamında kullanılmaktadır. "(Bir kimsenin) gücünü kullanarak çalışması, hizmet etmesi" olarak yorumlanabilen bu anlam, kelimenin temel anlamından kopmadan oluşmuştur.

a. Güç, kuvvet

[559] Mert, "*tabgaçka bunça sünüşüp alpin erdemin üçün ök bunça tutdı."* şeklinde okuyarak, "*Çin'e karşı bu kadar savaştığı için, yiğit ve erdemli olduğu için bizzat bu şekilde ülkesini muhafaza etti*." olarak anlamlandırmaktadır. (bk. Osman Mert, **Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi**, Erzurum, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, 2015, s. 55 ve 58).

[560] "Karahanlı ve Uygur döneminden bilindiği üzere "*atka teg*-", "*unvan almak, unvan kazanmak, unvan elde etmek"* anlamlarına gelmektedir." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.**, s. 69)

- teŋri küç bėrtük üçün kaŋım kagan süsi böri teg ermiş yagısı koń teg ermiş. (KT D-12; BK D- 11)
  (Tanrı güç verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.)
- [teŋri] küç bėrtük üçün anta sançdım yańdım. (BK D- 32, 33)
  (Tanrı güç verdiği için orada mızrakladım, dağıttım.)
- teŋrim küç bėriŋ. (MBY YAMAN US 6)
  (Tanrım (bana) güç ver.)
- teŋri küçiŋe tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yaş yėpen ölümde ozmış tėr. (IB- 17)
  (Tanrının kudreti ile dağ üzerinde yol (ve) su görerek dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş, der.)

b. (*iş küçüg* ikilemesi) hizmet
- elig yıl işig küçüg bėrmiş. (KT D- 8)
- elig yıl] işig küçüg bėrmiş. (BK D- 7, 8)
  (Elli yıl (ona) hizmet etmiş(ler).)
- kaganlıg bodun ertim kaganım kanı ne kaganka işig küçüg bėrür men tėr ermiş. (KT D- 9; BK D- 9)
  (Kağan sahibi millet idim, kağanım nerede? Hangi kağana hizmet ediyorum, (diye) düşünmüş.)
- bunça işig küçüg bėrtükgerü sakınmatı türk bodun ölüreyin urugsıratayın tėr ermiş. (KT D- 10)
- bunça işig küçüg bėrtük[g]erü sakınmatı türk bodunug ölür[eyin, urugsıra]tayın [tėr ermiş. (BK D- 9)
  (Bu kadar hizmet ettiklerini düşünmeden "Türk halkını öldüreyim, kökünü kurutayım" (diye) düşünmüş.)
- kop maŋa körti işig küçüg bėrür. (KT D- 30)
  (Hepsi bana tâbi oldu; (bana) hizmet ediyor(lar).)
- inim kül tėgin […] işig küçüg bėrtük üçün türk bilge kagan [ay]ukı[ŋa] inim kül tėginig küzedü olurt[um]. (KT B)
  (Kardeşim Kül Tigin […] hizmet ettiği için Türk Bilge Kağan'ın mülküne, kardeşim Kül Tigin'i gözeterek tahta oturdum.)

- küntüz olurmatı kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg bėrtim ök. (TY II. TAŞ D- 2)
  (Gündüz oturmadan kızıl kanımı akıtarak kara terimi dökerek hizmet ettim.)
- öŋre kün togsıkdakı bodun kėsre ay togsıkdakı bodun tört buluŋdakı bodun [i]ş küç berür. (TARYAT B- 3, 4)
  (Doğuda güneşin doğduğu yerdeki halklar, batıda ayın doğduğu yerdeki halklar, dört bir taraftaki halkların (hepsi benim) hizmetimdedir.)
- kaŋım baga teŋriken yen (?) anta yorımış işig küçin bėrmiş erti. (ONGİ-5)
  (Babam Baga hazretleri tarafından (?) o zaaman ilerlemiş, hizmet etmiş idi.)
- teŋri bilge kaganka takı işig küçüg bėrsigim bar ermiş erinç. (ONGİ-10)
  (Aziz Bilge Kağan'a da hizmet etmem gerekmiş şüphesiz.)
- öggen atka işig küçüg bėrti. (ONGİ-11)
  (Öven (övülmüş) ada (kişiye) hizmet etti.)
- yiçe işig küçüg bėrgil tėdim. (ŞU D- 5)
  (Önceden olduğu gibi (bana) hizmet edin dedim.)

c. Güçlü

- anta kėsre küsgü yılka sinlegde küç kara bodun tėmiş sin sizde küç kara sub ermiş. (TARYAT G-5)[561]
  (Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) avam halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç "Kara Su"dur.")
- oglıtı küç urı oglan tug[dı]. (YEN OÇURI-2)
  (Evlatları, güçlü erkek çocukları (olarak) doğdu.)
- atsar alp ertiŋiz e tutsar küç ertiŋiz. (YEN ALTIN KÖL I- 5) [562]
  (Attığınızda (okçulukta) cesur idiniz; tuttuğunuzda (güreşte) güç(lü) idiniz.)
- kolı alp tutsar küçėçiçim e (YEN UYBAT III- 1)[563]

[561] "Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç "Kara Su"dur." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 171.); "Sonra sıçan yılında [748'de Tanrı böyle söylemiş]: "senin elinde güç var, [seni] avam halkı (kara bodun) atamış. Aranızda güç sen idin. Kara Su gibi?" (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 253.); "Ondan sonra sıçan yılında mezarlıktan (atalardan ?) güç (alan) halk demiş ki: "mezarlık sizde, güç kara su (kaynak suyu) imiş." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 83.); "Ondan sonra fare yılında (748), "sen varken halk güçlü imiş, sensizken (halkın) gücü kara su (gibi) imiş, (diyerek)" (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 43.)

[562] "[Avda] keskin okçu ve [güreşte] güçlü (bahadır) idiniz." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 94); "Atsanız, kahraman idiniz (ve) tutsanız güç(lü) idiniz." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 104.)

(Kolu kuvvetli (olan) güçlü ağabeyim…)

57. Kün

Temel anlamı "güneş" olan "kün" kelimesi, ad aktarması yoluyla yan anlamlar kazanarak çok anlamlı bir yapı haline gelmiştir. Yazıtlarda "güneş" temel anlamına bağlı kalarak "gün; güneşin aydınlık verdiği zaman dilimi; gündüz" anlamlarında kullanılmaktadır. Kelimenin taşıdığı bu anlamları birbirinden ayırmak için bağlamdan faydalanmak mümkündür. Kelime "güneş" anlamında genel olarak "tog-/tug-" fiili, "ay" yahut "teŋri" kelimeleri ile birlikte kullanılırken; "gün" anlamı için bir sayı ifadesinin yanında yer almakta; "gündüz" anlamını "tün" ile oluşturduğu zıtlık yapısı (gece gündüz) içinde kazanmaktadır.

a. Güneş

- ilgerü kün togsık[k]a bėrigerü kün ortusıŋaru kurıgaru kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortusıŋaru anda içreki bodun ko[p] m[aŋ]a kör[ür]. (KT G- 2)
- ilgerü kün] togsıkıŋa bėrigerü kün ortusıŋaru kurıgaru kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortusıŋaru anda içreki bodun kop maŋa körür. (BK K-1, 2)
  (Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde gündüz ortasına kadar, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar, bunlar içindeki milletler(in) hepsi bana tabîdir.)
- yogçı sıgıtçı öŋre kün togsıkda bükli çöl[l]üg ėl tabgaç tüpüt apar purum kırkız üç kurıkan otuz tatar kıtań tatabı bunça bodun kėlipen sıgtamış yoglamış. (KT D-4)
- yogçı sıgıtçı öŋre kün togsıkda bükli çöl[l]üg ėl [t]abgaç tüpüt apar purum kırkız üç kurıkan otuz tatar kıtań tatabı bunça bodun kėlipen sıgtamış yoglamış. (BK D-5)
  (Cenaze törenine) Yasçı (ve) ağlayıcı (olarak) doğuda güneşin doğduğu yerden Bükli (Kore) Çöl, Tibet, İran, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kitan (ve) Tatabı (ülkelerinden) bunca millet(lerin temsilcileri) gelip ağlamışlar, yas tutmuşlar.)
- ilgerü kün togsıkda bökli kaganka tegi süleyü bėrmiş. (KT D-8; BK D-8)
  (Doğuda, güneşin doğduğu yerdeki Bökli (Kore) kağanına kadar sefer etmiş(ler).)
- kurıya kün batsıkdakı sogd(ak) berçek er bukarak uluş bodunta nek seŋün ogul tarkan kelti. (KT K- 12)

---

[563]Aydın, "*kulı alp tutsar küç èçiçim e*" şeklinde okuyarak, "*Kulu (?) yiğitliği tutsa, güçlü sevgili ağabeyim (için*)." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,**, s. 118, 119) olarak anlamlandırmaktadır. Kormuşin ise "*Elleri alp gücüne sahip kudretli ağabeyim*." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 132, 133) şeklinde anlamlandırır.

(Batıda, güneşin battığı yerdeki Soğdak Berçek Er, Buhara ülkesi halkından General Nek ve Oğul Tarkan geldi.)

- közün körmedük kulkakın èşidmedük bodunumun ilgerü [kün togsıkıŋa] bèrgerü [kün ortası]ŋa kurıgaru [kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortusıŋa tegi konturtum. (BK K-11)

  ((Milletimi) gözle görülmemiş, kulakla işitilmemiş (yerlere), doğuda (güneşin doğduğu yere), güneyde (gündüz ortası)na, batıda (güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar yerleştirdim.)
- [b]ükegükde sekiz oguz tokuz tatar kalmaduk èki yaŋıka kün toguru süŋüşdüm. (ŞU D-1)

  (Bükegük'te Sekiz Oğuzlar ve Dokuz Tatarlar kalmadı. İkinci gün, güneş doğarken savaştım.)
- kün kaçu … (MBY YAMAN US-1)

  (Güneş batarken…)
- teŋrideki künke yèrdeki èlimke bökmedim (YEN BARIK III-3)

  (Gökteki güneşe, yeryüzündeki yurduma doymadım.)
- kök teŋride kün ay esiz ermiş. (YEN ELEGEST I-3)

  (Gökyüzünde güneş ve ay varmış, heyhat!)
- kün e ay a azdım a (YEN BEGRE- 2)

  (Güneş (ve) aydan ayrıldım!)
- sub yèr kem katun ay kün <…> (YEN ALDI BEL I- 4)

  (Su ve yer, Kem (ve) Katun (ırmakları), ay (ve) güneş…)
- öz yèrim ıduk yèrim esiz e esiz èlim kanım kün ay esiz e. (YEN BAY BULUN I-1)

  (Kendi ülkem, kutsal yurdum, ne yazık! Kutlu yurdum, hanım, güneş (ve) ay, ne yazık!)
- kün ay esiz yıta (YEN KIZIL ÇIRA II-3, 4)

  (Güneş(e) (ve) ay(a) (doymadım), ne yazık!)
- bir yètmiş yaşımga kök teŋride künge azdım esizim e (YEN KÖJEELİG HOVU-5)

  (Altmış bir yaşımda mavi gökteki güneşten ayrıldım, ne yazık!)
- kök teŋride kün ay esizim e (YEN DEMİR SUG- 3)

  (Mavi gökteki güneş (ve) ay(dan ayrıldım), ne yazık!)
- türk bodun öŋre kün togsıkıŋa kèsre kün batsıkıŋa tegi bèriye tabgaçka yırıya yışka [tegi] (ONGİ-2)

(Türk halkı doğuda güneşin doğduğu (ve) batıda güneşin battığı yere kadar, Güney'de Çin'e, kuzeyde bozkıra kadar…)

- küm sorugum kün togsıkka batsıkka tegdi. (SÜCİ-4, 5)
  (Şanım şöhretim güneşin doğduğu yerden battığı yere (kadar) ulaştı.)
- … bilgesin üçün öŋre kün togsıkdakı bodun <…>. (TES-D 5, 6)
  ((kağanım) bilge olduğu için doğuda, güneşin doğduğu yerdeki halkları…)
- öŋre kün togsıkdakı bodun kėsre ay togsıkdakı bodun tört buluŋdakı bodun [i]ş küç berür. (TARYAT-B 3, 4)
  (Doğuda güneşin doğduğu yerdeki halklar, batıda ayın doğduğu yerdeki halklar, dört bir taraftaki halkların (hepsi benim) hizmetimdedir.)
- kün ay (YEN YIR SAYIR II-1)
  (Güneş (ve) ay)
- kök teŋride esiz kün ay ermiş yagız yėrde esiz ėl kan ermiş bökmedim yıta esiz e. (YEN YERBEK I- 4)
  (Ah ne acı! Mavi gökte güneş (ve) ay vardı; yağız yerde devletim ve hanım vardı! (Onlara) doymadım, eyvah! Ne yazık!)
- kök teŋride[ki] kün ay esizim e [b]ökmedim y[ıta]. (YEN YERBEK II- 3)
  (Mavi gökteki güneş (ve) ay(a) doymadım, ne acı! Ne yazık!)
- yalım kayam kaŋım bar üçün ben yėr <ü>güz baru alkunı kün ay körü yorıyur ben. (YEN ADRİANOV KL.- 1)
  (Sarp kayam (ve) babam olduğu için ben yurda (ve) ırmağa varıp her şeyi, güneş (ve) ayı görerek yaşamaya devam ediyorum.)
- Taŋ taŋlardı, udu yėr yarudı, udu kün tugdı. (IB-26)
  (Şafak söktü ve yer aydınlandı ve güneş doğdu.)
- Bulıt ara kün tugmış, busanç ara meŋi kelmiş tėr. (IB-52)
  (Bulut(ların) arasından güneş doğmuş, keder ve üzüntülerin arasından (da) mutluluk gelmiş, der.)

b. Gün

- yėgirmi kün olurup bu taşka bu tamka kop yol[l]ug tėgin bitidim. (KT GD)
  (Yirmi gün oturup bu taşa (yazıta) bu duvara hep Yollug Tigin, (ben) yazdım.)
- tab]gaç atlıg süsi bir tümen artukı yėti biŋ süg ilki kün ölürtüm. (BK G- 1)
  (Çin atlı ordusunu, on yedi bin askeri ilk gün öldürdüm.)
- yadag süsin ėkinti kün kop [ölürtüm]. (BK G-1)

(Yaya (olan) askerlerini ikinci gün tamamen öldürdüm.)

- [ka]gan atısı yol[l]ug tėgin men ay artukı tört kün [olu]rup bitidim bedizet[t]im y[aratdım]. (BK-GB)
  ((Bilge) Kağan'ın yeğeni Yollug Tigin'im. Bir ay (ve) dört gün oturup yazdım, süslettim, yaptım.)
- ėkinti kün örtçe kızıp kelti. (TY II. TAŞ B-4, 5)
  (İkinci gün ateş gibi kızıp geldi(ler).)
- ebi on kün öŋre ürküp barmış anta yana yorıp tüşdüm. (ŞU G-7)
  (Karargâh(takiler) on gün önceden korkup kaçmış(lar). Oradan yine yürüyerek döndüm.)
- utdaçı künüm kop […] (ABY KURAY II)
  (Zafer günüm / kazançlı günlerim çok […])

c. Gündüz

- kök öŋüg yoguru sü yorıp tünli künli yėti ödüşke subsuz keçdim. (BK GD)
  (Kök Öng (Ongi) (Irmağı'nı) aşıp ordu yürütüp geceli gündüzlü yedi vakitte susuz (araziyi) geçtim.)
- ilgerü kün togsık[k]a bėrigerü kün ortusıŋaru kurıgaru kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortusıŋaru anda içreki bodun ko[p] m[aŋ]a kör[ür]. (KT G-2)
- ilgerü kün] togsıkıŋa bėrigerü kün ortusıŋaru kurıgaru kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortusıŋaru anda içreki bodun kop maŋa körür. (BK K-1, 2)
  (Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde gündüz ortasına kadar, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar, bunlar içindeki milletler(in) hepsi bana tabîdir.)
- ol sabın ėşidip tün yeme udısıkım kelmez erti [kün yeme] olursıkım kelmez erti. (TY I. TAŞ D-5)
  (O istihbaratı işitince gece uyuyasım; gündüz oturasım gelmez oldu.)
- kün yeme tün yeme yelü bardımız. (TY I. TAŞ K-3)
  (Gece gündüz dört nala gittik.)
- kün […]mış tün tėrilmiş. (ŞU D-1)
  (Gündüz… gece toplanmışlar.)
- kün ortu yütürüp, tün ortu kanta, negüde bulgay ol, tėr. (IB-24)
  (Güpegündüz kaybedip, gece yarısı nerede, nasıl bulacak, der.)

58. Meŋ

DLT'de "meŋ; kuş yemi, taneler"[564] olarak kaydedilen kelimenin temel anlamı "yiyecek" olup ad aktarması yoluyla "av" anlamını kazanmıştır. *(av < yiyecek bulmak amacıyla yapılan iş)*

a. (*eŋ meŋ* ikilemesi) Av

- Bars kėyik eŋke meŋke barmış. Eŋin meŋin bulmış. Bulupan uyasıŋaru ögire sebinü kelir tėr. Ança biliŋ: edgü ol. (IB- 31)[565]
  ((Bir) kaplan ava gitmiş. Yiyecek bulmuş. (Yiyecek) bulup yuvasına neşe ve sevinç içinde geliyor, der. Öylece biliniz: Bu fal iyidir.)

b. (*eŋ meŋ* ikilemesi) Yiyecek

- Bars kėyik eŋke meŋke barmış. Eŋin meŋin bulmış. Bulupan uyasıŋaru ögire sebinü kelir tėr. Ança biliŋ: edgü ol. (IB- 31)
  ((Bir) kaplan ava gitmiş. Yiyecek bulmuş. (Yiyecek) bulup yuvasına neşe ve sevinç içinde geliyor, der. Öylece biliniz: Bu fal iyidir.)

59. Neŋ

a. Herhangi, şey

- neŋ yėrdeki kaganlıg bodunka büntegi bar erser ne buŋı bar erteçi ermiş. (TY II. TAŞ D- 6, 7)
  (Herhangi bir yerdeki kağan sahibi olan millette benim gibisi var olsa (o halkın) ne sıkıntısı olacakmış?!)
- aŋaru sülemeser kaçan [ne]ŋ erser ol bizni (TY I. TAŞ D- 3)
  ((Eğer) onlara (karşı) sefer düzenlemezsek, ne zaman (bir şey) olsa onlar bizi)
- kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaçan <n>eŋ erser ölürteçi kök. (TY I. TAŞ D-4)
  ((Türklerin) kağan(lar)ı kahraman imiş; danışman(lar)ı bilge imiş, ne zaman bir şey olsa (bizi) öldürecekler.)
- sabı anteg öŋdin kagangaru sü yorılım tėmiş yorımasar bizni kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaç neŋ erser bizni ölürteçi kök (TY I. TAŞ K-5)

[564] DLT; "meŋ: kuş yemi, taneler" (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **a.g.e.**, s.763.)

[565] "(Bir) kaplan avlanmaya gitmiş. Avını bulmuş. (Avını) bulup yuvasına neşe ve sevinç içinde geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 30.); "Bir kaplan ava çıkmış. Avını bulmuş. (Avını) bulup yuvasına neşelenip sevinerek geliyor. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir." (bk. Fikret Yıldırım, **a.g.e.**, s. 40.)

(Haber(ler)i şöyledir: Doğudaki kağana karşı ordu sevk edelim, demiş. Sevk etmezsek bizi kağan(lar)ı kahraman olan danışman(lar)ı bilge olan (Türkler) ne zaman bir şey olsa bizi öldürecekler.)

b. Hiç, asla, kesinlikle

- Ötüken yėr olurup arkış tėrkiş ısar neŋ buŋug yok. (KT G- 8)
- Ötüken yėr o[l]urup [arkış] tėrkiş ısar neŋ bu[ŋug yo]k. (BK K- 6)
  (Ötüken toprak(larına) yerleşip kervan(lar) gönderirsen hiç sıkıntın olmaz.)
- neŋ yılsıg bodunka olurmadım. (KT D- 26)
- [neŋ yı]lsıg bodunta üze olurmadım. (BK D-21)
  ((Ben) hiç varlıklı bir halkın üzerine hükümdar olmadım.)

c. Ne kadar, nice

- neŋ neŋ sabım erser beŋgü taşka urtum. (KT G-11; BK K-8)
  (Ne kadar sözüm varsa ebedî taşa vurdum (yazdım).)

60. Ogul

Eski Türkçede hem erkek hem kız çocuklar için kullanılan "ogul" kelimesi, sonraları anlam daralmasına uğrayarak yalnızca "erkek çocuk" anlamını karşılar olmuştur. Yazıtlarda genel olarak "urı ogul; kız ogul" terkibi içinde yer alan ve "evlat, çocuk" anlamlarına gelen kelimenin "oğul, erkek çocuk" anlamı bağlamdan hareketle tespit edilmiştir. Söz konusu iki anlamın yanı sıra, hayvan adlarından sonra gelerek *(kuş oglı vs.)* "hayvan yavrusu" anlamını da taşıdığı (IB metninden hareketle) görülmektedir.

a. (Hem erkek hem kız için) Evlat, çocuk

- tabgaç bodunka beglik urı oglın kul boltı işilik kız oglın küŋ boltı. (KT D- 7)
  (Çin milletine, bey olmaya layık erkek evlatları kul oldu, hanım olmaya layık kız evlatları cariye oldu.)
- tabgaç bodunka beglik urı oglın kul kıltı işilik kız oglın küŋ kıldı. (BK D-7)
  (Çin milletine, bey olmaya layık erkek evlatları kul etti, hanım olmaya layık kız evlatları cariye etti.)
- beglik urıŋ kul boltı işilik kız ogluŋ küŋ boltı. (KT D- 24)
  (Bey olmaya layık erkek evlatlarınız kul oldu, hanım olmaya layık kız evlatlarınız cariye oldu.)
- beglik urı ogluŋun kul kıltıg işilik [kız ogluŋun kü]ŋ kıltıg. (BK D-20)

(*Bey olmaya layık erkek evlatlarınızı kul ettiniz, hanım olmaya layık kız evlatlarınızı cariye yaptınız.)*

- oglın yo[tuz]ın yılkısın barımın anta altım. (BK D-24)
  (Çocuklarını, karılarını, at sürülerini, mallarını orada rehin aldım.)
- sukun […] oglın yotuzın anta altım. (BK D-38)
  (*Kıskançlık ile […] çocuklarını, karılarını orada rehin aldım.)*
- oglın yotuzın yılkısın barımın [altım]. (BK G-3)
  (*Çocuklarını, karılarını, at sürülerini, mallarını orada rehin aldım.)*
- oglıtı küç urı oglan tug[dı]. (YEN OÇURI-2)
  (Evlatları, güçlü erkek çocukları (olarak) doğdu.)
- yėti urı ogluŋuzka bökmedük. (YEN ABAKAN-6)
  (Yedi erkek çocuğunuza doymadınız.)
- yėti urı [o]glı bar üçün tike bėrtimiz. (YEN ABAKAN-9)
  (Yedi erkek çocuğu olduğu için (ebedî taş) dikebildik.)
- bir [kı]z sek[iz urı] oglın tutdım. (ŞU B-3)
  (Bir kız (ve) sekiz erkek çocuğu ele geçirdim.)
- sagır çolugan yagıtukda [küli] çor [oplayu tegi]p sançıp ölürüp oglın kisisin buln[adıp]… (KİÇ B-5)
  (Sagır Çolugan düşman olduğunda Küli Çor boğa gibi saldırıp mızraklayarak öldürüp evlat(lar)ını (ve) karısını tutsak aldı.)
- … oglın [kisis]in uduztukı [kon]dukı ėtdüki yėr aldukı (KİÇ D-13)
  (…çocuk(lar)ını (ve) karısını gönderdiği, yerleştirdiği, düzenlediği, toprak aldığı…)
- ėlin altı oglın kisisin bulunad[ıp] … (KİÇ D-22)
  (Ülkesini aldı, çocuk(lar)ını (ve) karısını tutsak edip…)
- ebke tegdüküm uruş kılıp tegip inime ogluma ança ötledim. (ONGİ-10, 11)[566]
  (Savaşıp eve döndüğüm zaman kardeş(ler)ime, evlat(lar)ıma şöyle öğüt verdim.)
- on inisi tokuz oglı bar üçün çabış tun tarkan beŋüsi tike bėrtim. (YEN UYBAT I-2, 3)
  (On küçük kardeşi, dokuz çocuğu olduğu için, Çabış Tun Tarkan'ın ebedî taşını dikiverdim.)

[566] "eve dönerken savaştım. [eve] ulaşıp kardeş[ler]ime, oğluma (oğullarıma) öğüt verdim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 219, 220.); "Karargaha ulaştım (diye) (?) savaşıp ayrılmayalım diye, kağandan ayrılmak olmaz diye hücum ettim." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 193.); "Karargâha saldırdığım, savaşıp saldırıp kardeşime, oğluma şöyle öğüt verdim." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 125.)

- kuyda kunçuyum özde oğlum yıta esizim e bökmedim adrıltım. (YEN UYUK TURAN-1)
  (*Obada(ki) eş(ler)im), öz çocuklarım eyvah! Ne acı! (Sizlere) doymadım,(sizlerden) ayrıldım!)*
- teŋri ėlimke kazgakım oglumın öz oglum? altı biŋ yuntım. (YEN UYUK TURAN-5)[567]
  (Kutlu yurdumda kazancım, çocuk(lar)ım (ve) altı bin atım(dır).)
- kuyda kunçuyumga özde oglumka adrıldım (YEN BARIK III- 4)
  (*Obada(ki) eş(ler)imden, vadide(ki) çocuklarımdan ayrıldım.)*
- kuyda kunçuyum a esizim e yıta özde oglum esizim e adrıltım yıta. (YEN ELEGEST I- 1)
  (*Obada(ki) eş(ler)im, ne yazık! Ne acı! Öz çocuklarım (sizden) ayrıldım, ne acı!)*
- [özde] oglum kuyda <ku>nçuyum bökm[edim. (YEN ELEGEST IV-2)
  (*Vadide çocuk(lar)ım(a), obada eşim(e) doymadım.)*
- kuyda kunçuyumka esizim e oglumka bökmedim. (YEN ÇAA HÖL II- 2)
  (*Obada(ki) eş(ler)ime, çocuk(lar)ıma doymadım, ne yazık!)*
- kuyda kunçuyumka oglum[ka] begimke [ka]daşımka bökm[edim]. (YEN ÇAA HÖL X- 1, 2)
  (*Obada(ki) eş(ler)ime (ve) çocuklarıma, beyime, akrabalarıma doymadım.)*
- kuyda kadaşım a kunçuyum a adrılu bardım men oglumka bodunumka bökmedim. (YEN ALTIN KÖL II- 5)
  (*Obada(ki) akraba(lar)ımdan eş(ler)imden ayrıldım. Çocuk(lar)ıma, halkıma doymadım.)*
- kuyda kunçuyum a bökmedim yıta buŋ a özde oglumka bökmedim yıta buŋ a. (YEN YEERBEK I- 2)
  (Obada eşime doymadım, ne acı, ne sıkıntı! Öz çocuklarıma doymadım, ne acı, ne sıkıntı!)
- üç oglım a adrıldım a yıta. (YEN BEGRE-1)
  (Ah, üç evladım, (sizden) ayrıldım, ne acı!)
- bodunum a oglum a yutuzum a adrıltım. (YEN KIZIL ÇIRAA I- 1, 2)
  ((Ey) halkım, çocuklarım, eşim! (Sizlerden) ayrıldım.)
- kişi oglıŋ ėg (ABY BİÇİKTU BOOM II/2)[568]

[567] "Tanrı [koruyan] devletim için kazancım, benim oğullarım, usta oğulların ne çok? altı bin atımdır." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e**., s. 219)

(Halkını (ve) evlatlarını birleştir.)

b. Erkek; oğul

- anda kėsre inisi ėçisin teg kılınmaduk erinç oglı kaŋın teg kılınmaduk erinç. (KT D-5)[569]
- anda [kėsre inisi ėçisin teg] kılınmaduk erinç oglı kaŋın teg kılınmaduk erinç. (BK D- 5, 6)

  (Ondan sonra(ki) kardeş(ler)i, ağabey(ler)i gibi yaratılmamış şüphesiz; oğul(lar)ı baba(lar)ı gibi yaratılmamış şüphesiz.)
- inisi ėçisin bilmez erti oglı kaŋın bilmez erti. (KT D-21; BK D-18)

  (Küçük kardeşler, ağabeylerini tanımazdı, oğullar babalarını tanımazdı.)
- on ok oglum türgėş kaganta makaraç tamgaçı oguz bilge tamgaçı kelti. (KT K-13)

  (On Ok oğlum Türgiş kağanından mühürdar Makaraç ve mühürdar Oğuz Bilge geldi.)
- tür[gėş kagan] kızın ertiŋü ulug törün ogluma alı bėrtim. (BK K-9, 10)

  (*Türgiş kağanının kızını (da) çok büyük bir tören ile oğluma alıverdim.)*
- on ok oglıŋa tatıŋa tegi bunı körü biliŋ. (KT G-12; BK K-15)

  (On Ok oğul(lar)ına (ve) yabancı(lar)ına kadar (herkes) buna bakarak bilin!)
- ulug oglum agrıp yok bolca kug seŋünüg balbal tike bėrtim. (BK G-9)

  (Büyük oğlum hastalanıp ölünce General Ku'yu balbal (olarak) diktim.)
- ėl ėtmiş yabgu oglı ışbara tamgan çor yabgu inisi bilge ışbara tamgan tarkan […] (ONGİ D- 4)

  (*Devleti düzenlemiş (olan) Yabgu oğlu Işbara Tamgan Çor Yabgu'nun kardeşi Bilge Işbara Tamgan Tarkan […])*
- sir ėrkin oglı yėgen çor kelti. (KİÇ-21)

  (Sir İrkin'in oğlu Yegen Çor geldi.)
- küli çoruŋ oglı yėgen çor kelti. (KİÇ-26)

  (Küli Çor'un oğlu Yegen Çor geldi.)
- kanım yaşı tegip uçdı oglı yabgum kagan boltı […]. (TES B-5)

  (Kağanım(ın) yaşı (kemâle) erince vefat etti. Oğlu yabgum kağan oldu.)

---

[568] "İnsanlarını ve çocuklarını birleştir (bağla)." (bk. İgor Kormuşin, Emine Mozioğlu, Risbek Alimov, Fikret Yıldırım, **Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler**, Ankara, Bilgesu Yayıncılık, 2016, s. 234.)

[569] "Ondan sonra küçük kardeşleri ağabeyleri gibi davranmamışlar. Oğulları babaları gibi davranmamışlar." (bk. Árpád Berta, **a.g.e.**, s. 193); "Daha sonra küçük kardeşler büyük erkek kardeşleri gibi yaratılmadığı için, evlatlar babaları gibi yaratılmadığı için" (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 93.)

- oglı tarduş yabgu tölės çad olurtı. (TES B 6)
  ((Onun) oğlu Tarduşlara yabgu (ve) Tölislere şad (olarak) tahta oturdu.)
- kırkız oglı men buyla kutlug yargan men. (SÜCİ-2, 3)
  (Kırgız oğluyum. (Ben) Buyla Baga Kutlug Yargan'ım.)
- ulug oglum s[ük]e bardı körmedim. (SÜCİ-10, 11)
  (Büyük oğlum savaşa gitti, görmedim.)
- ėki ogluma yabgu şad at bėrtim. (ŞU D-7)
  (İki oğluma Yabgu (ve) Şad unvanı verdim.)
- teŋrim kanım oglı bilge tarkan kutlug bilge yabgu […] (TARYAT K-3)
  (Yüce hanımın oğlu Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu('dur).)
- teŋrim kanım oglı […] (TARYAT K-4)
  (Yüce hanımın oğlu […])
- buka oglım atı (II. KARABALGASUN-12)
  (Buka oğlum(un) adı(dır.))
- bayça saŋun oglı külüg çor (YEN BARIK III- 1)
  ((Ben) Bayça Sangun oğlu Külüg Çor'um.)
- …oglı ben edgüg edim. (YEN ÇAA HÖL III- 2)
  (… oğluyum. İyi olanı yaptım.)
- arslan külüg tėrig oglı ben külüg togan ben. (YEN KIZIL ÇIRAA II- 6)
  ((Ben) Arslan Külüg Tėrig'in oğluyum. (Adım) Külüg Togan('dır).)
- men altay oglı bögü atım. (YEN UYUK OORZAK I- 4)
  (Adım Altay oğlu Bögü('dür).)
- tėgin oglı kan totok atısı bögü bilge teŋri kan inisi karı çor tėgin sını yogı tavgaç kan yogladdı. (CHANG'AN YAZITI-5/14)
  (Tegin oğlu Han Totok torunu Bögü Bilge efendimiz hanın küçük erkek kardeşi Karı Çor şehzadenin mezarı, cenaze törenini Çin Hakanı düzenletti.)

c. Hayvan yavrusu

- Kuş oglı uça aztı. (IB-15)
  (Kuş yavrusu uçarak yolunu kaybetti.)
- kėyik oglı yügürü aztı. (IB-15)
  (Geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti.)

61. Ordu

Doerfer kelimeyi şu şekilde izah etmektedir: "1) hükümdarın büyük çadırı, 2) karargâh, özellikle ordugâh. Asıl anlam "hükümdarın karargâhı"dır, "çadır" değil, ki bu Çin kaynaklarından da anlaşılmaktadır." [570] Benzer şekilde Clauson da kelimenin "kralın otağı; askeri kamp; ordu" anlamlarında kullanıldığını ifade eder. [571] "Ordu" kelimesi, Runik harfli metinler içinde yalnızca dört bağlamda karşımıza çıkmaktadır. Elimizdeki az malzemeye rağmen kelimenin söz konusu anlamları bu bağlamlar içinde tespit edilebilmektedir. Kelimenin Uygur döneminde yaygınlaşan "saray" anlamı, IB metninde karşımıza çıkmakta; ad aktarması yolu ile çok anlamlı bir yapı kazanmaktadır.

a. Ordugâh, karargâh

- oguz yagı ordug basdı. (KT K-8)
  (Düşman Oğuzlar karargâhı bastı.)
- kül tėgin ögsüz akın binip tokuz eren sançdı ordug bėrmedi. (KT K-8, 9)
  (*Kül Tigin Ögsüz'ün kır atına binip dokuz askeri mızrakladı, karargâhı (düşmana) teslim etmedi.)*

b. Kağanın oturduğu yer, saray

- Kan olurupan ordu yapmış. Ėli turmış. Törtbuluŋtakı edgüsi uyurı tėrilipen meŋileyür, bedizleyür tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB- 28)[572]
  ((Bir) han tahta çıkıp (kendi için) saray yap(tır)mış. Devleti ayakta kalmış. (Hanın) dört bir taraftaki iyi ve yetenekli adamları bir araya gelerek seviniyor, (hanın sarayını) süslüyorlar, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)
- Kan süke barmış. Yagıg sançmış. Köçürü konturu kelir. Özü süsi ögire sebinü ordusıŋaru kelir, tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB- 34)[573]
  ((Bir) han savaşa gitmiş. Düşman (askerini) mızraklamış. (Askerlerini) göç ettirip konaklatarak geliyor. (Hanın) kendisi ve askerleri neşelenip sevinerek sarayına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)

[570] Gerhard Doerfer, **a.g.e.,** s. 452.
[571] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 13.
[572] "((Bir) han tahta oturup (kendine bir) saray yap(tır)mış. Devleti ayakta kalmış. (Ülkesinin) has ve muktedir adamları (etrafında) toplanmış, (sarayını) neşe içinde süslüyorlar, der. Böylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)" (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 30.); "Bir hakan tahta çıkar çıkmaz bir saray yap(tėr)mış. Ülkesi ayakta kalmış. (Hakanın) dört bir yandaki iyi ve yetenekli adamları (sarayda) bir araya gelerek seviniyor ve (sarayı) süslüyorlar. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)" (bk. Fikret Yıldırım, **a.g.e.,** s. 39.)
[573] "(Bir han sefere çıkmış, düşmanı mızraklamış. (Askerlerini) göç ettėre kondura geliyor. Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargâhına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)" (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 30.)

62. Öd

Zaman ifadesi olarak kullanılan "öd" kelimesi, ad aktarması yoluyla yan anlamlar kazanarak çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. İçinde bulunulan an, şimdi

- türk amtı bodun begler bödke körügme begler gü yaŋıltaçı siz? (KT G-11; BK K-8)[574]

  (Şimdiki Türk milleti ve beyleri, şimdi, (bengü taşlara) bakan beyler (olarak) mı yanılacaksınız?)[575]

b. (Belirli bir zaman dilimi) Devir, dönem

- teŋri teg teŋride bolmış türük bilge kagan bu ödke olurtum. (KT G-1) [576]
- teŋri teg teŋride bolmış türk bilge kagan bödke olurtum. (BK K-1)

  ((Ben) semavî Tanrı'dan olmuş[577] *Türk Bilge Kağan'ım; bu devirde hüküm sürdüm.)*
- ol ödke kul kullug bolmış erti [küŋ küŋlüg bolmış erti. (KT D-21)
- ol ödke kul kullug küŋ küŋlüg bolmış erti. (BK D-18)

  (O devirde köleler, köle sahibi olmuştu; cariyeler, cariye sahibi olmuştu.)
- antag ödke ökünüp kül tėginig az erin ėrtürü ı[d]tımız. (KT D-40)

  (Böyle bir zamana hayıflanıp Kül Tigin'i az (sayıda) asker ile (oraya) ulaşsın diye gönderdik.)
- bödke özüm olurup bunça agır törüg tört buluŋdakı yarat(t)ım bitidim. (BK D-2)

  (Bu devirde (ben) kendim tahta oturup bunca önemli yasayı dört bir yandaki (halklar için) hazırladım (ve) yazdım.

---

[574] "Ona bakıp bil bugünkü türk bodunu, beylerin tahta bağlı olup olmadığını [ve Türk bodunu onu da bil ki] sizin yanılıp yanılmadığınızı." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 191.); "şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız?" (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 6, 7.); "(Ey) sadık Türk halkı (ve) beyleri, bu devirde bana itaat eden beyler, (sizler) mi yanılacaksınız?" (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 22, 23.); "Şu anki Türk halkı, beyler, halihazırdaki beyler, sizler mi yanılacaksınız?" (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 92.); "Şimdiki Türk halkı (ve) beyleri, bu zamandaki (hâlihazırdaki) itaatkâr beyler sizler mi yanılacaksınız?" (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 50, 51.)

[575] Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 505.

[576] "bu zamanda hüküm sürdüm." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "bu zamanda oturdum." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 2, 3.); "(bu) devirde tahta oturdum." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 20, 21.); "bu devirde tahta çıktım." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 90.); "bu zamanda tahta oturdum." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 45.); "bu zamana ben hükmediyorum (zamanın hükümdarı benim)." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

[577] "Semavî Yaratıcı'dan olmuş Türk Bilge Kağan" anlamlandırması için; bk. Sema Barutçu Özönder, "Teŋri Teg Teŋride Bolmış Türük Bilge Kagan ve Teŋri Teg Teŋri Yaratmış Türük Bilge Kagan İbareleri Üzerine", **Türk Kültürü Araştırmaları XXXII/1-2 1994- Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1996.

c. Zaman

- öd teŋri yaşar kişi oglı kop ölgeli törümiş. (KT K-10)
  (Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için yaratılmış.)

d. Ömür; yaşanılan zaman

- ödi ülügi ança ermiş erinç. (KİÇ D-11)[578]
  (Ömrü, (hayattan) nasibi bu kadarmış şüphesiz.)

63. Öŋ

Clauson "öŋ" kelimesi için "(herhangi bir şeyin) önü; (zaman ve yer için) önce; (bir şeyden) daha üstün" anlamlarını kaydetmektedir.[579] Bu anlamların yanı sıra, temel anlamından kopmadan oluşan ve yön bildiren "doğu" ifadesini Hatice Şirin şu şekilde açıklamaktadır:

"Eski Türklerde ana coğrafî yönlerin insan yüzüne göre belirlendiği yukarıda belirtilmişti. Yüz doğuya döndürülür, böylece arka taraf batı, sol taraf kuzey, sağ taraf ise güney olarak belirlenirdi. Bu nedenle Eski Türkçede *ilgerü* "ileri" (>ileri) ve *öŋ* "ön" (>*ön*) sözcükleri "doğu"; *kirü, kerü* "geri" (>*geri*) sözcüğü "batı"; *biri* "beri,yakın taraf" (>*beri*) "güney" anlamı kazanmıştır."[580]

a. Ön, önde; ileri, ileride

- öŋreki er yogur(u) aça ıdıp ı bar baş aşdımız. (TY I. TAŞ K- 1, 2)[581]
  (Öndeki askerler geçip (yol) açınca (diğerlerini de) gönderip ağaçlı dağ başını aştık.)

b. Önce

- ebi on kün öŋre ürküp barmış. (ŞU G-7)

---

[578] "Zamanı, nasibi bu kadarmış şüphesiz." (bk. Osman Mert, **Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi**, Erzurum, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, 2015, s. 79.)
[579] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 167.
[580] Hatice Şirin, **a.g.e.**, s. 163.)
[581] "Öncü insan(lar)[ın] [doğrudan] izlerinde ve [onları] yakalayarak Ibar Baş'ı aştık." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 89.) "Öndeki er çiğneyi verip, ağaç olan tepeyi aştık." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 72, 73.); : "Öncü askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 78, 79.); "Öncü askerlerle güç bela ormanlık dağı aştık, yuvarlanarak aşağı indik." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 173.); "Öndeki askerler güç bela ilerliyorken Ivırbaş'ı aştık, yuvarlanarak indik." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 110, 111.)

(Karargâh(takiler) on gün önceden korkup kaçmış(lar).)

c. Doğu, doğuda, doğuya

- yogçı sıgıtçı öŋre kün togsıkda bükli çöl[l]üg èl tabgaç tüpüt apar purum kırkız üç kurıkan otuz tatar kıtań tatabı bunça bodun kèlipen sıgtamış yoglamış. (KT-D 4)
- yogçı sıgıtçı öŋre kün togsıkda bükli çöl[l]üg èl [t]abgaç tüpüt apar purum kırkız üç kurıkan otuz tatar kıtań tatabı bunça bodun kèlipen sıgtamış yoglamış. (BK-D 5)

  (Cenaze törenine) Yasçı (ve) ağlayıcı (olarak) doğuda güneşin doğduğu yerden Bükli (Kore) Çöl, Tibet, İran, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kitan (ve) Tatabı (ülkelerinden) bunca millet(lerin temsilcileri) gelip ağlamışlar, yas tutmuşlar.)
- türk amtı begler kèsre tarduş begler köl çor başlayu ulayu şadapıt begler öŋre tölis begler apa tarkan başlayu ulayu şad[apıt] begler […] taman tarkan tuńukuk buyla baga tarkan ulayu buyruk […] iç buyruk sebig kül èrkin başlayu ulayu buyruk bunça amtı begler kaŋım kaganka ertiŋü ertiŋü timag ? (ètdi.) (BK-G 13, 14, 15)

  (Şimdiki Türk beyleri, batıdaki Tarduş beyleri, (yani) Köl Çor önderliğindeki Şadapıt beyler, doğudaki Tölis beyleri, (yani) Apa Tarkan önderliğindeki Şadapıt beyler […] Ataman Tarkan, Tunyukuk Boyla Baga Tarkan ve diğer yüksek memurlar […], has memurlar, (yani) Sebig Köl İrkin önderliğindeki diğer yüksek memurlar; şimdiki bunca bey, babam kağana fevkalade çok bağlılık (?) [gösterdiler].)
- bilge tuńukuk boyla baga tarkan birle èlteriş kagan boluyın bèriye tabgaçıg öŋre kıtańıg yırıya oguzug üküş ök ölürti. (TY-I. TAŞ-B 6, 7)

  (Bilge Tunyukuk Boyla Baga Tarkan ile İlteriş, kağan olunca güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde Oğuzları çok sayıda öldürdüler.)
- öŋre kıtańıg ölürteçi tèr men. (TY I. TAŞ G- 3)

  (Doğuda Kıtayları öldürecek, derim.)
- tabgaç bèridin yan teg kıtań öŋdin yan teg ben yırıdınt<a> yan tegeyin. (TY I. TAŞ G- 4)

  (Çinliler güney yönünden saldırın, Kıtaylar doğu yönünden saldırın, ben kuzey yönünden saldırayım.)
- öŋre kıtańda bèriye tabgaçda kurıya kordanta yırıya oguzda èki üç biŋ sümüz kelteçimiz bar mu ne. (TY I. TAŞ G- 7)

  (Doğuda Kıtaylardan, güneyde Çinlilerden, batıda Hotan'dan, kuzeyde Oğuzlardan gelecek iki üç bin askerimiz vardır şüphesiz.)

- türk bodunug ötüken yėrke ben özüm bilge tuńukuk [kelürtüm] ötüken yėrig konmış tėyin ėşidip bėriyeki bodun kurıyakı yırıyakı öŋreki bodun kelti. (TY I. TAŞ G- 10)
  (*Türk halkını Ötüken toprak(lar)ına ben kendim Bilge Tunyukuk (getirdim). Ötüken topraklarına yerleştiğimizi haber alan güneydeki halk, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki halk(lar) geldi.)*
- ança ögleşmiş öŋre türk kagangaru sülelim tėmiş. (TY I. TAŞ D- 3)
  (Şöyle anlaşmışlar: "Doğudaki Türk kağanına doğru sefer edelim" demiş(ler).)
- türgėş kaganta küreg kelti sabı anteg öŋdin kagangaru sü yorılım tėmiş. (TY I. TAŞ K- 5)
  (Türgiş Kağanlığından kaçak geldi. Haber(ler)i şöyledir: Doğudaki kağana karşı ordu sevk edelim, demiş.)
- [öŋ]re tabgaçka bazlanmış. (TES K- 5)
  (Doğuda Çin'e tâbi olmuş.)
- kaganım bilgesin üçün öŋre kün togsıkdakı bodun… (TES D-5)
  (kağanım bilge olduğu için doğuda güneşin doğduğu yerdeki halk…)
- öŋre kün togsıkdakı bodun kėsre ay togsıkdakı bodun tört buluŋdakı bodun [i]ş küç berür. (TARYAT B-3, 4)
  (Doğuda güneşin doğduğu yerdeki halklar, batıda ayın doğduğu yerdeki halklar, dört bir taraftaki halkların (hepsi benim) hizmetimdedir.)
- yaylagım ötüken kuzı kidin uçı tez başı öŋdüni k[ań]uy künüy bez …(TARYAT B-5)
  (Yaylam Ötüken'in kuzey (tarafının) batı ucu, Tes Irmağı kaynağı(ndadır), doğusu Hanui Gol ve Hünüi Gol (ırmakları)…)
- türk bodun öŋre kün togsıkıŋa kėsre kün batsıkıŋa tegi bėriye tabgaçka yırıya yışka [tegi]… (ONGİ-2)
  (Türk halkı doğuda güneşin doğduğu (ve) batıda güneşin battığı yere kadar, Güney'de Çin'e, kuzeyde bozkıra kadar…)
- bir yėgirminç ay yėgirmike kara buluk öŋ[di]n sukak yulı anta çigil tutuk […] (ŞU G- 11)
  (On birinci ayın yirminci günü Kara Buluk'un doğusundaki Sukak Yulı'nda Çigillerin askerî valisi […])
- özümün öŋre bıŋa başı ıtdı. (ŞU K- 6)
  (Beni doğuya bin başı olarak gönderdi.)
- öŋtünig tıdar ertim. (II. KARABALGASUN- 3-5)

(Doğuyu (düşmandan) korurdum.)

64. Ötüg

a. Rica, arz, istek

- yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tėyin yayın süledim. (BK D-39)
  (Elçisi, iyi haberi (ve) istek(ler)i gelmiyor, diyerek yazın ordu sevk ettim.)

a. Dua

- Ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmış tėr. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tėr. Ança biliŋ: edgü ol. (IB-19)
  (Kır at, rakibini üç arayışta seçerek onu bir dilsize duaya göndermiş, der. Korkma, güzelce dua et, korkma iyice yalvar! Öylece biliniz: (bu fal) iyidir.)

65. Öz

Kelimeye dair Clauson'un açıklamaları şu şekildedir:

"Temelde insanın gözle görülmez parçası, gözler görünür vücuduna zıt olarak 'ruh', dolayısıyla eski birleşik kelime *etöz* 'canlı, vücut', asıl anlamı 'et ve ruh'; bundan genellikle "kendi"ye (genellikle iyelik ekleriyle) yakın bir anlamı ifade etmeye başlamış, fakat bazen 'bir organizmanın iç kısmı, öz, ilik' vb. anlamında. Bazı pasajlarda tam anlamı yakalamak her zaman kolay değil, fakat 'kendi' en yaygın anlamı ve sık sık bu anlamda *kentü* ile birleştirilir, genellikle *kentü: öz* olarak, daha seyrek olarak *öz: kentü*."[582]

Clauson'un tespit ettiği anlamların yanı sıra Hasan Eren, kelimenin anlam alanını ayrıntılarıyla ele alarak on maddede sıralamıştır:

"öz: 1) 'bir kimsenin benliği, kendi manevi varlığı'; 2) 'bir şeyin temel öğesi'; 3) 'kendi, zat'; 4) 'bir şeyin en kuvvetli bölümü, hulasa'; 5) 'bitkilerin kök, gövde ve dallarının boydan boya ortasında bulunan, hafif gevrek ve yumuşak bölüm'; 6) 'çıbanların içinde ölmüş dokudan oluşan irinle birlikte çıkan parça'; 7) 'kan bağı ile bağlı, üvey olmayan'; 8) 'içine arılığını bozacak hiçbir şey karışmamış olan, arı'; 9) 'dere, çay'; 10) 'sulak, verimli yer'."[583]

Bu kayıtlardan hareketle, yazıtlarda kelimenin beş farklı anlamı tespit edilmiştir.

[582] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 278.
[583] Hasan Eren, **a.g.e.**, s. 26.

a. Kendi, zat

- özi ança kergek bolmış. (KT D-3,4)
- [özi ança kergek bolmış]. (BK D-4)
  (Kendi(ler)i öylece vefat etmiş(ler).)
- èçim kagan olurtukda özüm tarduş bodun üze şad ertim. (KT D- 17)
  (Amcam, kağan olarak tahta çıktığı zaman (ben) kendim Tarduş halkının başında şad idim.)
- özi yaŋıltı kaganı ölti bodunı küŋ kul boltı. (KT D-20)
- özi yazıntı kaganı ölti bodunı küŋ kul boltı. (BK D-17)
  (Kendisi hata etti (bunun sonucunda) kağanı öldü, halkı cariye (ve) kul oldu.)
- türk bodunug atı küsi yok bolmazun tèyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teŋri èl bèrigme teŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun [tèyin özümin ol teŋri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26)
- türk bodun atı küsi yok bolmazun tèyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürügme teŋri èl bèrig[me te]ŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun tèyin özümün ol teŋri kagan olurtdı [erinç. (BK D-20, 21)
  (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye (beni) kendimi, o Tanrı kağan (olarak tahta) oturttu şüphesiz.)
- men [özüm kagan olurtukuma yèr sayu] barmış bodun ölü yitü yadagın yalıŋın yana kelti. (KT D-27, 28)
- men [özüm kagan olurtukuma] yèr sayu barmış bo[dun yadagın yalıŋın] ölü yitü [yana] kelti. (BK D-22, 23)
  ((Ben) kendim kağan (olarak) tahta oturduğumda her yana dağılmış olan halk, ölerek biterek, yayan yapıldak (bir halde) dönüp geldi.)
- bunça törüg kazganıp inim kül tègin özi ança kergek boltı. (KT D-30)
  (Bu kadar devleti kazandık(tan sonra) kardeş Kül Tigin, kendisi öylece vefat etti.)
- èkisin özi altızdı. (KT D-38)
  (İkisini kendisi yakalattı.)
- özüm sakıntım. (KT K-10)
  (Kendim kaygılandım.)
- kül tègin ö[zi] kırk artık[ı y]èti yaşıŋ[a] boltı. (KT KD)
  (Kül Tigin('nin) kendisi kırk yedi yaşında idi.)

- [kaŋım] kagan èçim kagan olurtukınta tört buluŋdakı bodunug nençe ètm[iş..t]eŋr[i] yarlıkad[uk ü]ç[ün] özüm olurtukuma tör[t] b[uluŋdakı bo]dunug ètdim yara[t]dım. (BK K- 8, 9)

  (Babam kağan, amcam kağan tahta oturduğunda dört bir taraftaki milletleri nasıl örgütlemişler (ise) Tanrı lütfettiği için (ben) kendim (tahta) oturduğumda (da) dört bir taraftaki milletleri örgütledim; oluşturdum.)
- türk [bodun] [özüŋ] edgü körteçi sen ebiŋe kirteçi sen buŋsuz boltaçı sen. (BK K-13, 14)

  (Türk kavmi, (sen kendin) iyilik göreceksin, çadırına gireceksin, kaygısız olacaksın.)
- bödke özüm olurup bunça agır törüg tört buluŋdakı yarat(t)ım bitidim. (BK D-2)

  (Bu devirde kendim tahta oturup bunca önemli yasayı dört bir yandaki (halklar için) hazırladım (ve) yazdım.
- kaŋım] kagan uçdukda özüm sekiz yaşda kaltım. (BK D-13, 14)

  (Babam kağan vefat ettiğinde (ben) kendim sekiz yaşında idim.)
- èçim kagan olurtuk[d]a özüm tègin erk[…] (BK D- 14, 15)

  (Amcam kağan olarak tahta oturduğu zaman ben (kendim) şehzade (idim).)
- [teŋri yar]lıkaduk üçün özüm otuz artukı [üç yaşıma…y]ok erti. (BK D-34)

  (Tanrı lütfettiği için otuz üç yaşımda iken… yok idi.)
- men özüm kagan olurtukum üçün türk bodunug […]ı [kılma]dım. (BK D-36)

  (Ben kendim kağan (olarak) tahta oturduğum için Türk milletini […] kılmadım.)
- bilge tuńukuk ben özüm tabgaç èliŋe kılıntım. (TY I. TAŞ B-1)[584]

  (Ben Bilge Tunyukuk. Kendim (ben) Çin yönetimi sırasında doğdum (yaratıldım).)
- anta kèsre teŋri bilig birtük üçün özüm ök kagan kışdım. (TY-I. TAŞ B-6)

  (Ondan sonra Tanrı akıl verdiği için (onu) bizzat (ben) kendim kağan yaptım.)
- öz içi taşın tutmış teg biz. (TY-I.TAŞ-G 6) [585]

  (Biz kendi kendimizi kapana kıstırmış gibiyiz.)
- kaganım ben özüm bilge tuńukuk ötüntük ötünçümün èşidü bèrti. (TY I. TAŞ G-8)

  (Kağanım, ben kendim Bilge Tunyukuk'un) arz ettiği dileklerini dikkate aldı.)
- türk bodunug ötüken yèrke ben özüm bilge tuńukuk [kelürtüm] (TY I. TAŞ G-10)

[584] "Ben kendim, Bilge Tonyukuk Tabgaç elinde [Tabgaç yönetimi altında] yetiştim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 83)

[585] "kendi içi dışını tutmuş gibi olacağız." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 85.); "kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 68, 69.); "Kendi iç(kuvvetler)i ile dış (topraklar)ı tutmuş gibiyiz." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 76, 77.); "Biz kendi kendimizi kapana kıstırmış gibiyiz." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 171.); "Kendimizce dışarıyı tutmuş gibiyiz."; (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 107.); "Kendi içi, dışını tutmuş (içimize kapanmış) gibiyiz." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 600, 601.)

(Türk halkını Ötüken toprak(lar)ına ben kendim Bilge Tunyukuk (getirdim).)

- ėltėriş kagan kazganmasar udu ben özüm kazganmasar ėl yeme bodun yeme yok erteçi erti. (TY II. TAŞ D- 4, 5)
  (İlteriş Kağan kazanmasaydı (ve) ardından ben kendim (de) kazanmasaydım devlet de millet de yok olacaktı.
- kazgantukın üçün udu özüm kazgantukum üçün ėl yeme ėl boltı bodun yeme bodun boltı. (TY II. TAŞ D- 5, 6)
  ((Kağan) kazandığı için (ve) ardından (ben) kendim (de) kazandığım için devlet de devlet oldu, millet de millet oldu.)
- özüm karı boldum ulug boldum. (TY II. TAŞ D- 6)
  (Kendim yaşlandım, kocadım.)
- ėltėriş kagan kazganmasar yok erti erser ben özüm bilge tuńukuk kazganmasar ben yok ertim erser kapgan kagan türk sir bodun yėrinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti. (TY II. TAŞ K-1, 2)
  (İlteriş Kağan kazanmasaydı, (yani) olmasaydı, ben kendim Bilge Tunyukuk kazanmasaydım, (yani) ben olmasaydım Kapgan Kağan Türk Sir halkı(nın) topraklarında boy da halk da insan da hiç olmayacaktı.)
- ėlteber özi kelti. (KİÇ D- 21)
  (İlteber'in kendisi geldi.)
- yagıka yalŋus oplayu tegip opulu kirip özi kısga kergek boltı. (KİÇ D-23)
  (Düşmana/düşmanların arasına tek başına boğa gibi saldırarak atıldığı için kendisi hemen/kısa süre içinde öldü.)
- özümün öŋre bıŋa başı ıtdı (ŞU K-6)
  (Beni doğuya bin başı olarak gönderdi.)
- [alt]mış er adaşınız elig er edgü ėşiŋiz özüŋin alpınız ı/i<…> (YEN OÇURI-10)
  (Altmış asker yoldaşınız, elli (tane) iyi asker dostunuz, kendiniz, yiğitleriniz…)
- botomuz umay begimiz biz uya alp er özin alıtı kılmadıŋ.(YEN ALTIN KÖL I- 6)
  (Deve yavrularımız, Umay (ve) beyimiz, güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatmadın.)
- öz yėrim ıduk yėrim esiz e esiz ėlim kanım kün ay esiz e. (YEN BAY BULUN I-1)
  (Kendi toprağım, kutsal yurdum, ne yazık! Kutlu yurdum, hanım, güneş (ve) ay, ne yazık!)
- öz ėlin yėti körti ėlim yumuşuŋ a yorıt<d>ı bėş ėlke tegdim. (YEN ŞANÇİ III- 1)

(Kendi yurdunu yedi (kez) gördü.) Devletim(in) elçiliğini yürüterek (bu sayede) beş ülkeye ulaştım.)

- kazga[ntı]m özin alıp kont<ur>madım. (YEN BAYAN KOL-3)
  (Kazandım; kendisini alıp (başka bir yere) yerleştirmedim.)
- özi, kılınçlıgı kalmad<ı>. (KRG TALAS 14-2)
  (Kendisi (ve) yaptıkları kalmadı.)
- [kök] teŋrideki teglük tėgin yėrdeki yegren adıglık üni özi bir. (KRG AK ÖLÖN)
  (Gökyüzündeki kör şehzade(nin) yeryüzündeki boz ayıya ait sesi ve kendisi bir.)
- Kan süke barmış. Yagıg sançmış. Köçürü konturu kelir. Özü süsi ögire sebinü ordusıŋaru kelir, tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB- 34)[586]
  ((Bir) han savaşa gitmiş. Düşman (askerini) mızraklamış. (Askerlerini) göç ettirip konaklatarak geliyor. (Hanın) kendisi ve askerleri neşelenip sevinerek sarayına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)
- Tebe titigke tüşmiş. Basınu yėmiş. Özin tilkü yėmiş tėr. Ança biliŋler yab[l]ak ol. (IB-46)
  (Bir deve bataklığa düşmüş. Batarken (yine) yemeye devam etmiş. (Fakat) kendisini (de) bir tilki yemiş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.
- Alp er oglı süke barmış. Sü yėrinte erklig sabçı törütmiş tėr. Ebiŋerü kelser özi atanmış, ögrünçülüg, atı yėtiglig[587] kelir tėr. Ança biliŋler: aṅıg edgü ol. (IB-55)
  (Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş. Savaş alanında güçlü bir sözcü çıkarmış, der. Evine doğru gelirken kendisi şöhret kazanmış, sevinçli (bir şekilde) ve atı (da) idmanlı olarak geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.)

b. Tanrının bahşettiği manevi güç, manevi varlık; nefs

- teŋri yarlıkadukın üçün [ö]züm kutum bar üçün kagan olurtum. (KT G- 9) [588]
- teŋri yarlık[adukın üçün öz]üm kutum bar üçün ka[gan olurt]um. (BK K-7)

[586] "Bir han sefere çıkmış, düşmanı mızraklamış. (Askerlerini) göç ettire kondura geliyor. Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargâhına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 30)

[587] "yėtiglig" kelimesini Tekin "yetkin, idmanlı" (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,**, s. 33); Yıldırım "yedekte, yedekli olarak" (bk. Fikret Yıldırım, **a.g.e.,** s. 46) anlamlandırır.

[588] "Tanrı lütfettiği için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 6, 7.); "tanrı lütufkâr olduğu için benim (de) talihim olduğu için hakan (olarak tahta) oturdum." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 22, 23.); "Tanrı lütfettiği için, benim de talihim olduğu için hakan olarak tahta çıktım." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 91.); "Tanrı buyurduğu için, benim talihim olduğu için kağan oldum." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 504, 505.); "(Ebedi) gök lütfettiği için (ve) kendi talihim olduğu için kağan olarak tahta oturdum." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 49.); "Tanrı lütfettiği için özüm ve kutum var diye kağan oturdum (kağan olarak tahta çıktım)." (bk. Hatice Şirin, **Kül Tigin Yazıtı Notlar**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 119.)

(Tanrı lütfettiği için, özüm (ve) talihim olduğu için kağan (olarak) tahta çıktım.)

- Altun başlıg yılam men. Altun kurugsakımin kılıçın kesipen özümin yul inintin, başımın yul ebintin tėr. (IB-8)
  (Altın başlı yılanım. Altın midemi kılıç ile keserek nefsimi ininden; başımı evinden kopar, der.)

c. (*et öz*) beden; can

- mugruŋ et özüm kazgantım a. (YEN BAYAN KOL-3)
  (Mugur'u canımla kazandım!)

d. Hayat, ömür

- Özüŋ uzun bolzun tėmiş. (IB-47)
  (Ömrün uzun olsun, demiş.)

e. Kan bağı olan, üvey olmayan

- kara bodun <…>m öz oglum bökmedim. (YEN UYBAT III- 6)
  (*Avam halk(ıma) <…> öz evlat(lar)ım(a) doymadım.)*

66. Sab

a. Söz

- tabgaç bodun sabı süçig agısı yımşak ermiş. (KT G-5; BK K-4)
  (Çinlilerin sözü tatlı, ipekli kumaşı yumuşak imiş.)
- süçig sabın yımşak agın arıp ırak bodunug ança yagutır ermiş. (KT G-5)
- süçig [s]abın yımşak agın arıp ırak [bod]unug ança yagutır ermiş. (BK K-4)
  (Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşıyla aldatıp uzaktaki halkı böylece (kendine) yakınlaştırırmış.)
- süçig sabıŋa yımşak agısıŋa arturup üküş türk bodun öltüg. (KT G-6; BK K-5)
  ((Çin halkının) *Tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipek kumaşlarına kanıp, Türk milleti, çok sayıda öldün.)*
- bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (KT G-7)
- bi[lig] bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (BK K-5, 6)
  ((Siz) bilgisiz (bilgi bilmeyen/câhil) kişiler, o sözlere inanıp yakına gidince çok sayıda öldünüz.)
- azu bu sabımda igid bar gu (KT G- 10)

- az[u bu] sabımda igid bar gu (BK K-7, 8)
  (Yoksa bu sözümde yalan var mı?)
- neŋ neŋ sabım erser beŋgü taşka urtum. (KT G-11; BK K-8)
  (Ne kadar sözüm varsa ebedî taşa vurdum (yazdım).)
- köŋülteki sabımın urturtum. (KT G-12)
  (Gönül(üm)deki sözlerimi kazıttım.)
- teŋri teg teŋride yaratmış türk bilge kagan sabım (BK D-1; BK G-13)
  ((Ben) Semâvi Tanrı'nın yaratmış olduğu Türk Bilge Kağan('ım). Sözüm (şudur):)
- ol sabıg ėşidip tün udısıkım kelmedi küntüz olursıkım kelmedi. (TY I. TAŞ G-5)
  (O istihbaratı işitince gece uyuyasım; gündüz oturasım gelmez oldu.)
- ol sabın ėşidip tün yeme udısıkım kelmez erti [kün yeme] olursıkım kelmez erti. (TY I. TAŞ D-5)
  (O istihbaratı işitince gece uyuyasım; gündüz oturasım gelmez oldu.)

b. Konuşma, nutuk

- sabımın tüketi ėşidgil. (KT G-1) [589]
- sabımın tüketi ėşid. (BK K-1)
  (Konuşmamı sonuna kadar (dikkatlice) dinleyin!)
- tokuz oguz begleri bodunı bu sabımın edgüti ėşid katıgdı tıŋla. (KT G-2)[590]
- [tokuz oguz begleri bodunı bu sabımın edgüti ėşid katıgdı tıŋla]. (BK K-1)
  (Dokuz Oğuz beyleri ve halkı, bu konuşmamı iyice işitin, dikkatlice dinleyin!)

c. Tavsiye; öğüt

- antagıŋın üçün igidmiş kaganıŋın sabın almatın yėr sayu bardıg. (KT G-8, 9)
- antagıŋın üçün igidmiş k[aganıŋın] sabın almatın yėr sayu bardıg. (BK K-6, 7)

[589] "Sözümü sonuna kadar (dikkatlice/bütünüyle) dinleyin." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "Sözümü tamamiyle işit." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 2, 3.); "Sözlerimi baştan sona işitin." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 20, 21.); "Sözlerimin tamamını dinleyin." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 90.); "sözlerimi sonuna kadar işit." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 47.); "sözümü sonuna kadar dinleyin." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

[590] "Tokuz Oguz beyleri ve halkı, bu konuşmamı (veya sözümü) iyice işitin, güçlüce dikkat edin (dinleyin)!" (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adam akıllı dinle!" (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 2, 3.); "Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkı, bu sözlerimi iyice işitin (ve) sıkıca dinleyin." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 20, 21.); "Tokuz Oğuz beylerive halkı, bu sözümü iyice işitin, sıkıca dinleyin!" (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 90.); "Dokuz Oğuz beyleri, halkı bu sözlerimi iyice işit (ve) sıkıca dinleyin." bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 47.); "Dokuz Oğuz beyleri ve halkı! Bu sözlerimi iyice işitin, dikkatle dinleyin!" (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

(Böyle olduğun için (seni) beslemiş olan kağanının öğütlerini dikkate alma(dığın için) her yana dağıldın.)

- Ögüm ötin alayın, kaŋım sabın tıŋlayın, tėp kelmiş tėr. (IB-58)
  (Anamın öğüdünü (dikkate) alayım, babamın sözlerini (öğütlerini) dikkatlice dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der.)

d. (*tılıg / küreg* ile) İstihbarat, haber, rapor

- yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tėyin yayın süledim. (BK D-39)
  (Elçisi, iyi haberi (ve) istek(ler)i gelmiyor, diyerek yazın ordu sevk ettim.)
- küreg sabı antag: (TY I. TAŞ G-2)
  (Kaçağın haber(ler)i şöyle:)
- sab ança ıdmış: (TY I. TAŞ G-2)
  (Şöyle haber göndermiş.)
- ol sabıg ėşidip tün udısıkım kelmedi küntüz olursıkım kelmedi. (TY I. TAŞ G-5)
  (O istihbaratı işitince gece uyuyasım; gündüz oturasım gelmez oldu.)
- ol sabın ėşidip tün yeme udısıkım kelmez erti [kün yeme] olursıkım kelmez erti. (TY I. TAŞ D-5)
  (O istihbaratı işitince gece uyuyasım; gündüz oturasım gelmez oldu.)
- türgėş kaganta küreg kelti sabı anteg öŋdin kagangaru sü yorılım tėmiş. (TY I. TAŞ K- 5)
  (Türgiş Kağanlığından kaçak geldi. Haber(ler)i şöyledir: Doğudaki kağana karşı ordu sevk edelim, demiş.)
- ol sabıg ėşidip kaganım ben ebgerü tüşeyin tėdi . (TY I. TAŞ K- 6)
  (O istihbaratı işitince kağanım, "Ben karargâha gideyim." dedi.)
- kelir erser körü kelür kelmez erser tılıg sabıg alı olur tėdi . (TY I. TAŞ K-8)
  (Gelirlerse görüp gelirler, gelmezlerse casus(lardan) haber alarak (orada) bekleyin, dedi.)
- üç küreg ki[ş]i kelti sabı bir. (TY I. TAŞ K-9)
  (Üç casus geldi. Haber(ler)i aynıydı.)
- ol sabıg ėşidip kagaŋaru ol sabıg ı[t]tım. (TY I. TAŞ K-9)
  (O haber(ler)i işitince kağana, bu haber(ler)i ilettim.)
- kanta yan sabıg yana kel<ür>ti. (TY I. TAŞ K-9, 10)
  (Han tarafından da haberi getirdiler.)
- apa tarkaŋaru içre sab ıdmış. (TY I. TAŞ K-10)

(Apa Tarkan'a gizli haber göndermiş.)

- ol sabıg ėşidip sü yorıtdım. (TY I. TAŞ K -11)
  (O haber(ler)i işitince ordu sevk ettim.)
- tılıg kelürti sabı antag (TY II. TAŞ B- 1)
  (Casusu getirdiler. Haber(ler)i şöyledir.)
- ol sabıg ėşidip begler kopın yanalım arıg ubutı yėg tėdi . (TY II. TAŞ-B 1, 2)
  (O haberi işitince beyler: "Hepimiz geri çekilelim. Temizin utancı daha iyidir.[591]*" dedi(ler).)*
- ol sabıg ėşidip on ok begleri bodunı kop kelti yükünti. (TY II. TAŞ B-7, 8)
  (On ok beyleri (ve) halkı, o haberi işitince tamamen geldi, tâbi oldu.)
- Edgü söz sab elti kelir tėr. (IB-7)
  (İyi haber(ler) getirerek geliyor, der.)
- Sarıg atlıg sabçı, yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir tėr. (IB-11)
  (Sarı atlı haberci, yağız atlı elçi iyi haber(ler) getirerek geliyor, der.)

e. Arzu, istek, rica

- meniŋ sabımın sımadı. (KT G-11)
- [meniŋ] sabımın sımadı (BK K-14)
  (Benim ricamı kırmadı (geri çevirmedi).)
- Kul sabı begiŋerü ötünür, kuzgun sabı teŋrigerü yalbarur. (IB-54)[592]
  (Köle ricasını beyine arz eder, kuzgun (ise) ricası (için) Tanrı'ya yalvarır.)

67. Sınar

a. Yarım, yarı

- bizinte ėki uçı sınarça artuk erti. (TY II. TAŞ B- 5)[593]
  ((Onların) iki kanadı (bizim) yarımızdan fazlaydı.)
- sınarı bodun içikdi sınarı b[odun…]a kirti (ŞU D-6, 7)

[591] "Savaşıp yenilmemişin utancı, savaşıp yenileninkinden daha iyidir!" (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s..81)

[592] "Kölenin sözü beyinden ricadır, kuzgunun sözü Tanrı'ya yakarıştır." (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 33.); "Köle sözünü beyine arz eder. Kuzgunun sözü (ise) Tanrı'ya yalvarıştır." (bk. Fikret Yıldırım, **a.g.e.**, s. 46)

[593] "İki kanatları bizimkinden bir buçuk misli daha büyük idi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 92.); "Bizden, iki ucu, yarısı kadar fazla idi." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 76, 77.); "(Onların) iki kanadı bizden yarı yarıya fazla idi." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 82, 83.); "(Onların) iki kanadı bizim yarımızdan fazlaydı." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 175.); "(Onların) iki kanadı bizim yarımızdan fazlaydı." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 115.); "Bizden iki kanatları kadar fazla idiler." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 616, 617.)

(Halkın yarısı tabi oldu, (diğer) yarısı (da) […] girdi.)

b. Taraf, kısım, uç

- seleŋe kidin yılun kol bėridin sıŋar şıp başıŋa tegi çerig ėtdim. (ŞU D- 3)[594]
  (Selenge'nin batısından Yılun-Kol'un güney tarafı(ndaki) Şıp (Irmağı'nın) kaynağına kadar asker yerleştirdim.)

c. Ordunun bir kanadı

- sıŋar süsi ebig barkıg yolıgalı bardı sıŋar süsi süŋüşgeli kelti. (BK D- 32)[595]
  (Ordunun bir kanadı evi(mizi) barkı(mızı) yağmalamaya gitti; ordunun (bir diğer) kanadı (da) savaşmak için geldi.)

68. Söz

Temel olarak "söz, konuşulan şey" anlamına gelen kelime, "sab" ile oluşturduğu "*söz sab*" ikilemesi ile "haber" anlamını kazanarak çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. Söz

- sözіŋe yazmayın tėdi . (ŞU B- 5)
  (Sözüne karşı çıkmayacağım, dedi.)

b. (*söz sab* ikilemesi) Haber

- Edgü söz sab ėlti kelir tėr. (IB-7)
  (İyi haberler getirerek geliyor, der.)
- Sarıg atlıg sabçı, yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab ėlti kelir tėr. (IB-11)
  (Sarı atlı haberci, yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.)

[594] "Selenge'nin batısından Yılun Kol'un (ırmak) güney yanındaki Şıp Başı bölgesine kadar asker yerleştirdim." (bk. Osman Mert, **a.g.e.,** s. 234.); "Sıngar-Şıp başına kadar çeri düzenledim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 295.); "Selenge'nin batısında Yılun Kol'un güney tarafına, Şıp Başı'na kadar asker yerleştirdim." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 122.)

[595] "[Oguz] ordusunun bir kanadı ev[lerimiz]i yok etmeye gitti. [Başka] bir kanadı da [bize karşı] savaşmak için geldi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 198.); "Bir kısım ordusu evi barkı yağma etmek için gitti, bir kısım ordusu savaşmak için geldi." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 46, 47.); "Yarı ordusu evimizi barkımızı yağmalamak için gitti, yarı ordusu da savaşmak için geldi." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 62, 63.); "Askerlerinin yarısı evi barkı yağmalamaya, yarısı da savaşmaya gelmişti." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 143.); "Ordunun yarısı evi barkı yağmalamaya, (diğer) yarısı da savaşmaya gelmişti." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 92.); "Yarı ordusu evi barkı (karargâhı) yağmalamaya gitti; yarı ordusu savaşmaya geldi." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 576, 577.)

69. Sub

Temel olarak "ırmak, nehir, göl vb." su varlığını kapsayan "sub" kelimesi, aktarmalar yoluyla çok anlamlı bir yapı kazanmıştır. Clauson kelimenin anlam gelişimini şu şekilde açıklamaktadır:

" 'su'; bütün dönemlerde yaygın. VIII. yy'da Eski Türkçede pek çok defa ortaya çıkan *yėr suw* mistik veya dinî anlamı olduğunu gösteriyor, fakat bu ve diğer şivelerdeki metinler gösteriyor ki sadece "toprak" anlamına geliyordu, yani hem toprak hem de nehri, gölü içinde bulunduran saha vs."[596]

Clauson'un kayıtlarında da görüldüğü üzere, "sub" kelimesin "yėr" ile oluşturduğu *"yėr sub"* ikilemesi, ad aktarması yoluyla "vatan, yurt" anlamlarında kullanılmaktadır. Ancak bazı araştırmacılar *"yėr sub"* yapısının yer ve su ilahları için kullanıldığını iddia etmektedir:

"Thomsen, *yir sub*'u "Türklerin yer ve su melekleri" diye çevirir ve bu cümledeki sözlerin "Türklerin çok tanrılı olduğunu hiç şüpheye yer bırakmadan açıkça gösterdiğini" ifade eder. Thomsen, Radloff'un *Aus Sibirien* adlı eserine dayanarak Türklerde yeryüzünün yer-su adı verilen iyilik melekleriyle kişileştirildiğini, bu meleklerin yüksek dağ zirvelerinde ve akarsu kaynakları yakınlarında ebedi barınakları olduğunu, insanların buradan geçerken "yer ve su cinlerine" dua ettiklerini söyler."[597]

Bununla birlikte Köktürkçenin deyim varlığı içinde yer alan *"ot sub kıl-"* (birbirine düşman etmek)[598] ifadesi, somutlaştırma (deyim aktarması) yoluyla kelimeye yeni bir anlam kazandırmıştır.

a. Irmak, göl, nehir

- kanıŋ subça yügürti süŋüküŋ tagça yatdı. (KT D- 24)
  (Kanınız nehir gibi aktı, kemiğiniz dağ gibi yığıldı.)
- anı subka b[ardımız]. (TY I. TAŞ K- 3)
  (Anı Irmağı'na vardık.)
- ol sub kodı bardımız. (TY I. TAŞ K- 3)
  (O ırmaktan aşağı doğru gittik.)

[596] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 783.
[597] Hatice Şirin, **a.g.e.,** s. 193.
[598] ot sub kıl-(ateş ve su kılmak): Birbirine düşman etmek. (bk. Serkan Şen, **a.g.e**., s. 156.)

- ötüken èli ögres èli èkin ar[a] o[lu]rmış subı seleŋe ermiş. (ŞU K- 2)
  (Ötüken ve Ögres yurdu, (bu) ikisinin arasında hüküm sürmüş. Suyu Seleŋe imiş.)
- anta kèsre küsgü yılka sinlegde küç kara bodun tèmiş sin sizde küç kara sub ermiş. (TARYAT G-5)[599]
  (Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç "Kara Su"dur.)

b. (*yèr sub* ikilemesi) vatan, yurt, yaşanılan toprak

- üze türk teŋrisi türk ıduk yèri subı ança èmiş. (KT D- 10, 11)[600]
  (Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutsal vatanı(nı) şöyle düzenlemiş.)
- üze] türk teŋrisi ıduk yèri subı ança èmiş erinç. (BK D- 9, 10)
  (Yukarıda Türk Tanrısı, (Türk'ün) kutsal vatanı(nı) şöyle düzenlemiş şüphesiz.)
- èçümüz apamız tutmış yèr sub idisiz bolmazun tèyin az bodunug èmiş yar[atıp…] (KT D- 19)
- èç[ümüz apamız tutmış yè]r sub [idi]siz kalmazun [tèyi]n [az bodunug èmiş yaratıp… (BK D- 16)
  (Atalarımızın elde ettiği yurt sahipsiz kalmasın diye Az halkını düzene sokup örgütleyerek…)
- kögmen yèr sub idisiz kalmazun tèyin az kırkız bodunug yarat[ıp keltimiz sünüş]dümüz (KT D-20)
- kögmen yèr sub idisiz kalmazun tèyin az kırkız bodunug [èmiş] yaratıp keltim[iz. (BK D-17)

---

[599] "Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç "Kara Su"dur." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 171.); "Sonra sıçan yılında [748'de Tanrı böyle söylemiş]: "senin elinde güç var, [seni] avam halkı (kara bodun) atamış. Aranızda güç sen idin. Kara Su gibi?" (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 253.); "Ondan sonra sıçan yılında mezarlıktan (atalardan ?) güç (alan) halk demiş ki: "mezarlık sizde, güç kara su (kaynak suyu) imiş." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 83.); "Ondan sonra fare yılında (748), "sen varken halk güçlü imiş, sensizken (halkın) gücü kara su (gibi) imiş, (diyerek)" (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 43.)

[600] "(o zaman) Yukarıda Türklerin Tengrisi, Türklerin kutsal yeri suyu şöyle söylemiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 193, 194.); "Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 13.); "Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 27.); "Yukarıda Türklerin ilahî güçleri, Türklerin kutsal yer-su (ruhları) şu şekilde düzenlemişler." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 94.); "Yukarıda Türk (ebedî) göğü (ve) kutsal yer su (ruhları) öylece örgütlemiş." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 54.); "Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutsal yeri şunu şöyle yapmış." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 513.)

(Kögmen yurdu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız halk(larını) düzenleyip örgütleyerek geldik.)

- bu kaganıŋda bu begleri(ŋde yèriŋde su)buŋd(a adrılmasar) Türk [bodun] (özüŋ) edgü körteçi sen. (BK K- 13, 14)
  (Bu kağanından, bu beylerinden, vatanından ayrılmazsan Türk kavmi, (sen kendin) iyilik göreceksin.)
- teŋri ıduk yèr sub èçim kagan kutı taplamadı erinç. (BK D-35)[601]
  ((Yukarıda) tanrı, (aşağıda) kutsal toprak (ve) amcam kağanın ruhu razı gelmedi şüphesiz.)
- tokuz oguz bodun yèrin subın ıdıp tabgaççgaru bardı. (BK D- 35)
  (Dokuz Oğuz halkı, yurdunu terk edip Çin'e doğru gitti.)
- kadırkan yış kon[… tur]gakıŋa yèriŋerü subıŋaru kontı. (BK D- 39, 40)
  (Kadırkan Dağlarına yerleş[…meskenine], yurduna doğru yerleşti.)
- teŋri umay ıduk yèr sub basa bèrti erinç. (TY II. TAŞ B- 3)
  (Tanrı Umay, kutsal toprak (onların) üzerine çökerek (gaflet) verdi şüphesiz.)
- ol yèrimin subumın konar köçer ben. (TARYAT B- 4)
  (Ben bu yurdumun (üzerinde) konargöçerim.)
- yèrim e yıta subım a adrıldım a buŋ a esizim e yıta. (YEN BEGRE-4)
  (Yerimden yurdumdan ayrıldım, ah ne sıkıntı! Ne acı! Ne yazık!)
- yèrim subum esizim e kuyda kunçuyum tul kaltı yıta esizim. (YEN KÖJEELİG HOVU-6)
  (Yurdum(dan ayrıldım), ne yazık! (Obada(ki) eş(ler)im dul kaldı, ne acı, ne yazık!)
- yèrim e subım a esizim e (YEN ŞANÇİ III-3)
  (Yurdum(dan ayrıldım), ne yazık!)

c. Su

- ança kazganıp biriki bodunug ot sub kılmadım[602]. (KT D- 27; BK D- 22)
  (Öylece elde edip birleşik halkları ateş (ve) su (gibi birbirlerine düşman) etmedim.)

[601] "Yukarıda tengri, kutsal yer ve su, amcam kağanın alın yazısı (birbiriyle) uyuşmadı." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 198.); "üstte tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 48, 49.); "(bu hareketi) yukarıdaki Tanrı, (aşağıdaki) kutsal yer ve su (ruhları ile) amcam hakanın ruhu tasvip etmedi hiç şüphesiz." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 62, 63.); "Yukarıda Tanrının, kutsal yer-su (ruhlarının), [amcam] hakanın ruhunun (bunu) uygun görmediği besbelli." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 144.); "Yukarıda (ebedi) gök, kutsal yer su (ruhları), amcam kağanın ruhu onaylamadı elbette." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 93.); "üstte tanrı, kutsal yer, su, (amcam) kağanın ruhu razı gelmedi." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 576, 577.)

[602] ot sub kıl-(ateş ve su kılmak): Birbirine düşman etmek. (bk. Serkan Şen, **a.g.e**., s. 156.)

- kök öŋüg yoguru sü yorıp tünli künli yėti ödüşke subsuz keçdim. (BK GD)
  (Kök Öng (Ongi) (Irmağı'nı) aşıp ordu yürütüp geceli gündüzlü yedi vakitte susuz (araziyi) geçtim.)
- sub yėr kem katun ay kün <…> (YEN ALDI BEL I- 4)
  (Su ve toprak, Kem (ve) Katun (ırmakları), ay (ve) güneş…)
- teŋri küçiŋe tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yaş yėpen ölümde ozmış tėr. (IB- 17)
  (Tanrının kudreti ile dağ üzerinde yol (ve) su görerek dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş, der.)
- kidizig subka sukmış. (IB-33)
  (Keçeyi suya sokmuş.)
- Otsuz subsuz kaltı uyın. (IB-45)
  (Otsuz (ve) susuz nasıl yapabilirim?)

70. Sü

Temel anlamı "ordu" olan "sü" kelimesi, yazıtlarda ad aktarması yoluyla hem "asker" hem "savaş" anlamlarında kullanılarak çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. Ordu

- sü sülepen tört buluŋdakı bodunug kop almış kop baz kılmış. (KT D-2)
- sü sülepen tört buluŋdakı bodunug [kop almış, kop baz kıl]mış. (BK D-3)
  (Ordu sevk ederek dört bir taraftaki halkı(n tamamını) hâkimiyetleri altına almışlar, hepsini (kendilerine) tâbi kılmışlar.)
- bodunug igideyin tėyin yırıgaru oguz bodun tapa ilgerü kıtań tatabı bodun tapa bėrigerü tabgaç tapa ulug sü ėki yėgir[mi süledim […] sünüşdüm. (KT D-28)
- bodunug igideyin tėyin yırıgaru [oguz bo]dun tapa ilgerü kıtań tatabı [bo]dun tapa bėrigerü tabgaç tapa ėki yėgirm[i süledim…] sünüşdüm. (BK D-23)
  (Halkı besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmi(ne), doğuda Kitan (ve) Tatabı kavmi(ne), güneyde Çin'e doğru büyük (bir) ordu (ile) on iki (kez) sefer ettim, (onlarla) savaştım.)
- ol süg anta yok kışdımız. (KT D-32; KT D-34)
  (O orduyu orada yok ettik.)
- türgėş kagan süsi bulçuda otça barça kelti. (KT D-37)
  (Türgiş kağanının ordusu Bulçu'da ateş gibi fırtına gibi (üzerimize) geldi.)

- türgėş kagan süsi otça barça kelti. (BK D-27)
  (Türgiş kağanının ordusu ateş gibi fırtına gibi (üzerimize) geldi.)
- sü tegişinde yėtinç erig kılıçladı. (KT K-5)
  (Ordu saldırdığında yedinci askeri kılıçladı.)
- ol sü anta ölti. (KT K-8)
  (O ordu orada yok oldu.)
- togla ögüzüg yüzüti keçip sü[si] […] (BK D-30)
  (Yula Irmağı'nı (askerlerini) yüzdürerek geçip ordusu […])
- sınar süsi ebig barkıg yolıgalı bardı sınar süsi süŋüşgeli kelti. (BK D- 32)
  (Ordunun yarısı evi(mizi) barkı(mızı) yağmalamaya gitti; ordunun (diğer) yarısı (da) savaşmak için geldi.)
- ėkin sü ebde erti. (BK D-32)
  (İkinci ordu karargâhta idi.)
- üç oguz süsi basa kelti. (BK D-32)
  (Oğuzların üç ordusu baskın yaparak hücum etti.)
- süsin bozdum. (BK D-34)
  (Ordusunu dağıttım.)
- tab]gaç atlıg süsi bir tümen artukı yėti biŋ süg ilki kün ölürtüm. (BK G-1)
  (Çin atlı ordusunu, on yedi bin askeri ilk gün öldürdüm.)
- kök öŋüg yoguru sü yorıp tünli künli yėti ödüşke subsuz keçdim. (BK GD)
  (Kök Öng (Ongi) (Irmağı'nı) aşıp ordu yürütüp geceli gündüzlü yedi vakitte susuz (araziyi) geçtim.)
- ėki sümüz boltı. (TY I. TAŞ D- 1)
  (İki ordumuz oldu.)
- sü yorıtdım. (TY I. TAŞ K-1)
  (Ordu sevk ettim.)
- kanı süsi tėrilmiş. (TY I. TAŞ K-4)
  (Han(lar)ı (ve) asker(ler)i toplandı.)
- türgėş kaganta küreg kelti sabı anteg öŋdin kagangaru sü yorılım tėmiş. (TY I. TAŞ K- 5)
  (Türgiş Kağanlığından kaçak geldi. Haber(ler)i şöyledir: Doğudaki kağana karşı ordu sevk edelim, demiş.)
- tabgaç süsi bar ermiş. (TY I. TAŞ K-6)
  (Çin ordusu varmış.)

- sü başı ini èl kagan tarduş şad barzun tèdi . (TY I. TAŞ K-7)
  (Ordunun başı olarak İni İl Kağan (ve) Tarduş Şad gitsin, dedi.)
- bu süg èlt tèdi . (TY I. TAŞ K-8)
  (Bu orduyu gönder, dedi.)
- üç küreg ki[ş]i kelti sabı bir kagan sü taşıkdı on ok süsi kalısız taşıkdı tèr. (TY I. TAŞ K-9)
  (Üç casus geldi. Haber(ler)i aynıydı: "(Türgiş) Kağanı orduyu sefere çıkardı. On Ok ordusu eksiksiz (yola) çıktı" dediler.)
- sü yorılım tèdeçi unamaŋ. (TY I. TAŞ K-11)
  (Ordu sevk edelim diyecek (olursa) kabul etmeyin.)
- ol sabıg èşidip sü yorıtdım. (TY I. TAŞ K-11)
  (O haber(ler)i işitince ordu sevk ettim.)
- kaganımın sü èltdimiz. (TY II. TAŞ D-3)
  (Kağanım ile birlikte ordu gönderdik.)
- keligme beglerin bodunın ètip yıgıp azça bodun tezmiş erti ok ok süsin sületdim. (TY- II. TAŞ B-8)
  (Gelen beylerini (ve) halkını örgütleyip bir araya toplayarak, az sayıda halk kaçmıştı, On Ok ordusunu (onlara karşı) sefere çıkarttım.)
- süsi kelti. (ONGİ-9)
  (Ordusu geldi.)
- kül iç çor oplayu tegip süsin […] (KİÇ B-10)
  (Kül İç Çor boğa gibi saldırarak ordusunu […])
- […] sü sürti. (KİÇ D-20)
  ([…] ordu(yu üzerlerine) sürdü.)
- süke tusu bolayın tèdi . (KİÇ D-23)
  (Orduya faydalı olayım, dedi.)
- sü yorıdı. (ŞU K-6)
  (Ordu sefere çıktı.)
- keyre başınta[603] üç birküde kan süsi [birle] katıltım. (ŞU K- 7)[604]
  (Keyre (Irmağı'nın) kaynağında, Üç Birkü'de kağanın ordusuna katıldım.)

[603] "*keyre başı*" yer adı hakkında bk. İbrahim Şahin, **a.g.e.,** s. 196.

[604] "Keyre Başı'nda Üç Birkü'de han ordusu … katıldım." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 218.); "Keyre başında Üç Birkü'de hanın ordusu ile birleştim." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 121.); "Keyre (Irmağı'nın) kaynağında, Üç Birkü'de kağanın ordusuna katıldım." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 53.)

- sekizinç ay bir yaŋıka sü yorıyın tėdim. (ŞU D-5)
  (Sekizinci ayın birinci günü "Ordu sevk edeyim" dedim.)
- sü yorıdım. (ŞU D-11)
  (Ordu sevk ettim.)
- sü karluk tapa […] (ŞU G-1)
  (Ordu Karluklara doğru […])
- meniŋ süm üç […] (ŞU G-9)
  (Benim ordum üç […])
- er erdemim üçün süg egir[e] … [ç]or adrıltım (YEN KIZIL ÇIRAA I- 3)[605]
  (Erkeklik erdemim için orduyu çepeçevre kuşatarak… Çor'dan ayrıldım.)
- iç sü baş aŋlıg öl[ti] (YEN KARA YÜS I- 1, 2)
  (İç (hassa) ordu(nun) başı Anglıg öldü.)
- esiz köz süsi on kara kökmüşi er erdiŋiz ıçgıntım. (YEN OÇURI)
  (Yazık! Güzel, sevimli ordu, Kökmüş kavminin on [kabilesi], siz savaşçı askerlerdiniz, [sizden] ayrıldım.)
- Kanlık süsi abka ünmiş. (IB-63)
  (Hanın ordusu ava çıkmış.)

b. Asker

- süsin sançdımız ėlin altımız. (KT K-6)
  (Asker(ler)ini mızrakladık, ülke(ler)ini ele geçirdik.)
- oza kelmiş süsin kül tėgin agıtıp toŋra bir oguş alpagu on erig toŋa tėgin yogında egirip ölürtümüz. (KT K-7) [606]
  (Kurtulup gelmiş (Türk) askerlerini Köl Tigin ayağa kaldırırken Tongra(lar ile) aynı soydan (olan) on yiğit eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp öldürdük.)

[605] "Er erdemim üçün bir erig beg çor birle…; Yiğitliğim uğruna Beg-Çor'un bütün ordusuyla [savaştım]." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 225.); "Erkeklik kahramanlığım için orduyu bozguna uğratarak… Çor'dan ayrıldım." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 146.)

[606] "Kurtulup gelmiş halk ile Köl tegin harekete geçti. Tongralı savaşçı on erkeği Tonga teginin cenaze töreninde çevirip öldürdük." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 201.); "İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 26, 27.); "Süratle gelen (düşman) ordusunu Kül Tigin dağıtıp Tongra(lardan) bir grup yiğit on eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 36, 37.); "Kül Tegin çıka gelen (düşman) ordusunu püskürtürken Tongralardan bir grup kahraman askeri Tonga Tegin'in mateminde çevirip öldürdük." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 100.); "Kurtulup gelen orduyu Kül Tigin püskürtüp Tongralardan bir grup kahraman (ile) on askeri Tonga Tegin'in cenaze töreninde çevirip öldürdük." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 66.); "Kurtulup gelmiş (Türk) askerlerini Kül Tigin ayağa kaldırırken Tongraların bir soyundan on yiğit eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp öldürdük." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 536, 537.)

- oza yańa keligme süsin agıt[t]ım[607]. (BK D-31)
  (Kurtulup dağılarak gelen (Türk) askerlerini ayağa kaldırdım.)
- amga korgan kışlap yazıŋa oguzgaru sü taşıkdımız. (KT K-8)
  (Amga Kalesi'nde kışlayıp baharda Oğuzlara doğru ordu (ile) sefere çıktık.)
- teŋri küç bėrtük üçün kaŋım kagan süsi böri teg ermiş yagısı koń teg ermiş. (KT D-12; BK D- 11)
  (Tanrı güç verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.)
- tabgaç oŋ tutuk bėş t[ümen sü kelti ıduk başda sünüşdümüz] (KT D-31)
- tab[gaç o]ŋ tutuk bėş tümen sü kelti ıduk başda sünüşdüm (BK D-25)
  (Çinli askerî vali Ong (komutasında) elli bin asker geldi. Iduk Baş'ta savaştık.)
- biziŋ sü atı toruk azukı yok erti. (KT D-39)
  (Bizim asker(lerimizin) at(ları) zayıf(tı) (ve) yiyecekleri yoktu.)
- süsin sançdımız ėlin altımız. (KT K-6)
  (Asker(ler)ini mızrakladık, ülke(ler)ini ele geçirdik.)
- süsin sançdım. (BK D-26; BK D-30; BK D-37)
  (Asker(ler)ini mızrakladım.)
- çaça seŋün sekiz tümen [sü] birle sünüşdüm. (BK D-26)
  (General Çaça (komutasındaki) seksen bin asker ile savaştım.)
- süsin anta ölürtüm. (BK D-26)
  (Asker(ler)ini orada öldürdüm.)
- […s]üsin kop ölürtüm. (BK D-28)
  (Askerleri(niŋ) hepsini öldürdüm.)
- süsin anta sançdım yabrıtdım (BK D-31)
  (Asker(ler)ini orada mızrakladım, perişan ettim.)
- tab]gaç atlıg süsi bir tümen artukı yėti biŋ süg ilki kün ölürtüm. (BK G- 1)
  (Çin atlı ordusunu, on yedi bin askeri ilk gün öldürdüm.)
- yadag süsin ėkinti kün kop [ölürtüm]. (BK G-1)
  (Yaya (olan) askerlerini ikinci gün tamamen öldürdüm.)
- ku seŋün başadu tört tümen sü kelti. (BK G-8)
  (General Ku komutasında kırk bin asker geldi.)

[607] " 'agıt-' fiili DLT'de "yukarı çıkarmak, yükseltmek" anlamındadır. Clauson da kelimeyi "rouse, get up" olarak anlamlandırmıştır. Dolayısıyla burada sözü edilen düşman askerleri değil; Türk askerleridir." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 638.)

- üç tümen süg [ölür]tüm. (BK G-8)
  (Otuz bin askeri öldürdüm.)
- öŋre kıtańda bėriye tabgaçda kurıya kordanta yırıya oguzda ėki üç biŋ sümüz kelteçimiz bar mu ne. (TY I. TAŞ G- 7)
  (Doğuda Kıtaylardan, güneyde Çinlilerden, batıda Hotan'dan, kuzeyde Oğuzlardan gelecek iki üç bin askerimiz vardır şüphesiz.)
- süsi üç biŋ ermiş. (TY I. TAŞ G- 9)
  (Askeri (toplam) üç bin (kişi) imiş.)
- sü barıŋ tėdi altun yışda oluruŋ tėdi (TY I. TAŞ K-7)
  (Askerler hücum edin, dedi. Altun Dağ(ları'n)da konuşlanın, dedi.)
- tılıg kelürti sabı antag yarış yazıda on tümen sü tėrilti tėr. (TY II. TAŞ B-1)
  (Casusu getirdiler. Haber(ler)i şöyledir: Yarış Ovası'nda yüz bin asker toplandı, der.)
- keçende tümen süke süŋüşdi (KİÇ B-10)
  (Keçen'de on bin askere (karşı) savaştı.)
- yogra yarışda süsin anta sançdım (ŞU G-7)
  (Yogra Ovası'nda asker(ler)ini mızrakladım.)
- ėlim ugrınta sü bolup er ölürmedüküm yok. (YEN ELEGEST I- 8)[608]
  (Devletim için asker olup öldürmediğim (düşman) askeri yok.)
- [yagıka] tegmiş sü teŋi yėti biŋ oglan erti. (YEN OÇURI-8)
  (Düşmana hücum etmiş asker(lerin) sayısı yedi bin erkek idi.)
- süŋüşüp süsin sançdı. (KİÇ D-22)
  (Savaşıp asker(ler)ini mızrakladı.)
- Özü süsi ögire sebinü ordusıŋaru kelir, tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB- 34)
  ((Hanın) kendisi ve askerleri neşelenip sevinerek sarayına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)
- Kara kamag süsi ögirer tėr. (IB- 63)
  ((Hanın) rütbesiz askerlerinin hepsi seviniyor, der.)

c. Savaş; sefer

[608] "Devletim üçün ordu sürerek benim (şahsen) (düşman) askerlerini öldürmediğim bir olay kalmadı." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 265.); "Yurdum uğrunda asker olup adam öldürmediğim yok." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 65, 66.)

- Kan süke barmış. Yagıg sançmış. Köçürü konturu kelir. Özü süsi ögire sebinü ordusıŋaru kelir, tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB- 34)[609]
  ((Bir) han savaşa gitmiş. Düşman (askerini) mızraklamış. (Askerlerini) göç ettirip konaklatarak geliyor. (Hanın) kendisi ve askerleri neşelenip sevinerek sarayına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)
- Er süke barmış. Yolta atı armış. Er kugu kuşka sokuşmış. (IB- 35)[610]
  (*(Bir) adam savaşa gitmiş. Yolda atı yorulmuş. Adam (bir) kuğu kuşuna rastlamış.)*
- Alp er oglı süke barmış. Sü yėrinte erklig sabçı törütmiş tėr. Ebiŋerü kelser özi atanmış, ögrünçülüg, atı yėtiglig[611] kelir tėr. Ança biliŋler: aŋıg edgü ol. (IB-55)
  (Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş. Savaş alanında güçlü bir sözcü çıkarmış, der. Evine doğru gelirken kendisi şöhret kazanmış, sevinçli (bir şekilde) ve atı (da) idmanlı olarak geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.)

71. Taş (I)

Günümüzdeki haliyle "taş" anlamında kullanılan kelime, yazıtlarda "kitabe, yazılı taş, taş" anlamlarını da karşılamaktadır. Ad aktarması yolu ile oluşan bu anlamlar, genel olarak "*bitig taş; beŋgü taş*" terkipleri ile kullanılmaktadır.

a. Taş

- kaŋım kagan [ü]ç[ün] agır taşıg yogun ıg türk begler bodun ėt[ip] yar[atıp kel]ürti. (BK G- 15)
  (Babam kağan için ağır taşları, kalın keresteleri Türk beyleri ve halkı düzenleyip hazırlayıp getirdiler.)
- bıŋ yıllık tümen künlük bitigimin belgümin anta yası taşka yaratıtdım. (ŞU D- 9, 10)
  (Bin yıllık, on bin günlük yazımı (ve) damgamı orada düz bir taşın üzerine kazıttım.)
- bıŋ yıllık tümen künlik bitigimin belgümin bunta yası taşka yaratdım. (TARYAT B-2, 3)[612]

[609] "(Bir han sefere çıkmış, düşmanı mızraklamış. (Askerlerini) göç ettėre kondura geliyor. Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargâhına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)" (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 30.)
[610] "(Bir) adam orduya gitmiş." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 30.)
[611] "yėtiglig" kelimesini Tekin "yetkin, idmanlı" (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,**, s. 33); Yıldırım "yedekte, yedekli olarak" (bk. Fikret Yıldırım, **a.g.e.,** s. 46) anlamlandırır.
[612] "I had my written words and my mark, intended for thousand years and ten thousand days, affixed onto a flat stone." (bk. Marcel Erdal, **a.g.e.,** s.147.)

(*(Bin yıllık, on bin günlük yazımı (ve) damgamı burada düz bir taşın üzerine kazıttım.)*

- bodunum edgü taşıŋ… (YEN BAY BULUN I- 2)
  (Halkım iyi taşın…)
- bodunum edgü taşıŋ (YEN BAY BULUN I-8)
  (Halkım, (bu senin) iyi taşın!)
- yėr beŋkü taş beŋk<ü> yėr ay kü[n] <…> (YEN UST SOS)
  (Yer, ebedî taş, ebedî yer, ay (ve) güneş…)
- esizim ėki yakılıg taşım esiz e (YEN KARA BULUN I- 3)
  (Ne yazık, iki taraflı taş, ne yazık!)
- bitig bo öŋ yėrde kaş er taş bal[balı] (YEN UYBAT V)
  (Yazıt işte bu(dur). Issız yerde kaş? askerin taş balbalı)

b. Yazıt, ebedî taş

- bark ėtgüçi bediz yaratıgma bitig taş ėtgüçi tabgaç kagan çıkanı çaŋ seŋün kelti. (KT K-13)
  (Anıt mezar ustası, süsleme ustası (ve) yazılı taş (yazıt) ustası olarak Çin kağanının kuzeni General Çang geldi.)
- barkın bedizin bitig taşın bėçin yılka yėtinç ay yėti otuzka kop alkdımız. (KT KD)
  (Anıt mezarını, süslemelerini, yazılı taşını (yazıtını) maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde tamamen bitirdik.)
- taş bark [ėtgüçig] bunça bedizçig tuygun ėlteber kel[ürti]. (KT KD)
  (Yazıt (ve) anıt mezar yapıcıları, bunca süsleme yapan ustaları Tuygun İlteber getirdi.)
- neŋ neŋ sabım erser beŋgü taşka urtum. (KT G-11; BK K-8)
  (Ne kadar sözüm varsa ebedî taşa vurdum (yazdım).)
- taş tokıtdım köŋülteki sabımın urturtum. (KT G-12)
  (Taş (yazıt) yazdırdım. Gönül(üm)deki sözlerimi kazıttım.)
- beŋgü taş tokıtdım. (KT G-12, 13)
  (Ebedî taş vurdurdum (yaptırttım).)
- beŋgü taş] tokıtdım, bititdim (BK K-15)
  (*Ebedî taş vurdurdum (yaptırttım), yazdırdım.)*
- [bu…il er]ser [ança] takı ėrig yėrte irser ança ėrig yėrte beŋgü taş tokıtdım bitidim. (KT G-13)

([…Ne kadar] ulaşılabilir olabilirse o kadar ulaşılabilir bir yerde bengü taş vurdurdum (yaptırdım), yazdım.)

- yėgirmi kün olurup bu taşka bu tamka kop yol[l]ug tėgin bitidim. (KT GD)
  (Yirmi gün oturup bu taşa (yazıta) bu duvara hep Yollug Tigin, (ben) yazdım.)
- begim tėgin yügerü teŋri bolça […] taş bitidim. (KT GB)
  (Beyim, prens(im) yukarıda gök oldukça […] taş yazdım.)
- ol] taş barkın… (BK K-15)
  (O yazıt (ve) anıt mezarı …)
- kaŋım k[agan …] taşın özüm kagan […] (BK B-6, 7)
  (Babam kağan […] taşını (ben) kendim kağan […])
- buŋka taşıŋ beŋkü tiker men yıta. (YEN ABAKAN-6)
  (Buraya taşını (yazıtını) ebedî (olarak kalmak üzere) dikiyorum, eyvah!)
- ataçımka bitig taşıg [kıl]dım beŋigü. (ONGİ EK- 1, 2)
  (Babacığımın yazılı taşını ebedî yaptım.)
- beŋkü taş. (YEN BAYAN KOL-)
- *(Ebedî taş.)*
- katıg taşıg ebig barkıg [yarattıımız]. (MBY 2. OLON NUR- 2)
  (Sert taşı, evi barkı inşa ettik.)
- kadaşım eren eŋleyü yogladı edgü taş (YEN BAY BULUN I-3)
  (Erkek kardeşlerim feryat figan ederek cenaze merasimimi düzenlediler, iyi taşı (diktiler).)
- taşın bunta tikti. (YEN BAY BULUN II- 4)
  (Yazıtını buraya dikti(ler.)

72. Taş (II)

"Normalde sıfat veya zarf olarak kullanılan kelimenin anlamı 'dış'tır, ancak isim olarak kullanıldığında da 'dış veya (bir şeyin) dışı; dıştaki, avlu, yabancı ülke' vb.; iç'in tam zıddı anlamlarına gelmektedir."[613]

Yazıtlarda "dış" temel anlamının yanı sıra, ad aktarması ve mecazlaştırma yoluyla "ülke dışı; yabancı ülke; bedenin dışı, ten, sırt" anlamlarında kullanılmaktadır.

a. Dış

[613] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 556, 557.

- için taşın adınçıg bediz urturtum. (KT G-12)
- için taşın adınçıg bediz u[rturtu]m. (BK K- 14)
  (İçini dışını bambaşka (bir şekilde) süslettim.)
- öz içi taşın tutmış teg biz. (TY I.TAŞ G-6) [614]
  (Biz kendi kendimizi kapana kıstırmış gibiyiz.)

b. Dışarı, dış bölge, ülke dışı
- ıda taşda kalmışı kubranıp yėti yüz boltı. (TY I. TAŞ B-4)
  (Ormanda, dışarı(lar)da kalmış olanları toplanıp yedi yüz (kişi) oldu.)
- içre ben bulgayın tėmiş taşdıntan […]yın temiş (ŞU G-4)
  (Ben devlet içinde karışıklık çıkarayım, demiş. Dışarıdan […] demiş.)
- basmıl yagıdıp ebimerü bardı anı içgermedim taşdıntan üç karluk üç ıduk ötüken […] (ŞU G-4)
  (Basmıl(lar) düşmanlık edip evime hücum etti. Onları alt edemedim. Dışarıdan Üç Karluklar üç kutsal […] Ötüken […])

c. Yabancı; kendi milletinden olmayan
- taş yagıg yagıladım. (YEN KÖJEELİG HOVU-4)
  (Yabancı düşmanlarla savaştım.)

d. Sırt, üst
- içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda üze olurtum. (KT D- 26)
- içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda [üze olurtum]. (BK D-21)
  (Karın(ları) aç, sırtları çıplak, perişan (haldeki bir) halk üzerine hükümdar oldum.)

73. Teŋri

Yazıtlarda sıkça karşılaşılan kelimelerden biri de "teŋri"dir. Hem dil içi hem de dil dışı sebeplerle çok anlamlı bir yapıya sahip olan "teŋri" kelimesi, esas olarak "gök, gökyüzü" anlamındadır. Eski Türklerin gök tanrı inancı ile bağlantılı olarak tanrının

[614] "kendi içi dışını tutmuş gibi olacağız." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 85.); "kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 68, 69.); "Kendi iç(kuvvetler)i ile dış (topraklar)ı tutmuş gibiyiz." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 76, 77.); "Biz kendi kendimizi kapana kıstırmış gibiyiz." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 171.); "Kendimizce dışarıyı tutmuş gibiyiz." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 107.); "Kendi içi, dışını tutmuş (içimize kapanmış) gibiyiz." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 600, 601.)

"gök" ile ilişkilendirilmesi, bir somutlaştırma örneğidir. Şimşek, gök gürültüsü, yağmur, fırtına gibi doğa olaylarının gökyüzünde meydana gelmesi, insanın ulaşamadığı bu noktaya tanrısal bir güç atfetmesine yol açmış; böylelikle "gök" kelimesi "tanrının meskeni; tanrı" anlamlarında kullanılmıştır.[615] Yazıtlarda temel anlamından daha çok "tanrı" anlamında kullanılan kelime ile ilgili Clauson şunları kaydeder:

"Çok eski bir kelime, muhtemelen Eski Türkçe ki eğer daha eski değilse, Hsiungnu diline kadar izlenebilir. Orijinalinde 'fizikî gökyüzü' anlamına gelmiş gibi görünüyor, fakat oldukça önce, dinî tonlar kazanmış ve şahıssız Tanrı çeşidi olarak 'gök' anlamına gelmiştir. Daha eski metinlerde daha yaygın anlam budur."[616]

a. Gök, gökyüzü, semâ

- üze kök teŋri asra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış. (KT D- 1)
- üze kök teŋri as[ra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış]. (BK D- 2)
  (Yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.)
- üze teŋri basmasar asra yagız yėr telinmeser türk bodun ėliŋin törüŋin kim artatı [udaçı erti]. (KT D-22)
- üze teŋri basmasar [asra] yėr telinmeser türk bodun ėliŋin törüŋin kim artatı udaçı erti. (BK D-18, 19)
  (Yukarıda gök basmasa, aşağıda kara toprak delinmese Türk milleti, (senin) devletini, yasalarını kim bozabilir?)
- teŋri[de] tėrigdekiçe […] (KT GD)
  (Gökte, hayattaki gibi […])
- begim tėgin yügerü teŋri bolça… (KT GB)
  (Beyim, prens(im) yukarıda gök oldukça …)
- teŋri yėr bulgakın üçün yagı boltı. (KT K-4)
  (Gök (ile) yer karıştığı için düşman oldu(lar).)
- teŋri yėr bulgakın üçün ödiŋe küni tegdük üçün yagı boltı. (BK D-29,30)
  (Gök (ile) yer karıştığı için, ödüne kıskançlık girdiği için düşman oldu(lar).)
- üze teŋri asra yagız yėr yarlıkaduk üç[ün…] (BK K-10)
  (Yukarıda gök aşağıda kara toprak lütfettiği için…)
- [te]ŋri kılıntukda uygur kagan olurmış (TES K-1)

[615]Hatice Şirin, **a.g.e.,** s. 26.
[616]Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 521, 522.

(Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş.)

- atımın üze kök teŋri asra yagız yėr yana […] (TARYAT D-4, 5)
  (Adımı yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yeniden […]
- küŋim kulım bodunıg teŋri yėr anta ayu bėrti anta sançdım (ŞU G-9)
  (Gök (ve) yer, halkın benim hizmetçi(ler)im (ve) kul(lar)ım olduğunu orada söyleyiverdi. (Onları) orada mızrakladım.)
- üze teŋrike asra yėrke yüküntüküm bar erti. (MBY BÖMBÖGÖR YAN- 1)
  (Yukarıda(ki) gök, aşağıda(ki) toprak için ibadet ediyorum.)
- kök teŋride kutum yuyka boltı. (II. KARABALGASUN-6, 7, 8)
  (Mavi gökte talihim zayıf oldu.)
- teŋrideki künke yėrdeki ėlimke bökmedim (YEN BARIK III-3)
  (Gökteki güneşe, yeryüzündeki yurduma doymadım.)
- (kök teŋride kün ay esiz ermiş. (YEN ELEGEST I-3)
  (Mavi gökte (gökyüzünde) güneş ve ay varmış, heyhat!)
- kök teŋride boltum. (YEN ELEGEST III- 3)
  (Mavi gökte yaratıldım.)
- bir yėtmiş yaşımga kök teŋride künge azdım esizim e (YEN KÖJEELİG HOVU-5)
  (Altmış bir yaşımda mavi gökteki güneşten ayrıldım, ne yazık!)
- kök teŋride kün ay esizim e (YEN DEMİR SUG- 3)
  (Mavi gökteki güneş (ve) ay(dan ayrıldım), ne yazık!)
- yėrdeki yegren adgır teŋrideki tegrük … (ABY YABOGAN A 84- 1)
  (Yerdeki kahverengi aygır, gökteki yuvarlak ...)
- kök teŋride esiz kün ay ermiş yagız yėrde esiz ėl kan ermiş bökmedim yıta esiz e. (YEN YERBEK I- 4)
  (Ah ne acı! Mavi gökte güneş (ve) ay vardı; yağız yerde devletim ve hanım vardı! (Onlara) doymadım, eyvah! Ne yazık!)
- kök teŋride[ki] kün ay esizim e [b]ökmedim y[ıta]. (YEN YERBEK II- 3)
  (Mavi gökteki güneş (ve) ay(a) doymadım, ne acı!! Ne yazık!)
- […] kut teŋri kutlug bolzun. (7. HT-4)
  ([…]talih, (ebedî) gök kutlu olsun!)
- Teŋride erklig tėr. (IB-12)
  (Kudretli (Tanrı) göklerdedir.)
- Üze teŋrike tegir, asra yėrke kirür tėr. (IB-20)
  (Yukarıda gökyüzüne ulaşır, aşağıda yere(in dibine) girer.)

- Togan kuş teŋriden kodı tabışgan tėpen kapmış. (IB-44)
  ((Bir) şahin "(İşte bir) tavşan!" diyerek gökyüzünden aşağı inmiş (ve tavşanı) kapmış.)
- Er busuşlug, teŋri bulıtlıg boltı. (IB-52)
  (Adam kaygılı, gök bulutlu oldu.)

b. Tanrı, ilah, yaratıcı

- teŋri teg teŋride bolmış türük bilge kagan bu ödke olurtum. (KT G-1) [617]
- teŋri teg teŋride bolmış türk bilge kagan bödke olurtum. (BK K-1)
  ((Ben) semavî Tanrı'dan olmuş[618] *Türk Bilge Kağan'ım; bu devirde hüküm sürdüm.)*
- teŋri teg teŋride yaratmış türk bilge kagan sabım (BK D-1; BK G-13)
  ((Ben) Semâvi Tanrı'nın yaratmış olduğu Türk Bilge Kağan('ım). Sözüm (şudur):)
- teŋri yarlıkadukın üçün [ö]züm kutum bar üçün kagan olurtum. (KT G- 9)
- teŋri yarlık[adukın üçün öz]üm kutum bar üçün ka[gan olurt]um. (BK K-7)
  (Tanrı lütfettiği için, kendi talihim olduğu için kağan (olarak) tahta çıktım.)
- üze türk teŋrisi türk ıduk yėri subı ança ėtmiş. (KT D- 10, 11)[619]
  (Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutsal vatanı(nı) şöyle düzenlemiş.)
- üze] türk teŋrisi ıduk yėri subı ança ėtmiş erinç. (BK D- 9, 10)
  (Yukarıda Türk Tanrısı, (Türk'ün) kutsal vatanı(nı) şöyle düzenlemiş şüphesiz.)
- türk bodun yok bolmazun tėyin bodun bolçun tėyin kaŋım ėltėriş kaganıg ögün ėl bilge katunug teŋri töpüsinde tutup yügerü kötürmiş erinç. (KT D-11; BK D-10)
  (Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlteriş Kağanı, annem İl Bilge hatunu, Tanrı tepelerinden tutup yukarı kaldırmış şüphesiz.)
- teŋri küç bėrtük üçün kaŋım kagan süsi böri teg ermiş yagısı koń teg ermiş. (KT D-12; BK D- 11)

[617] "bu zamanda hüküm sürdüm." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "bu zamanda oturdum." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 2, 3.); "(bu) devirde tahta oturdum." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 20, 21.); "bu devirde tahta çıktım." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 90.); "bu zamanda tahta oturdum." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 45.); "bu zamana ben hükmediyorum (zamanın hükümdarı benim)." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

[618] "Semavî Yaratıcı'dan olmuş Türk Bilge Kağan" anlamlandırması için; bk. Sema Barutçu Özönder, **a.g.m.**

[619] "(o zaman) Yukarıda Türklerin Tengrisi, Türklerin kutsal yeri suyu şöyle söylemiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 193, 194.); "Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 13.); "Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 27.); "Yukarıda Türklerin ilahî güçleri, Türklerin kutsal yer-su (ruhları) şu şekilde düzenlemişler." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 94.); "Yukarıda Türk (ebedî) göğü (ve) kutsal yer su (ruhları) öylece örgütlemiş." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 54.); "Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutsal yeri şunu şöyle yapmış." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 513.)

(Tanrı güç verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.)

- teŋri yarlıkaduk üçün ėlligig ėlsiretmiş kaganlıgıg kagansıratmış yagıg baz kılmış tizligig sökürmiş başlıgıg yüküntü[rmiş. (KT D- 15; BK D-13)

  (Tanrı lütfettiği için devlet (ve) ülke sahibi olanları devletsiz ve ülkesiz bırakmış, kağanı olanı kağansız bırakmış, düşmanı tâbi kılmış, asilere diz çöktürmüş, mağrurlara baş eğdirmiş.)
- türk bodunug atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teŋri ėl bėrigme teŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun [tėyin özümin ol teŋri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26)
- türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürügme teŋri ėl bėrig[me te]ŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin özümün ol teŋri kagan olurtdı [erinç. (BK D-20, 21)

  (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak (tahta) oturttu.)
- anta] kėsre teŋri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tėrgürü igit[t]im. (KT D- 28, 29)

  (Ondan sonra Tanrı bağışlasın, talihim olduğu için, kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim.)
- anta kėsre teŋri yarlıkaduk üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunug t[irgü]rü igit[t]im. (BK D-23)

  (*Ondan sonra Tanrı lütfettiği için talihim (ve) kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim.)*
- öd teŋri yaşar kişi oglı kop ölgeli törümiş. (KT K-10)

  (Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için yaratılmış.)
- [kaŋım] kagan èçim kagan olurtukınta tört buluŋdakı bodunug nençe ėtm[iş..t]eŋr[i] yarlıkad[uk ü]ç[ün] özüm olurtukuma tör[t] b[uluŋdakı bo]dunug ėtdim yara[t]dım. (BK K- 8, 9)

  (Babam kağan, amcam kağan tahta oturduğunda dört bir taraftaki milletleri nasıl örgütlemişler (ise) Tanrı lütfettiği için (ben) kendim (tahta) oturduğumda (da) dört bir taraftaki milletleri örgütledim; oluşturdum.)
- üze] türk teŋrisi ıduk yėri subı ança ėtmiş erinç. (BK D- 9, 10)

  (Yukarıda Türk Tanrısı, (Türk'ün) kutsal vatanı(nı) şöyle örgütlemiş şüphesiz.)

- teŋri [yarlıkaduk üçün] tört yėgirmi yaşımka tarduş bodun üze şad olurtum. (BK D-14, 15)
  (Tanrı buyurduğu için on dört yaşımda Tarduş halkı üzerine şad olarak atandım.)
- [teŋri] küç bėrtük üçün anta sançdım yańdım. (BK D-32, 33)
  (Tanrı güç verdiği için orada mızrakladım, dağıttım.)
- teŋri yarlıkaduk üçün men kazganduk üçün türk bodun [ança] kazgan[mış] erinç. (BK D-33)
  (Tanrı lütfettiği için, ben kazandığım için, Türk milleti (de) öylece kazanmış şüphesiz.)
- [teŋri yar]lıkaduk üçün özüm otuz artukı [üç yaşıma…y]ok erti. (BK D- 34)
  (Tanrı lütfettiği için otuz üç yaşımda iken… yok idi.)
- üze teŋri ıduk yėr sub [ėçim] kagan kutı taplamadı erinç. (BK D-35)
  (Yukarıda Tanrı, (aşağıda) kutsal vatan, amcam kağanın ruhu razı gelmedi şüphesiz.)
- teŋri ança tėmiş erinç kan bėrtim kanıŋın kodup içikdiŋ. (TY I. TAŞ B- 2, 3)
  (Tanrı şöyle düşünmüş olmalı: Han verdim, hanını bırakıp egemenliğini yitirdin.)
- içikdük üçün teŋri ölütmiş erinç. (TY I. TAŞ B- 3)
  (Bağımlı olduğun için Tanrı (seni) öldürdü.)
- anta kėsre teŋri bilig birtük üçün özüm ök kagan kışdım. (TY I. TAŞ B-6)
  (Ondan sonra Tanrı akıl verdiği için (onu) bizzat (ben) kendim kağan yaptım.)
- teŋri yarlıkadı yańdımız. (T I. TAŞ G-9)
  (Tanrı lütfetti, (düşmanı) bozguna uğrattık.)
- teŋri umay ıduk yėr sub basa bėrti erinç. (TY II. TAŞ B- 3)
  (Tanrı Umay, kutsal toprak (onların) üzerine çökerek (gaflet) verdi şüphesiz.)
- teŋri yarlıkaduk üçün üküş tėyin korkmadımız sünüşdümüz. (TY II. TAŞ B-5, 6)
  (Tanrı lütfettiği için, (düşman askeri) kalabalık diye korkmadık, savaştık.)
- teŋri yarlıkazu bu türk bodun ara yaraklıg yagıg yeltürmedim tügünlüg atıg yügürtmedim. (TY II. TAŞ D-3, 4)
  (Tanrı esirgesin, bu Türk milletinin içine silahlı düşman(lar)ı sokmadım, (kuyruğu) düğümlü (düşman) atlarını koşturtmadım.)
- türk bodun yitmezün tėyin yuluk ermezün tėyin üze teŋri tėr ermiş. (ONGİ-3)
  (Türk halkı yitip gitmesin diye yok olmasın diye gökteki Tanrı (şöyle) buyurmuş.)
- üze teŋri koń yılka yėtinç ay küçlüg alp kaganımda adrılu bardıŋız. (ONGİ-12)

(*Gökteki Tanrı, koyun yılının yedinci ayında güçlü (ve) kahraman kağanımdan ayrılıp gittiniz.)*

- kulım küŋim bodunıg teŋri […] yėr ayu bėrti. (ŞU D-1,2)
  (Cariyem, kölem (olan) halkı Tanrı […] yer emretti.)
- teŋride bolmış ėl ėtmiş bilge kagan... (ŞU K-1)
  (Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) bilge kağan…)
- teŋride bolmış ėl ėtmiş bilge kagan ėl bilge katun kagan atıg katun atıg atanıp ötüken kidin uçınta tez başınta örgin… anta yaratıtdım. (TARYAT B-1)
  (Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Kağan, İl Bilge Hatun, Kağan unvanını ve Hatun unvanını alarak Ötüken'in batı tarafında, Tes (ırmağı) Başı'nda, hükümdarlık otağını orada kurdurdum.)
- üze kök teŋri yarlıkaduk üçün asra yagız yėr igittük üçün ėlimin törümin ėtintim. (TARYAT-B 3) [620]
  (Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için yurdumu ve yasalarımı düzenlendim.)[621]
- teŋride bolmış ėl ėtmiş bilge kanım içreki bodunı altmış iç buyruk başı ınançu baga tarkan. (TARYAT B- 6)
  (Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Hanımın kendisine tabi boyların sayısı altmış (idi). İç (işlerinden sorumlu) komutan İnançu Baga Tarkan.)
- teŋride bolmış ėl ėtmiş uygur kagan olurmış. (TES D-1)
  (*Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) Uygur Kağanı tahta oturmuş.)*
- teŋride bolmış ėl ėtmiş [bilge] kaganım olurtı ėl tutdı. (TES D-4)
  (*Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) Bilge Kağanım tahta oturdu, devleti yönetti.)*
- teŋri kulı adrıltımız (YEN ÇER ÇARIK 2)
  (Tanrı kulu(ndan) ayrıldık.)

[620] "Yukarıda mavi gök (Tengri)izin verdiği için, aşağıda yağız yer beslediği için, elimi, töremi düzenledim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e.**, s. 255.); "Üstteki Gök Tanrı/Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 182.); "Yukarıda mavi gök bahşettiği için aşağıda kara toprak beslediği için devletimi düzenimi kurdum." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 83.); "Yukarıda mavi gök lütfettiği için, aşağıda yağız yer beslediği için yurdumu (ve) yasalarımı düzenledim." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 45.)

[621] "*kök*" kelimenin "*ebedî*" anlamını kazanmasını sağlayan unsur "*yarlıka-*; *lütfetmek*" fiilidir.

- teŋrim sen igit. (MBY DEL UUL-3)
  (Tanrım sen koru.)
- teŋrim küç bėriŋ. (MBY YAMAN US-6)
  (Tanrım (bana) güç ver.)
- teŋri kulı bitidim. (MBY GURBELCİN-1)
  (Tanrı(nın) kulu (kölesi) (ben) yazdım.)
- Ala atlıg yol teŋri men. (IB-2)
  (Ala atlı yol tanrısıyım.)
- yana teŋri kutınta üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş. (IB-15)
  (*Yine Tanrının lütfuyla üçüncü yılda hepsi sağ salim (bir araya gelip) görüşmüş(ler).)*
- teŋri küçiŋe tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yâş yėpen ölümde ozmış tėr. (IB- 17)
  (Tanrının kudreti ile dağ üzerinde yol (ve) su görerek dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş, der.)
- teŋri unamaduk. (IB-38)
  (Tanrı (bunu) tasvip etmemiş.)
- Teŋrike sokuşmış. (IB-47)
  ((Yolda) Tanrı'ya rastlamış.)
- Karı yol teŋri men. (IB-48)
  (Yaşlı yol tanrısıyım.)
- Kul sabı begiŋerü ötünür, kuzgun sabı teŋrigerü yalbarur. (IB-54) [622]
  (Köle ricasını beyine arz eder, kuzgun (ise) ricası (için) Tanrı'ya yalvarır.)
- Üze teŋri ėşidti, asra kişi bilti tėr. (IB-54; IB-60)
  (Yukarıda Tanrı işitti, aşağıda insanoğlu anladı, der.)

c. Semavî, ilahî

- teŋri teg teŋride bolmış türük bilge kagan bu ödke olurtum. (KT G-1) [623]

[622] "Kölenin sözü beyinden ricadır, kuzgunun sözü Tanrı'ya yakarıştır." (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 33.); "Köle sözünü beyine arz eder. Kuzgunun sözü (ise) Tanrı'ya yalvarıştır." (bk. Fikret Yıldırım, **a.g.e.**, s. 46)

[623] "bu zamanda hüküm sürdüm." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "bu zamanda oturdum." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 2, 3.); "(bu) devirde tahta oturdum." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 20, 21.); "bu devirde tahta çıktım." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 90.); "bu zamanda tahta oturdum." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul,

- teŋri teg teŋride bolmış türk bilge kagan bödke olurtum. (BK K-1)
  ((Ben) semavî Tanrı'dan olmuş [624] *Türk Bilge Kağan'ım; bu devirde hüküm sürdüm.)*
- teŋri teg teŋride yaratmış türk bilge kagan sabım (BK D-1; BK G-13)
  ((Ben) Semâvi Tanrı'nın yaratmış olduğu Türk Bilge Kağan('ım). Sözüm (şudur):)
- teŋr[i]de kutlug tebsey teŋri (YEN TEPSEY-V)
  (Aziz, kutlu Tebsey, ilâhi!)

d. Aziz, kutlu, yüce

- teŋri bilge kaganka takı işig küçüg bėrsigim bar ermiş erinç. (ONGİ-10)
  (Aziz Bilge Kağan'a da hizmet etmem gerekmiş şüphesiz.)
- teŋri bilge kaganta adrılmalım azmalım tėyin ança ötledim. (ONGİ-11)
  (Aziz Bilge Kağan'dan ayrılmayalım, doğru yoldan sapmayalım diye öylece öğüt verdim.)
- teŋri kanım […] (TARYAT K-1) [625]
  (Yüce Hanım […])
- teŋri kanım atlıgı tokuz tatar yėti yėgirmi az (TARYAT K-2) [626]
  (Yüce Hanımın atlıları Dokuz Tatarlar (ve) On Yedi Az(lardan oluşuyor).)
- teŋrim kanım oglı bilge tarkan kutlug bilge yabgu […] (TARYAT K-3)
  (Yüce hanımın oğlu Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu('dur).)
- teŋrim kanım oglı […] (TARYAT K-4)
  (*(Yüce hanımın oğlu […])*
- teŋri ėlimke edgü kadaşım<ka> adrıldım. (YEN ÇAA HÖL I- 3)
  (Kutlu yurdumdan (ve) iyi arkadaşımdan ayrıldım.)
- teŋri ėlimke bardım esiz e bökmedim. (YEN ÇAA HÖL II-3)
  (Kutlu yurduma ulaştım, ne yazık, doymadım!)
- teŋri ėlimke başda begimke bökmedim esizim e. (YEN ÇAA HÖL IV- 3)

Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 45.); "bu zamana ben hükmediyorum (zamanın hükümdarı benim)." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

[624] "Semavî Yaratıcı'dan olmuş Türk Bilge Kağan" anlamlandırması için; bk. Sema Barutçu Özönder, **a.g.m.**

[625] "Tengrim, hanım!" (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 257.); "Tanrım Han'ım… devleti…" (bk. Osman Mert, **a.g.e.,** s. 190.); "Efendimiz hanım…" (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 84.); "İlahi (yüce) hanım(?) gibi ülkeye sahip çıktı." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 47.)

[626] "Tengri hanımın atlısı Dokuz-Tatar..." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 257.); "Tanrı Han'ımın atlıları Dokuz Tatarlar ve On Yedi Azlar(dan oluşuyor.)" (bk. Osman Mert, **a.g.e.,** s. 190.); "Efendim, hanım atlılar, Tokuz Tatar (Tokta, Tokuta ?, On yedi Az komutanı, Tongra Ede, generaller, Bınga, Uygur halkı (ile beraberdi)." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 84.); "İlahi (yüce) hanımın atlıları (süvari birliği) Dokuz Tatar(lardan) on yedi, Az(lardan) komutanlar, Tongra(lardan) generaller ve süvari birliğinden (oluşuyordu)." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 47.)

(Kutlu yurduma, başımdaki beyime doymadım, ne yazık!)

- teŋri ėlimke bökmedim esizim e yıta. (YEN UYUK TURAN-2) [627]

  (Altın işlemeli okluğu belime bağladım. Kutlu yurduma doymadım, ne yazık! Eyvah!)
- teŋri ėlimte yemlig ben. (YEN UYUK TURAN- 3)

  (Kutlu yurdumda güçlü, kuvvetliyim.)
- teŋri ėlimke kazgakım oglumın öz oglum altı biŋ yuntım. (YEN UYUK TURAN- 5) [628]

  (Kutlu yurdumda kazancım, çocuk(lar)ım (ve) altı bin atım(dır).)
- teŋri ėlimke tusum tokuz er ölürtüm. (YEN KIZIL ÇIRAA II-2)

  (Kutlu yurduma faydam (şudur): Dokuz (düşman) askeri öldürdüm.)
- ben teŋri ėlimke ėlçisi ertim altı bag bodunka beg[i] ertim. (YEN UYUK TARLAK-2)

  (Ben kutlu devletimin elçisi idim. Altı parçalı halkımın beyi idim.)
- yėti yėgirmi yaşımta men teŋri ėlimke kara boldum bökmedim yıta esni. (YEN YEERBEK I-1)

  (On yedi yaşımdan itibaren ilahi devletime kul oldum, doymadım, eyvah! Ne acı!)
- oglan atım yėrlig çor teŋri ėlimde tegzinmişim (YEN YEERBEK I- 3)

  (Çocukluk adım Yerlig Çor'dur. Kutlu yurdumda dolaşıp durmuşum.)
- teŋr[i]de kutlug tebsey teŋri (YEN TEPSEY-V)

  (Aziz, kutlu Tebsey, ilâhi!)
- teŋri kanım igittükin buŋum yok. (MBY DEL UUL-1)

  (Kutlu hanım (bizi) besleyip doyurduğu (için) sıkıntım(ız) yok.)
- tėgin oglı kan totok atısı bögü bilge teŋri kan inisi karı çor tėgin sını yogı tavgaç kan yogladdı. (CHANG'AN YAZITI-5/14)

  (Tegin oğlu Han Totok torunu Bögü Bilge efendimiz hanın küçük erkek kardeşi Karı Çor şehzadenin mezarı, cenaze törenini Çin Hakanı düzenletti.)

74. Tolku

a. Tamamıyla

- tolku ėltdim. (ÇOYR-3)

---

[627] "Tanrı (koruyan) devletime doymadım. Ne acı bana!" (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** 219.); "Kutlu yurduma doymadım, ne yazık. Eyvah!" (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 49.)

[628] "Tanrı [koruyan] devletim için kazancım, benim oğullarım, usta oğulların ne çok altı bin atımdır." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 219)

(Tamamıyla ulaştırdım.)

b. Tek parça, bütün

- yası taşka yaratıtdım tolku taşka tokıtdım. (TARYAT B-3)
  (Düz taşa yaptırdım, tek parça taşa hakkettirdim.)
- tolku taşka beŋkü tiker men. (YEN ABAKAN-8)
  (Tek parça taşa ebedi yazıtı dikiyorum.)

75. Törü

"Örf, adet; yazılı olmayan kanun, yasa" temel anlamlarına sahip olan "törü" kelimesi, yazıtlarda genel olarak "devlet düzeni; devlet işleyişi" için kullanılmaktadır. Ad aktarması yoluyla kazanılan bu anlam, bağlam içinde *kagan, bodun, ėl* kelimeleri ile birlikte yer alır. Ögel, "töre" kelimesi ile "devlet düzeninin ve bu düzenden doğan devlet gücünün" kastedildiğini dile getirir. Söz konusu olan devlet düzeninin temelinde "aile töresi ve aile geleneklerinin" olduğunu ifade eder. Ögel, "töre"yi, aile ve toplum içinde "mevkiye göre yer alma" şeklinde tanımlamaktadır. Yazıtlarda karşılaşılan "*ėçüm apam törüsinçe*" ibaresi, ataların töresini; yani devletin ilk kuruluş zamanındaki temel düzenini ifade etmektedir.[629]

Clauson ise şu açıklamaları yapmaktadır:

"Türk Pagan döneminin temel politik terimlerinden biridir. Toprağı ve onu yönetmek için kral olarak 'hükümdarlığı' olmadan var olmayan anlamında 1) *ė:l* ve *ɧağan* ile yakından ilişkilidir. Hem Budist hem de Maniheistler tarafından dini bir terim olarak gerçek doktrin veya dini kuralın, *no:m*, emirlerinden daha aşağı bir 'kural' anlamında çevrilmiş. Daha yaygın olarak bulunduğu Hak.de 'gelenek, geleneksel kural' anlamındaydı, İslam'ın dini kurallarına ve muhtemelen hükümdarların keyfi emirlerine de zıt olarak. Moğ.da *döre/töre* olarak eski bir alıntı kelime oldu."[630]

a. Yazılı olmayan kanun, yasa, töre; örf adet

- olurupan türk bodunuŋ ėlin törüsin tuta bėrmiş ėti bėrmiş. (KT D-1; BK D-3)
  (Tahta oturarak Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetmiş(ler); düzenlemiş(ler).)

[629] Bahaeddin Ögel, **a.g.e.,** s. 473.
[630] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 531, 532.

- anı üçün ėlig ança tutmış erinç ėlig tutup törüg ėtmiş. (KT D-3)
- anı] üçün ėlig ança tutmış erinç ėlig tutup törü[g ėtmiş. (BK D-4)
  (Bu sebeple devleti öylece yönetmiş(ler) şüphesiz. Devleti yönetip yasaları düzenlemiş(ler).)
- yėti yüz er bolup ėlsiremiş kagansıramış bodunug, küŋedmiş kuladmış bodunug türk törüsin ıçgınmış bodunug ėçüm apam törüsinçe yaratmış, boşgurmış. (KT D-13)
- yėti yüz er bolup ėl[siremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bod]unug türk törüsin [ıçgınmış] bodunug ėçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (BK D-11, 12)
  (Yedi yüz asker olduğu zaman devletsizleşmiş, kağansızlaşmış halkı, cariye (ve) kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış olan halkı atalarımın yasalarına göre örgütlemiş (ve) eğitmiş.)
- ol törüde üze ėçim kagan olurtı. (KT D-16)
- ol tör[ü]de üze ėçim kagan olurtı. (BK D-14)
  (Yasalar gereğince amcam kağan (olarak) tahta çıktı.)
- üze teŋri basmasar asra yagız yėr telinmeser türk bodun ėliŋin törüŋin kim artatı [udaçı erti]. (KT D-22)
- üze teŋri basmasar [asra] yėr telinmeser türk bodun ėliŋin törüŋin kim artatı udaçı erti. (BK D-18, 19)
  (Yukarıda gök basmasa, aşağıda kara toprak delinmese Türk milleti, (senin) devletini, yasalarını kim bozabilir?)
- bödke özüm olurup bunça agır törüg tört buluŋdakı yarat(t)ım bitidim. (BK D- 2)
- *(Bu devirde (ben) kendim tahta oturup bunca önemli yasayı dört bir yandaki (halklar için) hazırladım (ve) yazdım.*
- üze kök teŋri yarlıkaduk üçün asra yagız yėr igittük üçün ėlimin törümin ėtintim. (TARYAT-B 3)
  (Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için yurdumu ve yasalarımı düzenlendim.)
- kara bodunum katıglanıŋ ėl törösin ıdmaŋ yıta esiz ėlim kanım (YEN ELEGEST I-7)
  ((Ey) avam halkım, gücünüzü toplayın! Devletinden kanunlarından ayrılmayın! Ne acı! Devletim, hanım!)
- yėgen ėrkin ėlimin törümin kaŋım öŋre [...] (7. HT-3)
  ((Ben) Yegen Erkin'im. Yurdumu (ve) törelerimi, babam önde […])

b. *(*ėl *törü: ülke devlet)* Devlet

- tabgaç kaganka ėlin törüsin alı bėrmiş. (KT D- 8; BK-D 8)
  (Çin kağanının ülke(ler)ini devlet(ler)ini ele geçirmiş(ler).)
- kaŋım kagan ança ėlig] törüg kazganıp uça barmış. (KT D-15, 16)
- kaŋım [kagan ança ėlig törüg kazganıp uça barmış]. (BK D-13)
  (*Babam kağan o kadar ülkeyi, devleti fethederek vefat etmiş.)*
- ança kazganmış ėtmiş ėlimiz törümüz erti. (KT D-22)
  (O kadar kazandığı(mız), düzene soktuğu(muz) ülkemiz, devletimiz vardı.)
- ança kazganmış ança ėtmiş ėlimiz [törümüz erti. (BK D-18)
  (O kadar kazandığı(mız), o kadar düzene soktuğu(muz) ülkemiz devletimiz vardı.)
- bunça törüg kazganıp inim kül tėgin özi ança kergek boltı. (KT D-30)
  (Bu kadar devleti kazandık(tan sonra) kardeş Kül Tigin, kendisi öylece vefat etti.)
- altı yėgirmi yaşıŋa ėçim kagan ėlin törüsin ança kazgantı. (KT D- 31)
  (On altı yaşında iken amcam kağanın ülke(ler)ini, devlet(ler)ini şöyle elde etti.)
- [ėlig törüg] y[ėg]di kazgantım. (BK D- 36)
  (Ülke(ler)i, devlet(ler)i daha iyi bir şekilde kazandım.)

c. Tören, merâsim

- men [t]ürgėş kaganka kız[ım kunçuyug] ertiŋü ulug […] törün alı bėrtim. (BK K-9)
  (Ben Türgiş kağanına kızım prensesi çok büyük […] bir tören ile alıverdim.)
- tür[gėş kagan] kızın ertiŋü ulug törün ogluma alı bėrtim. (BK K-9, 10)
  (*Türgiş kağanının kızını (da) çok büyük bir tören ile oğluma alıverdim.)*

76. Tug

a. Bariyer, engel

- on tünke yantakı tug ebirü bardımız. (TY I. TAŞ K-2)
  (On gecede yandaki engeli dolanarak aştık.)

b. Tuğ, bayrak, sancak

- sekizinç ay bir yaŋıka sü yorıyın tėdim tug taşıkır erkli yelme eri kelti. (ŞU D-5, 6)
  (Sekizinci ayın birinci günü "Ordu sevk edeyim" dedim. (Tam ordumun) sancağı çıkarılırken keşif birliğinin askeri geldi.)
- […] tugın […] kabışa kelti. (ŞU B-6)
  ([…] sancağı ile […] birleşip geldi.)

- kögerde kömür tagda yar ögüzde üç tuglıg türk bodun […] (ŞU K-8)
  (Köger'de, Kömür Dağı'nda, Yar Irmağı'nda üç tuğlu Türk halkı […])
- ėkinti ay altı yėgirmike üç tuglug türk bodunug […] (ŞU B-7, 8)
  (İkinci ayın on altısında üç tuğlu Türk halkını […])
- kömür tagda yar ögüzde üç tuglug türk bodunka anta yėtinç ay tört yėgirmike […] (TARYAT D-7)
  (*Kömür Dağı'nda, Yar Irmağı'nda üç tuğlu Türk halkına orada yedinci ayın on dördünde […])*
- tokuz yaşda tuglug ap[a]ka tapdım.(YEN SARGAL AKSI-2)
  (Dokuz yaşımda bayrak (sahibi) Apa'ya hizmet ettim.)

77. Turgak

Yazıtlarda birkaç yerde karşılaşılan "turgak" kelimesi, ad aktarması yoluyla yan anlamlar kazanmıştır. Clauson kelime ile ilgili şu açıklamaları yapmaktadır:

"tur-; 'sürekli ayakta duran', uygulamada 'bekçi, nöbetçi'. Özellikle 'gündüz nöbeti, gece nöbeti'." [631] Kelimenin BK D-40'da yer alan "mesken, konut" anlamı, "tur-" kökü ile bağlantılı olarak "sabit duran mülk" anlamına gelmektedir.

a. Mesken, konut

- [tur]gakıŋa yėriŋerü subıŋaru kontı. (BK D- 40)[632]
  (Meskenine, topraklarına doğru yerleşti.)

b. *(turgak baş)* muhafız, karakol komutanı; nöbetçi, bekçi

- teŋri kanım atlıgı tokuz tatar yėti yėgirmi az buyruk… seŋüt bıŋa uygur] bodunı tėgitimin bu bitidükde kanıma turgak başı [kagas] ataçuk begzeker çiğşi bıla baga tarkan üç yüz turgak turdı (TARYAT K-2) [633]

[631] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 539.
[632] Pek çok okumada "[tur]gakınga" ifadesi yer almamaktadır. Tekin'in okumasında yer almakla birlikte "…vatanına, yerine yurdunu yerleşti." şeklinde anlamlandırmaktadır. (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 64, 65.)
[633] "Tengri hanımın atlısı Dokuz-Tatar… buyruk… sengünler, bin… bodunu, Teginlerimle bu yazıtı hanıma karakol… Ataçuk Begzeker Çigşi Bıla Baga Tarkan [yönetimi altında[üç yüz karakol yaptırdı." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 257.); "(Yüce Hanımın atlıları Dokuz Tatarlar (ve) On Yedi Az(lardan oluşuyor). Kumandanlar… generaller ve binbaşılar (da) Uygur(lardan)dır. Prenslerimle birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda, Han'ım için, Karakollar Başı Kagas Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bıla Baga Tarkan, üç yüz nöbetçi ile nöbet tuttu." (bk. Osman Mert, **a.g.e.,** s. 190.); "Efendim, hanım atlılar, Tokuz Tatar (Tokta, Tokuta ?), On yedi Az komutanı, Toŋra Ede, generaller, Bıŋa , Uygur halkı (ile beraberdi). Prenslerimle beraber bunu yazdığım sırada hanımı

(Yüce Hanımın atlıları Dokuz Tatarlar (ve) On Yedi Az(lardan oluşuyor). Kumandanlar… generaller ve binbaşılar (da) Uygur(lardan)dır. Prenslerimle birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda, Han'ım için, Karakollar Başı Kagas Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bıla Baga Tarkan, üç yüz nöbetçi ile nöbet tuttu.)

c. *(turgak tur-)* nöbet, gece nöbeti

- teŋri kanım atlıgı tokuz tatar yėti yėgirmi az buyruk… seŋüt bıŋa uygur] bodunı tėgitimin bu bitidükde kanıma turgak başı [kagas] ataçuk begzeker çiğşi bıla baga tarkan üç yüz turgak turdı. (TARYAT K-2)

  (Yüce Hanımın atlıları Dokuz Tatarlar (ve) On Yedi Az(lardan oluşuyor). Kumandanlar… generaller ve binbaşılar (da) Uygur(lardan)dır. Prenslerimle birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda, Han'ım için, Karakollar Başı Kagas Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bıla Baga Tarkan, üç yüz nöbetçi ile nöbet tuttu.)

78. Tutug

a. Rehin

- Oyma er oglanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış. (IB- 29)

  (Bir sakatatçı, çocuklarını ve karısını rehin olarak ortaya koyup (hayvanların) iç organlarını çıkarmaya gitmiş.)

b. Savaş

- otuz erig başlayu tutugka bard[ım adırıldım] (UYBAT III- 9)

  (Otuz askerin başında savaşa gittim (ve ayrıldım).)

79. Ulug

Temel anlamı "büyük, muazzam" olan "ulug" kelimesi, yazıtlarda hem somut (fiziki büyüklük) hem de soyut (yücelik, ululuk) anlamda kullanılmaktadır. Buradan hareketle denilebilir ki kelimenin yeni anlamlar kazanmasında somutlaştırma etkili olmuştur.

a. Büyük, muazzam

---

gündüz devriyelerinin başı Kagas Çuk Begzeker Çigşi, Bıla Baga Tarkan ve üç yüz gündüz devriyesi bekliyordu." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 84.); "İlahi (yüce) hanımın atlıları Dokuz Tatar(lardan) on yedi, Az(lardan) komutanlar, Tongra(lardan) generaller ve süvari birliğinden (oluşuyordu). Uygur halkından prenslerimle bu (yazıtı) yazdıkları sırada, hanımın muhafız birliğinin başı Kagas Ataçuk, Begzeker Çigşi (ve) Bıla Baga Tarkan (ile birlikte) üç yüz muhafız, (yazıtı) ayağa kaldırdı (dikti)." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 47.)

- bodunug igideyin tėyin yırıgaru oguz bodun tapa ilgerü kıtań tatabı bodun tapa bėrigerü tabgaç tapa ulug sü ėki yėgir[mi süledim […] sünüşdüm. (KT D-28)
  (Halkı besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmi(ne), doğuda Kitan (ve) Tatabı kavmi(ne), güneyde Çin'e doğru büyük (bir) ordu (ile) on iki (kez) sefer ettim, (onlarla) savaştım.)
- ulug sünüş sünüşmiş (KT D-40)
  (Büyük savaş yapmış.)
- men [t]ürgėş kaganka kız[ım kunçuyug] ertiŋü ulug […] törün alı bėrtim. (BK K-9)
  (Ben Türgiş kağanına kızım prensesi çok büyük […] bir tören ile alıverdim.)
- tür[gėş kagan] kızın ertiŋü ulug törün ogluma alı bėrtim. (BK K-9, 10)
  (*Türgiş kağanının kızını (da) çok büyük bir tören ile oğluma alıverdim.)*
- ertiŋü ulug törün alı bėrtim. (BK K-10)
  (*Çok büyük bir tören ile aldım.)*
- aguda ėki ulug sünüş sünüşdüm. (BK D-34)
  (Agu'da iki büyük savaş yaptım.)

b. (Yaşça) büyük

- ulug oglum agrıp yok bolca kug seŋünüg balbal tike bėrtim. (BK G-9)
- *(Büyük oğlum hastalanıp ölünce General Ku'yu balbal (olarak) diktim.)*
- ulug oglum s[ük]e bardı körmedim. (SÜCİ-10, 11)
  (Büyük oğlum savaşa gitti, görmedim.)
- ulugum a kiçigim e bökmedim. (YEN YEERBEK I- 5)
  (Büyüğüme küçüğüme doymadım.)
- ulugumka begimke b[ökme]d[im] (YEN HEMÇİK BOM II-3)
  (Büyüğüme, beyime doymadım.)

c. Yaşlı

- özüm karı boldum ulug boldum. (TY II. TAŞ D- 6)
  (Kendim yaşlandım, yaşlı oldum (kocadım).)

d. Lider, (rütbece) üst

- yėti yüz kişig uduzugma ulugı şad erti. (TY I. TAŞ B-4, 5) [634]
  (Yedi yüz kişiyi kumanda edenlerin (rütbece) en büyüğü şad idi.)

80. Urı

"Urı" kelimesinin anlamlandırılmasında bağlam önemli bir etkendir. Nitekim kelime, tek başına kullanıldığında akrabalık terimi olan "erkek evlat; oğul" anlamlarını karşılarken; "*ogul, oglan, kadaş*" kelimelerini nitelediğinde cinsiyet bildiren bir kelime olarak "erkek" anlamında kullanılmaktadır.

a. Erkek[635]

- tabgaç bodunka beglik urı oglın kul boltı işilik kız oglın küŋ boltı. (KT D- 7)
  (Çin milletine, bey olmaya layık erkek evlatları kul oldu, hanım olmaya layık kız evlatları cariye oldu.)
- tabgaç bodunka beglik urı oglın kul kıltı işilik kız oglın küŋ kıldı. (BK D-7)
  (Çin milletine, bey olmaya layık erkek evlatları kul etti, hanım olmaya layık kız evlatları cariye etti.)
- beglik urı ogluŋun kul kıltıg işilik [kız ogluŋun kü]ŋ kıltıg. (BK D-20)
  (*Bey olmaya layık erkek evlatlarınızı kul ettiniz, hanım olmaya layık kız evlatlarınızı cariye yaptınız.)*
- bir [kı]z sek[iz urı] oglın tutdım. (ŞU B-3)
  (Bir kız (ve) sekiz erkek çocuğu ele geçirdim.)
- oglıtı küç urı oglan tug[dı]. (YEN OÇURI-2)
  (Evlatları, güçlü erkek çocukları (olarak) doğdu.)
- yėti urı ogluŋuzka bökmedük. (YEN ABAKAN-6)
  (Yedi erkek çocuğunuza doymadınız.)
- yėti urı [o]glı bar üçün tike bėrtimiz. (YEN ABAKAN-9)
  (Yedi erkek çocuğu olduğu için (ebedî taş) dikebildik.)
- urı kadaşım üç kinim kız kadaşım üç yançı… (YEN HERBİS BAARI- 7)

[634] "Yedi yüz kişiyi yöneten büyük [yöneticileri] şad idi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 84.); "Yedi yüz kişiyi sevk eden büyükleri şad idi." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 64, 65.); "yedi yüz kişiyi sevk eden üstleri şad idi." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 74, 75.); "Yedi yüz kişiye kumanda edenlerin başı Şad unvanını taşıyordu." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 170.); "Yedi yüz kişiyi sevk edenlerin lideri şad (unvanlı) idi." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 105.); "yedi yüz kişiyi sevk edenlerin (rütbece) en büyüğü şad idi." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 596, 597.)

[635] Cinsiyet bildirir.

(Erkek akrabalarım, üç kaynım, kadın akrabalarım, üç cariyem...)

- kök teŋride boltum er ol kan urı törümiş. (YEN ELEGEST III-3)[636]
  (Mavi gökte yaratıldım. O han, erkek (olarak) yaratılmış.)

b. Erkek evlat, oğul[637]

- beglik urıŋ kul boltı işilik kız ogluŋ küŋ boltı. (KT D- 24)
  (Bey olmaya layık erkek evlatlarınız kul oldu, hanım olmaya layık kız evlatlarınız cariye oldu.)
- inim yėti urım üç kızım üç erti. (SÜCİ-6)
  (Yedi kardeşim, üç oğlum, üç kızım (var)dı.)

c. Evlat, çocuk

- ėşim urım azışdım. (YEN UYUK ARJAN- 1)
  (Eşim, çocuk(lar)ım! Göremez ve duyamaz hale geldim.)
- kuyda kunçuyum adrıldım sekiz urım adrıldım ıyu. (YEN ÇAA HÖL I- 2)
  (*Obada(ki) eş(ler)imden ayrıldım, sekiz çocuğum(dan) ayrıldım, ne acı!)*

81. Üküş

a. Çok, pek çok; …ın çoğu

- süçig sabıŋa yımşak agısıŋa arturup üküş türk bodun öltüg. (KT G-6; BK K-5) [638]
  ((Çin halkının) *Tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipek kumaşlarına kanıp, Türk milleti, çok sayıda öldün.)*
- bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (KT G-7)
- bi[lig] bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (BK K-5, 6)
  ((Siz) bilgisiz (bilgi bilmeyen/câhil) kişiler, o sözlere inanıp yakına gidince çok sayıda öldünüz.)

---

[636] "kök teŋride boltık er ol kan urı töremiş; [Bir zamanlar] gökyüzünde [asil] bir er ortaya çıktı. O handan başlayarak erkek soyu türemiş." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e**., s. 312)

[637] Akrabalık terimidir.

[638]"many of you Türkü people died." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 118.); "[Fakat sen,] tatlı söz ile, yumuşak mail ile kanmış olan çok sayıda Türk bodunu öldün." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "Tatlı sözüne, yumuşak kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti öldün." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4, 5.); "(Çin halkının) tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp, (ey) Türk halkı çok sayıda öldün." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 20, 21.); "Tatlı sözlerine, yumuşak ipeklilerine kanıp Türk halkından bir çoğunu öldünüz." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 91.); "Tatlı sözüne, yumuşak ipeğine kanıp Türk halkından birçoğunuz öldü." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 48.); "Tatlı sözlerine, yumuşak ipeklilerine kanıp Türk milleti, çok öldün." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 501.)

- üküş ölteçi anta tėrilti. (BK D-31) [639]
  (Ölecek olan pek çok (kişi) orada dirildi.)
- bilge tuńukuk boyla baga tarkan birle ėltėriş kagan boluyın bėriye tabgaçıg öŋre kıtańıg yırıya oguzug üküş ök ölürti. (TY I. TAŞ B-6, 7)
  (Bilge Tunyukuk Boyla Baga Tarkan ile İlteriş, kağan olunca güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde Oğuzları çok sayıda öldürdüler.)
- yabız bat biz azıg üküşüg körtüg. (ONGİ-7)
  (Kötü (ve) zayıf (durumdayız). Azı (ve) çoğu gördün (tecrübe ettin).)
- üküşü seleŋe kodı bardı. (ŞU D-4)
  (Çoğu Selenge boyunca aşağıya doğru gitti.)
- Üküş atlıg ögrünçüŋ yok; kobı atlıg korkınçıŋ yok, uçruglug kutuŋ yok tėr. (IB-36)
  ((Sende) çok sayıda atlı askeri (olan kişinin) sevinci yok; (öte yandan) az sayıda atlı askeri (olan bir kişinin) korkusu (da) yok; uçuşan bayraklarla kutlanacak iyi bir talihin yok, der.)

b. Kalabalık
- üküş tėyin neke korkur biz. (TY II. TAŞ B-4)
  ((Düşman askeri) kalabalık diye niçin korkuyoruz?)
- teŋri yarlıkaduk üçün üküş tėyin korkmadımız süŋüşdümüz. (TY II. TAŞ B-5, 6)
  (Tanrı lütfettiği için, (düşman askeri) kalabalık diye korkmadık, savaştık.)

82. Ülüg

Somutlaştırma neticesinde çok anlamlı duruma gelen "ülüg" kelimesi, temel olarak "parça, kısım, bölüm" anlamlarında kullanılmaktadır. Kelimenin somut anlamlarından hareketle "kişinin hayatta payına düşen şey" yorumu yapılarak "kader; nasip, kısmet" anlamları karşılanmaktadır.

a. Bölük, bölüm, kısım
- ėki ülügi atlıg erti bir ülügi yadag erti. (TY I. TAŞ B- 4)
  (İki bölümü atlı idi; bir bölümü yaya idi.)

[639] "(Bu sayede) pek çok ölecek (kişi) hayatta kaldı." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 61); "Ölecek olanların çoğu orada dirildi." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 143.); "Ölecek olanlar orada (yeniden) toplandı." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 92)

b. Kader, nasip, kısmet, talih

- anta] kėsre teŋri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tėrgürü igit[t]im. (KT D- 28, 29)
  (Ondan sonra Tanrı bağışlasın, talihim olduğu için, kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim.)
- anta kėsre teŋri yarlıkaduk üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunug t[ėrgü]rü igit[t]im. (BK D-23)
  (*Ondan sonra Tanrı lütfettiği için talihim (ve) kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim.)*
- ödi ülügi ança ermiş erinç. (KİÇ D-11)[640]
  (Ömrü, (hayattan) nasibi bu kadarmış şüphesiz.)
- Ürüŋ esri ingek buzagulaçı bolmış. Ölgey men, tėmiş. Ürüŋ esri ėrkek buzagu kelürmiş. Idukluk yaragay. Ülügde ozmış tėr. Ança biliŋ edgü ol. (IB-41)
  (Ak benekli bir inek buzağılamak üzere imiş. (İnek) "Öleceğim" demiş. Ak benekli bir erkek buzağı dünyaya getirmiş. (Bu buzağıyı) Tanrı'ya kurban etmek uygun olur. (Bu sayede inek, kötü) talihinden kurtulmuş, der.)
- Amtı amrak oglanım, ança biliŋler; bu ırk bitig edgü ol. Ançıp alku kentü ülügi erklig ol. (IB-66)
  (Şimdi sevgili çocuğum, şöyle biliniz: Bu fal kitabı iyidir. Fakat herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir.)

83. Üze

a. Yukarı, yukarıda, üst, üstte; gökte

- üze kök teŋri asra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış. (KT D- 1)
- üze kök teŋri as[ra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış]. (BK D- 2)
  (Yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.)
- üze türk teŋrisi türk ıduk yėri subı ança ėtmiş. (KT D- 10, 11)[641]

[640] "öd" okuması Berta, Ölmez ve Aydın'da yer almamaktadır. "Zamanı, nasibi bu kadarmış şüphesiz." (bk. Osman Mert, **Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi**, Erzurum, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, 2015, s. 79.)

[641] "(o zaman) Yukarıda Türklerin Tengrisi, Türklerin kutsal yeri suyu şöyle söylemiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 193, 194.); "Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 13.); "Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 27.); "Yukarıda Türklerin ilahî güçleri, Türklerin kutsal yer-su (ruhları) şu şekilde düzenlemişler." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 94.); "Yukarıda Türk (ebedî) göğü (ve) kutsal yer su (ruhları) öylece örgütlemiş." (bk. Erhan

(Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutsal vatanı(nı) şöyle düzenlemiş.)

- üze] türk teŋrisi ıduk yėri subı ança ėtmiş erinç. (BK D- 9, 10)
  (Yukarıda Türk Tanrısı, (Türk'ün) kutsal vatanı(nı) şöyle örgütlemiş şüphesiz.)
- üze teŋri basmasar asra yagız yėr telinmeser türk bodun ėliŋin törüŋin kim artatı [udaçı erti]. (KT D-22)
- üze teŋri basmasar [asra] yėr telinmeser türk bodun ėliŋin törüŋin kim artatı udaçı erti. (BK D-18, 19)
  (Yukarıda gök basmasa, aşağıda kara toprak delinmese Türk milleti, (senin) devletini, yasalarını kim bozabilir?)
- üze teŋri asra yagız yėr yarlıkaduk üç[ün…] (BK K-10)
  (Yukarıda gök aşağıda yer lütfettiği için…)
- üze teŋri erklig […] bod[…] tümen og[…]ya men…(BK K-12)
  (Üstlerinde gök bulunan (göğün altındaki) (…nice) halk(ları… ve) öylece (…) on binlerce ev(latları besledim, onlara sıkıntı çektirmedim.)
- üze teŋri ıduk yėr sub [ėçim] kagan kutı taplamadı erinç. (BK D-35)
  (Yukarıda Tanrı, (aşağıda) kutsal yeryüzü, amcam kağanın ruhu razı gelmedi şüphesiz.)
- yay bolsar üze t[eŋri] köbürgesi öterçe anç[a] tagda sıgun etser [ança] sakınur men. (BK B-3, 4)
  (Yaz geldiğinde yukarıda (gök) davulları nasıl gümbürdüyorsa (öylece ağlayarak) dağlarda geyikler nasıl böğürüyorsa (öylece feryat ederek) düşünürüm.)
- türk bodun yitmezün tėyin yuluk ermezün tėyin üze teŋri tėr ermiş. (ONGİ-3)
  (Türk halkı yitip gitmesin diye yok olmasın diye gökteki Tanrı (şöyle) buyurmuş.)
- üze teŋri koń yılka yėtinç ay küçlüg alp kaganımda adrılu bardıŋız. (ONGİ-12)
  (*Gökteki Tanrı, koyun yılının yedinci ayında güçlü (ve) kahraman kağanımdan ayrılıp gittiniz.)*
- atımın üze kök teŋri asra yagız yer yana […] (TARYAT D-4, 5)
  (Adımı yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yeniden […])
- üze kök teŋri yarlıkaduk üçün asra yagız yėr igittük üçün ėlimin törümin ėtintim. (TARYAT-B 3) [642]

Aydın, **a.g.e.**, s. 54.); "Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutsal yeri şunu şöyle yapmış." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 513.)

[642] "Yukarıda mavi gök (Tengri)izin verdiği için, aşağıda yağız yer beslediği için, elimi, töremi düzenledim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 255.); "Üstteki Gök Tanrı/Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-**

(Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için yurdumu ve yasalarımı düzenlendim.)

- üze teŋri yarlıkadı (YEN UYBAT III- 5)
  (Yukarıda Tanrı lütfetti.)
- üze teŋrike asra yėrke yüküntüküm bar erti. (MBY BÖMBÖGÖR YAN- 1)
  (Yukarıda(ki) gök, aşağıda(ki) toprak için ibadet ediyorum.)
- Üze tuman turdı, asra toz turdı. (IB-15)
  (Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı.)
- Üze teŋrike tegir, asra yėrke kirür tėr. (IB-20)
  (Yukarıda gökyüzüne ulaşır, aşağıda yere(in dibine) girer.)
- Üze teŋri ėşidti, asra kişi bilti tėr. (IB-54; IB-60)
  (Yukarıda Tanrı işitti, aşağıda insanoğlu anladı, der.)

b. (Herhangi bir şeyin; nesnenin; topluluğun) Üzerine, üzerinde; üstüne, üstünde

- kişi oglınta üze ėçüm apam bumın kagan istemi kagan olurmış. (KT D- 1; BK D- 3)
  (İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumın Kağan (ve) İstemi Kağan hükümdar olmuş.)
- ol törüde üze ėçim kagan olurtı. (KT D-16)
- ol tör[ü]de üze ėçim kagan olurtı. (BK D- 14)
  (Yasalar gereğince amcam kağan (olarak) tahta çıktı.)
- ėçim kagan olurtukda özüm tarduş bodun üze şad ertim. (KT D- 17)
  (Amcam, kağan olarak tahta çıktığı zaman (ben) kendim Tarduş halkının üzerinde şad idim.)
- içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda üze olurtum. (KT D-26)
- içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda [üze olurtum]. (BK D-21)
  (Karın(ları) aç, sırtları çıplak, perişan (haldeki bir) halk üzerine hükümdar oldum.)
- […] tü]rk t[eŋ]ri […] üze kagan olurtum. (BK D-1, 2)
  ([…] Türk Tanrısı […] üzerine kağan (olarak) tahta oturdum.)
- teŋri [yarlıkaduk üçün] tört yėgirmi yaşımka tarduş bodun üze şad olurtum. (BK D-14, 15)
  (Tanrı buyurduğu için on dört yaşımda Tarduş halkı üzerine şad olarak atandım.)

Tariat-Şine Usu, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 182.); "Yukarıda mavi gök bahşettiği için aşağıda kara toprak beslediği için devletimi düzenimi kurdum." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 83.); "Yukarıda mavi gök lütfettiği için, aşağıda yağız yer beslediği için yurdumu (ve) yasalarımı düzenledim." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 45.)

- neŋ yılsıg bodunka olurmadım. (KT D-26)
- [neŋ yı]lsıg bodunta üze olurmadım. (BK D-21)
  ((Ben) hiç varlıklı bir halkın üzerine hükümdar olmadım.)
- tokuz oguz bodun üze kagan olurtı tėr. (TY I. TAŞ G- 2)
  (Dokuz Oğuz halkının üzerine kağan (olarak) tahta oturdu, der.)
- ol üç kagan ögleşip altun yış üze kabışalım tėmiş. (TY I. TAŞ D- 3)
  (O üç kağan anlaşıp Altay Dağları üzerinde buluşalım, demiş.)
- at üze birtüre karıg sökdüm. (TY I. TAŞ K- 1)
  (At üzerine bindirerek karı söktüm.)
- anta kalmışı bodun on uygur tokuz oguz üze yüz yıl olurup […] (ŞU K-3)
  (Orada kalanlar On Uygur (ve) Dokuz Oğuz (halkının üzerinde) yüz yıl hükümdar olarak […])
- Yarın kiçe altun örgin üze olurupan meŋileyür men. (IB-1)
  (Sabah akşam altın taht üzerinde otururak mutlu (bir şekilde) yaşıyorum.)
- Çıntan ıgaç üze olurupan meŋileyür men. (IB-4)
  (Sandal ağacının üzerine konarak mutlu (bir şekilde) yaşıyorum.)
- Adıglı toŋuzlı art üze sokuşmış ermiş. (IB-6)
  ((Bir) ayı ile (bir) domuz, (bir) dağ geçidinin üzerinde çarpışmışlar.)
- teŋri küçiŋe tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yaş yėpen ölümde ozmış tėr. (IB- 17)
  (Tanrının kudreti ile dağ üzerinde yol (ve) su görerek dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş, der)
- Kamag üze yaruk boltı tėr. (IB-26)
  (Her şeyin üzeri aydınlık oldu, der.)
- Boz bulıt yorıdı, boduz üze yagdı. Kara bulıt yorıdı, kamag üze yagdı. (IB- 53)
  (Boz bulut ilerledi, halkın üstüne yağmur bıraktı. Kara bulut ilerledi, her şeyin üstüne yağmur bıraktı.)
- Bedük tiz üze ünüpen müŋreyür men. Üze teŋri ėşidti, asra kişi bilti. (IB-60)
  (Büyük dizlerimin üzerine çıkıp böğürürüm. Yukarıda Tanrı işitti, aşağıda insanoğlu anladı, der.)
- Körüklüg kayaka konupan küzleyür men yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men tėr. (IB-64)
  (Manzaralı kayaya konarak (etrafı) gözetliyorum. Cevizli kavak ağacı üzerine konup yazı geçiriyorum, der.)

84. Yablak

Yazıtlarda "kötü, fena, perişan" temel anlamı ile sıfat görevinde kullanılan kelime, aynı zamanda bağlam gereği isim görevinde kullanılarak "kötülük" anlamını karşılamaktadır.

a. Kötü, fena, perişan

- ırak erser yablak agı bėrür yaguk erser edgü agı bėrür tėp ança boşgurur ermiş. (KT G-7; BK K-5)[643]
  ((Çinliler, bir halk) uzakta ise kötü mal verir; yakında ise kaliteli mal verir diye akıl verirlermiş.)
- biligsiz kagan olurmış erinç yablak kagan olurmış erinç. (KT D-5)
- biligsiz kagan [ol]urmış erinç yablak kagan olurmış erinç. (BK D-6)
  (Bilgisiz kağan(lar) tahta oturmuş şüphesiz, kötü kağan(lar) tahta oturmuş şüphesiz.)
- buyrukı yeme biligsiz <ermiş> erinç yablak ermiş erinç. (KT D-5)
- buyrukı yeme biligsiz ermiş erinç yablak ermiş erinç. (BK D-6)
  (Komutan(lar)ı da bilgisiz (ve) kötü imiş şüphesiz.)
- içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda üze olurtum. (KT D-26)
- içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda [üze olurtum]. (BK D-21)
  (Karın(ları) aç, sırtları çıplak, perişan (haldeki bir) halk üzerine hükümdar oldum.)
- yablak kişi er[…] alp er biziŋe tegmiş erti. (KT D-39, 40)
  (Kötü kişiler […] cesur askerler bize saldırmıştı.)
- Türk bodun adak kamşatdı yablak boldaçı erti. (KT K- 6, 7)
- Türk bodun adak kamşat[t]ı yablak boldaçı erti. (BK D-30, 31)

[643] "Uzakta ise değersiz mal verir, eğer (sana) yakınsa iyi mal verir." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4, 5); "(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir." (bk. Talat Tekin, **a.g.e**., s. 22, 23); "Uzakta isen Çinliler ipeklinin kötüsünü verirler, yakındaysan ipeklinin iyisini verirler, diye öğretirlermiş." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 91.); "Uzakta isen kötü ipekli verir, yakında isen iyi ipekli verir." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 49); "Uzakta olanlara kötü mal veriyorlar, yakında olanlara iyi mal veriyorlar." ." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

(Türk halkı(nın) ayağı sendeledi. Perişan olacaktı.)

- ėki şad ulayu iniyigünüm oglanım beglerim bodunum közi kaşı yablak boldaçı tėp sakıntım. (KT K-11)
  (İki şad ile küçük kardeşlerim, oğullarım, beylerim (ve) milletimin gözü kaşı fena olacak diye endişelendim.)
- tay bilge tutuk yablakın üçün bir ėki atlıg yablakın üçün kara bodunum öltüŋ yitdiŋ. (ŞU D-5)
  (Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) avam halkım, öldün, mahvoldun.)
- Ança biliŋler: yablak ol. (IB-6, 8, 9, 16, 22, 25, 33, 36, 37, 39, 43, 46, 50, 60, 65)
  (Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.)

b. Kötülük

- bilmedük üçün [yablakıŋın üçün ėçim kagan uça bardı.] (KT D- 24)
- ol bilmedükügin üçün yablakıŋın üçün ėçim kagan uça bardı. (BK D- 20)
  (Bilmediğin için, sizin kötülüğünüz yüzünden amcam kağan vefat etti.)
- küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ėrmiş barmış edgü ėliŋe kentü yaŋıltıg yablak kigürtüg. (KT D-23)
- küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ėrmiş bar[mış edgü] ėliŋe kentü yaŋıltıg yablak kigürtüg. (BK D-19)
  (İtaatsizliğin yüzünden (seni) beslemiş olan bilge kağanına, kalkınmış ve müreffeh, iyi (durumdaki) ülkene (karşı sen) kendin hata ettin (ve) kötülük getirdin.)
- üç karluk yablak sakınıp teze bardı. (ŞU K-11)
  (Üç Karluk(lar) kötülük düşünüp kaçıp gitti(ler).)
- anta kėsre ıt yılka üç karluk yablak sakınıp teze bardı. (TARYAT G-3)
  (Ben ondan sonra İt yılında Üç Karluk(lar) kötülük düşünüp kaçıp gitti(ler).)

85. Yagı

Temel anlamı "düşman" olan "yagı" kelimesi, ad aktarması yoluyla "savaş" anlamını kazanarak çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. Düşman

- tört buluŋ kop yagı ermiş. (KT D-2)
- tört buluŋ kop yagı ermiş. (BK D-3)

(Dört bir taraf hep düşmanmış.)

- ança tėp tabgaç kaganka yagı bolmış. (KT D-9; BK D-9)
  (Böyle düşünerek Çin kağanına düşman olmuş.)
- yagı bolup ėtinü yaratunu umaduk yana içikmiş. (KT D-10; BK D-9)
  (Düşman olup (kendisini) örgütlemeyi başarmadığı için yine (Çin'e) tâbi olmuş.)
- teŋri küç bėrtük üçün kanım kagan süsi böri teg ermiş yagısı koń teg ermiş. (KT D-12; BK D- 11)
  (Tanrı güç verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.)
- bėriye tabgaç bodun yagı ermiş. (KT D-14; BK D-12)
  (Güneyde Çin milleti düşman imiş.)
- yırıya baz kagan tokuz oguz bodun yagı ermiş. (KT D-14; BK D-12)
  (Kuzeyde Baz Kağan (ve) Dokuz Oğuz halkı düşman imiş.)
- kırkız kurıkan otuz tatar kıtań tatabı kop yagı ermiş. (KT D-14)
- kı[rkız kurıkan otuz tatar kıtań tatabı kop yagı ermiş. (BK D-12)
  (Kırgız(lar), Kurıkan(lar), Otuz Tatar(lar), Kıtay(lar) (ve) Tatabı(lar) hep düşmanmış.)
- teŋri yarlıkaduk üçün ėlligig ėlsiretmiş kaganlıgıg kagansıratmış yagıg baz kılmış tizligig sökürmiş başlıgıg yüküntü[rmiş. (KT D- 15; BK D-13)
  (Tanrı lütfettiği için devlet (ve) ülke sahibi olanları devletsiz ve ülkesiz bırakmış, kağanı olanı kağansız bırakmış, düşmanı tâbi kılmış, asilere diz çöktürmüş, mağrurlara baş eğdirmiş.)
- tört buluŋdakı] bodunug kop baz kıltım yag[ı]sız kıltım. (KT D-29, 30)
- tört buluŋdakı bodunug kop baz kıltım yagısız kıltım. (BK D-24)
  (Dört bir taraftaki halkların her birini (kendime) tâbi kıldım; (halkımı) düşmansız hale getirdim.)
- anta kėsre yėr bayırku ulug ėrkin yagı boltı. (KT D-34)
  (Ondan sonra Yir Bayırku Ulu İrkin düşman oldu.)
- anta kėsre kara türgėş bodun yagı bolmış (KT D-39)
  (Daha sonra avam Türgiş halkı, düşman oldu.)
- kül tėgin yėti otuz yaşıŋa karluk bodun erür barur erkli yagı boltı. (KT K-1)
  (Kül Tigin yirmi yedi yaşında (iken) Karluk halkı, kalkınmış ve müreffeh olduğu halde düşman oldu.)
- az bodun yagı boltı. (KT K-2)

(Az halkı düşman oldu.)

- teŋri yėr bulgakın üçün yagı boltı. (KT K-4)
  (Gök (ile) yer karıştığı için düşman oldu(lar).)
- oguz yagı ordug basdı. (KT K-8)
  (Düşman Oğuzlar karargâhı bastı.)
- altı otuz yaşıma çik bodun kırkız birle yagı boltı. (BK D-26)
  (Yirmi altı yaşımda Çik halkı Kırgızlarla düşman oldu.)
- otuz artukı bir yaşıma karluk bodun buŋsuz [er]ür barur erkli yagı boltı. (BK D-28, 29)
  (Otuz bir yaşımda Karluklar sıkıntısız, kalkınmış ve refah olduğu halde düşman oldu.)
- teŋri yėr bulgakın üçün ödiŋe küni tegdük üçün yagı boltı. (BK D-29,30)
  (Gök (ile) yer karıştığı için, ödüne kıskançlık girdiği için düşman oldu(lar).)
- yagımız tegre oçuk teg erti biz isig ertimiz. (TY I. TAŞ G-1) [644]
  (Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik.)
- tabgaç kagan yagımız erti. (TY I. TAŞ D- 2)
  (Çin kağanı düşmanımızdı.)
- on ok kaganı yagımız erti. (TY I. TAŞ D- 2)
  (On Ok kağanı düşmanımızdı.)
- artukı/artuk kırkız küçlüg kagan yagımız boltı. (TY I. TAŞ D-3) [645]
  (Ayrıca Kırkız Küçlüg Kagan (da) düşmanımız oldu.)
- teŋri yarlıkazu bu türk bodun ara yaraklıg yagıg yeltürmedim tügünlüg atıg yügürtmedim. (TY II. TAŞ D- 3, 4)
  (Tanrı esirgesin, bu Türk milletinin içine silahlı düşman(lar)ı sokmadım, (kuyruğu) düğümlü (düşman) atlarını koşturtmadım.)

---

[644] "Yagımız tegre uçuk teg erti biz ? ertimiz;Çevremizde düşmanlarımız çok sayıda idi. Biz ? idik." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 85.); "Yagımız tegre oçuk teg erti biz aş <t>eg ertimiz; Düşmanlarımız çepeçevre ocak gibi idi; biz (ortadaki) aş gibi idik." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 74, 75.); "yagımız tegre oçuk teg erti biz aş <t>eg ertimiz; Düşmanımız çevremizde ocak gibi, biz de (o ocağın ortasındaki) aş (kazanı) gibiydik." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 171.); "yagımız tegre uçuk teg erti biz elbeg? ertimiz; Düşmanlarımız etrafta tahıl kabuğu, saman gibi (yoksul, sefalet içinde) idi, biz zengin (bolluk içinde) idik." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 105, 106.); "yagımız tegre uçuk teg erti biz es (t)eg ertimiz; Düşmanlarımız çevrede yırtıcı kuşlar gibi idi; biz parçalanacak pay gibi idik." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 600, 601.)

[645] "Sonra Kırgız kağanı Küçlüg de düşmanımız oldu." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 87.); "Fazla olarak Kırgızın kuvvetli kağanı düşmanımız oldu." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 70, 71.); "(Kalabalık Kırgız), güç(lü kağan düşmanımız) oldu." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 78, 79.); "Çok sayıda Kırgız ve güçlü hakanları düşmanımız oldu." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 172.); "Çok sayıdaki Kırgızlar (ve onların kağanı) Küçlüg Kagan düşmanımız oldu." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 109.); "Üstüne üstlük bir de Kırkız Küçlüg Kagan düşmanımız oldu." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 604, 605.)

- yanıgma yagıg kelürir ertim. (TY II. TAŞ D- 3)
  (Kaçan düşman (askerlerini) (geri) getirttim.)
- oguz ara yėti eren yagı bolmış. (ONGİ- 5)
  (Oğuzların içinde yedi asker düşman olmuş.)
- şad atıg anta bėrmiş boltukda tokuz oguz tg yagı ermiş.(ONGİ-6)
  (Şad unvanını orada verdiğinde Dokuz Oğuz… düşman imiş.)
- ėkin ara […] yagı bolmış. (ONGİ- 10)
  (İkisinin arasında… düşman olmuş.)
- yagıka yalŋus oplayu tegip opulu kirip özi kısga kergek boltı. (KİÇ D-23)
  (Düşmana/düşmanların arasına tek başına boğa gibi saldırarak atıldığı için kendisi hemen/kısa süre içinde öldü.)
- yagı [keli]r tėdi (ŞU D- 6)
  (Düşman geliyor, dedi.)
- yagın başı yorıyu kelti. (ŞU D- 6)
  (Düşmanın komutanı yürüyerek geldi.)
- basmıl yagıdıp ebimerü bardı. (ŞU G-4)
  (Basmıl(lar) düşmanlık edip evime doğru hücum etti.)
- yagıda boşuna boşunıldım (ŞU D- 7)
  (Düşmandan kurtuldum.)
- yagım böl[…] yok bol[tı] (TARYAT B-4)
  (Düşmanım […] yok oldu.)
- [yagıka] tegmiş sü teŋi yėti biŋ oglan erti. (YEN OÇURI-8)
  (Düşmana hücum etmiş asker(lerin) sayısı yedi bin erkek idi.)
- taş yagıg yagıladım. (YEN KÖJEELİG HOVU-4)
  (Yabancı düşmanlarla savaştım.)
- Kan süke barmış. Yagıg sançmış. Köçürü konturu kelir. Özü süsi ögire sebinü ordusıŋaru kelir, tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB- 34)[646]
  ((Bir) han savaşa gitmiş. Düşman (askerini) mızraklamış. (Askerlerini) göç ettirip konaklatarak geliyor. (Hanın) kendisi ve askerleri neşelenip sevinerek sarayına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)

[646] "Bir han sefere çıkmış, düşmanı mızraklamış. (Askerlerini) göç ettire kondura geliyor. Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargâhına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 30.)

b. Savaş

- kadır yagıda kara bodunum a yıta esizim e ėlim e esizim e [adrıltım] (YEN ÇAA HÖL VII-1, 2, 3)
  (Şiddetli savaşta, avam halkım, ne acı! Ne yazık! Yurdum, ne yazık! (Sizden) ayrıldım!)
- kunçuyum kadaşım adrıltım buŋ a yagıka kirdim. (YEN OZNAÇENNAYA I- 1)
  (Eşimden, akrabalarımdan ayrıldım. Ne sıkıntı! Savaşa girdim.)
- kadır yagıda otuz er ö[lürtüm] (YEN OYA-6)
  (Şiddetli savaşta otuz asker öldürdüm.)
- ėlim ökünçüŋ e kalın yagıda kaymatın tegipen adrıldım a yıta. (YEN ALTIN KÖL I-2)
  (Yurdum, ah pişmanlık! Şiddetli savaştan (geri) dönmeden saldırıp, ayrıldım (öldüm), ne acı!")
- ka[dır ya]gıda yagıçı ben (YEN KIZIL ÇIRAA II- 2)
  (Şiddetli savaş(lar)da savaşan benim.)
- yag<ı>da otuz erig ölürdüm (YEN BAY BULUN II- 3)
  (Savaşta otuz (düşman) askerini öldürdüm.)
- er beŋüsi yagıda (ABY KALBAK TAŞ XII)
  ((Bir) askerin ölümsüzlüğü savaşta(dır).)
- apa er bing eşi yagıda (ABY KALBAK TAŞ XII)
  (Apa Er, bin yoldaşıyla savaşta (savaşıyor.)

86. Yagız

"Kahverengi; kızılımsı kahverengi" anlamlarında renk adı olarak kullanılan "yagız" kelimesi, yazıtlarda ad aktarması yoluyla "at; yağız at; esmer at" anlamlarını da karşılayarak çok anlamlı duruma gelmiştir. Aynı zamanda doğadan insana deyim aktarması sonucu insan tenini ifade etmek için de kullanılamıştır.

Ögel'in "*Türk Mitolojisi ve Türk Kültür Tarihine Giriş*" adlı eserinde "yağız" kelimesinin anlam gelişimi ile ilgili yapmış olduğu açıklamaları Hülya Arslan Erol şu şekilde aktarmaktadır: "Ögel, Türklerin "*yağız yer*" terkibi ile 'yerin sonsuz derinliklerini ve karanlıklarını da düşündüklerini, bu düşüncenin onlara, korku ile karışık bir ürperme verdiğini, Eski Türkçede "yağız" sözünün, toprak rengi için

kullanıldığını, sonraları İran edebiyatının tesiri ile toprağın siyah bir renge büründürüldüğünü ve "kara toprak" denmeye başlandığını söylemektedir." [647]

a. Kahverengi; kızılımsı kahverengi[648]

- üze kök teŋri asra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış. (KT D- 1)
- üze kök teŋri as[ra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış]. (BK D- 2)
  (Yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.)
- üze teŋri basmasar asra yagız yėr telinmeser türk bodun ėliŋin törüŋin kim artatı [udaçı erti]. (KT D-22)
- üze teŋri basmasar [asra] yėr telinmeser türk bodun ėliŋin törüŋin kim artatı udaçı erti. (BK D-18, 19)
  (Yukarıda gök basmasa, aşağıda kara toprak delinmese Türk milleti, (senin) devletini, yasalarını kim bozabilir?)
- üze teŋri asra yagız yėr yarlıkaduk üç[ün…] (BK K-10)
  (Yukarıda gök aşağıda kara toprak lütfettiği için…)
- atımın üze kök teŋri asra yagız yėr yana […] (TARYAT D-4, 5)
  (Adımı yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yeniden […]
- üze kök teŋri yarlıkaduk üçün asra yagız yėr igittük üçün ėlimin törümin ėtintim. (TARYAT B-3)
  (Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki kara toprak besleyip doyurduğu için yurdumu ve yasalarımı düzenlendim.)
- yagız yėrde yolım kısga boltı. (II. KARABALGASUN- 8, 9, 10)
  (Yağız yerde (yeryüzünde) talihim az oldu.)
- kök teŋride esiz kün ay ermiş yagız yėrde esiz ėl kan ermiş bökmedim yıta esiz e. (YEN YERBEK I- 4)
  (Ah ne acı! Mavi gökte güneş (ve) ay vardı; kara toprakta (yeryüzünde) devletim ve hanım vardı! (Onlara) doymadım, eyvah! Ne yazık!)
- yagız yėrde ėlim kanım a esizim e yıta (YEN YEERBEK II- 4)
  (Kara yerde (yeryüzünde) yurdum, hanım, ne yazık! Eyvah!)
- […] yagız yėrig (YEN AYNA III)
  ([…] kara toprağı)

[647] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.,** s. 749.
[648] Yerin, toprağın rengini bildirmektedir.

b. (İnsan teni için) esmer

- yagız er-a idok erim at anı (ABY KALBAK-TAŞ IV/VI)
  (Ey esmer adam, kutsal insanım onu <avı> vur.)

c. Yağız at, esmer at, doru at

- kül tėgin az yagızın binip oplayu tegip bir erig sançdı. (KT K-5)
  (Kül Tigin Az(ların) yağız (at)ına binip boğa gibi saldırarak bir eri mızrakladı.)
- az yagızın binip tegdi. (KT K-8)
  (*Az(ların) yağız (at)ına binip saldırdı.)*

87. Yalıŋ

a. Çıplak; yoksul

- yalıŋ bodunug tonlug çıgań bodunug bay kıltım. (KT D- 29, BK D- 23)
  (Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım.)

b. (*yadag yalıŋ*) Yayan yapıldak; yalın ayak

- men [özüm kagan olurtukuma yėr sayu] barmış bodun ölü yitü yadagın yalıŋın yana kelti. (KT-D 27, 28)
- men [özüm kagan olurtukuma] yėr sayu barmış bo[dun yadagın yalıŋın] ölü yitü [yana] kelti. (BK-D 22, 23)
  ((Ben) kendim kağan (olarak) tahta oturduğumda her yana dağılmış olan halk, ölerek biterek, yayan yapıldak (bir halde) dönüp geldi.)

88. Yalŋus

a. Yalnız, tek başına

- Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara urupan yalŋusun yorıyur tėr. (IB- 40)
  (Cesur bir genç, omuz(larını) dikleştirerek okunun ucu ile yalçın kayaları yararak yalnız başına yaşıyor, der.)
- yagıka yalŋus oplayu tegip opulu kirip özi kısga kergek boltı. (KİÇ D-23)
  (Düşmana/düşmanların arasına tek başına boğa gibi saldırarak atıldığı için kendisi hemen/kısa süre içinde öldü.)
- kuyda kunçuyum ėki oglanım a esizim e ya<l>ŋus esizim e.(YEN ÇAA HÖL IV- 1, 2)
  (*Obada(ki) eş(ler)im, iki çocuğum ne yazık! Yalnız, ne yazık!)*

- yalŋuz ogl[ı]… (YEN EL BAJI-7)
  (yalnız oğlu […])
- yalŋus yorıp tokuz tėginig tagdakı kara adıgıg eligin tut[dum]. (YEN EL BAJI-17, 18)
  (Yalnız yürüyüp dokuz prensi ? dağdaki kara ayıların ellisini yakaladım.)
- yalŋus ? yüz erig […] (YEN EL BAJI-20)
  (Yalnız (başıma) yüz askeri […])
- elig süg yalŋ[us]… (YEN EL BAJI-21)
  (Elli (kişilik) orduyu yalnız […])

b. Yalnızca, sadece
- yalŋus ölmüş er yag[ı]m erkim ert[inç] erdi (YEN TUGUTÜP I- 2)[649]
  (Sadece düşman askeri öldürmedim.)

89. Yaruk

a. Aydınlık, parlak
- Kamag üze yaruk boltı tėr. (IB-26)
  (Her şeyin üzeri aydınlık oldu, der.)

b. Güneş
- kėçe yaruk batar erkli sünüşdüm (ŞU D-1)
  (Gece, güneş batarken savaştım.)

90. Yaş

"Yaş" kelimesi, 'taze; ıslak' temel anlamlarından hareketle, 1) 'taze' (yeşil bitkiler için); 2) 'ıslak' (nemle akan; gözyaşları için) 3) 'her yıl taze' (birinin hayatının bir yılı

[649] "Bu cümlede sondan ikinci sözcüğün yapısı gramer açısından düzgün değildir çünkü art- "artmak" fiilinin –nç fiilden isim yapma eki almış şekli yoktur, sadece –q ekli şekli vardır (artuq "fazla" [DTS, 57]) Bu yüzden anlamı cümlenin bütününden yola çıkılarak yapılmaktadır. Çevirisi ise iki türlü yapılabilir (sözcük kelimesine veya olduğu gibi): a)"ölen er (asker)ler yalnız benim düşmanlarımdı (~benim düşmanlarımdandı), başkaları mı (?) idi". Açıklamak gerekirse bu durumda burada müteveffanın yalnızca düşmanlarını öldürdüğü söylenmek istenmektedir. İkinci sözcük başka türlü de okunabilir: ölm(e)s(e)r. Bu durumda menfi ek almış –sar'lı partisip şekli "yalnız ölmeyen [>yalnız olmayan ölen]" şeklinde çevirilebilir. Cümlenin tamamı ise "yalnız ölmeyen [>yalnız olmayan ölen] benim düşmanlarımdandı, çok (?) değiller miydi" şeklini alır. Diğer bir deyişle burada mütevaffanın yalnız bir değil, çok sayıda düşman öldürdüğü anlatılmak istenmektedir." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 152.)

için) anlamlarında kullanılmaktadır.[650] Kelimenin bu anlamları kazanmasında bağlam başta olmak üzere ad aktarması önemli bir etkiye sahiptir.

a. Taze

- teŋri küçiŋe tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yaş yėpen ölümde ozmış tėr. (IB- 17)
  (Tanrının kudreti ile dağ üzerinde yol (ve) su görerek dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip ot yiyerek ölümden kurtulmuş, der.)
- Boz bulıt yorıdı, boduz üze yagdı. Kara bulıt yorıdı, kamag üze yagdı. Tarıg bişdi, yaş ot ündi, yılkıka kişike edgü boltı tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB- 53)
  (Boz bulut ilerledi, halkın üstüne yağmur bıraktı. Kara bulut ilerledi, her şeyin üstüne yağmur bıraktı. Ekinler olgunlaştı, taze otlar çıktı. Hayvanlar (ve) insanlar için iyi oldu, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)

b. Ot, çimen

- teŋri küçiŋe tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yaş yėpen ölümde ozmış tėr. (IB- 17)
  (Tanrının kudreti ile dağ üzerinde yol (ve) su görerek dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip ot yiyerek ölümden kurtulmuş, der.)
- başça barım yaşça yılkı esizim e (YEN HEMÇİK ÇIRGAKI- 7)
  (Baş kadar malım (yerdeki) ot kadar (çok sayıda olan) at sürüleri... vah bana!)

c. Gözyaşı

- közde yaş kelser tıda köŋülte sıgıt kelser yanturu sakıntım. (KT K-11)
  (Gözden yaş geldiğinde engel olarak, gönülden feryat geldiğinde içime atarak kaygılandım.)

d. Yaş, doğumdan itibaren geçen süre

- kaŋım kagan uçdukda inim kül tėgin yėt[i yaşda kaltı]. (KT D- 30)
  (Babam kağan vefat ettiğinde kardeşim Kül Tigin yedi yaşında idi.)
- kaŋım] kagan uçdukda özüm sekiz yaşda kaltım. (BK D-13, 14)
  (Babam kağan vefat ettiğinde (ben) kendim sekiz yaşında idim.)
- altı yėgirmi yaşıŋa ėçim kagan ėlin törüsin ança kazgantı. (KT D- 31)

[650] Hülya Arslan Erol, **a.g.e.,** s. 604.

(On altı yaşında iken amcam kağanın ülke(ler)ini, devlet(ler)ini şöyle elde etti.)

- bir otuz yaşıŋa çaça seŋünke sünüşdümüz. (KT D- 32)
  ((Kül Tigin) yirmi bir yaşında iken General Çaça'ya karşı savaştık.)
- kül tėgin [altı otuz] yaşıŋa kırkız tapa süledimiz. (KT D- 34, 35)
  (*Kül Tigin yirmi altı yaşında (iken) Kırkız(lar)a doğru sefer ettik.)*
- kül tėgin yėti otuz yaşıŋa karluk bodun erür barur erkli yagı boltı. (KT K-1)
  (Kül Tigin yirmi yedi yaşında (iken) Karluk halkı, kalkınmış ve müreffeh olduğu halde düşman oldu.)
- kül tėgin ö[zi] kırk artık[ı y]ėti yaşıŋ[a] boltı. (KT KD)
  (Kül Tigin('nin) kendisi kırk yedi yaşında idi.)
- teŋri [yarlıkaduk üçün] tört yėgirmi yaşımka tarduş bodun üze şad olurtum. (BK D-14, 15)
  (Tanrı buyurduğu için on dört yaşımda Tarduş halkı üzerine şad olarak atandım.)
- yėti yėgirmi yaşıma taŋut tapa süledim. (BK D- 24)
  (On yedi yaşımda Tangut(lar)a doğru ordu sevk ettim.)
- sekiz yėgirmi yaşıma altı çub [sogdak] tapa süledim. (BK D- 24, 25)
  (On sekiz yaşımda Altı Çub Soğdak'a doğru sefer ettim.)
- yėgirmi yaşıma basmıl ıduk [ku]t oguşum bodun erti arkış ıdmaz tėyin süledim. (BK D-25)
  (Yirmi yaşımda Basmıl Iduk Kut boyum, halkım idi; (onlar bana) "elçi göndermiyor" diyerek (üzerlerine) ordu gönderdim.)
- ėki otuz yaşıma tabgaç tapa süledim. (BK D- 25, 26)
  (Yirmi iki yaşımda Çin'e doğru sefer ettim.)
- altı otuz yaşıma çik bodun kırkız birle yagı boltı. (BK D-26)
  (Yirmi altı yaşımda Çik halkı Kırgızlarla düşman oldu.)
- yėti o[tuz yaşı]ma kırkız tapa süledim. (BK D- 26)
  (Yirmi yedi yaşımda Kırkız(lar)a doğru sefer ettim.)
- otuz yaşıma bėş balık tapa süledim. (BK D- 28)
  (Otuz yaşımda Beş Balık'a doğru sefer ettim.)
- otuz artukı bir yaşıma karluk bodun buŋsuz [er]ür barur erkli yagı boltı. (BK D- 28, 29)
  (Otuz bir yaşımda Karluklar sıkıntısız, kalkınmış ve refah olduğu halde düşman oldu.)
- [teŋri yar]lıkaduk üçün özüm otuz artukı [üç yaşıma…y]ok erti. (BK D- 34)

(Tanrı lütfettiği için otuz üç yaşımda iken… yok idi.)

- otuz artukı tört yaşıma oguz tezip tabgaçka kirti. (BK D- 38)
  (Otuz dört yaşımda iken Oğuzlar kaçıp Çin'e tabi oldular.)
- otuz artukı sekiz yaşıma kışın kıtań tapa süledim. (BK G- 2)
  (Otuz sekiz yaşımda kışın Kıtaylara doğru sefer ettim.)
- [otuz artukı tokuz] yaşıma yazın tatabı tapa sü[ledim]. (BK G- 2)
  (Otuz dokuz yaşımda baharda Tatabılara doğru sefer ettim.)
- Otuz artukı bir [yaşıma…] (BK G- 9)
  (Otuz bir yaşımda…)
- elig yaşıma tatabı bodun kıtańda adr[ıltı] (BK G- 7)
  (Elli yaşımda iken Tatabı halkı, Kıtay(lar)dan ayrıldı.)
- kapgan kagan yėti otuz […]nta […erti. (TY II. TAŞ D- 1)
  (Kapgan Kağan yirmi yedi […])
- [kö]li çor yėti yaşıŋa yeger ölürti tokuz yaşıŋa azıglıg toŋuz ölürti (KİÇ D- 18)
  (Köli Çor yedi yaşındayken bir antilop öldürdü. Dokuz yaşında azılı bir domuzu öldürdü.)
- türk ėliŋe altı otuz yaşıma […] (ŞU K-4)
  (Türk devletine yirmi altı yaşımda iken […])
- kanım yaşı tegip uçdı oglı yabgum kagan boltı […] (TES B-5)[651]
  (Kağanım(ın) yaşı (kemâle) erince vefat etti. Oğlu yabgum kağan oldu.)
  (Kağanım(ın) ömrü tamam olunca vefat etti. Oğlu yabgum kağan oldu.)
- …n üçün otuz tatar […] tutdı ançıp yaşı tegdi (TES D- 3) [652]
  (… için (kağan) Otuz Tatar(ları) […] hakimiyeti altına aldı. Daha sonra (ölüm) yaşı(na) ulaştı.)
  (… için (kağan) Otuz Tatar(ları) […] hakimiyeti altına aldı. Daha sonra ömrü tamam oldu (vefat etti).)
- sekiz otuz yaşıma yılan yılka türk ėlin anta bulgadım anta artatdım. (TARYAT D-5)

[651] Osman Mert "*yaş teg-*" birleşik fiilini "*öl-*" olarak anlamlandırmaktadır. Cümledeki "yaş" kelimesi, hem "yaş" hem de "ömür" anlamına gelecek şekilde iki farklı çeviriye uygundur. *"(ölüm) yaşına ulaşınca*" yahut "*ömrü tamam olunca*" . (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 125.); "…hanımın yaşı ilerleyip vefat etti; oğlu Yavgum, hakan oldu." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 61.)

[652] Osman Mert "*yaş teg-*" birleşik fiilini "*öl-*" olarak anlamlandırmaktadır. Cümledeki "yaş" kelimesi, hem "yaş" hem de "ömür" anlamına gelecek şekilde iki farklı çeviriye uygundur. *"(ölüm) yaşına ulaştı*" yahut "*ömrü tamam oldu*" . (bk. Osman Mert, **a.g.e.,** s. 133); "… için Otuz Tatarlar… ülkeyi yönetti, öylelikle yaşlandı." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 61.)

(Yirmi sekiz yaşımda, Yılan yılında Türk ülkesini o zaman karıştırdım (ve) o zaman bozguna uğrattım.)

- otuz yaşımka […] (MBY YAMAN US- 5)
  (Otuz yaşımda […])
- ben bars ap<a> çor ėki otuz yaşıma bitidim (5. HT-1)
  (Ben Bars Apa Çor('um). Yirmi iki yaşımda yazdım.)
- otuz yaşımka alp kut<lu>g bilge kagan ėlinte tėgin <…> (6. HT-5, 6)
  (Otuz yaşımda Alp Kutlug Bilge Kağan ülkesinde prens […])
- altmış yaşımda atım ėl tugan totok ben teŋri ėlimke ėlçisi ertim altı bag bodunka beg[i] ertim. (YEN UYUK TARLAK-1, 2)
  (Altmış yaşımda(yım), adım El Togan Totok('tur). Ben kutlu devletimin elçisi idim. Altı parçalı halkımın beyi idim.)
- üç yėtmiş yaşımka adrıltım. (YEN UYUK TURAN-4)
  (Altmış üç yaşımda öldüm.)
- üç yaşımda kaŋsız boldum. (YEN BARIK II- 1)
  (Üç yaşımda babasız kaldım.)
- tokuz sekiz on yaşım. (YEN ELEGEST I- 5)
  (Yaşım yetmiş dokuz(dur).)
- bėş yėgirmi yaşda alınmışım kunçuyum a buŋ a adırıltım. (YEN BEGRE-1)
  (On beş yaşımda evlendiğim zevcem, ne sıkıntı (ki senden) ayrıldım.)
- bėş yėgirmi yaşımda tabgaç kaŋa bardım a er erdemim üçün alpun altun kümüşüg egri tebe ėlde kişi kazgandım (YEN BEGRE-3)
  (On beş yaşımda Çin hanına (elçi olarak) gittim. Erkeklik erdemim(i elde etmek) için cesaret ile altın, gümüş, tek hörgüçlü deve (ve) cariye(ler) kazandım.)
- yaşım yėti yėtmiş azdım (YEN BEGRE-7)
  (Yaşım altmış yedi (iken) ayrıldım (öldüm).)
- er atım yaruk tėgin ben bir otuz yaşımda esizim e (YEN ÇAA HÖL III- 3)
  (Erkeklik adım Yaruk Tigin. Yirmi bir yaşımda (iken öldüm). Ne yazık!)
- teŋri ėlimke başda begimke bökmedim esizim e tört yaşımda kaŋsı[z bolup] <…> (YEN ÇAA HÖL IV- 3)
  (Kutlu yurduma, başımdaki beyime doymadım, ne yazık! Dört yaşımda babasız kalıp […])
- üç elig e yaşım adrıl[tım be]n (YEN ÇAA HÖL X-3)
  (Kırk üç yaşımda ayrıldım (öldüm).)

- tokuz kırk yaşımda ėlim üçün (YEN ÇAA HÖL XI-1)
  (Otuz dokuz yaşımda yurdum için)
- udur(?) çigşi sekiz kı[rk yaş]da (YEN HAYA BAJI-5)
  (Udur Çiğşi otuz sekiz yaşında (idi).)
- sekiz kırk yaşım a er erdem üçün tüpüt kanka yalabaç bardım kelmedim (YEN ALTIN KÖL II- 6, 7)
  (Otuz sekiz yaşımda, erkeklik erdemim için Tibet hanına elçi olarak gittim, (ancak) geri dönmedim.)
- bir yaşımta ataçımka adrındım a (YEN UYBAT III- 11; YEN UYBAT III- 14)
  (Bir yaşımda iken babacığımdan ayrıldım.)
- altı yaşımta kaŋsıradım bilinmedim ėçiçim e yıta adr<ın>dım … ėçiçim e kaŋsız erdem erti. (YEN UYBAT III- 16)
  (Altı yaşımda babasız kaldım, ancak (bunun) farkında değildim. Sevgili ağabeyimden, ne acı, ayrıldım! ... ağabeyim, babasız kahraman idi.)
- alt<ı> otuz yaşım a erti (YEN TUBA III- 2)
  (Yirmi altı yaşındaydım.)
- sekiz yėtmiş yaşım öltüm esizim e (YEN HEMÇİK ÇIRGAKI- 9)
  (Altmış sekiz yaşım(da) öldüm, ne yazık!)
- yėtmiş yaşım a öltüm yėtmiş er ölürdüm (YEN BAY BULUN I- 3)
  (Yetmiş yaşımda öldüm. Yetmiş (düşman) asker(i) öldürdüm.)
- bo kan ėki elig yaşı esizim e (YEN KIZIL ÇIRAA I- 6)
  (Bu han, kırk iki yaşı(nda idi), ne yazık!)
- er erdemimde egsüküm yok kırk yaşımda adrıldım. (YEN KIZIL ÇIRAA II- 5)
  (Erkeklik erdemimde eksiklik yok. Kırk yaşımda ayrıldım (öldüm).)
- bėş yaşımta kaŋsız kalıp tokuz yegirmi yaşımga ögsüz bolup katıglanıp otuz yaşımg<a> öge boltum (YEN KÖJEELİG HOVU- 2, 3)
  (Beş yaşımda babasız kaldım. On dokuz yaşımda annesiz kaldım. Güçlü olup otuz yaşımda öge unvanını aldım.)
- bir yėtmiş yaşımga kök teŋride künge azdım esizim e (YEN KÖJEELİG HOVU-5)
  (Altmış bir yaşımda mavi gökteki güneşten ayrıldım, ne yazık!)
- tölis bilge tutuk beg altı yėgirmi yaşda a almış kunçuyıŋız bökmedi begiçem. (YEN ABAKAN-7)
  (Bilge Tutuk olan Tölis beyi on altı yaşında evlendiği eşine doymadı, benim sevgili beyim.)

- tokuz elig yaşda tokuz altmış er ölürmiş. (YEN ABAKAN-3)
  (Kırk dokuz yaşında elli dokuz asker öldürmüş.)
- yėtmiş yaşımda er erdemim ėki elig tokışım yag<ı>da otuz erig ölürdüm (YEN BAY BULUN II-2, 3)
  (Yetmiş yaşımda erkeklik erdemim için kırk iki savaş (yaptım). Savaşta otuz (düşman) askerini öldürdüm.)
- yėti otuz yaşımda ėlim üçün tokuz tat[ar] […] (YEN HERBİS BAARI- 4, 5)
  (Yirmi yedi yaşımda yurdum için Dokuz Tatar(lar ile savaştım.)
- tokuz yaşda tuglug ap[a]ka tapdım.(YEN SARGAL AKSI-2)
  (Dokuz yaşımda bayrak (sahibi) Apa'ya hizmet ettim.)
- <…> yaşımda adrıltım (YEN EL BAJI- 2; EL BAJI- 22)
  (<…> yaşımda ayrıldım.)
- yüz […] yaşım yüz er (YEN EL BAJI- 27)
  (Yüz […] yaşım yüz asker)
- yaşım elig öld[üm] (YEN ELEGEST IV- 4)
  (Yaşım elli (iken) öldüm.)
- yėgirmi yaşda ėlim kal<…> (YEN ELEGEST IV- 5)
  (Yirmi yaşında yurdum […])
- [yėt]i yėgirmi yaş<ım>da süledim (YEN HEMÇİK BOM II- 2)
  (On yedi yaşımda sefere çıktım.)
- bars tėrig begim yaşı erdemim esiz e (YEN UYBAT VI- 4)
  (Bars Tėrig (adlı) beyim(in) yaşı (ve) erdemim, ne yazık!)
- kunç[uyum] yaşım es[iz e]. (YEN UYUK OORZAK I- 1, 2)
  (Eşime, yaşıma (ömrüme?) ne yazık!)
- yėti yėgirmi yaşımta men teŋri ėlimke kara boldum bökmedim yıta esni. (YEN YEERBEK I-1)
  (On yedi yaşımdan itibaren ilahi devletime kul oldum, doymadım, eyvah! Ne acı!)

e. Ömür, hayat

- kanım yaşı tegip uçdı oglı yabgum kagan boltı […] (TES B-5) [653]
  (Kağanım(ın) yaşı (kemâle) erince vefat etti. Oğlu yabgum kağan oldu.)

[653] Osman Mert "*yaş teg-*" birleşik fiilini "*öl-*" olarak anlamlandırmaktadır. Cümledeki "yaş" kelimesi, hem "yaş" hem de "ömür" anlamına gelecek şekilde iki farklı çeviriye uygundur. *"(ölüm) yaşına ulaştı*" yahut "*ömrü tamam oldu*" . (bk. Osman Mert, **a.g.e.,** s. 133); "… için Otuz Tatarlar… ülkeyi yönetti, öylelikle yaşlandı." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 61.)

(Kağanım(ın) ömrü tamam olunca vefat etti. Oğlu yabgum kağan oldu.)

- …n üçün otuz tatar […] tutdı ançıp yaşı tegdi (TES D- 3)
  (… için (kağan) Otuz Tatar(ları) […] hakimiyeti altına aldı. Daha sonra (ölüm) yaşı(na) ulaştı.)
  (… için (kağan) Otuz Tatar(ları) […] hakimiyeti altına aldı. Daha sonra ömrü tamam oldu (vefat etti).)
- kunç[uyum] yaşım es[iz e] (YEN UYUK OORZAK I- 1, 2, 3)
  (Zevceme, ömrüme ne yazık!)

91. Yaylag

a. Yazlık

- Talım kara kuş men. Yaşıl kaya yaylagım, kızıl kaya kışlagım ol. (IB-51)
  (*Yırtıcı (bir) kartalım. Yeşil kaya yazlığım, kızıl kaya kışlağımdır.)*
- Yagak ıgaç yaylagım, kuşlug ıgaç kışlagım. (IB-56)
  (Ceviz ağaç(ları) yazlığım, kuşlu ağaç(lar) kışlağımdır.)
- Yaylag tagıma agıpan yaylayur turur men. (IB-62)
  (Yazlık dağıma çıkarak (orada) yazı geçiriyorum.)

b. Yayla

- yaylagım ötüken kuzı kidin uçı tez başı öŋdüni k[ań]uy künüy bez …(TARYAT B-5)
  (Yaylam Ötüken'in kuzey (tarafının) batı ucu, Tes Irmağı kaynağı(ndadır), doğusu Hanui Gol ve Hünüi Gol (ırmakları)…)

92. Yėr

"Temelde 'yer' genişlemiş bir anlam alanıyla, '(gökyüzüne zıt olarak) yeryüzü, kara, toprak, yer' vs.; *yėr suw* 'yer ve su' terkibi için, yani 'toprak/bölge' anlamında kullanılır."[654]

Kelime, Clauson'un kaydettiği bu anlamların yanı sıra yazıtlarda, "ülke, memleket; yurt, vatan" anlamlarını da taşımaktadır.

[654] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 954.

a. Yer, arazi, toprak, alan; yeryüzü

- ėl tutsık yėr ötüken yış ermiş. (KT G- 4)[655]
- ėl [tutsık yėr ö]tük[en] yış ermiş. (BK K-3)

  (Yurt tutacak yer Ötüken Dağları imiş.)
- bunça yėrke tegi yorıtdım. (KT G-4)
- bu[nça yėrke tegi y]orıtd[ım. (BK K-3)

  (Bunca yer(ler)e kadar (ordu) sevk ettim.)
- bu yėrde olurup tabgaç bodun birle tüzültüm. (KT G-4, 5)
- [bu] yėrd[e olu]rup [tabgaç bodu]n birle tüzül[tüm]. (BK K-3)

  (Bu toprak(lar)da yaşayıp Çinliler ile (ilişkileri) düzelttim.)
- ol yėrgerü barsar türk bodun ölteçi sen. (KT G-8)
- ol yėr[ger]ü barsar türk bodun ölteçi sen. (BK K-6)

  (O yer(ler)e gidersen Türk milleti öleceksin.)
- antagıŋın üçün igidmiş kaganıŋın sabın almatın yėr sayu bardıg. (KT G-8, 9) [656]
- antagıŋın üçün igidmiş k[aganıŋın] sabın almatın yėr sayu bardıg. (BK K-6, 7)

  (Böyle olduğun için (seni) beslemiş olan kağanının öğütlerini dikkate alma(dığın için) her yana dağıldın.)
- anta kalmışı yėr sayu kop toru ölü yorıyur ertig. (KT G-9)
- anta kalm[ışı] yėr [say]u kop toru ölü yorıyur ertig. (BK K-7)

  (Ora(lar)da (sağ) kalanlarınız her yerde (dağınık olarak) hep bitkin ve yitik (bir halde) yaşıyordunuz.)
- [bu…il er]ser [ança] takı ėrig yėrte irser ança ėrig yėrte beŋgü taş tokıtdım bitidim. (KT G-13)

  ([…Ne kadar] ulaşılabilir olabilirse o kadar ulaşılabilir bir yerde bengü taş vurdurdum (yaptırdım), yazdım.)
- üze kök teŋri asra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış. (KT D- 1)

---

[655] "Ötüken platosu eli tutacak yer imiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s.190.); "(Türk halkının yurt edineceği ve) yönetileceği yer Ötüken dağları imiş." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 21.); "Ülke kurulacak topraklar Ötüken topraklarıymış." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 90.); "Devleti yönetecek yer Ötüken Dağları imiş." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 501.)

[656] "Böyle olduğun için seni besleyen kağanının sözünü tutmadın, her yere gittin (dağıldın)." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 191.); "Öyle olduğun için, beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4-7.); "Böyle olduğun için, (seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) almadan her yere gittin." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 22, 23.); "Öyle olduğun için seni beslemiş olan hakanının sözlerini dikkate almayıp her yöne gittin." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 91.); "Öyle olduğun için, (seni) beslemiş kağanının sözlerini (dikkate) almadan her yerde gittin." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 49.); "Bu huyun yüzünden [seni] beslemiş olan kağanının sözlerini dinlemeden her yere gittin." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 504, 505.)

- üze kök teŋri as[ra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış]. (BK D- 2)
  (Yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.)
- barduk yėrde edgüg ol erinç. (KT D-24; BK D-20)
  (Gittiğiniz yerde kazancınız şudur şüphesiz:)
- üze teŋri basmasar asra yagız yėr telinmeser türk bodun ėliŋin törüŋin kim artatı [udaçı erti]. (KT D-22)
- üze teŋri basmasar [asra] yėr telinmeser türk bodun ėliŋin törüŋin kim artatı udaçı erti. (BK D-18, 19)
  (Yukarıda gök basmasa, aşağıda kara toprak delinmese Türk milleti, (senin) devletini, yasalarını kim bozabilir?)
- men [özüm kagan olurtukuma yėr sayu] barmış bodun ölü yitü yadagın yalıŋın yana kelti. (KT D-27, 28)
- men [özüm kagan olurtukuma] yėr sayu barmış bo[dun yadagın yalıŋın] ölü yitü [yana] kelti. (BK D-22, 23)
  ((Ben) kendim kağan (olarak) tahta oturduğumda her yana dağılmış olan halk, çok sıkıntı çekerek, yayan yapıldak (bir halde) dönüp geldi.)
- teŋri yėr bulgakın üçün yagı boltı. (KT K-4)
  (Gök (ile) yer karıştığı için düşman oldu(lar).)
- teŋri yėr bulgakın üçün ödiŋe küni tegdük üçün yagı boltı. (BK D-29,30)
  (Gök (ile) yer karıştığı için, ödüne kıskançlık girdiği için düşman oldu(lar):)
- üze teŋri asra yagız yėr yarlıkaduk üç[ün…] (BK K-10)
  (Yukarıda gök aşağıda kara toprak lütfettiği için…)
- tabgaç […] bu yėrde kelti. (BK D-35)
  (Çin(’den tekrar) bu yere geldi.)
- bu yėrde maŋa kul boltı. (BK D-36)
  (Bu yerde bana köle oldu.)
- yėrçi yėr yanılıp boguzlantı. (TY I. TAŞ K-2)
  (Kılavuz yeri şaşırıp boğazlandı.)
- ol yėrke ben bilge tuńukuk tegürtük üçün sarıg altun ürüŋ kümüş kız koduz egri tebi agı buŋsuz kelürti. (TY II. TAŞ G-3, 4)
  (Ben Bilge Tunyukuk o yerlere ulaştırdığımiçin sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, hörgüçlü deve (ve) hazineyi sıkıntı çekmeden getirdiler.)

- neŋ yėrdeki kaganlıg bodunka bintegi bar erser ne buŋı bar erteçi ermiş. (TY II. TAŞ D- 6, 7)
  (*Herhangi bir yerdeki kağan sahibi olan millette benim gibisi var olsa (o halkın) ne sıkıntısı olacakmış?!)*
- … oglın [kisis]in uduztukı [kon]dukı ėtdüki yėr aldukı (KİÇ D-13)
  (…çocuk(lar)ını (ve) karısını gönderdiği, yerleştirdiği, düzenlediği, toprak aldığı…)
- … sançduk yėrde … (ŞU B-7)
  (… mızrakladığımız yerde…)
- yagız yėrde yolım kısga boltı. (II. KARABALGASUN- 8, 9, 10)
  (Yağız yerde (yeryüzünde) talihim az oldu.)
- teŋrideki künke yėrdeki ėlimke bökmedim (YEN BARIK III-3)
  (Gökteki güneşe, yeryüzündeki yurduma doymadım.)
- yėr beŋkü taş beŋk<ü> yėr ay kü[n] <…> (YEN UST SOS)
  (Yer, ebedî taş, ebedî yer, ay (ve) güneş…)
- yėrdeki yegren adgır teŋrideki tegrük … (ABY YABOGAN A 84- 1)
  (Yerdeki kahverengi aygır, gökteki yuvarlak …)
- yėrdeki egitir beŋkü yėrdeki aŋar. (ABY KALBAK TAŞ A 45)
  (Yerdeki himaye eder, ebedî yerdeki hatırlar.)
- yėr beŋgü ermiş. (ABY KALBAK TAŞ A 23)
  (Yer, ebedîdir.)
- yėr beŋigü (ABY ÇARIŞ 2, 3)
  (Yer, ebedîdir.)
- kök teŋride esiz kün ay ermiş yagız yėrde esiz ėl kan ermiş bökmedim yıta esiz e. (YEN YERBEK I- 4)
  (Ah ne acı! Mavi gökte güneş (ve) ay vardı; yağız yerde devletim ve hanım vardı! (Onlara) doymadım, eyvah! Ne yazık!)
- yagız yėrde ėlim kanım a esizim e yıta (YEN YEERBEK II- 4)
  (Kara yerde (yeryüzünde) yurdum, hanım, ne yazık! Eyvah!)
- atımın üze kök teŋri asra yagız yėr yana […] (TARYAT D-4, 5)
  (Adımı yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yeniden […]
- üze kök teŋri yarlıkaduk üçün asra yagız yėr igittük üçün ėlimin törümin ėtintim. (TARYAT B-3)
  (Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki kara toprak besleyip doyurduğu için yurdumu ve yasalarımı düzenlendim.)

- isi yėr tapa az er ıtdım (ŞU D-11)
  (Müttefiklerin (bulunduğu) yere doğru az (sayıda) asker gönderdim.)
- yelmesin ės yėriŋerü ıdmış. (ŞU D-12)
  (Keşif birliğini, müttefiklerin (bulunduğu) yere (görev için) göndermiş.)
- yėrdeki bars tegme erdemligim e bökm[edim] (YEN ALTIN KÖL I- 4)[657]
  (Yeryüzünde "Bars" olarak adlandırılan yiğitliğim! Doymadım.)
- üze teŋrike asra yėrke yüküntüküm bar erti. (MBY BÖMBÖGÖR YAN- 1)
  (Yukarıda(ki) gök, aşağıda(ki) toprak için ibadet ediyorum.)
- sub yėr kem katun ay kün <…> (YEN ALDI BEL I- 4)
  (Su ve toprak, Kem (ve) Katun (ırmakları), ay (ve) güneş…)
- Toruk at semritti. Yėrin öpen yügürü barmış. (IB-16)
  (Zayıf at semirdi. (Kaldığı) yeri düşünüp koşarak (o yere doğru)gitmiş.)
- Utru yėrde ogrı sokuşup tutupan minmiş. (IB-16)
  ((Yolun) karşısında (karşı yerinde) (bir) hırsız ile karşılaşmış; (hırsız atı) tutup (üstüne) binmiş.)
- Özlük at öŋ yėrde arıp oŋup turu kalmış. (IB-17)
  ((Bir) hususi at, çöl yerinde yorulup, bitkin düşüp kalakalmış.)
- Üze teŋrike tegir, asra yėrke kirür tėr. (IB-20)
  (Yukarıda gökyüzüne ulaşır, aşağıda yere(in dibine) girer.)
- Taŋ taŋlardı, udu yėr yarudı, udu kün togdı. (IB-26)
  (Şafak söktü ve yer aydınlandı ve güneş doğdu.)
- Ortu yėrde amgaka sokuşmış. (IB- 49)
  (Orta yerde (bir) yaban keçisine rastlamış.)
- Alp er oglı süke barmış. Sü yėrinte erklig sabçı törütmiş tėr. Ebiŋerü kelser özi atanmış, ögrünçülüg, atı yėtiglig kelir tėr. Ança biliŋler: ańıg edgü ol. (IB-55)
  (Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş. Savaş alanında güçlü bir sözcü çıkarmış, der. Evine doğru gelirken kendisi şöhret kazanmış, sevinçli (bir şekilde) ve atı (da) idmanlı olarak geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.)

b. Ülke, memleket

- yırıgaru yėr bayırku yėriŋe tegi süledim. (KT G-4)
- yırıgaru yėr bayırku yėriŋe tegi sül[edim]. (BK K-3)

[657] "yėrdeki barstigim e erdemligim e bökm[…]"; "Yerdeki Bars (kabilesine) ait olduğuma ve şecaat sahibi olduğuma doymadım." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 94.)

(Kuzeyde Yir Bayırku ülkesine kadar ordu sevk ettim.)

- Ötüken yėr olurup arkış tėrkiş ısar neŋ buŋug yok. (KT G-8)
- Ötüken yėr o[l]urup [arkış] tėrkiş ısar neŋ bu[ŋug yo]k. (BK K-6)
  (Ötüken toprak(larına) yerleşip kervan(lar) gönderirsen hiç sıkıntın olmaz.)
- kögmen aşa kı[rkız yėriŋe tegi süledimiz] (KT D-17)
- kögmen aşa kırkız yėriŋe tegi sü[ledimiz. (BK D-15)
  (Kögmen (Dağlarını) aşarak Kırgız ülkesine kadar sefer ettik.)
- türk sir bodun yėrinte bod kalmadı. (TY I. TAŞ B-3, 4)
  (Türk Sir halkının ülkesinde boy kalmadı.)
- türk sir bodun yėrinte idi yorımazun usar idi yok kılalım tėr men. (TY I. TAŞ G-4, 5)
  (Türk Sir halkı ülkesinden (bulunduğu topraklardan) hiç (bir yere) ilerlemesin! Eğer başarabilirsek [onları] tümüyle yok edelim, (diye) düşünüyorum.)
- türk bodunug ötüken yėrke ben özüm bilge tuńukuk [kelürtüm] ötüken yėrig konmış tėyin ėşidip bėriyeki bodun kurıyakı yırıyakı öŋreki bodun kelti. (TY I. TAŞ G-10)
  (*Türk halkını Ötüken ülkesine (toprak(lar)ına) ben kendim Bilge Tunyukuk (getirdim). Ötüken ülkesine yerleştiğimizi işiten güneydeki halk, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki halk(lar) geldi.)*
- az yėr y[olı] anı b[irle] ermiş. (TY I. TAŞ D-7)
  (Az ülkesinin yolu Anı (Irmağı boyunca) imiş.
- ėltėriş kagan kazganmasar yok erti erser ben özüm bilge tuńukuk kazganmasar ben yok ertim erser kapgan kagan türk sir bodun yėrinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti. (TY II. TAŞ K-1, 2)
  (İlteriş Kağan kazanmasaydı, (yani) olmasaydı, ben kendim Bilge Tunyukuk kazanmasaydım, (yani) ben olmasaydım Kapgan Kağan Türk Sir halkı(nın) topraklarında boy da halk da insan da hiç olmayacaktı.)
- uygur yėrinte yaglakar kan ata kel[igme] kırkız oglı men. (SÜCİ-1, 2)
  (Uygur ülkesindeki Yaglakar Hanını sürerek gelen Kırgız oğluyum.)
- egök katun yėrimke adrıltım (YEN UYUK TURAN-4)
  (Uyuk (ve) Katun (ırmaklarının geçtiği) ülkemden ayrıldım.)
- yėrdeki tamkalıg yılkı buŋs[uz erti]. (YEN OÇURI-6)[658]
  (Ülkedeki damgalı at sürüleri(nin) sayısı çoktu.)
- öz yėrim ıduk yėrim esiz e esiz ėlim kanım kün ay esiz e. (YEN BAY BULUN I-1)

[658] "Ülkedeki damgalı at sürüleri sıkıntısız idi." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 100)

(Kendi ülkem, kutsal yurdum, ne yazık! Kutlu yurdum, hanım, güneş (ve) ay, ne yazık!)

- iç yėr eliki artzun. (YEN ABAKAN-4)
  (İç (kağana bağlı) ülkelerin geyiği çoğalsın!)
- orkon yėrin <al>dukda azıglıg toŋuz teg tėrig beg esiz (YEN UYBAT VI- 3)
  (Orhun ülkesini ele geçirdiğinizde azılı (vahşi) domuz gibiydiniz.)
- iç ılagım ötüken yėri (TARYAT B-5)
  (Asıl ormanlarım (koruluğum) Ötüken ülkesi)

c. (*yėr sub* ikilemesi) yurt, vatan

- üze türk teŋrisi türk ıduk yėri subı ança ėtmiş. (KT D- 10, 11)[659]
  (Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutsal vatanı(nı) şöyle düzenlemiş.)
- üze] türk teŋrisi ıduk yėri subı ança ėtmiş erinç. (BK D- 9, 10)
  (Yukarıda Türk Tanrısı, (Türk'ün) kutsal vatanı(nı) şöyle düzenlemiş şüphesiz.)
- ėçümüz apamız tutmış yėr sub idisiz bolmazun tėyin az bodunug ėtip yar[atıp…] (KT D- 19)
- ėç[ümüz apamız tutmış yė]r sub [idi]siz kalmazun [tėyi]n [az bodunug ėtip yaratıp… (BK D- 16)
  (Atalarımızın elde ettiği yurt sahipsiz kalmasın diye Az halkını örgütleyip düzene sokarak…)
- kögmen yėr sub idisiz kalmazun tėyin az kırkız bodunug yarat[ıp keltimiz sünüş]dümüz (KT D-20)
- kögmen yėr sub idisiz kalmazun tėyin az kırkız bodunug [ėtip] yaratıp keltim[iz. (BK D-17)
  (Kögmen yurdu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız halk(larını) örgütleyip düzene sokarak…)
- üze teŋri ıduk yėr sub [ėçim] kagan kutı taplamadı erinç. (BK D- 35)

[659] "(o zaman) Yukarıda Türklerin Tengrisi, Türklerin kutsal yeri suyu şöyle söylemiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 193, 194.); "Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 13.); "Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 27.); "Yukarıda Türklerin ilahî güçleri, Türklerin kutsal yer-su (ruhları) şu şekilde düzenlemişler." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 94.); "Yukarıda Türk (ebedî) göğü (ve) kutsal yer su (ruhları) öylece örgütlemiş." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 54.); "Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutsal yeri şunu şöyle yapmış." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 513.)

(Yukarıda Tanrı, (aşağıda) kutsal vatan, amcam kağanın ruhu razı gelmedi şüphesiz.)

- tokuz oguz bodun yėrin subın ıdıp tabgaçgaru bardı. (BK D- 35)
  (Dokuz Oğuz halkı, yurdunu terk edip Çin'e doğru gitti.)
- kadırkan yış kon[… tur]gakıŋa yėriŋerü subıŋaru kontı. (BK D- 39, 40)
  (Kadırkan Dağlarına yerleş[…meskenine], yurduna doğru yerleşti.)
- bu kaganıŋda bu begleri(ŋde yėriŋde su)buŋd(a adrılmasar) türk [bodun] (özüŋ) edgü körteçi sen. (BK K- 13, 14)
  (Bu kağanından, bu beylerinden, vatanından ayrılmazsan Türk kavmi, (sen kendin) iyilik göreceksin.)
- teŋri umay ıduk yėr sub basa bėrti erinç. (TY II. TAŞ B- 3)
  (Tanrı Umay, kutsal toprak (onların) üzerine çökerek (gaflet) verdi şüphesiz.)
- ol yėrimin subumın konar köçer ben. (TARYAT B- 4)
  (Ben bu yurdumun (üzerinde) konar göçerim.)
- […] turup yėrin tapa bardı (ŞU G-6)
  ([…] kalkıp (kendi) yurtlarına gittiler.)
- yėrim e yıta subım a adrıldım a buŋ a esizim e yıta. (YEN BEGRE-4)
  (Yerimden yurdumdan ayrıldım, ah ne sıkıntı! Ne acı! Ne yazık!)
- yėrde artuk erdemi bar üçün beŋkü tike bėrtim. (YEN ABAKAN- 9)
  (Yeryüzünde çok sayıda kahramanlığı (olduğu) için ebedî taş diktim.)
- kim ögüz beŋü yėr […] bökmedim (YEN BAY BULUN I-3)
  (Kim (YEN) Nehri, ebedî yurdum […] (size) doymadım.)
- yėrim subum esizim e kuyda kunçuyum tul kaltı yıta esizim. (YEN KÖJEELİG HOVU-6)
  (Yurdum(dan ayrıldım), ne yazık! (Obada(ki) eş(ler)im dul kaldı, ne acı, ne yazık!)
- yėrim e subım a esizim e (YEN ŞANÇİ III-3)
  (Yurdum(dan ayrıldım), ne yazık!)
- er erdem[im] yėrim <ü>çün <…> öldüm (YEN ÇAA HÖL XI- 2, 3)
  (Erkeklik erdemim (ve) yurdum için […] öldüm.)
- ėlim kanım a esizim e er erdemi tokuz ogadmadım a yėrim esiz e (YEN TUVA D-2)
  (Yurdum(dan) hanım(dan ayrıldım), ne yazık! Erkeklik erdemimi dokuz (kez) elde edemedim. Yurduma, ne yazık!)

93. Yok

"Yok; vâr olmayan" temel anlamındaki kelime, "çıgań" ile oluşturduğu ikileme yapısı ile "yoksul, fakir" anlamlarını kazanmıştır.

a. Yok

- ol amtı ańıg yok. (KT-G 3, BK-K 2) [660]
  (O dönem(de) / zaman(da) kötülük yok.)
- türk kagan ötüken yış olursar élte buŋ yok. (KT G-3)
- türk [kag]an ötüken [y]ış olursar [él]te [buŋ] yok. (BK K-2)
  (Türk kağanı, Ötüken Dağları'na yerleşir (ve oradan hükmeder) ise ülkede sıkıntı olmaz.)
- ötüken yışda yėg idi yok ermiş. (KT G-4)
- öt]üken y[ış]da yėg é[di er]miş. (BK K-3)
  (Ötüken Dağları'ndan daha iyisi hiç (bir yerde) yok imiş.)
- Ötüken yėr olurup arkış tėrkiş ısar neŋ buŋug yok. (KT G-8)
- Ötüken yėr o[l]urup [arkış] tėrkiş ısar neŋ bu[ŋug yo]k. (BK K-6)
  (Ötüken toprak(larına) yerleşip kervan(lar) gönderirsen hiç sıkıntın olmaz.)
- türk bodun yok bolmazun tėyin bodun bolçun tėyin kaŋım éltėriş kaganıg ögün él bilge katunug teŋri töpüsinde tutup yügerü kötürmiş erinç. (KT D-11; BK D-10)
  (Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlteriş Kağanı, annem İl Bilge hatunu, Tanrı tepelerinden tutup yukarı kaldırmış şüphesiz.)
- türk bodunug atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teŋri él bėrigme teŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun [tėyin özümin ol teŋri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26)
- türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürügme teŋri él bėrig[me te]ŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin özümün ol teŋri kagan olurtdı [erinç. (BK D-20, 21)
  (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak (tahta) oturttu.)
- kaŋımız éçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tėyin türk bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. (KT D- 26, 27)

[660] "Eğer Türk kağanı Ötüken platosunda hüküm sürerse, o zaman sıkıntı yok." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "O şimdi kötü değildir." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 2, 3.); "Onlar şimdi (hiç de) kötü (durumda) değiller." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 20, 21.); "Şimdi onların (hiçbir) kaygısı yok." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 90.); "Onlar şimdi kötü (durumda) değiller." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 45.); "Şimdi kötülük yok." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

- kaŋımız èçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bol[mazun] tèyin türk bodun üçün tün udımadım. (BK D-21, 22)
  (Babamızın, amcamızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.)
- ol süg anta yok kışdımız. (KT D-32; KT D-34)
  (O orduyu orada yok ettim.)
- ol süg anta yok kışdım. (BK D-25)
  (O orduyu orada yok ettik.)
- biziŋ sü atı toruk azukı yok erti. (KT D-39)
  (Bizim asker(lerimizin) at(ları) zayıf(tı) (ve) yiyecekleri yoktu.)
- az bodun anta yok boltı. (KT K-3)
  (Az halkı orada yok oldu.)
- kül tègin yok erser kop ölteçi ertigiz. (KT K-10)
  (Kül Tigin olmasaydı hepiniz ölecektiniz.)
- men iniligü bunça başlayu kazganmasar türk bodun ölteçi erti yok boldaçı erti. (BK D-33)
  (Ben kardeşimle birlikte bu şekilde başa geçip kazanmasaydım Türk milleti ölecekti, yok olacaktı.)
- (b)èriye tabgaçda atı küsi yok boltı. (BK D-36)
  (Güneyde Çin'de (olanların) adı sanı yok oldu.)
- [karluk] èlteber yok bolmış inisi bir korg[anka…] (BK D-40)
  (Karluk ilteberi yok olmuş, kardeşi bir kaleye (sığınmış).)
- bod[un… yo]tuzın yok kıltım. (BK G-4)
  (Halkı … kadınlarını yok ettim.)
- ulug oglum agrıp yok bolca kug seŋünüg balbal tike bèrtim. (BK G-9)
  (Büyük oğlum hastalanıp yok olunca (ölünce) General Ku'yu balbal (olarak) diktim.)
- türk bodun ölti alkıntı yok boltı. (TY I. TAŞ B-3)
  (Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu.)
- türk sir bodun yèrinte idi yorımazun usar idi yok kılalım tèr men. (TY I. TAŞ G-4, 5)
  (Türk Sir halkı ülkesinden (bulunduğu topraklardan) hiç (bir yere) ilerlemesin! Eğer başarabilirsek [onları] tümüyle yok edelim, (diye) düşünüyorum.)
- türk bodun kılıngalı türk kagan olurgalı şantuŋ balık(k)a taluy ögüzke tegmiş yok ermiş. (TY I. TAŞ D- 1)

(Türk milleti yaratılalı, Türk kağanı tahta çıkalı Şantung şehir(ler)ine, okyanusa ve ırmağa ulaşan yokmuş.)

- üçegün kabışıp sülelim idi yok kılalım tėmiş. (TY I. TAŞ D-4)
  (Üçümüz birleşip ordu sevk edelim, (onları) tamamen yok edelim, demiş(ler).)
- katun yok bolmış erti. (TY I.TAŞ K-7)
  (Hanım vefat etmiş idi.)
- tėnsi oglı aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş. (TY II. TAŞ G-3)
  (Tinsi Oğlu (olarak) adlandırılan dağa ulaşan hiç yokmuş.)
- ėltėriş kagan kazganmasar udu ben özüm kazganmasar ėl yeme bodun yeme yok erteçi erti. (TY II. TAŞ D-4, 5)
  (İlteriş Kağan kazanmasaydı (ve) ardından ben kendim (de) kazanmasaydım devlet de millet de yok olacaktı.
- ėltėriş kagan kazganmasar yok erti erser ben özüm bilge tuńukuk kazganmasar ben yok ertim erser kapgan kagan türk sir bodun yėrinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti. (TY II. TAŞ K-1, 2)
  (İlteriş Kağan kazanmasaydı, (yani) olmasaydı, ben kendim Bilge Tunyukuk kazanmasaydım, (yani) ben olmasaydım Kapgan Kağan Türk Sir halkı(nın) topraklarında boy da halk da insan da hiç olmayacaktı.)
- ėçümüz apamız yamı kagan tört buluŋug ėtmiş yıgmış yaymış basmış ol kan yok boltukda kėsre ėl yėtmiş ıçgınmış. (ONGİ-1)
  (*Atalarımız Yamı Kağan dört bir tarafa (dağılmış halkı) örgütlemiş; bir araya toplamış; (isyancıları) dağıtmış (ve) hükmü altına almış. O han öldükten sonra, ülke(yi) kaybetmiş(ler).)*
- türk bodun atı yok bolu barmış erti. (ONGİ-3)
  (Türk milletinin adı yok olmuştu.)
- ulug köli çor sekiz on yaşap yok bol[tı]. (KİÇ B-3)
  (Ulu Köli Çor seksen (yıl) yaşayıp yok oldu (öldü).)
- […] ebmedüki yok (KİÇ B-8)
  ([…] acele etmediği yok.)
- türk bodun anta ıngaru yok boltı (ŞU K-10)
  (Türk halkı bunun üzerinde yok oldu.)
- kara ėgil bodunug yok kılmadım. (ŞU D-2)
  (Avam İzgil halkını yok etmedim.)
- basmıl karluk yok boltı (ŞU B-2)

(Basmıl(lar ve) Karluk(lar) yok oldu.)

- kan[ın altım] anta yok boltı (TARYAT D-8)
  (Han(larını) orada tutsak aldım. (Ordusunu) orada yok ettim.)
- yagım bölök yok bol[tı] (TARYAT B-4)
  (Düşmanım Bölök yok oldu.)
- yaŋıltukum yok. (MBY BÖMBÖGÖR-YAN 1)
  (Yanıldığım yok.)
- teŋri kanım igittükin buŋum yok. (MBY DEL UUL-1)
  (Kutlu hanım (bizi) besleyip doyurduğu (için) sıkıntım(ız) yok.)
- ėlim ugrınta sü bolup er ölürmedüküm yok. (YEN ELEGEST I- 8)
  (Devletim için asker olup öldürmediğim (düşman) askeri yok.)
- tört adaklıg yılkım sekiz adaklıg barımım buŋum yok erdim. (YEN ELEGEST I- 11)
  (Dört ayaklı hayvanlarım, sekiz direkli çadırım/mülküm (pek çoktu), (hiçbir) sıkıntım yoktu.)
- buŋum yok. (YEN TELE-4)
  (Sıkıntım (derdim) yok.)
- er erdemimde egsüküm yok kırk yaşımda adrıldım. (YEN KIZIL ÇIRAA II- 5)
  (Erkeklik erdemimde eksiklik yok. Kırk yaşımda ayrıldım (öldüm).)
- iç yėr eliki artzun atçı alp totok yok yus kadıŋ? eliki azman atıg öküz at yok yıta (YEN ABAKAN-4)
  (İç (kağana bağlı) ülkelerin geyiği çoğalsın! Onları (avda) öldürebilen cesur Tutuk şimdi yok, eyvah!)
- togday turnası artzun kuşladaçı bilge tutuk yok. (YEN ABAKAN-5)
  (Toguday'ın turnaları çoğalsın! Onları avcı kuşlarla avlayabilen[661] *bilge Tutuk artık yok.)*
- er erdemim egsüküm yok ėlim <ka>nım <…> elig er[im] yok (YEN UYUK OORZAK I- 1)
  (Erkeklik erdemimin eksiği yok. Yurdum, hanım […] elli askerim yok.)
- er atım yok <ü>çün yėti aşnukı ėşim taş <u>ru tikti. (YEN HEMÇİK ÇIRGAKI-2)
  (Erkeklik adım olmadığı için yedi eski eşim, dostum taşa yazdırıp dikti(ler).)
- ėlç<i> ergeŋe igidmişim? ereşin? yok ėşim sıŋarım kanta er sańım kan<ı> ergey (YEN HEMÇİK ÇIRGAKI-8)

[661] "Doğan turnanız çoğalsın. (Yırtıcı) kuş avcınız Bilge Totok (artık) yok." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 157)

(Elçi Ergene'yi besleyip, büyütmüşüm, eşim dostum yok, etrafımdakiler nerede (?) hani neredeler(?))

- Üküş atlıg ögrünçüŋ yok; kobı atlıg korkınçıŋ yok, uçruglug kutuŋ yok tėr. (IB- 36)
  ((Sende) çok sayıda atlı askeri (olan kişinin) sevinci yok; (öte yandan) az sayıda atlı askeri (olan bir kişinin) korkusu (da) yok; uçuşan bayraklarla kutlanacak iyi bir talihin yok, der.)

b. *(yok çıgań ikilemesi)* yoksul, fakir

- kagan olurup yok çıgań bodunug kop kubratdım çıgań bodunug bay kıldım az bodunug üküş kıltım. (KT G-9, 10; BK K-7)
  (Kağan (olarak) tahta çıkıp yoksul (ve) fakir halkı(n tamamını) derleyip toparladım. Fakir halkı zenginleştirdim.(Sayıca) az halkı çoğalttım.)

94. Yol

Başlangıçta somut bir anlamı ifade eden "yol" kelimesi, anlam genişlemesine uğrayarak soyut anlamlı "şöhret, ün; şans, talih" anlamlarını da karşılamaktadır. Kelime, somutlaştırmanın bir neticesi olarak çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. Yol; yolculuk

- Ölügi yurtda yolta yatu kaldaçı ertigiz. (KT K- 9)
  (Ölmüş olanlarınız (ise) harabe(ler)de, yol(lar)da yatıp kalacaktınız.)
- altun yışıg yolsuzun aşdım<ız>. (TY I. TAŞ K-11)
  (Altun Dağlarını yol olmadan aştık.)
- kögmen yolı bir ermiş. (TY I. TAŞ D- 6)
  (Kögmen'in yolu bir taneymiş.)
- tumış tėyin ėşidip bu yolun yorısar yaramaçı tėdim. (TY I. TAŞ D-6)
  ((Kögmen yolu) kapanmış diye haber alınca "bu yol(dan) yürürsek işe yaramayacak" dedim.)
- az yėr y[olı] anı b[irle] ermiş. (TY I. TAŞ D-7)
  (Az ülkesinin yolu Anı (Irmağı boyunca) imiş.
- yańduk yolta yeme ölti kök. (TY I. TAŞ G-9)
  ((Geri) püskürttüğümüz yolda yine öldü(ler).)
- Ala atlıg yol teŋri men. (IB-2)
  (Ala atlı yol tanrısıyım.)

- teŋri küçiŋe tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yaş yėpen ölümde ozmış tėr. (IB- 17)
  (Tanrının kudreti ile dağ üzerinde yol (ve) su görerek dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip ot yiyerek ölümden kurtulmuş, der)
- Çıgań er oglı kazgança barmış. Yolı yaramış. (IB- 30)
  ((Yoksul (bir) adamın oğlu (para) kazanmaya gitmiş. Yolculuğu faydalı olmuş.)
- Er süke barmış. Yolta atı armış. Er kugu kuşka sokuşmış. (IB- 35)
  (*(Bir) adam savaşa gitmiş. Yolda atı yorulmuş. Adam (bir) kuğu kuşuna rastlamış.)*
- Karı yol teŋri men. (IB-48)
  (Yaşlı yol tanrısıyım.)

b. Ad, san, ün, şöhret

- bunça bodunug atın yolın yagma alum çisi eki… (TARYAT K-5)
  (Bunca boyları, (onların) adları (ve) sanlarını Yagma boyunun tahsildarı…)

c. Şans, talih

- yagız yėrde yolım kısga boltı. (II. KARABALGASUN- 8, 9, 10)
  (Yağız yerde (yeryüzünde) talihim az oldu.)
- yėrde yol beriŋ (1. HT-2)
  (Yeryüzünde talih, şans verin.)

95. Yurt

Clauson'un "yurt" kelimesi ile ilgili şu bilgileri kaydetmektedir:

"Eski dönemde çok seyrek; Kaşgarlı'nın çevirisi 'terkedilmiş kamp yeri' eski ortaya çıkışlara uygun düşüyor; fakat orta dönemde 'mesken yeri, ikametgah' anlamına gelmeye başlamış. Herhangi bir terk etme iması olmadan ve alışılmış fonetik değişiklikler ve 'bir çeşit keçe çadır, topluluk, ülke, memleket' vs. geniş anlam alanıyla bütün modern şivelerde yaşıyor." [662]

a. Yurt; memleket

- Esiz e ak kaya yurt (YEN BAYKOLOVO)
  (Ne acı! Ak kaya yurd(um).)

[662] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 958.

b. (terk edilmiş) şehir, ev, harabe

- Ölügi yurtda yolta yatu kaldaçı ertigiz. (KT K- 9)
  (Ölmüş olanlarınız (ise) harabe(ler)de, yol(lar)da yatıp kalacaktınız.)
- usın bunta ıtu yurtda yatu kalur erti. (TY I. TAŞ D- 2)
  ((Askerlerimiz) uykularını burada terk ederek harap olmuş şehir(ler)de, evlerde yatıp kalıyorlardı.)
- Teŋrilig kurtga yurtta kalmış. Yaglıg kamıç bulupan yalgayu tėrilmiş, ölümde ozmış tėr. (IB-13)
  (Dindar (bir) yaşlı kadın terk edilmiş (bir) kamp yerinde kalmış. Yağlı bir kepçe bulup yalamış, (öylece) hayatta kalmış, ölümden kurtulmuş, der.)

Runik harfli Türkçe metinlerde çok anlamlı olarak tespit edilen doksan beş isim, genel olarak dil içi anlam olaylarının etkisiyle oluşmuştur. Kelimelerin yan anlamlar kazanmasında başta bağlam olmak üzere ad aktarmaları önemli bir rol oynamaktadır. Bunların yanı sıra deyim aktarmalarının alt türlerinden olan somutlaştırma ve insandan doğaya yönelik aktarımlar da yeni anlamların oluşmasında etkili olurken; doğadaki nesneler arasında ve duyular arasında gerçekleşen deyim aktarmalarına rastlanmamaktadır.

5. RUNİK HARFLİ TÜRKÇE METİNLERDEKİ ÇOK ANLAMLI FİİLLER

1. Aç-

a. *(u aç-)* uyandırmak

- [usı]n süŋügün açdımız. (TY I. TAŞ K-4)
  (Uyku(lar)ını mızrak(larımız) ile açtık. / Mızrak(larımız) ile uyandırdık.)

b. (*yarın aç*-) germek, dikleştirmek

- Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara urupan yalŋusun yorıyur tėr. (IB- 40)
  (Cesur bir genç, omuz(larını) dikleştirerek okunun ucu ile yalçın kayaları yararak yalnız başına yaşıyor, der.)

c. Yol açmak; önden gitmek

- öŋreki er yogur(u) aça ıdıp ı bar baş aşdımız. (TY I. TAŞ K- 1, 2)
  (Öndeki askerler geçip (yol) açınca (diğerlerini de) gönderip ağaçlı dağ başını aştık.)
- açu egiz aşu az … (KRG TALAS 7- 4)
  ((Yolu) açarak ve yüksekten geçerek, biraz…)

2. Adrıl-

Temel olarak "ayrılmak" anlamına gelen "adrıl-" fiili, yazıtlarda ad aktarması yoluyla "dünyadan ayrılmak; ölmek" anlamlarında kullanılmaktadır.

a. (bir siyasal oluşumdan; birlikten; bir yerden) ayrılmak, kopmak

- bu kaganıŋda bu begleri(ŋde yėriŋde su)buŋd(a adrılmasar) Türk [bodun] (özüŋ) edgü körteçi sen. (BK K- 13, 14)
  (Bu kağanından, bu beylerinden, vatanından ayrılmazsan Türk kavmi, (sen kendin) iyilik göreceksin.)
- elig yaşıma tatabı bodun kıtańda adr[ıltı] (BK G- 7)
  (Elli yaşımda iken Tatabı halkı, Kıtay(lar)dan ayrıldı.)
- türk bodun kanın bulmayın tabgaçda adrıldı kanlantı. (TY I. TAŞ B-2)
  (Türk milleti hanını bulmayınca Çin'den ayrıldı, han sahibi oldu.)

- kaŋ yorıp èltèriş kaganka adrılmaduk yaŋılmaduk teŋri bilge kaganta adrılmalım azmalım tèyin ança ötledim. (ONGİ-11)
  (Baba[mız ordu ile] ilerlediği [zaman] İlteriş Kağan'dan ayrılmayarak hata etmemişse [biz de] Aziz Bilge Kağan'dan ayrılmayalım, doğru yoldan sapmayalım diye öylece öğüt verdim.)
- üze teŋri koń yılka yètinç ay küçlüg alp kaganımda adrılu bardınız. (ONGİ-12)
  (*Gökteki Tanrı, koyun yılının yedinci ayında güçlü (ve) kahraman kağanımdan ayrılıp gittiniz.)*
- er erdemim üçün süg egir[e] … [ç]or adrıltım (YEN KIZIL ÇIRAA I- 3)[663]
  (Erkeklik erdemim için orduyu çepeçevre kuşatarak… Çor'dan ayrıldım.)

b. (ölüm sebebiyle) ayrılmak, ölmek

- kuyda kunçuyum özde oğlum yıta esizim e bökmedim adrıltım. (YEN UYUK TURAN-1)
  (*Obada(ki) eş(ler)im), vadide(ki) çocuklarım eyvah! Ne acı! (Sizlere) doymadım,(sizlerden) ayrıldım!)*
- üç yètmiş yaşımka adrıltım. (YEN UYUK TURAN-4)
  (Altmış üç yaşımda öldüm.)
- egök katun yèrimke adrıltım (YEN UYUK TURAN-4)
  (Uyuk (ve) Katun (ırmaklarının geçtiği) ülkemden ayrıldım.)
- öz yègen alp turan altı oguş bodunda eŋ yègirmi altı èlim kanım a adrıldım (YEN BARIK I- 2)
  ((Benim adım) Öz Yigen Alp Turan. Altı kabileli halkıma on altı yaşımdan itibaren (hizmet ettim). Ah, benim devletim, benim hanım (sizlerden) ayrıldım!)
- kuydakı kunçuyumga adrıldım apam a. (YEN BARIK II- 4)
  (Ah ablacığım! Obadaki eşimden ayrıldım.)
- kuyda kunçuyumga özde oglumka adrıldım (YEN BARIK III- 4)
  (*Obada(ki) eş(ler)imden, öz çocuklarımdan ayrıldım.)*
- [kuy]da kunçuyumga adrıldım. (YEN BARIK IV- 2)
  (*Obada(ki) eş(ler)imden ayrıldım.)*

[663] "Er erdemim üçün bir erig beg çor birle…; Yiğitliğim uğruna Beg-Çor'un bütün ordusuyla [savaştım]." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 225.); "Erkeklik kahramanlığım için orduyu bozguna uğratarak… Çor'dan ayrıldım." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 146.)

- kuyda kunçuyum a esizim e yıta özde oglum esizim e adrıltım yıta. (YEN ELEGEST I- 1)
  (*Obada(ki) eş(ler)im, ne yazık! Ne acı! Vadide(ki) çocuklarım (sizden) ayrıldım, ne acı!)*
- üç oglım a adrıldım a yıta. (YEN BEGRE 1)
  (Ah, üç evladım, (sizden) ayrıldım, ne acı!)
- bėş yėgirmi yaşda alınmışım kunçuyum a buŋ a adırıltım. (YEN BEGRE-1)
  (On beş yaşımda evlendiğim zevcem, ne sıkıntı (ki senden) ayrıldım.)
- yėrim e yıta subım a adrıldım a buŋ a esizim e yıta. (YEN BEGRE-4)
  (Yerimden yurdumdan ayrıldım, ah ne sıkıntı! Ne acı! Ne yazık!)
- bodunum a kinim e kadaşım a adrıldım a bökmedim e. (YEN BEGRE-5)
  (Halkımdan akrabalarımdan ayrıldım, (onlara) doyamadım.)
- antlıg adaşım a antsızda edgü ėşim e adrıldım a. (YEN BEGRE- 8)
  (Yemin ile bağlı olduğum yoldaşlarım (ve) yemin ile bağlı olmadığım iyi (niyetli) eşim(den) dostum(dan) ayrıldım.)
- kuyda kunçuyum adrıldım sekiz urım adrıldım ıyu. (YEN ÇAA HÖL I- 2)
  (*Obada(ki) eş(ler)imden ayrıldım, sekiz çocuğum(dan) ayrıldım, ne acı!)*
- teŋri ėlimke edgü kadaşım<ka> adrıldım. (YEN ÇAA HÖL I- 3)
  (Kutlu yurdumdan (ve) iyi arkadaşımdan ayrıldım.)
- kü çekü̈ŋ tutuk esizim-e adırıldım. (YEN OZNAÇENNAYA I- 2)
  ((Ben) ünlü Çekü̈ŋ Tutuk'um, ne yazık (sizden) ayrıldım!)
- Altun kėş adrıldım. (YEN OZNAÇENNAYA I- 3)
  (Altın işlemeli okluğumdan ayrıldım.)
- ėlim ökünçüŋ e kalın yagıda kaymatın tegipen adrıldım a yıta. (YEN ALTIN KÖL I- 2)[664]
  (*Yurdum, ah pişmanlık! Şiddetli savaştan (geri) dönmeden saldırıp, ayrıldım (öldüm), ne acı!")*
- altun soŋa yış kėyiki artgıl taşgıl atdaçı opa barsım adrılu bardı yıta (YEN ALTIN KÖL I- 7)
  (Altın Songa Dağı'nın geyiği çoğalsın, artsın. (Bu geyikleri) avlayabilecek Opa Bars (adlı kardeşim) ayrıldı (öldü). Eyvah!)
- bodunum a oglum a yutuzum a adrıltım. (YEN KIZIL ÇIRAA I- 1, 2)

[664] "Devletimi üzerek, düşmanın çokluğuna bakmadan savaşa girdim ve heyhat, ayrıldım." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 95)

((Ey) halkım, çocuklarım, eşim! (Sizlerden) ayrıldım.)

- er erdemimde egsüküm yok kırk yaşımda adrıldım. (YEN KIZIL ÇIRAA II- 5)
  (Erkeklik erdemimde eksiklik yok. Kırk yaşımda ayrıldım (öldüm).)
- ėşim <…> adrıldım bökmedim. (YEN HEMÇİK BOM III- 2, 3)
  (eşim (dostum) <…> ayrıldım, doymadım.)
- otuz erig başlayu totogka bard[ım adrıldım] (YEN UYBAT III- 9)
  (Otuz askerin başında askeri vali olarak gittim (ve ayrıldım).)
- <…> yaşımda adrıltım (YEN EL BAJI- 2; YEN EL BAJI- 22)
  (<…> yaşımda ayrıldım.)

Kelimenin bu anlamı ile kullanıldığı diğer cümleler:

[YEN ÇOYR 1; YEN TALAS IV; YEN TALAS II; YEN BARIK I- 3; YEN KARA SUG-1; YEN ELEGEST I-3; YEN ELEGEST I-4; YEN BEGRE-2; YEN BEGRE-6; YEN BEGRE-9; YEN ÇAA HÖL III-1; YEN ÇAA HÖL IV-2; YEN ÇAA HÖL V-3; YEN ÇAA HÖL X-3; YEN OZNAÇENNAYA I-1; YEN OZNAÇENNAYA I-7; YEN ALTIN KÖL I-5; YEN ALTIN KÖL I-6; YEN ALTIN KÖL I-7; YEN ALTIN KÖL II-5; YEN BAY BULUN I- 4; YEN BAY BULUN I-8; YEN KIZIL ÇIRA II-5; YEN BAY BULUN II-1; YEN TUVA D-1; YEN TUVA G-2; YEN KIZIL ÇIRAA II-4; YEN ŞANÇİ III-2; YEN EL BAJI- 28; YEN ÇER ÇARIK-2; YEN HEMÇİK BOM III-1; YEN UYBAT-2; YEN ÇAA HÖL VI-2; YEN ÇAA HÖL VI-3; YEN ÇAA HÖL VII-3; YEN OYA- 2, 3; YEN OYA-7; YEN TUVA B- 3; YEN HERBİS BAARI-8; ABY KALBAK TAŞ A 46; ABY KALBAK TAŞ XXIII; ABY BAR-BURGAZI I; ABY KIZIL-KABAK I]

3. Akıt-

"*ak-*" fiilinin ettirgen şekli olduğunu ifade eden Clauson, "(sıvı vs.) akıtmak; baskına (birlik vs.) göndermek" anlamlarında kullanıldığını belirtmektedir.[665] Kelimenin temel anlamı, yazıtlarda tespit edilememekle birlikte, bu anlama bağlı kalarak oluşan yan anlamlar, kelimenin Köktürk döneminden itibaren çok anlamlı olarak kullanıldığını göstermektedir.

[665] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 81.

a. (ordu) yürütmek, akın ettirmek, sevk etmek

- kül tėgin ebig başlayu akıt[t]ımız. (KT K- 8)[666]
  (Karargâhın komutasını Kül Tegin'e verip (orduyu) yürüttük.)

b. İlerlemek, yol kat etmek

- tün akıttımız. (TY I. TAŞ K-11)[667]
  (Gece (boyunca) ilerledik.)

4. Al-

"al-" fiilinin çok anlamlı bir yapı oluşturmasında bağlam önemli bir yere sahiptir. Nitekim kelime, yanındaki isme, bulunduğu cümleye ve metne bağlı olarak yan anlamlar kazanmıştır.

a. *(sab al-)* dikkate almak, kulak kesilmek; kanmak, inanmak

- bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (KT G-7) [668]
- bi[lig] bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (BK K-5, 6)
  ((Siz) bilgisiz (bilgi bilmeyen/câhil) kişiler, o sözlere inanıp yakına gidince çok sayıda öldünüz.)
- antagıŋın üçün igidmiş kaganıŋın sabın almatın yėr sayu bardıg. (KT G-8, 9)[669]
- antagıŋın üçün igidmiş k[aganıŋın] sabın almatın yėr sayu bardıg. (BK K-6, 7)

---

[666] "İlk önce Köl teginin evini [ev halkını] (yola) çıkardık." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 201.); "Köl Tegin'i karargahın başında bıraktık." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 38, 39.); "Kül Tegin'i karargahın başında durması için gönderdik." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 100.); "Köl Tigin'i karargahın başında durması için gönderdik." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 67.); "Karargahın komutasını Köl Tegin'e verip (biz orduyu) akıttık (yürüttük)." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 536, 537.)

[667] "tün akıtdımız; geceleri akın ettik." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 80, 81.); "tün akıtdımız; Gece akın ettik." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 174.); "tün akıtdımız; gece boyunca ilerledik." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 113.)

[668] "(Ey) cahil kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 22, 23.); "Cahil insanlar, bu sözleri ciddiye alıp yakınlaştığınızda çoğunuz öldünüz." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 91.); "Bilgisiz (cahil) kişiler o sözü (dikkate) alıp yakına varıp çok (sayıda) kişi öldünüz." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 49.); "Cahil kişiler o sözlere inanıp yakına gidince çoğunuz öldünüz." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.); "(Ey) bilgi bilmez (cahil) kişi(ler)! O sözü alıp (söze kanıp) (Çin'e) yakın gidip (yaklaşıp) çok sayıda kişi öldünüz." (bk. Hatice Şirin, **a.g.e.**, s. 108.)

[669] "Böyle olduğun için seni besleyen kağanının sözünü tutmadın, her yere gittin (dağıldın)." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 191.); "Öyle olduğun için, beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4-7.); "Böyle olduğun için, (seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) almadan her yere gittin." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 22, 23.); "Öyle olduğun için seni beslemiş olan hakanının sözlerini dikkate almayıp her yöne gittin." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 91.); "Öyle olduğun için, (seni) beslemiş kağanının sözlerini (dikkate) almadan her yerde gittin." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 49.); "Bu huyun yüzünden [seni] beslemiş olan kağanının sözlerini dinlemeden her yere gittin." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 504, 505.)

(Böyle olduğun için (seni) beslemiş olan kağanının öğütlerini dikkate alma(dığın için) her yana dağıldın.)

- Ögüm ötin alayın, kaŋım sabın tıŋlayın, tėp kelmiş tėr. (IB-58) [670]
  (Anamın öğüdünü (dikkate) alayım, babamın sözlerini (öğütlerini) dikkatlice dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der.)

b. *(tılıg sab al-)* haber almak, mesaj almak

- kelir erser körü kelür kelmez erser tılıg sabıg alı olur tėdi . (TY I. TAŞ K-8)
  (Gelirlerse görüp gelirler, gelmezlerse casus(lardan) haber alarak (orada) bekleyin, dedi.)

c. *(bodun al-, ėl al-)* zaptetmek, ele geçirmek, fethetmek

- sü sülepen tört buluŋdakı bodunug kop almış kop baz kılmış. (KT D-2)
- sü sülepen tört buluŋdakı bodunug [kop almış, kop baz kıl]mış. (BK D-3)
  (Ordu sevk ederek dört bir taraftaki halkı(n tamamını) hâkimiyetleri altına almışlar, hepsini (kendilerine) tâbi kılmışlar.)
- tabgaç kaganka ėlin törüsin alı bėrmiş. (KT D- 8; BK D-8)
  (Çin kağanının ülke(ler)ini devlet(ler)ini ele geçirmiş(ler).)
- kırkız kaganın ölürtümüz ėlin altımız. (KT D-36)
  (Kırgız kağanını öldürdük, ülkesini ele geçirdik.)
- kaganın anda ölürtümüz ėlin altımız. (KT D-38)
  (Kağanını orada öldürdük, ülkesini ele geçirdik.)
- süsin sançdımız ėlin altımız. (KT K-6)
  (Asker(ler)ini mızrakladık, ülke(ler)ini ele geçirdik.)
- kaganın ölürtüm ėlin anta altım. (BK D-27)
  (Kağanını öldürdüm. Ülkesini orada ele geçirdim.)
- ėlin anta altım. (BK D-28)
  (Ülkesini orada ele geçirdim.)
- ėlin anta altım. (BK D-34)
  (Ülkesini orada ele geçirdim.)
- kamıl balıkka tegdim konuldum altım. (ONGİ-9)

[670] "I will accept my mother advice." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 36.); "Anamın öğüdünü alayım, babamın sözlerini dinleyeyim diye (geri) gelmiş." (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 33.)

(Kumul şehrine saldırdım, yerleştim, ele geçirdim.

- tokuz oguz bodunumın tėrü kubratı altım (ŞU K-5) [671]
  (Dokuz Oğuz halkımı derleyip toplayıp zapt ettim.)
- … oglın [kisis]in uduztukı [kon]dukı ėtdüki yėr aldukı (KİÇ D-13)
  (…çocuk(lar)ını (ve) karısını gönderdiği, yerleştirdiği, düzenlediği, toprak aldığı…)
- orkon yėrin <al>dukda azıglıg toŋuz teg tėrig beg esiz (YEN UYBAT VI- 3)
  (Orhun ülkesini ele geçirdiğinizde azılı (vahşi) domuz gibiydiniz.)

d. Kız almak, evlendirmek

- men [t]ürgėş kaganka kız[ım kunçuyug] ertiŋü ulug […] törün alı bėrtim. (BK K-9)
  (Ben Türgiş kağanına kızım prensesi çok büyük […] bir tören ile alıverdim.)
- tür[gėş kagan] kızın ertiŋü ulug törün ogluma alı bėrtim. (BK K-9, 10)
  (*Türgiş kağanının kızını (da) çok büyük bir tören ile oğluma alıverdim.)*
- tölis bilge tutuk beg altı yėgirmi yaşda a almış kunçuyıŋız bökmedi begiçem. (YEN ABAKAN-7)
  (Bilge Tutuk olan Tölis beyi on altı yaşında evlendiği eşine doymadı, benim sevgili beyim.)

e. Ganimet olarak almak, tutsak almak, rehin almak

- kara türgėş bodunug anta ölürmiş almış. (KT D-40)
  (Avam Türgiş halkını orada öldürmüş, (tutsak) almış.)
- karlukug ölürtümüz altımız. (KT K-2)
  (Karluk(lar)ı öldürdük, (tutsak) aldık.)
- oglın yo[tuz]ın yılkısın barımın anta altım. (BK D-24)
  (Çocuklarını, karılarını, at sürülerini, mallarını orada rehin aldım.)
- az [bodunug altı]m. (BK D-26)
  (*Az halkını (tutsak) aldım.)*
- karluk bodunug ölürtüm anta altım. (BK D-29)
  (Karluk halkını öldürdüm, orada (onları tutsak) aldım.)
- ol yılkıg alıp igittim. (BK D-38)

[671] "Dokuz Oğuz bodunumu derleyip toplayıp yönettim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 292.); "Dokuz Oğuz halkımı derleyip bir araya getirdim." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 218.); "Tokuz Oğuz halkımı derleyip toparlayarak egemenliğim altına soktum." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 121.); "Dokuz Oğuz halkımı derleyip topladım." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 52.)

(O at sürüsünü alıp besledim.)

- sukun […] oglın yotuzın anta altım. (BK D-38)
  (*Kıskançlık ile […] çocuklarını, karılarını orada rehin aldım.)*
- oglın yotuzın yılkısın barımın [altım]. (BK G-3)
  (*Çocuklarını, karılarını, at sürülerini, mallarını orada rehin aldım.)*
- katunın anta altım. (ŞU K-10)
  (Hatununu orada (esir) aldım.)
- anta ötrü türgėş karlukug tabarın alıp ebin yulıp barmış ebime tüş[düm]. (ŞU G-5)
  (Bundan dolayı Türgişler Karlukların mallarını (ganimet olarak) alıp evlerini yağmalayıp gitmiş(ler). Evime döndüm.)
- ozmış tėgin udurganta yorıyur tėdi anı algıl tėdi (TARYAT D-6)
  (Ozmış Tegin, Udurgan'dan (bize doğru) yürüyor, dedi. (Git ve) onu (tutsak) al, dedi.)
- kanın altım. (TARYAT D-8)
  (Han(lar)ını orada (tutsak) aldım.)
- ėlin altı oglın kisisin bulunad[ıp] … (KİÇ D-22)
  (Ülkesini aldı, çocuk(lar)ını (ve) karısını tutsak edip…)

f. Yenmek, mağlup etmek

- yadag yabız boltı tėp algalı kelti. (BK D-32) [672]
  (Yaya olanlar perişan oldular, diyerek (onları) yenmek için hücum ettiler.)

5. At-

a. (ok) atmak, fırlatmak

- atsar alp ertiŋiz e tutsar küç ertiŋiz. (YEN ALTIN KÖL I- 5) [673]
  (Attığınızda (okçulukta) cesur idiniz; tuttuğunuzda (güreşte) güç(lü) idiniz.)

b. (ok ile) vurmak, avlamak

[672] "Türklerin piyadesi bozuldu, diyerek (bizi) zaptetmek üzere (üzerimize) geldi." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 62, 63.); "Yaya olanları perişan oldu, diyerek teslim almak amacıyla geldiler." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 143.); "Yaya olanlar kötü durumdalar, diyerek ele geçirmeye geldiler." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 92.); "Yaya (kaldılar), perişan oldular diyerek (onları) yenmeye geldiler." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 576, 577.)

[673] "[Avda] keskin okçu ve [güreşte] güçlü (bahadır) idiniz." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 94); "Atsanız, kahraman idiniz (ve) tutsanız güç(lü) idiniz." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 104.)

- altun soŋa yış kėyiki artgıl taşgıl atdaçı opa barsım adrılu bardı yıta (YEN ALTIN KÖL I- 7)
  (Altın Songa Dağı'nın geyiği çoğalsın, artsın. (Bu geyikleri) avlayabilecek Opa Bars (adlı kardeşim) ayrıldı (öldü). Eyvah!)
- yagız er-a idok erim at anı (ABY KALBAK-TAŞ IV/VI)
  (Ey esmer adam, kutsal insanım onu (avı) vur.)

6. Atan-

a. Unvan sahibi olmak, tayin edilmek

- …ntar atantım (TARYAT D-5)
  ([…] atandım.)
- kagan atanıp katun atanıp ötükän ortusınta as öŋüz baş kan ıduk baş kidinin örgin bunta ėti<t>dim. (TARYAT G- 6)
  (Kağan atanıp hatun atanıp Ötüken ortasında, As Öngüz Başı'nın, Kan kutsal tepesinin batısında, tahtı(mı) burada kurdurdum.)
- teŋride bolmış ėl ėtmiş bilge kagan ėl bilge katun kagan atıg katun atıg atanıp ötüken kidin uçınta tez başınta örgin… anta yaratıtdım. (TARYAT B-1)
  (Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Kağan, İl Bilge Hatun, Kağan unvanını ve Hatun unvanını alarak Ötüken'in batı tarafında, Tes (ırmağının) kaynağında, hükümdarlık otağını orada kurdurdum.)

b. Ünlenmek, şöhret kazanmak

- Alp er oglı süke barmış. Sü yėrinte erklig sabçı törütmiş tėr. Ebiŋerü kelser özi atanmış, ögrünçülüg, atı yėtiglig kelir tėr. Ança biliŋler: aṅıg edgü ol. (IB-55)
  (Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş. Savaş alanında güçlü bir sözcü çıkarmış, der. Evine doğru gelirken kendisi şöhret kazanmış, sevinçli (bir şekilde) ve atı (da) idmanlı olarak geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.)

7. Ay-

Yazıtlarda bağlama dayalı olarak yan anlamlar kazanan "ay-" kelimesi ile ilgili Clauson şu açıklamaları yapmaktadır:

"1) geçişsiz 'konuşmak'; 2) 'söylemek, bildirmek, emretmek'; 3) 'söylemek' *oratio recta*'da söylenen kelimelerle. *Ay-*, *te-* ve *sözle-*: arasında çok az bir anlam farklılığı var,

fakat her nasılsa en eski dönemde *ay-*; diğerleri değilken, önem kazanmış gibi görünüyor."[674]

a. Söylemek, demek

- bilge tuńukukka baŋa aydı. (TY I. TAŞ K-7)
  (Bilge Tunyukuk'a, (yani) bana (şöyle) söyledi.)
- küŋim kulım bodunug teŋri yėr anta ayu bėrti anta sançdım (ŞU G-9)
  (Gök (ve) yer, halkın benim hizmetçi(ler)im (ve) kul(lar)ım olduğunu orada söyleyiverdi. (Onları) orada mızrakladım.)
- yagı ...ir tėp ayu kelti. (ŞU G-3)
  (Gelip "düşman" […] diye söyledi.)
- ır kaçan aygıl baŋa ögüni sebini barıŋ. (ÇOYR-4)
  (Bana şarkı söyleyerek sevinçle, mutlulukla gidin!)

b. Danışmanlık yapmak, fikir beyan etmek; akıl vermek

- aygıl tėdi ayıgması ben ertim bilge tuńukuk. (TY I. TAŞ B- 5)
  ((Fikrini) söyle, dedi. Akıl vereni (danışmanı) ben idim, Bilge Tunyukuk.)

c. Emir vermek, buyurmak

- kulım küŋim bodunug teŋri […] yėr ayu bėrti. (ŞU D-1, 2) [675]
  (Cariyem, kölem (olan) halkı Tanrı […] yer emretti.)

d. *(kıyın ay-)* Cezalandırmak, ceza vermek

- kıyınıg köŋlüŋçe ay ben saŋa ne ayayın tėdi . (TY I. TAŞ K-8)
  ((Kendi) aklına göre (suç işleyenleri) cezalandır, ben sana (daha) ne diyeyim, dedi.)
- ebin barkın yılkısın urmadım kıyın aydım. (ŞU D- 2)[676]
  ((Onların) evlerine barklarına, at sürülerine dokunmadım; (onları) cezalandırdım.)

e. Yönetmek, hükmetmek

- köli çor tarduş bodunug ėte ayu olurtı. (KİÇ D-14)

---

[674] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 266.

[675] "Kölelerim, cariyelerim ve milletimi Tanrı …yer emretti." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 234); "Kölelerim, cariyelerim, halkım (adına) gök (ve) yer (öyle) emretti." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 121, 122.)

[676] "Malını mülkünü, sürüsünü yağmalamadım. Onlara ceza verdim." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 122.); "ebin barkın yılkısın [y]ulımadım kıyın aydım; Evini, barkını (ve) at sürülerini yağmalamadım. Cezalarını söyledim (tebliğ ettim)." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 55.)

(Köli Çor, Tarduş halkını düzenleyerek yönetiyordu.)

8. Ayıt-

a. Söylemek, demek

- aŋar aytıp bir atlıg barmış tėyin ol yolun yorısar unç tėdim. (TY I. TAŞ D- 7)
  (Ona (şöyle) söyleyip, "Bir atlı gitmişse o yoldan yürümek mümkün(dür)." dedim.)

b. Bahsetmek, adlandırmak

- türk bodun temir kapıgka tėnsi oglı tėnsi oglı aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş. (TY II. TAŞ G-2, 3)
  (Türk milletinin Demirkapı'ya, Tinsioğlu, Tinsi Oğlu (olarak) adlandırılan dağa ulaşan hiç yokmuş.)
- yėnçe ögüzüg keçe tėnsi oglı aytıgma beŋilig ek tagıg ertü […] (TY II. TAŞ B-9; G-10)
  (İnci (Sirderya) Irmağı'nı geçerek Tinsioğlu denilen kutsal Ek Dağı'nı aşarak […])

c. İsnat etmek, cezalandırmak, suçlamak

- tatarıg ayıtdım. (ŞU D-8)[677]
  ((Daha önce bana tabi olmayan) Tatarları(n diğer kısmını) cezalandırdım.)

9. Az-

Temel anlamı "azmak" olan kelime, bağlamın etkisiyle anlam genişlemesine uğrayarak çok anlamlı duruma gelmiştir. Bağlamın yanı sıra Yenisey Yazıtları'nda ad aktarması yoluyla "ölmek; ölüm sebebiyle ayrılmak" anlamlarında kullanılmaktadır. Clauson'un kelimeye dair açıklamaları şu şekildedir:

" 'kötü yola sapmak, yolunu kaybetmek, baştan çıkmak'; bazen *yo:l* gibi nesnelerle geçişliymiş gibi kullanılıyor. Pratikte *2 ya:z*-'la eş anlamlı."[678]

a. (Doğru yoldan) sapmak; bağlı olunan siyasal oluşumun önderinden ayrılmak, başsız kalmak;

- teŋri bilge kaganta adrılmalım azmalım tėyin ança ötledim. (ONGİ-11)

[677] bk. Hatice Şirin, "Şine Usu Yazıtı'nda Kayıtlı "t(a)t(a)r(ı)g (a)y(ı)td(ı)m" Cümlesi Üzerine", **International Journal of Central Asian Studies,** 2008, vol. 12, s. 183-196.
[678] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 279.

(Aziz Bilge Kağan'dan ayrılmayalım, doğru yoldan sapmayalım diye öylece öğüt verdim.)

b. (Yolunu) kaybetmek; kaybolmak

- Kuş oglı uça aztı, kėyik oglı yügürü aztı, kişi oglı yorıyu aztı. (IB-15)
  (Kuş yavrusu uçarak yolunu kaybetti, geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti, insanoğlu (da) yürüyerek yolunu kaybetti.)
- ak yaddın ölüp azar. (ABY MENDUR SOKKON I/2)
  (Nefret dolu yabancılar yüzünden öldü, kayboldu.)

c. Ölmek, vefat etmek [679]

- kün e ay a azdım a (YEN BEGRE-2) [680]
  (Güneş (ve) aydan ayrıldım!)
- ürüŋümüg e karamga azdım a (YEN BEGRE-3) [681]
  (Soylu (ve) avam halkımdan ayrıldım.)
- yaşım yėti yėtmiş azdım (YEN BEGRE-6) [682]
  (Yaşım altmış yedi (iken) ayrıldım (öldüm).)
- bir yėtmiş yaşımga kök teŋride künge azdım esizim e (YEN KÖJEELİG HOVU-5) [683]

  (Altmış bir yaşımda mavi gökteki güneşten ayrıldım, ne yazık!)

10. Bar-

Temel anlamı "varmak" olan kelime için Clauson, " 'varmak', sık sık daha spesifik olarak 'gitmek'." tanımlamasını yapmaktadır.[684] "gitmek" anlamının özel bir kullanım olduğunu belirten Clauson'un yanı sıra Günay Karaağaç da kelimenin anlam alanının tarihi devirlerin başında değiştiğini dile getirmektedir. Buradan hareketle Karaağaç,

[679] Ölüm neticesinde gerçekleşen ayrılık kastedilmektedir.
[680] "Yazık bana, ah güneş ve ay (sizleri) göremez oldum!" (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 304.)
[681] Bu cümledeki "az-" fiilini Kormuşin "azi-" olarak okuyarak "Beyazımı (çadırımı) ve siyahımı (malımı, hayvanlarımı) göremez oldum." şeklinde anlamlandırmaktadır. Kormuşin, Yenisey Yazıtları'nda "az-" fiiline değil; "azi-" fiiline yer vermektedir. (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 304.)
[682] "Yaşım altmış yedi ve ben (hayatı) hissedemez oldum!" (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.**, s. 304.)
[683] "Yetmiş bir yaşımda gökyüzünde güneşi göremez oldum, yazık bana!" (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.**, s. 245.)
[684] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.**, s. 354.

kelimenin anlam gelişimini şu şekilde izah eder: "bar-; var olmak, (bir yerde) olmak, bulunmak > gitmek, uzaklaşmak." [685]

"*bar-*" kelimesi yazıtlarda yanında yer alan isme, içinde bulunduğu cümleye ve metne bağlı olarak on beş farklı anlamda kullanılmaktadır. Bağlamın yanı sıra ad aktarması yoluyla "*uça bar-*, *adrılu bar-*; ölmek, bu dünyadan gitmek"; "*erür barur"* ikilemesi ile "*ermek barmak*; müreffeh düzeye ulaşmak, kalkınmak" anlamlarını kazanmaktadır.

a. Varmak, ulaşmak; gitmek, mesafe kat etmek

- ol yėrgerü barsar türk bodun ölteçi sen. (KT G-8)
- ol yėr[ger]ü barsar türk bodun ölteçi sen. (BK K-6)
  (O yer(ler)e gidersen Türk milleti öleceksin.)
- ıduk ötüken y[ėr bodun bardıg. (KT D-23)
- ı]duk ö[tüken] yış bodun bardıg. (BK D-19)
  (Kutsal Ötüken toprağının halkı, gittiniz.)
- ilgerü barıgma] bardıg kurıgaru barıgma bardıg. (KT D-23, 24; BK D-19, 20)
  (Doğuya gidenleriniz gitti, batıya gidenleriniz gitti.)
- barduk yėrde edgüg ol erinç. (KT D-24; BK D-20)
  (Gittiğiniz yerde kazancınız şudur şüphesiz:)
- keŋeres tapa bardı. (KT D-39)
  (Kengeres'e doğru gitti(ler).)
- tokuz oguz bodun yėrin subın ıdıp tabgaçgaru bardı. (BK D- 35)
  (Dokuz Oğuz halkı, yurdunu terk edip Çin'e doğru gitti.)
- bir at orukı ermiş anın barmış. (TY I. TAŞ D-7)
  (Bir at yolu imiş, oradan gitmiş.)
- aŋar aytıp bir atlıg barmış tėyin ol yolun yorısar unç tėdim. (TY I. TAŞ D- 7)
  (Ona (şöyle) söyleyip, "Bir atlı gitmişse o yoldan yürümek mümkün(dür)." dedim.)
- ol sub kodı bardımız. (TY I. TAŞ K- 3)
  (O ırmaktan aşağı doğru gittik.)
- kün yeme tün yeme yelü bardımız. (TY I. TAŞ K-3)
  (Gece gündüz dört nala gittik.)

[685]Hülya Arslan Erol, **a.g.e.**, 178.

- anı subka b[ardımız]. (TY I. TAŞ K- 3)
  (Anı Irmağı'na vardık.)
- sü başı ini ėl kagan tarduş şad barzun tėdi . (TY I. TAŞ K- 7)
  (Ordunun başı olarak İni İl Kağan (ve) Tarduş Şad gitsin, dedi.)
- bilge kaganıŋ bodunı… bardı (ONGİ-11)
  (Bilge Kağanın halkı […] gitti.)
- karluk tapa …galı barıp azın erig yana ebiŋe süŋüş kigürti. (KİÇ D-20)
  (Karluk(lar)a doğru […] gidip az sayıdaki asker ile yine yurduna savaş getirdi.)
- ançıp bodunı bardı (TES K-2)
  (Ondan sonra halkı gitti.)
- [eb]di bersil kadır kasar anta barmış (TES K-4)
  (Ebdi Bersil (ve) Kadır Kasar o zaman ulaşmış.)
- kentü bodunım tėdim udu keliŋ tėdim kodup bardım kelmedi (ŞU D-2)
  ((Onları) kendi halkım (olarak) kabul ettim. "(Ey halkım) gelin" dedim. (Onları) yalnız bırakıp gittim. (Ama onlar) gelmedi.)
- üküşü seleŋe kodı bardı. (ŞU D-4)
  (Çoğu Selenge boyunca aşağıya doğru gitti.)
- anta ötrü türgėş karlukug tabarın alıp ebin yulıp barmış ebime tüş[düm]. (ŞU G-5)
  (Bundan dolayı Türgişler Karlukların mallarını (ganimet olarak) alıp evlerini yağmalayıp gitmiş(ler). Evime döndüm.)
- yana tüşüp onunç ay ėki yaŋıka bardım (ŞU B-1, 2)
  (Yine geri dönüp onuncu ayın ikinci gününde vardım.)
- … turup yėrin tapa bardı (ŞU G-6)
  (…kalkıp (kendi) yurtlarına gittiler.)
- tarduş küli çor bėş balıka barır biz (14. HT- 3, 4, 5)
  (Tarduş Küli Çor Beş Balık'a gideriz.)
- sekiz kırk yaşım a er erdem üçün tüpüt kanka yalabaç bardım kelmedim (YEN ALTIN KÖL II- 6, 7)
  (Otuz sekiz yaşımda, erkeklik erdemim için Tibet hanına elçi olarak gittim, (ancak) geri dönmedim.)
- erdemin üçün ėlinde kara kanka barıpan yalabaç barıpan kelmediŋiz begim e. (YEN UYBAT I- 4, 5)
  (Erdemi için (kendi) ülkesinden Kara Han'a elçi (olarak) giderek (geri) gelmediniz, beyim!)

- ėltėriş kaganka içikiŋ ögüni sebini barıŋ. (YEN ÇOYR-1)
  (İlteriş Kağan'a tabi olun, mutluluk (ve) sevinç içinde gidin.)
- Beg er yuntıŋaru barmış: Ak bisi kulunlamış. (IB- 5)
  (Bir bey atlarına doğru gitmiş: Ak kısrağı yavrulamış.)
- Tebesiŋerü barmış ürüng ingeni botulamış. (IB- 5)
  (Deve(ler)ine doğru gitmiş. Beyaz dişi devesi yavrulamış.)
- Ebiŋerü barmış, üçünç kunçuyı urılamış. (IB- 5)
  (Evine doğru gitmiş,. Üçüncü (kez) karısı bir oğlan doğurmuş.)
- Er abka barmış. (IB- 12)
  (*(Bir) adam ava gitmiş.)*
- Toruk at semritti. Yėrin öpen yügürü barmış. (IB- 16)
  (Zayıf at semirdi. (Kaldığı) yeri düşünüp koşarak (o yere doğru) gitmiş.)
- teŋri küçiŋe tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yaş yėpen ölümde ozmış tėr. (IB- 17)
  (Tanrının kudreti ile dağ üzerinde yol (ve) su görerek dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş, der.)
- Oyma er oglanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış. (IB- 29)
  (Bir sakatatçı, çocuklarını ve karısını rehin olarak ortaya koyup (hayvanların) iç organlarını çıkarmaya gitmiş.)
- Çıgań er oglı kazgança barmış. Yolı yaramış. (IB- 30)
  ((Yoksul (bir) adamın oğlu (para) kazanmaya gitmiş. Yolculuğu faydalı olmuş.)
- bars kėyik eŋke meŋke barmış. (IB 31)
  (Bir kaplan avlanmaya gitmiş.)
- Kan süke barmış. (IB- 34)
  ((Bir) han savaşa gitmiş.)
- Er süke barmış. (IB- 35)
  ((Bir) adam savaşa gitmiş.)
- Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış. Yana edgüti sakınmış. İdişimte ayakımta öŋi kança barır men tėr. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmış. Ögirer sebinür tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB-42)
  (Bir kadın kabını kacağını bırakıp gitmiş. Sonra iyice düşünmüş. Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben, demiş. Sonra yine gelmiş, kabını kacağını sapasağlam bulmuş. Mutlu olup seviniyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)
- Togan ügüz kuşı kuşlayu barmış. (IB- 43)

(Bir şahin, su kuşu avlamaya gitmiş.)

- Togan kuşuŋ tėrŋakı ügüşüpen kalıyu barmış, tabışgan terisi üŋüşüpen yügürü barmış. (IB- 44)
  (Şahin, pençeleri yolunmuş olarak uçup gitmiş, tavşan (ise) derisi soyulmuş olarak koşup gitmiş.)
- Er ümeleyü barmış. (IB- 47)
  (Bir adam misafirliğe gitmiş.)
- Bars kėyik eŋleyü meŋleyü barmış. (IB- 49)
  (Bir kaplan avlanmaya gitmiş.)
- Alp er oglı süke barmış. (IB- 55)
  (*Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş.)*
- Esri amga yalım kayaka ünüp barmış, ölümte ozmış. (IB- 49)
  (Benekli yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış. Ölümden kurtulmuş.)

b. *(uça bar- / adrılu bar-)* ölmek, vefat etmek; (ölüm sebebiyle) ayrılmak

- kaŋım kagan ança ėlig] törüg kazganıp uça barmış. (KT D-15, 16)
- kaŋım [kagan ança ėlig törüg kazganıp uça barmış]. (BK D-13)
  (*Babam kağan o kadar ülkeyi, devleti fethederek vefat etmiş.)*
- bilmedük üçün [yablakıŋın üçün ėçim kagan uça bardı.] (KT D-24)
- ol bilmedükügin üçün yablakıŋın üçün ėçim kagan uça bardı. (BK D- 20)
  Bilmediğin için, sizin kötülüğünüz yüzünden amcam kağan vefat etti.)
- bunça kazganıp kaŋ[ım k]agan [ı]t yıl onunç ay altı otuzka uça bardı. (BK G-10)
  (Bunca şeyi elde edip babam köpek yılında, onuncu ay yirmi altıncı günde vefat etti.)
- uça bardıgız. (KT GD)
  (Uçup gittiniz/vefat ettiniz.)
- üze teŋri koń yılka yėtinç ay küçlüg alp kaganımda adrılu bardıŋız. (ONGİ-12)
  (*Gökteki Tanrı, koyun yılının yedinci ayında güçlü (ve) kahraman kağanımdan ayrılıp gittiniz.)*
- altun soŋa yış kėyiki artgıl taşgıl atdaçı opa barsım adrılu bardı yıta (YEN ALTIN KÖL I-7)
  (Altın Songa Dağı'nın geyiği çoğalsın, artsın. (Bu geyikleri) avlayabilecek Opa Bars (adlı kardeşim) ayrıldı (öldü). Eyvah!)
- kuyda kadaşım a kunçuyum a adrılu bardım men oglumka bodunumka bökmedim. (YEN ALTIN KÖL II- 5)

(*Obada(ki) akraba(lar)ımdan eş(ler)imden ayrıldım. Çocuk(lar)ıma, halkıma doymadım.)*

- bıŋ çıŋız kadaşlarım adrılu bardım a esiz e erim e bökmedim (YEN ÇAA HÖL IV-2)
  (Bin (sayısız) güçlü akrabalarım(dan) ayrılıverdim, ne yazık! Askerime doymadım.)
- inim èçim yıta adrılu bardımız yıta. (YEN ÇAA HÖL VI- 2)
  (Kardeşim, ağabeyim eyvah! Ayrılıverdik, ne acı!)
- kuyda kisim e yıta adrılu bardımız (YEN ÇAA HÖL VI- 2, 3)
  (Obada eşim(den ayrıldım), ne acı! Ayrılıverdik.)

c. Terk etmek, bırakmak

- sekiz adaklıg barımıg üçtü yılkı tüketi bardım a aŋa bökmedim a. (YEN BEGRE- 10)
  (Sekiz ayaklı mülkümü (yani çadırımı) ve üç çeşit olan bütün malımı terk ettim (ve) onlara doymadım!)

d. (*yaguru bar-*) yakına gitmek, yaklaşmak

- bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (KT G-7)
- bi[lig] bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (BK K-5, 6)
  ((Siz) bilgisiz (bilgi bilmeyen/câhil) kişiler, o sözlere inanıp yakına gidince çok sayıda öldünüz.)

e. Dağılmak, parçalanmak

- antagıŋın üçün igidmiş kaganıŋın sabın almatın yėr sayu bardıg. (KT G-8, 9) [686]
- antagıŋın üçün igidmiş k[aganıngın] sabın almatın yėr sayu bardıg. (BK K-6, 7)
  (Böyle olduğun için (seni) beslemiş olan kağanının öğütlerini dikkate alma(dığın için) her yana dağıldın.)
- men [özüm kagan olurtukuma yėr sayu] barmış bodun ölü yitü yadagın yalıŋın yana kelti. (KT D-27, 28)

[686] "Böyle olduğun için seni besleyen kağanının sözünü tutmadın, her yere gittin (dağıldın)." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 191.); "Öyle olduğun için, beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4-7.); "Böyle olduğun için, (seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) almadan her yere gittin." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 22, 23.); "Öyle olduğun için seni beslemiş olan hakanının sözlerini dikkate almayıp her yöne gittin." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 91.); "Öyle olduğun için, (seni) beslemiş kağanının sözlerini (dikkate) almadan her yerde gittin." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 49.); "Bu huyun yüzünden [seni] beslemiş olan kağanının sözlerini dinlemeden her yere gittin." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 504, 505.)

- men [özüm kagan olurtukuma] yėr sayu barmış bo[dun yadagın yalıŋın] ölü yitü [yana] kelti. (BK D-22, 23)
  ((Ben) kendim kağan (olarak) tahta oturduğumda her yana dağılmış olan halk, çok sıkıntı çekerek, yayan yapıldak (bir halde) dönüp geldi.)

f. Aşmak, geçmek

- on tünke yantakı tug ebirü bardımız. (TY I. TAŞ K-2)
  (On gecede yandaki engeli dolanarak aştık.)

g. *(kėrü bar-)* geri dönmek, geri gitmek

- kėrü barıgma bardı (ONGİ-11)
  (*Geri dönmeye hazırlananlar (geri) döndü.)*
- anta kėrü barıp yėnçü ögüzüg keçip temir kapıgka tezikke tegi sü[lep] kazgantı. (KİÇ D-16)
  (Oradan geri dönüp İnci Irmağı'nı geçip Demir Kapı'ya, Tezik'e kadar sefer edip kazandı.)

h. *(tezip bar-, ürküp bar-)* Kaçmak

- ulug ėrkin azkıńa erin tezip bardı. (KT D-34)
  (Ulug Erkin azıcık asker ile kaçıp gitti.)
- uygur ėlteber yüzçe erin il[gerü tezip bardı] (BK D-37)
  (Uygur ilteberi yüz kadar asker ile doğuya doğru kaçıp gitti.)
- korıgu ėki üç kişiligü tezip bardı. (BK D-41)
  (Muhafızları iki üç kişiyle kaçıp gitti.)
- inisi bir korg[anka tezip barmış] (BK D-40)
  (Küçük kardeşi bir kaleye kaçıp gitmiş.)
- ebi on kün öŋre ürküp barmış. (ŞU G-7)
  (Karargâhı (karargâhtaki halk) on gün önceden korkup kaçmış(lar).)
- üç karluk yablak sakınıp teze bardı. (ŞU K-11)
  (Üç Karluk(lar) kötülük düşünüp kaçıp gitti(ler).)
- ben anta kėsre ıt yılka üç karluk yablak sakınıp teze bardı (TARYAT G-3)
  (Ben ondan sonra İt yılında Üç Karluk(lar) kötülük düşünüp kaçıp gitti(ler).)
- Bay er końı ürküpen barmış. (IB- 27)
  (Zengin (bir) adamın koyunu ürküp kaçmış.)

- Oglı öginte kaŋınta öbkelepen tezipen barmış. (IB-58)
  ((Evin) oğlu babasına anasına öfkelenerek kaçıp gitmiş.)

i. *(yıl, sene)* sürmek, geçmek
- […] yıl barmış (TARYAT D-4)
  ([…] yıl geçmiş.)

j. *(kalıyu bar-)* uçup yükselmek, uçmak
- Kugu kuş kanatıŋa urup anın kalıyu barıpan öginẹ kaŋınga tegürmiş. (IB- 35)
  (Kuğu kuşu (onu) kanadına alarak böylece uçup gitmiş (ve onu) annesine babasına ulaştırmış.)
- Togan kuşuŋ tırŋakı ügüşüpen kalıyu barmış, tabışgan terisi ünüşüpen yügürü barmış. (IB- 44)
  (Şahin, pençeleri yolunmuş olarak uçup gitmiş, tavşan (ise) derisi soyulmuş olarak koşup gitmiş.)

k. Karşısına çıkmak, karşısına gelmek
- Utru talım kara kuş kopupan barmış tėr. (IB- 43)
  ((Bu sırada) yırtıcı kartal (karakuş) yerinden uçup karşısına çıkmış, der.)

l. Hücum etmek, saldırmak; yağmalamak
- sınar süsi ebig barkıg yolıgalı bardı sınar süsi sünüşgeli kelti. (BK D- 32) [687]
  (Ordunun bir kanadı evi(mizi) barkı(mızı) yağmalamaya gitti; ordunun (bir diğer) kanadı (da) savaşmak için geldi.)
- bėriye karluk bodun tapa süle tėp tudun yamtarıg ıttım bardı. (BK D-40)
  ("Güneyde Karluk halkına doğru sefer et" diyerek Tudun Yamtar'ı atadım (görevlendirdim); (onların üzerine) hücum etti.)
- sü barıŋ tėdi altun yışda oluruŋ tėdi (TY I. TAŞ K-7)
  (Askerler hücum edin, dedi. Altun Dağ(ları'n)da konuşlanın, dedi.)

[687] "[Oguz] ordusunun bir kanadı ev[lerimiz]i yok etmeye gitti. [Başka] bir kanadı da [bize karşı] savaşmak için geldi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 198.); "Bir kısım ordusu evi barkı yağma etmek için gitti, bir kısım ordusu savaşmak için geldi." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 46, 47.); "Yarı ordusu evimizi barkımızı yağmalamak için gitti, yarı ordusu da savaşmak için geldi." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 62, 63.); "Askerlerinin yarısı evi barkı yağmalamaya, yarısı da savaşmaya gelmişti." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 143.); "Ordunun yarısı evi barkı yağmalamaya, (diğer) yarısı da savaşmaya gelmişti." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 92.); "Yarı ordusu evi barkı (karargâhı) yağmalamaya gitti; yarı ordusu savaşmaya geldi." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 576, 577.)

- basmıl yagıdıp ebimerü bardı. (ŞU G-4)
  (Basmıl(lar) düşmanlık edip evime doğru hücum etti.)
- otuz erig başlayu totogka bard[ım adırıldım] (YEN UYBAT III- 9)
  (Otuz askerin başında askeri vali olarak gittim (ve ayrıldım).)

m. Elçi olarak gitmek

- bėş yėgirmi yaşımda tabgaç kaŋa bardım a er erdemim üçün alpun altun kümüşüg egri tebe ėlde kişi kazgandım (YEN BEGRE-3)
  (On beş yaşımda Çin hanına (elçi olarak) gittim. Erkeklik erdemim(i elde etmek) için cesaret ile altın, gümüş, tek hörgüçlü deve (ve) cariye(ler) kazandım.)
- er erdem üçün tüpüt kanka yalabaç bardım kelmedim (YEN ALTIN KÖL II- 7)
  (Erkeklik erdemim için Tibet hanına elçi olarak gittim, (ancak) geri dönmedim.)
- erdemin üçün ėlinde kara kanka barıpan yalabaç barıpan kelmediŋiz begim e. (YEN UYBAT I- 4, 5)
  (Erdemi için (kendi) ülkesinden Kara Han'a elçi (olarak) giderek (geri) gelmediniz, beyim!)

n. Terk etmek

- uruŋu külüg tok bögü terken e kaŋım beg erdem üçün birle bardım (YEN ELEGEST I- 6)
  (Urungu olan babam, bölgenin şanlı, güçlü ve bilge hükümdarıydı. Kahramanlığı için (o da bu dünyayı) terk etti.)

o. *(er- bar-)* kalkınmak, gelişmek, müreffeh düzeye ulaşmak

- kül tėgin yėti otuz yaşıŋa karluk bodun erür barur erkli yagı boltı. (KT K-1)
  (Kül Tigin yirmi yedi yaşında (iken) Karluk halkı, kalkınmış ve müreffeh olduğu halde düşman oldu.)
- otuz artukı bir yaşıma karluk bodun buŋsuz [er]ür barur erkli yagı boltı. (BK D-28, 29)
  (Otuz bir yaşımda Karluklar sıkıntısız, kalkınmış ve refah olduğu halde düşman oldu.)
- küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ėrmiş barmış edgü ėliŋe kentü yaŋıltıg, yablak kigürtüg. (KT D-23)

- küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ėrmiş bar[mış edgü] ėliŋe kentü yaŋıltıg, yablak kigürtüg. (BK D-19)
  (İtaatsizliğin yüzünden (seni) beslemiş olan bilge kağanına, kalkınmış ve müreffeh, iyi (durumdaki) ülkene (karşı sen) kendin hata ettin (ve) kötülük getirdin.)
- anta ėli […] ermiş barmış (ŞU K-2)
  (O zaman devleti […] refah içinde imiş.)

11. Bas-

"*bas*-" fiilinin çok anlamlı duruma gelmesinde etkili olan anlam olayı, somutlaştırmadır. Fiziki bir hareketi bildiren "basmak" eylemi, soyut olarak "baskın yapmak; baskı altına almak, bağımlı kılmak; sıkıştırmak; (ruhen) üzerine çökmek; içine atmak" anlamlarında kullanılır. Somutlaştırmanın yanı sıra, kelimenin içinde bulunduğu bağlam da söz konusu anlamları kazanmasında etkili olmuştur.

a. Basmak, baskın yapmak
- süŋüg batımı karıg söküpen kögmen yışıg toga yorıp kırkız bodunug uda basdımız. (KT D-35)
  (Mızrak batımı karı söküp Kögmen Dağlarını aşarak yürüyüp Kırgız halkını uykuda bastık.)
- süŋüg batımı karıg söküpen kögmen yışıg tog[a yorı]p kırkız bodunug uda basdım. (BK D- 26, 27)
  (Mızrak batımı karı söküp Kögmen Dağlarını aşarak yürüyüp Kırgız halkını uykuda bastım.)
- türgėş bodunug uda basdımız. (KT D-37)
- türgėş bodunug uda] basdım. (BK D-27)
  (Türgeşleri uykuda bastık.)
- oguz yagı ordug basdı. (KT K-8)
  (Düşman Oğuzlar karargâhı bastı.)
- üç oguz süsi basa kelti. (BK D-32)
  (Oğuzların üç ordusu baskın yaparak geldi.)
- kırkızıg uka basdımız. (TY I. TAŞ K-3)
  (Kırgızları uykuda bastık.)
- yelmesin ėş yėriŋerü ıdmış yelmesin meniŋ er anta basmış tıl tutmış. (ŞU D-12)

(Keşif birliğini, müttefiklerin (bulunduğu) yere (görev için) göndermiş. Keşif birliğine, benim askerim orada baskın yapmış, muhbirleri ele geçirmiş.)

b. Baskı altına almak, hükmü altında tutmak, bağımlı kılmak

- …ulakıg ıya basıp olur[tı…] (TES D- 6)
  (...yı bağımlı kılarak hüküm sürdü.)
- èçümüz apamız yamı kagan tört buluŋug ètmiş yıgmış yaymış basmış. (ONGİ-1)
  (*Atalarımız Yamı Kağan dört bir tarafa (dağılmış halkı) örgütlemiş; bir araya toplamış; (isyancıları) dağıtmış (ve) hükmü altına almış.)*

c. (*teŋri* ile) bastırmak, yerle bir olmak, sıkıştırmak, ezmek

- üze teŋri basmasar asra yagız yèr telinmeser türk bodun èliŋin törüŋin kim artatı [udaçı erti]. (KT D-22)
- üze teŋri basmasar [asra] yèr telinmeser türk bodun èliŋin törüŋin kim artatı udaçı erti. (BK D-18, 19)
  (Yukarıda gök basmasa, aşağıda kara toprak delinmese Türk milleti, (senin) devletini, yasalarını kim bozabilir?)

d. (Rûhen) basmak, üzerine çökmek

- teŋri umay ıduk yèr sub basa bèrti erinç. (TY II. TAŞ B- 3) [688]
  (Tanrı Umay, kutsal toprak (onların) üzerine çökerek (gaflet) verdi şüphesiz.)

e. *(sıgıt bas-)* içine atmak, içine gömmek

- [sı]gıtımın basdım. (KT Kaplumbağa yazıtı 4)[689]
  (Feryadımı (ağıtımı) içime attım.)

[688] Tekin, "Kutsal umay ve kutsal yer su ruhları yardım etti, şüphesiz." şeklinde anlamlandırarak "bas-" fiiline "yardım etmek" anlamını vermektedir. (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 80, 81.); Şirin ise söz konusu cümlede bas- fiilini "bastırmak, durdurmak, zarara yol açacak bir olayı önlemek, tehlikeyi gidermek" şeklinde anlamlandırır. (bk. Hatice Şirin, **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016, s. 536.) Bu konuda farklı bir görüşe sahip olan Ercilasun'un izahı şu şekildedir: "Tekin'in verdiği "yardım etmek" anlamı kabul edilemez; ET' de "yardım etmek" anlamında bas- fiili tespit edilememiştir. Doğru anlamlandırma Clauson ve Ergin'e aittir: "üzerine çöküverdi". Orkun'un "(bizim için) onlara gaflet verdi" aktarması da bizce doğrudur; "onlara bastı; onlara gaflet verdi" anlamında kullanılmıştır. "onları bastı, onlara gaflet verdi ve bizim geldiğimizi fark etmediler." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 645.) DLT'de "anı burt basdı; onu karabasan bastı." (bk. Mustafa Kaçalin, **a.g.e**, s. 98.)

[689] "Ağıtımı bastırdım (içime gömdüm)." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 70.); Şirin bu cümlede "sıgıt" kelimesi ile kullanılan "bas-" fiilinin "feryat figan etmek" anlamına geldiğini ifade etmektedir. (bk. Hatice Şirin, **a.g.e.**, s. 473.)

12. Basın-

a. Kendini baskı altında hissetmek, mağlup olacağını düşünmek, yerinmek, çekinmek

- az tėyin ne basınalım (TY II. TAŞ B-4)
  ((Sayıca) azız diye niçin çekinelim?)

b. Aşağıya doğru gitmek, batmak

- Tebe titigke tüşmiş. Basınu yėmiş. Özin tilkü yėmiş tėr. Ança biliŋler yab[l]ak ol. (IB-46) [690]
  (Bir deve bataklığa düşmüş. Batarken (yine) yemeye devam etmiş. (Fakat) kendisini (de) bir tilki yemiş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

13. Bėr-

Clauson'un "vermek; herhangi birinin kazancı için hareket anlamında tanımlayıcı bir fiil" [691] olarak tanımladığı bėr-, yazıtlarda yanındaki isme, içinde bulunduğu cümleye ve metne bağlı olarak pek çok yan anlam kazanmıştır.

a. Vermek, iletmek

- altun kümüş işgiti kutay buŋsuz ança bėrür. (KT G-5; BK K-3, 4)
  (Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi bolca öylece veriyor.)
- ırak erser yablak agı bėrür yaguk erser edgü agı bėrür tėp ança boşgurur ermiş. (KT G-7; BK K-5)[692]
  ((Çinliler, bir halk) uzakta ise kötü mal verir; yakında ise kaliteli mal verir diye akıl verirlermiş.)

b. *(siŋil bėr- / kız bėr-)* kız vermek, eş olarak vermek, evlendirmek

- siŋilim kunçuyug bėrtimiz. (KT D- 20; BK D-17)
  ((Ona) küçük kız kardeşim prensesi (eş olarak) verdik.)

---

[690] "Bir deve bataklığa düşmüş. Bata bata (yine) yemeye devam etmiş, (fakat) kendisini (de) bir tilki yemiş, der. (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 32.)

[691] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 354, 355.

[692] "Uzakta ise değersiz mal verir, eğer (sana) yakınsa iyi mal verir." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 22, 23.); "Uzakta isen Çinliler ipeklinin kötüsünü verirler, yakındaysan ipeklinin iyisini verirler, diye öğretirlermiş." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 91.); "Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4, 5.); "Uzakta isen kötü ipekli verir, yakında isen iyi ipekli verir." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 49.); "Uzakta olanlara kötü mal veriyorlar, yakında olanlara iyi mal veriyorlar." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

- kızımın kalıŋsız bėrtim. (SÜCİ-7)
  (Kızımı başlık parasız verdim.)

c. Takdim etmek, sunmak

- marıma yüz er torug bėrtim (SÜCİ-7)
  (Hocama yüz asker (ve) doru atlar takdim ettim.)
- Beglik kümüş bėrtimiz (KOPÖN ALIN KÜP-I)
  (Bey(ler)e yakışır gümüş takdim ettik.)

d. *(iş bėr- / iş küç bėr-)* hizmet etmek

- elig yıl işig küçüg bėrmiş. (KT D- 8)
- elig yıl] işig küçüg bėrmiş. (BK D- 7, 8)
  (Elli yıl (ona) hizmet etmiş(ler).)
- kaganlıg bodun ertim kaganım kanı ne kaganka işig küçüg bėrür men tėr ermiş. (KT D- 9; BK D- 9)
  (Kağan sahibi millet idim, kağanım nerede? Hangi kağana hizmet ediyorum, (diye) düşünmüş.)
- bunça işig küçüg bėrtükgerü sakınmatı türk bodun ölüreyin urugsıratayın tėr ermiş. (KT D-10)
- bunça işig küçüg bėrtük[g]erü sakınmatı türk bodunug ölür[eyin, urugsıra]tayın [tėr ermiş. (BK D- 9)
  (Bu kadar hizmet ettiklerini düşünmeden "Türk halkını öldüreyim, kökünü kurutayım" (diye) düşünmüş.)
- kop maŋa körti işig küçüg bėrür. (KT D- 30)
  (Hepsi bana tâbi oldu; (bana) hizmet ediyor(lar).)
- inim kül tėgin […] işig küçüg bėrtük üçün türk bilge kagan [ay]ukı[ŋa] inim kül tėginig küzedü olurt[um]. (KT B)
  (Kardeşim Kül Tigin […] hizmet ettiği için Türk Bilge Kağan'ın mülküne, kardeşim Kül Tigin'i gözeterek tahta oturdum.)
- küntüz olurmatı kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg bėrtim ök. (TY II. TAŞ D- 2)
  (Gündüz oturmadan kızıl kanımı akıtarak kara terimi dökerek hizmet ettim.)
- kaŋım baga teŋriken yen (?) anta yorımış işig küçin bėrmiş erti. (ONGİ-5)
  (Babam Baga hazretleri tarafından (?) o zaman ilerlemiş, hizmet etmiş idi.)

- teŋrikenke işig bėrtiŋ tėyin yarlıkamış (ONGİ-6)
  ((Baga) hazretlerine hizmet ettin diyerek buyurmuş.)
- teŋri bilge kaganka takı işig küçüg bėrsigim bar ermiş erinç. (ONGİ-10)
  (Aziz Bilge Kağan'a da hizmet etmem gerekmiş şüphesiz.)
- öggen atka işig küçüg bėrti. (ONGİ-11)
  (Öven (övülmüş) ada (kişiye) hizmet etti.)
- yiçe işig küçüg bėrgil tėdim. (ŞU D- 5)
  (Önceden olduğu gibi (bana) hizmet edin dedim.)
- öŋre kün togsıkdakı bodun kėsre ay togsıkdakı bodun tört buluŋdakı bodun [i]ş küç berür. (TARYAT B-3, 4)
  (Doğuda güneşin doğduğu yerdeki halklar, batıda ayın doğduğu yerdeki halklar, dört bir taraftaki halkların (hepsi benim) hizmetimdedir.)

e. Bir göreve atamak, tayin etmek

- yabgug şadıg anta bėrmiş. (KT D-14; BK D-12)
  (Yabguyu (ve) şadı o zaman tayin etmiş.)
- ėki ogluma yabgu şad at bėrtim tarduş tölis bodunka bėrtim. (ŞU D-7)
  (İki oğluma Yabgu (ve) Şad unvanı verdim. (Onları) Tarduş ve Tölis boylarına (yönetici olarak) görevlendirdim."
- çik bodunka tutuk bėrtim (ŞU G-2) [693]
  (Çiklere vali atadım.)

f. *(at bėr-)* ad vermek, unvan vermek

- kagan at bunta biz bėrtimiz. (KT D- 20)
- kagan atıg bunta biz bėrtimiz. (BK D-17)
  (Kağan unvanını o zaman biz verdik.)
- Inançu Apa Yargan Tarkan atıg [bė]rtim. (KT B-1)
  ((Ona) Inançu Apa Yargan Tarkan unvanını verdim.)
- türk begler türk bodunum… at bėrtim. (BK K-13)
  (Türk beyleri, Türk milletim!…(size) ad verdim.)
- […]ka at bėrtim. (BK D-41)

[693] "Çik bodunka tutuk at birtim; Çik halkına Tutuk unvan(lı kişi) tayin ettim." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 248.); "Çik halkına Ttotok tayin ettim." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 123.)

([…] unvan verdim.)

- şad atıg anta bėrmiş boltukda tokuz oguz tg yagı ermiş.(ONGİ-6)
  (Şad unvanını orada verdiğinde Dokuz Oğuz… düşman imiş.)
- Alpın erdemin üçün apa tarkan çıkan tuńukuk atıg bėrmiş. (KİÇ B-1)
  (Yiğitli (ve) erdemi için Apa Tarkan, Çıkan Tunyukuk adını vermiş.)
- ėki ogluma yabgu şad at bėrtim tarduş tölis bodunka bėrtim. (ŞU D-7)
  (İki oğluma Yabgu (ve) Şad unvanı verdim. (Onları) Tarduş ve Tölis boylarına (yönetici olarak) görevlendirdim."

g. *(küç bėr-)* güç vermek; güçlü kılmak, güçlendirmek

- teŋri küç bėrtük üçün kaŋım kagan süsi böri teg ermiş yagısı koń teg ermiş. (KT D-12; BK D- 11)
  (Tanrı güç verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.)
- [teŋri] küç bėrtük üçün anta sançdım yańdım. (BK D- 32, 33)
  (Tanrı güç verdiği için orada mızrakladım, dağıttım.)
- teŋrim küç bėriŋ. (YEN YAMAN US 6)
  (Tanrım (bana) güç ver.)

h. Düşmana teslim etmek

- kül tėgin ögsüz akın binip tokuz eren sançdı ordug bėrmedi. (KT K-8, 9)
  (*Kül Tigin Ögsüz'ün kır atına binip dokuz askeri mızrakladı, karargâhı (düşmana) teslim etmedi.)*

i. *(ėl bėr-)* devlet vermek, ülke vermek; devletli kılmak

- türk bodunug atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teŋri ėl bėrigme teŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun [tėyin özümin ol teŋri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26)
- türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürügme teŋri ėl bėrig[me te]ŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin özümün ol teŋri kagan olurtdı [erinç. (BK D-20, 21)
  (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak (tahta) oturttu.)

j. *(kan bėr-)* kağanlı kılmak; han vermek

- teŋri ança tėmiş erinç kan bėrtim kanıŋın kodup içikdiŋ. (TY I. TAŞ B- 2, 3)
  (Tanrı şöyle düşünmüş olmalı: Han verdim, hanını bırakıp egemenliğini yitirdin.)

k. *(bilig bėr-)* akıl vermek; bilgili kılmak, bilgilendirmek

- anta kėsre teŋri bilig birtük üçün özüm ök kagan kışdım. (TY I. TAŞ B-6)
  (Ondan sonra Tanrı akıl verdiği için (onu) bizzat (ben) kendim kağan yaptım.)

l. *(kut bėr-)* kut vermek, kutsamak; şans vermek, talih vermek

- kut bėrmiş. (MBY ÖRTENBULAK 1)
  (Talih vermiş.)
- Teŋrike sokuşmış. Kut kolmış. Kut bėrmiş. (IB-47)
  ((Yolda) Tanrı'ya rastlamış. (Tanrı'dan) iyi talih dilemiş. (Tanrı da adama) iyi talih vermiş.)
- Utru ėki yalıg kişi oglın sokuşmış; kişi korkmış. "korkma!" tėmiş, "kut bėrgey men!" tėmiş. (IB-2)
  ((Bu yol tanrısı) güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış. İnsanoğulları korkmuş. (Yol tanrısı) "Korkma(yın, size) iyi talih vereceğim." demiş.

14. Bil-

Bağlamın etkisiyle çok anlamlı duruma gelen "*bil-*" fiili için Clauson şu açıklamaları yapmaktadır:

" 'bilmek'; bütün dönemlerde yaygın. Hem tek başına hem de '(bir şeyi belirtme hali) bilmek'le kullanılabilir; eski dönemde *bilig bil-* 'haberdar olmak, bilge olmak' terkibi hem olumlu hem de olumsuz anlamla (ihmalkâr olmak) yaygındır. Aynı zamanda 'nasıl yapacağını bilmek, (bir şeyi) yapmaya imkânı olmak' anlamıyla –u/-ü zarf fiili eklenmiş asıl fiille, yardımcı fiil olarak kullanılmıştır."[694]

a. Bilmek, haberdâr olmak

- bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (KT G-7)
- bi[lig] bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (BK K-5, 6)

[694] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 330, 331.

((Siz) bilgi bilmeyen (bilgisiz/câhil) kişiler, o sözlere inanıp yakına gidince çok sayıda öldünüz.)

- bilmedükin] üçün biziŋe yaŋıl[t]ukın üçün kaganı ölti buyrukı begleri yeme ölti. (KT D-18, 19)
  (Bilmedikleri için, bize karşı yanıldıkları için (onların)kağanı öldü, yöneticileri (ve) beyleri de öldü.)
- bilmedükin üçün biziŋe yaŋıltukın yazıntukın üçün kaganı ölti buyrukı begleri yeme ölti. (BK D-16)
  (Bilmedikleri için, bize karşı yanıldıkları (ve) hata ettikleri için (onların) kağanı öldü, yöneticileri (ve) beyleri de öldü.)
- bilmedük üçün [yablakıŋın üçün èçim kagan uça bardı.] (KT D-24)
- ol bilmedükügin üçün yablakıŋın üçün èçim kagan uça bardı. (BK D-20)
  Bilmediğin için, sizin kötülüğünüz yüzünden amcam kağan uçup gitti (vefat etti).)
- tegdükin türk begler kop bilir siz. (KT D-34)
  ((Nasıl) saldırdığını Türk beyleri hepiniz bilirsiniz.)
- körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı. (KT K-10)
  (Gören gözüm görmez gibi; bilir aklım bilmez gibi oldu.)
- [türk] begler [bodun ança] sakınıŋ ança biliŋ. (BK D-33)
  (Türk beyleri (ve) milleti, öylece düşünün, öylece bilin.)
- … bilmez biligin biltükümin ödükümin bunça bitig bitidim. (KİÇ G-28)
  (… (başkalarının) bilmediği bilgiyi bildiğim için, bildiklerimle (ve) düşündüklerimle bu kadar yazıyı yazdım.)

b. Öğrenmek, bilgi edinmek

- aŋar körü biliŋ. (KT G-11; BK K-8)
  (Ona bakarak öğrenin!)
- on ok oglıŋa tatıŋa tegi bunı körü biliŋ. (KT G-12; BK K-15)
  (On Ok oğul(lar)ına (ve) yabancı(lar)ına kadar (herkes) buna bakarak öğrenin!)
- anı körüp ança biliŋ. (KT G-13)
  (Ona bakıp öylece öğrenin!)
- edgüti bil (ABY YABOGAN)
  (İyice öğren!)

c. Tanımak; seçmek

- inisi ėçisin bilmez erti oglı kaŋın bilmez erti. (KT D-21; BK D-18)
  (Küçük kardeşler, ağabeylerini tanımazdı, oğullar babalarını tanımazdı.)
- toruk bukalı semiz bukalı ırakda bilser semiz buka toruk buka tėyin bilmez ermiş tėyin ança sakıntım. (TY I. TAŞ B- 5, 6)
  (Zayıf boğa ile semiz boğayı uzaktan seçseler (seçecek olsalar) semiz boğa (mı) zayıf boğa (mı) diye seçemezlermiş diye düşündüm.)

d. Anlamak; farkında olmak

- Ança biliŋler: edgü ol. (IB)[695]
  (Öylece anlayın: (Bu fal) iyidir.)
- Üze teŋri ėşidti, asra kişi bilti tėr. (IB-54; IB-60)
  (Yukarıda Tanrı işitti, aşağıda insanoğlu anladı, der.)
- altı yaşımta kaŋsıradım bilinmedim. (YEN UYBAT III- 16)
  (Altı yaşımda (iken) babasız kaldım, ancak (bunun) farkında değildim.)
- bilmedim buŋum bu ermiş. (YEN SARGAL AKSI- 3)
  (Fark etmedim, (meğer) sıkıntım bu imiş.)

15. Bol-

Kullanım sıklığına bağlı olarak anlam alanı oldukça geniş olan "*bol-*" fiili, Clauson'un belirttiği gibi "(bir şey) haline gelmek"[696] yani "olmak; mevcut olmak; varlık kazanmak" temel anlamlarına sahiptir. Cümle içinde hem asıl fiil hem de yardımcı fiil olarak kullanılan "bol-", yanına gelen isme, içinde bulunduğu cümleye bağlı olarak yan anlamlar kazanmıştır.

a. Olmak, mevcut olmak

- agılıŋta yılkıŋ bolzun! (IB- 47)
  (Ağılında at(lar)ın olsun!)
- Özüŋ uzun bolzun tėmiş. (IB-47)
  (Ömrün uzun olsun, demiş.)
- Er busuşlug, teŋri bulıtlıg boltı. (IB- 52)
  (Adam kaygılı, gök bulutlu oldu.)

[695] Her falın sonunda yer almaktadır.
[696] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 331, 332.

- taşra yorıyur tėyin kü ėşidip balıkdakı tagıkmış tagdakı ėnmiş tėrilip yėtmiş er bolmış. (KT D-11, 12)
- taşra] yor[ıyur tėyin kü ėşidip ba]l[ık]d[akı tagıkmış tagdakı] ėnmiş tėrilip yėtmiş er bolmış. (BK D-10, 11)
  (Baş kaldırıyor diye haber işitince şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş. Toplanıp yetmiş asker olmuş.)
- kamagı yėti yüz er bolmış. (KT D-12, 13; BK D-11)
  (Tamamı yedi yüz asker olmuş.)
- yėti yüz er bolup ėlsiremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bodunug türk törüsin ıçgınmış bodunug ėçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (KT D-13)
- yėti yüz er bolup ėl[siremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bod]unug türk törüsin [ıçgınmış] bodunug ėçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (BK D-11, 12)
  (Yedi yüz asker olduğu zaman devletsizleşmiş, kağansızlaşmış halkı, cariye (ve) kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış olan halkı atalarımın yasalarına göre örgütlemiş (ve) eğitmiş.)
- Körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı. (KT K-10)
  (Gören gözüm görmez gibi; bilir aklım bilmez gibi oldu.)
- ıda taşda kalmışı kubranıp yėti yüz boltı. (TY I. TAŞ B-4)
  (Orman(lar)da, dışarı(lar)da kalmış olanları toplanıp yedi yüz (kişi) oldu.)
- oglanım erde marımınça bol. (SÜCİ-9)
  (Evlatlarım! Erlikte (erkeklikte) hocalarınız gibi ol(un).)
- Bir tabılku yüz boltı. Yüz tabılku ming boltı. Miŋ tabılku tümen boltı tėr. Ança biliŋler: asıgı bar; edgü ol. (IB- 32)
  (Bir hünnap yüz oldu. Yüz hünnap bin oldu. Bin hünnap on bin oldu, der. Öylece biliniz: Yararı var, (bu fal) iyidir.)
- kök teŋride kutum yuyka boltı. (II. KARABALGASUN-6, 7, 8)
  (Mavi gökte talihim zayıf oldu.)
- Ürüŋ esri ingek buzagulaçı bolmış. (IB-41)
  (Ak benekli bir inek buzağılayacak olmuş (buzağılamak üzere imiş).)

b. Yaratılmak, vücuda gelmek

- teŋri teg teŋride bolmış türük bilge kagan bu ödke olurtum. (KT G-1)
- teŋri teg teŋride bolmış türk bilge kagan bödke olurtum. (BK K-1)
  ((Ben) semavî Tanrıdan olmuş Türk Bilge Kağan'ım; bu devirde hüküm sürdüm.)

- teŋride bolmış èl èmiş bilge kagan... (ŞU K-1)
  (Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) bilge kağan…)
- teŋride bolmış èl èmiş uygur kagan olurmış. (TES D-1)
  (*Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) Uygur Kağanı tahta oturmuş.)*
- teŋride bolmış èl èmiş [bilge] kaganım olurtı èl tutdı. (TES D-4)
  (*Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) Bilge Kağanım tahta oturdu, devleti yönetti.)*
- teŋride bolmış èl èmiş bilge kagan atadı. (TARYAT G-6)
  (Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı.)
- teŋride bolmış èl èmiş bilge kagan èl bilge katun kagan atıg katun atıg atanıp ötüken kidin uçınta tez başınta örgin… anta yaratıtdım. (TARYAT B-1)
  (Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Kağan, İl Bilge Hatun, Kağan unvanını ve Hatun unvanını alarak Ötüken'in batı tarafında, Tes (ırmağı) Başı'nda, hükümdarlık otağını orada kurdurdum.)
- teŋride bolmış èl èmiş bilge kanım içreki bodunı altmış iç buyruk başı ınançu baga tarkan. (TARYAT B- 6)
  (Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Hanımın kendisine tabi boyların sayısı altmış (idi). İç (işlerinden sorumlu) komutan İnançu Baga Tarkan.)

c. (*edgü bol-*; bir işin neticesi olarak; temenni ifadesi) iyi olmak; hayırlısının olması
- Edgüsi bolzun tèr. (IB- 48)
  (Hayırlısı olsun, der.)
- Tarıg bişdi, yaş ot ündi, yılkıka kişike edgü boltı tèr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB- 53)
  (Ekinler olgunlaştı, taze otlar çıktı. Hayvanlar (ve) insanlar için iyi oldu, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)
- Ança biliŋler: bu ırk başınta âz emgeki bar; kèn yana edgü bolur. (IB- 57)
  (Öylece biliniz: Bu fal(ın) başında biraz acı var; (ama) sonra yine iyi olur.)
- Yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın; edgüsi bolzun tèr. (IB- 59)
  (Bir yıla değmişi kokutmayayım, bir aya değmişi bozmayayım. Hayırlısı olsun, der.)

d. *(kergek bol-)* vefat etmek, ölmek
- özi ança kergek bolmış. (KT D-3,4)

- [özi ança kergek bolmış]. (BK D-4)
  (Kendi(ler)i öylece vefat etmiş(ler).)
- bunça törüg kazganıp inim kül tėgin özi ança kergek boltı. (KT D-30)
  (Bu kadar devleti kazandık(tan sonra) kardeşim Kül Tigin, kendisi öylece vefat etti.)
- inim kül tėgin kergek boltı. (KT K-10)
  (Kardeşim Kül Tigin vefat etti.)
- yagıka yalŋus oplayu tegip opulu kirip özi kısga kergek boltı. (KİÇ D-23)
  (Düşmana/düşmanların arasına tek başına boğa gibi saldırarak atıldığı için kendisi hemen/kısa süre içinde öldü.)

e. *(kağan bol- / han bol-)* Kağan/han olmak; tahta çıkmak

- anta kėsre inisi kagan bolmış erinç oglıtı kagan bolmış erinç. (KT D-4, 5)
- anta kėsre inisi kagan bolmış eri]nç oglıtı kagan bolmış erinç. (BK D-5)
  (Ondan sonra kardeşi kağan olmuş, oğulları kağan olmuş şüphesiz.)
- bilge tuńukuk boyla baga tarkan birle ėltėriş kagan boluyın bėriye tabgaçıg öŋre kıtańıg yırıya oguzug üküş ök ölürti. (TY I. TAŞ B-6, 7)
  (Bilge Tunyukuk Boyla Baga Tarkan ile İlteriş, kağan olunca güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde Oğuzları çok sayıda öldürdüler.)
- ozmış tėgin kan bolmış (ŞU K-9)
  (Ozmış Tigin han olmuş.)
- ozmış tėgin kan boltı (TARYAT D-9)
  (Ozmış Tigin han oldu.)
- ışbara çıkan köli çor bolmış. (KİÇ B-2)
  (Işbara'nın yeğeni Köli Çor olmuş.)
- kanım yaşı tegip uçdı oglı yabgum kagan boltı […]. (TES B-5)
  (Kağanım(ın) yaşı (kemâle) erince vefat etti. Oğlu yabgum kağan oldu.)

f. *(Kaŋsız bol-)* babasız kalmak; *(ögsüz bol-)* annesiz kalmak

- üç yaşımda kaŋsız boldum. (YEN BARIK II- 1)
  (Üç yaşımda babasız kaldım.)
- bėş yaşımta kaŋsız kalıp tokuz yegirmi yaşımga ögsüz bolup katıglanıp otuz yaşımg<a> öge boltum (YEN KÖJEELİG HOVU- 2, 3)
  (Beş yaşımda babasız kaldım. On dokuz yaşımda annesiz kaldım. Güçlü olup otuz yaşımda öge unvanını aldım.)

- teŋri ėlimke başda begimke bökmedim esizim e tört yaşımda kaŋsı[z bolup] <…> (YEN ÇAA HÖL IV- 3)
  (Kutlu yurduma, başımdaki beyime doymadım, ne yazık! Dört yaşımda babasız kalıp […])

g. *(öge bol-)* … unvanını almak
- bėş yaşımta kaŋsız kalıp tokuz yegirmi yaşımga ögsüz bolup katıglanıp otuz yaşımg<a> öge boltum (YEN KÖJEELİG HOVU- 2, 3)
  (Beş yaşımda babasız kaldım. On dokuz yaşımda annesiz kaldım. Güçlü olup otuz yaşımda öge unvanını aldım.)

h. *(üküş bol-)* çoğalmak, kalabalıklaşmak
- az kümülüg üküş boltı. (YEN KÖJEELİG HOVU- 9)
  (Az (sayıdaki) Kümül (halkı) çoğaldı.)

i. *(kul bol-)* kul olmak, köle olmak
- tabgaç bodunka beglik urı oglın kul boltı işilik kız oglın küŋ boltı. (KT D- 7)
  (Çin milletine, bey olmaya layık erkek evlatları kul oldu, hanım olmaya layık kız evlatları cariye oldu.)
- ol ödke kul kullug bolmış erti [küŋ küŋlüg bolmış erti. (KT D-21)
- ol ödke kul kullug küŋ küŋlüg bolmış erti. (BK D-18)
  (O devirde köleler, köleli (köle sahibi) olmuştu; cariyeler, cariyeli (cariye sahibi) olmuştu.)
- beglik urıŋ kul boltı işilik kız ogluŋ küŋ boltı. (KT D-24)
  (Bey olmaya layık erkek evlatlarınız kul oldu, hanım olmaya layık kız evlatlarınız cariye oldu.)
- bu yėrde maŋa kul boltı. (BK D-36)
  (Bu yerde bana köle oldu.)

j. *(küŋ bol-)* cariye olmak
- tabgaç bodunka beglik urı oglın kul boltı işilik kız oglın küŋ boltı. (KT D-7)
  (Çin milletine, bey olmaya layık erkek evlatları kul oldu, hanım olmaya layık kız evlatları cariye oldu.)
- ol ödke kul kullug bolmış erti [küŋ küŋlüg bolmış erti. (KT D-21)

- ol ödke kul kullug küŋ küŋlüg bolmış erti. (BK D-18)
  (O devirde köleler, köleli (köle sahibi) olmuştu; cariyeler, cariyeli (cariye sahibi) olmuştu.)
- beglik urıŋ kul boltı işilik kız ogluŋ küŋ boltı. (KT D-24)
  (Bey olmaya layık erkek evlatlarınız kul oldu, hanım olmaya layık kız evlatlarınız cariye oldu.)
- ögüm katun ulayu öglerim ek[e]lerim keliŋünüm kunçuylarım bunça yeme tėrigi küŋ boldaçı erti. (KT K-9)
  (Annem hatun (ve) diğer (üvey) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunlar (arasında) sağ kalanlar, cariye olacaktı.)

k. *(küŋ kul bol-)* cariye ve kul olmak; esir olmak
- özi yaŋıltı kaganı ölti bodunı küŋ kul boltı. (KT D-20)
- özi yazıntı kaganı ölti bodunı küŋ kul boltı. (BK D-17)
  (Kendisi hata etti (bunun sonucunda) kağanı öldü, halkı cariye (ve) kul oldu.)

l. *(yagı bol-)* düşman olmak
- ança tėp tabgaç kaganka yagı bolmış. (KT D-9; BK D-9)
  (Böyle düşünerek Çin kağanına düşman olmuş.)
- yagı bolup ėtinü yaratunu umaduk yana içikmiş. (KT D-10; BK D-9)
  (Düşman olup (kendisini) örgütlemeyi başarmadığı için yine (Çin'e) tâbi olmuş.)
- anta kėsre yėr bayırku ulug ėrkin yagı boltı. (KT D-34)
  (Ondan sonra Yir Bayırku Ulu İrkin düşman oldu.)
- anta kėsre kara türgėş bodun yagı bolmış (KT D-39)
  (Daha sonra avam Türgiş halkı, düşman oldu.)
- kül tėgin yėti otuz yaşıŋa karluk bodun erür barur erkli yagı boltı. (KT K-1)
  (Kül Tigin yirmi yedi yaşında (iken) Karluk halkı, kalkınmış ve müreffeh olduğu halde düşman oldu.)
- az bodun yagı boltı. (KT K-2)
  (Az halkı düşman oldu.)
- teŋri yėr bulgakın üçün yagı boltı. (KT K-4)
  (Gök (ile) yer karıştığı için düşman oldu(lar).)
- altı otuz yaşıma çik bodun kırkız birle yagı boltı. (BK D-26)
  (Yirmi altı yaşımda Çik halkı Kırgızlarla düşman oldu.)

- otuz artukı bir yaşıma karluk bodun buŋsuz [er]ür barur erkli yagı boltı. (BK D- 28, 29)
  (Otuz bir yaşımda Karluklar sıkıntısız, kalkınmış ve refah olduğu halde düşman oldu.)
- teŋri yėr bulgakın üçün ödiŋe küni tegdük üçün yagı boltı. (BK D-29,30)
  (Gök (ile) yer karıştığı için, ödüne kıskançlık girdiği için düşman oldu(lar).)
- artukı/artuk kırkız küçlüg kagan yagımız boltı. (TY I. TAŞ D- 3) [697]
  (Ayrıca Kırkız Küçlüg Kagan (da) düşmanımız oldu.)
- oguz ara yėti eren yagı bolmış. (ONGİ- 5)
  (Oğuzların içinde yedi asker düşman olmuş.)
- ėkin ara […] yagı bolmış. (ONGİ- 10)
  (İkisinin arasında… düşman olmuş.)

m. (*kan, ilteber, katun ve diğer kağanlık ailesi bireyleri için*) *(yok bol-)* Ölmek, vefat etmek

- [karluk] ėlteber yok bolmış inisi bir korg[anka…] (BK D-40)
  (Karluk ilteberi yok olmuş, kardeşi bir kaleye (sığınmış).)
- katun yok bolmış erti. (TY I.TAŞ K-7)
  (Hanım vefat etmiş idi.)
- ėçümüz apamız yamı kagan tört buluŋug ėtmiş yıgmış yaymış basmış ol kan yok boltukda kėsre ėl yėtmiş ıçgınmış. (ONGİ-1)
  (*Atalarımız Yamı Kağan dört bir tarafa (dağılmış halkı) örgütlemiş; bir araya toplamış; (isyancıları) dağıtmış (ve) hükmü altına almış. O han öldükten sonra, ülke(yi) kaybetmiş(ler).)*
- ulug köli çor sekiz on yaşap yok bol[tı]. (KİÇ B-3)
  (Ulu Köli Çor seksen (yıl) yaşayıp yok oldu (öldü).)

n. *(yok bol-)* ortadan kalkmak; asimile olmak

[697] "Sonra Kırgız kağanı Küçlüg de düşmanımız oldu." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 87.); "Fazla olarak Kırgızın kuvvetli kağanı düşmanımız oldu." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 70, 71.); "(Kalabalık Kırgız), güç(lü kağan düşmanımız) oldu." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 78, 79.); "Çok sayıda Kırgız ve güçlü hakanları düşmanımız oldu." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 172.); "Çok sayıdaki Kırgızlar (ve onların kağanı) Küçlüg Kagan düşmanımız oldu." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 109.); "Üstüne üstlük bir de Kırkız Küçlüg Kagan düşmanımız oldu." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 604, 605.)

- türk bodun yok bolmazun tėyin bodun bolçun tėyin kaŋım ėltėriş kaganıg ögün ėl bilge katunug teŋri töpüsinde tutup yügerü kötürmiş erinç. (KT D-11; BK D-10)
  (Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlteriş Kağanı, annem İl Bilge hatunu, Tanrı tepelerinden tutup yukarı kaldırmış şüphesiz.)
- az bodun anta yok boltı. (KT K-3)
  (Az halkı orada yok oldu.)
- men iniligü bunça başlayu kazganmasar türk bodun ölteçi erti yok boldaçı erti. (BK D-33)
  (Ben kardeşimle birlikte bu şekilde başa geçip kazanmasaydım Türk milleti ölecekti, yok olacaktı.)
- türk bodun ölti alkıntı yok boltı. (TY I. TAŞ B-3)
  (Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu.)
- türk bodun anta ıngaru yok boltı (ŞU K-10)
  (Türk halkı bunun üzerinde yok oldu.)
- karluk yok boltı (ŞU B-2)
  (Karluk(lar) yok oldu.)
- yagım böl[…] yok bol[tı] (TARYAT B-4)
  (Düşmanım […] yok oldu.)
- kan[ın altım] anta yok boltı (TARYAT D-8)
  (Han(larını) orada tutsak aldım. (Ordusunu) orada yok ettim.)

o. (*bodun atı*; millet adı) silinmek, unutulmak

- türk bodunug atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teŋri ėl bėrigme teŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun [tėyin özümin ol teŋri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26)
- türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürügme teŋri ėl bėrig[me te]ŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin özümün ol teŋri kagan olurtdı [erinç. (BK D-20, 21)
  (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak (tahta) oturttu.)
- kaŋımız ėçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tėyin türk bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. (KT D-26, 27)

- kaŋımız èçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bol[mazun] tèyin türk bodun üçün tün udımadım. (BK D-21, 22)
  (Babamızın, amcamızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.)
- (b)èriye tabgaçda atı küsi yok boltı. (BK D-36)
  (Güneyde Çin'de (olanların) adı sanı yok oldu.)
- türk bodun atı yok bolu barmış erti. (ONGİ-3)
  (Türk milletinin adı yok olmuştu.)

p. *(bodun bol-)* millet olmak

- türk bodun yok bolmazun tèyin bodun bolçun tèyin kaŋım èltèriş kaganıg ögün èl bilge katunug teŋri töpüsinde tutup yügerü kötürmiş erinç. (KT D-11; BK D-10)
  (Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlteriş Kağanı, annem İl Bilge hatunu, Tanrı tepelerinden tutup yukarı kaldırmış şüphesiz.)
- içikigme içikdi bodun boltı ölügme ölti. (BK D-37)
  (Tabi olan(lar) tabi olup millet oldu, ölen(ler) öldü.)
- kazgantukın üçün udu özüm kazgantukum üçün èl yeme èl boltı bodun yeme bodun boltı. (TY II. TAŞ D -5, 6)
  ((Kağan) kazandığı için (ve) ardından (ben) kendim (de) kazandığım için devlet de devlet oldu, millet de millet oldu.)

q. *(idisiz bol-)* sahipsiz kalmak, önderini kaybetmek

- èçümüz apamız tutmış yèr sub idisiz bolmazun tèyin az bodunug ètip yar[atıp…] (KT D-19)
- èç[ümüz apamız tutmış yè]r sub [idi]siz kalmazun [tèyi]n [az bodunug ètip yaratıp… (BK D- 16)
  (Atalarımızın elde ettiği yurt sahipsiz kalmasın diye Az halkını düzene sokup örgütleyerek…)

r. *(kamşag bol-)* istikrarsız hale gelmek; kargaşa içinde olmak, kaos içinde olmak

- èçim kagan èli kamşag boltukında bodun èlig èkegü boltukında izgil bodun birle süŋüşdümüz. (KT K- 3)
  (Amcam kağanın ülkesi kargaşa içine düştüğünde, millet ile hükümdar iki parça olduğunda İzgil halkı ile savaştık.)

s. *(ikegü bol-*) bölünmek, ikiye ayrılmak, iki parça olmak

- èçim kagan èli kamşag boltukında bodun èlig èkegü boltukında izgil bodun birle sünüşdümüz. (KT K- 3)
  (Amcam kağanın ülkesi kargaşa içine düştüğünde, millet ile hükümdar iki parça olduğunda İzgil halkı ile savaştık.)

t. (*yablak / yabız bol-*) perişan olmak, kötü olmak, fena olmak

- Türk bodun adak kamşatdı yablak boldaçı erti. (KT K- 6, 7)
- Türk bodun adak kamşat[t]ı yablak boldaçı erti. (BK D- 30, 31)
  (Türk halkı(nın) ayağı sendeledi. Perişan olacaktı.)
- èki şad ulayu iniyigünüm oglanım beglerim bodunum közi kaşı yablak boldaçı tèp sakıntım. (KT K-11)
  (İki şad ile küçük kardeşlerim, oğullarım, beylerim (ve) milletimin gözü kaşı fena olacak diye endişelendim.)
- yadag yabız boltı tèp algalı kelti. (BK D-32) [698]
  (Yaya olanlar perişan oldular, diyerek (onları) yenmek için hücum ettiler.)

u. (*buŋsuz bol-*) sıkıntısız olmak, huzurlu olmak

- türk [bodun] [özüŋ] edgü körteçi sen ebiŋe kirteçi sen buŋsuz boltaçı sen. (BK K-13, 14)
  (Türk kavmi, (sen kendin) iyilik göreceksin, çadırına gireceksin, kaygısız olacaksın.)

v. (*yut bol-*) kıtlık çekmek; kıtlık olması

- […]ma amgı korgan kışladukda yut boltı. (BK D-31)
  ([…] Amgı Kalesi'nde kışı geçirirken kıtlık oldu.)

w. *(èl bol-*) devlet olmak, devletleşmek

- kazgantukın üçün udu özüm kazgantukum üçün èl yeme èl boltı bodun yeme bodun boltı. (TY II. TAŞ D – 5, 6)
  ((Kağan) kazandığı için (ve) ardından (ben) kendim (de) kazandığım için devlet de devlet oldu, millet de millet oldu.)

[698] "Türklerin piyadesi bozuldu, diyerek (bizi) zaptetmek üzere (üzerimize) geldi." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 62, 63.); "Yaya olanları perişan oldu, diyerek teslim almak amacıyla geldiler." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 143.); "Yaya olanlar kötü durumdalar, diyerek ele geçirmeye geldiler." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 92.); "Yaya (kaldılar), perişan oldular diyerek (onları) yenmeye geldiler." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 576, 577.)

x. *(yay bol-)* yaz mevsimi olmak

- yay bolsar üze t[eŋri] köbürgesi öterçe anç[a] tagda sıgun etser [ança] sakınur men. (BK B-3, 4)
  (Yaz geldiğinde yukarıda (gök) davulları nasıl gümbürdüyorsa (öylece ağlayarak) dağlarda geyikler nasıl böğürüyorsa (öylece feryat ederek) düşünürüm.)

y. *(tusu bol-)* faydalı olmak, yardım etmek

- süke tusu bolayın tėdi . (KİÇ-D 23)
  (Orduya faydalı olayım, dedi.)

z. *(kalın bol- / yogun bol-)* kalın olmak

- yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş yinçge yogun bolsar üzgülük alp ermiş. (TY I. TAŞ G-6, 7)
  (Yufka kalın olursa (onu) delmek zor imiş (ve) ince (olan şey) kalın olursa (onu) kırmak zor imiş.)

aa. *(sü bol-)* ordu haline gelmek

- ėki sümüz boltı. (TY I. TAŞ D- 1)
  (İki ordumuz oldu.)
- ėlim ugrınta sü bolup er ölürmedüküm yok. (YEN ELEGEST I- 8) [699]
  (Devletim için asker olup öldürmediğim (düşman) askeri yok.)

bb. (*karıg bol-*) yaşlanmak

- özüm karı boldum ulug boldum. (TY II. TAŞ D- 6)
  (Kendim yaşlandım, yaşlı oldum (kocadım).)

cc. (*ulug bol-*) yaşlanmak, ihtiyarlamak

- özüm karı boldum ulug boldum. (TY II. TAŞ D- 6)
  (Kendim yaşlandım, yaşlı oldum (kocadım).)

dd. (*sünüş bol-*) savaş zamanı geldiğinde; savaş olması

[699] "Devletim üçün ordu sürerek benim (şahsen) (düşman) askerlerini öldürmediğim bir olay kalmadı." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 265.); "Yurdum uğrunda asker olup adam öldürmediğim yok." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 65, 66.)

- sünüş bolsar çerig ėter erti (KİÇ B-9)
  (Savaş çıktığı zaman askeri düzenlerdi.)

ee. *(ėrkin bol-)* irkin unvanını alarak bir boyu yönetmeye başlamak
- iç ėrkin bolmadımız. (MBY 3. DEL UUL-3)
  (İç İrkin olmadık.)

ff. *(kutlug bol-)* tanrısal lütufla donanmak, tanrı inayetine erişmek; kutlu olmak
- […] kut teŋri kutlug bolzun. (7. HT-4)
  ([…]talih, (ebedî) gök kutlu olsun!)
- kutlug bolzun (14. HT-5, 6)
  (Kutlu olsun.)
- Çekik etiŋ kutlug bolzun tėr. (IB-23)
  (Tarla kuşu! Etin kutlu olsun, der.)

gg. *(yaruk bol-)* aydınlanmak
- Kamag üze yaruk boltı tėr. (IB-26)
  (Her şeyin üzeri aydınlık oldu, der.)

hh. *(Esen tükel bol-)* afiyette olmak, hayatta olmak
- Esen tükel bolmış tėr. (IB- 27)
  ((Koyun böylece) sağ salim kalmış, der.)

ii. *(katıg bol-)* sertleşmek
- semiz at agzı katıg boltı. (IB-65)
  (Semiz at(ın) ağzı sertleşti.)

jj. *(Erdem / er erdem bol-)* kahramanlık göstermek, kahraman olmak
- erdem b[ol]sar bodunug erk bodunug (YEN ALTIN KÖL II-4)
  (Kahramanlık olursa(n) halk (da) güçlü halk (olur).)
- er erdem bolsar andag ermiş esin (YEN ALTIN KÖL II-8)
  (Erkeklik kahramanlığı olursa öyle imiş, ne acı!)

kk. *(kara bol-)* kul olmak

- yėti yėgirmi yaşımta men teŋri ėlimke kara boldum bökmedim yıta esni. (YEN YEERBEK I-1)
  (On yedi yaşımdan itibaren ilahi devletime kul oldum, doymadım, eyvah! Ne acı!)

16. Boşgur-

a. Eğitmek, öğretmek

- yėti yüz er bolup ėlsiremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bodunug türk törüsin ıçgınmış bodunug èçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (KT D-13)
- yėti yüz er bolup ėl[siremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bod]unug türk törüsin [ıçgınmış] bodunug èçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (BK D-11, 12)
  (Yedi yüz asker olduğu zaman devletsizleşmiş, kağansızlaşmış halkı, cariye (ve) kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış olan halkı atalarımın yasalarına göre örgütlemiş (ve) eğitmiş.)

b. Akıl vermek

- anta aṅıg kişi ança boşgurur ermiş. (KT-G 7; BK-K 5) [700]
  (Orada fitne çıkaran kişiler şöyle akıl verirlermiş.)
- ırak erser yablak agı bėrür yaguk erser edgü agı bėrür tėp ança boşgurur ermiş. (KT G-7, BK K-5)
  ((Çinliler, bir halk) uzakta ise kötü mal verir; yakında ise kaliteli mal verir diye akıl verirlermiş.)

17. Bul-

"Bulmak" temel anlamından hareketle, yanına aldığı nesneye bağlı olarak soyut anlamları da bünyesine katmıştır. Bağlamın ve somutlaştırmanın etkisiyle çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. Bulmak, temin etmek

- çölgi az eri bultum (TY I.TAŞ D-6)
  (Bozkırda yaşayan Az(lardan) (bir) adam buldum.)

[700] "Kötü kişiler orada [bütünüyle] şöyle planlar imiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "Orada kötü kişi şöyle öğretiyormuş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4, 5.); "Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 23.); "Kötü insanlar şöylece akıl verirlermiş." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 91.); "Orada kötü (düşünceli) kişiler şöyle akıl verirmiş." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 49.); "Orada fesat kişiler şöyle öğretiyorlarmış." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

b. *(kan bul-)* bir lider bulmak; lidere sahip olmak

- türk bodun kanın bulmayın tabgaçda adrıldı kanlantı. (TY I. TAŞ B-2)
  (Türk milleti hanını bulmayınca Çin'den ayrıldı, han sahibi oldu.)

c. *(er at bul-)* unvan almak, unvan kazanmak

- umay teg ögüm katun kutıŋa inim kül tėgin er at bultı. (KT D- 31)
  (Umay gibi annem hatunun talihi sayesinde kardeşim Kül Tigin erlik unvanı(nı) elde etti.[701]*)*

18. Bulga-

a. (Savaş alanını) karıştırmak, dağıtmak

- bėş balıkda tört sü[ŋüş sü]ŋüşdükde köli çor oplayu tegip bulgayu […] (KİÇ B- 11)
  (Beş Balık'ta (katıldığı) dört savaşta Köli Çor boğa gibi hücum edip (savaş alanını) dağıtarak […])

b. İç karışıklık çıkarmak, (iç düzeni) karıştırmak, düzensizlik çıkarmak

- içre ben bulgayın tėmiş. (ŞU G-4)[702]
  (Ben (devlet) içinde karışıklık çıkarayım, demiş.)
- sekiz otuz yaşıma yılan yılka türk ėlin anta bulgadım anta artatdım. (TARYAT D-5)
  (Yirmi sekiz yaşımda, Yılan yılında Türk ülkesini o zaman karıştırdım (ve) o zaman bozguna uğrattım.)

19. Buz-

"Bozmak, yıkmak" anlamlarında kullanılan *"buz-"* fiili, temel olarak somut bir ifadeyi karşılamaktadır. Ancak yazıtlarda "savaşta mağlup etmek; bozguna uğratmak" anlamlarında kullanılması ile soyut bir anlama da sahip olmuştur. Buradan hareketle denilebilir ki, kelime somutlaştırma yoluyla çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. (*eb bark* ikilemesi ile) yıkmak, tahrip etmek

[701] Berta "*er at bultı"* ifadesini "*büyümek*" olarak yorumlamaktadır. (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 196)

[702] "İçeride ben karışıklık çıkarayım, demiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 299, 300.); "Ben içeride bir düzensizlik çıkarayım." (bk. Osman Mert, **a.g.e.**, s. 245.); "I will stėr up internal dissent." (bk. Marcel Erdal, **A Old Turkic Word Formation a Functional Approach to the Lexion, Vol 1**, Wiesbaden, 1991, s. 231.); "İçeriden ben nifak çıkarayım, demiş." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 123.); "İçeriyi ben karıştırayım (isyan edeyim) demiş." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 60.)

- ebin barkın buzdum. (BK D- 34)
  (Evini barkını yıktım.)
- seleŋe kodı yorıpan kargan kısılta ebin barkın anta buzdum. (BK D- 37)
  (Seleŋe (Nehri'nden) aşağı yürüyüp Karagan Geçidi'nde evini barkını orada yıktım.)

b. Bozguna uğratmak, dağıtmak; yenmek

- altı çub sogdak tapa süledimiz buzdumuz. (KT D- 31)
  (Altı Çub Soğdak tarafına doğru sefer ettik, (onları) bozguna uğrattık.)
- anı yaṅıp türgi yargun költe buzdumuz. (KT D- 34)
  (Onları dağıtıp Türgi Yargun Gölü'nde bozguna uğrattık.)
- taŋut bodunug buzdum. (BK D-24)
  (Tangutları bozguna uğrattım.)
- bodunug anta buzdum. (BK D- 25; BK D- 39)
  (Halkı orada bozguna uğrattım.)
- süsin buzdum. (BK D-34)
  (Ordusunu dağıttım.)

20. Ebir-

a. Döndürmek, çevirmek

- […] içgertim kal[ıŋın] ebirü kelürtüm. (BK D- 25)
  ([…] tâbi kıldım, haracını çevirip getirdim.)

b. Dolanmak

- on tünke yantakı tug ebirü bardımız. (TY I. TAŞ K-2)
  (On gecede yandaki engeli dolanarak aştık.)
- yantımız kögmen yışıg ebirü keltimiz. (TY I. TAŞ K-4)
  (Dönüp geldik. Kögmen dağlarını dolanarak geldik.)

c. Dönmek

- teŋri ėlimke er erdem üçün uygur kanda ebirü kel <...> (YEN İYME I-7) [703]

[703] "teŋr<i> ėlimke er erdemim üçün uygur kanda berü kel[tim]: Kutlu yurduma, erkeklik kahramanlığım için Uygur kağanından geri dönmedim." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 189.)

(İlahi devletim için, erkeklik erdemim için Uygur hanından dön(medim).)

21. Et-

a. (Hayvanın ses çıkarması) böğürmek, ötmek

- yay bolsar üze t[eŋri] köbürgesi eterçe anç[a] tagda sıgun etser [ança] sakınur men. (BK B-3, 4)
  (Yaz geldiğinde yukarıda (gök) davulları nasıl gümbürdüyorsa (öylece ağlayarak) dağlarda geyikler nasıl böğürüyorsa (öylece feryat ederek) düşünürüm.)
- karı üpgük yıl yarumazkan etdi.[704] (IB-21)
  (Yaşlı hüthüt kuşu yıl aydınlanmadan öttü.)

b. Gümbürdemek, ses çıkarmak

- yay bolsar üze t[eŋri] köbürgesi eterçe anç[a] tagda sıgun etser [ança] sakınur men. (BK B-3, 4)
  (Yaz geldiğinde yukarıda (gök) davulları nasıl gümbürdüyorsa (öylece ağlayarak) dağlarda geyikler nasıl böğürüyorsa (öylece feryat ederek) düşünürüm.)

22. Élt-/ ilt-

Temel anlamı "(bir şeyi) taşımak, (bir şey) götürmek" olan kelime, yazıtlarda somutlaştırma ve ad aktarmasının etkisi ile yan anlamlar kazanmıştır.

a. (Bebek) taşımak, gebe olmak

- on ay iltdi ögüm e. (YEN ALTIN KÖL I-4)
  (Annem on ay (karnında) taşıdı.)
- on ay ilt[t]i ögüm oglan togdum erin ulgat[t]ım. (YEN ALTIN KÖL II- 5)
  (On ay (beni) annem taşıdı, oğlan olarak doğdum, erkek olarak büyüdüm.)

b. (ordu) sevk etmek, göndermek

- bilge tuńukukka baŋa aydı bu süg élt tėdi . (TY I. TAŞ K- 8)
  (Bilge Tunyukuk'a, bana emretti. Bu orduyu gönder, dedi.)
- kaganımın sü éltdimiz. (TY II. TAŞ D-3)

[704] " 'şarkı söylemek' anlamındaki *et-* eylemi Orhon yazıtlarında geçmektedir: *t(ag)da sıgun etser* "dağda geyikler böğürse", *üze t[eŋr]i köbürgesi eterçe* "yukarıdaki gök köprüsü gümbürder gibi" (Bilge Kağan yazıtı, Batı yüzü.)" (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 39.)

(Kağanım ile birlikte ordu gönderdik.)

- ėl tu[t]tum bodun başladım taş yagıg yagıladım ėl[t]dim. (YEN KÖJEELİG HOVU-4)

  (Devleti elimde tuttum, halkı yönlendirdim, dış düşmanlarla savaştım, (ordu) gönderdim.)

- er ėli a tėrilip a ėlt […] ukıp teg (ABY BİÇİKTU BOOM VIII)

  (Ey savaşçı erkekler topluluğu, bir araya gelip ordu gönderin! […] Dinleyin (ve) saldırın.)

c. Uzaklaştırmak[705]

- yaraklıg kantan kelip yańa ėltdi (KT D-23; BK D-19)

  (Silahlı (düşmanlar) nereden gelip sizi dağıtarak uzaklaştırdı?)

- sünŋüglüg kantan kelipen süre ėltdi (KT D-23; BK D-19)

  (*Mızraklı (düşmanlar) nereden gelip (sizi yurdunuzdan) sürerek uzaklaştırdı?)*

d. (Haber, söz) taşımak, getirmek

- Edgü söz sab ėlti kelir tėr. (IB-7)

  (İyi haberler taşıyarak geliyor, der.)

23. Ėn-

Temel olarak somut bir hareketi karşılayan "ėn-" fiili, somutlaştırma neticesinde "alçalmak, insanın değerinin azalması" şeklinde soyut bir anlam kazanmıştır.

a. İnmek

- taşra yorıyur tėyin kü ėşidip balıkdakı tagıkmış tagdakı ėnmiş. (KT D- 11, 12)
- taşra] yor[ıyur tėyin kü ėşidip ba]l[ık]d[akı tagıkmış tagdakı] ėnmiş. (BK D- 10, 11)

  (Baş kaldırıyor diye haber işitince şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş.)

- yubulu ėntimiz. (TY I. TAŞ K- 2)

  (Yuvarlanarak indik.)

b. Alçalmak; insanın değerinin azalması

[705] Bu anlamın ortaya çıkmasında "yań-, sür-" fiilleri etkili olmuştur.

- kişi ėngey erinç ėl kü ayalmış ayargu a er seŋün (ABY YABOGAN 2)
  (Kişi eğer alçalırsa, devletin ünlü saygın koruyup kollayan generali...)

24. Ėşid-

"İşitmek, duymak; dinlemek" temel anlamlarında kullanılan *"ėşid-"*, geçişli bir fiil olarak nesnesine ve bulunduğu metne bağlı olarak yan anlamlar kazanmıştır.

Clauson'un kelime ile ilgili açıklamaları şu şekildedir:

"Temelde 'duymak (bir şeyi belirtme eki)' fiziki anlamda, bazı genişlemiş anlamlarla, '(bir şeyi belirtme eki) haber almak' ve özellikle emir şeklinde 'dinlemek' özel nesne olmadan, 'dinlemek' tam olarak *tıŋla-* olmasına rağmen." [706]

a. Dinlemek; işitmek, duymak

- sabımın tüketi ėşidgil. (KT G-1) [707]
- sabımın tüketi ėşid. (BK K-1)
  (Konuşmamı sonuna kadar (dikkatlice) dinleyin!)
- tokuz oguz begleri bodunı bu sabımın edgüti ėşid katıgdı tıŋla. (KT G-2) [708]
- [tokuz oguz begleri bodunı bu sabımın edgüti ėşid katıgdı tıŋla]. (BK K-1)
  (Dokuz Oğuz beyleri ve halkı, bu konuşmamı iyice işitin, dikkatlice dinleyin!)
- türk begler bodun bunı ėşidiŋ. (KT G-10; BK K-8)
  (Türk beyleri (ve) milleti bun(lar)ı işitin!)
- türk oguz begleri bodun ėşidiŋ. (KT D-22; BK D-18)
  (Türk (ve) Oğuz beyleri, halkı, işitin!)
- bars yıl ėkinti ay, bir yėgirmike tay gün tan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru ėşid[ip] ėçimiz isig saŋun itaçuk üçün bitidim. (IB- 67) [709]

---

[706] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 257, 258.

[707] "Sözümü sonuna kadar (dikkatlice/bütünüyle) dinleyin." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "Sözümü tamamiyle işit." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 2, 3.); "Sözlerimi baştan sona işitin." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 20, 21.); "Sözlerimin tamamını dinleyin." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 90.); "sözlerimi sonuna kadar işit." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 47.); "sözümü sonuna kadar dinleyin." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

[708] "Tokuz Oguz beyleri ve halkı, bu konuşmamı (veya sözümü) iyice işitin, güçlüce dikkat edin (dinleyin)!" (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adam akıllı dinle!" (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 2, 3.); "Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkı, bu sözlerimi iyice işitin (ve) sıkıca dinleyin." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 20, 21.); "Tokuz Oğuz beyleri ve halkı, bu sözümü iyice işitin, sıkıca dinleyin!" (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 90.); "Dokuz Oğuz beyleri, halkı bu sözlerimi iyice işit (ve) sıkıca dinleyin." bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 47.); "Dokuz Oğuz beyleri ve halkı! Bu sözlerimi iyice işitin, dikkatle dinleyin!" (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

(Kaplan yılında, ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) genç dindar (mürit), mürşit kâhinden işitip, ağabeyimiz aziz Saŋun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.)

b. *(kü èşid-, sab èşid-)* Haber almak, istihbarat edinmek

- taşra yorıyur tèyin kü èşidip balıkdakı tagıkmış tagdakı ènmiş. (KT D-11, 12)
- taşra] yor[ıyur tèyin kü èşidip ba]l[ık]d[akı tagıkmış tagdakı] ènmiş. (BK D- 10, 11)
  (Baş kaldırıyor diye haber işitince şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş.)
- ol sabıg èşidip kaganım ben ebgerü tüşeyin tèdi. (TY I. TAŞ K-6) [710]
  (O istihbaratı işitince kağanım, "Ben karargâha gideyim." dedi.)
- ol sabıg èşidip kagangaru ol sabıg ı[t]tım. (TY I. TAŞ K-9)
  (O haber(ler)i işitince kağana, bu haber(ler)i ilettim.)
- ol sabıg èşidip sü yorıtdım. (TY I. TAŞ K-11)
  (O haber(ler)i işitince ordu sevk ettim.)
- ol sabıg èşidip tün udısıkım kelmedi küntüz olursıkım kelmedi. (TY I. TAŞ G-5)
  (O istihbaratı işitince gece uyuyasım; gündüz oturasım gelmez oldu.)
- türk bodunug ötüken yèrke ben özüm bilge tuńukuk [kelürtüm] ötüken yèrig konmış tèyin èşidip bèriyeki bodun kurıyakı yırıyakı öŋreki bodun kelti. (TY I. TAŞ G-10)
  (*Türk halkını Ötüken toprak(lar)ına ben kendim Bilge Tunyukuk (getirdim). Ötüken topraklarına yerleştiğimizi haber alan güneydeki halk, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki halk(lar) geldi.)*
- ol sabın èşidip tün yeme udısıkım kelmez erti [kün yeme] olursıkım kelmez erti. (TY I. TAŞ D-5)
  (O istihbaratı işitince gece uyuyasım; gündüz oturasım gelmez oldu.)
- tumış tèyin èşidip bu yolun yorısar yaramaçı tèdim. (TY I. TAŞ D-6)
  ((Kögmen yolu) kapanmış diye haber alınca "bu yol(dan) yürürsek işe yaramayacak" dedim.)
- èşittim az yèr y[olı] anı b[irle] […] ermiş. (TY I. TAŞ D-7)

---

[709] "bars yıl èkinti ay, bir yègirmike tay gün tan manistantakı kiçig di[n]tar burua guruşd èçimiz isig saŋun itaçuk üçün bitidim: Kaplan yılında, ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) genç rahip Burua Guruşd ağabeyimiz İsig Saŋun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım." (bk. Fikret Yıldırım, **a.g.e.**, s. 49)

[710] "Bu sözleri işitince kağanım: "Ben eve gideyim!" dedi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 90.); "Bu sözü işitince hakanım "Ben karargaha yetişetim" dedi." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 174.); "O sözü işitip kağanım, "ben karargâha gideyim." dedi." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 112.); "O sözleri dinledikten sonra, ben karargâha ineyim, dedi." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 608, 609.)

((Şöyle) haber aldım: Az ülkesinin yolu Anı Irmağı boyunca imiş.)

- ol sabıg ėşidip begler kopın yanalım arıg ubutı yėg tėdi . (TY II. TAŞ B-1, 2)
  (O haberi işitince beyler: "Hepimiz geri çekilelim. Temizin utancı daha iyidir.[711]*" dedi(ler).)*
- ol sabıg ėşidip on ok begleri bodunı kop kelti yükünti. (TY II. TAŞ B-7, 8)
  (On ok beyleri (ve) halkı, o haberi işitince tamamen geldi, tâbi oldu.)

c. Bilmek, haberdar olmak[712]

- üze teŋri asra yagız yėr yarlıkaduk üç[ün…] közün körmedük kulkakın ėşidmedük bodunumun ilgerü [kün togsıkıŋa] bėrgerü [kün ortası]ŋa kurıgaru [kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortusıŋa tegi konturtum. (BK K-10, 11)
  (Yukarıda gök aşağıda kara toprak lütfettiği için…(milletimi) gözle görülmemiş, kulakla işitilmemiş (yerlere/ bilinmeyen yerlere), doğuda (güneşin doğduğu yere), güneyde (gündüz ortası)na, batıda (güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar yerleştirdim.)

d. (Yüksek makama bildirilen talep, dua, arz vb. için) dikkate almak, kabul etmek

- kaganım ben özüm bilge tuńukuk ötüntük ötünçümün ėşidü bėrti. (TY I. TAŞ G-8)
  (Kağanım, ben kendim Bilge Tunyukuk('un) arz ettiği dileklerini dikkate aldı.)
- Üze teŋri ėşidti, asra kişi bilti tėr. (IB-54; IB-60)
  ((Yakarışları) Yukarıda Tanrı işitti (kabul etti), aşağıda insanoğlu anladı, der.)

25. Ėt-

Kullanım sıklığına bağlı olarak çeşitli anlamlar kazanan "*ėt-"* fiilinin temel anlamı "organize etmek, düzenlemek"tir. Temel anlamından kopmadan, bağlam dikkate alınarak çok anlamlı bir yapı oluşturmuştur. Clauson kelimenin anlam gelişimi ile ilgili şu bilgileri kaydeder:

"*ėt- (ėd-):* Uzun bir anlamsal geçmişi vardır. Başlangıçta "düzenlemek, düzene koymak"; sonra "süslemek, bezemek"; sonra "yaratmak" (organize edilmiş bir planın

[711] "Savaşıp yenilmemişin utancı, savaşıp yenileninkinden daha iyidir!" (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s..81)

[712] Şirin, "eşid-" fiilinin "kulkak" ile kullanıldığında "aldırış etmek, önemsemek, önem vermek" anlamlarını karşıladığını belirtmektedir. (bk. Hatice Şirin, **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016, s. 490.)

parçası olarak); sonra kademeli bir zayıflama süreciyle basitçe "yapmak (*to make*)" ve son olarak "yapmak (*to do*)".” [713]

a. *(bodun, ėl, törüg vb.)* düzenlemek, düzene sokmak

- olurupan türk bodunuŋ ėlin törüsin tuta bėrmiş ėti bėrmiş. (KT D-1; BK D-3)
  (Tahta oturarak Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetmiş(ler); düzenlemiş(ler).)
- anı üçün ėlig ança tutmış erinç ėlig tutup törüg ėtmiş. (KT D-3)
- anı] üçün ėlig ança tutmış erinç ėlig tutup törü[g ėtmiş. (BK D-4)
  (Bu sebeple devleti öylece yönetmiş(ler) şüphesiz. Devleti yönetip yasaları düzenlemiş(ler).)
- ėçim kagan olurupan türk bodunug yiçe ėtdi igit[t]i. (KT D- 16; BK D-14)
  (Amcam kağan (olarak) tahta oturup Türk milletini yeniden düzenledi, besledi.)
- ança kazganmış ėtmiş ėlimiz törümüz erti. (KT D-22)
  (O kadar kazandığı(mız), düzene soktuğu(muz) ülkemiz, devletimiz vardı.)
- ança kazganmış ança ėtmiş ėlimiz [törümüz erti. (BK D-18)
  (O kadar kazandığı(mız), o kadar düzene soktuğu(muz) ülkemiz devletimiz vardı.)
- sarıg altu]nın ürüŋ kümüşin kırgaglıg kutayın kinlig işgitisin özlük atın adgırın kara k[işin] kök teyeŋin türküme bodunuma kazganu bėrtim ėti bėrtim. (BK K-11, 12)
  (Sarı altını, beyaz gümüşü, kenarlı ipeklileri, misk kokulu ipeklileri, has atları, aygırları, kara samurları, boz sincapları Türküm için, halkım için kazandım; düzenledim.)
- … oglın [kisis]in uduztukı [kon]dukı ėtdüki yėr aldukı (KİÇ D-13)
  (…çocuk(lar)ını (ve) karısını gönderdiği, yerleştirdiği, düzenlediği, toprak aldığı…)
- köli çor tarduş bodunug ėte ayu olurtı. (KİÇ D-14)
  (Köli Çor, Tarduş halkını düzenleyerek yönetiyordu.)
- tür[gėş bodun] ėtdükde köli çor özlüki yegren at binip […] (KİÇ D-15)
  (Türgiş halkını düzene soktuğu sırada Köli Çor beylik doru atına binip […])
- …ben ėtdim (ŞU G EK-2)
  (Ben düzenledim.)
- ėlig ėtmiş men. (IB- 48)
  (Ülkeyi düzene soktum.)

[713] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 36.

b. (İlahi güç tarafından; *teŋri* ile) nizam vermek, düzenlemek; yapmak

- üze türk teŋrisi türk ıduk yėri subı ança ėtmiş. (KT D- 10, 11) [714]
  (Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutsal vatanı(nı) şöyle düzenlemiş.)
- üze] türk teŋrisi ıduk yėri subı ança ėtmiş erinç. (BK D- 9, 10)
  (Yukarıda Türk Tanrısı, (Türk'ün) kutsal vatanı(nı) şöyle düzenlemiş şüphesiz.)

c. *(bodun ėt-)* örgütlemek, teşkilatlandırmak

- bunça bo[dun kop ėtdim. (KT G-2, 3)
- [bunça bodun kop ėtdim.] (BK K-2)
  (Bunca halkın hepsini örgütledim.)
- ėkin ara idi oksuz kök türk [ėti] ança olurur ermiş. (KT D- 2, 3)
- ėkin ara idi oksuz kök türük ėti ança olurur ermiş. (BK D- 4)
  (İkisinin arasında hiç örgütlenmemiş olan Kök Türk / semâvî Türk halkını örgütleyerek öylece hüküm sürüyorlarmış.)
- tölis tarduş bodunug anda ėtmiş. (KT D-13; BK D-12)
  (Tölis (ve) Tarduş halklarını o zaman örgütlemiş.)
- ėçümüz apamız tutmış yėr sub idisiz bolmazun tėyin az bodunug ėtip yar[atıp…] (KT D-19)
- ėç[ümüz apamız tutmış yė]r sub [idi]siz kalmazun [tėyi]n [az bodunug ėtip yaratıp… (BK D- 16)
  (Atalarımızın elde ettiği yurt sahipsiz kalmasın diye Az halkını örgütleyip düzene sokarak…)
- kögmen yėr sub idisiz kalmazun tėyin az kırkız bodunug yarat[ıp keltimiz sünüş]dümüz (KT D-20)
- kögmen yėr sub idisiz kalmazun tėyin az kırkız bodunug [ėtip] yaratıp keltim[iz. (BK D-17)
  (Kögmen yurdu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız halk(larını) örgütleyip düzene sokarak…)

[714] "(O zaman) Yukarıda Türklerin Tengrisi, Türklerin kutsal yeri suyu şöyle söylemiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 193, 194.); "Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 13.); "Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 27.); "Yukarıda Türklerin ilahî güçleri, Türklerin kutsal yer-su (ruhları) şu şekilde düzenlemişler." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 94.); "Yukarıda Türk (ebedî) göğü (ve) kutsal yer su (ruhları) öylece örgütlemiş." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 54.); "Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutsal yeri şunu şöyle yapmış." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 513.)

- kurıgaru keŋü tarmanka tegi türk bodunug ança konturtumuz ança ėtdimiz. (KT D-21; BK D-17, 18)
  (Batı'da Kengü Tarman'a dek Türk milletini öylece yerleştirdik, öylece örgütledik.)
- ilgerü kadırkan yışıg aşa bodunug ança konturtumuz ança ėtdimiz. (KT D-21)
- [ilgerü] kadırkan yış[ıg aşa] b[odunu]g ança kontur[tumuz ança ėtdimiz]. (BK D-17)
  (Doğuda Kadırkan Dağlarını aşarak milletleri öylece yerleştirdik, öylece örgütledik.)
- sogdak bodun ėteyin tėyin yėnçü ögüzüg keçe temir kapıgka tegi süledimiz. (KT D-39)
  (Soğdak kavmini örgütlemek için Yėnçü (Seyhun) Irmağı'nı geçip Demirkapı'ya kadar sefer ettik.)
- [kaŋım] kagan ėçim kagan olurtukınta tört buluŋdakı bodunug nençe ėtm[iş..t]eŋr[i] yarlıkad[uk ü]ç[ün] özüm olurtukuma tör[t] b[uluŋdakı bo]dunug ėtdim yara[t]dım. (BK K- 8, 9)
  (Babam kağan, amcam kağan tahta oturduğunda dört bir taraftaki milletleri nasıl örgütlemişler (ise) Tanrı lütfettiği için (ben) kendim (tahta) oturduğumda (da) dört bir taraftaki milletleri örgütledim; oluşturdum.)
- keligme beglerin bodunın ėtip yıgıp azça bodun tezmiş erti on ok süsin sületdim. (TY II. TAŞ B-8)
  (Gelen beylerini (ve) halkını örgütleyip bir araya toplayarak, az sayıda halk kaçmıştı, On Ok ordusunu (onlara karşı) sefere çıkarttım.)
- ėçümüz apamız yamı kagan tört buluŋug ėtmiş yıgmış yaymış basmış ol kan yok boltukda kėsre ėl yėtmiş ıçgınmış. (ONGİ-1)
  (*Atalarımız Yamı Kağan dört bir tarafa (dağılmış halkı) örgütlemiş; bir araya toplamış; (isyancıları) dağıtmış (ve) hükmü altına almış. O han öldükten sonra, ülke(yi) kaybetmiş(ler).)*

d. (*çerig ėt-)* asker yerleştirmek, asker konuşladırmak; askeri düzenlemek
- süŋüş bolsar çerig ėter erti (KİÇ B-9)
  (Savaş çıktığı zaman asker yerleştirdi.)
- seleŋe kidin yılun kol bėridin sınar şıp başıŋa tegi çerig ėtdim. (ŞU D- 3) [715]

[715] "Selenge'nin batısından Yılun Kol'un (ırmak) güney yanındaki Şıp Başı bölgesine kadar asker yerleştirdim." (bk. Osman Mert, **a.g.e.,** s. 234.); "Sıngar-Şıp başına kadar çeri düzenledim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 295.);

(Selenge'nin batısından Yılun-Kol'un güney tarafıdaki Şıp (Irmağı'nın) kaynağına kadar asker yerleştirdim.)

- […] uçı seleŋeke tegi çerig ėtdi[716] bėşinç ay tokuz otuzka süŋüşdüm (ŞU D-4)
  ([…] ucu Selenge 'ye kadar asker yerleştirdi. Beşinci ayın yirmi dokuzunda savaştım.)

e. *(timag ėt-)* takdir etmek, saygı duymak

- […] iç buyruk sebig kül ėrkin başlayu ulayu buyruk bunça amtı begler kaŋım kaganka ertiŋü ertiŋü timag ? (ėtdi.) (BK G-13, 14, 15)
  ([…] has memurlar, (yani) Sebig Köl İrkin önderliğindeki diğer yüksek memurlar; şimdiki bunca bey, babam kağana fevkalade çok bağlılık (?) [gösterdiler].)[717]

f. *(bark ėt-, bitig taş ėt-, taş ėt-)* inşa etmek, hazırlamak

- bark ėtgüçi bediz yaratıgma bitig taş ėtgüçi tabgaç kagan çıkanı çaŋ seŋün kelti. (KT K-13)
  (Anıt mezar inşa eden (anıt mezar ustası), süsleme ustası (ve) yazıt inşa eden (yazıt ustası) olarak Çin kağanının kuzeni General Çang geldi.)
- kaŋım kagan [ü]ç[ün] agır taşıg yogun ıg türk begler bodun ėt[ip] yar[atıp kel]ürti. (BK G- 15)
  (Babam kağan için ağır taşları, kalın keresteleri Türk beyleri ve halkı hazırlayıp yapıp getirdiler.)
- kenç a eb ėtdim (ABY KALBAK TAŞ XVIII)
  (Ben Kenç, ev yaptım /inşa ettim.)

g. *(ėl ėt-)* devlet kurmak

- teŋride bolmış ėl ėtmiş bilge kagan... (ŞU K-1)
  (Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) bilge kağan…)
- teŋride bolmış ėl ėtmiş bilge kagan ėl bilge katun kagan atıg katun atıg atanıp ötüken kidin uçınta tez başınta örgin… anta yaratıtdım. (TARYAT B-1)

"Selenge'nin batısında Yılun Kol'un güney tarafına, Şıp Başı'na kadar asker yerleştirdim." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 122.)

[716] Mert, "*çerigledi*" olarak okumaktadır. (bk. Osman Mert, **a.g.e**. s. 229)

[717] Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 589.

(Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Kağan, İl Bilge Hatun, Kağan unvanını ve Hatun unvanını alarak Ötüken'in batı tarafında, Tes (ırmağı) Başı'nda, hükümdarlık otağını orada kurdurdum.)

- teŋride bolmış èl ètmiş bilge kanım içreki bodunı altmış iç buyruk başı ınançu baga tarkan. (TARYAT B- 6)
  (Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Hanımın kendisine tabi boyların sayısı altmış (idi). İç (işlerinden sorumlu) komutan İnançu Baga Tarkan.)
- teŋride bolmış èl ètmiş bilge kagan atadı (TARYAT G-6)
  (Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Kağan atadı.)
- teŋride bolmış èl ètmiş uygur kagan olurmış. (TES D-1)
  (*Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) Uygur Kağanı tahta oturmuş.)*
- teŋride bolmış èl ètmiş [bilge] kaganım olurtı èl tutdı. (TES D-4)
  (*Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) Bilge Kağanım tahta oturdu, devleti yönetti.)*

26. ı- / ıd- / ıt-/ yıd-

Kullanım sıklığına bağlı olarak çeşitli anlamlar kazanan *ı-/ıd-/ıt-/yıd-* eylemi, temel olarak "göndermek, yollamak" anlamındadır. Geçişli bir eylem olması sebebiyle nesnesine ve genel olarak yer aldığı bağlama dayalı olarak çok anlamlı duruma gelen kelime ile ilgili Clauson şu açıklamaları yapmaktadır:

" '(bir şeyi) göndermek'; ve genişlemesiyle 'gitmesine izin vermek, bırakmak'; eski dönemde aynı zamanda –u/-ü zarf fiil ekiyle tamamlanmış hareketi bildirerek bir yardımcı fiil olarak da kullanılmış."[718]

a. Göndermek, yollamak

- Ötüken yèr olurup arkış tèrkiş ısar neŋ buŋug yok. (KT G-8)
- Ötüken yèr o[l]urup [arkış] tèrkiş ısar neŋ bu[ŋug yo]k. (BK K-6)
  (Ötüken toprak(larına) yerleşip kervan(lar) gönderirsen hiç sıkıntın olmaz.)
- yègirmi yaşıma basmıl ıduk [ku]t oguşum bodun erti, arkış ıdmaz tèyin süledim. (BK D-25)[719]

[718] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 37, 38.

(Yirmi yaşımda Basmıl Iduk Kut boyum, halkım idi; (onlar bana) "elçi göndermiyor" diyerek (üzerlerine) ordu gönderdim.)

- oguz bo[dun...]d ıdmayın tėyin süledim. (BK D-33)[720]
  (Oğuz halkı […] göndermeyeyim diyerek ordu sevk ettim.)
- öŋreki er yogur(u) aça ıdıp ı bar baş aşdımız. (TY I. TAŞ K-1, 2)
  (Öndeki askerler geçip (yol) açınca (diğerlerini de) gönderip ağaçlı dağ başını aştık.)
- ol ok tün bodunın sayu ıt(t)ımız. (TY II. TAŞ B-7)[721]
  (O gece hepsinin halkına (bunlarla haber) gönderdik.)
- süŋüşde tutup on er ıtdım (ŞU D- 4)
  (Savaşta on askeri yakalayarak gönderdim.)
- ürüŋ begig kara bulukug anı olurmış kırkız tapa er ıdmış. (ŞU D-10)
  (Ürüng Bey'i, Kara Bulukug'u Anı'da yerleştirmiş. Kırgızlara doğru asker göndermiş.)
- tutuk başın çik tapa bıŋa ıtdım. (ŞU D-11)
  (Tutuk komutasında bin adamlık bir birliği Çiklerin üzerine gönderdim.)
- isi yėr tapa az er ıtdım (ŞU D-11)
  (Müttefiklerin bulunduğu yere az asker gönderdim.)
- karluk [tapa] er ıdmış. (ŞU G- 3, 4)
  (Karluk(lara doğru) asker göndermiş.)
- anta olurup ebiŋe ıt[d]ım. (ŞU B-3)
  (Orada oturup evine gönderdim.)

b. *(at ıt-)* Türk adını / unvanlarını bırakmak; farklı bir etnik kimliğe geçmek

- türk begler türk atın ıt(t)ı tabgaçgı begler tabgaç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş. (KT D-7,8)
- türk begler türk atın ıt(t)ı tabgaçgı begler tabg[aç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş. (BK D-7)

---

[719] "Because he sent no envoys, I campaigned against him." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 216, 217.)

[720] Ercilasun, okunamayan kısma ekleme yaparak *ıd-* fiilini "bırakmak" olarak anlamlandırmaktadır; "Oğuz halkı (isyan ettiği zaman?) bırakmayayım diye ordu yürüttüm." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 576, 577.)

[721] "O gece [On Ok] bodunu her yöne gönderdik." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 92.); "Aynı gece halkını tamamen (geri) yolladık." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 175.); "O gece halkını tamamen (geri) gönderdik." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 115.); "Hemen o gece halkını (geri kalanları) sayarak gönderdik." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 617.)

(Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlileşmiş (Türk) beyleri, Çin unvanları alarak Çin kağanına tâbi olmuşlar.)

c. (*yėr sub ıd-*; vatanı, topraklarını) terk etmek, bırakmak

- tokuz oguz bodun yėrin subın ıdıp tabgaçgaru bardı. (BK D-35)
  (Dokuz Oğuz halkı, yurdunu terk edip Çin'e doğru gitti.)

d. (uykuyu) terk etmek, bölmek

- usın bunta ıtu yurtda yatu kalur erti. (TY I. TAŞ D- 2)[722]
  ((Askerlerimiz) uykularını burada terk ederek harap olmuş şehir(ler)de, evlerde yatıp kalıyorlardı.)

e. *(törü ıd-)* kanuna uymamak; töreyi bırakmak

- kara bodunum katıglanıŋ ėl törösin ıdmaŋ yıta esiz ėlim kanım (YEN ELEGEST I-7)
  ((Ey) avam halkım, gücünüzü toplayın! Devletinden kanunlarından ayrılmayın! Ne acı! Devletim, hanım!)

f. *(sab ıd-)* mesaj göndermek, haber iletmek

- sab ança ıdmış: (TY I. TAŞ G-2)
  (Şöyle haber göndermiş.)
- ol sabıg ėşidip kagaŋaru ol sabıg ı[t]tım. (TY I. TAŞ K-9)
  (O haber(ler)i işitince kağana, bu haber(ler)i ilettim.)
- bögü kagan baŋaru ança yıdmış. (TY I. TAŞ K- 10)
  (Bögü Kağan, bana böyle (haber) göndermiş.)
- apa tarkaŋaru içre sab ıdmış. (TY I. TAŞ K 10)
  (Apa Tarkan'a gizli haber göndermiş.)

g. Görev için göndermek, görevlendirmek; atamak

- tabgaç kaganıŋ içreki bedizçig ıt(t)ı**.** (KT G-12)

[722] "(Sadece) Usin Buntutu yurdunda kaldı." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 87.); "(Askerlerimiz) uykularını burada terk ederek harap olmuş şehirlerde, evlerde yatıp kalıyorlardı." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 604, 504.) DLT'de yurt "harabe halindeki yerleşim yeri" anlamındadır. (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **a.g.e.**, 2018, s. 990); "Akıllarını başlarından alıp ortalıkta yatar hale getirdim." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 172.)

(Çin kağanlığının has süslemecileri(ni) görevlendirdi (atadı).)

- antag ödke ökünüp kül tėginig az erin ėrtürü ı[d]tımız. (KT D-40)
  (Böyle bir zamana hayıflanıp Kül Tigin'i az (sayıda) asker ile (oraya) ulaşsın diye (görev için) gönderdik.)
- [meniŋ] sabımın sımadı içreki bedizçig ıt(t)ı. (BK K-14)
  (Benim ricamı kırmadı. Sarayındaki has süslemecileri görevlendirdi (atadı).)
- bėriye karluk bodun tapa süle tėp tudun yamtarıg ıttım bardı. (BK D-40)
  ("Güneyde Karluk halkına doğru sefer et" diyerek Tudun Yamtar'ı atadım (görevlendirdim); (onların üzerine) hücum etti.)
- tabgaçgaru kunı seŋünüg ıdmış. (TY I. TAŞ G- 2)
  (Çin'e Ku'yu, generali atamış (görevlendirmiş).)
- kıtańgaru toŋra semig ıdmış. (TY I. TAŞ G- 2)
  (Kıtaylara Tongra Sem'i atamış (görevlendirmiş).)
- uzun yelmeg yeme ıt(t)ım ok. (TY II. TAŞ D- 2)
  (Uzaklara keşif kolları da atadım (görevlendirdim).)
- özümün öŋre bıŋa başı ıtdı. (ŞU K- 6) [723]
  (Beni doğuya bin başı olarak atadı (görevlendirdi).)
- yelmesin ėş yėriŋerü ıdmış yelmesin meniŋ er anta basmış tıl tutmış. (ŞU D-12)
  (Keşif birliğini, müttefiklerin (bulunduğu) yere (görev için) göndermiş. Keşif birliğine, benim askerim orada baskın yapmış, muhbirleri ele geçirmiş.)
- taygan költe tėriltim bidgüçi er anta ıt[tım]. (ŞU G-3)
  (Taygan Gölü yanında toplandık. Oradan keşifçi/öncü asker atadım.)
- Ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke ıdmış tėr. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tėr. Ança biliŋ: edgü ol. (IB-19)
  (Kır at, rakibini üç arayışta seçerek onu bir dilsize duaya göndermiş (görevlendirmiş), der. Korkma, güzelce dua et, korkma iyice yalvar! Öylece biliniz: (bu fal) iyidir.)

[723] "He marched out and sent me forward as captain." (bk. Marcel Erdal, **A Grammar of Old Turkic**, Leiden-Boston, 2004, s. 210)

27. Içgın-

Clauson tarafından "(birini veya bir şeyi) kaybetmek; (bir şey) kaçırmak"[724] şeklinde anlamlandırılan eylem, yazıtlarda az rastlanmakla birlikte bağlama dayalı olarak yeni anlamlar kazanmıştır.

a. Bırakmak; elden çıkarmak; kaybetmek, yitirmek

- begleri bodunı tüzsüz üçün tabgaç bodun tebligin kürlüg üçün armakçısın üçün inili èçili kikşürtükin üçün begli bodunlıg yoŋaşurtukın üçün türk bodun èlledük èlin ıçgınu ıdmış kaganladuk kaganın yitürü ıdmış. (KT D- 6, 7)
- begleri bodunı tüzsüz üçün tabgaç bodun tebl[igin] kürlüg [üçün armakçı]sın üçün inili [èçili kikşürtükin üçün begli bodunlug] yoŋaşurtukın üçün türk bodun èlledük èlin ıçgınu ıdmış kaganladuk kaganın yitürü ıdmış. (BK D- 6, 7)

  (Beyleri (ve) halkı itaatkâr olmadığı için, Çin milleti sahtekâr ve huysuz olduğu için, hilekâr olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine karşı kışkırttığı için, beylerle halkı birbirine gammazladığı için Türk milleti, kurduğu devletini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını yitirmiş.)
- yèti yüz er bolup èlsiremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bodunug türk törüsin ıçgınmış bodunug èçüm apam törüsinçe yaratmış, boşgurmış. (KT D- 13)
- yèti yüz er bolup èl[siremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bod]unug türk törüsin [ıçgınmış] bodunug èçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (BK D- 11, 12)

  (Yedi yüz asker olduğu zaman devletsizleşmiş, kağansızlaşmış halkı, cariye (ve) kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış olan halkı atalarımın yasalarına göre örgütlemiş (ve) eğitmiş.)
- èçümüz apamız yamı kagan tört buluŋug ètmiş yıgmış yaymış basmış ol kan yok boltukda kèsre èl yètmiş ıçgınmış. (ONGİ-1)[725]

  (Atalarımız Yamı Kağan dört bir tarafa (dağılmış halkı) örgütlemiş; bir araya toplamış; (isyancıları) dağıtmış (ve) hükmü altına almış. O han öldükten sonra, ülke(yi) kaybetmiş(ler).
- kaganladuk kaganıg ıçgını ıdmış. (ONGİ- 2)[726]

  (Kağan yaptığı kağanını yitirmiş.)

[724] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 23.
[725] "O kağan öldükten sonra ülke yitmiş, düşmüş." (bk. Hatice Şirin, **Kül Tigin Yazıtı Notlar**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 172.)
[726] "Kağan yaptığı kağanını elinden kaçırıvermiş." (bk. Hatice Şirin, **a.g.e.**, s. 172.)

b. Ayrılmak

- esiz köz süsi on kara kökmüşi er erdiŋiz ıçgıntım. (YEN OÇURI- 11)
  (Yazık! Güzel, sevimli ordu, Kökmüş kavminin on [kabilesi], siz savaşçı askerlerdiniz, [sizden] ayrıldım.)

c. Düşürmek

- Uzun tonlug közüŋüsin kölke ıçgınmış. (IB- 22)
  (Bir kadın, aynasını göle düşürmüş.)

28. İçger-

Clauson'un "(bir şeyi; bir şeye) getirmek; (düşman) bastırmak"[727] olarak tanımladığı *içger-* fiili, "tabi kılmak, bağımlı kılmak" temel anlamlarından uzaklaşmadan bağlamın gerektirdiği ölçüde anlam alanını genişletmiştir.

a. Tâbi kılmak, bağımlı kılmak, itaat altına almak

- […] içgertim kal[ıŋın] […] ebirü kelürtüm. (BK D-25)
  ([…] tâbi kıldım, haracını […] çevirip getirdim.)
- az [bodunug altı]m […iç]gertim. (BK D-26)
  (Az halkını tutsak aldım [… kendime] tabi kıldım.)
- içgerip yana yorıdım (ŞU K-7)
  ((Kendime) tabi kılıp yine ilerledim.)
- türk bodunug anta içgertim (TARYAT D-8)
  (Türk halkını orada (kendime) tâbi kıldım.)
- içgerip igdir bü[…] ben anta kėsre ıt yılka üç karluk yablak sakınıp teze bardı (TARYAT G-3)
  ((Kendime) tabi kılıp İğdir Bü[lük]… Ben ondan sonra İt yılında Üç Karluk(lar) kötülük düşünüp kaçıp gitti(ler).)

b. (Düşmanı) yenmek, alt etmek

- basmıl yagıdıp ebimerü bardı anı içgermedim. (ŞU G-4)
  (Basmıl(lar) düşmanlık edip evime hücum etti. Onları alt edemedim.)

[727] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 25.

29. İgid-

"(Bir insanı veya hayvanı) beslemek, doyurmak"[728] temel anlamlarına sahip olan *igid-* fiili, somutlaştırma yoluyla "korumak, muhafaza etmek; kalkındırmak" anlamlarını kazanmıştır.

a. Beslemek, doyurmak

- ol yılkıg alıp igittim. (BK D-38)
  (O at sürüsünü alıp besledim.)
- artuk yılkıg igitdi. (KİÇ D- 25)
  (Çok sayıda at sürüsünü besledi.)
- üze kök teŋri yarlıkaduk üçün asra yagız yėr igittük üçün ėlimin törümin ėtintim. (TARYAT-B 3) [729]
  (Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için yurdumu ve yasalarımı düzenlendim.)

b. *(bodun, kagan* ile; mecazen doymak, beslemek) kalkındırmak; gözetmek, korumak[730]

- antagıŋın üçün igidmiş kaganıŋın sabın almatın yėr sayu bardıg. (KT G-8, 9) [731]
- antagıŋın üçün igidmiş k[aganıŋın] sabın almatın yėr sayu bardıg. (BK K-6, 7)
  (Böyle olduğun için (seni) beslemiş olan kağanının öğütlerini dikkate alma(dığın için) her yana dağıldın.)

---

[728] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 103.

[729] "Yukarıda mavi gök (Tengri)izin verdiği için, aşağıda yağız yer beslediği için, elimi, töremi düzenledim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 255.); "Üstteki Gök Tanrı/Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 182.); "Yukarıda mavi gök bahşettiği için aşağıda kara toprak beslediği için devletimi düzenimi kurdum." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 83.); "Yukarıda mavi gök lütfettiği için, aşağıda yağız yer beslediği için yurdumu (ve) yasalarımı düzenledim." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 45.)

[730] Şirin, "*igid-"* fiilinin yazıtlar döneminde mecazlaşma sonucunda "himaye etmek, koruyup gözetmek" anlamları kazandığını ifade etmektedir. (bk. Hatice Şirin, **a.g.e.**, s. 115.) (Yazıtlarda "korumak" anlamı iki şekilde kullanılmaktadır: 1. İlahi bir gücün (Tanrı) koruması 2. Yönetici olan bir kişinin (kağan, han vb.) koruması.)

[731] "Böyle olduğun için seni besleyen kağanının sözünü tutmadın, her yere gittin (dağıldın)." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 191.); "Öyle olduğun için, beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4-7.); "Böyle olduğun için, (seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) almadan her yere gittin." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 22, 23.); "Öyle olduğun için seni beslemiş olan hakanının sözlerini dikkate almayıp her yöne gittin." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 91.); "Öyle olduğun için, (seni) beslemiş kağanının sözlerini (dikkate) almadan her yerde gittin." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 49.); "bu huyun yüzünden [seni] beslemiş olan kağanının sözlerini dinlemeden her yere gittin." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 504, 505.)

- küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ėrmiş barmış edgü ėliŋe kentü yaŋıltıg, yablak kigürtüg. (KT D-23)
- küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ėrmiş bar[mış edgü] ėliŋe kentü yaŋıltıg, yablak kigürtüg. (BK D-19)

  (İtaatsizliğin yüzünden (seni) beslemiş olan bilge kağanına, kalkınmış ve müreffeh, iyi (durumdaki) ülkene (karşı sen) kendin hata ettin (ve) kötülük getirdin.)
- ėçim kagan olurupan türk bodunug yiçe ėtdi igit[t]i. (KT D-16; BK D-14)

  (Amcam kağan (olarak) tahta oturup Türk milletini yeniden düzenledi, besledi.)
- bodunug igideyin tėyin yırıgaru oguz bodun tapa ilgerü kıtań tatabı bodun tapa bėrigerü tabgaç tapa ulug sü ėki yėgir[mi süledim […] süŋüşdüm. (KT D-28)
- bodunug igideyin tėyin yırıgaru [oguz bo]dun tapa ilgerü kıtań tatabı [bo]dun tapa bėrigerü tabgaç tapa ėki yėgirm[i süledim…] süŋüşdüm. (BK D-23)

  (Halkı besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmi(ne), doğuda Kitan (ve) Tatabı kavmi(ne), güneyde Çin'e doğru büyük (bir) ordu (ile) on iki (kez) sefer ettim, (onlarla) savaştım.)
- anta] kėsre teŋri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tėrgürü igit[t]im. (KT D- 28, 29)

  (Ondan sonra Tanrı bağışlasın, talihim olduğu için, kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim.)
- ıgar oglanıŋızda taygunuŋuzda yėgdi igidür ertigiz. (KT GD)

  ((Beni) değerli evlatlarınızdan, gençlerinizden daha iyi besliyordunuz.)
- … igidiŋ emgetmeŋ tolgatmaŋ (BK K-13)

  ([…] besleyin, (onlara) zahmet (ve) sıkıntı çektirmeyin!)
- (…) igidmiş [alp kaganıŋa ya]ŋıldı. (BK D-35)

  (… beslemiş olan yiğit kağanına ihanet etti.)
- tabgaç […] bu yėrde kelti igideyin tėyin sak[ıntım]. (BK D-35)

  (Çin(den tekrar) buraya geldi(ler). "Besleyip doyurayım" diye düşündüm.)
- türk bilge kagan türk sir bodunug oguz bodunug igidü olurur. (TY II. TAŞ K-4) [732]

  (Türk Bilge Kağan, Türk Sir milletini, Oğuz milletini beslemeye devam ediyor.)
- teŋri kanım igittükin buŋum yok. (MBY DEL UUL-1)

  (Kutlu hanım (bizi) besleyip doyurduğu (için) sıkıntım(ız) yok.)

[732] "Türk Bilge Kağan, Türk Sir milletini, Türk Oğuz milletini beslemeye devam ediyor." (bk. Feryal Korkmaz, Tonyukuk Yazıtında Çok Anlamlılık Üzerine Bazı Dikkatler, **Tonyukuk Kitabı**, İstanbul, 2020, s. 101.)

c. *(teŋri, yėr* ile) himaye etmek, korumak [733]

- teŋrim sen igit. (MBY DEL UUL-3)
  (Tanrım sen koru.)
- yėrdeki egitir beŋkü yėrdeki aŋar. (ABY KALBAK TAŞ A 45)
  (Yerdeki himaye eder, ebedî yerdeki hatırlar.)

30. Kabış-

Temel anlamı "birleşmek, toplanmak, bir araya gelmek" olan "*kabış*-" eylemi, bağlam gereği mecazlaşmaya uğrayarak "ittifak yapmak" anlamını kazanmıştır.

a. Birleşmek, toplanmak, bir araya gelmek, buluşmak

- ol üç kagan ögleşip altun yış üze kabışalım tėmiş. (TY I. TAŞ D- 3)
  (O üç kağan anlaşıp Altay Dağları üzerinde buluşalım, demiş(ler).)
- kör bodkalıda kabışalım tėmiş (ŞU D-10, 11)
  ("Bakın/Dikkat edin. Bodkalı'da birleşelim" demiş.)
- […] kabışa kelti (ŞU B-6)
  ([…] birleşip geldi(ler).)

b. İttifak yapmak

- ança ötüntüm tabgaç oguz kıtań bu üçegü kabsar [734] kaltaçı biz. (TY I. TAŞ G-5, 6)[735]
  (Şöyle arz ettim: Çinliler, Oğuzlar (ve) Kıtaylar, bu üçü ittifak yaparsa biz (eli kolu bağlı) kalacağız.)
- üçegün kabışıp sülelim idi yok kılalım tėmiş. (TY I. TAŞ D-4)
  (Üçümüz ittifak yaparak ordu sevk edelim, (onları) tamamen yok edelim, demiş(ler).)

[733] Korumak; 1. İlahi bir gücün (Tanrı) koruması 2. Yönetici olan bir kişinin (kağan, han vs.) koruması.
[734] "kabışsar/kawışsar/kabsar" şeklinde farklı okumalar mevcuttur.
[735] "Şöyle danıştım: Eğer bu üçü, Tabgaç, Oğuz [ve] Kıtay birleşirse, biz [burada] kalacağız." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 85.); "Şöyle arz ettim: Çin, Oğuz, Kıtay bu üçü birleşirse kala kalacağız." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 69.); "Şöyle ricada bulundum: Çinliler, Kıtaylılar ve Oğuzlar, bu üçü birleşirse (biz) çaresiz kalırız." bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 77.); "Şöyle arz ettim Çin, Oğuz, Kıtany bu üçü bizi kuşatırlarsa biz arada kalacağız." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 171.); "Şöyle söyledim: Çin, Oğuz (ve) Kitan bu üçü bir araya gelirse (arada) kalacağız." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 107.); "Şöyle arz ettim: Çinliler, Oğuzlar ve Kıtaylar, bu üçü birleşirse biz kalırız." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 601)

31. Kaç-

"Kaçmak" eylemi, insana özgü bir harekettir. Ancak yazıtlarda, deyim aktarmasına başvurularak insana özgü olan bu eylem, güneşin batışını ifade etmek için de kullanılmıştır.

a. Kaçmak

- begi kaçdı (ONGİ-9)
  (Bey(ler)i kaçtı.)

b. (Güneş) batmak

- kün kaçu … (MBY YAMAN US-1)
  (Güneş batarken…)

32. Kal-

Bağlamsal açıdan oldukça zengin olan *kal-* eylemi, kullanım sıklığına, yer aldığı cümleye ve metne bağlı olarak anlam alanını genişletmiştir. Clauson, eylemin anlam gelişimini şu şekilde sıralamaktadır: "kalmak; tek olmak, var olmaya devam etmek; durmak, kalmak; arta kalmak, kullanım dışı olmak."[736]

a. (Belirli bir zamanda) olmak, (Belirli bir durumda) olmak

- kaŋım kagan uçdukda inim kül tėgin yėt[i yaşda kaltı]. (KT D- 30)
  (Babam kağan vefat ettiğinde kardeşim Kül Tigin yedi yaşında idi.)
- kaŋım] kagan uçdukda özüm sekiz yaşda kaltım. (BK D-13, 14)
  (Babam kağan vefat ettiğinde (ben) kendim sekiz yaşında idim.)
- Kamış ara kalmış. (IB-38)
  (Kamış(lar) arasında (yalnız) kalmış.)
- Kutlug olganın ulatı k<almış>. (KRG TALAS 9-2)
  (Saadetli oğullarıyla birlikte kaldı.)

b. Konaklamak

- Teŋrilig kurtga yurtta kalmış. Yaglıg kamıç bulupan yalgayu tėrilmiş, ölümde ozmış tėr. (IB-13)

[736] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 615, 616.

(Dindar (bir) yaşlı kadın terk edilmiş (bir) kamp yerinde kalmış. Yağlı bir kepçe bulup yalamış, (öylece) hayatta kalmış, ölümden kurtulmuş, der.)

c. Arta kalmak, geride kalmak

- türk sir bodun yėrinte bod kalmadı. (TY I. TAŞ B-3, 4)
  (Türk Sir halkının ülkesinde boy kalmadı.)
- bükegükde sekiz oguz tokuz tatar kalmaduk (ŞU D-1)
  (Bükegük'te Sekiz Oğuzlar ve Dokuz Tatarlar kalmadı.)
- katıŋa tegi kalmaduk bükiŋe tegi kodmaduk tėr. (IB-9)
  ((Evin) katına kadar (sağlam yeri) kalmamış, köşe bucağına kadar (yanmamış yeri) kalmamış, der.)
- sekiz oguz tokuz tatar kalmatı kelti. (ŞU D-3)[737]
  (Sekiz Oğuzlar, Dokuz Tatarlar(dan geride kimse) kalmadı, (tümüyle bana) geldiler.)
- tümen koń kalmış (ŞU B-9)
  (On bin koyun kalmış.)
- özi, kılınçlıgı kalmad<ı>. (KRG TALAS 14-2)
  (Kendisi (ve) yaptıkları kalmadı.)

d. Durmak; kalakalmak

- Özlük at öŋ yėrde arıp oŋup turu kalmış. (IB-17)
  ((Bir) hususi at, çöl yerinde yorulup, bitkin düşüp kalakalmış.)

e. Hayatta kalmak, sağ kalmak; yaşamak

- anta kalmışı yėr sayu kop toru ölü yorıyur ertig. (KT G-9)
- anta kalm[ışı] yėr [say]u kop toru ölü yorıyur ertig. (BK K-7)
  (Ora(lar)da (sağ) kalanlarınız her yerde (dağınık olarak) hep bitkin ve yitik (bir halde) yaşıyordunuz.)
- ıda taşda kalmışı kubranıp yėti yüz boltı. (TY I. TAŞ B-4)
  (Orman(lar)da, dışarı(lar)da kalmış olanları (sağ kalanları) toplanıp yedi yüz (kişi) oldu.)

[737] "The eight Oguz (tribes) and the nine Tatar (tribes) did not stay away (kalmati) bu came." (bk. Marcel Erdal, **a.g.e.**, s. 465.); "Sekiz Oğuzlar, Dokuz Tatarlar tümüyle (bana) geldi." (bk. Osman Mert, **a.g.e.**, s. 234.); "Sekiz Oğuz, Tokuz Tatar'dan (geride hiç kimse) kalmaksızın geldi." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 122.)

- anta kalmışı bodun on uygur tokuz oguz üze yüz yıl olurup […] (ŞU K- 3)
  (Orada kalanlar On Uygur (ve) Dokuz Oğuz (halkının üzerinde) yüz yıl hükümdar olarak […])
- alp kögşin[738] oluru kaltı. (YEN ABAKAN-5)
  (Cesur kögşinler (avcı kuşlar) oturup kalsın (yaşamaya devam etsin).)
- oglın beg atısı kalmış kara tulı kalmadı. (KRG TALAS 3- 2)
  (Oğluyla bey (olan) yeğeni (hayatta) kalmış, dul zevcesi (hayatta) kalmadı (öldü.))
- otuz oglan sagdıçıg kalmış. (KRG TALAS 8- 3)
  (Otuz oğlan maiyetindekiler (hayatta) kaldı.)

f. Eli kolu bağlı olmak; çaresiz kalmak; zor durumda kalmak

- ança ötüntüm tabgaç oguz kıtań bu üçegü kabsar kaltaçı biz. (TY I. TAŞ G-5, 6)[739]
  (Şöyle arz ettim: Çinliler, Oğuzlar (ve) Kıtaylar, bu üçü birleşirse biz (eli kolu bağlı) kalacağız.)

g. *(idisiz kal-)* sahipsiz kalmak, öndersiz/lidersiz kalmak

- kögmen yėr sub idisiz kalmazun tėyin az kırkız bodunug yarat[ıp keltimiz sünüş]dümüz (KT D-20)
- kögmen yėr sub idisiz kalmazun tėyin az kırkız bodunug [ėtip] yaratıp keltim[iz. (BK D-17)
  (Kögmen yurdu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız halk(larını) düzenleyip örgütleyerek geldik.)
- ėç[ümüz apamız tutmış yė]r sub [idi]siz kalmazun [tėyi]n [az bodunug ėtip yaratıp… (BK D- 16)
  (Atalarımızın elde ettiği topraklar sahipsiz kalmasın diye Az halkını düzene sokup örgütleyerek…)

[738] "kögşin" kelimesi için bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 70.

[739] "Şöyle danıştım: Eğer bu üçü, Tabgaç, Oğuz [ve] Kıtay birleşirse, biz [burada] kalacağız." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 85.); "Şöyle arz ettim: Çin, Oğuz, Kıtay bu üçü birleşirse kala kalacağız." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 69.); "Şöyle ricada bulundum: Çinliler, Kıtaylılar ve Oğuzlar, bu üçü birleşirse (biz) çaresiz kalırız." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 77.); "Şöyle arz ettim Çin, Oğuz, Kıtany bu üçü bizi kuşatırlarsa biz arada kalacağız." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 171.); "Şöyle söyledim: Çin, Oğuz (ve) Kitan bu üçü bir araya gelirse (arada) kalacağız." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 107.); "Şöyle arz ettim: Çinliler, Oğuzlar ve Kıtaylar, bu üçü birleşirse biz kalırız." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 601.)

h. *(kaŋsız kal-)* babasız kalmak

- kaŋsız [kaldım] (YEN BARIK IV-3)
  (Babasız kaldım.)
- bėş yaşımta kaŋsız kalıp tokuz yegirmi yaşımga ögsüz bolup katıglanıp otuz yaşımg<a> öge boltum (YEN KÖJEELİG HOVU- 2, 3)
  (Beş yaşımda babasız kaldım. On dokuz yaşımda annesiz kaldım. Güçlü olup otuz yaşımda öge unvanını aldım.)

i. *(tul kal-)* dul kalmak

- yėrim subum esizim e kuyda kunçuyum tul kaltı yıta esizim. (YEN KÖJEELİG HOVU-6)
  (Yurdum(dan ayrıldım), ne yazık! (Obada(ki) eş(ler)im dul kaldı, ne acı, ne yazık!)
- katunı yeşinü anta tul[ı] kalmış. (KRG TALAS I-2)
  (Zevcesi Yeşinü ondan dul kaldı.)
- t[ulı] kalmış kara tulı kalmış (KRG TALAS 3-2)
  (Dul kalmış, sıradan bir dul (olarak) kalmış.)
- kutlug eren esiz oglan çor ulayu kalmış [katunı] kara tul kalmış (KRG TALAS 4-2)
  ((Ardında) kutlu erler ve Çor'un aziz oğlu kaldı. Zevcesi sıradan bir dul (olarak) kaldı.)
- Kiçig kişim tul kaldı. (KRG TALAS 13-1)
  (Küçük zevcem dul kaldı.)

33. Katıglan-

Somutlaştırma yoluyla çok anlamlı duruma gelen *katıglan-* fiili, "katılaşmak, sertleşmek" temel anlamı ile yazıtlarda yer almamaktadır. "Gayret etmek, çabalamak; (madden ve ruhen) güçlü olmak" soyut anlamlarında kullanılmaktadır.

a. Gayret etmek, çalışıp çabalamak

- oglanım erde marımınça bol kanka tap katıglan. (SÜCİ-9)
  (Evlatlarım! Erlikte (erkeklikte) hocalarınız gibi ol(un). Hana hizmet edin, çalışıp çabalayın!

b. Güçlü olmak, kuvvetli olmak

- kara bodunum katıglanıŋ èl törösin ıdmaŋ yıta esiz èlim kanım (YEN ELEGEST I-7)

  ((Ey) avam halkım, gücünüzü toplayın! Devletinden kanunlarından ayrılmayın! Ne acı! Devletim, hanım!)
- üç oglum a adrıldım a yıta bökmedim e katıglangıl (YEN BEGRE-2)

  (Üç oğlum sizden ayrıldım, ne acı sizlere doymadım! Güçlü olun!)
- bèş yaşımta kaŋsız kalıp tokuz yegirmi yaşımga ögsüz bolup katıglanıp otuz yaşımg<a> öge boltum (YEN KÖJEELİG HOVU- 2, 3)

  (Beş yaşımda babasız kaldım. On dokuz yaşımda annesiz kaldım. Güçlü olup otuz yaşımda öge unvanını aldım.)

34. Kazgan-

Esas olarak "çalışarak kazanmak, ticaretle elde etmek"[740] anlamlarına gelen *kazgan-* fiili, *èl, bodun, törü* kelimeleri ile kullanıldığında "fethetmek, zaptetmek; toprak elde etmek" anlamlarına gelmektedir.

a. (iş karşılığında para/ücret) kazanmak; (ganimet olarak) elde etmek

- Sarıg altu]nın ürüŋ kümüşin kırgaglıg kutayın kinlig işgitisin özlük atın adgırın kara k[işin] kök teyeŋin türküme bodunuma kazganu bèrtim èti bèrtim. (BK K-11, 12)

  (Sarı altını, beyaz gümüşü, kenarlı ipeklileri, misk kokulu ipeklileri, has atları, aygırları, kara samurları, boz sincapları Türküm için, halkım için elde ettim; düzenledim.)
- er erdemim üçün alpun altun kümüşüg egri tebe èlde kişi kazgandım a. (YEN BEGRE-9)[741]

  (Erkeklik erdemim(i elde etmek) için cesaret ile altın, gümüş, tek hörgüçlü deve (ve) cariye(ler) elde ettim.)
- kisi kazgantım b[en] <…> (YEN OYA-4)[742]

  (*Cariye(ler) elde ettim.)*

[740] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 683.

[741] "Savaşçı ere ait şecaat ve cesaretim ile altın ve gümüş, develer ve cariyeler elde ettim." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 304.); "Erkeklik kahramanlığımı elde etmek için sıkıntıyla altın, gümüş, tek hörgüçlü deve yurda adam kazandım." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 70, 71.)

[742] "cariyeler elde ediyordum." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 74.); "kişi kazandım." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 102, 103.)

b. *(ėl kazgan-, bodun kazgan-, törü kazgan-)* fethetmek, zaptetmek; toprak elde etmek

- türk kara kamag bodun ança tėmiş ėllig bodun ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş. (KT D-8, 9)
- türk kara kamag bodun ança tėmiş ėllig bodun [ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş]. (BK D-8)

  (Türk avam halkı şöyle düşünmüş: Devlet sahibi millet idim, devletim şimdi nerede? Kimin için ülke(ler) fethediyorum, dermiş.)
- kaŋım kagan ança ėlig] törüg kazganıp uça barmış. (KT D-15, 16)
- kaŋım [kagan ança ėlig törüg kazganıp uça barmış]. (BK D-13)

  (*Babam kağan o kadar ülkeyi, devleti fethederek vefat etmiş.)*
- ança kazganmış ėtmiş ėlimiz törümüz erti. (KT D-22)

  (O kadar fethettiği(miz), düzene soktuğu(muz) ülkemiz, devletimiz vardı.)
- ança kazganmış ança ėtmiş ėlimiz [törümüz erti. (BK D-18)

  (O kadar fethettiği(miz), o kadar düzene soktuğu(muz) ülkemiz devletimiz vardı.)
- kaŋımız ėçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tėyin türk bodun üçün tün udımadım küntüz olurmadım. (KT D-26, 27)
- kaŋımız ėçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bol[mazun] tėyin türk bodun üçün tün udımadım. (BK D-21, 22)

  (Babamızın, amcamızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.)
- inim kül tėgin birle ėki şad birle ölü yitü kazgantım. (KT D-27)

  (Kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile, ölesiye bitesiye (çalışıp çabalayıp) kazandım.)
- inim kül t[ėgin] birle ölü yitü kazgantım. (BK D-22)

  (Kardeşim Kül Tigin ile ölesiye bitesiye (çalışıp çabalayıp) kazandım.)
- ança kazganıp biriki bodunug ot sub kılmadım.[743] (KT D- 27; BK D-22)

  (Öyle kazandığım için birleşik halkları ateş (ve) su (gibi birbirlerine düşman) etmedim.)
- bunça törüg kazganıp inim kül tėgin özi ança kergek boltı. (KT D-30)

  (Bu kadar devleti ele geçir(dikten sonra) kardeş Kül Tigin, kendisi öylece vefat etti.)
- altı yėgirmi yaşıŋa ėçim kagan ėlin törüsin ança kazgantı. (KT D-31)

  (On altı yaşında iken amcam kağanın ülke(ler)ini, devlet(ler)ini şöyle elde etti.)

[743] "ot sub kıl-(ateş ve su kılmak): Birbirine düşman etmek." (bk. Serkan Şen, **a.g.e**., s. 156.)

- teŋri yarlıkaduk üçün men kazganduk üçün türk bodun [ança] kazgan[mış] erinç. (BK D-33)

  (Tanrı lütfettiği için, ben kazandığım için, Türk milleti (de) öylece kazanmış şüphesiz.)
- men iniligü bunça başlayu kazganmasar türk bodun ölteçi erti yok boldaçı erti. (BK D-33)

  (Ben kardeşimle birlikte bu şekilde başa geçip fetihler yapmasaydım (kazanmasaydım) Türk milleti ölecekti, yok olacaktı.)
- ança kazganıp [… teŋri yar]lıkaduk üçün özüm otuz artukı [üç yaşıma…y]ok erti. (BK D- 34)

  (Öylece elde edip […] Tanrı lütfettiği için otuz üç yaşımda iken… yok idi.)
- [ėlig törüg] y[ėg]di kazgantım. (BK D- 36)

  (Ülke(ler)i, devlet(ler)i daha iyi bir şekilde fethettim.)
- türküme bodunuma yėgin ança kazganu bėrtim. (BK G-10)

  (*Halkım için milletim için daha iyisini öylece kazandım.)*
- bunça kazganıp kaŋ[ım k]agan [ı]t yıl onunç ay altı otuzka uça bardı. (BK G-10)

  (Bunca şeyi elde et(tikten sonra) babam köpek yılında, onuncu ay yirmi altıncı günde vefat etti.)
- ėltėriş kagan kazganmasar udu ben özüm kazganmasar ėl yeme bodun yeme yok erteçi erti. (TY-II. TAŞ D -4, 5)

  (İlteriş Kağan kazanmasaydı (ve) ardından ben kendim (de) kazanmasaydım devlet de millet de yok olacaktı.
- kazgantukın üçün udu özüm kazgantukum üçün ėl yeme ėl boltı bodun yeme bodun boltı. (TY II. TAŞ D-5, 6)

  ((Kağan) kazandığı için (ve) ardından (ben) kendim (de) kazandığım için devlet de devlet oldu, millet de millet oldu.)
- ėltėriş kagan kazganmasar yok erti erser ben özüm bilge tuńukuk kazganmasar ben yok ertim erser kapgan kagan türk sir bodun yėrinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti. (TY II. TAŞ K-1, 2)

  (İlteriş Kağan kazanmasaydı, (yani) olmasaydı, ben kendim Bilge Tunyukuk kazanmasaydım, (yani) ben olmasaydım Kapgan Kağan Türk Sir halkı(nın) topraklarında boy da halk da insan da hiç olmayacaktı.)
- ėltėriş kagan bilge tuńukuk kazgantuk üçün kapgan kagan türk sir bodun yorıdukı bu (TY II. TAŞ K-3)

(İlteriş Kağan (ve) Bilge Tunyukuk kazandığı için Kapgan Kağan (ve) Türk Sir halkı gelişmiştir, (işte sebebi) budur.)

- … bilgesin üçün alpin erdemin üçün kazgantı. (KİÇ B-7)
  (…bilgeliği (ve) yiğitlik erdemi sayesinde kazandı.)
- anta kėrü barıp yėnçü ögüzüg keçip temir kapıgka tezikke tegi sü[lep] kazgantı. (KİÇ D-16)
  (Oradan geri dönüp İnci Irmağı'nı geçip Demir Kapı'ya, Tezik'e kadar sefer edip kazandı.)
- yüz seŋüt bir tümen bodun kazgantı (TARYAT K-1)
  ((Onlardan) yüz general(i) (ve) on bin kişilik bir halk(ı) ele geçirdi.)
- er buŋun? kazgandıŋız bökmed[iŋi]z begrekim beg (YEN UYBAT VI- 1)
  (Askerin (büyük) sıkıntı(sı)yla kazandınız, doymadınız. Kudretli bey!)
- ėliŋiz üçün kazganu öz kuy yıta esiz (YEN OÇURI- 4)
  (Yurdunuz için kazandınız. Vadi (ve) oba(lar)! Ne yazık, ne acı!)
- ėkigü kaz[gantımız] (MBY OLON NUUR-4)
  (İki(miz) birlikte kazandık.)

35. Kel-

Yazıtlarda oldukça yaygın kullanılan *kel-* fiili, temel olarak fiziki bir hareketi bildirmektedir. Kelimenin bağlama dayalı olarak kazandığı "dönmek, geri gelmek; saldırmak, hücum etmek" anlamları da temel anlam gibi fiziki bir hareketi karşılamaktadır. Aynı zamanda aldığı nesneye bağlı olarak "haber almak; üzülmek, kederlenmek" anlamlarında da kullanılmaktadır.

a. Gelmek

- yogçı sıgıtçı öŋre kün togsıkda bükli çöl[l]üg ėl tabgaç tüpüt apar purum kırkız üç kurıkan otuz tatar kıtań tatabı bunça bodun kėlipen sıgtamış yoglamış. (KT D-4)
- yogçı sıgıtçı öŋre kün togsıkda bükli çöl[l]üg ėl [t]abgaç tüpüt apar purum kırkız üç kurıkan otuz tatar kıtań tatabı bunça bodun kėlipen sıgtamış yoglamış. (BK D-5)
  ((Cenaze törenine) Yasçı (ve) ağlayıcı (olarak) doğuda güneşin doğduğu yerden Bükli (Kore) Çöl, Tibet, İran, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kitan (ve) Tatabı (ülkelerinden) bunca millet(lerin temsilcileri) gelip ağlamışlar, yas tutmuşlar.)

- kögmen yėr sub idisiz kalmazun tėyin az kırkız bodunug yarat[ıp keltimiz sünüş]dümüz (KT D-20)
- kögmen yėr sub idisiz kalmazun tėyin az kırkız bodunug [ėtip] yaratıp keltim[iz. (BK D-17)

  (Kögmen yurdu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız halk(larını) düzenleyip örgütleyerek geldik.)
- oza [k]elmiş süsin kül tėgin agıtıp[744] toŋra bir oguş alpagu on erig toŋa tėgin yogınta egirip ölürtümüz. (KT K-7)[745]

  (Kurtulup gelmiş (Türk) askerlerini Kül Tigin ayağa kaldırırken Tongraların bir soyundan on kahraman askeri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp öldürdük.)
- karluk bodun tėr[ilip kelti]. (BK D- 29)

  (Karluk halkı toplanıp geldi.)
- oza yańa keligme süsin agıt[t]ım. (BK D-31)

  (Kurtulup dağılarak gelen (Türk) askerlerini ayağa kaldırdım.)
- men [özüm kagan olurtukuma yėr sayu] barmış bodun ölü yitü yadagın yalıŋın yana kelti. (KT D-27, 28)
- men [özüm kagan olurtukuma] yėr sayu barmış bo[dun yadagın yalıŋın] ölü yitü [yana] kelti. (BK D-22, 23)

  ((Ben) kendim kağan (olarak) tahta oturduğumda her yana dağılmış olan halk, ölerek biterek, yayan yapıldak (bir halde) dönüp geldi.)
- yogçı sıgıtçı kıtań tatabı bodun başlayu udar seŋün kelti. (KT K-11, 12)

  (Yasçı (ve) ağıtçı olarak Kıtay, Tatabı halkları(nın) başında General Udar geldi.)
- tabgaç kaganda işiyi likeŋ kelti. (KT K-12)

  (Çin Kağanlığından İşiyi Likeng geldi.)
- töpüt kaganta bölün kelti. (KT K-12)

---

[744] "Agıt- fiilinin "püskürtmek, kaçırmak" anlamı yoktur. DLT'de "yukarı çıkarmak, yükseltmek" anlamındadır. Clauson da kelimeyi "rouse, get up" olarak manalandırmıştır. Dolayısıyla burada sözü edilenler düşman askerleri değil, Türk askerleridir." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 639.)

[745] "Kurtulup gelmiş halk ile Köl tegin harekete geçti. Tongralı savaşçı on erkeği Tonga teginin cenaze töreninde çevirip öldürdük." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 201.); "İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 26, 27.); "Süratle gelen (düşman) ordusunu Kül Tigin dağıtıp Tongra(lardan) bir grup yiğit on eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 36, 37.); "Kül Tėgin çıka gelen (düşman) ordusunu püskürtürken Tongralardan bir grup kahraman askeri Tonga Tėgin'in mateminde çevirip öldürdük." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 100.); "Kurtulup gelen orduyu Kül Tigin püskürtüp Tongralardan bir grup kahraman (ile) on askeri Tonga Tegin'in cenaze töreninde çevirip öldürdük." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 66.); "Kurtulup gelmiş (Türk) askerlerini Kül Tigin ayağa kaldırırken Tongraların bir soyundan on yiğit eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp öldürdük." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 536, 537.)

(Tibet Kağanlığından vezir geldi.)

- kurıya kün batsıkdakı sogd(ak) berçek er bukarak uluş bodunta nek seŋün ogul tarkan kelti. (KT K-12)
  (Batıda, güneşin battığı yerdeki Soğdak Berçek Er, Buhara ülkesi halkından General Nek ve Oğul Tarkan geldi.)
- on ok oglum türgėş kaganta makaraç tamgaçı oguz bilge tamgaçı kelti. (KT K-13)
  (On Ok oğlum Türgiş kağanından mühürdar Makaraç ve mühürdar Oğuz Bilge geldi.)
- kırgız kaganta tarduş ınançu çor kelti. (KT K-13)
  (Kırgız Kağanlığından Tarduş Inançu Çor geldi.)
- bark ėtgüçi bediz yaratıgma bitig taş ėtgüçi tabgaç kagan çıkanı çaŋ seŋün kelti. (KT K-13)
  (Anıt mezar inşa eden (anıt mezar ustası), süsleme ustası (ve) yazıt inşa eden (yazıt ustası) olarak Çin kağanının kuzeni General Çang geldi.)
- […] okıgalı kelti. (BK D- 28)
  ([…] davet etmek için geldi.)
- tabgaç […] bu yėrde kelti igideyin tėyin sak[ıntım]. (BK D-35)
  (Çin(den tekrar) buraya geldi(ler). "Besleyip doyurayım" diye düşündüm.)
- […] arkışı kelmedi anı aṅıtayın tėp süledim. (BK D-41)
  (… elçileri gelmedi, onları korkutayım" diyerek (üzerlerine) ordu gönderdi.)
- kara bodun kaganım kelti tėp ög[...] (BK D-41)
  (Avam halkı "Kağanım geldi." diyerek se(vindi...))
- ança olurur erkli oguzdıntın küreg kelti. (TY I. TAŞ G- 1)
  (Bu şekilde yaşıyorken Oğuzlardan bir kaçak geldi.)
- öŋre kıtaṅda bėriye tabgaçda kurıya kordanta yırıya oguzda ėki üç biŋ sümüz kelteçimiz bar mu ne. (TY I. TAŞ G-7)
  (Doğuda Kıtaylardan, güneyde Çinlilerden, batıda Hotan'dan, kuzeyde Oğuzlardan gelecek iki üç bin askerimiz vardır şüphesiz.)
- anta ötrü oguz kopun kelti. (TY I.TAŞ G-9)
  (Bunun üzerine Oğuzların tamamı (teslim olmak için) geldi(ler).
- türk bodunug ötüken yėrke ben özüm bilge tuṅukuk [kelürtüm] ötüken yėrig konmış tėyin ėşidip bėriyeki bodun kurıyakı yırıyakı öŋreki bodun kelti. (TY I. TAŞ G-10)

(*Türk halkını Ötüken toprak(lar)ına ben kendim Bilge Tunyukuk (getirdim). Ötüken topraklarına yerleştiğimizi haber alan güneydeki halk, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki halk(lar) geldi.)*

- türgėş kaganta küreg kelti. (TY I. TAŞ K-5)
  (Türgiş Kağanlığından kaçak geldi)
- kelir erser körü kelür kelmez erser tılıg sabıg alı olur tėdi. (TY I. TAŞ K-8)
  (Gelirlerse görüp gelirler, gelmezlerse casus(lardan) haber alarak (orada) bekleyin, dedi.)
- üç küreg ki[ş]i kelti sabı bir. (TY I. TAŞ K-9)
  (Üç casus geldi. Haber(ler)i aynıydı.)
- keçe keltimiz kelmişi alp tėdi tuymadı. (TY II. TAŞ B-3)
  (Geçerek geldik. (Buradan) gelmiş olmaları zor dedi (ve geldiğimizi düşman) fark etmedi.)
- ol sabıg ėşidip on ok begleri bodunı kop kelti yükünti. (TY II. TAŞ-B-7, 8)
  (On ok beyleri (ve) halkı, o haberi işitince tamamen geldi, tâbi oldu.)
- keligme beglerin bodunın ėtip yıgıp azça bodun tezmiş erti ok ok süsin sületdim. (TY II. TAŞ B-8)
  (Gelen beylerini (ve) halkını örgütleyip bir araya toplayarak, az sayıda halk kaçmıştı, On Ok ordusunu (onlara karşı) sefere çıkarttım.)
- anta berüki suk başlıg sogdak bodun kop kelti yükünti (TY II. TAŞ G- 2) [746]
  (Onların güneyinde(ki) miğfer başlı Soğd halkı tamamen geldi (ve) baş eğdi.)
- […] kelir ertimiz (ONGİ-10)
  ([…] gelir idik.)
- ėlteber özi kelti. (KİÇ D-21)
  (İlteber'in kendisi geldi.)
- sir ėrkin oglı yėgen çor kelti. (KİÇ D-21)
  (Sir İrkin'in oğlu Yegen Çor geldi.)
- kagan inisi ėl çor tėgin kelip ulayu tört tėgin kelip ışbara bilge köli çorug yoglatdı bedizin bedizetti olurttı (KİÇ D-24)

[746] "Onların güneyinde Suk yönetiminde Sogd bodunu bütünüyle geldi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 93.); "ondan berideki Suk başlı Soğdak milleti hep geldi, baş eğdi." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 78, 79.); "onların berisindeki Aşok başlı Soğdak halkı hep geldiler, boyun eğdiler." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 82, 83.); "Oradan bu tarafa… başlı Soğut halkı tamamen geldi, bağlılığını bildirdi." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 176.); "Oradan bu tarafa Aşok başlı (liderliğindeki) Soğd halkı tamamen geldi (ve) itaat etti." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 116.); "Onların güneyinde miğfer başlı Soğdak halkı hep geldi ve baş eğdi." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 620, 621. Ayrıca bk s.646: "Başkanlığında, yönetiminde" anlamı için anıtlarda "başlıg" değil "başadu" kullanılmaktadır.)

(Kağanın küçük kardeşi İl Çor Tigin gelip ve yine dört tigin daha gelip Işbara Bilge Köli Çor'un cenaze törenini yaptı(lar), yazıtını süsletti(ler), (yazıtını) dikti(ler).)

- […] tėgin kelti […] çorıŋ oglı yėgen çor kelti (KİÇ G- 26)
  ([…] tigin geldi. […] Çor'un oğlu Yigen Çor geldi.)
- uygur yėrinte yaglakar kan ata kel[igme] kırkız oglı men. (SÜCİ-1, 2)
  (Uygur ülkesindeki Yaglakar Hanını sürerek gelen Kırgız oğluyum.)
- kentü bodunım tėdim udu keliŋ tėdim kodup bardım kelmedi (ŞU D-2)
  ((Onları) kendi halkım (olarak) kabul ettim. "(Ey halkım) gelin" dedim. (Onları) yalnız bırakıp gittim. (Ama onlar) gelmedi.)
- yılkısın barımın kızın koduzın kelirtim bėşinç ay udu kelti sekiz oguz tokuz tatar kalmatı kelti (ŞU D- 3)
  (At sürülerini, mallarını, kızlarını (ve) kadınlarını getirdim. Beşinci ay takip ederek geldi(ler).)
- keregün sakışın şıp başın yöre kelti. (ŞU D- 4)
  (Kergü, Sakış (ve) Şıp (Irmağı'nın) kaynağını yürüyerek geldi(ler).)
- ėki ay kütdüm kelmedi (ŞU D-5)
  (İki ay bekledim (ama) gelmedi(ler).)
- begleri kelti. (ŞU D-10)
  (Beyleri geldi.)
- […] er kelti karluk işiŋe kelmedük tėdi. (ŞU G- 1)
  ([…] adam geldi. Karluk ittifakı için gelmedik, dedi.)
- çik bodunug bıŋam süre kelti (ŞU G-2)
  (Çik halkını bin kişilik birliğim sürerek geldi.)
- […] er kelti (ŞU G-2)
  ([…] adam geldi.)
- […] tėp ayu kelti (ŞU G- 3)
  ([…] diye söyleyerek geldi.)
- bėş yüz kedimlig yadag bir ėki şaşıp kelti (ŞU G- 9)
  (Beş yüz kişilik zırhlı piyadeden bir iki kişi şaşırarak geldi.)
- ançıp kelti ėki kızın tapıg bėrti.(ŞU B- 4)
  (Böylece geldi (ve) iki kızını hizmetime verdi.)
- altu şaŋa kelip […] (YEN AK YÜS I- 1)
  (Altu Şan'a gelip […])
- bagım kelip esen inip aŋlanıp […] (YEN AK YÜS I- 5)

(Birleşik (boyum) gelip esen inip […])

- Er terkleyü kelir. (IB- 7)
  ((Bir) adam koşarak geliyor.)
- Çıgań er oglı kazgança barmış. Yolı yaramış. Ögire sebinü kelir tėr. (IB- 30)
  ((Yoksul (bir) adamın oğlu (para) kazanmaya gitmiş. Yolculuğu faydalı olmuş. Neşe ve sevinç içinde geliyor, der.)
- Bars kėyik eŋke meŋke barmış. Eŋin meŋin bulmış. Bulupan uyasıŋaru ögire sebinü kelir tėr. (IB- 31)[747]
  ((Bir) kaplan ava gitmiş. Yiyecek bulmuş. (Yiyecek) bulup yuvasına neşe ve sevinç içinde geliyor, der.)
- Kan süke barmış. Yagıg sançmış. Köçürü konturu kelir. Özü süsi ögire sebinü ordusıŋaru kelir, tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB- 34)[748]
  ((Bir) han savaşa gitmiş. Düşman (askerini) mızraklamış. (Askerlerini) göç ettirip konaklatarak geliyor. (Hanın) kendisi ve askerleri neşelenip sevinerek sarayına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)
- Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış. Yana edgüti sakınmış. İdişimte ayakımta öŋi kança barır men tėr. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmış. Ögirer sebinür tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB-42)
  (Bir kadın kabını kacağını bırakıp gitmiş. Sonra iyice düşünmüş. Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben, demiş. Sonra yine gelmiş, kabını kacağını sapasağlam bulmuş. Mutlu olup seviniyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)
- Bulıt ara kün tugmış, busanç ara meŋi kelmiş tėr. (IB-52)
  (Bulut(ların) arasından güneş doğmuş, keder ve üzüntülerin arasından (da) mutluluk gelmiş, der.)
- Ebiŋerü kelser özi atanmış, ögrünçülüg, atı yėtiglig kelir tėr. (IB-55)
  (Evine doğru gelirken kendisi şöhret kazanmış, sevinçli (bir şekilde) ve atı (da) idmanlı olarak geliyor, der.)
- Yana sakınmış kelmiş. Ögüm ötin alayın, kaŋım sabın tıŋlayın, tėp kelmiş tėr. (IB-58)

[747] "(Bir) kaplan avlanmaya gitmiş. Avını bulmuş. (Avını) bulup yuvasına neşe ve sevinç içinde geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 30.); "Bir kaplan ava çıkmış. Avını bulmuş. (Avını) bulup yuvasına neşelenip sevinerek geliyor. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir." (bk. Fikret Yıldırım, **a.g.e.**, s. 40.)

[748] "Bir han sefere çıkmış, düşmanı mızraklamış. (Askerlerini) göç ettire kondura geliyor. Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargâhına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 30.)

(Yine düşünmüş (ve) geri dönmüş. Anamın öğüdünü (dikkate) alayım, babamın sözlerini (öğütlerini) dikkatlice dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der.)

- abka keltimiz (MBY 3. DEL UUL- 3)
  (Ava geldik.)

b. Dönmek, geri gelmek

- sekiz kırk yaşım a er erdem üçün tüpüt kanka yalabaç bardım kelmedim (YEN ALTIN KÖL II- 6, 7)
  (Otuz sekiz yaşımda, erkeklik erdemim için Tibet hanına elçi olarak gittim, (ancak) geri dönmedim.)
- erdemin üçün ėlinde kara kanka barıpan yalabaç barıpan kelmediŋiz begim e. (YEN UYBAT I- 4, 5)
  (Erdemi için (kendi) ülkesinden Kara Han'a elçi (olarak) giderek (geri) gelmediniz, beyim!)
- teŋri ėlimke er erdem üçün uygur kanda ebirü kel <...> (YEN İYME I-7)
  (İlahi devletim için, erkeklik erdemim için Uygur hanından dön(medim).)
- Yana sakınmış kelmiş. Ögüm ötin alayın, kaŋım sabın tıŋlayın, tėp kelmiş tėr. (IB-58)
  (Yine düşünmüş (ve) geri dönmüş. Anamın öğüdünü (dikkate) alayım, babamın sözlerini (öğütlerini) dikkatlice dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der.)

c. Saldırmak, hücum etmek; (savaşmak için) gelmek

- yaraklıg kantan kelip yaṅa ėltdi (KT D-23; BK D-19)
  (Silahlı (düşmanlar) nereden hücum edip sizi dağıtarak uzaklaştırdı?)
- sünŋüglüg kantan kelipen süre ėltdi (KT D-23; BK D-19)
  (*Mızraklı (düşmanlar) nereden hücum edip (sizi yurdunuzdan) sürerek uzaklaştırdı?)*
- tabgaç oŋ tutuk bėş t[ümen sü kelti ıduk başda sünŋüşdümüz] (KT D-31)
- tab[gaç o]ŋ tutuk bėş tümen sü kelti ıduk başda sünŋüşdüm (BK D-25)
  (Çinli askerî vali Ong (komutasında) elli bin asker geldi. Iduk Baş'ta savaştık.)
- türgėş kagan süsi bulçuda otça barça kelti. (KT D-37)
  (Türgiş kağanının ordusu Bulçu'da ateş gibi fırtına gibi (üzerimize) geldi.)
- tug taşıkır erkli yelme eri kelti yagı [keli]r tėdi yagın başı yorıyu kelti. (ŞU D-5-6)
  ((Tam ordumun) sancağı çıkarılırken keşif birliğinin askeri geldi. "Düşman geliyor." dedi. Düşmanın komutanı ilerleyerek geldi.)

- türgėş kagan süsi bulçuda otça barça kelti. (KT D-37)
  (Türgiş kağanının ordusu Bulçu'da ateş gibi fırtına gibi (üzerimize) hücum etti.)
- türgėş kagan süsi otça barça kelti. (BK D-27)
  (Türgiş kağanının ordusu ateş gibi fırtına gibi (üzerimize) geldi.)
- üç oguz süsi basa kelti. (BK D-32)
  (Oğuzların üç ordusu baskın yaparak hücum etti.)
- yadag yabız boltı tėp algalı kelti. (BK D-32) [749]
  (Yaya olanlar perişan oldular, diyerek (onları) yenmek için hücum ettiler.)
- sınar süsi ebig barkıg yolıgalı bardı sınar süsi sünüşgeli kelti. (BK D- 32)
  (Ordunun yarısı evi(mizi) barkı(mızı) yağmalamaya gitti; ordunun (diğer) yarısı (da) savaşmak için geldi.)
- o[gu]z bodun tokuz tatar birle tėrilip kelti. (BK D- 34)
  (Oğuz halkı Dokuz Tatarlarla bir araya gelip hücum etti.)
- süsi tėrilip kelti. (BK D- 39)
  (Askerleri toplanıp hücum etti.)
- ku seŋün başadu tört tümen sü kelti. (BK G-8)
  (General Ku komutasında kırk bin asker hücum etti.)
- kaŋı lisün tay seŋün başadu bėş yüz eren kelti. (BK G-11)
  (Babası Büyük General Lisün'ün komutasında beş yüz asker hücum etti.)
- toglada oguz kelti. (TY I. TAŞ G- 8)
  (Tula (Irmağı tarafından) Oğuzlar saldırdı.)
- ėkinti kün örtçe kızıp kelti. (TY II. TAŞ B-4, 5)
  (İkinci gün ateş gibi kızıp saldırdılar.)
- kamıl balıkka tegdim konuldum altım süsi kelti. (ONGİ-9)
  (Kumul şehrine saldırdım, yerleştim, ele geçirdim. (Düşman) ordusu hücum etti.)

d. *(yaş kel-, sıgıt kel-)* üzülmek, kederlenmek

- közde yaş kelser tıda köŋülte sıgıt kelser yanturu sakıntım. (KT K-11)
  (Gözden yaş geldiğinde engel olarak, gönülden feryat geldiğinde içime atarak kaygılandım.)

[749] "Türklerin piyadesi bozuldu, diyerek (bizi) zaptetmek üzere (üzerimize) geldi." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 62.); "Yaya olanları perişan oldu, diyerek teslim almak amacıyla geldiler." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 143.); "Yaya olanlar kötü durumdalar, diyerek ele geçirmeye geldiler." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 92.); "Yaya (kaldılar), perişan oldular diyerek (onları) yenmeye geldiler." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 576, 577.)

e. Uykusu gelmek; (mecazen) rahatı bozulmak, huzuru kaçmak

- ol sabıg ėşidip tün udısıkım kelmedi küntüz olursıkım kelmedi. (TY I. TAŞ G-5)
  (O istihbaratı işitince gece uyuyasım; gündüz oturasım gelmez oldu.)
- ol sabın ėşidip tün yeme udısıkım kelmez erti [kün yeme] olursıkım kelmez erti. (TY I. TAŞ D-5)
  (O istihbaratı işitince gece uyuyasım; gündüz oturasım gelmez oldu.)

f. (*sab / yalabaç / sub / ötüg* ile) haber almak

- yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tėyin yayın süledim. (BK D-39)
  (Elçisi, iyi haberi (ve) istek(ler)i gelmiyor, diyerek yazın ordu sevk ettim.)
- kanta yan sabıg yana kel<ür>ti. (TY I. TAŞ K-9, 10)
  (Han tarafından da haberi getirdiler.)
- Edgü söz sab elti kelir tėr. (IB-7)
  (İyi haber(ler) getirerek geliyor, der.)
- Sarıg atlıg sabçı, yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir tėr. (IB-11)
  (Sarı atlı haberci, yağız atlı elçi iyi haber(ler) getirerek geliyor, der.)

36. Kelür-

Temel anlamı "getirmek; getirtmek" olan *kelür-*, ad aktarması yoluyla "doğurmak, dünyaya getirmek" anlamlarını kazanmıştır.

a. Getirmek; getirtmek

- tabgaç kaganta bedizçi kelürtüm bedizet[t]im. (KT G-11)
  (Çin kağanlığından süsleme ustası getirttim, süslettim.)
- ebin barımın [kalı]sız kop kelürti. (KT K- 1)
  (Evini mal(lar)ını eksiksiz (olarak) hep getirdi.)
- bir tümen agı altun kümüş kergeksiz kelürti. (KT K-12) [750]
  (On bin (tonluk) hazineyi, altın (ve) gümüş (eşyayı) fazlasıyla getirdi.)
- […] altun kümüş kergeksiz kelürti. (BK G-11)
  (On bin (ton) ipek, altın (ve) gümüşü fazlasıyla getirdi.)

[750] "Bir tümen kıymetli malı, altını gümüşü hadsiz hesapsızca getirdi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e.**, s. 201.); "On binlik hazine, altın gümüş fazla fazla getirdi." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s. 28, 29.); "Binlerce ipekli kumaş, altın ve gümüş eşyayı gereğinden fazla getirdi." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 38, 39.); "On bin ipekli, altın, gümüş, (kısacası) gereğinden fazla (hediye) getirdi." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 100.); "On bin (top) ipek, altın (ve) gümüşü fazlasıyla getirdi." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 68.); "On bin(er) ipekli kumaşı altın ve gümüşü eksiksiz olarak getirdi." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e.**, s. 536, 537.)

- taş bark [ėtgüçig] bunça bedizçig tuygun ėlteber kel[ürti]. (KT KD)
  (Taş (ve) anıt mezar yapıcıları, bunca süsleme yapan ustaları Tuygun İlteber getirdi.)
- anda kėsre tabgaç k[ag]anta bedizçig k[op] kelürtüm. (BK K-14)
  (Ondan sonra Çin kağanlığından pek çok süsleme ustası getirttim.)
- […] içgertim kal[ıŋın] […] ebirü kelürtüm. (BK D- 25)
  ([…] tâbi kıldım, haracını […] çevirip getirdim.)
- yog yıparıg kelürüp tike bėrti. (BK G- 11)
  (Cenaze töreni kokularını (tütsülerini) getirip dikti(ler).)
- çıntan ıgaç kelürüp öz yar[atdı…]. (BK G-11, 12)
  (Sandal ağacı getirip kendileri (koku) yarattılar (imal ettiler).)
- edgü özlük atın kara kişin kök teyeŋin sansız kelürüp kop kot[t]ı. (BK G-12)
  (Soylu binek atlarını, kara samurlarını (ve) boz sincaplarını sayısız (miktarda) getirip hepsini bıraktılar.)
- kaŋım kagan [ü]ç[ün] agır taşıg yogun ıg türk begler bodun ėt[ip] yar[atıp kel]ürti. (BK G- 15)
  (Babam kağan için ağır taşları, kalın keresteleri Türk beyleri ve halkı düzenleyip hazırlayıp getirdiler.)
- türk bodunug ötüken yėrke ben özüm bilge tuńukuk [kelürtüm]. (TY I. TAŞ G-10)
  (*Türk halkını Ötüken ülkesine (toprak(lar)ına) ben kendim Bilge Tunyukuk (getirdim)*
- tılıg kelürti. (TY II. TAŞ B- 1)
  (Haber getirdi.)
- ol yėrke ben bilge tuńukuk tegürtük üçün sarıg altun ürüŋ kümüş kız koduz egri tebi agı buŋsuz kelürti. (TY-II. TAŞ G-3, 4)
  (Ben Bilge Tunyukuk o yerlere ulaştırdığım için sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, hörgüçlü deve (ve) hazineyi sıkıntı çekmeden getirdiler.)
- yanıgma yagıg kelürir ertim. (TY II. TAŞ D- 3)
  (Kaçan düşman (askerlerini) (geri) getirttim.)
- yılkısın barımın kızın koduzın kelirtim. (ŞU D- 3)
  (At sürülerini, mallarını, kızlarını (ve) kadınlarını getirdim.)
- kara yotulkan keçip kelirti (ŞU G- 3)
  (Kara Yotalkan'ı geçip (onları) getirdiler.)

b. Dünyaya getirmek, doğurmak

- on ay ėletdi ögüm e kelürti. (YEN ALTIN KÖL I-1)
  (Annem on ay (karnında) taşıdı.)
- Ürüŋ esri ėrkek buzagu kelürmiş. (IB-41)
  (Ak benekli bir erkek buzağı dünyaya getirmiş.)

37. Kıl-

Temel olarak "yapmak, yaratmak" anlamlarına gelen kıl- eylemi, yanına gelen isme bağlı olarak çeşitli anlamlar kazanmıştır. Geçişli birleşik eylemler oluşturan kıl- ile ilgili Clauson şu açıklamaları yapmaktadır:

" '(bir şeyi) yapmak, (birinin bir şey) yapması' vb.; *ėt-* gibi, isimlerle birleşik fiiller oluşturmak için, özellikle daha sonraki dönemde alıntı kelimelerle oldukça sık kullanılmış. Bütün dönemlerde yaygın."[751]

a. Yaratmak
- ukımız umay begimiz biz uya alp er özin altı kılmadıŋ özlek at özin üç kılmadıŋ yıta (YEN ALTIN KÖL I-3)[752]
  (Bizim ninemiz olan Umay Hanım! Sen akrabalar olan bizi, cesur erleri altı ayaklı-elli olarak yaratmadınız.)

b. *(bay kıl-)* zenginleştirmek; kalkındırmak
- çıgań bodunug bay kıldım az bodunug üküş kıltım. (KT G-10; BK K-7)
  (Fakir halkı zenginleştirdim.(Sayıca) az halkı çoğalttım.)
- çıgańıg [bay kıltı azıg üküş kıltı]. (KT D-16)
- çıgańıg bay kıltı azıg üküş kıltı. (BK D- 14)
  (Fakiri zenginleştirdi. (Sayıca) az (halkı) çoğalttı.)
- yalıŋ bodunug tonlug çıgań bodunug bay kıltım. (KT D- 29; BK D- 23)
  (Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım.)

c. *(tonlug kıl-)* giydirmek
- yalıŋ bodunug tonlug kıltım. (BK D- 23)[753]

[751] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 616.
[752] "botomuz umay begimiz biz uya alp er özin alıtı kılmadıŋ özlük at özin üç erig almadıŋ yıta: Deve yavrularımız, Umay (ve) beyimiz, güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatmadın. Has atların kendilerini (ve) üç askeri almadın, ne acı!" (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 104, 105.)

(Çıplak halkı giydirdim.)

d. *(üküş kıl-)* çoğaltmak

- çıgań bodunug bay kıldım az bodunug üküş kıltım. (KT G-10; BK K-7)
  (Fakir halkı zenginleştirdim.(Sayıca) az halkı çoğalttım.)
- çıgańıg [bay kıltı azıg üküş kıltı]. (KT D-16)
- çıgańıg bay kıltı azıg üküş kıltı. (BK D- 14)
  (Fakiri zenginleştirdi. (Sayıca) az (halkı) çoğalttı.)
- az bodunug üküş kıltım. (KT D-29; BK D- 24)
  ((Sayıca) az halkı çoğalttım.)

e. *(baz kıl-)* bağımlı kılmak, itaat altına almak

- sü sülepen tört buluŋdakı bodunug kop almış kop baz kılmış. (KT D-2)
- sü sülepen tört buluŋdakı bodunug [kop almış, kop baz kıl]mış. (BK D-3)
  (Ordu sevk ederek dört bir taraftaki halkı(n tamamını) hâkimiyetleri altına almışlar, hepsini (kendilerine) tâbi kılmışlar.)
- teŋri yarlıkaduk üçün ėlligig ėlsiretmiş kaganlıgıg kagansıratmış yagıg baz kılmış tizligig sökürmiş başlıgıg yüküntü[rmiş. (KT D- 15; BK D-13)
  (Tanrı lütfettiği için devlet (ve) ülke sahibi olanları devletsiz ve ülkesiz bırakmış, kağanı olanı kağansız bırakmış, düşmanı tâbi kılmış, asilere diz çöktürmüş, mağrurlara baş eğdirmiş.)
- tört buluŋdakı] bodunug kop baz kıltım yag[ı]sız kıltım. (KT D-29, 30)
- tört buluŋdakı bodunug kop baz kıltım yagısız kıltım. (BK D-24)
  (Dört bir taraftaki halkların her birini (kendime) tâbi kıldım; (halkımı) düşmansız hale getirdim.)

f. *(ot sub kıl-)* (halkı) birbirine düşürmek, birbirine düşman etmek

- ança kazganıp biriki bodunug ot sub kılmadım. (KT D- 27, BK D- 22) [754]
  (Öylece elde edip birleşik halkları ateş (ve) su (gibi birbirlerine düşman) etmedim.)

---

[753] "Çıplak halkı giyimli kıldım." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 58, 59.); "Sırtı yalın olan halkı giyimli, yoksul olan halkı zengin ettim." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 141.); "Sırtı açıkta olan halkı giydirdim." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 88, 89.); "çıplak milleti giyimli hale getirdim." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 568, 569.); Şirin, "tonlug kılmak" ifadesini "kalkındırmak; müreffeh düzeye getirmek" şeklinde anlamlandırmaktadır. (bk. Hatice Şirin, **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016, s. 544.)

[754] "ot sub kıl- (ateş ve su kılmak): Birbirine düşman etmek." (bk. Serkan Şen, **a.g.e**., s. 156.)

g. *(yėg kıl-)* iyi duruma getirmek; üstün kılmak

- ıgar ėlligde [ıgar kaganlıgda yėg kıltım. (KT D-29)
- ıgar ėlligde [ıgar ka]ganlıgda yėg kıltım. (BK D-24)
  (Saygın devleti olanlardan, saygın kağanı olanlardan daha iyi duruma getirdim.)

h. *(yagısız kıl-)* düşmandan temizlemek, düşmansız kılmak

- tört buluŋdakı] bodunug kop baz kıltım yag[ı]sız kıltım. (KT D-29, 30)
- tört buluŋdakı bodunug kop baz kıltım yagısız kıltım. (BK D-24)
  (*dört bir taraftaki halkların her birini (kendime) tâbi kıldım; (halkımı) düşmansız hale getirdim.)*

i. *(yok kıl-)* yok etmek, ortadan kaldırmak

- bod[un… yo]tuzın yok kıltım. (BK G-4)
  (Halkı… kadınlarını yok ettim.)
- türk sir bodun yėrinte idi yorımazun usar idi yok kılalım tėr men. (TY I. TAŞ G-4, 5)
  (Türk Sir halkı ülkesinden (bulunduğu topraklardan) hiç (bir yere) ilerlemesin! Eğer başarabilirsek [onları] tümüyle yok edelim, (diye) düşünüyorum.)
- üçegün kabışıp sülelim idi yok kılalım tėmiş. (TY I. TAŞ D-4)
  (Üçümüz birleşip ordu sevk edelim, (onları) tamamen yok edelim, demiş(ler).)
- kara ėgil bodunug yok kılmadım. (ŞU D- 2)
  (Avam halkı yok etmedim.)

j. *(buŋsuz kıl-)* sıkıntıyı gidermek, ferahlatmak, rahatlatmak

- … buŋsuz kıltım. (BK K-12)
  ((Onları) sıkıntısız hale getirdim.)

k. *(kul kıl-)* tutsak etmek

- tabgaç bodunka beglik urı oglın kul kıltı işilik kız oglın küŋ kıldı. (BK D-7)
  (Çin milletine, bey olmaya layık erkek evlatları kul etti, hanım olmaya layık kız evlatları cariye etti.)
- beglik urı ogluŋun kul kıltıg işilik [kız ogluŋun kü]ŋ kıltıg. (BK D-20)
  (*Bey olmaya layık erkek evlatlarınızı kul ettiniz, hanım olmaya layık kız evlatlarınızı cariye yaptınız.)*

l. *(küŋ kıl-)* cariye yapmak, (kadın) tutsak etmek

- tabgaç bodunka beglik urı oglın kul kıltı işilik kız oglın küŋ kıldı. (BK D-7)
  (Çin milletine, bey olmaya layık erkek evlatları kul etti, hanım olmaya layık kız evlatları cariye etti.)
- beglik urı ogluŋun kul kıltıg işilik [kız ogluŋun kü]ŋ kıltıg. (BK D-20)
  (*Bey olmaya layık erkek evlatlarınızı kul ettiniz, hanım olmaya layık kız evlatlarınızı cariye yaptınız.)*

m. *(balbal kıl-)* (öldürdüğü düşman askeri sayısınca) heykel dikmek

- alp erin ölürüp balbal kılu bėrtim. (BK G-7)
  (Yiğit askerlerini öldürüp balbal yaptım.)

n. *(uruş kıl-)* savaşmak

- ebke tegdüküm uruş kılıp tegip inime ogluma ança ötledim. (ONGİ-10, 11)[755]
  (Savaşıp eve döndüğüm zaman kardeş(ler)ime, evlat(lar)ıma şöyle öğüt verdim.)

o. *(yazı kıl-)* yerle bir etmek, dümdüz etmek

- bėşinç ay tokuz otuzka sünüşdüm anta sançdım seleŋeke sıka sançdım yazı kıltım (ŞU D-4)
  (*Beşinci ayın yirmi dokuzunda savaştım. Orada mızrakladım. Seleŋe 'ye sıkıştırarak mızrakladım. (Orayı) yerle bir ettim.)*

p. *(kişi kıl-)* büyütmek, yetiştirmek

- külüg tutuk ėçim kişi kıldı. (YEN BARIK II- 2) [756]
  ((Beni) Külüg Tutuk ağabeyim büyüttü.)

q. *(bedük kıl-)* kalkındırmak, büyütmek, geliştirmek

- yabızıg kümülimin bedük kıltım esizim bökm[edim] (YEN KÖJEELİG HOVU- 10)
  (Perişan (haldeki) Kümül halkını büyüttüm (kalkındırdım). Yazık, (onlara) doymadım.)

[755] "Eve dönerken savaştım. [eve] ulaşıp kardeş[ler]ime, oğluma (oğullarıma) öğüt verdim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 219, 220.); "Karargâha saldırdığım, savaşıp saldırıp kardeşime, oğluma şöyle öğüt verdim." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, 2018, s. 125.)

[756] Kormuşin cümlede yer alan "kişi" kelimesini "zevce" anlamına gelen "kisi" olarak okumaktadır. Bu sebeple cümlenin anlamı da değişir: "Külüg tutuk isim kisi kıldı: Külüg Tutuk (beni) eş kıldı." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.**, s. 232.)

r. *(kaŋsız kıl-)* yetim bırakmak, babasız bırakmak

- kırk erig kaŋsız kıl[dıŋız] (YEN UYBAT VI- 2)
  (Kırk askeri babasız bıraktınız.)

38. Kılın-

Kelimenin "yapılmak, yaratılmak" temel anlamlarına sahip olduğunu belirten Clauson, eski dönemde "(çocuk için) kendi karakterini oluşturmak, büyümek" anlamlarında kullanıldığını bildirmektedir.[757]

a. Yaratılmak

- üze kök teŋri asra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış. (KT D- 1)
- üze kök teŋri as[ra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış]. (BK D- 2)
  (Yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.)
- anda kėsre inisi ėçisin teg kılınmaduk erinç oglı kaŋın teg kılınmaduk erinç. (KT D- 5)[758]
- anda [kėsre inisi ėçisin teg] kılınmaduk erinç oglı kaŋın teg kılınmaduk erinç. (BK D- 5, 6)
  (Ondan sonra(ki) kardeş(ler)i, ağabey(ler)i gibi yaratılmamış şüphesiz; oğul(lar)ı baba(lar)ı gibi yaratılmamış şüphesiz.)
- [te]ŋri kılıntukda uygur kagan olurmış (TES K-1)
  (Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş.)

b. Doğmak; büyümek, yetişmek

- bilge tuńukuk ben özüm tabgaç ėliŋe kılıntım. (TY I. TAŞ B-1) [759]
  ((Ben) Bilge Tunyukuk'um. Ben kendim Çin ülkesinde doğdum.)
- kapgan ėltėriş kagan ėliŋe kılıntım (ONGİ-4)
  (Kapgan (ve) İlteriş Kağan'ın devletinde (yönetiminde) doğdum.)

---

[757] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 623.

[758] "Ondan sonra küçük kardeşleri ağabeyleri gibi davranmamışlar. Oğulları babaları gibi davranmamışlar." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 193)

[759]" 'Bilge tonyukuk' yapısında "bilge" sıfat görevli bir kelimedir ve bu nedenle "bilge tonyukuk" öbeği "bilge Tonyukuk" olarak çevrilebilir. Buna karşı çeviride Türkçe öbeği koruyoruz. Clauson'un anlamlandırmasına göre "bilge tonyukuk" yapısının doğru çevirisi "Counsellor Tonyukuk" olabilir. Rybatzki haklı bir gerekçeyle bu görüşü reddediyor: eğer "bilge" kelimesi unvan olsaydı, o zaman yapı "tonyukuk bilge" biçiminde olurdu, çünkü Eski Türkçede unvanlar kişi adından sonra geliyordu." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 83)

c. Ortaya çıkmak

- türk bodun kılıngalı türk kagan olurgalı şantuŋ balık(k)a taluy ögüzke tegmiş yok ermiş. (TY I. TAŞ D- 1)[760]
  (Türk kavmi ortaya çıkalı; Türk kağanı tahta çıkalı Şantung şehir(ler)ine, okyanusa ve ırmağa ulaşan yokmuş.)

39. Kir-

"(Bir yere) girmek" şeklinde fiziki bir hareketi ifade eden *kir-* fiili, somutlaştırma yoluyla "tabi olmak, bağımlı olmak" anlamlarını kazanmıştır. Kelimenin çok anlamlı duruma gelmesinde somutlaştırmanın yanı sıra bağlam da önemli bir etkiye sahiptir.

a. Girmek

- türk [bodun] [özüŋ] edgü körteçi sen ebiŋe kirteçi sen buŋsuz boltaçı sen. (BK K-13, 14)
  (Türk kavmi, (sen kendin) iyilik göreceksin, çadırına gireceksin, kaygısız olacaksın.)
- Üze teŋrike tegir, asra yėrke kirür tėr. (IB-20)
  (Yukarıda gökyüzüne ulaşır, aşağıda yere(in dibine) girer.)
- Sagır içre elik kėyik kirmiş. (IB-63)
  (Avlak içine bir erkek karaca girmiş.)

b. Dalmak, atılmak, âniden girmek

- anta yana kirip türgėş kagan buyrukı az tutukug eligin tutdı. (KT D- 38)
  (Orada yine (düşman safları arasına) dalıp Türgiş kağanının kumandanını Az valisini eli ile yakaladı.)
- yagıka yalŋus oplayu tegip opulu kirip özi kısga kergek boltı. (KİÇ D-23)
  (Düşmana/düşmanların arasına tek başına boğa gibi saldırarak atıldığı için kendisi hemen/kısa süre içinde öldü.)

c. Tabi olmak, bağımlı olmak, katılmak

- otuz artukı tört yaşıma oguz tezip tabgaçka kirti. (BK D- 38)
  (Otuz dört yaşımda iken Oğuzlar kaçıp Çin'e tabi oldular.)

[760] Araştırmacıların hemen hepsi bu cümleyi "Türk milleti yaratılalı" olarak çevirmektedir. Bir milletin yaratılması değil; "ortaya çıkması; oluşması" söz konusudur.

- kurıya on oka kirti (ŞU K-11; TARYAT G- 3, 4)
  ((Onlar) batıda On Oklara katıldı(lar).)
- sınarı bodun içikdi sınarı b[odun…]a kirti (ŞU D-6, 7)
  (Halkın yarısı tabi oldu, (diğer) yarısı (da) […] girdi.)
- karluk tapa tezip kirti. (ŞU G-10)
  (Karluklara doğru kaçıp tabi oldu.)

40. Kod- / kot-

a. Bırakmak; koymak

- edgü özlük atın kara kişin kök teyeŋin sansız kelürüp kop kot[t]ı. (BK G-12)
  (Soylu binek atlarını, kara samurlarını (ve) boz sincaplarını sayısız (miktarda) getirip hepsini bıraktılar.)
- kıyın aydım turguru kotdım (ŞU D- 2)
  ((Onları) cezalandırdım. (Sonra onları) oldukları gibi bıraktım.)
- ebimin ersegünte yula költe kotdum. (ŞU G-6)[761]
  (*Karargâhımı (karargâh konutunu) Ersegün'de Yula Gölü (yakınlarında) bıraktım.)*
- […] oglın kotdum (ŞU B-3)
  ([…] oğlunu bıraktım.)
- Ulug eb örtenmiş. Katınga tegi kalmaduk, bükiŋe tegi kodmaduk tėr. Ança bilingler: yablak ol. (IB-9)
  (Büyük (bir) ev yanmış. Katına, köşesine kadar (yanmayan yeri) kalmamış. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.)

b. Terk etmek

- kanın kodup tabgaçka yana içikdi. (TY I. TAŞ B- 2)
  ((Daha sonra) hanını bırakıp (terk edip) Çin'e yeniden tabi oldu.)
- teŋri ança tėmiş erinç kan bėrtim kanıŋın kodup içikdiŋ. (TY I. TAŞ B- 2, 3)
  (Tanrı şöyle düşünmüş olmalı: Han verdim, hanını bırakıp egemenliğini yitirdin.)
- kentü bodunım tėdim udu keliŋ tėdim kodup bardım kelmedi (ŞU D-2)

[761] "Bu cümleyi Moriyasu ve Aydın, "Karargâhımı Ersegün'deki Yula Göl'de kurdum/kurdurdum."; Mert: "Ersegün'deki Yula Gölü'nün yanında otağımı kurdum."; Ölmez, "Karargâhımı Ersegün'de Yula Gölü'nde kurdum." biçiminde açıklar. Ancak *kot-* fiilinin Türk dilinin tarihi ve çağdaş alanlarında "(yapı) kurmak/ kurdurmak" anlamı belirlenememektedir. Bu nedenle bu cümleyi, Clauson ve Berta gibi "Karargâhımı (karargâh konutunu) Ersegün'de Yula Gölü (yakınlarında) bıraktım." olarak açıklıyoruz." (bk. Hatice Şirin, **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016, s. 131.)

((Onları) kendi halkım (olarak) kabul ettim. "(Ey halkım) gelin" dedim. (Onları) yalnız bırakıp gittim (terk ettim). (Ama onlar) gelmedi.)

- Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış. (IB-42)
  (Bir kadın kabını kacağını bırakıp gitmiş.)

41. Kon- / kontur-

Clauson *kon-* fiilinin anlamlarını "(kuş için) konmak; (insan için) durmak; (yolculukta gece için) yerleşmek, konaklamak."[762] şeklinde sıralamaktadır. Esas olarak kanatlı hayvanların yerleşim hareketlerini ifade etmek için kullanılan fiil, deyim aktarması yoluyla insanoğlunun hareketlerini de anlam alanı içine almıştır.

a. (Kanatlı hayvanlar için) konmak, inmek

- Turńa kuş tüşnekiŋe konmış. (IB-61)
  (Bir turna, tüneğine konmuş.)
- Kök boymul togan kuş men. Körüklüg kayaka konupan küzleyür men yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men tėr. (IB-64)
  (Boz boyunlu bir şahinim. Manzaralı kayaya konarak (etrafı) gözetliyorum. Cevizli kavak ağacı üzerine konup yazı geçiriyorum, der.)

b. (İnsan için) yerleşmek, ikamet etmek

- Yaguru kontukda kisre aṅıg bilig anda öyür ermiş. (KT G-5) [763]
- [Yagur]u kontuk[da] kisre aṅıg biligin anda ö[yür erm]iş. (BK K-4)
  (Yaklaştırıp yerleştikten sonra fitne fesatlıklarını o zaman düşünürlermiş.)
- bėriye çogay yış tögültün yazı konayın tėser türk bodun ölsikig. (KT G-6, 7)
- bėriye çogay yış tögültün yazı [ko]nayın [tėser] türk bodun ölsikig. (BK K-5)
  (Güneyde Çogay Dağlarına, Tögültün Ovası'na yerleşeyim dersen Türk milleti öleceksin.)
- ilgerü kadırkan yışıg aşa bodunug ança konturtumuz ança ėtdimiz. (KT D-21)
- [ilgerü] kadırkan yış[ıg aşa] b[odunu]g ança kontur[tumuz ança ėtdimiz]. (BK D-17)

[762] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 632.

[763]"(Bunlar) yakınlarına yerleştikten sonra (ise) kötü düşünceler beslemeye başlarlarmış." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4, 5.); "(Bu halklar) yaklaşıp yerleştikten sonra (da Çinliler) fesatlıklarını o zaman düşünürlermiş." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 20, 21.); "Yakına yerleştikten sonra da gereken kötülüğü orada düşünürlermiş." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 91.); "Yakına yerleştikten sonra kötülükleri orada düşünürlermiş." (bk. Erhan Aydın, (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 48.); "Yaklaşıp yerleştikten sonra kötü bilgi (fitne ve fesat) düşünürmüş." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

(Doğuda Kadırkan Dağlarını aşarak milletleri öylece yerleştirdik, öylece örgütledik.)

- ilgerü kadırkan yışka tegi kėrü temir kapıgka tegi konturmış. (KT D-2)
- ilgerü kadırkan yışka tegi kėrü] temir kapıgka tegi konturmış. (BK D-3, 4)
  (Doğuda Kadırkan Dağları'na; batıda Demirkapı'ya kadar (halkları) yerleştirmişler.)
- kurıgaru keŋü tarmanka tegi türk bodunug ança konturtumuz ança ėtdimiz. (KT D-21; BK D-17, 18)
  (Batı'da Kengü Tarman'a dek Türk milletini öylece yerleştirdik, öylece örgütledik.)
- ol bodunug tabarda ko[nturtumuz**]** (KT D-38)
  (O halkı Tabar'a yerleştirdik.)
- kadırkan yış kon[… tur]gakıŋa yėriŋerü subıŋaru kontı. (BK D- 39, 40)
  (Kadırkan Dağlarına yerleş[…meskenine], yurduna doğru yerleşti.)
- türk bodunug ötüken yėrke ben özüm bilge tuńukuk [kelürtüm] ötüken yėrig konmış tėyin èşidip bėriyeki bodun kurıyakı yırıyakı öŋreki bodun kelti. (TY I. TAŞ G- 10)
  (*Türk halkını Ötüken toprak(lar)ına ben kendim Bilge Tunyukuk (getirdim). Ötüken topraklarına yerleştiğimizi haber alan güneydeki halk, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki halk(lar) geldi.)*
- kasar kurıg kontı (TES G-2)
  (Kasar'ın batısına yerleşti.)
- ilgerü kontı (TES G-3)
  (Doğuya yerleşti.)
- ol yėrimin subumın konar köçer ben. (TARYAT B- 4)
  (Ben bu yurdumun (üzerinde) konargöçerim.)
- Köçürü konturu kelir. (IB-34)
  ((Askerlerini) göç ettire kondura geliyor.)

42. Kör-

Somut bir anlamı ifade eden *kör-* fiili, yazıtlarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Kullanım sıklığına bağlı olarak kelimenin anlam alanı genişlemiştir. Clauson, "(bir şeyi)

görmek; (bir şeyi) denemek; dikkat etmek; (birine) boyun eğmek, (zarf fiil –u/-ü ile, yaptığınız bir şeye) dikkat etmek, bakmak" anlamları ile açıklamaktadır.[764]

a. Bakmak; görmek

- aŋar körü biliŋ. (KT G-11; BK K-8)
  (Ona bakarak öğrenin!)
- türk amtı bodun begler bödke küregme begler gü yaŋıltaçı siz? (KT G-11; BK K-8)
  (Şimdiki Türk milleti ve beyleri, şimdi, (bengü taşlara) bakan beyler (olarak) mı yanılacaksınız?)
- üze teŋri asra yagız yėr yarlıkaduk üç[ün…] közün körmedük kulkakın ėşidmedük bodunumun ilgerü [kün togsıkıŋa] bėrgerü [kün ortası]ŋa kurıgaru [kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortusıŋa tegi konturtum. (BK K-10, 11)
  (Yukarıda gök aşağıda kara toprak lütfettiği için…(milletimi) gözle görülmemiş, kulakla işitilmemiş (yerlere/ bilinmeyen yerlere), doğuda (güneşin doğduğu yere), güneyde (gündüz ortası)na, batıda (güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar yerleştirdim.)
- on ok oglıŋa tatıŋa tegi bunı körü biliŋ. (KT G-12; BK K-15)
  (On Ok oğul(lar)ına (ve) yabancı(lar)ına kadar (herkes) buna bakarak bilin!)
- bu[nı körüp ança biliŋ] (BK K-15)
  (Buna bakarak ona göre bilin!)
- anı körüp ança biliŋ. (KT G-13)
  (Ona bakıp öylece öğrenin!)
- Körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı. (KT K-10)
  (Gören gözüm görmez gibi; bilir aklım bilmez gibi oldu.)
- kelir erser körü kelür kelmez erser tılıg sabıg alı olur tėdi . (TY I. TAŞ K-8)
  (Gelirlerse görüp gelirler, gelmezlerse casus(lardan) haber alarak (orada) bekleyin, dedi.)
- esiz bagır közüŋin on? kara körmez ertiŋiz (YEN OÇURI- 11)
  (Ne yazık! Vah! Gözünüzle on? kara? görmediniz.)
- […ta]gda körti (ŞU G-3)
  ([…] Dağı'nda gördü.)
- yegenimin atımın körtüm amtı öltüm. (SÜCİ-8)[765]

[764] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 736.

(Yeğen(ler)imi gördüm, (ondan) sonra öldüm.)

- teŋri küçiŋe tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yaş yėpen ölümde ozmış tėr. (IB- 17)
  (Tanrının kudreti ile dağ üzerinde yol (ve) su görerek dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş, der.)
- Ödmeŋ, körmeŋ, ürkütmeŋ tėr. (IB-21)
  (Heyecanlanmayın, bakmayın, ürkütmeyin, der.)

b. Dikkatle bakmak, dikkat etmek; ayırt etmek

- isi yėr tapa az er ıtdım kör tėdim. (ŞU D-11)[766]
  (Müttefiklerin bulunduğu yere az asker gönderdim."Bakın! (Dikkat edin!)" dedim.)
- kör bodkalıda kabışalım tėmiş (ŞU D-10, 11)
  ("Bakın/Dikkat edin. Bodkalı'da birleşelim" demiş.)

c. Bağlı olmak, tabi olmak, itaat etmek

- ilgerü kün togsık[k]a bėrigerü kün ortusıŋaru kurıgaru kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortusıŋaru anda içreki bodun ko[p] m[aŋ]a kör[ür]. (KT G-2)
- ilgerü kün] togsıkıŋa bėrigerü kün ortusıŋaru kurıgaru kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortusıŋaru anda içreki bodun kop maŋa körür. (BK K-1, 2)
  (Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde gündüz ortasına kadar, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar, bunlar içindeki milletler(in) hepsi bana tabîdir.)
- türk begler türk atın ıt(t)ı tabgaçgı begler tabgaç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş. (KT D-7,8)
- türk begler türk atın ıt(t)ı tabgaçgı begler tabg[aç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş. (BK D-7)
  (Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlileşmiş (Türk) beyleri, Çin unvanları alarak Çin kağanına tâbi olmuşlar.)
- kop maŋa körti. (KT D-30; BK D-24)

---

[765] "Kız ve erkek yeğenlerimi (de) gördüm, sonra öldüm." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 312.); "Kızlarımın oğullarını, oğullarımın oğullarını gördüm. Şimdi öldüm." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 189.); "Yeğenlerimi, yeğenlerimi? gördüm. Şimdi öldüm." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 87.)

[766] "Birlik toprağına doğru az er gönderdim. "Dikkat!" dedim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 298.); "Müttefiklerin bulunduğu yere az adam gönderdim."Bakın/çabuk olun!"dedim." (bk. Osman Mert, **a.g.e.**, s. 236.); "Müttefik topraklarına az sayıda adam gönderdim. "Bak!" dedim." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 123.); "Müttefiklerin yerine doğru az adam gönderdim."Bak!"dedi." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 58.)

(Hepsi bana tâbi oldu.)

- […] tatabı bodun tabgaç kaganka körti. (BK D-39)
  ([…] Tatabı halkın Çin kağanına tabi oldu.)
- türk bodun tabgaçka körür erti. (TY I. TAŞ B-1)
  (Türk milleti, Çin'e tâbi idi.)

d. *(yügerü kör-)* gözünü dikmek

- olurtukuma ölteçiçe sakınıgma türk begler bod[un ö]girip sebinip toŋutmış[767] közi yügerü körti. (BK D- 2)[768]
  ((Kağan olarak) tahta oturduğum zaman, ölecek(ler)miş gibi kaygılanan Türk beyleri (ve) milleti (kağan oluşuma) sevinerek, (çaresizce) yere bakan göz(ler)i(ni) yukarı kaldırdı.)

e. Tecrübe etmek, görüp geçirmek; (belli bir anı) yaşamak

- yabız bat biz azıg üküşüg körtüg. (ONGİ-7)
  (Kötü (ve) zayıf (durumdayız). Azı (ve) çoğu tecrübe ettin.)
- ulug oglum s[ük]e bardı körmedim. (SÜCİ-10, 11)
  (Büyük oğlum savaşa gitti, görmedim.)
- ökünmediŋiz y[ıta] körmediŋiz bütmed[iŋiz] (YEN OÇURI- 12)
  (Pişman olmadınız. Ne yazık! Görmediniz, inanmadınız.)

f. *(emgek kör-)* eziyet görmek, eziyet çekmek

- on ok bodun emgek körti. (KT D-19; BK D-16)
  (On ok kavmi eziyet çekti.)

---

[767]DLT'de "*toŋuş-*; bir işi kabul etmede ağırdan alıp tereddüt etmek ve işten nefret edip gözünü dikmek"tir. (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 892)

[768]"[Tahta] oturduğum zaman, [o zamana kadar] ölümün [onları tehtid ettiğini] düşünen Türk beyleri ve bodunu [kağan oluşuma] sevindiler, yere dikilmiş bakışları, yukarıya baktı." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 192.); "Oturduğumda ölecekmiş gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 33.); "(Tahta) oturduğumda, ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere eğilmiş gözleri yukarıya baktı." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 50, 51.); "Tahta çıktığımda ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri, halkı sevinip kıvanıp yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 137.); "Tahta oturduğumda ölecekmiş (yok olacakmış) gibi düşünen Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 80.); "(Kağan) olduğum zaman, öleceklermiş gibi düşünen Türk beyleri ve milleti sevinerek, kararsız ve sabit bir şekilde bakan gözleri yukarı baktı." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 557.)

g. *(edgü kör-, beŋi kör-)* huzur içinde yaşamak, iyilik/saygı görmek

- türk [bodun] [özüŋ] edgü körteçi sen ebiŋe kirteçi sen buŋsuz boltaçı sen. (BK K-13, 14)
  (Türk kavmi, (sen kendin) iyilik göreceksin, çadırına gireceksin, kaygısız olacaksın.)
- kagan élinte karıp edgü beŋi körti. (KİÇ B-3) [769]
  (Kağan'ın devletinde yaşlanıp iyilik ve saygı gördü.)

h. *(yelü kör-)* varmak

- buŋadıp kagan yelü kör tėmiş. (TY- I. TAŞ K-2)[770]
  (Sıkılıp kağan "Dörtnala gidip (hedefe) varın." demiş.)

43. Olur-

Temel olarak somut bir hareketi ifade eden *olur-* fiili, yazıtlarda bağlamsal açıdan oldukça zengindir. Bu zenginliğin bir getirisi olarak yan anlamlar kazanmıştır. Söz konusu yan anlamların oluşmasında bağlam başta olmak üzere, somutlaştırma, ad aktarması gibi anlam olayları etkili olmuştur.

a. Oturmak

- kaŋımız éçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] téyin türk bodun üçün tün udımadım küntüz olurmadım. (KT D- 26, 27)
- kaŋımız éçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bol[mazun] téyin türk bodun üçün tün udımadım. (BK D-21, 22)
  (Babamızın, amcamızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.)
- yégirmi kün olurup bu taşka bu tamka kop yol[l]ug tégin bitidim. (KT GD)
  (Yirmi gün oturup bu taşa bu duvara hep Yollug Tigin, (ben) yazdım.)

---

[769] "He grew old in the realm of Qapgan Xagan and enjoyed good hapiness." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 51); "kağanın devletinde yaşlanıp iyilik/saygı gördü." (bk. Osman Mert, (bk. Osman Mert, **Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi**, Erzurum, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, 2015, s. 56.); "Kapgan Kağan elinde (imparatorluğunda) yaşlanıp (çok) mutlu oldu." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 31.); "Kapgan Kağan döneminde hayat sürüp mutlu bir devir geçirdi." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 201.); "kağanın ülkesinde yaşlanıp iyilik (ve) mutluluk gördü." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 134.)

[770] "Kağan kaygılanıp "[İleriye doğru orduyla] atları sürün" demiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 89.); "Bunalıp kağan "Dörtnala koşturuver." demiş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 73.); "Sıkılıp kağan "Sürün atları!" demiş." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 79.); "Hakan (buna) sıkılıp "acele edin!" demiş." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s.173.); "Kağan (bu duruma) sıkılıp "acele edin!" demiş." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 111.); "Canı sıkılan kağan "Dörtnala gidip hedefe varın." demiş." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 609.)

- [ka]gan atısı yol[l]ug tėgin men ay artukı tört kün [olu]rup bitidim bedizet[t]im y[aratdım]. (BK GB)
  ((Bilge) Kağan'ın yeğeni Yollug Tigin'im. Bir ay (ve) dört gün oturup yazdım, süslettim, yaptım.)
- ol sabıg ėşidip tün udısıkım kelmedi küntüz olursıkım kelmedi. (TY I. TAŞ G-5)
  (O istihbaratı işitince gece uyuyasım; gündüz oturasım gelmez oldu.)
- ol sabın ėşidip tün yeme udısıkım kelmez erti [kün yeme] olursıkım kelmez erti. (TY I. TAŞ D-5)
  (O istihbaratı işitince gece uyuyasım; gündüz oturasım gelmez oldu.)
- küntüz olurmatı kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg bėrtim ök. (TY II. TAŞ D- 2)
  (Gündüz oturmadan kızıl kanımı akıtarak kara terimi dökerek hizmet ettim.)
- Yarın kiçe altun örgin üze olurupan mengileyür men. (IB-1)
  (Sabah akşam altın taht üzerinde otururak mutlu (bir şekilde) yaşıyorum.)

b. (Kanatlı hayvanlar için) konmak

- Çıntan ıgaç üze olurupan meŋileyür men. (IB-4)
  (Sandal ağacının üzerine konarak mutlu (bir şekilde) yaşıyorum.)

c. İkamet etmek, yerleşmek

- türk kagan ötüken yış olursar ėlte buŋ yok (KT G-3)
- türk [kag]an ötüken [y]ış olursar [ėl]te [buŋ] yok. (BK K-2)
  (Türk kağanı, Ötüken Dağ(ları'na) yerleşir (ve oradan hükmeder) ise ülkede sıkıntı olmaz.)
- ötüken yėr olurup arkış tėrkiş ısar neŋ buŋug yok. (KT G-8)
- ötüken yėr o[lu]rup [arkış] tėrkiş ısar neŋ bu[ŋug yo]k. (BK K-6)
  (Ötüken toprak(larına) yerleşip kervan(lar) gönderirsen hiç sıkıntın olmaz.)
- ötüken yış olursar beŋgü ėl tuta olurtaçı sen. (KT G-8)
- ö[tüken y]ış olursar, beŋgü ėl tuta olurtaç]ı sen. (BK K-6)
  (Ötüken Dağ(ları'na) yerleşirsen ebedî yurt tutup yaşayacaksın.)
- altun yışda olurtumuz. (TY I. TAŞ K-8)
  (Altay Dağ(ları'n)da yerleştik.)

- anta olurup ebiŋe ıt[d]ım. (ŞU B-3)[771]
  (Orada yerleşip (onları) evine gönderdim.)
- ürüŋ begig kara bulukug anı olurmış kırkız tapa er ıdmış. (ŞU D-10)
  (Ürüng Bey'i, Kara Bulukug'u Anı'da yerleştirmiş. Kırgızlara doğru asker göndermiş.)

d. Yaşamak
- bu yėrde olurup tabgaç bodun birle tüzültüm. (KT G-4, 5)
- [bu] yėrd[e olu]rup [tabgaç bodu]n birle tüzül[tüm]. (BK K-3)
  (Bu toprak(lar)da yaşayıp Çinliler ile (ilişkileri) düzelttim.)
- çogay kuzın kara kumug olurur ertimiz. (TY I. TAŞ B-7)
  (Çogay'ın kuzeyinde, Kara Kum'da yaşıyorduk.)
- kėyik yėyü tabışgan yėyü olurur ertimiz (TY I. TAŞ G-1)
  (Yaban hayvan(ları) yiyerek tavşan yiyerek yaşıyorduk.)
- ança olurur erkli oguzdıntın küreg kelti. (TY I. TAŞ G-1)
  (Bu şekilde yaşıyorken Oğuzlardan bir kaçak geldi.)
- alp kögşin[772] oluru kaltı. (YEN ABAKAN 5)
  (Cesur kögşinler (avcı kuşlar) oturup kalsın (yaşamaya devam etsin).)

e. *(kagan, şad ile)* Tahta çıkmak, kağan olmak, hükümdar olmak
- teŋri yarlıkadukın üçün [ö]züm kutum bar üçün kagan olurtum. (KT G- 9)
- teŋri yarlık[adukın üçün öz]üm kutum bar üçün ka[gan olurt]um. (BK K-7)
  (Tanrı lütfettiği için, kendi talihim olduğu için kağan (olarak) tahta çıktım.)
- kagan olurup yok çıgań bodunug kop kubratdım çıgań bodunug bay kıldım az bodunug üküş kıltım. (KT G-9, 10; BK K-7)
  (Kağan (olarak) tahta çıkıp yoksul (ve) fakir halkı(n tamamını) derleyip toparladım. Fakir halkı zenginleştirdim.(Sayıca) az halkı çoğalttım.)
- kişi oglınta üze èçüm apam bumın kagan istemi kagan olurmış. (KT D- 1; BK D- 3)
  (İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumın Kağan (ve) İstemi Kağan hükümdar olmuş.)

[771] "Orada (o zaman) kalarak (oturarak) (atlı) öncü kuvvetleri (veya: [onları] oradaki konaklama yerine) gönderdim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e.**, s. 303.); "Orada oturup konaklama yerine gönderdim." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 262.); "Ondan sonra evlerine gönderdim." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 125.); "Orada oturup süvari birliği gönderdim." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 64.)
[772] "Kögşin" kelimesi için bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 70.

- olurupan türk bodunuŋ ėlin törüsin tuta bėrmiş ėti bėrmiş. (KT D-1; BK D-3)
  (Tahta otururak Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetmiş(ler); düzenlemiş(ler).)
- biligsiz kagan olurmış erinç yablak kagan olurmış erinç. (KT D-5)
- biligsiz kagan [ol]urmış erinç yablak kagan olurmış erinç. (BK D-6)
  (Bilgisiz kağan(lar) tahta oturmuş şüphesiz, kötü kağan(lar) tahta oturmuş şüphesiz.)
- ėçim kagan olurupan türk bodunug yiçe ėtdi igit[t]i. (KT D- 16; BK D-14)
  (Amcam kağan (olarak) tahta oturup Türk milletini yeniden düzenledi, besledi.)
- ol törüde üze ėçim kagan olurtı. (KT D-16)
- ol tör[ü]de üze ėçim kagan olurtı. (BK D- 14)
  (Yasalar gereğince amcam kağan (olarak) tahta çıktı.)
- ėçim kagan olurtukda özüm tarduş bodun üze şad ertim. (KT D-17)
  (Amcam, kağan olarak tahta çıktığı zaman (ben) kendim Tarduş halkının başında şad idim.)
- ėçim kagan olurtuk[d]a özüm tėgin erk[…] (BK D- 14, 15)
  (Amcam kağan olarak tahta oturduğu zaman ben (kendim) şehzade (idim).)
- neŋ yılsıg bodunka olurmadım. (KT D-26)
- [neŋ yı]lsıg bodunta üze olurmadım. (BK D-21)
  ((Ben) hiç varlıklı bir halkın üzerine hükümdar olmadım.)
- içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda üze olurtum. (KT D-26)
- içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunda [üze olurtum]. (BK D-21)
  (Karın(ları) aç, sırtları çıplak, perişan (haldeki bir) halk üzerine hükümdar oldum.)
- men [özüm kagan olurtukuma yėr sayu] barmış bodun ölü yitü yadagın yalıŋın yana kelti. (KT D-27, 28)
- men [özüm kagan olurtukuma] yėr sayu barmış bo[dun yadagın yalıŋın] ölü yitü [yana] kelti. (BK D-22, 23)
  ((Ben) kendim kağan (olarak) tahta oturduğumda her yana dağılmış olan halk, ölerek biterek, yayan yapıldak (bir halde) dönüp geldi.)
- inim kül tėgin […] işig küçüg bėrtük üçün türk bilge kagan [ay]ukı[ŋa] inim kül tėginig küzedü olurt[um]. (KT B)
  (Kardeşim Kül Tigin […] hizmet ettiği için Türk Bilge Kağan'ın mülküne, kardeşim Kül Tigin'i gözeterek tahta oturdum.)

- [kaŋım] kagan èçim kagan olurtukınta tört buluŋdakı bodunug nençe ètm[iş..t]eŋr[i] yarlıkad[uk ü]ç[ün] özüm olurtukuma tör[t] b[uluŋdakı bo]dunug ètdim yara[t]dım. (BK K-8, 9)

  (Babam kağan, amcam kağan tahta oturduğunda dört bir taraftaki milletleri nasıl örgütlemişler (ise) Tanrı lütfettiği için (ben) kendim (tahta) oturduğumda (da) dört bir taraftaki milletleri örgütledim; oluşturdum.)

- […] tü]rk t[eŋ]ri […] üze kagan olurtum. (BK D-1, 2)

  ([…] Türk Tanrısı […] üzerine kağan (olarak) tahta oturdum.)

- olurtukuma ölteçiçe sakınıgma türk begler bod[un ö]girip sebinip toŋutmış[773] közi yügerü körti. (BK D- 2)[774]

  ((Kağan olarak) tahta oturduğum zaman, ölecek(ler)miş gibi kaygılanan Türk beyleri (ve) milleti (kağan oluşuma) sevinerek, (çaresizce) yere bakan göz(ler)i(ni) yukarı kaldırdı.)

- bödke özüm olurup bunça agır törüg tört buluŋdakı yarat(t)ım bitidim. (BK D- 2)

  (Bu devirde kendim tahta oturup bunca önemli yasayı dört bir yandaki (halklar için) hazırladım (ve) yazdım.

- men özüm kagan olurtukum üçün türk bodunug […]ı [kılma]dım. (BK D-36)

  (Ben kendim kağan (olarak) tahta oturduğum için Türk milletini […] kılmadım.)

- kaŋım türk bilge kagan olurtukında türk amtı begler kèsre tarduş begler köl çor başlayu ulayu şadapıt begler öŋre tölis begler apa tarkan başlayu ulayu şad[apıt] begler […] taman tarkan tuńukuk buyla baga tarkan ulayu buyruk […] iç buyruk sebig kül èrkin başlayu ulayu buyruk bunça amtı begler kaŋım kaganka ertiŋü ertiŋü timag ? (ètdi.) (BK G-13, 14, 15)

  (Babam Türk Bilge Kağan tahta oturduğun zaman şimdiki Türk beyleri, batıdaki Tarduş beyleri, (yani) Köl Çor önderliğindeki Şadapıt beyler, doğudaki Tölis beyleri,

[773]DLT'de "*toŋuş*-; bir işi kabul etmede ağırdan alıp tereddüt etmek ve işten nefret edip gözünü dikmek"tir. (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 892)

[774]"[Tahta] oturduğum zaman, [o zamana kadar] ölümün [onları tehtid ettiğini] düşünen Türk beyleri ve bodunu [kağan oluşuma] sevindiler, yere dikilmiş bakışları, yukarıya baktı." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 192.); "Oturduğumda ölecekmiş gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 33.); "(Tahta) oturduğumda, ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere eğilmiş gözleri yukarıya baktı." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 50, 51.); "Tahta çıktığımda ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri, halkı sevinip kıvanıp yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 137.); "Tahta oturduğumda ölecekmiş (yok olacakmış) gibi düşünen Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 80.); "(Kağan) olduğum zaman, öleceklermiş gibi düşünen Türk beyleri ve milleti sevinerek, kararsız ve sabit bir şekilde bakan gözleri yukarı baktı." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 557.)

(yani) Apa Tarkan önderliğindeki Şadapıt beyler […] Ataman Tarkan, Tunyukuk Boyla Baga Tarkan ve diğer yüksek memurlar […], has memurlar, (yani) Sebig Köl İrkin önderliğindeki diğer yüksek memurlar; şimdiki bunca bey, babam kağana fevkalade çok bağlılık (?) [gösterdiler].)

- tokuz oguz bodun üze kagan olurtı tėr. (TY I. TAŞ G- 2)
  (Dokuz Oğuz halkının üzerine kağan (olarak) tahta oturdu, der.)
- türk bodun kılıngalı türk kagan olurgalı şantuŋ balık(k)a taluy ögüzke tegmiş yok ermiş. (TY I. TAŞ D- 1)
  (Türk milleti yaratılalı, Türk kağanı tahta çıkalı Şantung şehir(ler)ine, okyanusa ve ırmağa ulaşan yokmuş.)
- teŋride bolmış ėl ėtmiş uygur kagan olurmış. (TES D-1)
  (*Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) Uygur Kağanı tahta oturmuş.)*
- teŋride bolmış ėl ėtmiş [bilge] kaganım olurtı ėl tutdı. (TES D-4)
  (*Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) Bilge Kağanım tahta oturdu, devleti yönetti.)*
- [te]ŋri kılıntukda uygur kagan olurmış (TES K-1)
  (Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş.)
- anta kalmışı bodun on uygur tokuz oguz üze yüz yıl olurup […] (ŞU K- 3)
  (Orada kalanlar On Uygur (ve) Dokuz Oğuz (halkının üzerinde) yüz yıl hükümdar olarak […])
- bumın kagan üç kagan olurmış (TARYAT D-1)
  (Bumın Kağan, bu üç kağan, hükümdar olmuş(lar).)
- Kan olurupan ordu yapmış. Ėli turmış. Tört buluŋtakı edgüsi uyurı tėrilipen meŋileyür, bedizleyür tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB-28)[775]
  ((Bir) han tahta çıkıp (kendi için) saray yap(tır)mış. Devleti ayakta kalmış. (Hanın) dört bir taraftaki iyi ve yetenekli adamları bir araya gelerek seviniyor, (hanın sarayını) süslüyorlar, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)

f. Hükmetmek, hüküm sürmek, yönetmek

[775] "((Bir) han tahta oturup (kendine bir) saray yap(tır)mış. Devleti ayakta kalmış. (Ülkesinin) has ve muktedir adamları (etrafında) toplanmış, (sarayını) neşe içinde süslüyorlar, der. Böylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (bk. Talat Tekin, **Irk Bitig**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017, s. 30.); "Bir hakan tahta çıkar çıkmaz bir saray yap(tėr)mış. Ülkesi ayakta kalmış. (Hakanın) dört bir yandaki iyi ve yetenekli adamları (sarayda) bir araya gelerek seviniyor ve (sarayı) süslüyorlar. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (bk. Fikret Yıldırım, **a.g.e.**, 2017, s. 39)

- ėkin ara idi oksuz kök türk [ėti] ança olurur ermiş. (KT D- 2, 3)
- ėkin ara idi oksuz kök türük ėti ança olurur ermiş. (BK D- 4)

  (İkisinin arasında hiç örgütlenmemiş olan Kök Türk halkını örgütleyerek öylece hüküm sürüyorlarmış.)
- men tokuz yėgirmi yıl şad olurtum toku[z yėgir]mi yıl kagan olurtum ėl tutdum. (BK G-9)

  (Ben on dokuz şad (olarak) görev yaptım, on dokuz yıl (da) hakan (olarak) hüküm sürdüm, devlet yönettim.)
- teŋri teg teŋride bolmış türük bilge kagan bu ödke olurtum. (KT G-1) [776]
- teŋri teg teŋride bolmış türk bilge kagan bödke olurtum. (BK K-1)

  ((Ben) semavî Tanrı'dan olmuş[777] Türk Bilge Kağan'ım; bu devirde hüküm sürdüm.)
- köli çor tarduş bodunug ėte ayu olurtı. (KİÇ D-14)

  (Köli Çor, Tarduş halkını düzenleyerek yönetiyordu.)
- …ulakıg ıya basıp olur[tı…] (TES D- 6)

  (...yı bağımlı kılarak hüküm sürdü.)
- ėki yüz yıl olurmış (TARYAT D-1)

  (İki yüz yıl hüküm sürmüş.)
- ėçüm apam sekiz on yıl olurmış ötüken ėli ögres ėli ėkin ara orkun ögüzde… [yėt]miş yıl olurmış. (TARYAT D-3, 4)

  (Atalarım seksen yıl (boyunca) hüküm sürmüş. (Yurtları) Ötüken ve Ögres yurdu (imiş). (Bu) ikisinin arasında Orhun Irmağı'nda… yetmiş yıl hüküm sürmüş(ler).)
- anıŋ ėli üç yüz yıl ėl tutmış. (TES K-2)

  (Onun devleti üç yüz yıl hüküm sürmüş.)
- ötüken ėli ögres ėli ėkin ara olurmış subı seleŋe ermiş (ŞU K-2)

  (Ötüken (ve) Ögres yurdu arasında hüküm sürmüş. Suyu Selenge imiş.)
- türük [kıp]çak elig yıl olurmış (ŞU K-4)

  (Türk Kıpçak elli yıl hüküm sürmüş.)

g. Atanmak, görev yapmak

[776] "bu zamanda hüküm sürdüm." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "bu zamanda oturdum." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 2, 3.); "(bu) devirde tahta oturdum." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 20, 21.); "Şu anki Türk halkı, beyler, halihazırdaki beyler, sizler mi yanılacaksınız?" (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 92.); "bu zamanda tahta oturdum." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.,** s. 45.); "bu zamana ben hükmediyorum (zamanın hükümdarı benim)." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

[777] "Semavî Yaratıcı'dan olmuş Türk Bilge Kağan" anlamlandırması için; bk. Sema Barutçu Özönder, **a.g.m.**

- teŋri [yarlıkaduk üçün] tört yėgirmi yaşımka tarduş bodun üze şad olurtum. (BK D-14, 15)
  (Tanrı buyurduğu için on dört yaşımda Tarduş halkı üzerine şad olarak atandım.)
- oglı tarduş yabgu tölės çad olurtı. (TES B-6)
  ((Onun) oğlu Tarduşlara yabgu (ve) Tölislere şad (olarak) görev yaptı.)
- men tokuz yėgirmi yıl şad olurtum toku[z yėgir]mi yıl kagan olurtum ėl tutdum. (BK G-9)
  (Ben on dokuz şad (olarak) görev yaptım, on dokuz yıl (da) kağan (olarak) hüküm sürdüm, devlet yönettim.)

h. Mevzilenmek, konuşlanmak

- sü barıŋ tėdi altun yışda oluruŋ tėdi (TY I. TAŞ K-7)[778]
  (Askerler hücum edin, dedi. Altun Dağ(ları'n)da konuşlanın, dedi.)
- oluruŋ tėyin tėmiş. (TY I. TAŞ K-10)[779]
  (Mevzilenin, demiş.)

i. Devam etmek, sürdürmek

- türk bilge kagan türk sir bodunug oguz bodunug igidü olurur. (TY II. TAŞ K-4)[780]
  (Türk Bilge Kağan, Türk Sir milletini, Oğuz milletini beslemeye devam ediyor.)

j. Beklemek; durmak

- kelir erser körü kelür kelmez erser tılıg sabıg alı olur tidi. (TY I. TAŞ K-8)
  (Gelirlerse görüp gelirler, gelmezlerse casus(lardan) haber alarak (orada) bekleyin, dedi.)
- Köneki nelük toŋay. Küneşke olurur ol. (IB-57)
  (Kovası niçin donsun? Güneşte duruyor.)
- Turńa kuş tüşnekiŋe konmış. Tuymatın tuzakka ilinmiş. Uça umatın olurur tėr. (IB-61)
  (Bir turna, tüneğine konmuş. (Bu sırada) farkına varmadan tuzağa yakalanmış. Uçamadan (öylece) duruyor, der.)

[778] "Askerler siz gidin" dedi. "Altun Dağları'nda yerleşin." dedi." (bk. Feryal Korkmaz, **a.g.m.**, s. 101.)
[779] "Oturun, diye demiş." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 80, 81.); "Oturun!, demiş." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 174.); "Olduğunuz yerde kalın, demiş." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 13.); "Oturun, demiş." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 613.)
[780] "Türk Bilge Kağan, Türk Sir milletini, Türk Oğuz milletini beslemeye devam ediyor." (bk. Feryal Korkmaz, **a.g.m.**, s. 101.)

44. Olurt-

a. *(yazıt, anıt, kaide)* Dikmek, oturtmak

- kagan inisi ėl çor tėgin kelip ulayu tört tigit kelip ışbara bilge köli çorug yoglatdı bedizin bedizetti olurttı (KİÇ D- 24)
  (Kağanın küçük kardeşi İl Çor Tigin gelip ve yine dört tigin daha gelip Işbara Bilge Köli Çor'un cenaze törenini yaptı(lar), yazıtını süsletti(ler), (yazıtını) dikti(ler).)

b. *(kagan olurt-)* Tahta oturtmak, kağan yapmak

- türk bodunug atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teŋri ėl bėrigme teŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun [tėyin özümin ol teŋri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26)
- türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürügme teŋri ėl bėrig[me te]ŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin özümün ol teŋri kagan olurtdı [erinç. (BK D-20, 21)
  (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak (tahta) oturttu.)
- [kapgan kagan olurt]dum. (TY II. TAŞ D-1)
  (Kapgan Kağan'ı tahta çıkarttım.)

45. Ökün-

a. Pişman olmak

- [türk bodun ertin] ökün. (KT D-22, 23)
- türk bodun ertin ökün. (BK D-19)
  (Türk milleti kendine gel (ve) pişman ol.)
- ökünmediŋiz y[ıta] körmediŋiz bütmed[iŋiz] (YEN OÇURI- 12)
  (Pişman olmadınız. Ne yazık! Görmediniz, inanmadınız.)

b. Üzülmek, hayıflanmak, yerinmek

- antag ödke ökünüp kül tėginig az erin ėrtürü ı[d]tımız. (KT D-40)
  (Böyle bir zamana hayıflanıp (lanet edip) Kül Tigin'i az (sayıda) asker ile (oraya) ulaşsın diye gönderdik.)
- ökünüp süledim. (BK D-38)
  (Hayıflanıp (lanet edip) ordu sevk ettim.)

46. Öl-

Yazıtlarda tanınmış, rütbece yüksek kimselerin (kağan, kan, katun vs.) ölümünü ifade etmek için çoğunlukla "*uç-, kergek bol-, adrıl-, yok bol-*" yapıları kullanılırken; Türk kağanlığından başka halkların bireyleri ve hayvanlar için *"öl-"* fiili kullanılmaktadır. Nitekim insanların ölümle ilgili kelimeleri tabu olarak düşünüp kullanmaktan kaçınması, ad aktarması yoluyla yeni kullanımların oluşmasını sağlamıştır.[781]

"öl-" temel anlamının yanı sıra "bodun" kelimesi ile kullanıldığı bağlamlar içinde "mahvolmak; helâk olmak" anlamlarını taşımakta, böylece somutlaştırmanın etkisiyle çok anlamlı duruma gelmektedir. Kelimenin yan anlam kazanmasında etkili olan unsurlardan bir diğeri de *"ölü yitü / toru ölü"* şeklinde kullanılan ikileme yapılarıdır.

a. (Belli bir kişi için; hayvanlar için ölmek; yok olmak

- bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (KT G-7)
- bi[lig] bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg. (BK K-5, 6)
  ((Siz) bilgisiz (bilgi bilmeyen/câhil) kişiler, o sözlere inanıp yakına gidince çok sayıda öldünüz.)
- bilmedükin] üçün biziŋe yaŋıl[t]ukın üçün kaganı ölti buyrukı begleri yeme ölti. (KT D-18, 19)
  (Bilmedikleri için, bize karşı yanıldıkları için (onların)kağanı öldü, yöneticileri (ve) beyleri de öldü.)
- bilmedükin üçün biziŋe yaŋıltukın yazıntukın üçün kaganı ölti buyrukı begleri yeme ölti. (BK D-16)
  (Bilmedikleri için, bize karşı yanıldıkları (ve) hata ettikleri için (onların) kağanı öldü, yöneticileri (ve) beyleri de öldü.)
- özi yaŋıltı kaganı ölti bodunı küŋ kul boltı. (KT D-20)
- özi yazıntı kaganı ölti bodunı küŋ kul boltı. (BK D-17)
  (Kendisi hata etti (bunun sonucunda) kağanı öldü, halkı cariye (ve) kul oldu.)
- öd teŋri yaşar kişi oglı kop ölgeli törümiş. (KT K-10)
  (Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için yaratılmış.)
- kül tėgin yok erser kop ölteçi ertigiz. (KT K-10)

[781] Hatice Şirin, **Kül Tigin Yazıtı Notlar**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 105.

(Kül Tigin olmasaydı hepiniz ölecektiniz.)

- ol at anta] ölti. (KT D-32, 33)

  (O at orada öldü.)

- olurtukuma ölteçiçe sakınıgma türk begler bod[un ö]girip sebinip toŋutmış[782] közi yügerü körti. (BK D- 2)[783]

  ((Kağan olarak) tahta oturduğum zaman, ölecek(ler)miş gibi kaygılanan Türk beyleri (ve) milleti (kağan oluşuma) sevinerek, (çaresizce) yere bakan göz(ler)i(ni) yukarı kaldırdı.)

- üküş ölteçi anta tėrilti. (BK D-31) [784]

  (Ölecek olan pek çok (kişi) orada dirildi.)

- içikigme içikdi bodun boltı ölügme ölti. (BK D-37)

  (Tabi olan(lar) tabi olup millet oldu, ölen(ler) öldü.)

- yańduk yolta yeme ölti kök. (TY I. TAŞ G-9)

  ((Geri) püskürttüğümüz yolda yine öldü(ler).)

- ataçım ölti (ONGİ EK- 19)

  (Babacığım öldü.)

- yegenimin atımın körtüm amtı öltüm. (SÜCİ-8)[785]

  (Yeğen(ler)imi gördüm, (ondan) sonra öldüm.)

- buŋ baŋa bunt<a> ermiş öldüm yıta esizim e yalıkayın a (YEN ELEGEST I-10)

  (Dert bana bu zamanda erişmiş. Öldüm, ne acı, ne yazık! Tek başıma kalayım (artık)!)

- yaşım elig öld[üm] (YEN ELEGEST IV- 4)

---

[782]DLT'de "*toŋuş*-; bir işi kabul etmede ağırdan alıp tereddüt etmek ve işten nefret edip gözünü dikmek"tir. (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 892)

[783]"[Tahta] oturduğum zaman, [o zamana kadar] ölümün [onları tehtid ettiğini] düşünen Türk beyleri ve bodunu [kağan oluşuma] sevindiler, yere dikilmiş bakışları, yukarıya baktı." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 192.); "Oturduğumda ölecekmiş gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 33.); "(Tahta) oturduğumda, ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere eğilmiş gözleri yukarıya baktı." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 50, 51.); "Tahta çıktığımda ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri, halkı sevinip kıvanıp yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 137.); "Tahta oturduğumda ölecekmiş (yok olacakmış) gibi düşünen Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 80.); "(Kağan) olduğum zaman, öleceklermiş gibi düşünen Türk beyleri ve milleti sevinerek, kararsız ve sabit bir şekilde bakan gözleri yukarı baktı." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 557.)

[784] "(Bu sayede) pek çok ölecek (kişi) hayatta kaldı." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 61); "Ölecek olanların çoğu orada dirildi." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 143.); "Ölecek olanlar orada (yeniden) toplandı." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 92)

[785] "Kız ve erkek yeğenlerimi (de) gördüm, sonra öldüm." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 312.); "Kızlarımın oğullarını, oğullarımın oğullarını gördüm. Şimdi öldüm." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 189.); "Yeğenlerimi, yeğenlerimi? gördüm. Şimdi öldüm." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 87.)

(Yaşım elli (iken) öldüm.)

- uyur kadınım <ü>çün öldüm yıta èçim yurçumka y[ıta] (YEN ÇAA HÖL V-2)
  (Kudretli kaynım için öldüm, ne acı! Ağabeyim, kayınbiraderim, ne acı!)
- alt<ı> otuz yaşım a erti ben öltüm (YEN TUBA III- 2, 3)
  (Yirmi altı yaşındaydım. Ben öldüm.)
- yètmiş yaşım a öltüm yètmiş er ölürdüm (YEN BAY BULUN I- 3)
  (Yetmiş yaşımda öldüm. Yetmiş (düşman) asker(i) öldürdüm.)
- [yı]ta esiz er èki oglın birle ölti. (YEN UYBAT II- 5)
  (Ne acı! Zavallı adam, iki çocuğuyla birlikte öldü.)
- iç sü baş aŋlıg öl[ti] (YEN KARA YÜS I- 1, 2)
  (İç (hassa) ordu(nun) başı Anglıg öldü.)
- sekiz yètmiş yaşım öltüm esizim e (YEN HEMÇİK ÇIRGAKI- 9)
  (Altmış sekiz yaşım(da) öldüm, ne yazık!)
- yalŋus ölmiş er yag[ı]m erkim ert[inç] erdi (YEN TUGUTÜP I- 2)[786]
  (Sadece düşman askeri öldürmedim.)
- ak yaddın ölüp azar. (ABY MENDUR SOKKON I/2)
  (Nefret dolu yabancılar yüzünden öldü, kayboldu.)
- Ürüŋ esri ingek buzagulaçı bolmış. Ölgey men, tèmiş. Ürüŋ esri èrkek buzagu kelürmiş. Idukluk yaragay. Ülügde ozmış tèr. Ança biliŋ edgü ol. (IB-41)
  (Ak benekli bir inek buzağılamak üzere imiş. (İnek) "Öleceğim" demiş. Ak benekli bir erkek buzağı dünyaya getirmiş. (Bu buzağıyı) Tanrı'ya kurban etmek uygun olur. (Bu sayede inek, kötü) talihinden kurtulmuş, der.)
- Kanıgı ölmiş, köngeki toŋmış. Kangı nelük ölgey ol? Beglig ol. Köneki nelük toŋgay? Küneşke olurur ol. Ança biliŋler: bu ırk başınta âz emgeki bar; kèn yana edgü bolur. (IB- 57)
  ((Kızın) sevgilisi ölmüş, kovası (da) donmuş. Sevgilisi niçin ölsün? Beydir o. Kovası niçin donsun? Güneşte duruyor. Öylece biliniz: Bu fal(ın) başında biraz acı var; (ama) sonra yine iyi olur.)

b. (*bodun* ile; topluluk için) ölmek, asimile olmak; yok olmak; mahvolmak

- süçig sabıŋa yımşak agısıŋa arturup üküş türk bodun öltüg. (KT G-6; BK K-5)

[786] Kelimenin açıklaması için: bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 152.

((Çin halkının) Tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipek kumaşlarına kanıp, Türk milleti, çok sayıda öldün.)

- türk bodun ölsikiŋ. (KT G-6; BK K-5)
  (Türk halkı öleceksin.)
- bėriye çogay yış tögültün yazı konayın tėser türk bodun ölsikig. (KT G-6, 7)
- bėriye çogay yış tögültün yazı [ko]nayın [tėser] türk bodun ölsikig. (BK K-5)
  (Güneyde Çogay Dağlarına, Tögültün Ovası'na yerleşeyim dersen Türk milleti öleceksin.)
- ol yėrgerü barsar türk bodun ölteçi sen. (KT G-8)
- ol yėr[ger]ü barsar türk bodun ölteçi sen. (BK K-6)
  (O yer(ler)e gidersen Türk milleti öleceksin.)
- yaŋılıp ölsikiŋin yeme bunta urtum. (KT G-10, 11)
- yaŋılıp ölsikiŋin [yeme] bunt[a urtu]m. (BK K-8)
  (Yanılıp öleceğini de buraya hâkkettim.)
- anta] kėsre teŋri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tėrgürü igit[t]im. (KT D-28, 29)
  (Ondan sonra Tanrı bağışlasın, talihim olduğu için, kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim.)
- anta kėsre teŋri yarlıkaduk üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunug t[ėrgü]rü igit[t]im. (BK D-23)
  (*Ondan sonra Tanrı lütfettiği için talihim (ve) kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim.)*
- izgil [bodu]n ölti. (KT K-4)
  (İzgil halkı yok oldu.)
- ediz bodun anta ölti. (KT K-6)
  (Ediz halkı orada yok oldu.)
- ol sü anta ölti. (KT K-8)
  (O ordu orada yok oldu.)
- men iniligü bunça başlayu kazganmasar türk bodun ölteçi erti yok boldaçı erti. (BK D-33)
  (Ben kardeşimle birlikte bu şekilde başa geçip kazanmasaydım Türk milleti ölecekti, yok olacaktı.)
- türk bodun ölti alkıntı yok boltı. (TY I. TAŞ B-3)
  (Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu.)

- tay bilge tutuk yablakın üçün bir ėki atlıg yablakın üçün kara bodunum öltüŋ yitdiŋ. (ŞU D-5)

  (Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) avam halkım, öldün, mahvoldun.)

c. Bitmek, tükenmek; (bir şeyin) sonuna gelmek

- erdem ölti (YEN OÇURI-5)

  (Kahramanlığ(ı) bitti (tükendi).)

d. (*toru ölü / ölü yitü*) sıkıntı çekmek; bitkin düşmek

- anta kalmışı yėr sayu kop toru ölü yorıyur ertig. (KT G-9) [787]
- anta kalm[ışı] yėr [say]u kop toru ölü yorıyur ertig. (BK K-7)

  (Ora(lar)da (sağ) kalanlarınız her yerde (dağınık olarak) hep bitkin ve yitik (bir halde) yaşıyordunuz.)
- inim kül tėgin birle ėki şad birle ölü yitü kazgantım. (KT D- 27)

  (Kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile, çok sıkıntı çekerek (ölesiye bitesiye çalışıp) kazandım.)
- inim kül t[ėgin] birle ölü yitü kazgantım. (BK D- 22)

  (Kardeşim Kül Tigin ile ölesiye bitesiye (çalışıp çabalayıp) kazandım.)
- men [özüm kagan olurtukuma yėr sayu] barmış bodun ölü yitü yadagın yalıŋın yana kelti. (KT D-27, 28)
- men [özüm kagan olurtukuma] yėr sayu barmış bo[dun yadagın yalıŋın] ölü yitü [yana] kelti. (BK D-22, 23)

  ((Ben) kendim kağan (olarak) tahta oturduğumda her yana dağılmış olan halk, çok sıkıntı çekerek, yayan yapıldak (bir halde) dönüp geldi.)

47. Ölür-

ölür- fiili *"öl-"* köküne bağlı kalarak, bağlamın ve somutlaştırmanın etkisiyle çok anlamlı duruma gelmiştir.

[787] "Orada (nasılsa sağ) kalmış olanları(nız da hemen) her yönde bitkin ve mecalsiz (bir halde) yürüyor idiniz." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 22, 23); "Geri kalanlarınız yarı ölü yarı diri her yere gidiyordunuz." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 91.); "Geri kalanlarınız her yere, yarı ölü yarı diri gidiyordunuz." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 49); "Kalanlarınız hep bitkin vaziyette, ölerek (oraya buraya) yürüyüp duruyordunuz." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 504, 505)

a. Öldürmek

- kırkız kaganın ölürtümüz ėlin altımız. (KT D-36)
  (Kırgız kağanını öldürdük, ülkesini ele geçirdik.)
- kaganın anda ölürtümüz ėlin altımız. (KT D-38)
  (Kağanını orada öldürdük, ülkesini ele geçirdik.)
- erin kop ölürmiş. (KT K-1)
  (Asker(lerinin) hepsini öldürmüş.)
- oza [k]elmiş süsin kül tėgin agıtıp[788] toŋra bir oguş alpagu on erig toŋa tėgin yogınta egirip ölürtümüz. (KT K-7)[789]
  (Kurtulup gelmiş (Türk) askerlerini Kül Tigin ayağa kaldırırken Tongraların bir soyundan on kahraman askeri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp öldürdük.)
- süsin anta ölürtüm. (BK D-26)
  (Asker(ler)ini orada öldürdüm.)
- […s]üsin kop ölürtüm. (BK D-28)
  (Askerleri(nin) hepsini öldürdüm.)
- kaganın ölürtüm ėlin anta altım. (BK D-27)
  (Kağanını öldürdüm. Ülkesini orada ele geçirdim.)
- kaganın yab[gusı]n şadın anta ölürtüm. (BK D-28)
  (Kağanını, yabgusunu, şadını orada öldürdüm.)
- tab]gaç atlıg süsi bir tümen artukı yėti biŋ süg ilki kün ölürtüm. (BK G-1)
  (Çin atlı ordusunu, on yedi bin askeri ilk gün öldürdüm.)
- yadag süsin ėkinti kün kop [ölürtüm]. (BK G-1)
  (Yaya (olan) askerlerini ikinci gün tamamen öldürdüm.)
- […] men […] ölürtüm. (BK G-3)
  ([…] ben […] öldürdüm.)
- alp erin ölürüp balbal kılu bėrtim. (BK G-7)

[788] "Agıt- fiilinin "püskürtmek, kaçırmak" anlamı yoktur. DLT'de "yukarı çıkarmak, yükseltmek" anlamındadır. Clauson da kelimeyi "rouse, get up" olarak manalandırmıştır. Dolayısıyla burada sözü edilenler düşman askerleri değil, Türk askerleridir." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 639.)

[789] "Kurtulup gelmiş halk ile Köl tegin harekete geçti. Tongralı savaşçı on erkeği Tonga teginin cenaze töreninde çevirip öldürdük." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 201.); "İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 26, 27.); "Süratle gelen (düşman) ordusunu Kül Tigin dağıtıp Tongra(lardan) bir grup yiğit on eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 36, 37.); "Kül Tėgin çıka gelen (düşman) ordusunu püskürtürken Tongralardan bir grup kahraman askeri Tonga Tėgin'in mateminde çevirip öldürdük." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 100.); "Kurtulup gelen orduyu Kül Tigin püskürtüp Tongralardan bir grup kahraman (ile) on askeri Tonga Tegin'in cenaze töreninde çevirip öldürdük." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 66.); "Kurtulup gelmiş (Türk) askerlerini Kül Tigin ayağa kaldırırken Tongraların bir soyundan on yiğit eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp öldürdük." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 536, 537.)

(Yiğit askerlerini öldürüp balbal yaptım.)

- üç tümen süg [ölür]tüm. (BK G-8)
  (Otuz bin askeri öldürdüm.)
- kanın ölürtümüz. (TY I. TAŞ K-4)
  (Hanlarını öldürdük.)
- yabgusın şadın anta ölürti. (TY II. TAŞ B-6, 7)
  (Yabgusunu, şadını orada öldürdü(k).)
- sagır çolugan yagıtukda [küli] çor [oplayu tegi]p sançıp ölürüp oglın kisisin buln[adıp]… (KİÇ B-5)
  (Sagır Çolugan düşman olduğunda Küli Çor boğa gibi saldırıp mızraklayarak öldürüp evlat(lar)ını (ve) karısını tutsak aldı.)
- ėlim ugrınta sü bolup er ölürmedüküm yok. (YEN ELEGEST I- 8) [790]
  (Devletim için asker olup öldürmediğim (düşman) askeri yok.)
- çibiligde bir tegimde sekiz er ölürdüm. (YEN ELEGEST I-8)
  (*Çibilig'de bir savaşta sekiz(düşman) askeri öldürdüm.)*
- bėş kırk er [ölü]rtüm (YEN OZNAÇENNAYA I- 4)
  (Otuz beş asker öldürdüm.)
- yėtmiş yaşım a öltüm yėtmiş er ölürdüm (YEN BAY BULUN I- 3)
  (Yetmiş yaşımda öldüm. Yetmiş (düşman) asker(i) öldürdüm.)
- ökünçüg erdemim başı üçün e ölürdüm. (YEN BAY BULUN I- 7)
  (Ne yazık! Erdemim için (düşmanlarımı) öldürdüm.)
- yėtmiş yaşımda er erdemim ėki elig tokışım yag<ı>da otuz erig ölürdüm (YEN BAY BULUN II-2, 3)
  (Yetmiş yaşımda erkeklik erdemim için kırk iki savaş (yaptım). Savaşta otuz (düşman) askerini öldürdüm.)
- teŋri ėlimke tusum tokuz er ölürtüm. (YEN KIZIL ÇIRAA II-2)
  (Kutlu yurduma faydam (şudur): Dokuz (düşman) askeri öldürdüm.)
- tokuz elig yaşda tokuz altmış er ölürmiş er başı saŋun ölürti bilgem yıta. (YEN ABAKAN-3)
  (Kırk dokuz yaşında elli dokuz asker öldürmüş, askerin başı generali öldürdü, bilgem, eyvah!)

[790] "Devletim üçün ordu sürerek benim (şahsen) (düşman) askerlerini öldürmediğim bir olay kalmadı." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 265.); "Yurdum uğrunda asker olup adam öldürmediğim yok." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 65, 66.)

- ėlimke kazgak[ım] erdemim bėş yėgirmi er ölürmişim yaşımin tegmiş? yok (YEN UYUK OORZAK I- 2, 3)
  (Yurdum için kazancım, kahramanlığım (şudur: Ben) on beş asker öldürdüğüm yaşıtım yok(tur).)
- er erdemi tokuz ogdamdam elig er ölürdim erinç (YEN UYUK OORZAK II- 3)
  (Erkeklik erdemi (için) Dokuz Ogdamdamlar (adına) (düşmanın) elli askerini öldürdüm.)
- kadır yagıda otuz er ö[lürtüm] (YEN OYA-6)
  (Şiddetli savaşta otuz asker öldürdüm.)
- [yėgirmi ėki er] ölürtim (YEN UYBAT VI- 6)
  (Ben (düşmanın) yirmi iki askerini öldürdüm.)

b. *(Bodun ile)* ortadan kaldırmak, soykırım yapmak

- bunça işig küçüg bėrtükgerü sakınmatı türk bodun ölüreyin urugsıratayın tėr ermiş. (KT D- 10)
- bunça işig küçüg bėrtük[g]erü sakınmatı türk bodunug ölür[eyin, urugsıra]tayın [tėr ermiş. (BK D- 9)
  (Bu kadar hizmet ettiklerini düşünmeden "Türk halkını öldüreyim, kökünü kurutayım" (diye) düşünmüş.)
- kara türgėş bodunug anta ölürmiş almış. (KT D-40)
  (Avam Türgiş halkını orada öldürmüş, (tutsak) almış.)
- karlukug ölürtümüz altımız. (KT K-2)
  (Karluk(lar)ı öldürdük, (tutsak) aldık.)
- karluk bodunug ölürtüm anta altım. (BK D-29)
  (Karluk halkını öldürdüm, orada (onları tutsak) aldım.)
- bilge tuńukuk boyla baga tarkan birle ėltėriş kagan boluyın bėriye tabgaçıg öŋre kıtańıg yırıya oguzug üküş ök ölürti. (TY I. TAŞ B-6, 7)
  (Bilge Tunyukuk Boyla Baga Tarkan ile İlteriş, kağan olunca güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde Oğuzları çok sayıda öldürdüler.)
- ol ėki kişi bar erser sini tabgaçıg ölürteçi tėr men. (TY I. TAŞ G-3)
  (O iki kişi var oldukça seni, (yani) Çinlileri öldürecek, diyorum.)
- sabı anteg öŋdin kagangaru sü yorılım tėmiş yorımasar bizni kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaç neŋ erser bizni ölürteçi kök (TY I. TAŞ K-5, 6)

(Haber(ler)i şöyledir: Doğudaki kağana karşı ordu sevk edelim, demiş. Sevk etmezsek bizi kağan(lar)ı kahraman olan danışman(lar)ı bilge olan (Türkler) ne zaman bir şey olsa bizi öldürecekler.)

- Kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaçan <n>eŋ erser ölürteçi kök. (TY I. TAŞ D-4)

  ((Türklerin) kağan(lar)ı kahraman imiş; danışman(lar)ı bilge imiş, ne zaman bir şey olsa (bizi) öldürecekler.)

c. (Hayvan adı ile) öldürmek, avlamak

- [kö]li çor yėti yaşıŋa yeger ölürti tokuz yaşıŋa azıglıg toŋuz ölürti (KİÇ D-18)

  (Köli Çor yedi yaşındayken bir antilop öldürdü. Dokuz yaşında azılı bir domuzu öldürdü.)

- alpın altmış kulan ölürtim altı tebe ölürtüm yėgirmi böri ölürtüm. (MBY 1. DEL UUL YAZITI- 2)

  (Yiğitliği(m sayesinde) altmış yaban eşeği, altı deve (ve) yirmi kurt avladım.)

- yėti böri ölürdüm e barsıg kökmekig ölürmedim (YEN BEGRE- 4)

  (Yedi kurt öldürdüm, leopar ve kökmekleri ise öldürmedim.)

- kök böri kar[a] as bugu ölürtim. (YEN UYBAT VI-6)

  (Boz kurtları, siyah samurları, ren geyiklerini öldürdüm.)

48. Ör-

Temel anlamı "yükselmek" olan kelime, Clauson'un sözlüğünde "(bitki için) filizlenmek" anlamı ile kayıtlıdır. [791] Yazıtlarda yalnızca iki yerde geçen *ör-* fiili, hem somut anlamı ile hem de somut anlamına benzer nitelikte olan "ayaklanmak" soyut anlamını ile kullanılmaktadır.

a. Yükselmek; inşa etmek

- eb ör[t]ti (ABY TEKE-TURU)

  (Ev inşa etti.)

b. Ayaklanmak

- kurıdın [s]ogud örti. (KT B-1)

[791] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 195.

(Batıdan Soğdlar ayaklandı.)

49. Sakın-

Temel anlamı "düşünmek" olan fiil, Clauson'un belirttiği gibi "bir şey hakkında özlemle düşünmek; arzu etmek veya "bir şey hakkında endişelenerek düşünmek, endileşelenmek" anlamlarında da kullanılmaktadır. [792] Söz konusu anlamları kazanmasında etkili olan unsur, bağlamdır.

a. Düşünmek

- bunça işig küçüg bėrtükgerü sakınmatı türk bodun ölüreyin urugsıratayın tėr ermiş. (KT D-10)
- bunça işig küçüg bėrtük[g]erü sakınmatı türk bodunug ölür[eyin, urugsıra]tayın [tėr ermiş. (BK D-9)

  (Bu kadar hizmet ettiklerini düşünmeden "Türk halkını öldüreyim, kökünü kurutayım" (diye) düşünmüş.)
- [türk] begler [bodun ança] sakınıŋ ança biliŋ. (BK D-33)

  (Türk beyleri (ve) milleti, öylece düşünün, öylece bilin.)
- tabgaç […] bu yėrde kelti igideyin tėyin sak[ıntım]. (BK D-35)

  (Çin(den tekrar) buraya geldi(ler). "Besleyip doyurayım" diye düşündüm.)
- kagan mu kışayın tėdim sakıntım. (TY I. TAŞ B-5)

  (Kağan mı yapayım, dedim (ve şöyle) düşündüm.)
- toruk bukalı semiz bukalı ırakda bilser semiz buka toruk buka tėyin bilmez ermiş tėyin ança sakıntım. (TY I. TAŞ B-5, 6)

  (Zayıf boğa ile semiz boğayı uzaktan seçseler (seçecek olsalar) semiz boğa (mı) zayıf boğa (mı) diye seçemezlermiş diye düşündüm.)
- anta sakındım a. (TY I. TAŞ D-5)

  (O zaman düşündüm.)
- aŋar aytıp bir atlıg barmış tėyin ol yolun yorısar unç tėdim sakıntım (TY I. TAŞ D-7)

  (Ona (şöyle) söyleyip, "Bir atlı gitmişse o yoldan yürümek mümkün(dür)." dedim. Düşündüm.)
- tegmeçi men tėyin sakıntım (ONGİ-10)

[792] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 812, 813.

("Saldırmalıyım" diye düşündüm.)

- Üç karluk yablak sakınıp teze bardı. (ŞU K-11)
  (Üç Karluk(lar) kötülük düşünüp kaçıp gitti(ler).)
- anta kėsre ıt yılka üç karluk yablak sakınıp teze bardı (TARYAT G-3)
  (Ben ondan sonra İt yılında Üç Karluk(lar) kötülük düşünüp kaçıp gitti(ler).)
- Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış. Yana edgüti sakınmış. İdişimte ayakımta öŋi kança barır men tėr. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmış. Ögirer sebinür tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB-42)
  (Bir kadın kabını kacağını bırakıp gitmiş. Sonra iyice düşünmüş. Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben, demiş. Sonra yine gelmiş, kabını kacağını sapasağlam bulmuş. Mutlu olup seviniyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)
- Yana sakınmış kelmiş. Ögüm ötin alayın, kaŋım sabın tıŋlayın, tėp kelmiş tėr. (IB-58)
  (Yine düşünmüş (ve) geri dönmüş. Anamın öğüdünü (dikkate) alayım, babamın sözlerini (öğütlerini) dikkatlice dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der.)

b. Endişelenmek, endişeli olmak, kaygılanmak

- özüm sakıntım. (KT K-10)
  (Kendim kaygılandım.)
- ança sakıntım. (KT K-11)
  (Şöyle endişelendim.)
- közde yaş kelser tıda köŋülte sıgıt kelser yanturu sakıntım. (KT K-11)
  (Gözden yaş geldiğinde engel olarak, gönülden feryat geldiğinde içime atarak kaygılandım.)
- katıgdı sakıntım. (KT K-11)
  (İyice kaygılandım.)
- ėki şad ulayu iniyigünüm oglanım beglerim bodunum közi kaşı yablak boldaçı tėp sakıntım. (KT K-11)
  (İki şad ile küçük kardeşlerim, oğullarım, beylerim (ve) milletimin gözü kaşı fena olacak diye endişelendim.)
- olurtukuma ölteçiçe sakınıgma türk begler bod[un ö]girip sebinip toŋutmış[793] közi yügerü körti. (BK D- 2)[794]

[793]DLT'de "*toŋuş-*; bir işi kabul etmede ağırdan alıp tereddüt etmek ve işten nefret edip gözünü dikmek"tir. (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 892)

((Kağan olarak) tahta oturduğum zaman, ölecek(ler)miş gibi kaygılanan Türk beyleri (ve) milleti (kağan oluşuma) sevinerek, (çaresizce) yere bakan göz(ler)i(ni) yukarı kaldırdı.)

- tagda sıgun ötser (ança sıgtap) sakınur men. (BK B- 5, 6)
  (Dağ(lar)da geyikler nasıl böğürüyorsa öyle feryat ederek endişeleniyorum.)

50. Sı-

Clauson'un ifade ettiği gibi *sı-* eylemi, hem asıl hem de mecaz anlamıyla kullanılmaktadır.[795] Temelde fiziki bir hareketi ifade eden *sı-*, sab kelimesi ile oluşturduğu *"sab sıma-"* yapısında soyut bir anlam yüklenerek "ricayı kırmamak, isteği geri çevirmemek" anlamlarını kazanmıştır.

a. Kırmak

- ol tegdükde bayırkunuŋ ak adgırıg udlukın sıyu urtı. (KT D- 36)
  (O saldırdığı zaman Bayırku'nun kır aygırını, uyluğunu kırarak vurdu(lar).)
- [ka]rluk yegren ermelig arkasın sıyu urtı (KİÇ D-21)
  (Karluk(lar Köli Çor'un) doru atının sırtını/sağrısını kırarak vurdu(lar).)
- Adıgıŋ karnı yarılmış toŋuzuŋ azıgı sınmış tėr. (IB- 6)
  (Ayının karnı yarılmış, domuzun dişi azı dişi kırılmış, (fal böyle) aktarır.

b. Bozguna uğratmak, ele geçirmek

- üç otuz balık sıdı. (TY I. TAŞ D- 2)
  (Yirmi üç şehir ele geçti.)

c. *(sab sıma-)* isteğini geri çevirmemek, ricayı kırmamak

- meniŋ sabımın sımadı. (KT G-11)

---

[794]"[Tahta] oturduğum zaman, [o zamana kadar] ölümün [onları tehtid ettiğini] düşünen Türk beyleri ve bodunu [kağan oluşuma] sevindiler, yere dikilmiş bakışları, yukarıya baktı." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 192.); "Oturduğumda ölecekmiş gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 33.); "(Tahta) oturduğumda, ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere eğilmiş gözleri yukarıya baktı." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 50, 51.); "Tahta çıktığımda ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri, halkı sevinip kıvanıp yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 137.); "Tahta oturduğumda ölecekmiş (yok olacakmış) gibi düşünen Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 80.); "(Kağan) olduğum zaman, öleceklermiş gibi düşünen Türk beyleri ve milleti sevinerek, kararsız ve sabit bir şekilde bakan gözleri yukarı baktı." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 557.)

[795] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 782.

- [meniŋ] sabımın sımadı (BK K-14)
  (Benim ricamı geri çevirmedi (kırmadı).)

51. Sokuş-

Runik harfli Türkçe metinler arasında yalnızca Irk Bitig fal kitabında yer alan *sokuş-* fiilini Clauson şu şekilde açıklamaktadır:

"Tam olarak 'vurmak, birbirine çarpmak' vb., fakat eski dönemde sık sık 'buluşmak, birbiriyle karşılaşmak' hiçbir şiddet iması olmadan."[796]

a. Rastlamak, karşılaşmak

- Ala atlıg yol teŋri men. Yarın kèçe eşür men. Utru èki yalıg kişi oglın sokuşmış; kişi korkmış. "korkma!" tèmiş, "kut bèrgey men!" tèmiş. (IB-2)
  (Ala atlı yol tanrısıyım. Sabah akşam (atımla) rahvan giderim. (Bu yol tanrısı) güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış. İnsanoğulları korkmuş. (Yol tanrısı) "Korkma(yın, size) iyi talih vereceğim." demiş.
- Toruk at semritti. Yèrin öpen yügürü barmış. Utru yèrde ogrı sokuşup tutupan minmiş. (IB-16)
  (Zayıf at semirdi. (Kaldığı) yeri düşünüp koşarak (o yere doğru)gitmiş. (Yolun) karşısında (karşı yerinde) (bir) hırsız ile karşılaşmış; (hırsız atı) tutup (üstüne) binmiş.)
- Bay er koń ürküpen barmış. Börike sokuşmış. (IB- 27)
  (Zengin (bir) adamın koyunu ürküp kaçmış. (Koyun) bir kurda rastlamış.)
- Er süke barmış. Yolta atı armış. Er kugu kuşka sokuşmış. (IB- 35)
  (*(Bir) adam savaşa gitmiş. Yolda atı yorulmuş. Adam (bir) kuğu kuşuna rastlamış.)*
- Er ümeleyü barmış. Teŋrike sokuşmış. Kut kolmış. Kut bèrmiş. (IB- 47)
  (Bir adam misafirliğe gitmiş. (Yolda) Tanrı'ya rastlamış. (Tanrı'dan) iyi talih dilemiş. (Tanrı da adama) iyi talih vermiş.)
- Bars kèyik eŋleyü meŋleyü barmış. Ortu yèrde amgaka sokuşmış. (IB- 49)
  (Bir kaplan avlanmaya gitmiş. Orta yerde (bir) yaban keçisine rastlamış.)

b. Çarpışmak, kavgaya tutuşmak

- Adıglı toŋuzlı art üze sokuşmış ermiş. (IB-6)

[796] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 817.

((Bir) ayı ile (bir) domuz, (bir) dağ geçidinin üzerinde çarpışmışlar.)

52. Süle-

a. Ordu sevk etmek, ordu yürütmek

- ilgerü şantuŋ yazıka tegi süledim taluyka kiçig tegmedim. (KT G-3)
- ilg[erü şa]ntuŋ [yazıka tegi süledim taluyka kiçig tegmedim]. (BK K-2)
  (Doğu'da Şantung Ovası'na kadar ordu sevk ettim, okyanusa az ulaşmadım.)
- bėrigerü tokuz ersinke tegi süledim. (KT G-3)
- bėrigerü t[okuz ersinke tegi süledim. (BK K-2, 3)
  (Güney'de Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim.)
- kurıgaru yėnçü ög[üz] keçe temir kapıgka tegi süledim. (KT G-3, 4; BK K-3)
  (Batıda İnci Irmağı'nı geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim.)
- yırıgaru yėr bayırku yėriŋe tegi süledim. (KT G-4)
- yırıgaru yėr bayırku yėriŋe tegi sül[edim]. (BK K-3)
  (Kuzeyde Yir Bayırku ülkesine kadar ordu sevk ettim.)
- sü sülepen tört buluŋdakı bodunug kop almış kop baz kılmış. (KT D-2)
- sü sülepen tört buluŋdakı bodunug [kop almış, kop baz kıl]mış. (BK D-3)
  (Ordu sevk ederek dört bir taraftaki halkı(n tamamını) hâkimiyetleri altına almışlar, hepsini (kendilerine) tâbi kılmışlar.)
- yėti yėgirmi yaşıma taŋut tapa süledim. (BK D-24)
  (On yedi yaşımda Tangut(lar)a doğru ordu sevk ettim.)
- yėgirmi yaşıma basmıl ıduk [ku]t oguşum bodun erti arkış ıdmaz tėyin süledim. (BK D-25) [797]
  (Yirmi yaşımda Basmıl Iduk Kut boyum, halkım idi; (onlar bana) "elçi göndermiyor" diyerek (üzerlerine) ordu gönderdim.)
- yazıŋa oguz tapa süledim. (BK D-31, 32)
  (İlkbaharda Oğuzlara doğru ordu yürüttüm.)
- oguz bo[dun...]d ıdmayın tėyin süledim. (BK D-33) [798]
  (Oğuz halkı […] göndermeyeyim diyerek ordu sevk ettim.)
- ökünüp süledim. (BK D- 38)
  (Hayıflanıp (lanet edip) ordu sevk ettim.)

[797] "Because he sent no envoys, I campaigned against him." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 216, 217.)
[798] Ercilasun, okunamayan kısma ekleme yaparak *ıd-* fiilini "bırakmak" olarak anlamlandırmaktadır; "Oğuz halkı (isyan ettiği zaman?) bırakmayayım diye ordu yürüttüm." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 576, 577.)

- yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tėyin yayın süledim. (BK D-39)
  (Elçisi, iyi haberi (ve) istek(ler)i gelmiyor, diyerek yazın ordu sevk ettim.)
- […] arkışı kelmedi anı ańıtayın tėp süledim. (BK D-41)
  (… elçileri gelmedi, onları korkutayım" diyerek (üzerlerine) ordu gönderdi.)
- üçegün kabışıp sülelim idi yok kılalım tėmiş. (TY I. TAŞ D-4)
  (Üçümüz birleşip ordu sevk edelim, (onları) tamamen yok edelim, demiş(ler).)
- [k]arlukug sançgalı süledi (KİÇ D-22)
  (Karlukları mızraklayarak (üzerlerine) ordu sevk etti.)

b. Sefere çıkmak

- ėçim kagan birle ilgerü yaşıl ögüz şantuŋ yazıka tegi süledimiz. (KT D-17; BK D-15)
  (Amcam kağan ile birlikte doğuda Sarı Irmak'a (ve) Şantung Ovası'na kadar sefer ettik.)
- ilgerü kün togsıkda bökli kaganka tegi süleyü bėrmiş. (KT D-8; BK D-8)
  (Doğuda, güneşin doğduğu yerdeki Bökli (Kore) kağanına kadar sefer etmiş(ler).)
- kurıgaru temir kapıgka tegi süleyü bėrmiş. (KT D-8)
- kurıgaru temir kapıgka <tegi> süleyü bėrmiş. (BK D-8)
  (Batıda Demir Kapı'ya kadar ordu sefer etmişler.)
- ilgerü kurıgaru sülep tė[r]m[iş] kubrat[mış]. (KT D-12)
- ilgerü kurıgaru sülep tėrmiş kubratmış. (BK D-11)
  (Doğuya (ve) batıya sefer edip (Türkleri) derleyip toplamış.)
- Kırk artukı yėti yolı sülemiş. (KT D-15)
- Kır[k artukı] yėti yolı sülemiş. (BK D- 12, 13)
  (Kırk yedi kez sefer etmiş.)
- kögmen aşa kı[rkız yėriŋe tegi süledimiz] (KT D-17)
- kögmen aşa kırkız yėriŋe tegi sü[ledimiz. (BK D-15)
  (Kögmen (Dağlarını) aşarak Kırgız ülkesine kadar sefer ettik.)
- kamagı bėş otuz süledimiz üç yėgirmi süŋüşdümüz. (KT D-18)
- kamagı] bėş otuz sü[ledimi]z [üç yėgir]mi [süŋüşdümüz. (BK D-15)
  (Toplam yirmi beş (kez) sefer ettik; on üç (kez) savaştık.)
- bodunug igideyin tėyin yırıgaru oguz bodun tapa ilgerü kıtań tatabı bodun tapa bėrigerü tabgaç tapa ulug sü ėki yėgir[mi süledim […] süŋüşdüm. (KT D-28)

- bodunug igideyin tėyin yırıgaru [oguz bo]dun tapa ilgerü kıtań tatabı [bo]dun tapa bėrigerü tabgaç tapa ėki yėgirm[i süledim…] süŋüşdüm. (BK D-23)
  (Halkı besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmi(ne), doğuda Kitan (ve) Tatabı kavmi(ne), güneyde Çin'e doğru büyük (bir) ordu (ile) on iki (kez) sefer ettim, (onlarla) savaştım.)
- altı çub sogdak tapa süledimiz buzdumuz. (KT D- 31)
  (Altı Çub Soğdak tarafına doğru sefer ettik, (onları) bozguna uğrattık.)
- kül tėgin [altı otuz] yaşıŋa kırkız tapa süledimiz. (KT D- 34, 35)
  (*Kül Tigin yirmi altı yaşında (iken) Kırkız(lar)a doğru sefer ettik.)*
- sogdak bodun ėteyin tėyin yėnçü ögüzüg keçe temir kapıgka tegi süledimiz. (KT D-39)
  (Soğdak kavmini örgütlemek için Yinçü (Seyhun) Irmağı'nı geçip Demirkapı'ya kadar sefer ettik.)
- kurıgaru temir kapıgka tegi süledimiz. (BK D-15)
  (Batıda Demir Kapı'ya kadar sefer ettik.)
- sekiz yėgirmi yaşıma altı çub [sogdak] tapa süledim. (BK D- 24, 25)
  (On sekiz yaşımda Altı Çub Soğdak'a doğru sefer ettim.)
- ėki otuz yaşıma tabgaç tapa süledim. (BK D- 25, 26)
  (Yirmi iki yaşımda Çin'e doğru sefer ettim.)
- altı otuz yaşıma çik budun kırkız birle yagı boltı kem keçe çik tapa süledim. (BK D-26)
  (Yirmi altı yaşımda Çik halkı Kırgızlarla düşman oldu. Yenisey Nehri'ni geçerek Çiklere doğru sefer ettim.)
- yėti o[tuz yaşı]ma kırkız tapa süledim. (BK D-26)
  (Yirmi yedi yaşımda Kırkız(lar)a doğru sefer ettim.)
- otuz yaşıma bėş balık tapa süledim. (BK D-28)
  (Otuz yaşımda Beş Balık'a doğru sefer ettim.)
- bėriye karluk bodun tapa süle tėp tudun yamtarıg ıttım bardı. (BK D-40)
  ("Güneyde Karluk halkına doğru sefer et" diyerek Tudun Yamtar'ı atadım (görevlendirdim); (onların üzerine) hücum etti.)
- […] yolı süledim. (BK G-2)
  ([…] kez sefer ettim.)
- otuz artukı sekiz yaşıma kışın kıtań tapa süledim. (BK G-2)
  (Otuz sekiz yaşımda kışın Kıtaylara doğru sefer ettim.)

- [otuz artukı tokuz] yaşıma yazın tatabı tapa sü[ledim]. (BK G-2)
  (Otuz dokuz yaşımda baharda Tatabılara doğru sefer ettim.)
- ança ögleşmiş öŋre türk kagangaru sülelim tėmiş. (TY I. TAŞ D-3)
  (Şöyle anlaşmışlar: "Doğudaki Türk kağanına doğru sefer edelim" demiş(ler).)
- aŋaru sülemeser kaçan [ne]ŋ erser ol bizni (TY I. TAŞ D-3)
  ((Eğer) onlara (karşı) sefer düzenlemezsek, ne zaman (bir şey) olsa onlar bizi)
- anta sakıntıma [ilk kırkızk]a sü[lese]r yėg ermiş tėdim. (TY I. TAŞ D-5, 6)
  (Orada şöyle düşündüm: İlk önce Kırgızlara sefer etsek daha iyi olur, (diye) düşündüm.)
- biz yeme süledimiz. (TY II. TAŞ B-9)
  (Biz de sefere çıktık.)
- anta kėrü barıp yinçü ögüzüg keçip temir kapıgka tezikke tegi sü[lep] kazgantı. (KİÇ D-16)
  (Oradan geri dönüp İnci Irmağı'nı geçip Demir Kapı'ya, Tezik'e kadar sefer edip kazandı.)
- [yėt]i yėgirmi yaş<ım>da süledim (YEN HEMÇİK BOM II- 2)
  (On yedi yaşımda sefere çıktım.)

53. Taşık-

"taş; dış" isminden türeyen *taşık-* fiili, "dışarı çıkarmak" temel anlamına sahip olmakla birlikte, "*sü*" ile aynı bağlamda yer aldığında "sefere çıkmak; yola çıkmak" anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca temelde somut bir ifade olan *taşık-*, "isyan etmek, baş kaldırmak" anlamlarında soyut bir ifadeyi de karşılamaktadır.

a. Dışarı çıkarmak

- sekizinç ay bir yaŋıka sü yorıyın tėdim tug taşıkır erkli yelme eri kelti. (ŞU D-5-6)
  (Sekizinci ayın birinci günü "Ordu sevk edeyim" dedim. (Tam ordumun) sancağı çıkarılırken keşif birliğinin askeri geldi.)

b. *(sü ile)* sefere çıkmak; yola çıkmak

- amga korgan kışlap yazıŋa oguzgaru sü taşıkdımız. (KT K-8)[799]
  (Amga Kalesi'nde kışlayıp baharda Oğuzlara doğru ordu (ile) sefere çıktık.)

[799] "in the spring we and the army set out towards the Oguz." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 562.)

- ilki sü taşıkmış erti ėkin sü ebde erti. (BK D-32)
  (İlk ordu sefere çıkmıştı; ikinci ordu karargâhta idi.)
- türgėş kaganı taşıkmış tėdi. (TY I. TAŞ K-6)
  (Türgiş kağanı yol çıkmış, dedi.)
- üç küreg ki[ş]i kelti sabı bir kagan sü taşıkdı on ok süsi kalısız taşıkdı tėr. (TY I. TAŞ K-9)
  (Üç casus geldi. Haber(ler)i aynıydı: "(Türgiş) Kağanı orduyu sefere çıkardı. On Ok ordusu eksiksiz (yola) çıktı" dediler.)
- ürüŋ begig kara bulukug anı olurmış kırkız tapa er ıdmış siz taşıkıŋ çikig taşgarıŋ tėmiş men taşıkayın tėmiş kör bodkalıda kabışalım tėmiş (ŞU D-10)
  (Ürüng Bey'i, Kara Bulukug'u Anı'da yerleştirmiş. Kırgızlara doğru asker göndermiş. "Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım" demiş. "Bakın/Dikkat edin. Bodkalı'da birleşelim" demiş.)

c. İsyan etmek, baş kaldırmak, ayaklanmak

- kaŋım kagan yėti yėgirmi erin taşıkmış. (KT D-11; BK D-10) [800]
  (Babam kağan on yedi askerle baş kaldırmış.)
- aşnukı tabgaçdakı oguz türk t[aşık]mış. (ŞU G- 8)
  (Önceden Çin'de olan Oğuz (ve) Türk halkı ayrılmış.)

54. Tapla-

Clauson, kelimenin anlamını "(bir şeyden) memnun olmak, hoşnut olmak" olarak belirtmektedir.[801] Yalnızca iki yerde geçen fiil, bağlam gereği çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. Rıza göstermek, uygun bulmak; hoşnut olmak

- üze teŋri ıduk yėr sub [ėçim] kagan kutı taplamadı erinç. (BK D- 35)[802]
  (Yukarıda Tanrı, (aşağıda) kutsal yeryüzü, amcam kağanın ruhu razı gelmedi şüphesiz.)

[800] "my father the ḫağan and seventeen men went out. (renounced their allegiance to China.)" (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 562.)
[801] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 440.
[802] "heaven above, the sacred land and water, and the divine favour [?enjoyed by my uncle the xağan] were apparently not pleased." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 440.)

b. Dilemek, istemek

- Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumın tutar men, sebdükümin yėyür men. (IB-3)[803]

  (Vücudumun tüyleri henüz tam çıkmamışken, deniz kıyısında yatarak dilediğimi tutuyorum, sevdiğimi yiyorum.)

55. Teg-

Temel anlamı "(bir yere) ulaşmak" olan teg- fiilinin anlam alanını Clauson şu şekilde açıklamaktadır: "(bir yere) erişmek, ulaşmak; (birine) saldırmak, hücum etmek; (birine) çarpmak, dokunmak; (biriyle) ilgilenmek; değerli olmak (yani büyük bir değere ulaşmak)."[804] Bu anlamların yanı sıra yazıtlarda "*yaş teg*-; (belli bir) yaşa ulaşmak, yaşlanmak", "*küni teg*-; kıskanmak" ve "*at teg*-; (belli bir) mertebeye ulaşmak, unvan elde etmek" şeklinde yanındaki isme bağlı olarak kazandığı anlamlar söz konusudur.

a. Ulaşmak, erişmek, varmak[805]

- ilgerü şantuŋ yazıka tegi süledim taluyka kiçig tegmedim. (KT G-3)
- ilg[erü şa]ntuŋ [yazıka tegi süledim taluyka kiçig tegmedim]. (BK K-2)

  (Doğu'da Şantung Ovası'na kadar ordu sevk ettim, okyanusa az ulaşmadım.)
- tüpütke kiçig [teg]medim. (KT G-3; BK K-3)

  (Tibet'e az ulaşmadım.)
- çorakka tegip yolagçı [er]ig […] (BK GD)

  (Çorak araziye ulaşınca öncü askerleri (gönderdim).)
- türk bodun kılıngalı türk kagan olurgalı şantuŋ balık(k)a taluy ögüzke tegmiş yok ermiş. (TY I. TAŞ D-1)

  (Türk milleti yaratılalı, Türk kağanı tahta çıkalı Şantung şehir(ler)ine, okyanusa ve ırmağa ulaşan yokmuş.)
- bulçuka taŋ öntürü tegdimiz. (TY I. TAŞ K-11)

  (Bulçu'ya tan atarken ulaştık.)
- tėnsi oglı aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş. (TY II. TAŞ G-3)

  (Tinsi Oğlu (olarak) adlandırılan dağa ulaşan hiç yokmuş.)
- ebke tegdüküm uruş kılıp tegip inime ogluma ança ötledim. (ONGİ-10, 11) [806]

[803] "I take what I please." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 440.)
[804] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.**, s. 476.
[805] Ulaşmak: 1. (kişinin/kişilerin) Bir yerden bir yere gitmesi, bir yere varması.

(Savaşıp eve ulaştığım zaman kardeş(ler)ime, evlat(lar)ıma şöyle öğüt verdim.)

- öz ėlin yėti körti ėlim yumuşuŋ a yorıt<d>ı bėş ėlke tegdim. (YEN ŞANÇİ III- 1)
  (Kendi yurdunu yedi (kez) gördü.) Devletim(in) elçiliğini yürüterek (bu sayede) beş ülkeye ulaştım.)
- Yılka tegmişig yıdıtmayın, ayka tegmişig artatmayın; edgüsi bolzun tėr. (IB- 59)
  (Bir yıla değmişi kokutmayayım, bir aya değmişi bozmayayım. Hayırlısı olsun, der.)

b. Ulaşmak, erişmek; yayılmak[807]

- küm sorugum kün togsıkka batsıkka tegdi. (SÜCİ-4, 5)
  (Şanım şöhretim güneşin doğduğu yerden battığı yere (kadar) ulaştı.)
- Üze teŋrike tegir, asra yėrke kirür tėr. (IB-20)
  (Yukarıda gökyüzüne ulaşır, aşağıda yere (yerin dibine) girer, der.)

c. Hücûm etmek, saldırmak

- kül tėgin yadagın oplayu tegdi (KT D-32)
  (Kül Tigin yaya olarak boğa gibi saldırdı.)
- eŋ ilki tadıgıŋ çoruŋ boz [atıg binip tegdi. (KT D-32)
  (İlk önce Tadık'ın, çorun (Tadık Çor'un) boz atına binip saldırdı.)
- ėkinti ışbara yamtar boz atıg binip tegdi. (KT D-33)
  (İkinci olarak Işbara Yamtar'ın boz atına binip saldırdı.)
- üçünç yėgen silig begiŋ kedimlig torug at binip tegdi. (KT D-33)
  (Üçüncü olarak Yegen Silig Bey'in zırhlı doru atına binip saldırdı.)
- tegdükin türk begler kop bilir siz. (KT D-34)
  ((Nasıl) saldırdığını Türk beyleri hepiniz bilirsiniz.)
- kül tėgin bayırkun[uŋ ak adgırıg] binip oplayu tegdi. (KT D- 35, 36) [808]
  (Kül Tigin Bayırku'nun kır aygırına binip boğa gibi saldırdı.)
- ol tegdükde bayırkunuŋ ak adgırıg udlukın sıyu urtı. (KT D- 36)
  (O saldırdığı zaman Bayırku'nun kır aygırını, uyluğunu kırıp vurdular.)

---

[806] "eve dönerken savaştım. [eve] ulaşıp kardeş[ler]ime, oğluma (oğullarıma) öğüt verdim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 219, 220.); "Karargaha ulaştım (diye) (?) savaşıp ayrılmayalım diye, kağandan ayrılmak olmaz diye hücum ettim. Hücum edip evladıma şöyle öğütledim." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 193.); "karargâha saldırdığım, savaşıp saldırıp kardeşime, oğluma şöyle öğüt verdim." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 125.)

[807] Ulaşmak: 2. (bir sözün/haberin) yayılması, bir başkasına ulaşması.

[808] "Köl Tigin Bayırku'nun kır aygırına binip boğa gibi saldırdı." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 524-529. Ayrıca Ercilasun "kır" için şu açıklamaları yapmaktadır: "*ak at*, DLT'de "kır at (el-feresu'l-eşheb)" anlamındadır. 647 yılında Çin sarayına on at sunan Bayırkuların at isimlerini Çin kaynakları kaydeder: Sıçrayan kırağı beyazı, beyaz kar mevsimi atı, donmuş çiğli at…" bk. s. 637.)

- kül tėgin başgu boz at binip tegdi. (KT D-37)
  (Kül Tigin alnı akıtmalı boz ata binip saldırdı.)
- yablak kişi er[…] alp er biziŋe tegmiş erti. (KT D-39, 40)
  (Kötü kişiler […] cesur askerler bize saldırmıştı.)
- alp şalçı ak atın binip tegmiş. (KT D- 40)
  (Alp Şalçı('nın) kır atına binip saldırmış.)
- alp şalçı akın binip oplayu tegdi. (KT K- 2, 3)
  (*(Alp Şalçı('nın) kır atına binip boğa gibi saldırdı.)*
- kül tėgin alp şalçı akın binip [oplayu tegd]i. (KT K-3, 4)
  (Kül Tigin, Alp Şalçı('nın) kır atına binip boğa gibi saldırdı.)
- kül tėgin azman akıg binip oplayu tegdi. (KT K-5)
  (*Kül Tigin, azman*[809] *kır atına binip boğa gibi saldırdı.)*
- kül tėgin az yagızın binip oplayu tegip bir erig sançdı. (KT K-5)
  (Kül Tigin Az(ların) yağız (at)ına binip boğa gibi saldırarak bir eri mızrakladı.)
- kül tėgin azman akıg binip tegdi, sançdı. (KT K-6)
  (*Kül Tigin, azman kır atına binip saldırdı, mızrakladı.)*
- az yagızın binip tegdi. (KT K-8)
  (*Az(ların) yağız (at)ına binip saldırdı.)*
- töŋker tagda tegip tokıdım. (BK G-8)
  (Töngker Dağı'nda saldırıp vuruştum.)
- tabgaç bėridin yan teg kıtań öŋdin yan teg ben yırıdınt<a> yan tegeyin. (TY I. TAŞ G- 4)
  (Çinliler güney yönünden saldırın, Kıtaylar doğu yönünden saldırın, ben kuzey yönünden saldırayım.)
- tegelim tėdim tegdimiz, yolıdımız.[810] (TY II. TAŞ B-4)
  (Saldıralım dedim. Saldırdık (ve) baskın verdik.)
- tegmeçi men tėyin sakıntım (ONGİ-10)
  ("Saldırmalıyım" diye düşündüm.)
- kamıl balıkka tegdim konuldum altım. (ONGİ-9)
  (Kumul şehrine saldırdım, yerleştim, ele geçirdim.)

[809] Ercilasun "azman" kelimesini "iğdiş" olarak anlamlandırarak şu açıklamayı yapmaktadır: "Kitâbu'l-İdrâk'te azman "yaşlı iken enetilmiş aygır" demektedir. (Caferoğlu 1931: 9) Aalto, Hintçe ajma "yol, sefer (atı)" ile ilgi kurar. (Aalto 2000:455)" (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 637.)
[810] DLT'de; "*yolı*-: baskın yap-". (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **a.g.e.**, s. 980.)

- sagır çolugan yagıtukda [küli] çor [oplayu tegi]p sançıp ölürüp oglın kisisin buln[adıp]… (KİÇ B-5)

  (Sagır Çolugan düşman olduğunda Küli Çor boğa gibi saldırıp mızraklayarak öldürüp evlat(lar)ını (ve) karısını tutsak aldı.)
- kül iç çor oplayu tegip süsin […] (KİÇ B-10)

  (Kül İç Çor boğa gibi saldırarak ordusunu […])
- bėş balıkda tört sü[ŋüş sü]ŋüşdükde köli çor oplayu tegip bulgayu […] (KİÇ B- 11)

  (Beş Balık'ta (katıldığı) dört savaşta Köli Çor boğa gibi hücum edip (savaş alanını) dağıtarak […])
- özlükin binip op[layu te]gip üç erig sançdı. (KİÇ D-15)

  (Beylik atına binip boğa gibi saldırarak üç askeri mızrakladı.)
- köli çor anta kėsre karlukka yem[e] süŋüş[dük]de idil akın binip oplayu tegip sança ıdıp topulu ünti. (KİÇ D- 19)[811]

  (Küli Çor ondan sonra, Karluklara karşı yeniden savaştığında İdil'in kır atına binip boğa gibi saldırıp mızraklayarak, (düşman saflarını) dağıtarak, parçalayarak (aralarından) çıktı.)
- yagıka yalŋus oplayu tegip opulu kirip özi kısga kergek boltı. (KİÇ D-23)

  (Düşmana/düşmanların arasına tek başına boğa gibi saldırarak atıldığı için kendisi hemen/kısa süre içinde öldü.)
- [yagıka] tegmiş sü teŋi yėti biŋ oglan erti. (YEN OÇURI-8)

  (Düşmana hücum etmiş asker(lerin) sayısı yedi bin erkek idi.)
- ėlim ökünçüŋ e kalın yagıda kaymatın tegipen adrıldım a yıta. (YEN ALTIN KÖL I-2)[812]

  (Yurdum, ah pişmanlık! Şiddetli savaştan (geri) dönmeden saldırıp, ayrıldım (öldüm), ne acı!")
- otuz oglan sagdıçları üçün el tegermiz. (KRG TALAS 2-1)

  (Otuz oğlan(ın) maiyetindekiler için savaşırız.)
- er ėli a tėrilip a ėlt […] ukıp teg (ABY BİÇİKTU BOOM VIII)

---

[811]"İdil'in ak atına binip boğa gibi saldırarak mızraklayarak dağıtarak parçalayarak ilerledi." (bk. Osman Mert, **Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi**, Erzurum, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, 2015, s. 77.); "Küli Çor ondan sonra, Karluklara karşı savaşırken de sonra 'İdil' kıratını binip boğa gibi hücum edip, mızraklayıp geçip deşip attı, sonra yine çevirip…" (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 202.); "Bilge Küli Çor, ondan sonra Karluk(lar)la yeniden savaştığında İdil (adlı) ak atına binip ileri atılarak saldırıp mızraklayıp (düşman saflarını) delip çıktı." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 137.)

[812] "Devletimi üzerek, düşmanın çokluğuna bakmadan savaşa girdim ve heyhat, ayrıldım." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 95); "…hanımın yaşı ilerleyip vefat etti; oğlu Yavgum, hakan oldu." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 61.)

(Ey savaşçı erkekler topluluğu, bir araya gelip ordu gönderin! […] Dinleyin (ve) saldırın.)

d. *(yaş teg-)* Yaş almak, yaşlanmak, ihtiyarlamak

- kanım yaşı tegip uçdı oglı yabgum kagan boltı […] (TES B-5)[813]
  (Kağanım(ın) yaşı (kemâle) erince vefat etti. Oğlu yabgum kağan oldu.)
  (Kağanım(ın) ömrü tamam olunca vefat etti. Oğlu yabgum kağan oldu.)
- …n üçün otuz tatar […] tutdı ançıp yaşı tegdi (TES D- 3)
  (… için (kağan) Otuz Tatar(ları) […] hakimiyeti altına aldı. Daha sonra (ölüm) yaşı(na) ulaştı.)
  (… için (kağan) Otuz Tatar(ları) […] hakimiyeti altına aldı. Daha sonra ömrü tamam oldu (vefat etti).)

e. *(küni teg-)* (kişinin kalbine) kıskançlık girmek, kıskanmak

- teŋri yėr bulgakın üçün ödiŋe küni tegdük üçün yagı boltı. (BK D-29,30)[814]
  (Gök (ile) yer karıştığı için, ödüne kıskançlık girdiği için düşman oldu(lar):)

f. *(at teg-)* mertebeye erişmek, unvan sahibi olmak

- erdemi bar üçün kanın atam? totok atka tegmiş begim esiz er başı yıta açıg. (YEN ABAKAN-2)
  (Erdemi olduğu için hanın, Atam Totok adına erişmiş, beyim, ne yazık!)

56. Tė-

Yazıtlarda oldukça sık kullanılan *tė-* fiili, "demek, söylemek" temel anlamlarının yanı sıra bağlamın etkisiyle "nakletmek, aktarmak; düşünmek; adlandırmak" anlamlarında da kullanılmaktadır.

a. Demek, söylemek

[813] Mert "*yaş teg-*" birleşik fiilini "*öl-*" olarak anlamlandırmaktadır. Cümledeki "yaş" kelimesi, hem "yaş" hem de "ömür" anlamına gelecek şekilde iki farklı çeviriye uygundur. *"(ölüm) yaşına ulaşınca*" yahut "*ömrü tamam olunca*" . (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 125.)

[814] "Öd'ün (safra kesesinin) insan huyu için kullanılması konusunda krş. Ödü kopmak. Teg- fiilinin Eski Türkçedeki "ulaşmak" anlamından hareketle bu mana verilmiştir. Şen, öd'ün "huysuzluk, öfke" gibi anlamlarının batı dillerine mahsus olduğunu, Eski Türkçe öt'ün o dönemde öd biçimine dönemeyeceğini belirtir ve ibareyi "zamanında günü yettiği için / eceli geldiği için" şeklinde anlar." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e.**, s. 640)

- aygıl tėdi ayıgması ben ertim bilge tuńukuk. (TY I. TAŞ B- 5)
  ((Fikrini) söyle, dedi. Akıl vereni (danışmanı) ben idim, Bilge Tunyukuk.)
- kagan mu kışayın tėdim sakıntım. (TY I. TAŞ B-5)
  (Kağan mı yapayım, dedim (ve şöyle) düşündüm.)
- küreg sabı antag tokuz oguz bodun üze kagan olurtı tėr. (TY I. TAŞ G-2)
  (Kaçağın haber(ler)i şöyle: Dokuz Oğuz halkının üzerine kağan (olarak) tahta oturdu, der.)
- kөŋlüŋçe uduz tėdi. (TY- I. TAŞ G-8)
  (“(Orduyu) aklına göre sevk et” dedi.)
- ol üç kagan ögleşip altun yış üze kabışalım tėmiş. (TY I. TAŞ D-3)
  (O üç kağan anlaşıp Altay Dağları üzerinde buluşalım, demiş.)
- ança ögleşmiş өŋre türk kagangaru sülelim tėmiş. (TY I. TAŞ D-3)
  (Şöyle anlaşmışlar: “Doğudaki Türk kağanına doğru sefer edelim” demiş(ler).)
- üçegün kabışıp sülelim idi yok kılalım tėmiş. (TY I. TAŞ D-4)
  (Üçümüz birleşip ordu sevk edelim, (onları) tamamen yok edelim, demiş(ler).)
- türgėş kagan ança tėmiş beniŋ bodunum anta erür tėmiş. (TY I. TAŞ D- 4)
  (Türgeş kağanı şöyle demiş: “Benim halkım oradadır.” demiş.)
- türk bodunı yeme bulganç ol tėmiş. (TY I. TAŞ D-5)
  (“Türk halkı yine kargaşa içindedir” demiş.)
- aŋar aytıp bir atlıg barmış tėyin ol yolun yorısar unç tėdim. (TY I. TAŞ D-7)
  (Ona (şöyle) söyleyip, “Bir atlı gitmişse o yoldan yürümek mümkün(dür).” dedim.)
- at altın tėdim. (TY I. TAŞ K-1)[815]
  (At(tan) in, dedim.)
- buŋadıp kagan yelü kör tėmiş. (TY I. TAŞ K-2)[816]
  (Sıkılıp kağan “Dörtnala gidip (hedefe) varın.” demiş.)

[815] “at altın tėdim: attan in, buyruğunu verdim.” (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 89.); “at altın tėdim: attan aşağı, dedim.” (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 72, 73.); “atlat tėdim: (askerleri) atlara bindirin, dedim.” (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 78, 79.); “atlat tėdim; ‘At bin.’ dedirttim.” (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 173.); “atlat tėdim: atlara binin, dedim.” (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 110.); “at alt tėdim: at in dedim.” (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 608, 609.)

[816] “Kağan kaygılanıp “[İleriye doğru orduyla] atları sürün” demiş.” (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 89.); “Bunalıp kağan “Dörtnala koşturuver.“ demiş.” (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 73.); “Sıkılıp kağan “Sürün atları!” demiş.” (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 79.); “Hakan (buna) sıkılıp “acele edin!” demiş.” (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s.173.); “Kağan (bu duruma) sıkılıp “acele edin!” demiş.” (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 111.); “Canı sıkılan kağan “Dörtnala gidip hedefe varın.” demiş.” (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 609.)

- sabı anteg öŋdin kagangaru sü yorılım tėmiş yorımasar bizni kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaç neŋ erser bizni ölürteçi kök. (TY I. TAŞ K-5, 6)
  (Haber(ler)i şöyledir: Doğudaki kağana karşı ordu sevk edelim, demiş. Sevk etmezsek bizi kağan(lar)ı kahraman olan danışman(lar)ı bilge olan (Türkler) ne zaman bir şey olsa bizi öldürecekler.)
- türgėş kaganı taşıkmış tėdi. (TY I. TAŞ K-6)
  (Türgiş kağanı yol çıkmış, dedi.)
- ol sabıg ėşidip kaganım ben ebgerü tüşeyin tėdi. (TY I. TAŞ K-6) [817]
  (O istihbaratı işitince kağanım, "Ben karargâha gideyim." dedi.)
- anı yoglatayın tėdi. (TY I. TAŞ-K-7)
  (Onun cenaze töreninin yaptırayım, dedi.)
- sü barıŋ tėdi altun yışda oluruŋ tėdi (TY I. TAŞ K-7)
  (Askerler hücum edin, dedi. Altun Dağ(ları'n)da konuşlanın, dedi.)
- sü başı ini ėl kagan tarduş şad barzun tėdi . (TY I. TAŞ K-7)
  (Ordunun başı olarak İni İl Kağan (ve) Tarduş Şad gitsin, dedi.)
- bilge tuńukukka baŋa aydı bu süg ėlt tėdi . (TY I. TAŞ K-8)
  (Bilge Tunyukuk'a, bana emretti. Bu orduyu gönder, dedi.)
- kıyınıg köŋlüŋçe ay ben saŋa ne ayayın tėdi . (TY I. TAŞ K-8)
  ((Kendi) aklına göre (suç işleyenleri) cezalandır, ben sana (daha) ne diyeyim, dedi.)
- kelir erser körü kelür kelmez erser tılıg sabıg alı olur tėdi. (TY I. TAŞ K-8)
  (Gelirlerse görüp gelirler, gelmezlerse casus(lardan) haber alarak (orada) bekleyin, dedi.)
- üç küreg ki[ş]i kelti sabı bir kagan sü taşıkdı on ok süsi kalısız taşıkdı tėr. (TY I. TAŞ K-9)
  (Üç casus geldi. Haber(ler)i aynıydı: "(Türgiş) Kağanı orduyu sefere çıkardı. On Ok ordusu eksiksiz (yola) çıktı" dediler.)
- yarış yazıda tėrilelim tėmiş. (TY I. TAŞ K-9)
  (Yarış Ovası'nda toplanalım, demiş(ler).)
- oluruŋ tėyin tėmiş. (TY I. TAŞ K-10)[818]

[817]"Bu sözleri işitince kağanım: "Ben eve gideyim!" dedi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 90.); "Bu sözü işitince hakanım "Ben karargaha yetişetim" dedi." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 174.); "O sözü işitip kağanım, "ben karargâha gideyim." dedi." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 112.); "O sözleri dinledikten sonra, ben karargâha ineyim, dedi." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e.**, s. 608, 609.)

[818]"Oturun, diye demiş." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 80, 81.); " 'Oturun!' demiş." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 174.); "Olduğunuz yerde kalın, demiş." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 13.); "Oturun, demiş." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 613.)

(Mevzilenin, demiş.)

- yelme kargu edgüti urgıl basıtma tėmiş. (TY I. TAŞ K-10)
  (Keşif kollarını ve gözetleme kulelerini iyi konuşlandırın, (üzerinize) baskın yaptırmayın, demiş.)
- sü yorılım tėdeçi unamaŋ. (TYI. TAŞ K-11)
  (Ordu sevk edelim diyecek (olursa) kabul etmeyin.)
- tılıg kelürti sabı antag yarış yazıda on tümen sü tėrilti tėr. (TY II. TAŞ B-1)
  (Casusu getirdiler. Haber(ler)i şöyledir: Yarış Ovası'nda yüz bin asker toplandı, der.)
- ol sabıg ėşidip begler kopın yanalım arıg ubutı yėg tėdi . (TY II. TAŞ B-1, 2)
  (O haberi işitince beyler: "Hepimiz geri çekilelim. Temizin utancı daha iyidir.[819]*" dedi(ler).)*
- ben ança tėr men ben bilge tuńukuk altun yışıg aşa keltimiz. (TY II. TAŞ B-2)
  (Ben şöyle derim: Ben Bilge Tunyukuk: Altay Dağları'nı aşarak geldik.)
- keçe keltimiz kelmişi alp tėdi tuymadı. (TY II. TAŞ B-3)
  (Geçerek geldik. (Buradan) gelmiş olmaları zor dedi (ve geldiğimizi düşman) fark etmedi.)
- az tėyin ne basınalım tegelim tėdim tegdimiz yolıdımız. (TY II. TAŞ B-4)
  ((Sayıca) azız diye niçin çekinelim? Saldıralım dedim. Saldırdık (ve) baskın verdik.)
- ol ok bodunı kalısız taşıkmış tėr. (TY I. TAŞ K-6)
  (On Ok halkı eksiksiz yola çıkmış, der.)
- ırak erser yablak agı bėrür yaguk erser edgü agı bėrür tėp ança boşgurur ermiş. (KT G-7; BK K-5)[820]
  ((Çinliler, bir halk) uzakta ise kötü mal verir; yakında ise kaliteli mal verir diye akıl verirlermiş.)
- türk bodun yok bolmazun tėyin bodun bolçun tėyin kaŋım ėltėriş kaganıg ögün ėl bilge katunug teŋri töpüsinde tutup yügerü kötürmiş erinç. (KT D-11; BK D-10)

[819] "Savaşıp yenilmemişin utancı, savaşıp yenileninkinden daha iyidir!" (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 81)
[820] "Uzakta ise değersiz mal verir, eğer (sana) yakınsa iyi mal verir." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 190.); "Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 4, 5.); "(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 22, 23.); "Uzakta isen Çinliler ipeklinin kötüsünü verirler, yakındaysan ipeklinin iyisini verirler, diye öğretirlermiş." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 91.); "Uzakta isen kötü ipekli verir, yakında isen iyi ipekli verir." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 49.); "Uzakta olanlara kötü mal veriyorlar, yakında olanlara iyi mal veriyorlar." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 500, 501.)

(Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlteriş Kağanı, annem İl Bilge hatunu, Tanrı tepelerinden tutup yukarı kaldırmış şüphesiz.)

- taşra yorıyur téyin kü éşidip balıkdakı tagıkmış tagdakı énmiş térilip yétmiş er bolmış. (KT D-11, 12)
- taşra] yor[ıyur téyin kü éşidip ba]l[ık]d[akı tagıkmış tagdakı] énmiş térilip yétmiş er bolmış. (BK D-10, 11)

  (Baş kaldırıyor diye haber işitince şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş. Toplanıp yetmiş asker olmuş.)
- éçümüz apamız tutmış yér sub idisiz bolmazun téyin az bodunug étip yar[atıp…] (KT D- 19)
- éç[ümüz apamız tutmış yé]r sub [idi]siz kalmazun [téyi]n [az bodunug étip yaratıp… (BK D- 16)

  (Atalarımızın elde ettiği yurt sahipsiz kalmasın diye Az halkını düzene sokup örgütleyerek…)
- kögmen yér sub idisiz kalmazun téyin az kırkız bodunug yarat[ıp keltimiz süŋüş]dümüz (KT D-20)
- kögmen yér sub idisiz kalmazun téyin az kırkız bodunug [étip] yaratıp keltim[iz. (BK D-17)

  (Kögmen yurdu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız halk(larını) örgütleyip düzene sokarak…)
- türk bodunug atı küsi yok bolmazun téyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teŋri él bérigme teŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun [téyin özümin ol teŋri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26)
- türk bodun atı küsi yok bolmazun téyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürügme teŋri él bérig[me te]ŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun téyin özümün ol teŋri kagan olurtdı [erinç. (BK D-20, 21)

  (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak (tahta) oturttu.)
- kaŋımız éçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] téyin türk bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. (KT D- 26, 27)
- kaŋımız éçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bol[mazun] téyin türk bodun üçün tün udımadım. (BK D-21, 22)

(Babamızın, amcamızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.)

- bodunug igideyin tėyin yırıgaru oguz bodun tapa ilgerü kıtań tatabı bodun tapa bėrigerü tabgaç tapa ulug sü ėki yėgir[mi süledim […] sünŋüşdüm. (KT-D 28)
- bodunug igideyin tėyin yırıgaru [oguz bo]dun tapa ilgerü kıtań tatabı [bo]dun tapa bėrigerü tabgaç tapa ėki yėgirm[i süledim…] sünŋüşdüm. (BK D-23)

  (Halkı besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmi(ne), doğuda Kitan (ve) Tatabı kavmi(ne), güneyde Çin'e doğru büyük (bir) ordu (ile) on iki (kez) sefer ettim, (onlarla) savaştım.)
- sogdak bodun ėteyin tėyin yėnçü ögüzüg keçe temir kapıgka tegi süledimiz. (KT D-39)

  (Soğdak kavmini örgütlemek için Yėnçü (Seyhun) Irmağı'nı geçip Demirkapı'ya kadar sefer ettik.)
- ėki şad ulayu iniygünüm oglanım beglerim bodunum közi kaşı yablak boldaçı tėp sakıntım. (KT K-11)

  (İki şad ile küçük kardeşlerim, oğullarım, beylerim (ve) milletimin gözü kaşı fena olacak diye endişelendim.)
- yėgirmi yaşıma basmıl ıduk [ku]t oguşum bodun erti, arkış ıdmaz tėyin süledim. (BK D-25) [821]

  (Yirmi yaşımda Basmıl Iduk Kut boyum, halkım idi; (onlar bana) "elçi göndermiyor" diyerek (üzerlerine) ordu gönderdim.)
- yadag yabız boltı tėp algalı kelti. (BK D-32) [822]

  (Yaya olanlar perişan oldular, diyerek (onları) yenmek için hücum ettiler.)
- oguz bo[dun...]d ıdmayın tėyin süledim. (BK D-33)

  (Oğuz halkı […] göndermeyeyim diyerek ordu sevk ettim.)
- tabgaç […] bu yėrde kelti igideyin tėyin sak[ıntım]. (BK D-35)

  (Çin(den tekrar) buraya geldi(ler). "Besleyip doyurayım" diye düşündüm.)
- yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tėyin yayın süledim. (BK D-39)

  (Elçisi, iyi haberi (ve) istek(ler)i gelmiyor, diyerek yazın ordu sevk ettim.)
- […] arkışı kelmedi anı ańıtayın tėp süledim. (BK D-41)

[821] "Because he sent no envoys, I campaigned against him." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 216, 217.)

[822] "Türklerin piyadesi bozuldu, diyerek (bizi) zaptetmek üzere (üzerimize) geldi." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 62, 63.); (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 143.); "Yaya olanlar kötü durumdalar, diyerek ele geçirmeye geldiler." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 92.); "Yaya (kaldılar), perişan oldular diyerek (onları) yenmeye geldiler." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 576, 577.)

(… elçileri gelmedi, onları korkutayım" diyerek (üzerlerine) ordu gönderdi.)

- kara bodun kaganım kelti tėp ög[...] (BK D-41)
  (Avam halkı "Kağanım geldi." diyerek se(vindi...))
- toruk bukalı semiz bukalı ırakda bilser semiz buka toruk buka tėyin bilmez ermiş tėyin ança sakıntım. (TY I. TAŞ B-5, 6)
  (Zayıf boğa ile semiz boğayı uzaktan seçseler (seçecek olsalar) semiz boğa (mı) zayıf boğa (mı) diye seçemezlermiş diye düşündüm.)
- türk bodunug ötüken yėrke ben özüm bilge tuńukuk [kelürtüm] ötüken yėrig konmış tėyin ėşidip bėriyeki bodun kurıyakı yırıyakı öŋreki bodun kelti. (TY I. TAŞ G-10)
  (*Türk halkını Ötüken toprak(lar)ına ben kendim Bilge Tunyukuk (getirdim). Ötüken topraklarına yerleştiğimizi haber alan güneydeki halk, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki halk(lar) geldi.)*
- üküş tėyin neke korkur biz. (TY II. TAŞ B-4)
  ((Düşman askeri) kalabalık diye niçin korkuyoruz?)
- teŋri yarlıkaduk üçün üküş tėyin korkmadımız süŋüşdümüz. (TY II. TAŞ-B-5, 6)
  (Tanrı lütfettiği için, (düşman askeri) kalabalık diye korkmadık, savaştık.)
- ėrte sületdim tėr ermiş (ONGİ-7)[823]
  (Erkenden sefer ettim, demiş.)
- amtı beglerime tėr ermiş. (ONGİ-7)
  (Şimdiki beylerime dermiş.)
- Biz az biz tėyin alkınur ertimiz (ONGİ-7, 8)
  (Biz azız deseydik mahvolurduk.)
- süke tusu bolayın tėdi . (KİÇ D-23)
  (Orduya faydalı olayım, dedi.)
- kentü bodunım tėdim udu keliŋ tėdim kodup bardım kelmedi (ŞU D-2)
  ((Onları) kendi halkım (olarak) kabul ettim. "(Ey halkım) gelin" dedim. (Onları) yalnız bırakıp gittim. (Ama onlar) gelmedi.)
- yana içik ölmeçi yitmeçi sen tėdim. (ŞU D-5)
  ((Bana) yeniden tabi oldun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız, dedim.)
- yiçe işig küçüg bėrgil tėdim. (ŞU D- 5)
  (Önceden olduğu gibi (bana) hizmet edin dedim.)
- sekizinç ay bir yaŋıka sü yorıyın tėdim. (ŞU D-5)

[823] "ėrsigdi sülelim tėr ermiş: yiğitçe ordu gönderelim, dermiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 219)

(Sekizinci ayın birinci günü "Ordu sevk edeyim" dedim.)

- yagı [keli]r tėdi (ŞU D-6)
  (Düşman geliyor, dedi.)
- ürüŋ begig kara bulukug anı olurmış kırkız tapa er ıdmış siz taşıkıŋ çikig taşgarıŋ tėmiş men taşıkayın tėmiş kör bodkalıda kabışalım tėmiş (ŞU D-10)
  (Ürüng Bey'i, Kara Bulukug'u Anı'da yerleştirmiş. Kırgızlara doğru asker göndermiş. "Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım" demiş. "Bakın/Dikkat edin. Bodkalı'da birleşelim" demiş.)
- isi yėr tapa az er ıtdım kör tėdim. (ŞU D-11) [824]
  (Müttefiklerin bulunduğu yere az asker gönderdim."Bakın! (Dikkat edin!)" dedim.)
- karluk işiŋe kelmedük tėdi. (ŞU G-1)
  (Karluk ittifakı için gelmedik, dedi.)
- içre ben bulgayın tėmiş. (ŞU G-4) [825]
  (Ben devlet içinde (bir) karışıklık çıkarayım, demiş.)
- sözіŋe yazmayın tėdi yaŋılmayın tėdi (ŞU B-5)[826]
  (Emir(ler)ine karşı gelmeyeceğim, dedi. Sözüne karşı çıkmayacağım, demiş.)
- ozmış tėgin udurganta yorıyur tėdi anı algıl tėdi (TARYAT D-6)
  (Ozmış Tegin, Udurgan'dan (bize doğru) yürüyor, dedi. (Git ve) onu (tutsak) al, dedi.)
- ėripen/erpen tėdim erti (ABY KALBAK TAŞ VII)
  (Eleştirerek/Erpen: "(Bunu) dedim, çıktı!")
- Utru ėki yalıg kişi oglın sokuşmış; kişi korkmış. "korkma!" tėmiş, "kut bėrgey men!" tėmiş. (IB-2)
  ((Bu yol tanrısı) güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış. İnsanoğulları korkmuş. (Yol tanrısı) "Korkma(yın, size) iyi talih vereceğim." demiş.
- Ürüŋ esri ingek buzagulaçı bolmış. Ölgey men, tėmiş. (IB-41)
  (Ak benekli bir inek buzağılamak üzere imiş. (İnek) "Öleceğim" demiş.)

---

[824] "Birlik toprağına doğru az er gönderdim. "Dikkat!" dedim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 298.); "Müttefiklerin bulunduğu yere az adam gönderdim."Bakın/çabuk olun!"dedim." (bk. Osman Mert, **a.g.e.**, s. 236.); "Müttefik topraklarına az sayıda adam gönderdim. "Bak!" dedim." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 123.); "Müttefiklerin yerine doğru az adam gönderdim."Bak!"dedi." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 58.)

[825] "İçeride ben karışıklık çıkarayım, demiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 299, 300.); "Ben içeride bir düzensizlik çıkarayım." (bk. Osman Mert, **a.g.e.**, s. 245.); "I will stėr up internal dissent." (bk. Marcel Erdal, **A Old Turkic Word Formation a Functional Approach to the Lexion, Vol 1**, Wiesbaden, 1991, s. 231.); "İçeriden ben nifak çıkarayım, demiş." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 123.); "İçeriyi ben karıştırayım (isyan edeyim) demiş." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 60.)

[826] "Sözüne inanmayın, yanılmayın, dedim." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 64)

- Togan kuş teŋriden kodı tabışgan tėpen kapmış. (IB-44)
  ((Bir) şahin "(İşte bir) tavşan!" diyerek gökyüzünden aşağı inmiş (ve tavşanı) kapmış.)
- Özüŋ uzun bolzun tėmiş. (IB-47)
  (Ömrün uzun olsun, demiş.)

b. Nakletmek, aktarmak[827]

- Ebiŋerü barmış: üçünç kunçuyı urılanmış. Beglik yaragay tėr. Meŋilig beg ermiş. Ança biliŋler: aŋıg edgü ol. (IB-5)
  (Evine doğru gitmiş: Üçüncü (kez) karısı (bir) oğlan çocuğu doğurmuş. (Bu çocuğa) beylik yaraşır (diye düşünmüş), (fal böyle) aktarır. (Bu bey) mutlu (bir) beymiş. Öylece biliniz: (bu fal) çok iyidir.)
- Adıgıŋ karnı yarılmış toŋuzuŋ azıgı sınmış tėr. (IB- 6)
  (Ayının karnı yarılmış, domuzun dişi azı dişi kırılmış, (fal böyle) aktarır.

  Kelimenin aynı anlamda kullanıldığı diğer cümleler:
  [IB- 7; IB- 8; IB- 9; IB- 11; IB- 12; IB- 13; IB- 14; IB- 15; IB- 16; IB- 17; IB- 18; IB- 19; IB- 20; IB- 21; IB- 22; IB- 23; IB- 24; IB- 25; IB- 26; IB- 27; IB- 28; IB- 29; IB- 30; IB- 31; IB-32; IB- 33; IB- 34; IB- 35; IB- 36; IB- 37; IB- 38; IB- 39; IB- 40; IB- 41; IB- 42; IB- 42; IB- 43; IB- 44; IB- 45; IB- 46; IB- 48; IB- 49; IB- 50; IB- 52; IB- 53; IB- 54; IB- 55; IB-56; IB-58; IB-59; IB-60; IB-61; IB-62; IB-63; IB-64; IB-65]

c. Düşünmek

- bėriye çogay yış tögültün yazı konayın tėser türk bodun ölsikig. (KT G-6, 7)
- bėriye çogay yış tögültün yazı [ko]nayın [tėser] türk bodun ölsikig. (BK K-5)
  (Güneyde Çogay Dağlarına, Tögültün Ovası'na yerleşeyim dersen (yerleşmeyi düşünürsen) Türk milleti öleceksin.)
- türk kara kamag bodun ança tėmiş ėllig bodun ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş. (KT D-8, 9)
- türk kara kamag bodun ança tėmiş ėllig bodun [ertim ėlim amtı kanı kimke ėlig kazganur men tėr ermiş]. (BK D-8)

[827] Irk Bitig fal kitabında her falın sonunda yer alan "tėr" ifadesini, "söylemek, demek" anlamlarından ziyade "fal... aktarır / …nakleder" şeklinde anlamlandırmak mümkündür.

(Türk avam halkı şöyle düşünmüş: Devlet sahibi millet idim, devletim şimdi nerede? Kimin için ülke(ler) fethediyorum, dermiş.)

- kaganlıg bodun ertim kaganım kanı ne kaganka işig küçüg bėrür men tėr ermiş. (KT D- 9; BK D- 9)
  (Kağan sahibi millet idim, kağanım nerede? Hangi kağana hizmet ediyorum, (diye) düşünmüş.)
- ança tėp tabgaç kaganka yagı bolmış. (KT D-9; BK D-9)
  (Böyle düşünerek Çin kağanına düşman olmuş.)
- bunça işig küçüg bėrtükgerü sakınmatı türk bodun ölüreyin urugsıratayın tėr ermiş. (KT D- 10)
- bunça işig küçüg bėrtük[g]erü sakınmatı türk bodunug ölür[eyin, urugsıra]tayın [tėr ermiş. (BK D- 9)
  (Bu kadar hizmet ettiklerini düşünmeden "Türk halkını öldüreyim, kökünü kurutayım" (diye) düşünmüş.)
- teŋri ança tėmiş erinç kan bėrtim kanıŋın kodup içikdiŋ. (TY I. TAŞ B-2, 3)
  (Tanrı şöyle düşünmüş olmalı: Han verdim, hanını bırakıp egemenliğini yitirdin.)
- ol ėki kişi bar erser sini tabgaçıg ölürteçi tėr men öŋre kıtańıg ölürteçi tėr men bini oguzug ölürteçi ök tėr men (TY I. TAŞ G-3, 4)
  (O iki kişi var oldukça seni, Çinlileri öldüreceğini düşünüyorum. Doğuda Kıtayları öldüreceğini düşünüyorum. Beni, Oğuz'u öldüreceğini düşünüyorum.)
- türk sir bodun yėrinte idi yorımazun usar idi yok kılalım tėr men. (TY I. TAŞ G-4, 5)
  (Türk Sir halkı ülkesinden (bulunduğu topraklardan) hiç (bir yere) ilerlemesin! Eğer başarabilirsek [onları] tümüyle yok edelim, (diye) düşünüyorum.)
- anta sakıntıma [ilk kırkızk]a sü[lese]r yėg ermiş tėdim. (TY I. TAŞ D-5, 6)
  (Orada şöyle düşündüm: İlk önce Kırgızlara sefer etsek daha iyi olur, (diye) düşündüm.)
- tumış tėyin ėşidip bu yolun yorısar yaramaçı tėdim. (TY I. TAŞ D-6)
  ((Kögmen yolu) kapanmış diye haber alınca "bu yol(dan) yürürsek işe yaramayacak" (diye) düşündüm.)

d. Adlandırmak

- yėrdeki bars tegme erdemligim e bökm[edim] (YEN ALTIN KÖL I- 4)[828]
  (Yeryüzünde "Bars" olarak adlandırılan yiğitliğim! Doymadım.)

57. Tıd-

Yazıtlarda iki yerde geçen "engel olmak, tıkamak" anlamındaki *tıd-* fiili, temel anlamından kopmadan, bağlam gereği çok anlamlı duruma gelmiştir.

a. Engel olmak, bastırmak; tıkamak
- közde yaş kelser tıda köŋülte sıgıt kelser yanturu sakıntım. (KT K-11)
  (Gözden yaş geldiğinde engel olarak, gönülden feryat geldiğinde içime atarak kaygılandım.)

b. Korumak, muhafaza etmek
- öŋtünig tıdar ertim kėdinig ėterür ertim (KARABALGASUN II- 3, 4, 5)
  (Doğuyu (düşmandan) korurdum. Batıyı düzenlerdim.)

58. Tik-

Temelde aynı anlamı bildiren, ancak yanına gelen isimle farklı amaçlarla yapılan bir işi kasteden *tik-* fiilini Clauson şu şekilde açıklamaktadır:

"Temel olarak '(bir şeyi bir şeye) sokmak'. Bir dizi özel anlam ile: '(hatıra taşı) dikmek, (bitki) dikmek, (her iki durumda temel anlamı '(toprağa) dikmek'), '(dikiş) dikmek' vs."[829]

a. (*yıpar* ile) mum/tütsü dikmek
- yog yıparıg kelürüp tike bėrti. (BK G-11)
  (Cenaze töreni kokularını (tütsülerini) getirip dikti(ler).)

b. *(balbal tik-)* dikmek, kaideye oturtmak
- kaŋım kaganka başlayu baz kaganıg balbal tikmiş. (KT D-16; BK D-13)
  (Babam kağan için ilk önce Baz Kağan'ı balbal (olarak) dikmişler.)
- başlayu kırkız kaganıg balbal tikdim. (KT D-25)

[828] "yėrdeki barstigim e erdemligim e bökm[…]; yerdeki Bars (kabilesine) ait olduğuma ve şecaat sahibi olduğuma doymadım." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.**, s. 94)
[829] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 476, 477.

- başlayu kırkız kaganıg [balbal tikdim]. (BK D-20)
  (İlk önce Kırgız kağanını balbal (olarak) diktim.)
- ulug oglum agrıp yok bolca kug seŋünüg balbal tike bėrtim. (BK G-9)
  (Büyük oğlum hastalanıp ölünce General Ku'yu balbal (olarak) diktim.)

c. *(yazıt, abide, taş, anıt)* yazıt dikmek, taş dikmek

- men beŋgü taş tikdim (KT G-11)
  (Ben ebedi taş diktim.)
- yüz er kadaşım uyarın üçün yüz erin elig öküzün tikdi. (YEN ELEGEST I- 2)
  (Yüz erkek akrabam muktedir oldukları için yüz kişi (ve) elli öküzün yardımı ile (bu ebedî taşı) dikti(ler).)
- tört oglanım bar üçün beŋkümin [tikti]. (YEN ÇAA HÖL VIII-1)
  (Dört çocuğum olduğu için ebedî taşımı (onlar) dikti.)
- er er<d>em üçün inim èçim uyurın üçün beŋgümün tike bėrti. (YEN ALTIN KÖL I-9)
  (Erkeklik erdemim için kardeşim (ve) ağabeyim muktedir oldukları için ebedî taşımı dikiverdiler.)
- on inisi tokuz oglı bar üçün çabış tun tarkan beŋüsi tike bėrtim. (YEN UYBAT I-2, 3)
  (On küçük kardeşi, dokuz çocuğu olduğu için, Çabış Tun Tarkan'ın ebedî taşını dikiverdim.)
- […] bar [üçün beŋkü]ni tike bėrtimiz kişide yėg tiker biz (YEN ABAKAN-1)
  ([…] olduğu için ebedi anıt diktik. İnsanlar (içinde) en iyi biz dikeriz.)
- buŋka taşıŋ beŋkü tiker men yıta. (YEN ABAKAN-6)
  (Buraya taşını (yazıtını) ebedî (olarak kalmak üzere) dikiyorum, eyvah!)
- tolku taşka beŋkü tiker men. (YEN ABAKAN-8)
  (*Tek parça taşa ebedi yazıtı dikiyorum.)*
- yėrde artuk erdemi bar üçün beŋkü tike bėrtim yėti urı [o]glı <bar> üçün tike bėrtimiz. (YEN ABAKAN-9)
  (Yeryüzünde kahramanlığı çok olduğu için ebedî taş dikiverdim. Yedi erkek çocuğu olduğu için (ebedî taş) dikebildik.)
- altı bag bodunum küçlügin üçün arkış èl[t]dim taşın bunta tikti (YEN BAY BULUN II-4)

(Altı birleşik halkımın gücü sayesinde kervan(lar) dolaştırdım. (Ebedi) taşını buraya dikti(ler).)

- beŋü beŋü e tike bėrdim. (YEN DEMİR SUG-2)
  (Ebedî ebedî taşımı dikiverdim.)
- <…> uz kop bodun tike bilir erti. (YEN UYBAT III-3)
  ([…] bütün halk(ım bu yazıtı) dikebilirdi.)

d. *(çıt tik-)* çakmak

- çıt tikdi örgin yaratdı yayladı (TES G- 2)
  (Çit dikti, taht kurdu (ve) yazı (orada) geçirdi.)

59. Tog- / tug-

İnsanlara ve hayvanlara özgü bir durum olan "doğmak" eylemi, doğaya aktarılarak güneşin yeryüzünü aydınlattığı anı ifade etmek için kullanılmaktadır: *kün tog-*. Güneşin belli bir yüksekliği aşarak ufuktan doğması ile benzer bir şekilde, bağlam gereği (insanlar için) "(dağ, tepe vs) aşmak, geçmek" anlamlarında da kullanımaktadır.

a. Doğmak, dünyaya gelmek

- erdem üçün toga bėrmiş e (YEN UYBAT I-1)
  (Kahramanlık için doğuvermiş.)
- oglıtı küç urı oglan tog[dı]. (YEN OÇURI-2)
  (Evlatları, güçlü erkek çocukları (olarak) doğdu.)
- on ay ilt[t]i ögüm oglan togdum erin ulgat[t]ım. (YEN ALTIN KÖL II- 5)
  (On ay (beni) annem taşıdı, oğlan olarak doğdum, erkek olarak büyüdüm.)

b. *(kün tog-)* (Güneş vb.) doğmak, ufuktan yükselmek

- [b]ükegükde sekiz oguz tokuz tatar kalmaduk ėki yaŋıka kün toguru sünüşdüm. (ŞU D-1)
  (Bükegük'te Sekiz Oğuzlar ve Dokuz Tatarlar kalmadı. İkinci gün, güneş doğarken savaştım.)
- Taŋ taŋlardı, udu yėr yarudı, udu kün tugdı. (IB-26)
  (Şafak söktü ve yer aydınlandı ve güneş doğdu.)
- Bulıt ara kün tugmış, busanç ara meŋi kelmiş tėr. (IB-52)

(Bulut(ların) arasından güneş doğmuş, keder ve üzüntülerin arasından (da) mutluluk gelmiş, der.)

c. (dağ, tepe vs.) Aşmak, geçmek

- süŋüg batımı karıg söküpen kögmen yışıg toga yorıp kırkız bodunug uda basdımız. (KT D- 35)
  (Mızrak batımı karı söküp Kögmen Dağlarını aşarak yürüyüp Kırgız halkını uykuda bastık.)
- süŋüg batımı karıg söküpen kögmen yışıg tog[a yorı]p kırkız bodunug uda basdım. (BK D- 26, 27)
  (Mızrak batımı karı söküp Kögmen Dağlarını aşarak yürüyüp Kırgız halkını uykuda bastım.)
- ol yılka türgėş [tapa altun yışıg] toga ertiş ögüzüg keçe yorıdımız. (KT D-36, 37; BK D-27))
  (O yıl Türgişlere doğru, Altay Dağları'nı aşarak İrtiş Irmağı'nı geçerek ilerledik.)

60. Tokı-

Clauson kelimenin "(bir şeye) vurmak, çarpmak" temel anlamından "(düşmanı) yenmek, vurmak", "(kumaş) dokumak" anlamlarının geliştiğini belirtmektedir. [830] Fiziki bir eylemi ifade eden *tokı*-, yazıtlarda genel olarak savaş çağrışımı yapan anlamlarda kullanılmaktadır. Böylelikle kelime, bağlamın gerektirdiği ölçüde yan anlamlar kazanmıştır.

a. Saldırmak; savaşmak, vuruşmak

- töŋker tagda tegip tokıdım. (BK G-8) [831]
  (Töngker Dağı'nda saldırıp vuruştum.)
- ol ay bėş yėgirmike keyre başı üç birküde tatar birle katı tokıdım. (ŞU D- 6)
  (O ayın on beşinde Keyre (Irmağı'nın) kaynağı (ile) Üç Birkü'de Tatarlar ile şiddetli bir şekilde savaştım.)

[830] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 467.
[831] "I met and beat it." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 467.); "Töngker dağından (onlara) ulaşıp (ordularını) vurdum." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 199.); "Töngker Dağı'nda hücum edip vuruştum." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s. 66, 67.); "Töngker dağında hücum edip vurdum." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 145.); "Tönker dağında saldırıp otuz bin askerini öldürdüm." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 97.); "Tönker Dağı'nda ulaşıp vurdum." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 584, 585.)

b. Vurmak; öldürmek, yok etmek

- Tokuz erig egire tokıdı. (KT K-6)[832]
  (Dokuz askeri(n etrafını) kuşatarak (onları gürzle) vurdu.)
- anta toŋra yılpagutı bir oguşug toŋa tėgin yog[ınta] egire tokıdım. (BK D-31)
  (Orada Tongra yiğitleri (ile) aynı soy(dan olanları) Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatıp öldürdüm.)

c. Yenmek, bozguna uğratmak

- ėkinti ay tört yėgirmike kemde tokıdım (ŞU D-7, 8)
  (İkinci ayın on dördünde (onları) Kem Irmağı'nın kıyısında *bozguna uğrattım*.)
- üç karlukug anta tokıdım (ŞU G-2)
  (Üç Karlukları orada bozguna uğrattım.)
- […] anta tokıdım (ŞU G-5)
  (*Orada bozguna uğrattım.)*
- ėkinti sünüş [eŋ il]ki ay altı yaŋıka t[okıdım] (ŞU K-9)
  (İkinci savaş, birinci ayın altıncı gününde (idi), (onları) bozguna uğrattım.)

d. Yazmak, kazımak

- ögü tolug tokıdı (MBY DARVİ-5)
  (ögü? yazıt(ını) yazdı.)

61. Tokıt-

a. *(taş tokıt-)* hakketmek, kazıtmak, yazdırmak

- yası taşka yaratıtdım tolku taşka tokıtdım. (TARYAT B-3)
  (Düz taşa yaptırdım, tek parça taşa hakkettirdim.)
- taş tokıtdım köŋülteki sabımın urturtum. (KT G-12)
  (Taş (yazıt) yazdırdım. Gönül(üm)deki sözlerimi kazıttım.)
- beŋgü taş tokıtdım. (KT G-12, 13)[833]
  (Ebedî taş vurdurdum (yaptırttım).)
- beŋgü taş] tokıtdım bititdim (BK K-15)
  (*Ebedî taş vurdurdum (yaptırttım), yazdırdım.)*

[832]" 'Dokuz eri çevirerek (gürzle) vurdu.';Tekin'de ve Berta çevirisinde "dövdü" kelimesi kullanılmıştır. Savaş sırasında düşman askerinin dövülmesi tuhaftır. Ergin'in "vurdu" kelimesini kullanması doğru olmalıdır. Bence gürzle veya kılıçla vurmak söz konusudur." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 638.)
[833] "I had a (memorial) Stone driven into (the ground)." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 467.)

- [bu…il er]ser [ança] takı ėrig yėrte irser ança ėrig yėrte beŋgü taş tokıtdım bitidim. (KT G-13)
  ([…Ne kadar] ulaşılabilir olabilirse o kadar ulaşılabilir bir yerde bengü taş vurdurdum (yaptırdım), yazdım.)

b. *(çıt tokıt-)* çit çaktırmak, çit kurdurmak, çit diktirmek
- çıt anta tokıtdım (ŞU D-8; ŞU D-9)[834]
  ((Ordugâh) çitlerini orada çaktırdım.)
- çıt bunta tokıtdım. (TARYAT B- 2)[835]
  ((Ordugâh) çitlerini burada kurdurdum.)

62. Tupul- / topul-

a. Delmek, delinmek
- yuyka erkli tupulgalı uçuz ermiş. (TY I. TAŞ G-6)
  (Yufka olanın delinmesi kolay imiş.)
- yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş yinçge yogun bolsar üzgülük alp ermiş. (TY I. TAŞ G-6, 7)
  (Yufka kalın olursa (onu) delmek zor imiş (ve) ince (olan şey) kalın olursa (onu) kırmak zor imiş.)

b. Düşman saflarını delmek, dağıtmak
- köli çor anta kėsre karlukka yem[e] sünüş[dük]de idil akın binip oplayu tegip sança ıdıp topulu ünti. (KİÇ D-19) [836]

[834] "Çiti orada (o zaman) çevirdim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 297.); "Çitimi orada çaktırdım." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 235.); "Çitlerimi orada çaktırdım." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 122.); "Çiti orada vurdurdum." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 57.); "I had a stockade driven into the ground." (bk. Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 401.)

[835] "Çiti burada çevirdim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 254, 255.); "Ordugâh çitlerini burada diktirdim." (bk. Osman Mert, **a.g.e.**, s. 182.); "Sınırlarımı orada çektirdim." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 83.);"Karargâh çitlerini burada vurdurdum." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 44.)

[836] "İdil'in ak atına binip boğa gibi saldırarak mızraklayarak dağıtarak parçalayarak ilerledi." (bk. Osman Mert, **Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi**, Erzurum, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, 2015, s. 77.); "Küli Çor ondan sonra, Karluklara karşı savaşırken de sonra 'İdil' kıratını binip boğa gibi hücum edip, mızraklayıp geçip, deşip attı." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 202.); "Bilge Küli Çor, ondan sonra Karluk(lar)la yeniden savaştığında İdil (adlı) ak atına binip ileri atılarak saldırıp mızraklayıp (düşman saflarını) delip çıktı." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 137.)

(Küli Çor ondan sonra, Karluklara karşı yeniden savaştığında İdil'in kır atına binip boğa gibi saldırıp mızraklayarak, (düşman saflarını) dağıtarak, parçalayarak (aralarından) çıktı.)

63. Tur-

"Durmak; ayakta durmak; yerinde durmak"[837] temel anlamlarına sahip olan kelime, bağlam içinde yanına gelen "*turgak*" ismine bağlı olarak anlam alanını genişletmiştir.

a. Ayağa kalkmak

- karluk anın turup […] élteber özi kelti (KİÇ D-21)[838]
  (Karluklar bundan dolayı (ayağa) kalkıp […] İlteber'in kendisi geldi.)
- […] turup yérin tapa bardı (ŞU G-6)
  ([…] kalkıp (kendi) yurtlarına gittiler.)
- tokuz buyruk [b]ıŋ seŋüt kara bodun turuyın kaŋım kanka ötünti. (TARYAT G-4)
  (Dokuz komutan, bin general (ve) avam halk(a karşı) ayağa kalkarak babam kağana (şöyle) dilekte bulundular.)
- kara bodun turuyın kagan atadı. (TARYAT G-5, 6)
  (Güç sahibi olan) avam halk ayağa kalkarak kağan atadı.)

b. *(turgak tur-)* nöbet tutmak, bekçilik yapmak

- teŋri kanım atlıgı tokuz tatar yéti yégirmi az buyruk… seŋüt bıŋa uygur] bodunı tégitimin bu bitidükde kanıma turgak başı [kagas] ataçuk begzeker çiğşi bıla baga tarkan üç yüz turgak turdı (TARYAT K-2)[839]

---

[837] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 529.

[838] "Karluklar ondan dolayı […] İlteber'in kendisi geldi." (bk. Osman Mert, **a.g.e.**, s. 78.); "Karluk (ordusu) onun için durarak [teslim oldu]. Elteber kendisi geldi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 34.); "Karluklar böylelikle… Éltever kendisi geldi." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 203.); "Karluk(lar)bu nedenle (ayağa) kalkıp […] eltewer kendisi geldi." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 138.)

[839] "(Yüce Hanımın atlıları Dokuz Tatarlar (ve) On Yedi Az(lardan oluşuyor). Kumandanlar… generaller ve binbaşılar (da) Uygur(lardan)dır. Prenslerimle birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda, Han'ım için, Karakollar Başı Kagas Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bıla Baga Tarkan, üç yüz nöbetçi ile nöbet tuttu." [Ayrıca Mert dipnotunda şunu belirtir: "KB'nin 608. ve 2536. Beyitlerinde de geçen "turgak" kelimesi hem Drevnetyurtskiy Slovar'da hem de EDPCT'de "nöbetçi, bekçi" şeklinde anlamlandırılmıştır."] (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 190.); "Tengri hanımın atlısı Dokuz-Tatar… buyruk… sengünler, bin… bodunu, Teginlerimle bu yazıtı hanıma karakol… Ataçuk Begzeker Çigşi Bıla Baga Tarkan [yönetimi altında[üç yüz karakol yaptırdı." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 257.); "Efendim, hanım atlılar, Tokuz Tatar (Tokta, Tokuta ?), On yedi Az komutanı, Toŋra Ede, generaller, Bıŋa , Uygur halkı (ile beraberdi). Prenslerimle beraber bunu yazdığım sırada haımı gündüz devriyelerinin başı Kagas Çuk Begzeker Çigşi, Bıla Baga Tarkan ve üç yüz gündüz devriyesi bekliyordu." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 84.); "İlahi (yüce) hanımın atlıları Dokuz Tatar(lardan) on yedi, Az(lardan) komutanlar, Tongra(lardan) generaller ve süvari birliğinden (oluşuyordu).

(Yüce Hanımın atlıları Dokuz Tatarlar (ve) On Yedi Az(lardan oluşuyor). Kumandanlar… generaller ve binbaşılar (da) Uygur(lardan)dır. Prenslerimle birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda, Han'ım için, Karakollar Başı Kagas Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bıla Baga Tarkan, üç yüz nöbetçi ile nöbet tuttu.)

64. Turgur-

a. Kaldırmak, ayağa kaldırmak

- Udıgmag odguru, yatıglıg turguru yorıyur men. (IB- 20)
  (Uyuyanları uyandırarak, yatanları kaldırarak yürüyorum.)

b. Sağ bırakmak, öylece bırakmak

- ebin barkın yılkısın urmadım kıyın aydım turguru kotdım (ŞU D- 2)
  ((Onların) evlerine barklarına, at sürülerine dokunmadım; (onları) cezalandırdım (ve) oldukları gibi bıraktım.)

65. Tut-

Yazıtlarda oldukça sık kullanılan *tut-* fiili, söz konusu kullanım sıklığına bağlı olarak çeşitli yan anlamlar kazanmıştır. Geçişli bir eylem olarak nesnesiyle birlikte oluşturduğu terkipler ile farklı anlamları karşılar duruma gelmiştir: "*ėl tut-*: yurt tutmak; ülke yönetmek", "*kü tut-*: ünlenmek, şöhret kazanmak", "*at tut-*: (başka bir etnik kimliğe ait) unvan almak, asimile olmak" gibi.

a. Tutmak

- türk bodun yok bolmazun tėyin bodun bolçun tėyin kaŋım ėltėriş kaganıg ögün ėl bilge katunug teŋri töpüsinde tutup yügerü kötürmiş erinç. (KT D-11; BK D-10)
  (Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlteriş Kağanı, annem İl Bilge hatunu Tanrı, tepelerinden tutup yukarı kaldırmış şüphesiz.)
- Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumın tutar men, sebdükümin yėyür men. (IB-3)
  (Vücudumun tüyleri henüz tam çıkmamışken, deniz kıyısında yatarak dilediğimi tutuyorum, sevdiğimi yiyorum.)

Uygur halkından prenslerimle bu (yazıtı) yazdıkları sırada, hanımın muhafız birliğinin başı Kagas Ataçuk, Begzeker Çigşi (ve) Bıla Baga Tarkan (ile birlikte) üç yüz muhafız, (yazıtı) ayağa kaldırdı (dikti)." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 47.)

- Utru yėrde ogrı sokuşup tutupan minmiş. (IB-16)
  ((Yolun) karşısında (karşı yerinde) (bir) hırsız ile karşılaşmış; (hırsız atı) tutup (üstüne) binmiş.)
- Sagır içre elik kėyik kirmiş. Eligin tutmış. (IB-63)
  (Avlak içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile tutmuş(lar).
- atsar alp ertiŋiz e tutsar küç ertiŋiz. (YEN ALTIN KÖL I- 5) [840]
  (Attığınızda (okçulukta) cesur idiniz; tuttuğunuzda (güreşte) güç(lü) idiniz.)

b. Esir olarak almak, yakalamak, ele geçirmek

- kül tėgin yadagın oplayu tegdi, ong tutuk yurçın yaraklıg eligin tutdı yaraklıgdı kaganka ançuladı. (KT D-32)
- anta yana kirip türgėş kagan buyrukı az tutukug eligin tutdı. (KT D-38)
  (Orada yine (düşman safları arasına) dalıp Türgiş kağanının kumandanını Az valisini eli ile yakaladı.)
- Az ėlteberig tutdı. (KT K-3)
  (Azların ilteberini yakaladı.)
- kaganın tutdumuz. (TY II. TAŞ B-6)
  (Kağan(lar)ını yakaladık.)
- eligçe er tutdumuz. (TY II. TAŞ B-7)
  (Elli kadar asker(ini) yakaladık.)
- sünüşde tutup on er ıtdım (ŞU D-4)
  (Savaşta on askeri tutarak gönderdim.)
- yelmesin ėş yėriŋerü ıdmış yelmesin meniŋ er anta basmış tıl tutmış. (ŞU D-12)
  (Keşif birliğini, müttefiklerin (bulunduğu) yere (görev için) göndermiş. Keşif birliğine, benim askerim orada baskın yapmış, muhbirleri ele geçirmiş.)
- bir [kı]z sek[iz urı] oglın tutdım. (ŞU B-3)
  (Bir kız (ve) sekiz erkek çocuğu ele geçirdim.)
- … tutdum (ŞU K-10)
  ((Ozmış Kağan'ı) ele geçirdim.)
- kanın anta tutdum (TARYAT G-1, 2)
  (Han(lar)ını orada yakaladım.)

[840] "[Avda] keskin okçu ve [güreşte] güçlü (bahadır) idiniz." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 94); "Atsanız, kahraman idiniz (ve) tutsanız güç(lü) idiniz." (bk. Erhan Aydın, **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 104.)

- yalŋus yorıp tokuz tėginig tagdakı kara adıgıg eligin tut[dum]. (YEN EL BAJI-17, 18)

  (Yalnız yürüyüp dokuz prensi ? dağdaki kara ayıların ellisini yakaladım.)

c. *(ėl tut-)* yurt tutmak; ülke yönetmek, ülke kurmak

- ėl tutsık yėr ötüken yış ermiş. (KT G-4) [841]
- ėl [tutsık yėr ö]tük[en] yış ermiş. (BK K-3)

  (Yurt tutacak yer Ötüken Dağları imiş.)
- ötüken yış olursar beŋgü ėl tuta olurtaçı sen. (KT G-8) [842]
- ö[tüken y]ış olursar, beŋgü ėl tuta olurtaç]ı sen. (BK K-6)

  (Ötüken Dağlarında ikamet edersen ebedî yurt tutup yaşayacaksın.)
- türk [bodun tė]rip ėl tutsıkıŋın bunta urtum. (KT G-10)
- türk bodunug tėrip ėl tutsıkıŋın bunta urtum. (BK K-8)

  (Türk milleti(ni) bir araya getirip ülke kuracağınızı buraya yazdım.)
- olurupan türk bodunuŋ ėlin törüsin tuta bėrmiş ėti bėrmiş. (KT D-1; BK D-3)

  (Tahta otururak Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetmiş(ler); düzenlemiş(ler).)
- anı üçün ėlig ança tutmış erinç ėlig tutup törüg ėtmiş. (KT D-3) [843]
- anı] üçün ėlig ança tutmış erinç ėlig tutup törü[g ėtmiş. (BK D-4)

  (Bu sebeple devleti öylece yönetmiş(ler) şüphesiz. Devleti yönetip yasaları düzenlemiş(ler).)
- men tokuz yėgirmi yıl şad olurtum toku[z yėgir]mi yıl kagan olurtum ėl tutdum. (BK G-9)

  (Ben on dokuz şad (olarak) hüküm sürdüm, on dokuz yıl (da) hakan (olarak) hüküm sürdüm, devlet yönettim.)

---

[841] "Ötüken platosu eli tutacak yer imiş." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s.190.); "(Türk halkının yurt edineceği ve) yönetileceği yer Ötüken dağları imiş." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 21.); "Ülke kurulacak topraklar Ötüken topraklarıymış." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 90.); "Devleti yönetecek yer Ötüken Dağları imiş." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 501.)

[842] "Ötüken Dağlarında otururbut sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedeceksin." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 22, 23.); "Ötüken topraklarında yaşayıp (sağa-sola) kervanlar gönderirsen hiç sıkıntıya düşmeyeceksin." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 91.); "Ötüken Dağlarında otururbut ebedi yurt tutup oturacaksın." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 49.); "Ötüken dağlarında otururbut ebedi devlet tutup otururbut." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 504, 505.)

[843] "Onun için devleti öylece yönetmişler; devleti yönetip yasaları düzenlemişler." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.,** s. 24, 25.); "Ülkeyi şüphesiz bunun için böylece yönetmiş. Ülkeyi yönetip yasaları yapmış" (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 92.); "Onun için ülkeyi öylece sahiplenmişler elbette. Ülkeyi sahiplenip yasaları düzenlemişler." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 52, 53.); "Bu sebeple devleti öylece kurmuşlar, devleti kurup yasaları düzenlemişler." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 508, 509.)

- teŋride bolmış èl èmiş [bilge] kaganım olurtı èl tutdı. (TES D-4)
  (*Tanrıdan olmuş / Tanrının lütfuyla devlet kurmuş (olan) Bilge Kağanım tahta oturdu, devleti yönetti.)*
- teŋrim kanım tkm teg èlig tutdı (TARYAT K-1)
  (Yüce hanım […] gibi devleti yönetti.)
- Kırk yıl èl tuttum (YEN KÖJEELİG HOVU-4)
  (Kırk yıl boyunca devleti yönettim.)

d. Hâkimiyeti altına almak, zapt etmek, elde etmek
- […] bu az èlig tutdı (KİÇ B-6)
  ([…] bu Azların ülkesini egemenliği altına aldı.)
- èçümüz apamız tutmış yèr sub idisiz bolmazun tèyin az bodunug èdip yar[atıp…] (KT D-19)
- èç[ümüz apamız tutmış yè]r sub [idi]siz kalmazun [tèyi]n [az bodunug èdip yaratıp… (BK D-16)
  (Atalarımızın elde ettiği topraklar sahipsiz kalmasın diye Az halkını düzene sokup örgütleyerek…)

e. Hüküm sürmek
- anıŋ èli üç yüz yıl èl tutmış. (TES K-2)
  (Onun devleti üç yüz yıl hüküm sürmüş.)

f. *(öz içi taşın tut-)* içine kapanmak
- öz içi taşın tutmış teg biz. (TY I.TAŞ G-6) [844]
  (Biz kendi kendimizi kapana kıstırmış (kendi içi, dışını tutmuş) gibiyiz.)

g. *(kü tut-)* ünlenmek, şöhret kazanmak
- tabgaçka bunça sünüşüp alpin erdemin üçün kü bunça tutdı. (KİÇ B-12) [845]

[844] "Kendi içi dışını tutmuş gibi olacağız." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 85.); "kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 68, 69.); "Kendi iç(kuvvetler)i ile dış (topraklar)ı tutmuş gibiyiz." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 76, 77.); "Biz kendi kendimizi kapana kıstırmış gibiyiz." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 171.); "Kendimizce dışarıyı tutmuş gibiyiz."; (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 107.); "Kendi içi, dışını tutmuş (içimize kapanmış) gibiyiz." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 600, 601.)

[845] "tabgaçka bunça sünüşüp alpin erdemin üçün ök bunça tutdı: Çin'e karşı bu kadar savaştığı için, yiğit ve erdemli olduğu için bizzat bu şekilde ülkesini muhafaza etti." (bk. Osman Mert, **Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar**

(Çin'e karşı bu kadar savaşıp yiğitliği (ve) erdemi sayesinde bu kadar ünlendi. (şöhret kazandı.))

h. *(at tut-)* asimile olmak; başka bir etnik kimliğin adını almak; unvan almak

- türk begler türk atın ıt(t)ı tabgaçgı begler tabgaç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş. (KT D-7, 8)
- türk begler türk atın ıt(t)ı tabgaçgı begler tabg[aç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş. (BK D-7)

  (Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlileşmiş (Türk) beyleri, Çin unvanları alarak Çin kağanına tâbi olmuşlar.)
- erdemi bar üçün kanınta kü tutuk atka tegmiş[846] begim esiz er[en] başı yıta açıg a. (YEN ABAKAN-10)

  (Erdemi sayesinde han [hizmetinde] şerefli "tutuk" unvanına ulaşan beyim, ne yazık! Askerlerin önderi, eyvah! Ne yazık!)

66. Tüş-

Clauson kelimenin anlam alanını şu şekilde açıklamaktadır:

"Hem isteyerek '(bir yere) yerleşmek; inmek; (bir yere doğru) çekilmek, geri çekilmek' hem de istemeyerek '(bir şeyi) düşürmek'; aşağıya doğru yönelen hareketlerin genel bir anlamına sahiptir."[847]

a. Düşmek; yere devrilmek, yere serilmek

- ol at anta tüş[di]. (KT K- 4)

  (O at orada yere serildi.)
- Tebe titigke tüşmiş. Basınu yėmiş. Özin tilkü yėmiş tėr. Ança biliŋler yab[l]ak ol. (IB-46)

  (Bir deve bataklığa düşmüş. Batarken (yine) yemeye devam etmiş. (Fakat) kendisini (de) bir tilki yemiş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

b. Gitmek

Kompleksi, Erzurum, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, 2015, s. 55 ve 58.); "Çin'e karşı bu kadar savaşıp kahraman ve erdemli oluşuyla böyle şöhret kazandı." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 202.)

[846] "Karahanlı ve Uygur döneminden bilindiği üzere "*atka teg-*", "*unvan almak, unvan kazanmak, unvan elde etmek"* anlamlarına gelmektedir." (bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.,** s. 69)

[847] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 560.

- ol sabıg ėşidip kaganım ben ebgerü tüşeyin tėdi . (TY I. TAŞ K- 6) [848]
  (O istihbaratı işitince kağanım, "Ben karargâha gideyim." dedi.)

c. (Irmağa, denize) dökülmek
- teŋri yarlıkadı yańdımız ögüzke tüşdi. (TY I. TAŞ G-9)
  (Tanrı lütfetti, (düşmanı) bozguna uğrattık. Irmağa döküldü(ler).)

d. (Kuş) konmak, bir yere inmek
- Körüklüg kayaka konupan küzleyür men yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men tėr. (IB-64)
  (Manzaralı kayaya konarak (etrafı) gözetliyorum. Cevizli kavak ağacı üzerine konup yazı geçiriyorum, der.)

e. Geri dönmek
- anta yana tüşdüm (ŞU D-7; ŞU G-2)[849]
  (Oradan yine döndüm.)
- anta ötrü türgėş karlukug tabarın alıp ebin yulıp barmış ebime tüş[düm]. (ŞU G-5)
  (Bundan dolayı Türgişler Karlukların mallarını (ganimet olarak) alıp evlerini yağmalayıp gitmiş(ler). Evime döndüm.)
- ebi on kün öŋre ürküp barmış anta yana yorıp tüşdüm. (ŞU G-7)
  (Karargâhı (karargâhtaki halk) on gün önceden korkup kaçmış(lar). Oradan yine yürüyerek döndüm.)
- anta yana tüşüp orkun balıklıg beltirinte ėl örginin anta örgipen ėtitdim (ŞU G-10)[850]
  (Oradan yine geri dönüp Orhun Irmağı (ile) Balıklı Irmağı'nın birleştiği yerde devletimin tahtını orada kurdurup düzenlettim.)
- yana tüşüp onunç ay ėki yanıka bardım (ŞU B- 1, 2)
  (Yine geri dönüp onuncu ayın ikinci gününde vardım.)

---

[848] "Bu sözleri işitince kağanım: "Ben eve gideyim!" dedi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 90.); "Bu sözü işitince hakanım "Ben karargaha yetişetim" dedi." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 174.); "O sözü işitip kağanım, "ben karargâha gideyim." dedi." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e.**, s. 112.); "O sözleri dinledikten sonra, ben karargâha ineyim, dedi." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 608, 609.)

[849] "Oraya (o zaman) yine yerleştim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 296.); "Oradan yine döndüm." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 235.); "Oradan tekrar geri döndüm." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 122.); "Oradan yine geri döndüm." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 57.)

[850] "I set up the national throne there and had (the place) arranged." (bk. Marcel Erdal, **A Old Turkic Word Formation a Functional Approach to the Lexion, Vol 1**, Wiesbaden, 1991, s. 310)

- ebime ėkinti ay altı yaŋıka tüşdüm (ŞU B-4)
  (Evime ikinci ayın altıncı gününde geri döndüm.)

67. Tüşür-

a. İndirmek, düşürmek

- ol sub kodı bardımız aşangalı tüşürtümüz (TY I. TAŞ K-3)
  (O ırmaktan aşağı doğru gittik. (Askerleri) yemek yemeleri için (attan) indirdik.)

b. Yük yüklemek; acı vermek, üzüntü vermek

- iniŋizke ėçiŋizke[851] ingen yüki[852] ilz(?) tüşürtiŋiz. (YEN ALTINKÖL I- 6)
  (Kardeş(ler)inize (ve) ağabey(ler)inize, büyük yük yüklediniz[853].)
- yėti urı ogluŋuzka bökmedök kaŋıçım alp <u>kuşça buŋı tüşürmek ertiŋiz (YEN ABAKAN-6)
  (Yedi erkek çocuğunuza doymadınız, babacığım! (Üzerimize) büyük keder bıraktınız.)

68. Uç-

Temel anlamı "(kanatlı hayvanlar için) uçmak" olan kelime, bu anlamıyla yalnızca Irk Bitig fal kitabında yer almaktadır. Ancak genel olarak, ad aktarması yoluyla, hükümdar/kağan ailesine mensup, mevkisi yüksek kimselerin ölümünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Clauson kelimenin anlamlarını şu şekilde bildirmektedir:

"En eskisi, (üst seviyedeki biri için) bir şeref payesi olarak 'ölmek'; diğerleri 'büyük bir hızla gitmek; gözden kaybolmak; seğirtmek; (renkler için) solmak ve bir şekilde son zamanlarda Osm.da 'bozulmak'."[854]

a. (Kanatlı hayvanlar) uçmak

- Kuş oglı uça aztı. (IB-15)
  (Kuş yavrusu uçarak yolunu kaybetti.)
- Turńa kuş tüşnekiŋe konmış. Tuymatın tuzakka ilinmiş. Uça umatın olurur tėr. (IB-61)

[851] Kormuşin, bu cümlede "eçi" kelimesini "akraba olan kardeşler; amca çocukları" olarak anlamlandırmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.**, s. 101.
[852] "ingen yüki" için bk. Igor V. Kormuşin, **a.g.e.**, s. 102.
[853] "yük yüklemek" ifadesi mecazen "bir kimseye üzüntü yükü yüklemek" olarak değerlendirilmektedir.
[854] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 19.

(Bir turna, tüneğine konmuş. (Bu sırada) farkına varmadan tuzağa yakalanmış. Uçamadan (öylece) duruyor, der.)

b. Vefat etmek; sonsuzluğa uçmak

- kaŋım kagan ança élig] törüg kazganıp uça barmış. (KT D-15, 16)
- kaŋım [kagan ança élig törüg kazganıp uça barmış]. (BK D-13)
  (*Babam kağan o kadar ülkeyi, devleti fethederek vefat etmiş.)*
- bilmedük üçün [yablakıŋın üçün éçim kagan uça bardı.] (KT D-24)
- ol bilmedüküğün üçün yablakıŋın üçün éçim kagan uça bardı. (BK D-20)
  (Bilmediğin için, sizin kötülüğünüz yüzünden amcam kağan vefat etti.)
- kaŋım kagan uçdukda inim kül tégin yét[i yaşda kaltı]. (KT D- 30)
  (Babam kağan vefat ettiğinde kardeşim Kül Tigin yedi yaşında idi.)
- kaŋım] kagan uçdukda özüm sekiz yaşda kaltım. (BK D-13, 14)
  (Babam kağan vefat ettiğinde (ben) kendim sekiz yaşında idim.)
- kül tégin koń yılka yéti yégirmike uçdı. (KT KD)
  (Kül Tigin koyun yılının on yedisinde vefat etti.)
- uça bardıgız. (KT GD)
  (Uçup gittiniz vefat ettiniz).)
- bunça kazganıp kaŋ[ım k]agan [ı]t yıl onunç ay altı otuzka uça bardı. (BK G-10)
  (Bunca şeyi elde et(tikten sonra) babam köpek yılında, onuncu ay yirmi altıncı günde vefat etti.)
- bilge kagan u[çdı] (BK B-2)
  (Bilge Kağan vefat etti.)
- kanım yaşı tegip uçdı oglı yabgum kagan boltı […] (TES B-5)[855]
  (Kağanım(ın) yaşı (kemâle) erince vefat etti. Oğlu yabgum kağan oldu.)
  (Kağanım(ın) ömrü tamam olunca vefat etti. Oğlu yabgum kağan oldu.)
- anta késre kaŋım kagan uçdı (ŞU K-12)
  (Ondan sonra babam kağan vefat etti.)

69. Uduz-

a. Göndermek, sevk etmek

[855] Mert "*yaş teg-*" birleşik fiilini "*öl-*" olarak anlamlandırmaktadır. Cümledeki "yaş" kelimesi, hem "yaş" hem de "ömür" anlamına gelecek şekilde iki farklı çeviriye uygundur. *"(ölüm) yaşına ulaşınca*" yahut "*ömrü tamam olunca*" . (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 125.)

- kök öŋüg yoguru ötüken yışgaru uduztum. (TY I. TAŞ G-8)
  (Kök Öng (Ongi) (Irmağı'nı) aşıp Ötüken toprakları yönünde sevk ettim.)
- köŋlüŋçe uduz tėdi. (TY I. TAŞ G-8)
  ((Orduyu) aklına göre sevk et, dedi.)
- … oglın [kisis]in uduztukı [kon]dukı ėtdüki yėr aldukı (KİÇ D-13)
  (…çocuk(lar)ını (ve) karısını gönderdiği, yerleştirdiği, düzenlediği, toprak aldığı…)

b. Kumanda etmek, önderlik etmek

- yėti yüz kişig uduzugma ulugı şad erti. (TY I. TAŞ B-5) [856]
  (*Yedi yüz kişiyi kumanda edenlerin (rütbece) en büyüğü şad idi.)*
- uduzup açın kop ėl. (ABY USTYUGİ SARI KOBI)[857]
  ((Bize) önderlik edip, bütün milletin düzenini sağla.)

70. Ur-

Kullanım sıklığının bir neticesi olarak çok anlamlı duruma gelen *ur-*, temel olarak "yerleştirmek; vurmak" anlamlarına gelmektedir. Ancak yazıtlarda içinde bulunduğu bağlama dayalı olarak çeşitli anlamlar kazanmıştır. Clauson kelimenin "1) (bir şeyi bir şeye) yerleştirmek, 2) (birini veya bir şeyi) vurmak" şeklinde iki farklı anlama sahip olduğunu ve bu anlamların da kolun kullanımıyla ilgili olduğunu vurgulamaktadır.[858] Bu anlamların yanı sıra, sert bir cisim üzerine sivri uçlu bir cisimle semboller, işaretler çizmek, "*ur-*" fiiliyle karşılanarak "yazı yazmak; oymak, kazımak" anlamlarında kullanılmaktadır. [859]

a. Yerleştirmek, konuşlandırmak; koymak

- yelme kargu edgüti urgıl basıtma tėmiş. (TY I. TAŞ K-10) [860]

[856] "Yedi yüz kişiyi yöneten büyük [yöneticileri] şad idi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 84.); "Yedi yüz kişiyi sevk eden büyükleri şad idi." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 64, 65.); "yedi yüz kişiyi sevk eden üstleri şad idi." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 74, 75.); "Yedi yüz kişiye kumanda edenlerin başı Şad unvanını taşıyordu." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 170.); "Yedi yüz kişiyi sevk edenlerin lideri şad (unvanlı) idi." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 105.); "yedi yüz kişiyi sevk edenlerin (rütbece) en büyüğü şad idi." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 596, 597.)

[857] "(Bize) önderlik edip, (bizimle) bütün halkla ilgilen." (bk. İgor Kormuşin, Emine Mozioğlu, Risbek Alimov, Fikret Yıldırım, **a.g.e.**, s. 281.)

[858] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 194, 195.

[859] Hatice Şirin, **Kül Tigin Yazıtı Notlar**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 130.

[860] "Gözetleme kulelerini iyi inşa edin." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 90, 91.); "Keşif kolunu, nöbet işini çok iyi tertip et." (bk. Muharrem Ergin, **a.g.e**., s. 74, 75.); "Gözetleme kulelerini iyi yerleştir." (bk. Talat Tekin, **a.g.e.**, s.

(Keşif kollarını ve gözetleme kulelerini iyi konuşlandırın, (üzerinize) baskın yaptırmayın, demiş.)

- Kugu kuş kanatıŋa urup anın kalıyu barıpan öginẹ kaŋınga tegürmiş. (IB-35)
  (Kuğu kuşu (onu) kanadına alarak (yerleştirerek) böylece uçup gitmiş (ve onu) annesine babasına ulaştırmış.)

b. (*ok* ile; bir alet aracılığıyla) vurmak

- yarıkında yalmasında yüz artuk okın urtı yüziŋe başıŋa bir t[egürmedi (KT D- 33)
  ((Kül Tigin'i) zırhından (ve) kaftanından yüzden fazla ok ile vurdu(lar), yüzüne başına bir (ok) değdirmedi.)
- bir erig okun urtı ėki erig udu aşuru sançdı. (KT D-36)
  (Bir askeri ok ile vurdu, iki askeri takip edip mızrakladı.)

c. (Hayvan) vurmak; avlamak

- ol tegdükde bayırkunuŋ ak adgırıg udlukın sıyu urtı. (KT D- 36)
  (O saldırdığı zaman Bayırku'nun kır aygırını, uyluğunu kırarak vurdu(lar).)
- [ka]rluk yegren ermelig arkasın sıyu urtı (KİÇ D-21)
  (Karluk(lar Köli Çor'un) doru atının sırtını/sağrısını kırarak vurdu(lar).)

d. Keçe dövmek [861]

- kidizig subka sukmış. Takı ur, katıgtı ba tėr. (IB-33)
  (Adamın biri) keçeyi suya sokmuş. "Daha çok vurun, sıkıca bağlayın!" der.)

e. Taş üzerine yazmak, hâkketmek

- türk [bodun tė]rip ėl tutsıkıŋın bunta urtum. (KT G-10)
- türk bodunug tėrip ėl tutsıkıŋın bunta urtum. (BK K-8)
  (Türk milleti(ni) bir araya getirip ülke kuracağınızı buraya yazdım.)
- yaŋılıp ölsikiŋin yeme bunta urtum. (KT G-10, 11)
- yaŋılıp ölsikiŋin [yeme] bunt[a urtu]m. (BK K-8)
  (Yanılıp öleceğini de buraya hâkkettim.)

80, 81.); "Devriyeleri, karakolları iyi yerleştir, baskına izin verme, demiş." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 174.); "Devriyeleri, karakolları iyice yerleştir." (bk. Erhan Aydın, **a.g.e**., s. 113.); "Keşif kollarını ve gözetleme kulelerini iyi konuşlandırın." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 612, 613.)

[861] Bir kumaş türü olan keçe, yapım aşamasında hamamlarda ıslatılarak dövülür/vurulur böylece şekillendirilirmiş.

- neŋ neŋ sabım erser beŋgü taşka urtum. (KT G-11; BK K-8)
  (Ne kadar sözüm varsa ebedî taşa vurdum (yazdım).)
- belgüsin bitigin bu urtı bu yaratdı. (TES G-3)
  (Damgasını (ve) yazıtını bu(rada) yaz(dır)dı, bu(rada) hazırladı.)
- beŋgü yalım kaya bitig urayın. (ABY TUYIKTA A 88)
  (Ebedî yalçın (sarp) kaya yazıtını vurayım (kazıyayım).)

f. *(tugrag ur-)* mühürlemek, mühür vurmak
- temiçin tugrag urtum (MBY YAMAN US 3)
  (Temiçin (olarak) mühür vurdum.)

g. (Rehin olarak) bırakmak, terhin
- Oyma er oglanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış. (IB- 29)
  (Bir sakatatçı, çocuklarını ve karısını rehin olarak ortaya koyup (hayvanların) iç organlarını çıkarmaya gitmiş.)

h. *(yara ur-)* yarmak, yararcasına vurmak, parçalamak
- Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara urupan yalŋusun yorıyur tėr. (IB- 40)
  (Cesur bir genç, omuz(larını) dikleştirerek okunun ucu ile yalçın kayaları yararak yalnız başına yaşıyor, der.)

71. Urtur-

a. (Taşa) yazdırmak, (yazı) yazdırtmak, kazıtmak
- taş tokıtdım köŋülteki sabımın urturtum. (KT G-12)
  (Taş (yazıt) yazdırdım. Gönül(üm)deki sözlerimi kazıttım.)

b. *(bediz urtur-)* resim ve süsleme yaptırmak, süsletmek, bezetmek
- için taşın adınçıg bediz urturtum. (KT G-12)
- için taşın adınçıg bediz u[rturtu]m. (BK K-14)
  (İçini dışını bambaşka (bir şekilde) süslettim.)

72. Ün-

Kelimenin "yükselmek" temel anlamından hareketle yan anlamlar kazandığını dile getiren Clauson, ayrıca "(bir bitki için) filizlenmek; (bir adam için) ayağa kalkmak" anlamlarında da kullanıldığını bildirmektedir.[862]

a. (Bir şeyin üzerine) çıkmak

- Esri amga yalım kayaka ünüp barmış, ölümte ozmış. (IB- 49)
  (Benekli yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış. Ölümden kurtulmuş.)
- Tokuz arlı sıgun kėyik men. Bedük tiz üze ünüpen möŋreyür men. (IB-60)
  (Dokuz çatallı boynuzu olan erkek geyiğim. Büyük dizlerimin üzerine çıkarak böğürürüm.)
- eki yadag yėp / yiş aşu ünmiş. (ABY TUYIKTA V)[863]
  (İki yaya (kişi) yiyip (karınlarını doyurup) (belli bir yol) katedip (dağa) çıkmış.)

b. (Bitkiler için) filizlenmek, boy vermek, (yerden) bitmek

- Tarıg bişdi, yaş ot ündi, yılkıka kişike edgü boltı tėr. Ança biliŋler: edgü ol. (IB- 53)
  (Ekinler olgunlaştı, taze otlar çıktı. Hayvanlar (ve) insanlar için iyi oldu, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)

c. Sıyrılmak, (düşman saflarının içinden) çıkmak

- köli çor anta kėsre karlukka yem[e] süŋüş[dük]de idil akın binip oplayu tegip sança ıdıp topulu ünti. (KİÇ D- 19)[864]
  (Küli Çor ondan sonra, Karluklara karşı yeniden savaştığında İdil'in kır atına binip boğa gibi saldırıp mızraklayarak, (düşman saflarını) dağıtarak, parçalayarak (aralarından) çıktı.)

d. Gitmek, çıkmak

- Kanlık süsi abka ünmiş. (IB-63)
  (Hanın ordusu ava çıkmış.)

---

[862] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 169.

[863] "İki yaya (kişi) yiyip, (dağı) aşıp (aşağı) indi." (bk. İgor Kormuşin, Emine Mozioğlu, Risbek Alimov, Fikret Yıldırım, **a.g.e.**, s. 279.)

[864] "İdil'in ak atına binip boğa gibi saldırarak mızraklayarak dağıtarak parçalayarak ilerledi." (bk. Osman Mert, **Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi**, Erzurum, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, 2015, s. 77.); "Küli Çor ondan sonra, Karluklara karşı savaşırken de sonra 'İdil' kıratını binip boğa gibi hücum edip, mızraklayıp geçip, deşip attı." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 202.); "Bilge Küli Çor, ondan sonra Karluk(lar)la yeniden savaştığında İdil (adlı) ak atına binip ileri atılarak saldırıp mızraklayıp (düşman saflarını) delip çıktı." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 137.)

73. Yan-

a. Geri dönmek, dönmek

- men [özüm kagan olurtukuma yėr sayu] barmış bodun ölü yitü yadagın yalıŋın yana kelti. (KT D-27, 28)
- men [özüm kagan olurtukuma] yėr sayu barmış bo[dun yadagın yalıŋın] ölü yitü [yana] kelti. (BK D-22, 23)

  ((Ben) kendim kağan (olarak) tahta oturduğumda her yana dağılmış olan halk, ölerek biterek, yayan yapıldak (bir halde) dönüp geldi.)
- yantımız kögmen yışıg ebirü keltimiz. (TY I. TAŞ K-4)

  (Dönüp geldik. Kögmen dağlarını dolanarak geldik.)
- kırkızda yantımız. (TY I. TAŞ K-5)

  (Kırgız(lar)dan döndük.)

b. (Savaşta) geri çekilmek

- ol sabıg ėşidip begler kopın yanalım arıg ubutı yėg tėdi . (TY II. TAŞ B-1, 2)

  (O haberi işitince beyler: "Hepimiz geri çekilelim. Temizin utancı daha iyidir." dedi(ler).)

c. (Savaştan) kaçmak

- yanıgma yagıg kelürir ertim. (TY II. TAŞ D- 3)

  (Kaçan düşman (askerlerini) (geri) getirttim.)

74. Yantur-

a. (Orduyu) döndürmek, geri çekmek

- anta yanturtumuz. (TY II. TAŞ G- 1)

  ((Orduyu) oradan döndürdük.)

b. İçine atmak, bastırmak

- közde yaş kelser tıda köŋülte sıgıt kelser yanturu sakıntım. (KT K-11)

  (Gözden yaş geldiğinde engel olarak, gönülden feryat geldiğinde içime atarak kaygılandım.)

75. Yara-

Clauson kelimenin anlamlarını "(birine) başarılı, avantajlı, yararlı, faydalı, işe yarar olmak; (bir şeye) uygun olmak" şeklinde sıralamaktadır.[865] Kelimeye oldukça az rastlanmasına rağmen söz konusu iki anlamı da karşılamaktadır.

a. Fayda sağlamak, işe yaramak

- tumış tėyin ėşidip bu yolun yorısar yaramaçı tėdim. (TY I. TAŞ D-6)
  ((Kögmen yolu) kapanmış diye haber alınca "bu yol(dan) yürürsek işe yaramayacak" dedim.)
- Çıgań er oglı kazgança barmış. Yolı yaramış. (IB- 30)
  ((Yoksul (bir) adamın oğlu (para) kazanmaya gitmiş. Yolculuğu faydalı olmuş.)

b. Uygun olmak, yaraşmak, yakışmak

- Altun tuyuglug adgırlık yaragay. (IB-5)
  (Altın toynaklı bir aygır olmak yaraşır.)
- Altun budlalug bugralık yaragay. (IB-5)
  (Altın burunsaklı buğra olmak yaraşır.)
- Ebiŋerü barmış: üçünç kunçuyı urılanmış. Beglik yaragay tėr. Meŋilig beg ermiş. Ança biliŋler: ańıg edgü ol. (IB-5)
  (Evine doğru gitmiş: Üçüncü (kez) karısı (bir) oğlan çocuğu doğurmuş. (Bu çocuğa) beylik yaraşır (diye düşünmüş), (fal böyle) aktarır. (Bu bey) mutlu (bir) beymiş. Öylece biliniz: (bu fal) çok iyidir.)
- Ürüŋ esri ingek buzagulaçı bolmış. Ölgey men, tėmiş. Ürüŋ esri ėrkek buzagu kelürmiş. Idukluk yaragay. Ülügde ozmış tėr. Ança biliŋ edgü ol. (IB-41)
  (Ak benekli bir inek buzağılamak üzere imiş. (İnek) "Öleceğim" demiş. Ak benekli bir erkek buzağı dünyaya getirmiş. (Bu buzağıyı) Tanrı'ya kurban etmek uygun olur. (Bu sayede inek, kötü) talihinden kurtulmuş, der.)
- […] yaramatın yagıdu kelmiş. (ŞU D-10)
  ([…] uygunsuz bir şekilde düşmanlaşarak gelmiş.)

[865] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 956.

76. Yarat-

Hatice Şirin kelimenin anlam katmanlarını "yapmak > yaratmak > oranlamak > orantılamak > uygun hale getirmek" şeklinde izah etmektedir.[866] Tanrının "yoktan var etmesi" olarak yalnızca iki yerde kullanılan kelime, genel olarak "bodun" kelimesi ile birlikte "ulus/millet yaratmak, (milleti) örgütlemek" anlamlarında kullanılmaktadır. Bununla brilikte kelimenin bağlam içinde çeşitli kelimelerle oluşturduğu terkiplere dayalı olarak yan anlamlar kazandığı görülmektedir.

a. Yaratmak, yoktan vâr etmek

- teŋri teg teŋride yaratmış türk bilge kagan sabım (BK D-1; BK-G-13)
  ((Ben) Semâvi Tanrı'nın yaratmış olduğu Türk Bilge Kağan('ım). Sözüm (şudur):)

b. (*bodun* ile) ulus yaratmak, (dağınık haldeki milleti) toplamak; örgütlemek

- yėti yüz er bolup ėlsiremiş kagansıramış bodunug, küŋedmiş kuladmış budunug türk törüsin ıçgınmış bodunug eçüm apam törüsinçe yaratmış, boşgurmış. (KT D-13)
- yėti yüz er bolup ėl[siremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş kuladmış bod]unug türk törüsin [ıçgınmış] bodunug eçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış. (BK D-11, 12)
  (Yedi yüz asker olduğu zaman devletsizleşmiş, kağansızlaşmış halkı, cariye (ve) kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış olan halkı atalarımın yasalarına göre örgütlemiş (ve) eğitmiş.)
- ėçümüz apamız tutmış yėr sub idisiz bolmazun tėyin az bodunug ėtip yar[atıp…] (KT D- 19)
- ėç[ümüz apamız tutmış yė]r sub [idi]siz kalmazun [tėyi]n [az bodunug ėtip yaratıp… (BK D- 16)
  (Atalarımızın elde ettiği yurt sahipsiz kalmasın diye Az halkını düzene sokup örgütleyerek…)
- kögmen yėr sub idisiz kalmazun tėyin az kırkız bodunug yarat[ıp keltimiz süŋüş]dümüz (KT D-20)
- kögmen yėr sub idisiz kalmazun tėyin az kırkız bodunug [ėtip] yaratıp keltim[iz. (BK D-17)
  (Kögmen yurdu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız halk(larını) düzenleyip örgütleyerek geldik.)

[866] Hatice Şirin, **a.g.e.**, s. 139.

- [kaŋım] kagan èçim kagan olurtukınta tört buluŋdakı bodunug nençe ètm[iş..t]eŋr[i] yarlıkad[uk ü]ç[ün] özüm olurtukuma tör[t] b[uluŋdakı bo]dunug ètdim yara[t]dım. (BK K- 8, 9)
  (Babam kağan, amcam kağan tahta oturduğunda dört bir taraftaki milletleri nasıl örgütlemişler (ise) Tanrı lütfettiği için (ben) kendim (tahta) oturduğumda (da) dört bir taraftaki milletleri örgütledim; oluşturdum.)

c. (*örgin, eb bark* ile) yapmak, inşa etmek, yapı kurmak
- çıt tikdi örgin yaratdı yayladı (TES G- 2)
  (Çit dikti, taht kurdu (ve) yazı (orada) geçirdi.)
- katıg taşıg ebig barkıg [yarattıımız]. (MBY 2. OLON NUR- 2)
  (Sert taşı, evi barkı inşa ettik.)
- kaŋım kagan [ü]ç[ün] agır taşıg yogun ıg türk begler bodun èt[ip] yar[atıp kel]ürti. (BK G- 15)
  (Babam kağan için ağır taşları, kalın keresteleri Türk beyleri ve halkı hazırlayıp yapıp getirdiler.)

d. (*bitig* ile) yazıt dikmek; (yazıt) yapmak, hazırlamak
- belgüsin bitigin bu urtı bu yaratdı. (TES G- 3)
  (Damgasını (ve) yazıtını bu(rada) yaz(dır)dı, bu(rada) hazırladı.)
- […] bitigme bunı yaratıgma [bilge] kutlug tarkan seŋün (TARYAT K- 5)
  ([bunu] yazan, bunu hazırlayan Bilge Kutlug Tarkan Sengün('dür).)
- bunı yaratıgma böke tutam (TARYAT TAŞ KAPL.- 1)
  (*Bunu hazırlayan Böke Tutam('dır).)*

e. (*bediz* ile) süsleme yapmak, nakşetmek
- bark ètgüçi bediz yaratıgma bitig taş ètgüçi tabgaç kagan çıkanı çaŋ seŋün kelti. (KT K-13) [867]
  (Anıt mezar ustası, süsleme ustası (ve) yazılı taş ustası olarak Çin kağanının kuzeni General Çang geldi.)

[867] "Mezar hazırlayıcı ve süsleyici, anıt taşı hazırlayıcı olarak Tabgaç kağanından Çıkanı Çang sengün geldi." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 202.)

77. Yaratıt-

a. (*bark, örgin, çıt* ile) inşa ettirmek, kurdurmak

- aŋar adınçıg bark […] yar[atıt]dım. (BK K-14)
  (Onun (Kül Tigin) için özel bir anıt mezar (...) inşa ettirdim.)
- örgin anta yaratıtdım (ŞU D-9)
  (Taht(ımı) orada kurdurdum.)
- teŋride bolmış èl ètmiş bilge kagan èl bilge katun kagan atıg katun atıg atanıp ötüken kidin uçınta tez başınta örgin… anta yaratıtdım. (TARYAT B-1)
  (Tanrı'dan olmuş/Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş devlet kurmuş Bilge Kağan, İl Bilge Hatun, Kağan unvanını ve Hatun unvanını alarak Ötüken'in batı tarafında, Tes (ırmağı) Başı'nda, hükümdarlık otağını orada kurdurdum.)
- örgin bunta yaratıtdım (TARYAT B- 2)
  (Taht(ımı) orada kurdurdum.)

b. (*belgü, bitig* ile) yazdırmak

- belgümin bitigimin anta yaratıtdım. (ŞU D-8)
  (Damgamı ve yazıtımı orada yazdırdım.)
- bıŋ yıllık tümen künlük bitigimin belgümin anta yası taşka yaratıtdım. (ŞU D- 9, 10)
  (Bin yıllık, on bin günlük yazımı (ve) damgamı orada düz bir taşın üzerine kazıttım.)
- bıŋ yıllık tümen künlik bitigimin belgümin bunta yası taşka yaratdım. (TARYAT B-2, 3) [868]
  (*(Bin yıllık, on bin günlük yazımı (ve) damgamı burada düz bir taşın üzerine kazıttım.)*

78. Yarlıka-

Yazıtlarda yer aldığı tüm bağlamlarda, "*teŋri*" ile birlikte kullanılan *yarlıka*- fiili, tanrısal bir gücün ifadesi olarak "buyurmak, lutfetmek; esgirmek, bağılaşamak" anlamlarında kullanılmaktadır. Clauson'un kelimeye dair açıklamaları şu şekildedir:

"Temelde aşağıdakine "emirleri bildirmek", özellikle *yarlığ yarlıka*- terkibinde; bundan 1 *yarlığ*'da biraz merhametlik anlamı sebebiyle "merhametli, şefkatli olmak; merhamet etmek"; bundan yardımcı, saygı ifade eden fiil olarak –u/-ü zarf fiili ile "(bir

[868] "I had my written words and my mark, intended for thousand years and ten thousand days, affixed onto a flat stone". (bk. Marcel Erdal, **A Grammar of Old Turkic**, Leiden-Boston, 2004, s.147.)

şey yapmak)tan memnun olmak; -a tenezzül etmek" için kullanılıyor. (Günahları) affetmek, (Tanrı için) İslamiyet'te teknik bir terim olmuştur."[869]

a. Buyurmak, lütfetmek, bahşetmek

- teŋri yarlıkadukın üçün [ö]züm kutum bar üçün kagan olurtum. (KT G- 9)
- teŋri yarlık[adukın üçün öz]üm kutum bar üçün ka[gan olurt]um. (BK K-7)
  (Tanrı lütfettiği için, kendi talihim olduğu için kağan (olarak) tahta çıktım.)
- teŋri yarlıkaduk üçün ėlligig ėlsiretmiş kaganlıgıg kagansıratmış yagıg baz kılmış tizligig sökürmiş başlıgıg yüküntü[rmiş. (KT D- 15; BK D-13)
  (Tanrı lütfettiği için devlet (ve) ülke sahibi olanları devletsiz ve ülkesiz bırakmış, kağanı olanı kağansız bırakmış, düşmanı tâbi kılmış, asilere diz çöktürmüş, mağrurlara baş eğdirmiş.)
- anta kėsre teŋri yarlıkaduk üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi bodunug t[ėrgü]rü igit[t]im. (BK D-23)
  (*Ondan sonra Tanrı lütfettiği için talihim (ve) kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim.)*
- [kaŋım] kagan ėçim kagan olurtukınta tört buluŋdakı bodunug nençe ėtm[iş..t]eŋr[i] yarlıkad[uk ü]ç[ün] özüm olurtukuma tör[t] b[uluŋdakı bo]dunug ėtdim yara[t]dım. (BK K- 8, 9)
  (Babam kağan, amcam kağan tahta oturduğunda dört bir taraftaki milletleri nasıl örgütlemişler (ise) Tanrı lütfettiği için (ben) kendim (tahta) oturduğumda (da) dört bir taraftaki milletleri örgütledim; oluşturdum.)
- üze teŋri asra yagız yėr yarlıkaduk üç[ün…] közün körmedük kulkakın ėşidmedük bodunumun ilgerü [kün togsıkıŋa] bėrgerü [kün ortası]ŋa kurıgaru [kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortusıŋa tegi konturtum. (BK K-10, 11)
  (Yukarıda gök aşağıda kara toprak lütfettiği için…(milletimi) gözle görülmemiş, kulakla işitilmemiş (yerlere), doğuda (güneşin doğduğu yere), güneyde (gündüz ortası)na, batıda (güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar yerleştirdim.)
- teŋri [yarlıkaduk üçün] tört yėgirmi yaşımka tarduş bodun üze şad olurtum. (BK D-14, 15)
  (Tanrı buyurduğu için on dört yaşımda Tarduş halkı üzerine şad olarak atandım.)
- teŋri yarlıkaduk üçün men kazganduk üçün türk bodun [ança] kazgan[mış] erinç. (BK D-33)

[869] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 968.

(Tanrı lütfettiği için, ben kazandığım için, Türk milleti (de) öylece kazanmış şüphesiz.)

- [teŋri yar]lıkaduk üçün özüm otuz artukı [üç yaşıma…y]ok erti. (BK D- 34)
  (Tanrı lütfettiği için otuz üç yaşımda iken… yok idi.)
- teŋri yarlıkaduk üçün üküş tėyin korkmadımız sünüşdümüz. (TY II. TAŞ B-5, 6)
  (Tanrı lütfettiği için, (düşman askeri) kalabalık diye korkmadık, savaştık.)
- teŋri yarlıkadı yańdımız. (TY I. TAŞ G-9)
  (Tanrı lütfettiği, (düşmanı) bozguna uğrattık.)
- teŋrikenke işig bėrtiŋ tėyin yarlıkamış (ONGİ-6)
  ((Baga) hazretlerine hizmet ettin diyerek buyurmuş.)
- üze kök teŋri yarlıkaduk üçün asra yagız yėr igittük üçün ėlimin törümin ėtintim. (TARYAT B-3) [870]
  (Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için yurdumu ve yasalarımı düzenlendim.)

b. Esirgemek, bağışlamak, korumak

- anta] kėsre teŋri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tėrgürü igit[t]im. (KT D- 28, 29)
  (Ondan sonra Tanrı bağışlasın, talihim olduğu için, kısmetim olduğu için ölecek milleti dirilterek besledim.)
- teŋri yarlıkazu bu türk bodun ara yaraklıg yagıg yeltürmedim tügünlüg atıg yügürtmedim. (TY II. TAŞ D- 3, 4)
  (Tanrı esirgesin, bu Türk milletinin içine silahlı düşman(lar)ı sokmadım, (kuyruğu) düğümlü (düşman) atlarını koşturtmadım.)

[870] "Yukarıda mavi gök (Tengri)izin verdiği için, aşağıda yağız yer beslediği için, elimi, töremi düzenledim." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 255.); "Üstteki Gök Tanrı/Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum." (bk. Osman Mert, **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayıncılık Matbaacılık, 2009, s. 182.); "Yukarıda mavi gök bahşettiği için aşağıda kara toprak beslediği için devletimi düzenimi kurdum." (bk. Mehmet Ölmez, **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018, s. 83.); "Yukarıda mavi gök lütfettiği için, aşağıda yağız yer beslediği için yurdumu (ve) yasalarımı düzenledim." (bk. Erhan Aydın, **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 45.)

79. Yat-

"Yatmak, uzanmak" temel anlamlarına sahip olan kelime, KT ve BK Yazıtları'nda yer alan "*tagça yat-*" ibaresinde benzetme yoluyla "(kemikler için) dağ gibi yığılmak; birikmek" anlamlarını kazanmıştır.

a. Yatmak; uzanmak

- Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumın tutar men, sebdükümin yėyür men. (IB-3)
  (Vücudumun tüyleri henüz tam çıkmamışken, deniz kıyısında yatarak dilediğimi tutuyorum, sevdiğimi yiyorum.)
- Udıgmag odguru, yatıglıg turguru yorıyur men. (IB- 20)
  (Uyuyanları uyandırarak, yatanları kaldırarak yürüyorum.)

b. (*tagça yat-; dağ gibi yığılmak*) Yığılmak, birikmek

- kanıŋ subça yügürti sünüküŋ tagça yatdı. (KT D- 24)
  (Kanınız nehir gibi aktı, kemiğiniz dağ gibi yığıldı.)
- [ka]nıŋ ügüzçe yügürti sünüküg tagça yatdı. (BK D- 20)
  (Kanınız ırmak gibi aktı, kemiğiniz dağ gibi yığıldı.)

c. (*yatu kal-*) Ortada kalmak

- ögüm katun ulayu öglerim ek[e]lerim keliŋünüm kunçuylarım bunça yeme tėrigi küŋ boldaçı erti ölügi yurtda yolta yatu kaldaçı ertigiz. (KT K- 9)
  (Annem hatun (ve) diğer (üvey) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunlar (arasında) sağ kalanlar, cariye olacaktı. Ölmüş olanlarınız (ise) harabe(ler)de, yol(lar)da kalacaktı (yatıp kalacaktınız).)
- usın bunta ıtu yurtda yatu kalur erti. (TY I. TAŞ D- 2) [871]
  ((Askerlerimiz) uykularını burada terk ederek harap olmuş şehir(ler)de, evlerde kalıyorlardı (yatıp kalıyorlardı).)

[871] "(Sadece) Usin Buntutu yurdunda kaldı." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 87.); "Akıllarını başlarından alıp ortalıkta yatar hale getirdim." (bk. Mehmet Ölmez, **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012, s. 172.); "(Askerlerimiz) uykularını burada terk ederek harap olmuş şehirlerde, evlerde yatıp kalıyorlardı." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 604, 504.) DLT'de yurt "harabe halindeki yerleşim yeri" anlamındadır. (bk. Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **a.g.e.**, 2018, s. 990)

80. Yit-

Esas olarak "yitmek, kaybolmak" anlamlarındaki kelime, yazıtlarda söz konusu temel anlamını *bodun, el* kelimeleri ile birlikte kullanıldığında yansıtmaktadır. Aynı zamanda "*öl-*" fiili ile oluşturduğu "*ölü yitü;* bitmek, tükenmek" ikilemesi, kelimenin anlam alanını genişleterek çok anlamlı duruma gelmesini sağlamıştır.

a. (*bodun,* el varlığı) Kaybetmek, ortadan kalkmak, yok olmak

- ol kan yok boltukda kėsre el yitmiş ıçgınmış. (ONGİ-1)
  (*O han öldükten sonra, ülke(yi) kaybetmiş(ler).)*
- türk bodun yitmezün tėyin yuluk ermezün tėyin üze teŋri tėr ermiş. (ONGİ-3)
  (Türk halkı yok olmasın (yitip gitmesin) diye yok olmasın diye gökteki Tanrı (şöyle) buyurmuş.)
- tay bilge tutuk yablakın üçün bir ėki atlıg yablakın üçün kara bodunum öltüŋ yitdiŋ. (ŞU D-5)
  (Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) avam halkım, öldün, mahvoldun.)
- yana içik ölmeçi yitmeçi sen tėdim. (ŞU D- 5)
  ((Bana) yeniden tabi oldun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız, dedim.)

b. (*ölü yitü* ikilemesi) tükenmek; ölesiye bitesiye

- inim kül tėgin birle ėki şad birle ölü yitü kazgantım. (KT D- 27)
  (Kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile, ölesiye bitesiye (çalışıp çabalayıp) kazandım.)
- inim kül t[ėgin] birle ölü yitü kazgantım. (BK D- 22)
  (Kardeşim Kül Tigin ile ölesiye bitesiye (çalışıp çabalayıp) kazandım.)
- men [özüm kagan olurtukuma yėr sayu] barmış bodun ölü yitü yadagın yalıŋın yana kelti. (KT D-27, 28)
- men [özüm kagan olurtukuma] yėr sayu barmış bo[dun yadagın yalıŋın] ölü yitü [yana] kelti. (BK D-22, 23)
  ((Ben) kendim kağan (olarak) tahta oturduğumda her yana dağılmış olan halk, ölerek biterek, yayan yapıldak (bir halde) dönüp geldi.)

81. Yok bol-

a. (Soylu kimseler için) ölmek, vefat etmek

- [karluk] ėlteber yok bolmış inisi bir korg[anka…] (BK D-40)

(Karluk ilteberi yok olmuş, kardeşi bir kaleye (sığınmış).)

- ulug oglum agrıp yok bolca kug seŋünüg balbal tike bėrtim. (BK G-9)
  (Büyük oğlum hastalanıp ölünce General Ku'yu balbal (olarak) diktim.)
- katun yok bolmış erti. (TY I.TAŞ K-7)
  (Hanım vefat etmiş idi.)
- èçümüz apamız yamı kagan tört buluŋug ėtmiş yıgmış yaymış basmış ol kan yok boltukda kėsre èl yitmiş ıçgınmış. (ONGİ-1)
  (*Atalarımız Yamı Kağan dört bir tarafa (dağılmış halkı) örgütlemiş; bir araya toplamış; (isyancıları) dağıtmış (ve) hükmü altına almış. O han öldükten sonra, ülke(yi) kaybetmiş(ler).)*
- ulug köli çor sekiz on yaşap yok bol[tı]. (KİÇ B-3)
  (Ulu Köli Çor seksen (yıl) yaşayıp yok oldu (öldü).)
- kan[ın altım] anta yok boltı (TARYAT D-8)
  (Han(larını) orada tutsak aldım. (Ordusunu) orada yok ettim.)

b. (*bodun, at* ile) asimile olmak, ortadan kalkmak

- türk bodun yok bolmazun tėyin bodun bolçun tėyin kaŋım èltèriş kaganıg ögün èl bilge katunug teŋri töpüsinde tutup yügerü kötürmiş erinç. (KT D-11; BK D-10)
  (Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlteriş Kağanı, annem İl Bilge hatunu, Tanrı tepelerinden tutup yukarı kaldırmış şüphesiz.)
- türk bodunug atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teŋri èl bėrigme teŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun [tėyin özümin ol teŋri] kagan olurtdı erinç. (KT D- 25, 26)
- türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin kaŋım kaganıg ögüm katunug kötürügme teŋri èl bėrig[me te]ŋri türk bodun atı küsi yok bolmazun tėyin özümün ol teŋri kagan olurtdı [erinç. (BK D-20, 21)
  (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem hatunu yükselten Tanrı, devlet, ülke vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak (tahta) oturttu.)
- kaŋımız èçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tėyin türk bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. (KT D- 26, 27)
- kaŋımız èçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bol[mazun] tėyin türk bodun üçün tün udımadım. (BK D-21, 22)

(Babamızın, amcamızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.)

- az bodun anta yok boltı. (KT K-3)
  (Az halkı orada yok oldu.)
- men iniligü bunça başlayu kazganmasar türk bodun ölteçi erti yok boldaçı erti. (BK D-33)
  (Ben kardeşimle birlikte bu şekilde başa geçip kazanmasaydım Türk milleti ölecekti, yok olacaktı.)
- (b)ėriye tabgaçda atı küsi yok boltı. (BK D-36)
  (Güneyde Çin'de (olanların) adı sanı yok oldu.)
- türk bodun ölti alkıntı yok boltı. (TY I. TAŞ B-3)
  (Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu.)
- türk bodun atı yok bolu barmış erti. (ONGİ-3)
  (Türk milletinin adı yok olmuştu.)
- türk bodun anta ıngaru yok boltı (ŞU K-10)
  (Türk halkı bunun üzerinde yok oldu.)
- basmıl karluk yok boltı (ŞU B-2)
  (Basmıl(lar ve) Karluk(lar) yok oldu.)
- yagım bölök yok bol[tı] (TARYAT B-4)
  (Düşmanım Bölök yok oldu.)

82. Yorı-

"Yürümek, ilerlemek, yol kat etmek" temel anlamları ile birlikte yanındaki isme, yer aldığı cümleye ve metne bağlı olarak çeşitli anlamlar kazanmıştır. Bağlamın yanı sıra somutlaştırmanın etkisiyle "isyan etmek, baş kaldırmak; gelişmek, kalkınmak" gibi soyut ifadeleri de karşılar duruma gelmiştir. Clauson'un kelimeye dair açıklamaları şu şekildedir:

" 'yürümek, yürüyüş yapmak', daha belirsiz olarak 'gitmek'; -p zarf fiilini almış bir fiilden sonra yardımcı fiil olarak '(bir şeyi yapmaya) devam etmek' anlamında kullanılır."[872]

a. Yürümek; ilerlemek; harekete geçmek

[872] Sir Gerard Clauson, **a.g.e.,** s. 957.

- süŋüg batımı karıg söküpen kögmen yışıg toga yorıp kırkız bodunug uda basdımız. (KT D- 35)
  (Mızrak batımı karı söküp Kögmen Dağlarını aşarak yürüyüp Kırgız halkını uykuda bastık.)
- süŋüg batımı karıg söküpen kögmen yışıg tog[a yorı]p kırkız bodunug uda basdım. (BK D- 26, 27)
  (Mızrak batımı karı söküp Kögmen Dağlarını aşarak yürüyüp Kırgız halkını uykuda bastım.)
- ol yılka türgėş [tapa altun yışıg] toga ertiş ögüzüg keçe yorıdımız. (KT-D 36, 37; BK D-27)
  (O yıl Türgişlere doğru, Altay Dağları'nı aşarak İrtiş Irmağı'nı geçerek ilerledik.)
- seleŋe kodı yorıpan kargan kısılta ebin barkın anta buzdum. (BK D- 37)
  (Seleŋe (Nehri'nden) aşağı yürüyüp Karagan Geçidi'nde evini barkını orada yıktım.)
- tumış tėyin ėşidip bu yolun yorısar yaramaçı tėdim. (TY I. TAŞ D-6)
  ((Kögmen yolu) kapanmış diye haber alınca "bu yol(dan) yürürsek işe yaramayacak" dedim.)
- aŋar aytıp bir atlıg barmış tėyin ol yolun yorısar unç tėdim. (TY I. TAŞ D- 7)
  (Ona (şöyle) söyleyip, "Bir atlı gitmişse o yoldan yürümek mümkün(dür)." dedim.)
- türk sir bodun yėrinte idi yorımazun usar idi yok kılalım tėr men. (TY I. TAŞ G-4, 5)
  (Türk Sir halkı ülkesinden (bulunduğu topraklardan) hiç (bir yere) ilerlemesin! Eğer başarabilirsek [onları] tümüyle yok edelim, (diye) düşünüyorum.)
- ben utru yorıdım (ŞU G-3)
  (Ben (onlara) karşı yürüdüm.)
- ebi on kün öŋre ürküp barmış anta yana yorıp tüşdüm. (ŞU G-7)
  (Karargâhı (karargâhtaki halk) on gün önceden korkup kaçmış(lar). Oradan yine yürüyerek döndüm.)
- yagın başı yorıyu kelti. (ŞU D- 6)
  (Düşmanın komutanı yürüyerek geldi.)
- ançıp bars yılka çik tapa yorıdım. (ŞU D-7)
  (Sonra Pars yılında Çiklere doğru yürüdüm.)
- ançıp ol yıl küzün ilgerü yorıdım (ŞU D-8)
  (Bundan o yılın güzünde doğuya doğru yürüdüm.)
- içgerip yana yorıdım (ŞU K-7)

((Kendime) tabi kılıp yine ilerledim.)

- bıŋa yorıdım (TARYAT D-6)
  (Bin kişilik askeri birlik ile ilerledim.)
- ozmış tėgin udurganta yorıyur tėdi anı algıl tėdi (TARYAT D-6)
  (Ozmış Tegin, Udurgan'dan (bize doğru) yürüyor, dedi. (Git ve) onu (tutsak) al, dedi.)
- kaŋım baga teŋriken yen (?) anta yorımış işig küçin bėrmiş erti. (ONGİ-5)
  (Babam Baga hazretleri tarafından (?) o zaman ilerlemiş, hizmet etmiş idi.)
- kaŋ yorıp ėltėriş kaganka adrılmaduk yaŋılmaduk teŋri bilge kaganta adrılmalım azmalım tėyin ança ötledim. (ONGİ-11)
  (Baba[mız ordu ile] ilerlediği [zaman] İlteriş Kağan'dan ayrılmayarak hata etmemişse [biz de] Aziz Bilge Kağan'dan ayrılmayalım, doğru yoldan sapmayalım diye öylece öğüt verdim.)
- Kuş oglı uça aztı, kėyik oglı yügürü aztı, kişi oglı yorıyu aztı. (IB-15)
  (Kuş yavrusu uçarak yolunu kaybetti, geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti, insanoğlu (da) yürüyerek yolunu kaybetti.)
- teŋri küçiŋe tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yorıyu barıpan, sub içipen, yaş yėpen ölümde ozmış tėr. (IB- 17)
  (Tanrının kudreti ile dağ üzerinde yol (ve) su görerek dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş, der)
- Udıgmag odguru, yatıglıg turguru yorıyur men. (IB- 20)
  (Uyuyanları uyandırarak, yatanları kaldırarak yürüyorum.)
- Boz bulıt yorıdı, boduz üze yagdı. Kara bulıt yorıdı, kamag üze yagdı. (IB- 53)
  (Boz bulut ilerledi, halkın üstüne yağmur bıraktı. Kara bulut ilerledi, her şeyin üstüne yağmur bıraktı.)

b. *(sü yorı-)* sevk etmek, sefere çıkmak, ordu ile yürümek

- kök öŋüg yoguru sü yorıp tünli künli yėti ödüşke subsuz keçdim. (BK GD)
  (Kök Öng (Ongi) (Irmağı'nı) aşıp ordu yürütüp geceli gündüzlü yedi vakitte susuz (araziyi) geçtim.)
- sabı anteg öŋdin kagangaru sü yorılım tėmiş yorımasar bizni kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaç neŋ erser bizni ölürteçi kök (TY I. TAŞ K-5)

(Haber(ler)i şöyledir: Doğudaki kağana karşı ordu sevk edelim, demiş. Sevk etmezsek bizi kağan(lar)ı kahraman olan danışman(lar)ı bilge olan (Türkler) ne zaman bir şey olsa bizi öldürecekler.)

- sü yorılım tėdeçi unamaŋ. (TY I. TAŞ K-11)
  (Ordu sevk edelim diyecek (olursa) kabul etmeyin.)
- sü yorıdı (ŞU K-5, 6)
  (Ordu sefere çıktı.)
- ozmış tėgin kan bolmış koń yılka yorıdım (ŞU K-9)
  (Ozmış Tigin han olmuş. Koyun yılında sefere çıktım.)
  koń yılka yorıdım (TARYAT D-9)
  (*Koyun yılında ordu sevk ettim.)*
- sekizinç ay bir yaŋıka sü yorıyın tėdim. (ŞU D-5-6)
  (Sekizinci ayın birinci günü "Ordu sevk edeyim" dedim.)
- sü yorıdım (ŞU D-11)
  (Ordu sevk ettim.)
- sekizinç ay üç yaŋıka yor[ıdım] (ŞU B-1)
  (Sekizinci ayın üçüncü gününde sefere çıktım.)
  bėçin yılka yorıdım (TARYAT G-1)
  (Maymun yılında sefere çıktım.)
- takıgu yılka yorıdım (TARYAT G-2)
  (Tavuk yılında sefere çıktım.)

c. *(udu yorı-)* izleyerek yürümek, takip etmek, kovalamak

- anta udu yorıdım (ŞU D-6)
  (Orada (onları) kovaladım.)
- ben seleŋe keçe udu yorıdım (ŞU D-4)
  (Ben Selenge'yi geçerek (onları) takip ettim.)
- yagır adakın sekizinç ay ben udu yorıdım. (ŞU G- 6)
  (Ağır ayakla /istemeye istemeye sekizinci ay (onların) peşine düştüm.)

d. *(taşra yorı-)* isyan etmek, baş kaldırmak

- taşra yorıyur tėyin kü ėşidip balıkdakı tagıkmış tagdakı ėnmiş. (KT D- 11, 12)
- taşra] yor[ıyur tėyin kü ėşidip ba]l[ık]d[akı tagıkmış tagdakı] ėnmiş. (BK D- 10, 11)

(Baş kaldırıyor diye haber işitince şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş.)

e. Yaşamak, hayatta kalmak

- anta kalmışı yėr sayu kop toru ölü yorıyur ertig. (KT G-9)
- anta kalm[ışı] yėr [say]u kop toru ölü yorıyur ertig. (BK K-7)
  (Ora(lar)da (sağ) kalanlarınız her yerde (dağınık olarak) hep bitkin ve yitik (bir halde) yaşıyordunuz.)
- Talım urı yarın aça yasıçin yalım kayag yara urupan yalŋusun yorıyur tėr. (IB-40)
  (Cesur bir genç, omuz(larını) dikleştirerek okunun ucu ile yalçın kayaları yararak yalnız başına yaşıyor, der.)
- Neçük yorıyın tėr. (IB- 45)
  (Nasıl hayatta kalırım, der.)
- Ölümte ozupan ögire sebinü yorıyur tėr. (IB- 49)
  (Ölümden kurtulup neşe ve sevinç içinde yaşıyor, der.)

f. Gelişmek, kalkınmak

- azkıńa türk yorıyur ermiş (TY I. TAŞ G-2, 3) [873]
  (Az sayıdaki Türk (halkı) gelişiyormuş.)
- ėltėriş kagan bilge tuńukuk kazgantuk üçün kapgan kagan türk sir bodun yorıdukı bu (TY II. TAŞ K-3)
  (İlteriş Kağan (ve) Bilge Tunyukuk kazandığı için Kapgan Kağan (ve) Türk Sir halkı gelişmiştir, (işte sebebi) budur.)

83. Yorıt-

Kelime "yürütmek, ilerletmek" temel anlamları ile yazıtlarda kullanılmamaktadır. Ancak bu anlamlardan kopmadan, bağlama dayalı olarak yan anlamlar kazanmıştır.

a. *(sü yorıt-)* yürütmek, sefere çıkarmak

- bunça yėrke tegi yorıtdım. (KT G-4)

[873] "Çok az olan Türk (bodun) hareketlenmeye (ilerlemeye) başlamış." (bk. Árpád Berta, **a.g.e**., s. 85.); "Azıcık Türk milleti yürüyormuş." (bk. Muharrem Ergin, a.g.e., s. 66, 67.); "Azıcık Türk (halkı) gelişiyormuş." (bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017, s. 76, 77.); "Sayıları az olan Türkler hareketlenmeye başladılar." (bk. Mehmet Ölmez, **a.g.e.**, s. 171.); "Sayıları az olan Türkler (öylece) yaşıyorlarmış." (bk. Erhan Aydın, **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 106.); "Az sayıda Türk ilerliyormuş." (bk. Ahmet Bican Ercilasun, **a.g.e**., s. 600, 601.)

- bu[nça yėrke tegi y]orıtd[ım. (BK K-3)
  (Bunca yer(ler)e kadar (ordu) sevk ettim.)
- sü yorıtdım. (TY I. TAŞ K-1)
  (Ordu sevk ettim.)
- ol sabıg ėşidip sü yorıtdım. (TY I. TAŞ K-11)
  (O haber(ler)i işitince ordu sevk ettim.)

b. İlerletmek; geliştirmek, , kalkındırmak
- edgü bilge kişig edgü alp kişig yorıtmaz ermiş. (KT G-6)
- edgü [bil]ge kişig edgü alp kişig yor[ıtmaz] ermiş. (BK K-4)
  (Çok bilgili kişileri (ve) çok cesur kişileri ilerletmez(ler)miş.)

c. Bir iş ile ilgilenmek; bir görevi yürütmek
- öz ėlin yėti körti ėlim yumuşuŋ a yorıt<d>ı bėş ėlke tegdim. (YEN ŞANÇİ III- 1)
  (Öz yurdunu yedi (kez) gördü.) Devletim(in) elçiliğini yürüterek (bu sayede) beş ülkeye ulaştım.)

84. Yügürt-

Yazıtlarda yalnızca iki yerde geçen ve temel olarak fiziki bir hareketi bildiren *yügürt-*, "ter" kelimesi ile oluşturduğu terkipte soyut bir ifade kazanarak "çaba sarf etmek, gayret göstermek" anlamlarında kullanılmıştır.

a. *(at yügürt-)* koşturmak
- teŋri yarlıkazu bu türk bodun ara yaraklıg yagıg yeltürmedim tügünlüg atıg yügürtmedim. (TY II. TAŞ D- 3, 4)
  (Tanrı esirgesin, bu Türk milletinin içine silahlı düşman(lar)ı sokmadım, (kuyruğu) düğümlü (düşman) atlarını koşturtmadım.)

b. *(ter yügürt-)* ter akıtmak; çaba sarf etmek, gayret göstermek, zahmet çekmek
- küntüz olurmatı kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg bėrtim ök. (TY II. TAŞ D- 2)
  (Gündüz oturmadan kızıl kanımı akıtarak kara terimi dökerek hizmet ettim.)

85. Yükün-

Temel anlamı "(birinin önünde) eğilmek" olan *yükün-*, yazıtlarda temel anlamı ile değil, bu anlam ile bağlantılı olan "(birine) baş eğmek, boyun eğmek, itaat etmek; (ilahi güce) tapınmak, ibadet etmek, secde etmek" anlamlarında kullanılmaktadır.

a. Baş eğmek, tabi olmak, itaat etmek

- kaganka kırkız bodunı içikdi yükünti. (TY I. TAŞ K- 4)
  (Kırgız halkı, kağana tabi oldu, baş eğdi.)
- ol sabıg ėşidip on ok begleri bodunı kop kelti yükünti. (TY II. TAŞ-B-7, 8)
  (On ok beyleri (ve) halkı, o haberi işitince tamamen geldi, tâbi oldu.)
- anta berüki suk başlıg sogdak bodun kop kelti, yükünti (TY II. TAŞ G- 2)
  (Onların güneyinde(ki) miğfer başlı Soğd halkı tamamen geldi (ve) baş eğdi.)

b. Secde etmek, ibadet etmek

- üze teŋrike asra yėrke yüküntüküm bar erti. (MBY BÖMBÖGÖR YAN- 1)
  (Yukarıda(ki) gök, aşağıda(ki) toprak için ibadet ediyorum.)

Çok anlamlı olarak tespit edilen seksen beş fiil, çeşitli anlam olayları neticesinde yan anlamlar kazanmıştır. Fiillerin çok anlamlı duruma gelmesinde başlıca etkili olan unsur bağlamdır. Nitekim fiil, yanında bulunan kelimeye, yer aldığı cümleye yahut metne bağlı olarak anlam alanını genişletmektedir. Bununla birlikte somutlaştırma da fiillerin çok anlamlı duruma gelmesinde etkili olmuştur. Öyle ki pek çok fiilin yansıttığı fiziki hareket, somutlaştırma neticesinde soyut durumları da ifade eder hale gelmiştir. Son olarak ad aktarmaları ve fiil yapılarının oluşturduğu ikilemeler de anlam alanını etkileyen olaylar arasındadır.

SONUÇ

Çalışmamızın ana malzemesini oluşturan Runik harfli Türkçe metinler, anlam biliminin inceleme alanlarından olan çok anlamlılık bağlamında ele alınmıştır. Yenisey, Moğolistan, Altay, Kırgızistan bölgelerinde bugüne kadar yayımlanmış iki yüzün üzerindeki yazıt ve Uygur dönemi eserleri arasında yer alan Irk Bitig fal kitabındaki bin beş yüzü aşkın kelime bu bağlamda incelenmiştir. Söz varlığının kapsamını belirlemek amacıyla ortaya konulan bu sayı, elbette yazıtlar dönemi Türkçesinin kelime hazinesini tam olarak karşılamamaktadır. Öyle ki Doğan Aksan'ın "ileri öğeler" olarak adlandırdığı ve yazıtlarda kökü bulunmadığı halde gövde şeklinde yer alan pek çok kelime, mevcut kelime hazinesini daha da zenginleştirmektedir. Bu öğeler ile birlikte, söz varlığı içinde yer alan çok anlamlı kelimeler, dilin işlenmişliği ve gelişmişliğinin bir kanıtıdır. Nitekim bu unsurların oluşabilmesi için gerekli olan temel unsur, uzun bir zaman dilimidir. Buradan hareketle denilebilir ki Türkçenin 8. yüzyılda başlatılan yazılı tarihinin çok daha eskilere dayandığı su götürmez bir gerçektir.

Dil bilimi, dili belli yöntemler aracılığıyla ele almaktadır. 20. yüzyılın başlarında Ferdinand de Saussure'ün ortaya koyduğu eş zamanlı ve art zamanlı dil inceleme yöntemleri ile dil çalışmalarında yeni bir dönem başlamıştır. Saussure tarafından "aynı zamanın bilgisi" olarak tanımlanan eş zamanlı inceleme yöntemi, dili, aktif olarak kullanıldığı zaman dilimi içinde incelerken; art zamanlı inceleme yöntemi dilin doğuşunu, gelişimini ileriye ve geriye dönük olarak incelemekte, dilin tarihini ortaya koymaya çalışmaktadır. Söz konusu iki yöntem dikkate alındığında, çalışmamızın hareket noktası olan Runik harfli Türkçe metinler, art zamanlı inceleme yöntemini kullanmamızı gerektirmektedir.

Art zamanlı inceleme yöntemi ile ele aldığımız metinlerde kelimelerin anlamlarını tespit ederken dil içi ve dil dışı olaylar ölçüt alınmıştır. Çok anlamlı kelimelerin tespitinde bu olayların ölçüt alınması, kelimenin sahip olduğu anlamlarının nasıl oluştuğunu ortaya koymakta ve bu sayede anlam karmaşasının önüne geçilmektedir.

Bir kelime, bağlam başta olmak üzere benzetme, deyim aktarması, ad aktarması yahut ikileme yapılarına bağlı olarak yeni anlamlar kazanırken; bunların dışında dönemin sosyal, toplumsal, siyasi ve ekonomik şartlarının etkisiyle de yeni karşılıklar elde edebilir. Bu durumda bir kelimenin sahip olduğu sözlük anlamı, o kelimenin kapsamını her zaman eksiksiz olarak yansıtmamaktadır. Bu sebeple kelimelerin kullanıldıkları dönem dikkate alınarak, yer aldıkları bağlam içinde incelenmeleri gerekmektedir.

Çok anlamlı kelimelerin tespiti hususunda dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta, çok anlamlı ve eş adlı kelimelerin birbirinden ayırt edilmesidir. Bir kelimenin temel anlamına bağlı kalarak yeni anlamlar kazanması çok anlamlılık olarak tanımlanırken; birbirinden tamamen ayrı iki ya da daha çok kavramı yansıtan, ses yahut yazım birliği içinde olan kelimeler eş adlı olarak değerlendirilmektedir. Bir kelimenin eş adlı mı çok anlamlı mı olduğunu ayırt etme hususunda iki ölçüt mevcuttur: İlki kelimenin etimolojisi, ikincisi ise kelimenin anlamları arasındaki ilişkidir. Şayet bir kelimenin iki anlamı, farklı köklerden türemişse yahut taşıdığı anlamlar arasında bir ilgiden bahsetmek mümkün değilse bu kelime eş adlı olarak değerlendirilmelidir. Yazıtlarda yer alan "*kan*" kelimesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

kan (1): kan, damarlardan akan kırmızı renkli sıvı

- kanıŋ subça yügürti süŋüküŋ tagça yatdı. (KT D-24)
  (Kanınız nehir gibi aktı, kemiğiniz dağ gibi yığıldı.)

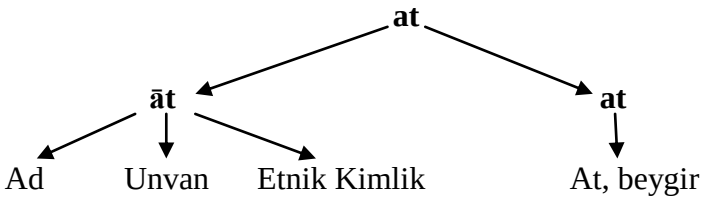
kan (2): han, hakan, kağan

- türk bodun kanın bulmayın tabgaçda adrıldı kanlantı. (TY I. TAŞ B-2)
  (Türk milleti hanını bulmayınca Çin'den ayrıldı, han sahibi oldu.)

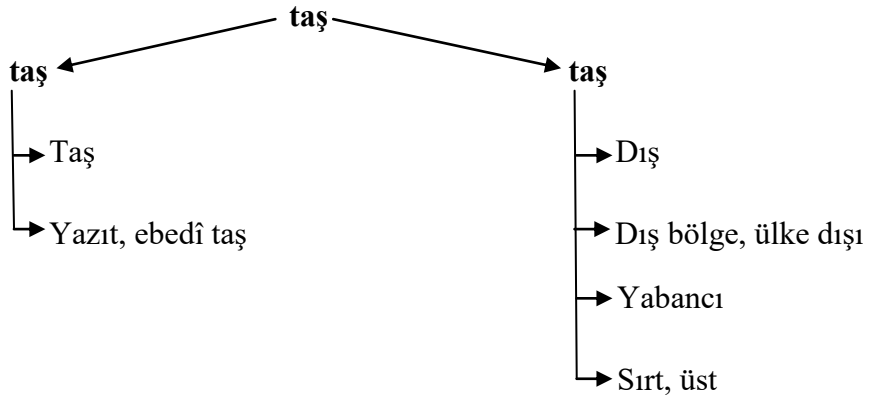
Yukarıdaki iki cümlede görüldüğü üzere "*kan*" kelimesi, hem etimolojik hem de anlamsal ilişki olarak birbirinden tamamen farklı iki yapıya sahip olduğu için eş adlı olarak değerlendirilmelidir. Yazıtlarda geçen diğer eş adlı kelimelere "*öd*: 1) zaman, çağ 2)safra kesesi; *ot*: 1) ateş 2) ot" isimleri gibi "*aç*-: 1) açmak 2) acıkmak, aç olmak; *ar*-: 1) aldatmak 2) yorulmak, bitkin düşmek" fiilleri örnek gösterilebilir. Anlam ayrılıkları konusunda dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, uzun ünlü mevzusudur. "Acıkmak, aç olmak" anlamlarında kullanılan "*aç*-" ve "yorulmak, bitkin düşmek" anlamlarında kullanılan "*ar*-" fiilinin ünlüleri uzundur ve bu sebeple anlamsal bir farklılık söz konusudur.

Bir kelimenin yalnızca eş adlı ya da çok anlamlı olarak değerlendirilmesinin yanı sıra hem çok anlamlılığı hem de eş adlılığı bünyesinde barındıran kelimeler mevcuttur. Örnek olarak "*at*" kelimesi "1) ad; 2) unvan; 3) etnik kimlik" anlamları ile çok anlamlılık gösterirken, aynı zamanda "(hayvan adı olarak) at, beygir" anlamıyla eş adlılık da göstermektedir. Söz konusu kelimenin anlamları arasında bir ayrım yapmak gerektiğinde iki ölçüt de dikkate alınmalıdır. Nitekim "ad, isim" temel anlamına sahip olan "*at*" kelimesi, aslında uzun ünlülü bir yapıya sahiptir; āt. Aynı zamanda kelimenin taşıdığı üç anlam,

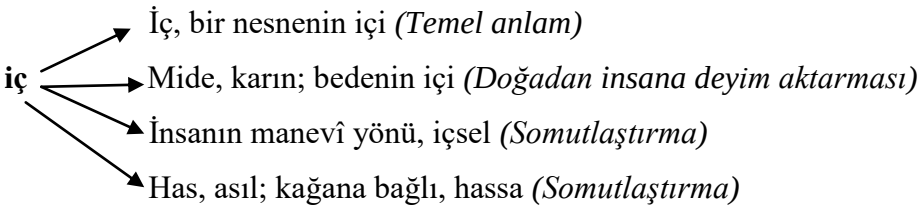
birbirinden tamamen farklı kavramları yansıtmamakta; aksine temel anlamı ile bağlantılı olarak oluşmaktadır. Öte yandan "at, beygir" anlamına gelen "*at*" kelimesinin "ad; unvan; etnik kimlik" anlamları ile etimolojik ve anlamsal hiçbir bağı olmadığı için eş adlı olarak kabul edilmektedir. Böylece "*at*" kelimesinin anlamsal yapısı şu şekilde gösterilebilir:

Hem eş adlı hem çok anlamlı olarak kullanılan kelimeler, çalışmamızda yalnızca çok anlamlılık gösteren şekilleri ile yer almaktadır. Yani yukarıda örnek olarak ele aldığımız "*at*" kelimesinin "ad; unvan; etnik kimlik" anlamları ile oluşturduğu çok anlamlı yapıya yer verilirken, "at, beygir" anlamlarına yer verilmemiştir. Ancak dikkat çekici bir husus da yazıtlarda sıkça geçen "*taş*" kelimesinde görülmektedir. Eş adlı bir yapıya sahip olan bu kelime, taşıdığı iki farklı anlam içinde çok anlamlılık da göstermektedir. Kelimenin anlam yapısı şu şekilde şematize edilebilir:

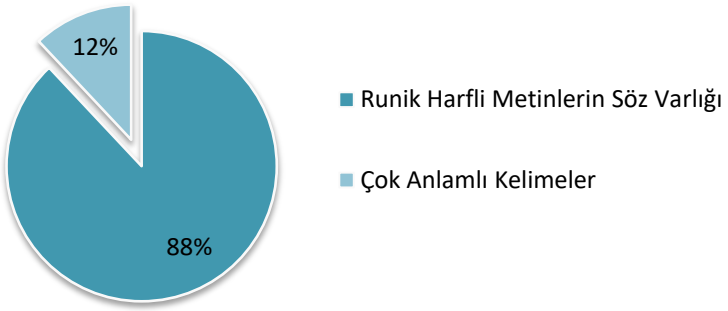

Bunların yanı sıra bir kelime, yalnızca bir anlam olayına (dil içi yahut dil dışı) bağlı kalarak çok anlamlı duruma gelmemiştir. Birden fazla dil içi ya da dil dışı olaydan söz etmek mümkündür. Örnek olarak yazıtlarda temel anlamıyla yer almayan ancak temel anlamına bağlı üç farklı anlamı karşılayan "*iç*" kelimesi, farklı anlam olaylarının etkisiyle anlam alanını genişletmiştir. Bu durumu daha açık ifade etmek gerekirse:

Benzer şekilde "*eb*" kelimesi de birden fazla anlam olayı neticesinde çok anlamlı duruma gelmiştir:

eb → Çadır, yurt; ev, mülk *(Dil dışı olaylar; "eb bark / eb barım" ikileme yapısı)*
eb → Yurt, memleket *(Ad aktarması)*
eb → Ordugâh, karargâh *(Ad aktarması)*

Bu bilgiler ışığında Moğolistan, Yenisey, Kırgızistan, Altay bölgelerinde yer alan yazıtlar ile Irk Bitig fal kitabında bulunan yaklaşık bin beş yüz kelime incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda 95'i isim, 85'i fiil olmak üzere toplam 181 çok anlamlı kelime tespit edilmiştir. Yazıtlar dönemi Türkçesinin kelime hazinesi düşünüldüğünde ortaya çıkan bu veri, çok anlamlı kelimelerin söz varlığı içinde yüzde on ikilik bir dilimi kapsadığını göstermektedir.

Söz varlığı içinde önemli bir alanı kaplayan çok anlamlı kelimeler, Türkçenin söz konusu dönemde ortaya çıkmadığını, çeşitli anlam olayları neticesinde gelişerek çok daha eskiye dayandığını desteklemektedir. Türk dilinin en eski ürünlerinde tespit edilen çok anlamlı kelimeler, yazı dilimizin eskiliğini, gelişmişliğini ortaya koymada önemli bir rol üstlenmektedir.

ÇOK ANLAMLI KELİMELERİN SIKLIK TABLOSU

Runik harfli Türkçe metinlerde tespit edilen çok anlamlı kelimelerin kullanım sıklığını ve sahip oldukları toplam anlam sayısını göstermek amacıyla aşağıdaki tablo hazırlanmıştır. Metinler bulundukları bölgelere göre tasnif edilmiştir.

	MBY	YEN	KRG	ABY	IB	ANLAM SAYISI
aç-	2		1		1	3
adak	3				1	2
adaklıg		5				2
adrıl-	5	65		4		2
agı	11	1				2
agır	2			1		2
agız			1		2	2
ak	9	2		1	2	2
akıt-	2					2
al-	34	2			1	6
alp	27	13		1	3	6
altun	7	6		1	5	2
amtı	9				1	4
a᾽ıg	7				6	4
apa	9	2				2
ara	11	4			3	2
arkış	4					2
arkuy/arguy	1	1				2
artuk/artukı	15	2				4
at-		2		1		2
at	21	25		3		4
atan-	3				1	2

	MBY	YEN	KRG	ABY	IB	ANLAM SAYISI
ay-	9					5
ayıt-	4					3
az-	1	4		1	1	3
balık	7					2
bar	14	6			2	2
bar-	59	14			23	15
bark	13					2
bas-	14					5
basın-	1				1	2
baş	29	6			3	4
başlayu	8	1				2
başlıg	8					2
beŋgü	9	14		6		3
bėr-	45	1			2	12
bil-	18	2		1	3	4
bilge	31	3				2
bilig	7					3
bir	22	2	2	1	1	4
bitig	12	1		1	1	4
bodun	216	30				3
bol-	101	9			13	37
boşgur-	6					2
bul-	3					3
bulga-	3					2
buŋ	6	18				2

	MBY	YEN	KRG	ABY	IB	ANLAM SAYISI
buŋsuz	6	4				2
buz-	8					2
eb	18	1		5	4	3
ebir-	3	1				3
ėçi	23	16			1	2
edgü	13	6			45	6
egin		1			1	2
ėl	82	65	1	1	1	3
ėlt-/ilt-	6	3		1	1	4
ėn-	3			1		2
er	40	40	18	9	10	4
ėş	1	7		3		2
ėşid-	22				3	4
et-	2				1	2
ėt-	45			1	1	7
ı	4					3
ı-/ıd-/ıt-/yıd-	30	1			1	7
ıçgın-	7				1	3
iç	7	4			1	3
içger-	6					2
içre	2				1	3
idi	9					2
igid-	19			1		3
kabış-	5					2
kaç-	2					2

	MBY	YEN	KRG	ABY	IB	ANLAM SAYISI
kal-	14	4	8		4	9
kalın	1	3				3
kalıŋ	2					2
kamag	6				3	2
kara	15	11	2		5	3
katıglan-	1	3				2
kazgan-	29	4				2
kel-	74	5			11	6
kelür-	17	1			1	2
kıl-	37	4				18
kılın-	8					3
kısga	2					2
kız	11	3				2
kiçig	5	1	2		1	3
kir-	8				2	3
kisi	4	4			1	2
kod-/kot-	7				2	2
kon-/kontur-	16				3	2
kop	36	1		2	3	3
kök	9	7		1	1	4
köŋül	4					2
kör-	33				2	8
köz	5	1				2
kunçuy	8	22			1	2
kut	11				4	3
kü	9	2				2

	MBY	YEN	KRG	ABY	IB	ANLAM SAYISI
küç	19	3			1	3
kün	26	12		1	3	3
meŋ					2	2
neŋ	10					3
ogul	33	19		1	2	3
olur-	76	1			5	10
olurt-	4					2
ordu	2				2	2
öd	10					4
ökün-	4	1				2
öl-	40	10		1	2	4
ölür-	27	14				3
öŋ	20					3
ör-	1			1		2
ötüg	1				1	2
öz	34	7	2		5	5
sab	41				4	5
sakın-	18				2	2
sı-	5				1	3
sıŋar	4					3
sokuş-					7	2
söz	1				2	2
sub	20	4			3	3
sü	67	5			5	3
süle-	53	1				2
tapla-	1				1	2

	MBY	YEN	KRG	ABY	IB	ANLAM SAYISI
taş (I)	18	9				2
taş (II)	8	1				4
taşık-	8					3
tė-	91	1		1	62	4
teg-	40	4	1	1	2	6
teŋri	72	20		1	13	4
tıd-	2					2
tik-	8	11				4
tog-/tug-	5	3			2	3
tokı-	9					4
tokıt-	8					2
tolku	2	1				2
törü	24	1				3
tug	6	1				2
tupul-/topul-	3					2
tur-	5					2
turgak	3					3
turgur-	1				1	2
tut-	33	4			3	8
tutug		1			1	2
tüş-	10				2	5
tüşür-	1	2				2
uç-	12				2	2
uduz-	4			1		2
ulug	10	2				4
ur-	13			1	4	8

	MBY	YEN	KRG	ABY	IB	ANLAM SAYISI
urı	6	7				3
urtur-	3					2
üküş	10				1	2
ülüg	4				2	2
ün-	1			1	4	4
üze	29	1			12	2
yablak	19				15	2
yagı	42	8		2	1	2
yagız	10	3		1		3
yalıŋ	4					2
yalŋus	1	6			1	2
yan-	6					3
yantur-	2					2
yara-	2				5	2
yarat-	16					5
yaratıt-	7					2
yarlıka-	16					2
yaruk	1				1	2
yaş	34	39			3	5
yat-	4				2	3
yaylag	1				3	2
yėr	63	18		4	7	3
yit-	8					2
yok	46	9			1	2
yok bol-	20					2
yol	9				5	3

	MBY	YEN	KRG	ABY	IB	ANLAM SAYISI
yorı-	38				7	6
yorıt-	6	1				3
yurt	2	1			1	2
yügürt-	2					2
yükün-	4					2

ÇOK ANLAMLI KELİMELER DİZİNİ

A

aç- **284**
adaklıg **90**
adrıl- **284**
agı **91**
agır **92**
agız **93**
ak **94**
akıt- **287**
al- **288**
alp **95**
altun **99**
amtı **101**
aṅıg **102**
apa **104**
ara **105**
arkış **106**
arkuy / arguy **107**
artukı /artuk **108**
at- **291**
at, āt **109**
atan- **292**
ay- **293**
ayıt- **294**
az- **294**

B

balık **112**
bar **114**
bar- **296**
bark **116**
bas- **304**
basın- **306**
baş **118**
başlayu **122**
başlıg **123**
beŋgü /beŋkü/beŋü **124**
bėr- **306**
bil- **310**
bilge **126**
bilig **128**
bir **129**
bitig **131**
bodun **132**
bol- **312**
boşgur- **324**
bul- **324**
bulga- **325**
buŋ **138**
buŋsuz **140**
buz- **325**

E

eb **142**
ebir- **326**
ėçi **152**
edgü **145**
egin **147**
ėl **156**
ėlt-/ ilt- **327**
ėn- **328**
er **148**
ėş **165**
ėşid- **329**
et- **327**
ėt- **331**

I

ı **166**
ı- / ıd- / ıt-/ yıd- **336**
ıçgın- **340**

İ

iç **167**
içger- **341**
içre **168**
idi **169**

idi **169**
igid- **342**

K

kabış- **344**
kaç- **345**
kal- **345**
kalın **170**
kalıŋ **171**
kamag **171**
kara **172**
katıglan- **348**
kazgan- **349**
kel- **352**
kelür- **360**
kıl- **362**
kılın- **366**
kısga **175**
kız **175**
kiçig **177**
kir- **367**
kisi **178**
kod- / kot- **368**
kon- / kontur- **369**
kop **179**
kök **182**
köŋül **184**
kör- **370**
köz **185**
kunçuy **186**
kut **188**
kü **190**
küç **191**
kün **194**

M

meŋ **197**

N

neŋ **198**

O

ogul **199**
olur- **374**
olurt- **382**
ordu **204**

Ö

öd **205**
ökün- **382**
öl- **383**
ölür- **387**
öŋ (öŋre, öŋdin) **206**
ör- **391**
ötüg **209**
öz **209**

S

sab **214**
sakın- **392**
sı- **394**
sıŋar **217**
sokuş- **395**
söz **218**
sub **219**
sü **222**
süle- **396**

T

tapla- **400**
taş (I) **228**
taş (II) **230**
taşık- **399**
tė- **405**
teg- **401**
teŋri **232**
tıd- **415**
tik- **415**
tog-/tug- **417**
tokı- **418**

tokıt- **419**
tolku **240**
törü **241**
tug **243**
tupul- / topul- **420**
tur- **421**
turgak **244**
turgur- **422**
tut- **422**
tutug **245**
tüş- **426**
tüşür- **428**

U

uç- **428**
uduz- **429**
ulug **245**
ur- **430**
urı **247**
urtur- **432**

Ü

üküş **248**
ülüg **249**
ün- **433**
üze **250**

Y

yablak **254**
yagı **255**
yagız **259**
yalıŋ **261**
yalŋus **261**
yan- **434**
yantur- **434**
yara- **435**
yarat- **436**
yaratıt- **438**
yarlıka- **438**
yaruk **262**
yaş **263**
yat- **441**
yaylag **269**
yėr **269**
yit- **442**
yok **277**
yok bol- **442**
yol **281**
yorı- **444**
yorıt- **448**
yurt **282**
yügürt- **449**
yükün- **450**

KAYNAKÇA

Ahanov, Kaken: **Dil Biliminin Esasları**, çev. Murat Ceritoğlu, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.

Aksan, Doğan: **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim**, 4. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

Aksan, Doğan: **Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, 2. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2017.

Aksan, Doğan: **Dilbilim ve Türkçe Yazıları**, İstanbul, Multilingual, 2004.

Aksan, Doğan: "Kelimebilimi ve Anlambilimi ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları, I: Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri Ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine", Ankara, **TDAY Belleten**, 1971, s. 254-262

Aksan, Doğan: **Türkçenin Sözvarlığı**, 3. Baskı, Ankara, Engin Yayınevi, 2004.

Aksan, Doğan: "Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma", Ankara: DTCF, **Türkoloji Dergisi**, VI/1, 1975, s. 1-14.

Aksan, Doğan: **En Eski Türkçenin İzlerinde: Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlattığı Gerçekler**, 5. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2015.

Aksan, Doğan: "Köktürkçenin Söz Varlığı Üzerine", **TDAY Belleten**, 1980-1981, s. 17-21.

Aksan, Doğan: "Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe", **TDAY Belleten**, 1961,

s. 207-273.

Aksan, Doğan: "Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine", **TDAY Belleten**, 1971, s. 253-262.

Aksan, Doğan: "Türk Anlam Bilimine Giriş-Anlam Değişmeleri", **TDAY Belleten**, 1965, s. 167-184

Aksan, Doğan: "Eski Türk Yazı Dilinin Yaşıyla İlgili Yeni Araştırmalar", **TDAY Belleten**, 1975-1976, s. 133-141.

Arslan Erol, Hülya: **Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.

Aydın, Erhan **Uygur Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018.

Aydın, Erhan: **Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)**, 2. Baskı, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018.

Aydın, Erhan: **Sibirya'da Türk İzleri-Yenisey Yazıtları**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019.

Bakır, Yeşim: **Türkçedeki Çokanlamlı Sözcüklere İlişkin Anlambilimsel Bir Değerlendirme-Çok Anlamlı Sözcüklerin Öğretimine Yönelik Bir Gözlem (A-I Harfleri)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

Banguoğlu, Tahsin: **Türkçenin Grameri**, 9. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

Barutçu Özönder, Sema: "Teŋri Teg Teŋride Bolmış Türük Bilge Kagan ve Teŋri Teg

Teŋri Yaratmış Türük Bilge Kagan İbareleri Üzerine", **Türk Kültürü Araştırmaları 32/1-2,** (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan), Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995, s. 89-100.

Berta, Árpád: **Sözlerimi İyi Dinleyin… Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını**, çev. Emine Yılmaz, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.

Bircan, Ufuk: "Roland Barthes ve Göstergebilim", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, sayı 26, güz, 2015/2, s. 17-41.

Bloomfield, Leonard: **Language**, London, 1979.

Bloomfield, Leonard: **Language**, USA, Unwin University Books, 1933.

Caferoğlu, Ahmet: **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Clauson, Sir Gerard: **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford, Oxford University Press, 1972.

Cruse, David Alan: **Meaning in Language, An Introduction to Semantics and Pragmatics**, New York, Oxford Univesity Press, 2000.

Cruse, David Alan: **Lexical Semantics**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1987.

Crystal, David Alan: **A Dictionary of Linguistics and Phonetics**, 6. Baskı, UK, Blackwell Publishers, 2008.

Çağatay, Saadet: "Türkçede Çocuk Kavramı", **TDAY Belleten**, 1977, s. 1-16.

Çağatay, Saadet: "Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözler", **TDAY Belleten**, 1962, s. 13-49.

Doerfer, Gerhard: **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen; II Türkische Elemente im Neupersischen, Alif Bis Tā**, Wiesbaden, 1965.

Duranti, Alessandro: **Linguistic Anthropology**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Eraslan, Kemal: **Eski Uygur Türkçesi Grameri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.

Ercilasun, Ahmet Bican: **Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.

Erdal, Marcel: **A Grammar of Old Turkic**, Leiden-Boston, 2004.

Erdal, Marcel: **A Old Turkic Word Formation a Functional Approach to the Lexion,** V 1, Wiesbaden, 1991.

Erden, Nazife Burcu: "Anlambilim Çerçevesinde Kelime ve Çağrışım İlişkisi", Saraybosna Gazi Üniversitesi, **1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics**, 2011, s. 987-993.

Eren, Hasan: **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara, Bulak Neşriyat, 1999.

Ergin, Muharrem **Orhun Abideleri**, 41. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2010.

Ergin, Muharrem: **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım,

1958.

Falkum, Ingrid Lossius: **The Semantics And Pragmatics Of Polysemy: A Relevance--Theoretic Account,** London, University College London, PhD, 2011.

Falkum, Ingrid Lossius: "What Is Polysemy? - A Survey Of Current Research And Results", In: **The Pragmatics And The Flexibility Of Word Meaning**, ed. K. Bibok, T. E. Németh, Oxford, Elsevier, 2001, s. 175-224.

Gabain, A. Von: **Eski Türkçenin Grameri**, çev. Mehmet Akalın, 5. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

Gencan, Tahir Nejat: **Dilbilgisi**, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2001.

Gries, Stefan Th.; Barbara, Santa: "Polysemy", In: **Cognitive Linguistics**, USA.

Guiraud, Pierre: **Anlambilim**, çev. Berke Vardar, İstanbul, Multilingual, 1999.

Gülensoy, Tuncer: **Türkçe El Kitabı**, Ankara, Akçağ, 2000.

Günay, V. Doğan: **Sözcükbilime Giriş**, İstanbul, Multilingual, 2007.

Hacıeminoğlu, Necmettin: **Türkçenin Karanlık Günleri**, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1978.

Jackson, Howard; Amvela, Etienne Ze: **Words, Meaning and Vocabulary-An Introduction to Modern English Lexicology**, London, Athenaeum Press, 2007.

Kahraman, Selçuk: **Dilde Çok Anlamlılık ve Belirsizlik**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri

Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Kaplan, Mehmet: **Kültür ve Dil**, 32. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014.

Karaağaç, Günay: **Türkçe Üzerine Yazılar**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2017.

Karaağaç, Günay: "Eş Yazılılık, Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,** VIII, 1996, s. 31-55.

Karaağaç, Günay: "Eski Türkçe'de "-Ş/-Ş-,-L/-L->Y" Nöbetleşmeli Kök Alomorflar", **Üçüncü Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, s. 593-599.

Kâşgarlı Mahmud: **Dîvânu Lugâti't-Türk**, hz. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, 3. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.

Kâşgarlı Mahmud: **Dîvânu Lugâti't-Turk**, çev. Mustafa S. Kaçalin, yay. hz. Mehmet Ölmez, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2016.

Kempson, Ruth N.: **Semantic Theory**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1977.

Kıran, Zeynel; Eziler Kıran, Ayşe: **Dilbilime Giriş**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2010.

Korkmaz, Feryal: "Tonyukuk Yazıtında Çok Anlamlılık Üzerine Bazı Dikkatler", **Tonyukuk Kitabı**, yay. hz. Kürşat Yıldırım, İstanbul, 2020, s. 97-106.

Korkmaz, Zeynep: **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.

Korkmaz, Zeynep: **Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

Kormuşin, Igor V.: **Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları-Metinler ve İncelemeler**, çev. Rysbek Alimov, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Kormuşin, İgor; Mozioğlu, Emine; Risbek Alimov; Fikret Yıldırım: **Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler,** Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2016.

Köktürk, Şaban; Eyri, Semra: "Dilbilim ve Göstergebilim: Ferdinand De Saussure ve Göstergebilimi Anlamak", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, 2, 2013, s. 123-136.

Leech, Geoffrey: **Semantics, The Study of Meaning**, USA, Penguin Books, 1981.

Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara: "Polysemy, Prototypes and Radial Categories". In: The **The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics,** ed. D. Geeraerts, H. Cuyckens, Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 139-169.

Li, Yong Song: **Türk Dillerinde Akrabalık Adları**, İstanbul, Simurg Yayınları, 1999.

Lyons, John: **Semantics-Volume I**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1977.

Lyons, John: **Semantics-Volume II**, Cambridge, Cambridge Univesity Press, 1977.

Lyons, John: **Language and Linguistics**, Cambridge, Cambridge University

Press, 1981.

Martinet, Andre: **İşlevsel Genel Dilbilim**, çev. Berke Vardar, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1983.

Mengüşoğlu, Takiyettin: **Felsefeye Giriş**, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 1958.

Mert, Osman: **Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi**, Erzurum, Zafer Medya Ofset Matbaacılık, 2015.

Mert, Osman: **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Usu**, Ankara, Belen Yayınları, 2009.

Nasr, Raja T.: **The Essentials of Linguistics Science**, Londra, Logman, 1980.

Ogden, C. K., Richards I. A.: **The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism**, New York, A Harvest Book, 1923.

Orkun, Hüseyin Namık: **Eski Türk Yazıtları**, Birleştirilmiş 3. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Ögel, Bahaeddin: **Türk Mitolojisi I,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Ölmez, Mehmet: **Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2017.

Ölmez, Mehmet: "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (1)", **TDiA**, 5, 1995, s. 227-229.

Ölmez, Mehmet: "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (2)", **TDiA**, 7, 1997, s. 175-186.

Ölmez, Mehmet: "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (3)", **TDiA**, 9, 1999, s. 59-65.

Ölmez, Mehmet: **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi-Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları: Metin-Çeviri-Sözlük**, 1. Baskı, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2012.

Ölmez, Mehmet: **Uygur Hakanlığı Yazıtları**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2018.

Özbent, Sueda: "Sözlüksel Alan Teorisi ve Çeviri", **Diyalog**, 2, 2013, s. 55-66.

Palmer, Frank R.: **Semantics, A New Outline**, Cambridge, Cambridge University Press, 1976.

Saussure, Ferdinand De: **Genel Dilbilim Dersleri**, İstanbul, Multilingual, 1998.

Şahin, İbrahim: **Eski Türkçe Dönemi (VI-XI. Yüzyıl) Temel Eserlerinde Geçen Yer Adları,** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bişkek, 2006.

Şen, Serkan: **Eski Türkçenin Deyim Varlığı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Şirin User, Hatice: "Türkçede Para ve Para Birimi", **TDAY Belleten**, 2004/1, s. 129-151.

Şirin, Hatice: **Kül Tigin Yazıtı Notlar**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015.

Şirin, Hatice: **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Ankara, Türk

Dil Kurumu Yayınları, 2016.

Şirin, Hatice: "Şine Usu Yazıtı'nda Kayıtlı "t(a)t(a)r(ı)g (a)y(ı)td(ı)m" Cümlesi Üzerine", **International Journal of Central Asian Studies,** 2008, Vol. 12, s. 183-196.

Tabaklar, Özcan; Korkmaz, Feryal: **Orhun Yazıtları**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2020.

Tekin, Şinasi: **İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler**, İstanbul, Simurg Yayınları, 2001.

Tekin, Talat: "Eşanlamlılık ve Kullanış", **SBA Edebiyat**, (Çevrimiçi) https://sbaedebiyat.wordpress.com/2009/04/03/esanlamlilik-ve-kullanis-prof-dr-talat-tekin/ (Erişim tarihi: 13.04.2021)

Tekin, Talat: **Orhon Yazıtları**, 5. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

Tekin, Talat: **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2017.

Tekin, Talat: **Irk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Tekin, Talat: **Orhon Türkçesi Grameri**, 2. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.

Tenişev, Edhem R.: "Eski Türklerde Edebî Bir Dil Var Mıydı?", **TDAY Belleten**, 1982-1983, s. 157-161.

Thomsen, Vilhelm: **Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü, İlk Bildiri, Çözülmüş Orhon Yazıtları**, çev. Vedat Köken, Ankara, Türk

Tarih Kurumu Basımevi, 1993.

Uçar, Aygül: **Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2009.

Ullmann, Stephen: **Semantics, An Introduction to The Science of Meaning**, London, Oxford Basil Blackwell, 1972.

Vardar, Berke: **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, İstanbul, Multilingual, 2001.

Vardar, Berke: **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, 2. Baskı, İstanbul, Multilingual, 2007.

Yelten, Muhammet: **Türk Dili ve Anlatım Bilgileri**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2009.

Yıldırım, Fikret: **Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Zdravkovic, Nikola: **The Meaning of Meaning: Leech's Seven Types of Meaning in Comparison to Palmer's and Lyons' Approaches**, Erlangen, EMLex, 2018.

Zieme, Peter: "Some Remarks on Old Turkish Words for "Wife" ", **TDAY Belleten**, 1987, s. 305-309